

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HANNE ENGBERG

Historien om

CHRISTEN KOLD

GYLDENDAL

Historien om
CHRISTEN KOLD

Af samme forfatter:
Rejsen til Smyrna 1979

HANNE ENGBERG
Historien om
CHRISTEN KOLD

– en skolehistorisk
afhandling

GYLDENDAL

Historien om Christen Kold

© Hanne Engberg 1985

3. oplag

Bogen er sat med Aldus

og trykt hos Nørhaven Bogtrykkeri a/s, Viborg

Printed in Denmark 1986

ISBN 87-00-85702-5

Bogen er udgivet med støtte fra

Augustinusfonden

Dansk Friskoleforening

Foreningen af frie ungdoms- og efterskoler

Foreningen for folkehøjskoler

N. F. S. Grundtvigs fond

Tipsmidlerne

Undervisningsministeriet

INDHOLD

Forord	9
Christen Kold og hans skoler	
EN GUEDELIG FORSAMLING 1837-38	
Et gudeligt møde	15
De gudelige møder diskuteres i avisen .	17
Lindberg, Grundtvig og de gudelige .	22
Den gudelige vækkelse i Nordjylland . .	28
Myndighederne griber ind over for Algreen .	30
Myndighederne griber ind over for Kold .	34
Gudeliges og grundtvigianeres skolesyn	40
Kampen om Snedsted seminarium . .	47
Christen Kold og den gudelige vækkelse	52
EN GRUNDTVIGSK KREDS 1838-41	
L. D. Hass' kamp for kirke- og skolefrihed .	63
Beboerne i Forballum ønsker skolefrihed .	66
Skolesagen fra Forballum og Mjolden	70
Skolesagen refereres i „Nordisk Kirke Tidende“ .	82
Ritualsagen	86
Den folkelige oplysning og kærligheden til barnet	90
Opbrud fra Sønderjylland	98
REJSEN TIL SMYRNA 1841-47	
Forberedelserne .	103
Rejsen	107
Rejsens udbytte .	120
DEN NATIONALE VÆKKELSE OG DEN POLITISKE FRIHED 1847-49	
Ventetid i Vestjylland .	124
Kold og krigen 1848	129

Grundtvig og den folkelige højskole .	137
SKOLEFORSØGET I RYSLINGE 1849-53	
Huslærer hos Birkedal .	143
„Om Børneskolen“ .	153
Ryslinge folkeskole .	164
KONSOLIDERINGEN I DALBY 1852-62	
Børneskolens succes	178
„Danske Forening“ .	183
Nye Planer	186
Skolelovgivning .	189
Støtten til Kold .	198
Kirkelovgivning	201
Kirke- og skoleuro på Hindsholm	206
„Skoleslaget på Hindsholm“ .	216
Eksamen på bondehøjskolen	222
„Selskabet for den danske Almueskole“	231
Flytteplaner .	236
TRIUMFEN I DALUM 1862-70	
Dalum højskole .	252
Krisen 1864	257
Hyldest og begyndende kritik	265
Kold gifter sig	272
De sidste år på Dalum højskole .	275
En høvdings død	283
Konklusion: Christen Kolds skolesyn	
<i>Historien om Kold</i>	289
<i>Oplevelse</i> .	292
<i>Kriserne</i>	297
<i>Skolen som et hjem og hjemmet som en skole</i> .	303
<i>Missionærerne</i>	310
<i>Den gudelige vækkelse og den grundtvigske påvirkning</i>	314
<i>Forkyndelsen</i>	320

Afslutning .	336
Forkortelser .	341
Litteraturlister og noter .	343
Kolds skrifter og udgaver af Kolds skrifter	398
Kold-bibliografi	399
Navneliste	403
English summary .	410

FORORD

I bogen „Højskolen til debat“ (1961) siger forfatteren Jørgen Bukdahl om Christen Kold: „Den historiske højskoles egentlige grundlægger er skjult bag et væv af anekdoter og sagn. Taler var han ikke først og fremmest, skribent slet ikke. Og de trykte breve vi har fra ham, siger ikke stort om geniet i ham. Det gør heller ikke de 6-7 bøger, der findes om ham. Som det var tilfældet med Sokrates, må man sikkert opgive at komme Kold på personligt skudhold.“¹

Jeg har undertiden været tilbøjelig til at give Jørgen Bukdahl ret. Men efter seks års studier i Kold og hans samtid vover jeg alligevel at sende „Historien om Christen Kold“ ud til almindelig bedømmelse. Først og fremmest til de mange mennesker, der stadig kender ham og føler sig forpligtet af hans indsats. For som Bukdahl også siger i sin artikel: „Hans ord og lignelser gik fra mund til mund og fra slægt til slægt. Han blev en banebryder både i højskolen og for friskolen.“ Men også de, der ikke kender Kold, håber jeg vil få glæde af bogen. „Historien om Christen Kold“ er et stykke dansk kulturhistorie fra det forrige århundredes midte. Den fortæller ikke blot noget om den danske skole på dette tidspunkt men også om et samfund, der langsomt og sikkert løsrev sig fra gammel autoritetstro og blind tillid til embedsmænd. Som sådan kan historien også have noget at sige i dag.

Bogen om Kold er blevet til ved hjælp af stipendier fra Statens humanistiske Forskningsråd og Danmarks Lærerhøjskole. Begge institutioner takker jeg for støtte. Blandt de mange mennesker, der har givet den et skub, vil jeg takke følgende: professor Hans Hertel, daværende medlem af forskningsrådet, der var positiv over for ideen fra starten i 1976. Roar Skovmand, der året efter som professor ved Institut for dansk skolehistorie på Danmarks Lærerhøjskole viste projektet stor interesse, og som har fulgt det hele vejen siden. Og endelig Ellen Nørgaard, lektor på samme institut, der især i slutfasen har været min stadige opmuntrer og konstruktive kritiker.

Lærer Asta Smith Hansen og tidligere sekretær ved Institut for

dansk skolehistorie Margit Jørgensen takker jeg for tålmodighed med at skrive manuskriptet rent, efterhånden som det blev færdigt.

Institut for dansk skolehistorie har været en inspirerende arbejdsplads. Rigsarkivet og Det kongelige bibliotek, hvor jeg i perioder har tilbragt tiden fra morgen til aften, har gode læsesale og et meget hjælpsomt og venligt personale. Også dette takker jeg for.

I to år måtte jeg lægge papirerne på hylden, fordi jeg blev valgt til Folketinget. Fra 1979 til 1981 repræsenterede jeg Socialistisk Folkeparti i Vestre storkreds og havde ikke tid til andet end politisk arbejde. Slap jeg Kold af syne i denne periode, fik jeg dog gevinst på anden måde for et væsentligt tema i bogen. Jeg lærte mere, end jeg vidste i forvejen om samspillet mellem folkelige bevægelser og politiske muligheder.

Min vigtigste baggrund for at skrive bogen er nemlig ti år som højskolelærer. Syv år på en grundtvigsk højskole og tre år på en socialistisk. Bag begge skoler lurede Christen Kold som en skygge. Min hensigt var oprindeligt at skrive en bog om højskolens opståen og betydning i 1850'erne. Men da jeg i det første stipendieår stødte på Kolds privatarkiv på Rigsarkivet, netop afleveret fra Landsarkivet i Odense, fik jeg en ydre tilskyndelse til at skrive om Kold. Hans papirer havde været i familiens eje til 1970. Før den tid var de kun blevet lånt ud til historikere for enkelte deles vedkommende. Arkivet består foruden af Kolds manuskripter, breve, indberetninger og regnskaber af et stort materiale, der blev samlet ind om ham efter hans død. Politikeren og journalisten Harald Holm interviewede i 1870'erne mennesker, der havde stået Kold nær. Frederik Nygaard, sognepræst på Mors og senere valgmenighedspræst på Fyn supplerede i 1880'erne og 1890'erne dette stof med flere samtaler med Kold-elever og venner af ham. Harald Holm fik aldrig skrevet den bog om Kold, han planlagde, men Frederik Nygaard udgav i 1895 hovedværket om Kold „Kristen Kold – Folkehøjskolens Banebryder“, bd. I-II. Den bog, nordmanden Andreas Austlid skrev om ham, udgivet 1911-13 på baggrund af egne møder med Kold-disciple i 1880'erne („Christen Kold – Ein Folkelærer“ I-II), er også værdifuld som vidnesbyrd om Kolds eftermæle og dets betydning mange år efter hans død men er i øvrigt en ganske ukritisk helgenbiografi. Kolds barnebarn, overlærer J. Kold-Pedersen, Odense bevarede omhyggeligt papirerne efter sin morfar for selv at skrive en bog om ham, men han døde uden at have fået den færdig.

I de sidste 70 år er der således ikke kommet en selvstændig bog om Kold på baggrund af originalt kildemateriale. Måske er det, som Buk-

dahl siger i den ovenfor citerede artikel, „halsløs gerning at prøve at trække hans konturer op set i samtidighedens lys.“ Men jeg har alligevel taget udfordringen op ved hjælp af privatarkivet og anden litteratur til belysning af Kolds liv og værk. Jeg har gjort det, fordi jeg mener, det er vigtigt, at hver generation af højskole- og friskolelærere gør sig deres forudsætninger i forbindelse med Kold klar. Og fordi Christen Kold er en så spændende person.

København, september 1984

Hanne Engberg

Christen Kold og hans skoler

EN GUEDELIG FORSAMLING 1837-38

Et gudeligt møde

Den 31. januar 1837 blev der holdt møde i *Solbjerg* præstegård på Mors. Anledningen var, at to vækkelsesprædikanter var kommet til egnen og gerne ville træffe ligesindede. De var kommet til *Solbjerg* dagen før, men da de ikke havde truffet nogen hjemme i præstegården, var de taget videre til *Snedsted* seminarium i Thy, hvor de ville tale med seminarieforstanderen og en af hans lærere. I *Solbjerg* havde de efterladt besked om, at de ville komme tilbage dagen efter. Præsten var på rejse i nabosognene, men hans huslærer fik beskeden. Han gik derfor rundt i sognet og indbød folk til at høre de to mænd tale, når de vendte tilbage. Huslæreren mente ikke, det gjorde noget, der blev holdt møde i præstegården, selv om præsten ikke var hjemme.

Sammenkomsten fandt sted i den stue, hvor huslæreren til daglig holdt skole med præstens børn. Mange var mødt op, og mødet forløb som lignende gudelige møder. Vækkelsesprædikanterne bekendte deres tro og læste op af prædiken- og andagtsbøger, og sammen bad den lille forsamling bønner og sang salmer.

Om mødet fortalte senere seminarielæreren fra *Snedsted*, der var taget med tilbage til *Solbjerg*, at de „vare alle glade ved paa saadan Maade at have tilbragt et Par Aftentimer, og Nogle baade ønskede og haabede, at det ikke skulde blive sidste Gang, de saaledes forsamledes til Guds Lov og Priis og til fælleds Bestyrkelse i hvad som godt er i hans Øine.“¹ Den ældste og mest talende af vækkelsesprædikanterne var også tilfreds. Han sagde om seminarielæreren og huslæreren: „De mener det ret alvorligt med Guds Riges Udbredelse.“ Især huslæreren lod til at være „en kraftig Karl“.²

Det gudelige møde vakte imidlertid også opmærksomhed uden for den lille forsamling, der var til stede. Et indlæg i den lokale avis kritiserede huslæreren, der også indbød til gudelige møder andre steder i sognet. Og præsten blev anklaget for ikke at være sin stilling voksen, fordi han tillod denne huslærer at holde vækkelsesmøde i præstegården, når han ikke selv kunne være til stede. Da rygtet om vækkelses-

prædikanternes besøg efter nogen tid nåede København, blev også myndighederne forskrækkede. *Kancelliet*, der styrede kirken og skolen på kongens vegne, krævede nøje besked om, hvad der var sket på Mors og i Thy. Og da sagen var blevet klarlagt efter mange skrivelser, blev seminarielæreren afskediget fra sin stilling og huslæreren nægtet embede i skolevæsenet.

De to lærere var farlige, mente Kancelliet, når de holdt religiøse møder uden tilstedeværelse af præster. En sådan adfærd kunne brede sig til skade for kirkens omdømme og magt, og derfor måtte den standses. Vækkelsesprædikanterne, der havde været i Nordjylland, var i forvejen i strid med loven, fordi de rejste rundt og missionerede, og nu var de åbenbart ved at få flere tilhængere. Det måtte der sættes en stopper for.

Men ringene bredte sig fra de gudelige forsamlingsmøder, og de mødte lignende oprørsbevægelser andre steder fra mod statskirkens monopol på religiøs forkyndelse. De udgjorde efterhånden en så stærk strømning, at den gamle enhed mellem stat, kirke og skole blev opløst. Det fik store konsekvenser. For sprængningen var medvirkende til, at enevældens autoritære og centraliserede stændersamfund udviklede sig til at blive et demokratisk og decentraliseret borgersamfund. Det tog mange år, før denne udvikling var fuldført, og undervejs så det ud til, at landet ganske kunne falde fra hinanden i indbyrdes stridende partier. Det skete ikke, for de religiøse oprør mod statskirken stilnede af og tilpassede sig det nye samfund. Men det bibragte det en stadig uro om arten af dette samfund.

Det var de gudelige bevægelser, der satte processen i gang. Hvad der drev dem til kamp mod kirken, og hvilke følger det fik for den danske kirke og den danske skole, vil denne bog handle om. Statskirken blev til en folkekirke og almueskolen til en folkeskole med uafhængige friskoler og højskoler. Kirke og skole var forbundne kar, og derfor må de to forløb beskrives samtidig, men vægten vil blive lagt på skolens udvikling.

De gudelige møder på Mors i midten og slutningen af 1830'erne er en vigtig kilde til forståelse af, hvad der siden skete på skoleområdet. Den mand, der inviterede til mødet den 31. januar 1837, vil vi følge, for hans gudelige virksomhed er baggrunden for, at en helt ny skoleform opstod i Danmark. Lad os begynde med at se på, hvad der skete efter sammenkomsten i Solbjerg præstegård.

De gudelige møder diskuteres i avisen

Kort efter at mødet i præstegården er blevet holdt, står følgende at læse i *Thisted Amtsavis* og *Avertissementstidende*:

I en Gaards Baghuus her paa Morsøe holdtes først i Februar et stort Synode.^a En halvtosset nygjort Seminarist foer omkring i Sognet, og under mange Ophævelser indbød Krøblinge, Halte og Blinde. Disse troede en stor Nadvere ventede dem med nogle Dramme til, og ikke Faa mødte; men istedet herfor tyllede ovennævnte Seminarist en Mængde aandeligt Valle af Jertegns Postil^b og Lindbergs Ephemerider^c i de tandløse Kjællinger.³

Indsenderen af dette indlæg underskriver sig med to trekanter, men i en følgende artikel om „Natteforsamlinger paa Morsøe“ afslører han sin identitet. Forfatteren viser sig at være skolelærer *Poul Henriksen i Flade*, der også var kendt på egnen under navnet „Morslands Voltaire“.⁴ Han kaster sig nu ud i en længere satire over den halvtossede seminarist, der er den samme person som huslæreren fra Solbjerg. Denne var uddannet på Snedsted seminarium, og om ham siger han:

Vel kjender han intet til denne Verden og dens Tildragelser: om Hildebrand^d og Napoleon døde i Skive eller Thisted, det veed han ikke, og

*Om Runkelroer er Metal,
Der graves op af Qvægsølv-Grubber;
Om pløies eller harves skal
Først, før man Ærter faar i Stubber –*

det veed han endnu mindre, og da en Reisende besøgte Seminariet og spurgte ham, om en Elektriseer-Maskine, (der stod i en Krog og bar kjendelige Mærker af, at Ingen mere lagde Mærke til den), nu brugtes, saa kom dette Spørgsmaal ham vel lidt utilpas, thi han fandt ikke Svaret derpaa i sine Bøger, men han fattede sig dog og svarede:

^a kirkemøde

^b prædikensamling af Chr. Pedersen fra 1515

^c døgnfluebetragtninger

^d pave Gregor VII

„Nei! dem af os, som har Skjæg, sender deres Balbeerknive til Thisted for at faae dem hvedt,“ hvilket Svar ikke lod noget tilbage at ønske. Men desmere kjender han til de Ting, som intet Øie har seet og intet Øre har hørt: han kjender Skyggeriget, Aanderiget og Engleriget; veed hvor høit det infernalske Thermometer stiger og hvor mange Slags Djævole der ere i Krogen^a (om denne Krog kan Læseren faae Beskjed i det Tidsskrift, hvor Løven – formodentlig Djævelen – ligger og snærrer ad Folk),^b ja kjender maaskee 50 Engle af Navn etc.

Vel er det Hele noget Udenadspiat og Ramseværk, som Forstanden ikke mere har Deel i, end Djævelen har Deel i, at Hr. Seminaristen vasker sine Træskoe over, naar han om Aftenen tager ind i Byen for at prædike for Konerne – et Factum han paastaar er rigtigt – men han faaer jo trøste sig ved, at den menneskelige Viden maaskee er en Datter af Hukommelsen.

Naar saadan en uvidende Compan sætter sig paa Bænken, som aandelig Udlægger, fordømmer Menneskene som Kjættere og udpeger Enkelte som Loke^c hjemfaldne, ja skaaner ikke engang sine egne agtværdige Forældre, dem han kalder uchristelige Kjættere, der gaae samme Vej som alle Andre; saa maae man forbauses over hvilken Absurditet og Indulgents^d et Menneske kan falde til, naar blind Iver for forslidte Meninger og rasende Orthodoxie^e rumstere i et Hoved, af hvilket al sand Forstand er ligesom udpompet.⁵

Denne voldsomme bandbulle skrevet af den vittige og lærde Voltaire fra Mors er det første offentlige portræt af Christen Kold. For ham og hans mødevirksomhed er det, skolelæreren fra Flade beskriver.

Henriksen er tydeligt forarget over, at en seminarieuddannet lærer kan opføre sig så tåbeligt, som Kold gør. Af en lærer bør man forvente gavnlige oplysningsvirksomhed, og så fylder han hovederne på folk med forskruet gammelt vrøvl. I det første indlæg gør han ham bare til grin. Han morer sig over, at sognets udskud ikke får de dramme, de har

^a helvede

^b ironisk omtale af J. L. Lindbergs artikler i Nordisk Kirke Tidende

^c nordisk gud for onskab eller træskhed

^d utålelighed

^e rettroenhed

ventet sig, når Kold kalder dem sammen men i stedet bliver opvartet med noget åndelig valle af uforståelig snak. I det andet indlæg er han mere bekymret. For den latterlige huslærer og seminarist har åbenbart en del tilhængere især blandt kvinderne. Og han skaber ufred og forvirring, når han fordømmer folk, der ikke tror på hans udlægning af kristendommen. Ikke engang hans egne gamle forældre går åbenbart ram forbi.

Bag den fornuftige skolelærers rasende ironi får man imidlertid også et billede af en mand, der tror han er mere kristen end andre, og som forstår at tale til folk, så de lytter. Al hans snak om skygger, engle og djævle er ganske vist gammel overtro efter Henriksens mening, men han skiller åbenbart klinten fra hveden, som evangeliet taler om, kristendommen skal gøre og tror han går i Jesu fodspor. Enten er han blot vanvittig, eller også er han farlig for almindelige menneskers sjælefred, synes konklusionen af lærer Henriksens angreb at være. Og i begge tilfælde bør han standses for ikke at skabe mere uro i sognene på Mors. Derfor appellerer han sidst i sit indlæg til øens præster om at skride ind og standse ham. Og først og fremmest til Kolds overordnede, provsten i Solbjerg. For provst *Joseph Kristian Sørensen* var som andre gejstlige forpligtet til at sørge for, at vranglære ikke brede sig.

Det var han ifølge en gammel lov, der kaldtes *Kancelliforordningen af 1741* eller *Konventiklplakaten*. Den pålagde statskirkens embedsmænd at sørge for, at reglerne for lægfolks konventikler eller religiøse sammenkomster blev overholdt. Husandagter var selvfølgelig tilladt, ja endog anbefalet, men offentlige møder om religiøse emner var forbudt, fordi de anfægtede statskirkens autoritet. Derfor prøvede man at skelne mellem husandagter og såkaldte konventikler.

Hvis der var mere end tre fremmede til stede ved en husandagt, var der tale om et offentligt møde, der krævede en præsts tilstedeværelse eller i hvert fald personlige tilladelse. Var han forhindret i selv at være til stede, skulle han sende en stedfortræder, der sørgede for, at alle regler blev overholdt. Kvinder måtte under ingen omstændigheder mødes, uden at en gejstlig var med. De var åbenbart i særlig grad ukontrollable. Og mænd og kvinder skulle mødes hver for sig, ellers kunne det gå helt galt. Deltagerne måtte ikke spise og drikke under samværet, for så kunne det også udarte. Og de måtte kun bruge anerkendte bøger at læse op af, ellers var fanden måske løs. Ingen måtte rejse rundt og holde vækkelsesmøder. Så kunne farlige oprørske tendenser brede sig. Og udlændinge skulle holde sig helt væk. Kun eet

sted i landet var der religionsfrihed for jøder og kristne, og det var i Fredericia. Alle andre steder rådede statskirken suverænt for den religiøse forkyndelse. Således havde staten og kirken indgået aftale om at opretholde ro og orden.

Men trods alle disse sikkerhedsforanstaltninger var den gamle forordning alligevel udsat for forskellige fortolkninger. For der stod også i den, at ingen måtte forfølges på grund af gudfrygtighed, og flere af de tilsyneladende præcise bestemmelser viste sig i praksis at være vanskelige at fortolke.

For hvem var „fremmede“ ved hjemmets andagter og hvem var ikke? Var venner „fremmede“, kunne familien være det? Hvor var grænsen mellem at læse op af en bog og at tale om den? Og hvad ville det sige, at man slet ikke måtte spise og drikke på møderne, når det dog var venner og familie, man var sammen med, som man ellers gerne måtte beværte? Hvordan skulle man desuden holde kvinderne helt væk fra husandagter med flere end tre gæster, når de dog var til stede i enhver familie- og vennekreds?

Det var kort sagt ikke nemt at have med den forordning at gøre. Men indtil 1830'erne havde den dog stort set kunnet opretholdes. Der havde ganske vist været nogle tilfælde af gudelig forsamlingsvirksomhed på Fyn, der skabte uro i 1820'erne, hvor man havde lempet adgangen til at holde møder en smule.⁶ I 1830'erne breder de gudelige møder sig imidlertid igen fra egn til egn, og nu farer myndighederne hårdere frem med bøder og fængselsstraffe. Alligevel – eller måske netop derfor – var de ikke til at standse. For nu udgår en stærk samfundsdannende kraft fra dem, idet de indgår i en almindelig utilfredshed med det politiske system. Den enevældige konge med sin stab af embedsmænd kunne ikke rigtig holde sammen på styret længere.

Inden for det kirkelige område tillod de gudelige sig at mene, at de havde en sandere opfattelse af kristendommen end de fleste statskirkepræster. Og de ville missionere for deres opfattelse.

Provst Sørensen i Solbjerg syntes, at de gudelige i hans sogn havde ret til at mødes og tale om kristendommen. At de også prøvede at efterleve kristendommens lære i deres daglige liv kunne kun være et ekstra plus efter hans overbevisning. Det kunne umuligt stride mod Guds og statens lov.

I sit svar på Poul Henriksens anklager skriver han derfor således om de gudelige møder i sit sogn:

I disse Sammenkomster, som beviislig ej afholdes om Natten, og altsaa ikke kunde kaldes Natteforsamlinger, pleje vi at gjøre et Par Bønner, afsynge nogle Psalmer og oplæse en Prædiken af Luther. Saa ofte jeg har været tilstede – og det har været Tilfældet de fleste Gange – er ingen bleven fordømt eller forkjetret; men der er kun af det læste taget Anledning til gjensidig Opmuntring og Bestyrkelse i Troen og dens Udøvelse, og hvad der i min Nærværelse er blevet talet, har været aldeles overensstemmende med vor christne Tro og Bekjendelse.

Om Kold og hans besøg hos familier i sognet siger han:

At der ved disse Besøg bliver talet om Christendommens Sandheder, derom tvivler jeg ingenlunde. Dette maa naturligvis finde Sted, naar alvorlige Christne komme sammen. Men jeg er og overbeviist om, at bemeldte Seminarist ikke taler Andet, end hvad der har fuldgyldig Hjemmel i Guds Ord.

Thi efter hvad jeg ved daglig Omgang med ham i et halvt Aar har kunnet erfare, er han, saavidt jeg som Menneske kan bedømme, en oprigtig Christen, som efter min Overbeviisning baade selv ønsker at leve efter Christendommens Bud, og tillige vil opmuntre Andre, han kjender, til det Samme; og i denne min Overbeviisning rokkes jeg ikke ved de fornærmelige Beskyldninger, som ere fremførte imod ham.⁷

Møderne strider ikke mod Kancelliforordningen, skriver Sørensen også, for han har selv tilladt dem. Og de mænd, der nylig har været på besøg, er ikke tilfældige omflakkende personer men oprigtige kristne, der møder deres venner.

Med dette svar troede provsten, at sagen om møderne på Mors kunne slutte.

Det kunne den sandsynligvis også have gjort, hvis den var forblevet en lokal affære. Provst Sørensen var en agtet mand, og Kancelliet havde ingen grund til at betvivle hans evne til at holde orden i sit eget hus og i sin egen menighed. Men en redaktør i København var blevet underrettet om affæren. Det var den Lindberg, som lærer Henriksen omtalte i sit indlæg som Kolds bagmand. Han skrev om den i sit tidsskrift, og dermed pustede han til ilden. Konsekvensen var, at myndighederne blev meget interesserede i sagen.

Lindberg, Grundtvig og de gudelige

Magister *Jacob Christian Lindberg* havde siden 1833 udgivet *Nordisk Kirke Tidende*, et ugeblad for kirke og skole, der var meget kritisk over for statskirken. Sit udgangspunkt tog han i *Nikolaj Frederik Severin Grundtvigs* kirkesyn, som han i bladets første nummer kaldte „Grund-Eenheden i Kirken“, „en igjennem mange Slægtsfølger ubekjendt Betragtningssmaaede af kirkelig og aandelig Frihed ... først fremsat[te] og anvendt[e den] i 'Kirkens Gjenmæle' ... det levende Ord, saaledes som det ledsager Herrens hellige Sacramenter (*Sacrament-Ordene*) ...“⁸ Dette kirkesyn ønskede han at gøre kendt i større kredse.

Grundtvig startede i 1825 et felttog mod statskirken med den af Lindberg omtalte bog. Anledningen til at skrive den var, at en teologisk professor havde udgivet en stor dogmatik eller troselære, der slog fast, at den kristelige tro i protestantisk udgave hviler på en tolkning af det nye testamente ud fra den menneskelige fornuft.⁹ Grundtvig svarede dertil, at hvis denne professor fastholdt sine meninger, måtte han enten være en kætter eller en løgner, for kristendommen kan ikke hvile på fornuft. Dette synspunkt bevirkede, at Grundtvig blev idømt livsvarig censur og var medvirkende til, at han kort efter nedlagde sit embede som prædikant ved Vor Frelsers Kirke i København.

Grundtvig satte således sin forfatterkarriere og sin stilling ind på offentligt at udtale, at kristendom ikke er forenelig med fornuft eller *rationalisme*, som statskirken hævdede. De kristne dogmer om Jesu fødsel, død og opstandelse strider mod al sund fornuft, sagde han. De kan kun fattes af troen, der slipper fornuften.

Når Grundtvig så kompromisløst gik imod den teologiske professor, så var det ikke alene på kristendommens vegne men også på kirkens. Derfor kaldte han sin bog „*Kirkens Gienmæle*“. Og kirken var for ham det samfund af troende mennesker, der havde eksisteret lige siden Jesu tid. Alle disse mere eller mindre almindelige mennesker ville Grundtvig forsvare mod den lærde professors opfattelse af kristendommen som en religiøs idélære. Han angriber derfor ikke alene fornuften som kilde til kristelig indsigt men også bibelfortolkningen som grundlaget for den kristne tro. For hvis den skulle være adgangstegnet til at kalde sig kristen, måtte de ulærde prisgives de lærdes meninger, som måske endda var forkerte. Så var kirken ikke kristen længere, så sandt evangeliet kan forstås af ethvert barn og fortrinsvis af dem ifølge skriften selv. Derfor vendte Grundtvig sig på folkets vegne mod professorens opfat-

telse af den kristne kirke.

I forsøget på at binde troen til noget andet end skriften finder han grundvolden for kirken i de ord, der lyder ved dåb og nadver. *Den apostolske trosbekendelse* på fader, søn og helligånd og forsagelsen af djævelen og alt hans væsen har lydt siden apostlenes tid og må derfor være mere oprindelig end tolkning af nogle senere nedskrevne evangelietekster, mener Grundtvig. Så sandt kirken er en samling levende sjæle og ikke en samling døde bøger. Derfor er man en sand kristen, når man bekender denne tro og behøver ikke forholde sig til andre forskrifter. Det var Grundtvigs bud på et nyt kirkesyn i midten af 1820'erne, og det viste sig at få revolutionerende virkninger ikke alene på opfattelsen af, hvad kirken var men også på opfattelsen af skolen. For i den daværende almueskole bestod religionsundervisningen mest af overhøring efter lærebøger. Nu måtte denne udenadslære også vige for oplevelsen af kristendommens sandheder gennem levende ord. Hele den etablerede kirke og skole vaklede dermed. Nu kunne åbenbart enhver både bekende og prædike.

Jacob Christian Lindberg var foruden teolog en lærd forsker i orientalske sprog. Men han var først og fremmest en meget from og en meget angrebslysten mand, der som Grundtvig angreb de rationalistiske præster i statskirken, fordi de ikke fastholdt Luthers syn på menneskets absolutte synd og frelsen ved tro alene. Han var en af de første, der tilsluttede sig den kirkekamp, Grundtvig startede med sin bog. Og han var endvidere den, der først så slægtskabet mellem Grundtvigs synspunkter og det vakte lægfolks bekendelser i de gudelige forsamlinger. Både indholdsmæssigt i deres afstandtagen fra en kristelig fornuft og i formen, fastholdelsen ved den mundtlige bekendelse af kristendommens sandheder. Han var strategen fremfor nogen til fremme af Grundtvigs kamp mod den falske statskirke og så derfor, til hvilken uvurderlig nytte de gudelige kunne være i denne kamp. I sit tidsskrift prøvede han at føre de to parter sammen ved at optage indlæg fra dem begge mod kirken og skolevæsenet. Desuden bestod bladet af lærde historiske og litterære afhandlinger samt af digte og aktuelle oplysninger om kulturlivet i ind- og udland. Han udgav tidsskriftet for egen regning og var helt afhængig af abonnenter. Det lykkedes ham at få både gejstlige tilhængere af Grundtvigs kirkesyn og gudelige lægfolk til at holde bladet. Stadig samlede de penge ind til det og agiterede for det. Og således kom de to grupper i forbindelse med hinanden.

De gudelige fastholdt, hvad de kaldte „den gammeldags tro“ ved at

nægte at bruge statskirkens autoriserede bøger til kirke- og skolebrug. På deres møder og i hjemmene sang de gerne *Brorsons* og *Kingos* salmer, der var så godt som helt fjernet fra „*Den Evangelisk-kristelige Salmebog*“,¹⁰ som var den officielle. Og de brugte *Pontoppidans* gamle lutherske katekismus¹¹ i stedet for den lovbelede *Balles lærebog*,¹² der udlagde troen i hundredvis af vanskeligt forståelige sætninger, som børnene i skolerne og ved konfirmationsundervisningen skulle lære udenad.

De gamle salmer og den gamle katekismus var over 100 år gamle. De opfattede Jesu fødsel ved helligånden og hans nedfart til helvede og oprejsning til himlen som virkelige begivenheder. Fortabelse og helvede var konkrete muligheder for enhver, der ikke omvendte sig og himlen en sikker havn for de frelste. Dåben og nadveren var udtryk for konkrete møder med Gud. Og alle disse sandheder ønskede de ikke ændret af rationalisterne i statskirken til symboler på en almindelig strid mellem godt og ondt i tilværelsen. Grundtvig udtrykte samme holdning ved at henvise de kristne til trosbekendelsen i stedet for til de lærdes fortolkninger af evangeliet, og det tilsluttede de gudelige sig da også med begejstring, uden at de af den grund opgav skriften som grundlag for kirken. Men de tolkede Det gamle og Det ny Testamente som Grundtvig i hans bibelske prædikener i 1820'erne, som en dom over al menneskelig formåen og en henvisning til et himmelsk håb om frelse fra den syndige jord. Og de blev begejstrede, da Grundtvig tog konsekvensen af sit livssyn ved at nedlægge sit embede, for de opfattede forfølgelsen af ham som tegn på, at han var en sand kristen. For også Jesus var blevet forfulgt på Jorden, og det skulle hans sande efterfølgere også blive.

De bøger, som staten forlangte brugt i kirken og i skolen, var ca. 40 år gamle. De udtrykte det rationalistiske kristendomssyn. I dem var verden fornuftigt indrettet ifølge Guds skabelse og mening med den. Jesus var et forbillede som udøver af gode gerninger, og helligånden velsignede det daglige liv, når enhver i sin sociale stilling opfyldte Guds og kongens bud, der i de fleste tilfælde var sammenfaldende. Evtig liv var lønnen til alle kristne, og kristen var man, når man kunne gengive kristendommens sandheder, gik i kirke og ellers opførte sig moralsk forsvarligt. Et harmonisk livssyn bygget på autoritetstro og optimisme kunne udledes af statskirkens autoriserede bøger, men de gamle bøger, som de gudelige yndede, udtrykte et dramatisk og risikofyldt syn på liv og død. Og det mærkelige er, at det var de gamle bøger og den

gammeldags tro, der viste frem til en ny forståelse af mennesket som religiøst væsen. En forståelse der skulle vise sig ikke alene at få religiøs betydning.

At bruge de gamle bøger og vrage de nye betød bøder og fængselsstraffe. Nogle vækkelsesfolk blev udsat for dette, fordi de holdt deres børn hjemme fra skolen på grund af de nye bøger. I stedet underviste de dem selv efter de gamle, og det var forbudt. Alle 7-14-årige børn skulle gå i skole, med mindre forældrene havde speciel tilladelse til at holde huslærer, og noget sådant kom slet ikke på tale i de gudelige almuekredse. Bønder og håndværkere som de bestod af.

På Vejle-kanten levede „de stærke jyder“. Det var vækkelsesfolk eller „hellige“, der i flere generationer havde trodset myndighederne ved at oplære deres børn hjemme. Når de fik bøder og måtte gå i fængsel, fordi de ikke kunne betale dem, tog de trængslerne som tegn på, at de var sande kristne. De gav sig ikke af med at missionere for deres synspunkter uden for deres egne kredse, men det var der andre gammeldags kristne, der gjorde. Kendtest af de rejsende missionærer er den mand, der virkede så stærkt på den lille flok i Solbjerg præstegård den aften i januar 1837. Han hed *Ole Peter Holm Larsen* og ejede gården *Skræppenborg* på Fyn. Han har en særlig plads i vores historie om de gudelige vækkelses betydning, for han var den store kristelige oplevelse i Christen Kolds liv. Han satte Kold i gang med sin gudelige virksomhed, og han var et af de få mennesker, Kold bevarede et nært forhold til hele sit liv.

I den stille tid, når høsten var overstået, rejste Larsen Skræppenborg hvert år fra omkring 1830 på missionsrejse til Jylland. Han tog altid den samme rute og havde ofte en eller flere vakte med sig, som han oplærte. De startede hos „de stærke jyder“ (det var Larsen Skræppenborg, der gav dem dette navn), og så tog de nordvestpå over heden til Salling, Mors og Thy. Derfra tog de sydpå igen til egnen omkring Varde og Ribe, hvor gamle hernhuttiske kredse nød godt af deres komme. Efter et besøg i Christiansfeld i hernhutternes brødremenighed tog de tilbage til Fyn igen til de gudelige kredse der.

Rejserne var ulovlige ifølge Kancelliforordningen, men Larsen Skræppenborg overtrådte som de stærke jyder loven med glæde. Han følte sig som en af Herrens apostle og tog mod bøder og fængselsstraffe uden at kny. På møderne talte han i timevis om sin synd og sin glæde ved at tilhøre Jesus. Han græd og han lo, og han fik andre til at bekende, som han selv kunne gøre. Et følelsesfuldt ordforråd, en evne

til selvransagelse og en frimodig optræden over for andre var, hvad han indirekte lærte fra sig. De troende følte sig som brødre og søstre og formanede og opmuntrede stadig hinanden.

Grundtvig yndede ikke de gudelige forsamlings kristendomssyn og omgangsform. Han syntes, at deres måde at tale på var rørstrømsk og kælen, og at deres opfattelse af sig selv som Herrens efterfølgere var sværmerisk og hyklerisk. Men han ønskede dem på den anden side ikke forfulgt af øvrigheden. På mange måder var de med deres enfoldige tro sandere kristne end mange af kirkens præster, og med den rette vejledning, belærte Lindberg ham om, kunne de måske blive til gavn for kirken. For at forhindre forfølgelse af dem og samtidig skabe plads for en sandere forkyndelse i kirken, foreslog Grundtvig i begyndelsen af 1830'erne, at enevælden burde tillade *sognebåndsløsning*. Det ville betyde, at det faste – århundredgamle – tilhørsforhold mellem sognepræst og sogneboere blev opgivet til fordel for menighedens frie valg af præst til kirkelige handlinger. Så ville der komme sund konkurrence mellem præsterne, og almuen ville få mulighed for at blive betjent af troende præster. En sådan åndelig frihed ville alle – også staten – have gavn af efter Grundtvigs mening.

I Nordisk Kirke Tidende læste de gudelige om Grundtvigs forslag om sognebåndsløsning og tilsluttede sig det. I forvejen havde de kontakt med gammeldags troende præster rundt omkring og med unge grundtvigske præster. Med sognebåndsløsning kunne de helt undgå de rationalistiske præster, og desuden ville deres rejser blive lovlige, regnede de med.

Blandt de vakte, der tidligt forstod og tilsluttede sig Grundtvigs angreb på kirken, var skolelærer *Rasmus Sørensen* i *Venslev* på Syd-sjælland. Han var for de sjællandske vakte, hvad *Larsen Skræppenborg* var for de jyske og fynske i begyndelsen af 1830'erne. Han holdt mange gudelige møder og kaldte som Grundtvig og Lindberg de rationalistiske præster for ugudelige og løgnagtige. Ustandselig lå han i proces med myndighederne og fik bøder og blev fængslet. Da han samtidig var en ivrig skolebogsforfatter og udsendte religiøse pjecer, blev han tidligt kendt uden for sin egen kreds.

Det er den ivrige *Rasmus Sørensen*, som *Lindberg* først indgår alliance med til udbredelse af Grundtvigs kirkelige synspunkter. *Sørensen* beretter om dem i gudelige kredse, og *Lindberg* fortæller om *Sørensen* og forsvarer ham i sit tidsskrift. I 1834 får *Lindberg* *Sørensen* til at lave en underskriftindsamling blandt gudelige til fordel for sogne-

båndsløsning, og han får gennem Sørensen Larsen Skræppenborg til at bringe samme henvendelse til kongen rundt i de jyske kredse. Det er det første praktiske samarbejde mellem gudelige og grundtvigianere.

Rasmus Sørensen er imidlertid ikke blot mellemmand. Han tager også selv politiske initiativer. Til Grundtvigs forslag om sognebåndsløsning føjer han nemlig et forslag om *skolebåndsløsning*. At befri forældrene fra det bundne forhold til sognets almueskole var for ham en naturlig konsekvens af Grundtvigs forslag om at løsrive menigheden fra en fast præst. For lærerne var i mange tilfælde lige så vantro som præsterne efter Sørensens mening og påvirkede børnene på samme måde i religionsundervisningen. Hverken Lindberg eller Grundtvig havde tænkt på at komme forældrene til hjælp på denne måde. Men Lindberg accepterede Sørensens forslag, og Grundtvig fik anledning til at tænke over, hvordan børnene skulle undervises i skolen.

Rasmus Sørensen var egentlig på dette tidspunkt skuffet over, at Grundtvig og Lindberg ikke forlangte fuld religionsfrihed i landet og således opløste statskirken komplet. Men han accepterede forslaget om sognebåndsløsning som en taktisk manøvre. Han forudså, at kongen ville nægte det, og så var vejen banet for kravet om fuld forkyndelsesfrihed i kirke og skole.

Sørensen blev på grund af sine radikale meninger og sin hidsige optræden opfattet som noget af en oprører af de præster på hans egn, der tilsluttede sig Grundtvigs kirkelige synspunkter. De syntes, han gik for vidt. Og også Sørensens overordnede, grev *F. A. Holstein*, på hvis skole han underviste, var betænkelig ved hans optræden. Men Lindberg holdt foreløbig hånden over ham. For han havde forbindelse med mange vakte på Sjælland og Fyn og gennem Larsen Skræppenborg også med dem i Jylland. Og alle disse folk var nødvendige, så Lindberg, hvis de grundtvigske synspunkter skulle fremmes. Desuden arbejdede Sørensen praktisk for Lindbergs ve og vel ved at samle penge ind til ham, da også han fik bøde for at udtale sig udfordrende om en af statskirkens præster, og han var en stor støtte for forslaget om sognebåndsløsning.

Lindberg accepterede således skolebåndsforslaget og foretog i 1835 en rejse på Sjælland og Fyn for at lære de vakte at kende og vinde dem for forslaget om sognebåndsløsning og fortælle dem om Nordisk Kirke Tidende. Det indberettede Grev Holstein til myndighederne, og fra nu af var Lindberg i Kancelliets søgelys. Grev Holstein hævdede, at Lindberg tvang bønderne til at skrive under på adressen, og over for den påstand standsede Lindberg sin agitation. Det gjorde Rasmus Sørensen

rasende. Han følte, at han og de andre gudelige var blevet bedraget af grundtvigianerne, og kort efter brød en skoledebat ud i Nordisk Kirke Tidende, hvor Sørensen vredt vendte sig mod de grundtvigske skoletanker.

Den gudelige vækkelse i Nordjylland

Provst Sørensen i Solbjerg var ven med en af Snedsted seminariets lærere, *Peder Kjellerup Algreen*. Det var ham, der var med til vækkesmødet i Solbjerg præstegård den aften i januar 1837, da provsten ikke var hjemme.

Deres venskab startede, da Sørensen i 1830 blev præst i nabosognet til Snedsted, og Algreen lige var blevet lærer på seminariet, efter at han havde gået der som elev. Den unge lærer ville gerne lære latin, og den lidt ældre præst havde tilbudt at undervise ham. De var begge interesserede i kirkelige spørgsmål, og ind imellem de læste latin, gik de lange ture, hvor Sørensen fortalte om Grundtvig, som han havde hørt prædike i Vor Frelsers Kirke i København. Grundtvigs prædikener havde gjort dybt indtryk på Sørensen. Grundtvig tordnede mod sløvheden i den danske kirke og forkyndte dom over de ligeglade, så hver enkelt i menigheden følte sig ramt. Hans poetiske sprog og store syner for den danske kirkes fremtid var den store oplevelse i Sørensens studentertid. Selv prøvede han som præst i Thy og siden som provst på Mors at prædike med samme kraft og fik derved et godt ry blandt gudelige på egnen. Han omgikkes sine sognebørn med megen fortrolighed og var selv et yderst følelsesfuldt menneske. Undertiden måtte han gå ned af prædikestolen, fordi sindsbevægelsen overmandede ham, og menigheden måtte hjælpe ham med at fuldføre gudstjenesten.

Grundtvigs mere teoretiske angreb på statskirken kendte Sørensen ikke fra sin tid i København. Det fik både han og Algreen noget at vide om af seminariets forstander, der havde været involveret i det personligt.

Gerhard Peter Brammer kom samtidig med Sørensen til Thy. Han var lidt yngre end ham og havde foruden seminariet at tage vare på embede som præst i sognet. Han var en mand med store ambitioner både på seminariets og egne vegne. Som ung teologisk kandidat med udmærkelse havde han stræbt efter en videnskabelig løbebane men var som Sørensen blevet grebet af Grundtvigs bibelske prædikener og fik

derfor kontroversielle meninger, der ikke fremmede karrieren. Han støttede Grundtvig i begyndelsen af kirkekampen men slog om, da Grundtvig kritiserede ham for at være selvoptaget. Derefter mente han, at Grundtvig nærmest var katolik i hævdselsen af en kirkelig tradition fra apostlenes tid. Brammer forsvarede nu ivrigt præsteembedet og den rette bibelfortolkning og var som lærer, allerede mens han var i København, en meget agtet person på grund af sin store viden og sin interesse for eleverne. Efter at han var blevet seminarieforsstander i Snedsted, skrev han en stor lærebog i pædagogik, der blev brugt på mange seminarier i flere årtier.¹³ Den udmærkede sig ved lange detaljerede gennemgange af forskellige undervisningsmetoder. Det var en vanskelig bog, som de fleste seminarieelever havde svært ved at forstå, men som de ikke desto mindre skulle være i stand til at gengive ved eksamen.

Brammer var alt i alt højt respekteret som præst og forstander i Snedsted, men han omgikkes ikke personligt med eleverne og sognebørnene. Algreens og Sørensens selskab satte han derfor pris på i sin selvvalgte ensomhed. Han satte dem ind i mange teologiske og videnskabelige spørgsmål og overbeviste dem om, at Grundtvigs tanker om trosbekendelsen var forkerte. Den rette fortolkning af skriften måtte være grundlaget for kirken og for skolens religionsundervisning.

Algreen var imponeret af Brammers viden og glad for samværet med ham og Sørensen men fandt også andre måder at udvikle sig på. Han gik til gudelige forsamlingsmøder i Salling og følte sig hurtigt tiltrukket af de vaktens personlige måde at bekende troen på og hjertelige omgangsform. Således oplevet ønskede han at indføre en mere kristeligt vækkende tone på seminariet og diskuterede dette – ikke med den lærde Brammer – men med to lærere, han mødte i Aalborg, *Anders Stephansen* og *Gregers Bech*. De var også meget optaget af Grundtvig og overbeviste Algreen om, at Grundtvig havde ret i sine tanker om trosbekendelsen og i sit forslag om sognebåndsløsningen som en anvendelig måde at reformere den stivnede statskirke på. Algreen og de to lærere blev enige om, at Snedsted kunne få stor betydning som vækkesescenter, og Algreen ville gerne have den ene af dem som kollega i Snedsted, men det blev ikke til noget.

I 1835 rejste Algreen til Sjælland og traf der både Rasmus Sørensen, Grundtvig og Lindberg. Han gik til gudelige forsamlingsmøder i København og blev lidt forskrækket over, hvor sært nogle af de vakte opførte sig, når oplevelsen af Guds nærhed greb dem. Selv var han som

gyde mere behersket, men rejsen var en stor oplevelse for ham, og især Lindbergs og Grundtvigs alvorlige arbejde for statskirkens fornyelse interesserede ham.

Da han kommer hjem, begynder han at abonnere på Nordisk Kirke Tidende og agitere for det og holder nu selv gudelige møder på sit værelse på seminariet. Brammer begynder derfor at se skævt til ham men forbyder ham dog ikke at holde disse sammenkomster, der besøges både af seminarieelever og af mænd fra sognet. Men en vis spænding indtræder mellem forstanderen og den unge gudeligt vakte lærer.

Det mærker Kold, da han er elev på seminariet. Han slutter sig til Algreen, og i sit andet seminarieår, vinteren 1835-36 deltager han i Algreens sammenkomster og går med ham til gudelige møder i Salling. Da han har fået eksamen med udmærket resultat, bliver han i efteråret 1836 huslærer hos provst Sørensen i Solbjerg og begynder selv at holde vækkelsesmøder i hans sogn. Algreen og provst Sørensen er hans nærmeste venner.

I julen er han med Algreen i Salling og hører der, at Larsen Skræppenborg ventes på sin årlige tur. Da de ikke kan blive og vente på ham, lader de besked gå videre til ham om, at han endelig må rejse videre til Solbjerg og Snedsted, hvor der vil blive taget godt imod ham.

Det er optakten til mødet den 31. januar 1837 i Solbjerg præstegård. Larsen Skræppenborg er dagen før i Snedsted for at tale med Brammer om at få et par vakte bondekarle optaget på seminariet som elever. Han får et godt indtryk af Brammer og ved ikke, at Brammer er misfornøjet med Algreens forsøg på at konkurrere med ham om elevernes og sognebørnenes gunst. Og han ved heller ikke, at Brammer slet ikke er indstillet på at gøre Snedsted til det kristelige seminarium, som de gudelige forestiller sig.

Hvis Lindberg i København ikke havde støttet dem, var Brammer måske heller ikke blevet tvunget til at vise sin mening om denne plan, for han ville helst undgå uro på sit seminarium.

Myndighederne griber ind over for Algreen

Lindberg bliver gjort opmærksom på de gudelige møder på Mors, da han læser det første af *Poul Henriksens* avisindlæg i et københavnerblad.¹⁴ Han omtaler det kort efter i sit tidsskrift og tilføjer:

... det er altid en Glæde at bemærke, i hvor høi en Grad Fjenden her har været nødt til at bruge Svagheden, Dumheden og Uvidenheden som sine Vaaben; thi kun hvor Klogskab og Kraft forenes med Ondskab, bliver det altid meget slemt.

Naar vi komme i Besiddelse af en sandfærdig Beretning om hvad det er der har givet den unævnte Stympers Anledning til denne Avis-Artikel, skulde vi strax meddele det her i Kirke-Tidenden.¹⁵

Og det gør Lindberg, da han har fået Algreens version af sagen og provst Sørensen's forsvar for møderne. Begge dele trykker han i Nordisk Kirke Tidende,¹⁶ og dermed er sagen kendt for en større offentlighed.

Imens ruller den så videre i Nordjylland. Provst Sørensen's forsvar bliver i begyndelsen af maj imødegået af en kollega i Thistedavisen.¹⁷ Denne kollega, der er præst i Nykøbing Mors, påpeger punkt for punkt, hvordan Kancelliforordningen af 1741 synes overtrådt med de møder, provst Sørensen så ivrigt forsvarer, og så er Sørensen nødt til at forklare sig nærmere over for denne kollega, pastor P. S. Dalhoff.¹⁸

Først kritiserer han ham for at blande sig i hans embedsførelse. Den skal han nok selv passe. Dernæst siger han lige ud, at han synes, de vakte har lov til at mødes og tale om troens anliggender, som de gør. Skal man da virkelig være præst for at „gjøre en Bøn, for at give en Formaning eller Advarsel,“ spørger han, og svarer selv nej dertil. Han siger, at de gudelige i hans sogn er hans venner, og at han agter og ærer dem. Han skal nok selv holde orden og anser i øvrigt sagen for afsluttet. For selv gider han ikke skrive mere om den.

Men det gider andre. I *Randers Amts Avis* skriver „bon sens“^a nu en smædeartikel om provst Sørensen og Snedsted seminarium.¹⁹ Den anonyme indsender af artiklen kalder provsten og hans gudelige venner for „den hellige Faders hele Yngel“ og foreslår at årelade lærere, der bliver uddannet på Snedsted seminarium, for at de kan blive afkølet. Eller sende dem til „Ny Seeland i Sydhavet“, for at de kan prædike for de indfødte der. Så var fornuftige folk fri for dem.

Dette indlæg refererer Lindberg også i sit blad og siger begejstret om modstanderne på Mors:

Naar den begyndte Opvækkelse reiser et saadant brændende Had imod sig, kan man være sikker paa, den vil udbrede sig stærkt, thi at der

^a „sund fornuft“

*maa være nogen Kraft i det, som er begyndt, er nødvendigt, siden Fjenden gjør saa stor Allarm for at standse det. Vi formode derfor, at vi oftere vil faae Anledning til at levere kirkelige Efterretninger fra denne Deel af Landet.*²⁰

På dette tidspunkt har Kancelliet allerede skredet ind og bedt de to præster, Sørensen og Dalhoff, lade være med at skændes offentligt.²¹ Hvis der er noget, de er uenige om, kan de henvende sig til deres overordnede, biskoppen i Aalborg. Foreløbig er Kancelliet mere interesseret i, hvad der foregår på seminariet i Snedsted. Er det ved at blive erobret af de gudelige?

I slutningen af maj henvender Kancelliet sig til biskop R. Fogtmann i Aalborg og beder ham finde ud af, hvad der er foregået der.²² Biskoppen sender brevet videre til seminarieforstander Brammer, der beder Algreen komme med en erklæring om sin deltagelse i gudelige forsamlinger. Den får han et par dage efter, hvorefter han selv skriver en erklæring om sagen, som han ikke viser Algreen.²³

Brammer skriver først om de to vækkelsesprædikanters besøg på egnen, der er årsag til al balladen. De talte med ham om gudelige forsamlinger, men han fik ikke indtryk af, at deres udtalelser stred mod landets love eller den hellige skrift. De holdt ikke noget møde på seminariet, mens de var der men prøvede at få ham til at underskrive en støtteerklæring, fordi den ene af dem var inddraget i en proces. „Herom ytrede jeg ingen Mening, da jeg skulde begynde mine Undervisningstimer paa Seminariet,“ skriver den travle seminarieforstander. Brammer ønsker tydeligt ikke at lægge sig ud hverken med Kancelliet eller med de gudelige. Han mener, han er herre over situationen.

Om Algreen siger han, at han i de syv år, han har undervist på seminariet, har vist lyst til at tale med eleverne om religiøse emner, og at han som hans forstander har vist ham sin betænkelighed ved de private andagter med eleverne. Deres tilbøjelighed til kætterske meninger eller „separatistiske Retninger“, som han skriver, har han advaret imod. Men da Algreen på den anden side er en flittig kirkegænger og ikke underviser i religion, mener han ikke, der skal lægges for meget i de andagter. Han anser sin egen indflydelse blandt eleverne og i menigheden for at være stærkere. Så heller ikke i denne sag mener Brammer, der er grund til større bekymring.

Kold, der året før fik eksamen fra seminariet, får også et ord med på vejen. Han var den eneste elev, som Brammer sporede betænkelige

tilbøjeligheder til „konventikelvæsen“ hos. Denne gudelige interesse bemærkede han på eksamenslisten og advarede Kold imod, men i øvrigt kunne han ikke klage over ham, mens han var elev.

Indberetningen fra Brammer munder ud i, at der alligevel nok må gøres noget for at standse de gudeliges indflydelse på egnen og på seminariet. Han er altså trods alt bekymret. Han foreslår derfor, at Kancelliet udtrykkeligt skal forbyde eleverne at deltage i religiøse møder, hvor der ikke er præster til stede. Og forbuddet skal gælde, både når de er på seminariet, og når de færdes uden for det. Et sådant forbud vil være „anskueligt“ for eleverne og „opmuntrende“ for ham selv, føjer han til.

Algreen ser ikke denne indberetning, der skjult fordømmer hans virksomhed. Han skriver derfor i sin forklaring til Brammer, at han går til gudelige møder, men at han ikke mener de er ulovlige endsige „separatistiske“, hvad det ord så end betyder.²⁴ I alt har han været til tre møder i Solbjerg og i snart to år samlet 5-6 personer til ugentlige husandagter hos sig selv. Med dette vidnesbyrd tror Algreen, at sagen må være ude af verden.

Men biskoppen i Aalborg råder Kancelliet til at give Algreen en advarsel.²⁵ En mild advarsel, for Algreen har sikkert ikke gjort noget ulovligt, men på den anden side skal han have at vide, at det ikke er passende, at han går til religiøse møder uden for seminariet. Dog advarer biskoppen Kancelliet mod at skride for hårdt ind. For så vil uvæsenet jo nok brede sig; det har man erfaring for andre steder fra.

Men Kancelliet skrider hårdt ind. I begyndelsen af efteråret får Algreen at vide, at han er afskediget som seminarielærer fra den følgende første maj, og at han den sidste vinter på seminariet skal afholde sig fra al mødevirksomhed uden gejstlig deltagelse og overhovedet ikke komme ind på religiøse emner i timerne. Det samme får eleverne at vide.²⁶

Brammer, der kunne have standset uroen, er ikke helt stolt ved situationen. Det er ham, der får Kancelliets skrivelse om, at Algreen skal afskediges, men han fortæller ham det ikke selv. Han efterlader beskeden hos en vaskekone, hvor Algreen kan hente den. Og Algreen bliver forbitret på Brammer, hvis loyalitet han ikke havde tvivlet på. Men han trøster sig med, at han har et højere kald end at være statsansat seminarielærer – og at han har venner uden for seminariet.²⁷ Sagen var imidlertid ikke slut endnu. De verdslige myndigheder var også blevet forurolet over uroen på egnen. Det var især Kolds gudelige

virksomhed, der gjorde dem bekymrede. Men han var privat ansat og derfor ikke embedsmand som Algreen, så han kunne ikke rammes i sin lærervirksomhed. Men havde han alligevel ikke forbrudt sig mod loven med sine møder trods provstens forsvar for ham? Det skulle vise sig.

Myndighederne griber ind over for Kold

Samtidig med at Kancelliet begynder at interessere sig for forholdene på Snedsted seminarium, melder kancelliråd, by- og herredsfoged *J. C. H. Rummelhoff* fra Nykøbing Mors Kolds gudelige virksomhed til amtmanden i Thisted.²⁸ I maj måned fortæller han ham, at der nu i tre dage er blevet holdt forsamlingsmøder på Mors, og at Kold ikke er til at tale til fornuft. Han har frækt erklæret, at han ikke mener Kancelliforordningen gælder længere, og at han desuden har provstens tilladelse til at holde de møder, han har lyst til. Den offentlige ro og orden står på spil, skriver Rummelhoff til amtmanden. Folk lokkes til møder på alle tider af døgnet, fordi de bliver beværtet med øl og tobak. Og især kvinderne er interesserede i dem. Nu sidst har Kold fortalt folk, de ikke behøver arbejde, når blot de beder mange bønner, så skal deres sjæle nok blive frelste. Hvad skal jeg dog gøre for at standse Kold, spørger fogeden.

Amtmand, konferensråd *G. A. Faye* vedlægger denne klage sin egen skrivelse til Kancelliet.²⁹ Også han mener, sagen er alvorlig, for også han har uden held prøvet at få Kold på andre veje. Først henvendte han sig til seminarieforsøger *Brammer* og bad ham som Kolds tidligere lærer skride ind. Men *Brammer* ville ikke have med sagen at gøre. Så prøvede han selv at tale med Kold og forklare ham, at han godt kan leve gudsfrygtigt uden at holde natlige sammenkomster med folk om religiøse emner, og at han desuden ved for lidt om teologi til at prædike for folk. Han bad ham holde sig til skolebørns undervisning, når han engang får fast stilling, og til en lærebog. Men disse formaninger hjalp ikke.

Kancelliet henvender sig derefter direkte til provst *Sørensen* og beder ham berette, hvad han ved om Kolds deltagelse i gudelige forsamlinger.³⁰ Henvendelsen går gennem biskoppen i Aalborg, der igen prøver at dysse sagen ned over for Kancelliet ved at sige, at Kold vist ikke er så ufornuftig, som det siges om ham, og at med „en Erindring og Advarsel“ kan både Algreen og Kold nok sættes på plads.³¹

Algreen fik sin „erindring og advarsel“. Nu skulle Kold have sin.

Et halvt år efter det skæbnesvangre møde i Solbjerg præstegård skriver provst Sørensen så til Kancelliet en lang erklæring om, hvad der er foregået i hans sogn siden da.³² Han begynder faktisk før den dato, idet han fortæller, at der længe har været holdt husandagter i sognet, men først da Kold blev huslærer hos ham, begyndte flere familier at komme sammen. Ved møderne taler Kold med dem om kristendommens sandheder, og det gjorde han også den 31. januar i hans hus, da de to vækkelsesprædikanter var på besøg. Deltagerne i dette og senere møder opmuntrede hinanden, og de blev ikke beværtet med øl og tobak. Han ved ikke af, at kvinderne er mere glade for møderne end mændene men må selvfølgelig indrømme, at der også har været kvinder til stede. Alligevel mener han ikke, Kold har foretaget sig noget ulovligt.

Hvad Kolds udtalelser til byfogeden angår, så har provsten spurgt ham om dem og fået til svar, at Kold blot har sagt, at han ved, der også holdes forsamlingsmøder andre steder i landet, ja selv i København, og derfor havde han troet, at Kancelliforordningen af 1741 var ophævet. Han har aldrig sagt til nogen, at de ikke behøver arbejde, blot de beder bønner. En så ukristelig påstand ville han aldrig komme med. Provst Sørensen slutter med at sige, at han nok selv skal holde de vakte på rette spor, for de er flittige og opmærksomme kirkegængere. Deres særpræg er, at de „have en hjertelig Begjærighed efter at blive overensstemmende med det Ord, som de saa gjerne høre tale om.“

Dermed var sagen henlagt og ville formodentlig være henlagt for evigt, hvis ikke Kold kort efter selv udfordrede Kancelliet. Hvis han var blevet som huslærer hos provsten et stykke tid endnu uden at vække yderligere opsigt, eller hvis han havde søgt en offentlig stilling langt væk fra Mors, så havde han formodentlig kunnet undgå myndighedernes forfølgelse. Men han udfordrer dem ved om efteråret at søge stilling på egnen. Han var måske uvidende om, at han udfordrede dem, men han blev i hvert fald belært om det.

Han søger det lille skolelærerembede i landsbyen *Øster Jølby* et par kilometer syd for Solbjerg, som ingen anden uddannet lærer ville have, fordi boligen var så dårlig og lønnen så ringe. Og provsten tillader ham at starte i embedet som vikar den 1. november. Kold søger det sandsynligvis for at hjælpe venen Algreen, der overtager Kolds stilling som huslærer efter ham, da han må holde op på seminarieret. Således kunne provsten, Algreen og Kold stadig holde sammen.

Provst Sørensen havde som formand for skoledirektionen i herredet indstillingsret til skolelærerembederne på øen, og han indstiller Kold til embedet i Øster Jølby men spørger forinden amtmanden i Thisted, der var formand for skoledirektionen i amtet, om han har noget imod det. Det har han til Sørensens overraskelse, og så må han bede Kancelliet afgøre sagen.³³

Amtmand Faye sender ansøgningen af sted og vedlægger forskellige breve. Foruden en kopi af det brev, han har skrevet til Sørensen, hvor han går imod Kolds ansættelse, et brev, hvori han nærmere begrundet sin modstand. Og desuden vedlægger han Kolds udmærkede eksamensbevis fra Snedsted seminarium. Nu havde Kancelliet så et nyt materiale at bedømme Kold udfra og magt til at standse ham.

Faye skriver til Sørensen om Kold, at rygter har overbevist ham om, at han er et sværmerisk menneske, der kan bringe stor skade som lærer. Nogle mænd fra Jølby har desuden sagt til ham, at de ikke vil have Kold og vil klage over ham, hvis de får ham. Seminarieforsøger Brammer har givet ham ret i sin afvisning af Kold, for han har sagt til ham privat, at Kold er et ungt menneske, der desværre af sine følelser forledes til at gå videre end fornuften tillader, og at han i en god hensigt kan komme til at stifte meget ondt ved at danne en ny sekt. Denne nye sekt eller afvigende kirkeretning kan, mener Brammer, medføre uro i familierne og ringeagt for de regeringsudnævnte lærere. For den går, så vidt han ved, ud på „ved tusind falske Omskrivelser og Misforståelser“ at ændre de bibelske udtryk.

Deri giver amtmanden Brammer ret, og derfor vil Faye foreslå, at Kold venter med at få en fast stilling, så han kan få større erfaring og „afkøle sit varme Ungdomsblod“. For det er åbenbart hans umodenhed, der har forledt ham til at tro, at han har et kald som folkelærer.

I Fayes indberetning til Kancelliet holder han sig til Brammers bedømmelse af sagen og overdriker hans betænkeligheder ved at sige, at Kold allerede *har* startet „en pietistisk Sect i Solberg Sogn“. Desuden refererer han, at en nabopræst til Øster Jølby sogn er bange for, at Kolds sværmerier vil brede sig til hans menighed.

2. december foreligger Kancelliets svar: Seminarist Christen Kold bør ikke ansættes i Øster Jølby.³⁴ Grundene, der anføres, er dem, Faye har nævnt i sit brev til Sørensen. Denne besked sender amtmanden til provsten og siger samtidig, at han ikke selv har skrevet andet til Kancelliet om Kold end det, Kancelliets brev indeholder.³⁵

Det var løgn, men det kunne Sørensen og Kold jo ikke vide. Men de

aner manipulationen med udtalelser bag deres rygge og sætter den i forbindelse med det, Brammer har sagt til Faye om Kold ved et selskab i Thisted, og som Faye har været så fri at referere til Kancelliet. Og det føler Sørensen sig forpligtet til at imødegå ved endnu en gang at forsvare Kold.

Om amtmandens fremgangsmåde kommer bag på Kold er ikke godt at vide. Men han lærer i hvert fald nu noget om myndighedernes muligheder for at kue underordnede embedsmænd, og han reagerer med et vel gennemtænkt modangreb. For det er ham, der får Sørensen til at sende Kancelliet endnu en anbefaling af ham selv. Og det er ham, der får alle husfædrene i Øster Jølby til at skrive under på, at de ønsker ham som lærer. Kolds mobilisering af en venligtsindet præst og bønner, han kan stole på, er den taktiske manøvre, han benytter sig af. Det var det middel, der senere i hans liv gav resultat.

Kolds fremgangsmåde var følgende:

Den 24. januar 1838 skriver han et brev fra Øster Jølby til provst Sørensen i Solbjerg, hvori han ansøger om den stilling, han i øjeblikket er vikar i. Han vedlægger støtteerklæringen fra de 17 sognemænd i Øster Jølby og beder provsten skrive en anbefaling. Derefter skal det hele sendes til København.³⁶ Brevet, hvori Kold viser disse organisationsevner, er det første officielle fra hans hånd. Det viser, at han føler, at hans fremtid som statsansat skolelærer er afhængig af, hvad der sker ham nu, og det viser, at han er selvsikker og ydmyg på een gang. Selvsikker, fordi han kender sin værdi og sine støtter, ydmyg, fordi han ved, Kancelliet har magten. Han påkalder sig sine rettigheder, idet han beder Kancelliet om, at dets beslutning

naadigst maatte blive forandret derhen, at jeg ikke maatte betages den Ret til at søge Skolelærerembede, som jeg har, da jeg er dimitteret fra et kongeligt Skolelærerseminarium.

Provst Sørensen skriver 6^{1/2} tætskrevne foliosider til forsvar for Kold og hans ansættelse.³⁷ Hele sagen fra og med de første vækkelsesmøder i Solbjerg sogn gentages nu for fjerde gang af Sørensen. Og dertil kommer den første længere beskrivelse af „Kolds Færd og Forhold“.

Om sagens seneste forløb skriver Sørensen, at Kold, da amtmanden havde afslået hans ansøgning, straks var taget til Thisted for at tale med ham, og han havde fået det indtryk, at amtmanden ikke ville gå mod provstens indstilling, hvis den var positiv. Kold misforstod muligvis

noget, skriver Sørensen, men vi troede begge, at amtmanden kun var betænkelig på grund af Kolds deltagelse i gudelige forsamlinger, og den havde jeg jo forklaret og forsvaret. Vi blev derfor overraskede, da vi fandt ud af, at amtmanden videresendte de meninger, som seminarieforstander Brammer mundtligt havde udtrykt over for ham om Kold, og som jeg kendte fra amtmandens personlige brev til mig. Men da Kold således allerede har fået eet privat vidnesbyrd videresendt til København, vil Sørensen også give sit, hvilket han derpå gør. Og han vedlægger tillige en skriftlig udtalelse fra Brammer om Kold, som Sørensen siden har bedt Brammer sende ham.

Med Sørensens skrivelse kommer en ny stak skrivelser til København om Kold. Kancelliet havde nu en række mundtlige og skriftlige udtalelser om ham. Hvad skulle det tro på i denne sag om den rette fortolkning af et kristent menneskes kendetegn? Tale eller skrift? Mundtlige eller skriftlige vidnesbyrd? Privat eller offentlig fremtræden? Hvad der blev sagt om Kold, eller hvad der blev skrevet om ham?

Brammer skriver i sit brev, at han foretrækker skriftlige vidnesbyrd. Han giver Sørensen ret i, at mundtlige ytringer i religionssager let kan misforstås, og han kan da heller ikke erindre nøjagtigt, hvad han har sagt om Kold i privat selskab med amtmanden. Han giver derfor gerne en skriftlig udtalelse om *Christen Mikkelsen Kold*.

I denne fremhæver Brammer nu den forandring, der skete med Kold efter hans første seminarieår. Den „Aandsretning“, han da blev grebet af, var „sværmerisk“, skriver Brammer, fordi han begyndte at „gruble over theologiske Problemer, skønt han ikke havde Modenhed til at løse dem.“ Og hvad værre var, han begyndte „at lægge stor Vægt paa sin egen Person, idet han ytrede Ringeagt for andre.“ Det var hovmod af Kold, og Brammer blev derfor bange for at han skulle tro, at han havde „et indre Kald til at være Folkelærer“ på anden måde, end hans uddannelse til skolelærer berettigede ham til.

Men det var gennem private samtaler med Kold, mens han var seminarieelev, Brammer fik dette indtryk, understreger han. Derfra fik han sit indtryk af Kolds „noget frastødende, som det syntes med Forsæt rusticerede^a Væsen“. Som seminarieelev og oprigtigt troende kristen var der intet i vejen med ham. Men han fik en advarsel ved eksamen mod det, Brammer ikke kunne lide ved ham.

Sørensen bruger sit lange brev til Kancelliet til at imødegå, hvad

^a rustificeret = bondsk

Brammer og Faye mener om Kold, og da anklagen går på Kolds person, som indrømmet af Brammer, bliver Sørensen udsagn derfor også en privat karakteristik af Kold. Kolds private væsen er dermed blevet et offentligt diskussionsemne, som Kancelliet skal tage stilling til.

Kold er ikke „sværmer“, siger provsten, for Kold er ikke „tilbøjelig til at gruble over theologiske Emner.“ Tværtimod, han bøjer sig ydmygt for Guds visdom og er ikke plaget af spekulationer. „En saadan Grublen findes kun hos de til Tungvindighed og Ensomhed tilbøjelige Gemytter, og hvad man end kan tillægge Kold, Tilbøjelighed til Tungvind og Ensomhed skal vist ingen sige han fristes af.“

Sørensen har kun oplevet Kold gruble over eet problem, og det er, siger han, „den af Pastor Grundtvig fremsatte Mening, at den apostoliske Troesbekjendelse er den christne Kirkes Grundtroe, men jeg kan forsikre ganske tilforladelig, at det er saa langt fra, at han har grublet derover, at han har antaget denne Mening med den fuldkomneste Vished.“

At Kold lader sig forlede af sine følelser til at gå videre end fornuften billiger, som Brammer påstår, må Sørensen også afvise eller sige, at han ikke forstår. Kold har en almindelig kristens følelse af trang til Guds nåde, siger Sørensen, men han har ikke lagt mærke til nogen „overspændt Følelse“. Tværtimod: „han hører efter min fulde Overbeviisning aldeles ikke til de følsomme Mennesker.“

Om han i fremtiden vil starte en sekt eller gøre andet ondt er svært at sige noget om, siger Sørensen, man ved jo så lidt om fremtiden. Men Kold har nok skabt en del uro i mange familier ved at sige så direkte, hvad han mener til dem. Han siger til folk, at der er et liv, der ikke er godt for kristne, og at de må omvende sig til et bedre, hvis de er kommet på urette vej. Det bliver mange fortørnede over at høre. De synes, Kold går for vidt i sine fordringer til dem. Men han følger jo kun skriften, der siger „omvender Eder og følger Evangelium.“ Og et menneske som Kold, der altid har retten og retfærdigheden for øje, får altid modstandere, der tillægger ham de værste meninger.

Det, at Kold altid taler om kristendom og altid formaner og advarer andre, støder mange mennesker, forklarer provsten. Og så det, at han siger, at troens sandheder må man slet ikke tvivle om. Nogle synes, han er frastødende, men Sørensen kan garantere, at han ikke er hovmodig, ikke mere end andre i hvert fald. Hans tro hviler på trosbekendelsen ligesom Sørensen egen, og derfor synes han godt han kan indstille ham til en lærerstilling i almueskolen. Kold lever desuden

efter denne tro, og derfor vil Sørensen støtte ham.

Provsten slutter med at undskyldte, hvis han trætter Kancelliet med sin lange beskrivelse af Kold og hans væsen. Men han har skrevet om et menneskes timelige velfærd, ganske vist om et ringe menneske, om et enligt menneske uden familie, men dog om et menneskes velfærd, og forsvaret selv for den ringeste undersåt i riget bør vel høres af myndighederne.

Men Kancelliet lod sig ikke rokke. Det svarede end ikke på henvendelsen.

Kold og Sørensen havde tabt sagen. Men Kold havde dog opnået noget. Han havde erfaret, at der dog var een præst, der ville og turde støtte ham, og at det var muligt at mobilisere et helt sogn til fordel for sig selv. Sognemændene fra Øster Jølby skrev i deres støtteerklæring, at de var tilfredse med ham som lærer og aldrig havde udtalt, at de ikke ville have ham ansat. Det var ikke, fordi han var gudelig, de ville beholde ham, men fordi de allerede havde haft flere vikarer på eet år. Nu ville de gerne beholde Kold.

Men det kunne de altså ikke få lov til. De fik igen en vikar, en husmand, de havde haft før. Foreløbig blev Kold boende i skolebygningen i Øster Jølby uden ret til at undervise og uden udsigt til at få andet embede. Men han holdt ikke op med at gå til gudelige møder, og han fortsatte med at tale med folk om religiøse emner.

Kold var uddannet som børneskolelærer men blev forhindret i en stilling i almueskolen på grund af sin virksomhed som gudelig forsamlingsleder. Før vi ser på denne og baggrunden for den, vil vi kaste et blik på de gudeliges syn på skoleundervisning, fordi det fremmer forståelsen for, hvad der også var Kolds anliggende på dette tidspunkt. I synet på børneundervisning skilles gudeliges og grundtvigianeres veje.

Gudeliges og grundtvigianeres skolesyn

Et vigtigt diskussionsemne i Nordisk Kirke Tidende i 1830'erne var børneundervisning, fordi statskirkens rationalistiske kristendomsopfattelse prægede skolernes religionsundervisning. „De stærke jyder“ gjorde modstand ved at undervise børnene hjemme efter de bøger, de foretrak, men det var forbudt. Spørgsmålet var nu, om almueskolen kunne ændres, så den forkyndte den rette kristelige tro – eller i hvert fald ikke belærte om den forkerte.

Det viste sig da, at ligesom Grundtvig ikke ønskede statskirken splittet op i frikirker, ønskede han heller ikke den offentlige skole opløst i friskoler med hver deres kristelige eller ukristelige præg. Han startede ikke selv debatten i Nordisk Kirke Tidende, men blandede sig i den, da den gudelige lærer Rasmus Sørensen fremlagde sit syn på børn og unge og deres opdragelse.

I 1835 fortæller cand.theol. J. P. G. Jensen i bladet, hvorledes han underviser børn i sin lille private skole på Christianshavn.³⁸ Han siger, at *historie* er børneskolens vigtigste fag, og at han som discipel af Grundtvig bruger hans bøger i undervisningen, „*Historisk Børnelærdom*“, „*Krønikerim*“ og oversættelserne af Saxo og Snorre.³⁹ Formålet med hans skole er nemlig ikke at oplære børnene i kristendom men at give dem et indtryk af, hvad han med Grundtvig kalder „menneskeslægtens historie“. Den skal børnene leve sig ind i, og derfor lærer hans elever ikke ret meget udenad, som de gør i andre skoler, men han fortæller historie for dem, og de synger sammen bibelhistoriske salmer og folkelige sange. Med Grundtvigs historiske forfatterskab som inspirationskilde bruger han munden mere end bogstaverne, siger han, og poesien mere end prosaen. For alt i alt gælder det om, at der er „lyst og morskab“ i skolen.

Rasmus Sørensen svarer med artiklen „*Dansk historisk Skole*“, hvor han fastslår, at den historiske skole for ham er den, der lærer børnene den sande lutherske kristendom.⁴⁰ Når statskirken er så ukristelig, som den er, er det vigtigt, at skolen viser børnene den rette tro, for forældrene kan ikke overkomme det selv. Han bruger også Grundtvigs historiebøger, men de overordnes ikke hans religionsundervisning. Den er den vigtigste for ham, og den består af katekisering, det vil sige overhøring efter lærebog og katekismus. Han fortæller også bibelhistorie og danmarkshistorie for børnene, men det vigtigste for ham er at lære børnene trossandhederne efter de rette bøger.

En anden grundtvigsk privatlærer, student C. S. Ley beder derefter Rasmus Sørensen skelne mellem „historisk tro“ og „historie“. ⁴¹ „Historisk tro“ bygget på lærebøger er „kolde snemænd“, siger han, der ikke kan varme børnenes hjerter. „Historie“ derimod gør dem optaget af deres eget liv og af fædrelandets skæbne. Når de først er blevet det, er baggrunden for deres barnetro lagt i skolen. Og Ley henviser som Jensen til Grundtvigs bøger at fortælle udfra. For der er forskel på skole og kirke, siger han, og derfor forskel på at løse skolens og kirkens problemer. I kirken må sande kristne udskille sig fra det pinlige fælles-

skab med vantro, men i skolen er alle forenet som mennesker og danskere.

Rasmus Sørensen forstår stadig væk ikke denne tale om det historiske uden om det kristelige og om det menneskelige og det danske, der skal forbinde alle i skolen. I sit næste indlæg fastholder han derfor sit lutherske skolesynspunkt og forklarer, hvorfor det er så vigtigt, at børnene lærer kristendom i skolen.⁴² Det er det, siger Sørensen, fordi tilværelsen nu engang er en kamp mellem Gud og djævel, og i denne kamp skal børnene tidligt lære at forsage djævelen og alt hans væsen. For det onde rammer også børnene, om ikke før, så når de er en 12-14 år gamle. Så begynder djævelskabet at vise sig i dem, og det skal bekæmpes med forsagelse og kristentro. For efter skolegangen møder børnene „den fordærvede manddom“ og „den stinkende alderdom“, og disse onder kan kun omvendelse fra „verden“ dæmme op imod. Så kommer det dem til gavn, at de har lært kristendom, så de kan afholde sig fra kødets fristelser.

Dette syn på menneskeliv og kristendom får Grundtvig til at skride ind. I det næste nummer af bladet skriver han sin centrale artikel om børneskolen „*Er Troen virkelig en Skole Sag?*“, der sætter skel mellem hans og de gudeliges skolesyn repræsenteret af Rasmus Sørensen.⁴³

For stillet over for Rasmus Sørensens livssyn må Grundtvig svare, at „troen gudskelov slet ingen skolesag er.“ Man hører i formuleringen Grundtvigs lettelse ved tanken om, hvad en troende lærer som Rasmus Sørensen ellers kunne foranstalte af ødelæggelser i omgangen med børn og unge. Religionsundervisningen i skolerne er een stor vildfarelse, siger Grundtvig. Det må man konstatere efter 300 års luthersk kristendomsundervisning, der blot har gjort troen endnu mere vaklende i Danmark. Og nye kristelige seminarier og troende lærere skaber heller ikke bedre kristne. Det, der skal til er, at der kommer „liv i lærerne“, at de bliver „nye mennesker“, og det sker ikke ved, at de terper kristendom med børnene.

Grundtvig går i sin artikel ikke nærmere ind på Rasmus Sørensens pietistiske livssyn, der fordømmer al jordisk glæde som djævelskab. Hans brug af kristendommen til at undertrykke alle menneskelige drifter med kommenterer han ikke. Men han henviser til, hvad han ønsker sat i stedet i skoleundervisningen. Han nævner „en højere Anskuelse af Menneskelivet og dets Forhold til Guddommen“, men siger ikke noget om, hvad den går ud på. Det var den, hans disciple Jensen og Ley havde antydnet kunne erhverves gennem historieunder-

visning. Men indholdet af den diskuteres ikke nærmere i Nordisk Kirke Tidende.

De gudelige lærere, der læser Nordisk Kirke Tidende, er derfor uforstående over for Grundtvigs tilrettevisning af Rasmus Sørensen, fordi han vil lære børnene den sande tro. Lærer *Bech* fra Nordjylland, der diskuterede kirke- og skoleforhold med Algreen og Kold, skriver i bladet, at han blev meget urolig og bedrøvet over at læse Grundtvigs artikel.⁴⁴ Har De ret, er mit liv forfejlet, siger han, men det kan han ikke tro, det er. Han har følt sig som Herrens medarbejder, når han så, hvordan kristelig tale virkede på børnene, og han henviser til Snedsted seminarium som et sted, hvorfra der udgår en kristelig vækkelse, som det opliver ham at tænke på. Blot skolebåndet bliver løst, så skal Grundtvig se mageløse resultater i børneundervisningen.

Men Grundtvig ønsker ikke skolebåndet løst. Det siger han, da debatten fortsætter til en anden gudelig lærer.⁴⁵ Skolen skal ikke skilles fra staten, for lærerne behøver ikke lide for deres samvittigheds skyld, da de slet ikke skal tage sig af den kristne oplæring. Det skal hjemmene og kirken. Men lærerne er „folkeåndens talsmænd“, der skal tage sig af den folkelige dannelse i sognene, og det er noget helt andet.

Nogle måneder efter Grundtvig skriver dette, optager sagen om de gudelige møder på Mors spalterne i Nordisk Kirke Tidende. Det giver Grundtvig anledning til at skrive endnu en artikel, som han kalder „Om gudelige og ugudelige Forsamlinger“, hvor han skarpt vender sig imod, hvad der blandt andet foregår på Mors.⁴⁶ Han ser nu forsamlingerne som udklækkelsessteder for kristelige skolelærere, og den virksomhed ønsker han standset. Forsamlingerne skal ikke forfølges, som myndighederne gør men føres på rette vej af troende præster, og dermed håber han, de efterhånden vil blive overflødige. For han ser dem som en åndelig sygdom, der spreder mere skade end gavn. Der er ikke nogen ånd og kraft at vente fra dem men kun sværmeri og hykleri, når de gudelige tror, de er bedre kristne end andre og tror, de har en mission som de første apostles. Det apostolske fællesskab hører hjemme i kirken, siger Grundtvig, ikke udenfor. Der hviler den åndelige samhørighed på, at vi er „langt mere Hedninger end Christne og langt mere Danske end Himmelske Borgere.“ Det er indholdet af en „levende, fri og folkelig Dannelse“, som han ønsker lærerne skal viderebringe. Men det måtte lyde som ugudelig snak i de gudeliges ører, for de vidste ikke, hvad han mente.

Grundtvig havde imidlertid i 1830'erne startet et folkeligt forfatter-

skab, der hvilede på et andet syn på kristendom og menneskeliv end det, han i 1820'ernes begyndelse havde givet udtryk for i sine prædikener. Dengang ville han som de gudelige vække folket til kristelig omvendelse og håbede derigennem på kirkelig og samfundsmæssig fornyelse. Nu så han, at livet ikke skal fordømmes som syndigt men må leves efter dets egne love, hvis virkningen skal blive andet end interesse for personlig sjælelig frelse. Han så, at menneskelig frigørelse er forudsætningen for at forstå kristendommen og for at interessere sig for sin omverden. Derfor ændrede hans angreb på fornuften karakter.

Det modsatte af fornuft var stadig kristelig tro på et himmelsk håb om frelse, men denne frelse gjaldt menneskelivet, som det er og ikke et liv efter døden, som alt jordisk skal være en forberedelse til. Vorherre er kommet for at frelse os ikke for at fordømme os, sagde han til Rasmus Sørensen i Nordisk Kirke Tidende. Altså måtte der være noget godt at frelse, som ikke skulle sættes til eller undertrykkes, når man var kristen men netop forløses. Men både rationalisternes fornuftsdyrkelse og de gudeliges livsangst var undertrykkende.

Livet skal leves, før det kan forstås, og vi kan ændre det, var Grundtvigs nye påstand vendt mod både rationalister og gudelige. Og ved at leve opdager vi andre sider af det menneskelige sjæleliv end fornuften og angsten, der er udtryk for samme magtesløshed over for tilværelsen. Vi opdager, at vi også har fantasi til at forestille os forholdene anderledes og en stærk følelse af glæde over de gode ting, der sker os. På *fantasi* og *følelse* – ikke på fornuft og angst – måtte et nyt samfund kunne bygges op.

Men i skolen – både børneskolen og latinskolen – var formålet ikke at tale til fantasi og følelse. Det var først og fremmest at uddanne forstanden ved hukommelsestræning og begrebsindlæring. For Grundtvig var dette at ville forstå livet, før det var levet og derfor en hindring for enhver frigørelse. Derfor blev hans store interesse i 1830'erne, hvordan en sand oplysningsvirksomhed skulle gribes an. Han så, at i skolen måtte der startes, for at kirken og staten kunne blive anderledes. Kirken måtte bygge på en anden tale om menneskelivet for at komme igennem med sit glædelige budskab om frelse. Og staten havde brug for aktive borgere, efter at det i 1831 var blevet besluttet at indføre rådgivende stænderforsamlinger, der skulle påvirke kongens og embedsmændenes beslutninger.

I sit folkelige forfatterskab interesserer Grundtvig sig imidlertid ikke først og fremmest for børneundervisning, for den mente han bedst

kunne varetages i hjemmene af forældrene. Han skrev dog bøger for børn med sange og fortællinger fra bibelhistorie, danmarkshistorie og verdenshistorie, som forældrene eller lærerne kunne bruge. Det var det, Jensen og Ley gjorde i skolen på Christianshavn.

Grundtvig var mere optaget af, hvordan man kunne give ungdommen den rette oplysning. Den skulle have politisk medindflydelse på stænderforsamlingerne, og den var moden til den nødvendige livsoplysning. For ungdommen over 18 års alderen opstillede han et større skoleprogram men vidste endnu ved 1830'ernes midte ikke, hvordan det skulle udføres i praksis. Men han vidste, hvad det skulle gå ud på. Det var historieundervisningen, der måtte være grundlaget også for de unge. For at vække dem til handling måtte de lære at se deres eget liv afspejlet i historien. Derfor indfører Grundtvig i sit historiske forfatterskab det begreb, han kalder *menneskeslægtens historie*, der netop forbinder historiens gang siden skabelsen med det enkelte menneskes liv. Han ser udviklingen som een lang kæde af slægter, der følger efter hinanden, og som tilsammen har gennemlevet de livsstadier, som ethvert menneske kommer ud for i sit liv. Og det er netop stadierne fantasi, følelse og forstand, der følger efter hinanden i denne rækkefølge. Det er „naturloven for menneskelivet“, siger Grundtvig, som det var givet ham at opdage. Ud fra denne „lov“ formulerer han sit skolesyn og giver det samtidig et grundlag at virke på i sit historisk-poetiske forfatterskab.

Det er i *Nordens Mytologi* (1832) og *Haandbog i Verdenshistorie* (bind I-III, 1833-1843), at man kan læse om hans universalhistoriske syn på menneskets og menneskeslægtens udvikling. Kort skitseret ser det således ud:

Barndommen er fantasiens periode. Derfor skal børnene have fortalt historie, så deres længsler efter at udføre store bedrifter kan næres. Den svarer historisk til oldtidens periode, hvor jøderne, Guds udvalgte folk førtes gennem ørkenen til det forjættede land, som det er fremstillet i Det gamle Testamente. I den nordiske mytologi udtrykker nordboerne samme kampiver og higen mod u dødelighed som livets krone. Nogle gange kalder Grundtvig også fantasitiden for ungdommens tid, men de unge repræsenterer først og fremmest følelsen, der følger efter fantasitiden. Den indtræder, når sansen for det andet køn vækkes, og kærligheden til hele verden vokser derved. Det er historisk middelalderens tid, alderen i midten, hvor folkeslagene i Europa blandedes. Den kristne kirke fik nu sin storhedstid, og i det enkelte menneskes liv er

det kvinden, der som den skjulte følelse regerer. Nutiden er forstandens tid og mandens tid. Den starter med reformationstiden, der skulle opdrage det genopblussende kirkeliv og de nye nationalstater. Den er derfor også skolens periode, hvis frugter skal vise sig i nutiden i de borgerlige samfunds krise efter den franske revolution. Ulykken er, hvis forstanden ikke nærer sig af fantasi og følelse. Da bliver den selvtilstrækkelig eller angst og forgriber sig på andre i magtbegær og dømmesyge. Det er den rationalistiske fornuft eller romerånden, som Grundtvig kalder den, der præger hele skolevæsenet. Men det er også den gudelige angst for verden, der vil være en lige så stor katastrofe for skolen.

Sand forstand er da at bygge på fantasi og følelse og dermed fortsætte menneskeslægtens historie i nye handlinger. Det sker, når ungdommen bliver grebet af historien gennem en poetisk lærers fortællinger. Læreren må derfor selv være „levende“ eller blive „et nyt menneske“, som Grundtvig sagde til de gudelige. Det vil sige, at han er i stand til at udtrykke sit eget livs erfaringer, samtidig med at han gengiver historiens. Fantasien og følelsen må altså også leve stærkt i ham. Da bliver der „lyst og morskab“ i skolen og kraft til at præge samfundet på en ny måde. For de unge kender også fantasien fra deres egen barndom, og følelsen er netop vågnet i dem.

For Grundtvig er der altså intet djævelskab i barndommen og ungdommen, som der var for Rasmus Sørensen og de øvrige gudelige men en sund livskraft, der skal forklares, efterhånden som den viser sig. Og først når de unge er over 18 år, kan de forstå forklaringen, fordi barndommens fantasitid er gennemlevet og følelsen vakt.

I de jødiske, græske og nordiske myter fandt Grundtvig sit nye livssyn afspejlet. Dem gengav han i sine værker og forklarede dem som udtryk for „folkeånden“ i de tre historiske hovedfolk. Fælles for disse på mange måder forskellige folkeånder er, at de indeholder forestillinger om, at en guddom eller højere skæbne fører folkene lykkeligt gennem kriser og katastrofer, hvis de er tro mod den udviklingslov, der er nedlagt i dem. Disse mytologiske dramaer ville Grundtvig levendegøre for ungdommen, så det enkelte menneskeliv kunne få samme indhold. Det er denne „højere anskuelse af menneskelivet og dets forhold til guddommen,“ Grundtvig nævner i diskussionen i Nordisk Kirke Tidende, som lærerne bør forholde sig til i deres undervisning. Da vil en „levende, fri og folkelig dannelse“ kunne brede sig. Den står i skarp modsætning til en kristelig undervisning i gudelig forstand, der

ikke regnede den jordiske tilværelse for værdifuld i sig selv men fuld af synd og fordærv, der skulle undertrykkes.

Grundtvig skrev i 1830'erne flere små bøger om en helt ny skoleform, han kaldte *den folkelige højskole*, der skulle udbrede hans skolesyn.⁴⁷ Den skulle være åben for alle landets borgere eller de ypperste fra alle stænder til gavn for den almindelige oplysning i hele landet og specielt for den rådgivning, stænderforsamlingerne skulle give kongen om landets styrelse. Også lærerne skulle drage nytte af en sådan højskole som forudsætning for at kunne give folkelig dannelse i sognene. Grundtvig tænkte på at lave Sorø gamle lærde akademi om til en sådan skole, men denne tanke blev ikke debatteret i Nordisk Kirke Tidende.

Foreløbig havde den gudelige bevægelse tag i en del lærere. For dem måtte kristelige seminarier være de rette udgangspunkter for den vækelse, de ønskede skulle præge landet. Grundtvig så med største mistro på denne bestræbelse og prøvede med sine artikler i Nordisk Kirke Tidende at standse den. Og Lindberg støttede ham og greb ind, da de gudelige prøvede at overtage Snedsted seminarium. Han var medvirkende til, at forsøget blev afværget.

Kampen om Snedsted seminarium

Rasmus Sørensen bliver rasende på Grundtvig, efter at han i Nordisk Kirke Tidende har erklæret, at der ikke skal forkyndes kristendom i skolerne. Grundtvig og Lindberg kender ikke den levende menighed, skriver han i et brev til Algreen, mens denne stadig er lærer på seminariet, og før han er blevet uvenner med Brammer.⁴⁸ Det er ikke præsterne, der skal regere i landet, siger Sørensen til Algreen, det skal „folkeklassen“. Og lærerne er modsat præsterne en del af folket, fordi de kommer fra folket og kan gå i spidsen for det. Uden folkets medvirken vil alt oprør mod statskirken forblive et papiroprør.

Både Rasmus Sørensen og Larsen Skræppenborg prøver på dette tidspunkt at få vakte bondesønner optaget på Snedsted seminarium, for at det kan udvikle sig til et kristeligt seminarium efter deres smag. Da Algreen fortæller dem, at Brammer nok vil hindre det,⁴⁹ opfordrer Sørensen ham til at forblive på sin plads og tage kampen op. For stedet er

i mine Øjne en vigtig Plads, hvorfra levende Kristendom kan forplante sig til Seminarister og siden ved dem forplante sig til utallige blandt Almuen.⁵⁰

Larsen Skræppenborg skriver til Algreen efter besøget i januar 1837:

thi som den salige Lutherus sagde, skal den forfaldne Kristenhed igen hjælpes paa Benene, saa maa der begyndes med Børnene, som det skete i forrige Tider.⁵¹

Og derfor skal Algreen sørge for

at lade saadanne unge Personer danne til Skolelærere, som med Tiden kunne modsætte sig Djævle og al Verden.⁵²

Da Algreen et par måneder efter bliver afskediget fra sin stilling, skriver vennerne trøstebreve til ham.

Lærer Bech skriver:

Trøst dig ved hans Naade og Kærlighed. Bryd dig kun lidt om den blinde Verdens Dom og slette Menneskers løgnagtige Beskyldninger.⁵³

Larsen Skræppenborg skriver:

Vi skulle glæde os derved, naar de forfølger os og taler allehaande ondt om os for Hans Skyld. Det er og vil ikke blive anderledes.⁵⁴

Og Lindberg skriver:

Hvad som vil leve gudelig i denne Verden maa hades og forfølges, fordi han ikke vil høre Verden til.⁵⁵

Men Rasmus Sørensen nøjes ikke med at råde Algreen til at lide og tåle. Han er selv i sommeren 1837 i strid med myndighederne og opfordrer ham og andre gudelige til at slås videre:

Opmuntre Kold og alle andre derved at de tale og ingenlunde tie og holde Forsamlinger alle vegne, om ogsaa alle kristne troende Præster og Provster blive bange for Kancelliet og tysse paa dem. Herren er jo øjensynlig med os, og hvo kan da være mod os.⁵⁶

Algreen beder Rasmus Sørensen komme personligt og indgyde dem mod. Og i august drager Sørensen og Larsen Skræppenborg til Nordjylland, hvor de diskuterer Algreens afskedigelse med Kold og Sørensen i Solbjerg og møder Algreen og Brammer i Snedsted. De formår ikke at få Brammer til at skifte indstilling, men senere på året skriver Sørensen en lille bog om rejsen, hvor han alligevel opfatter den som en vellykket tur, fordi han har oplevet de gudeliges begejstring:

Et kjærligere og mere ufordærvet hjerteligere Folk som saa ganske af hele Hjerte og Hu annammer Christendommen, har Danmark intetsteds. Jeg var nær aldrig sluppet fra disse Vestjyder, især deres Quinder og unge Mennesker paa disse Egne og Algreen og de ikke faa nyopvakte Skolelærere paa Morsøe, hvilke sidste rejste med os flere Dage, ja Nætterne med ...⁵⁷

Provst Sørensen og Kold karakteriserer han således:

den hjertelige, troende, fyrige og kraftige Provst og den djærve ivrige Kold saa folkelig i sin Fremgangsmaade som en opvakt troende Bonde, hvis Broder og Ligemand, det ogsaa er hans største Ære allevegne at vorde og være.⁵⁸

Men Jacob Christian Lindberg, formidleren mellem de vakte og grundtvigianerne, er ikke begejstret for de to gudeliges rejse til Snedsted og Mors. Særlig er han bange for, at Sørensen skal fremkalde „Sektdannelse“ – det vil sige løsrivelse fra præsteskabet. Det var det, Sørensen kaldte „Folkeklassens eget Oprør“ – og som Kold jo også var anklaget for at fremme. Før rejsen til Jylland havde Sørensen nemlig over for Lindberg udtrykt, at han nu var imod de grundtvigske præsters indflydelse i sognene. Han havde endda sagt, at han var imod ordinationen, præsteindvielsen i det hele taget og hellere så, at bønderne selv indsatte deres egne lærere og præster. Lindberg havde kritiseret Sørensen stærkt for denne opfattelse og kaldt den både hjemmestrikket og farlig men havde dog stadig forsvaret ham over for grundtvigske præster, fordi Sørensen var forfulgt af øvrigheden og desuden havde et temperament, der løb af med ham.⁵⁹

Efter rejsen til Jylland opgiver Lindberg ham og prøver i stedet at holde fast på de andre toneangivende vakte. I efteråret 1838 inviteres de med Larsen Skræppenborg i spidsen til København for at mødes med

Lindberg og Grundtvig. Fra og med denne „topkonference“⁶⁰ vokser alliancen mellem det grundtvig-lindbergske parti og vækkelsesbevægelsen, samtidig med at Sørensen taber terræn blandt de vakte.

Lindberg får nemlig fra nu af Larsen Skræppenborg til at støtte grundtvigianerne. Skræppenborg betages på mødet i København af Grundtvigs person, selv om han stadig er vred på ham for hans skolesyn og hans syn på gudelige forsamlinger. Og han taler efter Københavns-turen om, at kærlighedsbåndet mellem de troende er blevet styrket, og at de ikke bør ødelægge det, selv om de er uenige om nogle biting.⁶¹

Og også i Nordjylland forstærker Lindberg sin indflydelse. Da Algreen er blevet afskediget som seminarielærer, skriver han til ham og foreslår ham at forlade skolebænken og skolestøvet og blive præst i stedet.⁶² Han ønsker ham ganske vist ikke en latinsk universitetsuddannelse, som han ser i sin værste form hos den rationalistiske præst og seminarieforsøger i Snedsted men alligevel en ordination som præst, så han kan prædike frit. For lægfolket trænger til levende præster, siger han, for at de ikke skal vende sig bort fra kirken. Derfor vil han håbe for ham, at han kan få en uddannelse, der kan fremme „livet“ og „den danske natur“, men en sådan uddannelse lader vente på sig, skriver han.

Hvad Lindberg mente med dette kunne kun være tågede begreber for Algreen, der så lidt som andre gudelige lærere havde sat sig ind i Grundtvigs folkelige forfatterskab. Men Algreen begyndte på Lindbergs råd at studere teologi i København, efter at han havde været huslærer hos Sørensen et par år og sluttede sig efterhånden helt til Grundtvigs syn på kirke og skole. Han boede en del af sin studietid hos Lindberg, og gennem Algreen træffer Kold senere både Lindberg og Grundtvig.

Slaget om Snedsted seminarium var tabt for de gudelige, da Brammer fik standset Algreen og Lindberg splittet de gudelige. Rasmus Sørensen kom aldrig mere til vækkelsesmøder i Nordjylland, og Larsen Skræppenborg opgav også en gudelig overtagelse af seminariet.

Men Lindberg så, at de gudelige kunne have stor betydning alligevel – både for kirken og skolen. Hvis de sluttede op om de grundtvigske synspunkter, at præsterne skulle tage sig af den kristelige vækkelse og lærerne af den folkelige. Derfor forsvarede han også Kold, da han blev angrebet og prøvede at lede også hans kræfter ind i en anden bane.

Da Kold bliver kritiseret for at overskride sin kompetence ved at tale religion med voksne uden at være uddannet teolog, svarer Lindberg i

Nordisk Kirke Tidende. Han siger, at Kold selvfølgelig kan tale om kristendommen, selv om han ikke er præst, for han kan tale om sit eget livs erfaringer.

og han er værd at tale med, hvad enten han taler til Oplysning eller til Opbyggelse, medens Theologen, der ikke kjender Christendommen af sit eget Livs Erfaring, er kjedelig at høre paa, naar han taler om den, thi naar han taler bedst, da læser han op af en Bog, og hvad han har at sige er taget paa Borg og er ikke hans Ejendom.

Det er ganske vist tvivlsomt, om de gudelige gavner Kirken, tilføjer Lindberg, men de bærer herlige frugter for det timelige liv, for de danner

en høist gavnlige, ja uden Tvivl høist nødvendig Modvægt mod den Raaddenhed i Livet, som alt for tydelig er Frugten af den aandløse kjødelige Fornuft – Viisdom, som rimeligvis Hr. Dalhoff selv prædiker.⁶³

Lindberg ser i Kold en fremtidig allieret, fordi han taler om sit eget liv og støtter ham i Nordisk Kirke Tidende, da han bliver nægtet stilling i Øster Jølby. Lindberg læser ud af de skrivelser om sagen, som Algreen sender ham, at grunden til at Brammer vil holde ham nede er, at Kold er grundtvigianer i kirkelig henseende:

... at Seminaristen havde faaet Øinene op for den Sandhed, at vor christne Tro skal og maa være uafhængig af de Skriftekloges Bibelfortolkning og er en uforanderlig Pagt, som vi i Daaben indtræde i med Gud ...⁶⁴

Men Kold var ikke overbevist om, at trosbekendelsen var nok til at udgøre kirkens grundlag. Det fortæller Sørensen i sit sidste forsvarsindlæg for Kold. Han var derfor heller ikke blevet nægtet stilling af denne grund. Det var han blevet, fordi han var gudelig forsamlingsleder og havde en opfattelse af sig selv som prædikant, som Brammer – og i virkeligheden også Lindberg – måtte finde foruroligende, fordi han ville konkurrere med præsterne.

Men Lindberg havde brug for tilhængere af Grundtvigs kirkesyn, og derfor gjorde han i Nordisk Kirke Tidende Kold til grundtvigianer. Kold

var imidlertid ikke grundtvigianer – heller ikke i sit livssyn. Han var gudeligt vakt, og det var noget andet.

Christen Kold og den gudelige vækkelse

I sagen fra Mors, der i vor beskrivelse starter januar 1837 med det kontroversielle vækkelsesmøde i Solbjerg og slutter året efter, hvor Kold nægtes ansættelse i Øster Jølby skole, er vigtige sider af den gudelige vækkelses særpræg blevet belyst. Modstanden mod statskirkens centraliserede magtapparat og rationalistiske forkyndelse, forbindelsen til grundtvigianernes parallelle angreb og kampen om skoleundervisningen og seminarieuddannelsen som vigtige nøglepunkter. *Christen Kold* kommer til at spille en hovedrolle i dette drama, fordi han forbinder oprøret med folkelige kredse og derfor bliver farlig for myndighederne. At han standses som lærer i den offentlige skole skyldes denne gudelige forsamlingsvirksomhed. Og modsat Algreen ønsker Kold – efter Mors-sagen – ikke at læse teologi og optages i akademiske kredse men forbliver tro mod sit lægmandskald.

Dette kald vil vi nu prøve at karakterisere nærmere.

Vi har allerede gennem andres reaktioner på Kold og de møder, han satte i gang, fået et ganske godt billede af ham og det, han ville. Henvisningen til forbilledet for hans kald, apostlenes samvær med Jesus i de første kristne tider, gav skolelærer Poul Henriksen i Flade et ironisk billede af. Ligeledes hans sammenblanding af den evangeliske efterfølgelse med tale om engle, ånder og djævl. Kolds idelige fordømmelse af anderledes tænkende og troende omtaler både Henriksen, provst Sørensen og forstander Brammer. Og hans dømmesyge og fastholden ved sine meninger bliver af modstanderne kaldt rasende ortodoksi og sværmerisk sekterisme. Men at Kold ikke taler for døde øren, viser den ihærdighed, hvormed de forfølger ham.

Kold kommer i en række hjem på Mors, og særlig kvinderne synes ivrige efter at lytte til ham. Det fortæller kilderne også.⁶⁵ Og at han under selve sagen og i sin almindelige optræden viser en sær blanding af ydmyghed og selvsikkerhed. Ydmyghed over for den kristentro, han så gerne vil leve efter og selvsikkerhed grænsende til frækhed, fordi han ikke tvivler om sin egen måde at gøre det på. Selvtilliden styrkes, fordi han støttes af sin overordnede, provst Sørensen, vennen P. K. Algreen og af sine tilhørere i de gudelige kredse. Og fordi han stadig

opmuntres af de gudelige anførere Peter Larsen Skræppenborg og Rasmus Sørensen. Kolds evne til at tackle myndighederne og organisere et modangreb, da de ønsker ham fjernet fra almueskolen kommer af hans blanding af ydmyghed og selvsikkerhed. Modoffensiven mislykkes ganske vist, men bevidstheden om at han har *venner*, og at han har *ret*, styrker ham og får ham til ikke at opgive sit kald.

For at forstå rækkevidden af dette kald vil vi nu prøve på at se det indefra som del af Kolds personlige udvikling psykologisk og livsanskuelsesmæssigt. Det vil vi gøre, ikke alene fordi han holder fast ved de indsigter livet igennem, som vækkelsen giver ham, men også fordi han på dem grundlægger en skoleform og en pædagogik med stor gennemslagskraft.

Hovedkilden til forståelse af denne side af Kolds gudelige vækkelse er en tale, Kold selv holder i 1866 om sin udvikling til skolemand.⁶⁶ Den holder han for en stor forsamling grundtvigianere på et møde i København. Det er på hans livs højdepunkt det sker; han bliver hyldet og beundret af Grundtvig selv, fordi han nu leder en af landets største højskoler, og fordi han har sat en lang række friskoler for børn i gang. Grundtvig foranlediger Kolds store tale på *vennemødet i København i 1866* ved at invitere ham til at holde den. Og talen forbinder da også de gudelige og grundtvigske påvirkninger i Kolds liv på en ejendommelig måde.

I dette kapitel vil vi udelukkende se på talen som udtryk for Kolds egen opfattelse af baggrunden for hans gudelige vækkelse og de følger, den fik for ham. For i talen placerer han selv den gudelige vækkelse som hovedårsagen til hans senere succes som skolemand. Alligevel kan talen selvfølgelig ikke stå alene som forklaring på dette gennembrud.

For da den 50-årige Kold fortæller, hvad der hændte ham som 18-20-årig i Thy og på Mors, blander han naturligvis sandhed og digtning. Fremstillingen er, som altid når skolemanden Kold talte om sit liv – og det gjorde han gerne – en vel tilrettelagt historie med et pædagogisk budskab til tilhørerne. Derfor har Vennemødetalen karakter af almengyldig myte om en persons udvikling under den rette kaldelse. Det betyder, at realiteter fra Kolds liv er fremhævet på baggrund af sammentrækninger og fortællinger, for at budskabet kan få entydighed.

At talen ikke er entydig, viser sig allerede i dens tonefald, der er en særlig koldsk blanding af ironi og patos. Små hændelser og store begivenheder blandes i en snakkende fremstilling, der kunne få en samtidig tilhører eller en senere læser af talen til at tro, at Kold blot vil

underholde, idet han skjuler sig selv. Underdrivelserne og sammen-trækningerne skyldes imidlertid ikke blot Kolds jyske blufærdighed og generthed ved at skulle tale til de mange lærde mennesker på det store møde. Sammen med hans pludselige skarpe udfald og absolutte meninger udgør de den blanding af ydmyghed og selvsikkerhed, der var hans livs tonefald, og som vækkelsen gav afgørende indhold.

Underfundigheden ses allerede i talens begyndelse, hvor Kold svarer på Grundtvigs opfordring til ham om at tale om, „hvordan han kom ind paa sin saa frugtbare Løbebane:“

Det første Spørgsmaal, hvorledes jeg er kommen til folkelig Oplysning, kan jeg egentlig ikke besvare, da jeg ikke har løbet om ved lærde Skoler, og langt mindre gaaet een igjennem, som Grundtvig sagde. At jeg er bleven Folkeoplyser, er ogsaa en sær Ting i vore Dage, men den Tid, der nu er, har heller aldrig været før, saa det er ikke saa sært at der skeer nye Ting i de nye Tider. Hvorledes det da er gaaet til at jeg er bleven en Folkeoplyser, kan jeg grumme nemt besvare dermed, at jeg er født dertil, men dette er jo dog ikke nok, det skulde jo ogsaa kaldes frem og udvikles hos mig, og det var det, jeg vilde fortælle, hvorledes det kom sig, at det blev kaldt frem hos mig.

At jeg er født med det, har jeg Gud at takke for, maaskee ogsaa min Moder, thi hun var den første, der begyndte at fremkalde det hos mig. De maa derfor undskylde, at jeg begynder saa langt borte med min Moder, men der er saa mange uøvede Talere, der begynde med Adam og Eva, og De maa derfor skjønne paa, at jeg har sparet dem en lang Vej.⁶⁷

Tilsyneladende taler Kold helt uden om det, han skal tale om, vejen til at blive folkeoplyser, men han får dog fortalt, at det ikke er gennem boglig uddannelse men ved grundlæggende livsoplevelser, at hans vej er blevet formet. Og at Gud og hans mor tilsammen har spillet den vigtigste rolle for den.

Den rolle vil vi da undersøge lidt nærmere.

Om seminarietiden fortæller Kold, at han i begyndelsen havde det forfærdeligt på Snedsted seminarium. Han kunne ikke forstå, hvad læreren sagde i timerne, og han kunne ikke fatte, hvad præsten prædikede i kirken. Han var derfor ved at opgive at blive lærer, fortvivlet, fordi han heller ikke følte, at han var kristen. Forstander Brammer tog humøret fra ham, og et guldur fra hans far formildede ikke besværlig-

hederne. Da skete omslaget ved mødet med Peter Larsen Skræppenborg, og det beskriver Kold således:

En Dag gjorde Peter Larsen Skræppenborg mig opmærksom paa, at Vor Herre elsker Menneskene, og det var forskrækkeligt, at jeg ikke havde faaet det at vide al den Tid jeg havde været til.

Hvadenten jeg imidlertid havde overhørt det før eller ikke, saa er det vist, at det var noget Nyt for mig, og da jeg hørte det, foer det igjennem mig med en Overbeviisningens og Følelsens Kraft, at Gud elskede Menneskene, at han ogsaa elskede mig, og at han kun levede for at gjøre Menneskene og ogsaa mig lykkelige, og at det aldrig kunne feile, at det vilde skee naar han havde taget sig det Stykke Arbeide for.⁶⁸

Forskellen på den lærde præst P. G. Brammer og den ulærde vækkel-sesprædikant er åbenbart, at den første taler om kristendommen ved at læse op af en bog, og at den anden gør det ud fra sit eget livs erfaringer. Det er forskellen, som sammenstødet mellem rationalisme og vækkelse handler om, og som altså blev afgørende for Kold selv i hans seminarie-tid. I talen får vi dernæst noget at vide om, *hvilke livserfaringer* det er, der gør så uudsletteligt et indtryk på ham.

De drejer sig om mødet med en *faderkærlighed*, han før intet vidste om. Kold siger i fortsættelsen af det foregående citat, hvordan han tidligere opfattede kristendommen, og hvordan den nye indsigt forløser hans selvtillid og livsglæde:

Tidligere troede jeg, at Gud var en Politimester, en streng Skolemester, som passede paa naar vi gjorde Ondt, for at han kunde give os et godt Ørefigen, men nu gik det op for mig, at Gud elskede Menneskene og mig, og saa fornåm jeg, at jeg ogsaa elskede Menneskene, det var vel i en ringere Grad, men jeg elskede dog mig selv, og glædede mig ved at Gud elskede mig.

Jeg har aldrig kjendt Mage til det Liv, den Lyst, Kraft og Drift, der da opstod hos mig, jeg var saa glad, at jeg ikke vidste, paa hvilket Been jeg skulde staae, over den Opdagelse, jeg havde gjort. Jeg gik ud i Byen til mine gode Venner og fortalte dem denne mageløse Nyhed; jeg vidste neppe hvad jeg sagde, men det fik jeg dog sagt, at Gud elskede mig og os Alle, skjøndt vi vare Syndere.

Oplevelsen bevirker en henrykkelsestilstand, der vender ganske op og ned på hans følelsesliv. Kold skjuler ikke denne kendsgerning men fortæller helt åbent, hvordan han „mister sin forstand“ og først får den tilbage, da vennen Algreen forklarer ham hans tilstand som nyomvendt, og læsning af *Apostlenes Gerninger* i det ny testamente bekræfter, at han har det som de første kristne. Da falder han til ro, for da bliver hans livskald – at leve som de første kristne – en fortolkning af hans sjæletilstand.

Paa nogle Steder hvor jeg kom, hørte man paa mig med Ro, paa andre Steder sagde de: det stakkels Menneske! han har mistet Forstanden. Imidlertid hjalp Algreen mig saa meget tilrette at han sagde, at jeg havde ikke mistet Forstanden, men at det var de Andre, der ikke vare komne til Forstand.

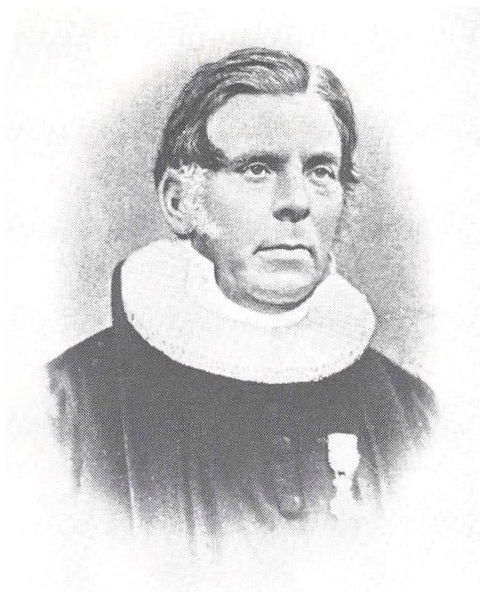
Alligevel gjorde det et forunderligt Indtryk paa mig, at alle andre Mennesker, der ellers kjendte mig, sagde, at jeg havde mistet min Forstand, og jeg blev derfor saa glad, da jeg læste hvad man kalder Apostlenes Gjerninger, og saae, at det var gaaet dem omtrent ligesom mig, og da gik det op for mig, at jeg var en Christen, eftersom jeg havde det ligesom de.

Derved fik jeg en Følelse af Ordets Magt til at gjøre Hjerterne glade, og det var paa anden Omgang, thi første Gang havde min Moder bibragt mig den Følelse, og snart erfarede jeg, at Gud havde givet mine Ord den Kraft, eller lagt mig de Ord i Munden, at ogsaa jeg kunde gjøre det, og saa besluttede jeg fra den Stund af, at jeg skulde befatte mig med det, ikke forlade Seminariet, men gaae det igjennem, men dog gjøre det til min egentlige Opgave i Verden at gjøre Hjerterne glade med det Budskab, at Gud elskede os ved sin Søn Jesus Christus, uagtet vi vare Syndere.

I det sidste afsnit får vi brikkerne udleveret, der forklarer os, hvorledes Gud og hans mor i samarbejde kommer til at præge hans liv og hans kald. De giver de ord betydning, som siden får nye forklaringer ved mødet med Grundtvigs forfatterskab: „ordet“ og „hjertet“. Moderen var den første der brugte „ordet“ over for hans „hjerter“. Peter Larsen den, der gjorde det anden gang som fortolker af Guds „ord“.

Vi forstår sammenhængen i disse oplevelser ved at se på, hvad Kold tidligere i talen siger om forholdet til sin mor – og til sin far.

Om moderen sagde han jo i indledningen, at hun var „den første,

Joseph Kr. Sørensen (1796-1861). Provst i Solbjerg på Mors og Kolds støtte i hans første skolesag. (Nykøbing Mors lokalarkiv).

Peter Kjellerup Algreen (1807-77). Kolds lærer og gode ven på Snedsted seminarium. (Det kgl. bibliotek).

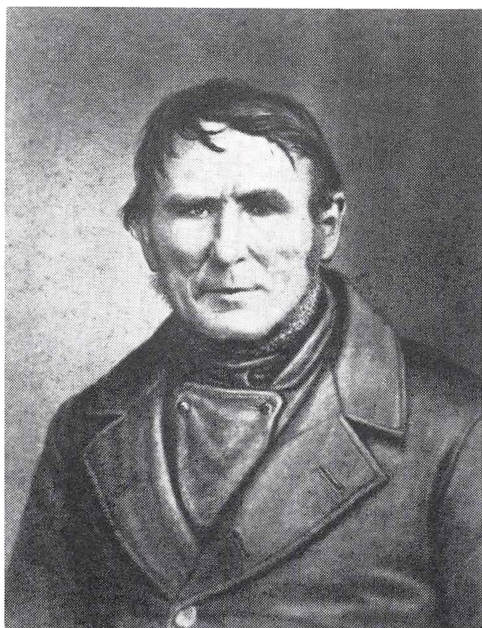
Huset i Øster Jølby på Mors, hvor Christen Kold i 1837 holdt børneskole som vikar. Bygningen er nu revet ned. (Privateje).

Jacob Chr. Lindberg (1797-1857). Teolog og magister i orientalske sprog. Formidleren mellem de gudelige forsamlingsfolk og N. F. S. Grundtvig og hans tilhængere blandt unge teologer og præster i 1830erne. Litografi af F. Helsted. (Det kgl. bibliotek).

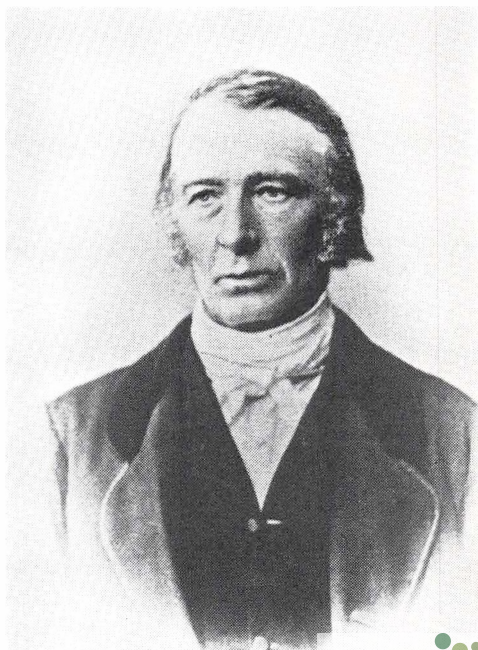

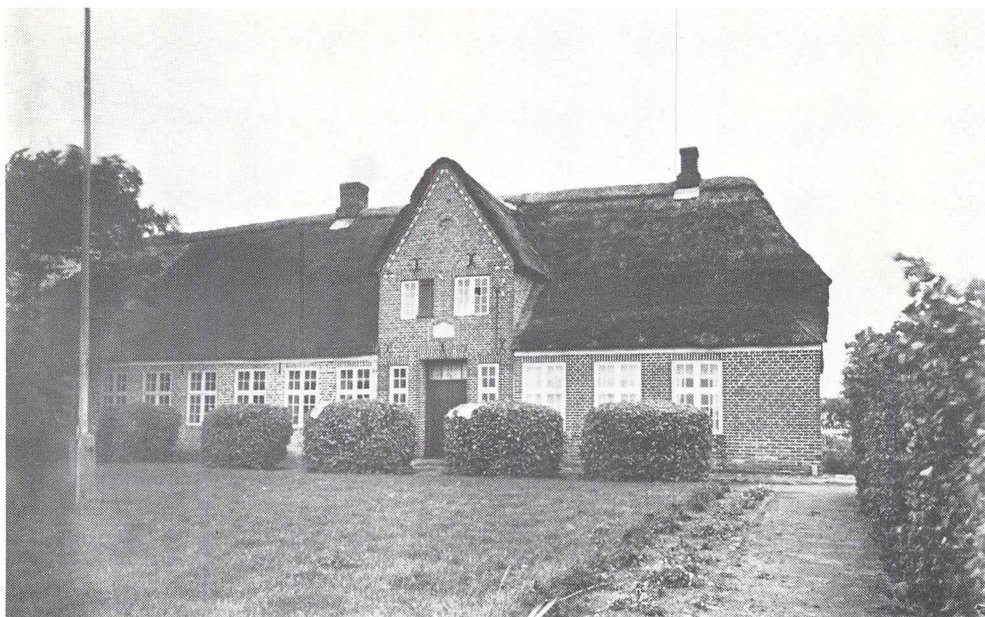
N. F. S. Grundtvig (1783-1872) startede kirkekampen i 1825 med bogen „Kirkens Genmæle“, der også fik betydning for modstanden mod almueskolens religionsundervisning. Xylografi af H. Olrik efter C. A. Jensens portræt 1831. (Det kgl. bibliotek).

Ole Peter Holm Larsen Skræppenborg (1802-73). Fynsk vækkelsesprædikant, der missionerede i Jylland i 1830'erne. (Det kgl. bibliotek).

Rasmus Sørensen (1799-1865). Sjællandsk vækkelsesprædikant og skolebogsforfatter i 1830'erne. (Det kgl. bibliotek).

Knud L. Knudsens gård i Forballum ved Ribe, hvor Christen Kold var huslærer 1838-40. (Det kgl. bibliotek).

Knud L. Knudsen (1806-66). Studehandler og gårdejer i Forballum i 1830erne og 1840erne, godsejer på Trøjborg og Visby hedegård ved Ribe i 1850erne. Kolds økonomiske støtte i Ryslinge, Dalby og Dalum. (Det kgl. bibliotek).

Ludvig Daniel Hass (1808-81). Præst i Mjolden, mens Kold var huslærer i Forballum. Sammen tog de på missionsrejse til Smyrna i 1842. (Det kgl. bibliotek).

der fremkaldte en folkelig Oplysning i ham.“ Det gjorde hun, fortæller han ved at hjælpe ham, når han som barn var i nød. Når han syntes, tilværelsen var tom og trist, skete det, at han kom op at slås med sine søskende. Hun hjalp ham da ud af hans uartighed – eller ensomhed – ikke ved at slå ham, men ved at fortælle ham en historie. Hun kendte en ni-ti historier, og dem fortalte hun om og om igen for sine børn. Når hun gjorde det, holdt de op med at skændes og slås og begyndte at lege igen. De fik nyt mod på livet. „Ordet“ havde talt til „hjertet“ første gang i hans tilværelse.

Denne indsigt i børnepsykologi og børnepædagogik tolker Kold siden i den gudelige vækkelses lys. Hvad han ser i barnesituationen er en oplevelse af forladthed, der kun kan afhjælpes ved, at barnet føres ind i en større historie end sin egen og identificerer sig med dens kræfter. Det kunne være moderens historie om „store eller lille Per“, som Kold siger eller et andet eventyr, hvis indhold er, at først går man så gruelig meget ondt igennem, og så vinder man prinsessen og det halve kongerige, hvis man er tro mod sin skæbne eller sit kald. Denne H. C. Andersenske indsigt får også i Kolds liv form af forholdet til en moder- og en faderskikkelse. I barnesituationen ligger længsel efter en moderkærlighed, der aldrig kan opfyldes. Bag bindingen til moderen står som rivalen faderen, der hævner og straffer. En politimester der kun giver ørefigener. Som psykoanalytikeren *Sigmund Freud* har beskrevet, at alle små drenge må affinde sig med, indtil deres tid kommer.

Og deres tid kommer, når de som voksne overtager faderens stilling. Det skete blot ikke for Kold. Han fortæller, at han var udset til at efterfølge faderen som skomager i Thisted, men at han ikke duede til hans arbejde. Han var for klodset og længtes ud af skomagerværkstedet. Moderen ser hans pine og sørger for, at han som 15-årig^a bliver lærervikar i en lille omgangsskole på landet. Da han er bange for at blive slået af de store børn, kommer hun ham igen til hjælp men denne gang indirekte. Han bruger nemlig nu første gang hendes middel til at afværge ondskab og ødelæggelsestrang. For han siger til børnene, at han er klogere end dem og kan lære dem noget. Da „opklares“ både børnenes og deres forældres ansigter, siger han i tilbageblikket. Og da lærer han selv for anden gang „ordets magt“ at kende, eller „finder et

^a Kold siger i Vennemødetalen (Vt. s. 68), at han var lidt over 13 år da han blev lærer 1/2 mil fra sin fødeby Thisted. Han var lærer i Faarftoft fra 1. maj til 1. nov. 1831 og altså 15 år (se udtalelse fra hans tid i Faarftoft, P. læg 18).

ord i rette tid," som han selv siger. Han har overtaget moderens rolle – i stedet for faderens, men det får ikke sindsoprivende betydning for ham, for han er ikke impliceret følelsesmæssigt i større omfang på dette tidspunkt.

Det er han, da Peter Larsen Skræppenborg taler til ham, da han er 18-19 år. Da vækkes han igen til kærlighed, og det får afgørende betydning for ham. Han tør nu rette sin kærlighed mod den skjulte far, som han har følt skyld overfor. Det sker, da han oplever Guds kærlighed gennem Peter Larsens ord. Virkningen af mødet er beskrevet, som man almindeligvis beskriver en forelskelse: Kold bliver så glad, at han næppe ved, hvad ben han skal stå på. Han føler, han har tabt sin forstand, hvad andre da også gør ham opmærksom på, at han ser ud til. En følelse af erotisk art er blevet forløst.

Hvad Peter Larsen gør er, at han giver ham hans fars kærlighed til ham tilbage ved selv at udtrykke den over for ham i religiøse vendinger. Fra at være den strenge politimester er faderen nu blevet en tilgivende og elskende skikkelse, selv om barnet stadig er en synder. Og for at udholde den følelse af gengældt kærlighed, som Peter Larsen vækker i ham, må Kold identificere sig med den Jesus, der var Guds søn, og som var forladt af alle på Jorden og dog blev elsket af sin himmelske far. Derfor beroliger *Apostlenes Gerninger* ham og viser ham hans kald: han vil nu selv være apostel og udføre en sådant gerning i stadig missioneren om den himmelske kærlighed. Han er nu selv „ordet“, der skal tale til menneskenes „hjerter“. Den foruroligende identifikation med moderen er bevaret, men hans kønsidentitet er ikke længere anfægtet.

Omkostningen er tab af jordisk kærlighed i erotisk forstand. Stadig må forbudte følelser holdes nede. Til gengæld får han fællesskabet med søstre og brødre, der føler samme længsel efter himlen og trang til at tale om den. Resultatet er ikke alene lettelse for syndebyrde men også nyt livsmod, eller som Kold kalder det: „liv“, „lyst“ og „kraft“. Den samme virkning, som moderens historier havde på ham, da han var barn.

Således hænger den gudelige vækkelse psykologisk sammen med tidligere barndomsoplevelser. Forklaringen giver han os i Vennemødetalen ved at bruge samme ord om forholdet til moderen og forholdet til Peter Larsen og derved vise os forbindelsen mellem de to oplevelser. Vanskelige følelser i forhold til forældrene falder på plads i vækkelsen. Peter Larsen befrier ham for dem og giver ham samtidig et kald at leve

op til, som han senere tolker som kaldet til at blive folkeoplyser.

Modsat Grundtvig er Kold altså nødt til at afseksualisere sin kødelighed for at blive folkeoplyser. Grundtvig ville forklare kærligheden til verden som forudsætning for at forstå kærligheden til Gud. Kold var nødt til at undertrykke den for at forlige sig med Gud.

Det forklarer Kolds sværmeriske og ustyrlige væsen på Mors, der stødte en del af hans omgivelser. Og hans særlige livsmod og selvtillid. Det forklarer også, at han især var god til at snakke med kvinderne om hjertesorger og opofrelser.

Kold huskedes af nogle på Mors som en lille forfængelig mand, der kunne lide at tale med konerne på gårdene.⁶⁹ Han satte sig ud i køkkenerne til dem og talte med dem om deres og sine egne anfægtelser, og sammen bad de bønner og sang salmer. At kvinderne især var hans interesserede tilhørere er også nævnt i flere af indberetningerne om hans færden i sognene på Mors. Vi ved, at der blev sat en nidvise i omløb om ham, der skildrede ham som utugtig. Han ville give kvinderne kernen, hvor præsten kun gav dem skaller, var visens indhold.⁷⁰ Men der var intet utugtigt i Kolds forhold til kvinderne, selv om han berørte deres intimeste følelser, tværtimod. Han prøvede at tage det tungsind fra dem, som vækkelsen fremkaldte i flere af dem. En hernuttisk påvirkning med stærk vægt på den kødelige sammensmeltning med Jesus prægede flere af hjemmene. Den kunne Kold forstå og tolke, så den ikke blev til en byrde. Han talte med dem om den himmelske kærlighed, der aldrig svigter.

Kold selv gennemgik en følelsesmæssig krise af erotisk art, kort efter han blev vakt. Den nævnes ikke i Vennemødetalen om hans liv, skønt han omtalte den for venner i mange år efter, den fandt sted. Først sent i sit liv overvandt han den. Når den skal nævnes her, er det, fordi den viser det umådelige følelsespres, Kold oplever under vækkelsen og formår at kanalisere ud i gudelig virksomhed som lærer for både voksne og børn. Oplevelsen kunne han senere drage nytte af, når han skulle forlige unge mennesker med deres livs erotiske eller sanselige oplevelser.

Kold forlover sig nemlig med en bondepige fra Thy, mens han er seminarieelev i Snedsted. Det er med jordemoderens datter *Else Henriksen* fra *Hørdum*, i hvis hjem han kommer, og som han holder af at danse med. Men vækkelsen får ham til at afbryde forbindelsen. Når han i sit senere liv taler om hende, er hun snart den dejligste af alle piger, evigt og ulykkeligt tabt og snart en letsindig tøs ikke værd at

samle på.⁷¹ Som *Søren Kierkegaard* samtidig fablede om *Regine Olsen* efter den brudte forlovelse med hende og blev filosof og digter på samme brud, fablede Kold om jordemoderens datter Else og blev folkeoplyser af en særlig art. Og ligesom Kierkegaard måtte gøre sig umulig over for sin forlovede for ikke at gøre hende ondt, prøvede Kold på det samme. Else bryder da også forbindelsen med ham, fordi han ikke kan elske hende. Men i virkeligheden er det Kold selv, der ophæver forlovelsen ved at opføre sig sært over for hende. Og i mange år piner den sag ham.

Han bevarer hele sit liv et brev, hvori han fortæller Algreen, hvordan forholdet endte. Det er skrevet, mens Kold er huslærer hos provst Sørensen og underviser hans børn. Ud af brevet kan man læse Kolds totale afvisning af denne verdens kærlighed og lyst, som ikke lader Rasmus Sørensens livssyn meget efter. Men man kan også i brevet læse om Kolds sorg og uro, hans gysen ved at bryde med verden og hans underlige glæde over at have besluttet at gøre det. I slutningens forcerede munterhed ses hans evne til at undgå følsomhed overhovedet, når situationen krævede det:

SOLBJERG PRÆSTEGAARD

Anno 1836

Min Else har slaaet op med mig. Hvem skulde vel have sagt det for 2 Maaneder siden, da hun elskede mig indtil Døden, men denne Verdens gode Ting er idel Forfængelighed, som kun en Nar af et Menneske sætter sin Lid til, og desuden i denne Verden gaar man meget let for vidt og holder ingen Maade, thi havde jeg elsket hende med Maade, saa havde jeg vist haft hende endnu, men jeg elskede hende over alle Ting, som det hedder i den første Kirkeforklaring^a, at man skal elske Gud og denne min syndige Kærlighed til hende og den deraf flydende Kærlighed til Verden, saa Herren og anden Gang viste han mig op af Fordærvsens Afgrund. Han tog mig med Magt, for med det gode vilde jeg ikke. Han sagde ofte nok til mig at det var fejl, og en dunkel Anelse sagde mig det samme, men jeg tænkte igen at paa den anden Side er det ogsaa Synd at gjøre hende ulykkelig ...

^a Forklaring til det første bud i Moseloven fra Luthers katekismus: Hvad vil det sige, at vi skal elske Gud? Vi skal over alle Ting elske Gud ... dvs. du skal elske Gud din Herre af dit ganske Hjerter ...

Jeg veed endnu ikke hvad jeg skulde gjort, naar jeg skulde gjøre det rette, men Herren hjalp mig ud af Forlegenheden, og den Aften, den første Aften jeg talte med hende, en Søndag Aften, jeg glemmer den aldrig, da var jeg meget urolig og en indre Gysen gennemfoer min Sjæl og mine Lemmer. Jeg talte med Fæstepigen som var oppe hos mig med noget at give, og var meget sært, det var ligesom jeg havde vidst at noget ubehageligt forestod mig.

Jeg talte med Else, det gav Anledning til en meget varm Samtale paa begge Sider, hvor vi endelig forligtes, men da vi var gaaet lidt græd hun højt, og sagde at hun ikke kunne elske mig længere, hvilken Tidende jeg modtog med forblandet Glæde. Vi fulgtes endnu et Stykke, hvor jeg talte med hende at hun skulde sørge for sin Sjæls Frelse ... Hun vilde give mig Gaver tilbage, men nej ...

Dygtig, flittig er jeg og læser med Liv og Lyst med Børnene. Albrekt elsker jeg meget højt og han holder meget af mig. Jeg behandler ham som min Ven, hvilken Behandling maaske meget vel kan gaa an ... Han har begyndt at læse nu, det var da forskrækkeligt hvor de Børn læste daarligt, jeg blev næsten syg af at høre paa dem, de læste som Maskiner.

Jeg er iøvrigt meget munter og veltilfreds, holder meget af Provsten og Børnene.⁷²

Brevet fortæller, hvad det betød for den 20-årige Kold at sige verden ret farvel. Forpinthed og selvtilfredshed blandes, da Gud viser ham op af „fordærvsens afgrund“ for anden gang. Første gang skete det i selve vækkelsen. Fra nu af er der kun sjælens frelse at håbe på, som han formaner den grædende pige at holde sig til. Og selv fortrænger han sin egen sorg i kærlighed til børnene og provsten – vennerne!

I Vennemødetalen afslutter Kold sin omtale af oplevelserne på Mors med at sige, at det var godt, han kom væk fra stedet, for ellers havde han „talt og sunget sig tom.“⁷³ Han erkender i tilbageblikket, at der ikke var megen dynamik i hans mission på dette tidspunkt. Han var en apostel, der var ved at løbe tør. Men nye muligheder kom, da han gennem bekendtskabet med Lindberg fik stilling andetsteds i landet.

Præsten *Ludvig Daniel Hass* i *Mjolden*^a sogn ved *Ribe* skriver nemlig 3. marts 1838 til vennen Lindberg i København og spørger ham, om han kender en kristelig seminarist eller student, der vil være huslærer

^a tidligere kaldt Medolden

hos gårdmand *Knud L. Knudsen* i hans sogn.⁷⁴ Præsten skriver, at han har gjort sig umage for at finde en egnet huslærer på egnen til denne mand men endnu ikke har fundet nogen. Han har haft en annonce i *Ribe Stifts Adresseavis* 13. februar, hvor han skrev, at man kunne henvende sig til ham om stillingen. Nu har han imidlertid set i en avis, at Kold „ligger ledig“, og derfor vil han skrive til Algreen og spørge, om han stadig gør det. „Hvis det er sandt, kan han straks komme herud.“

Gennem Algreens kontakt til Lindberg i København var Hass orienteret om begivenhederne på Mors og kendte herfra Kolds navn. Grundtvigianerne hjalp således Kold videre i karrieren, da sagen fra Mors havde fundet sin afslutning med Kancelliets forbud mod, at Kold kunne blive almueskolelærer. Det var Kolds held, at han ikke blev på Mors – og at forbindelsen mellem gudelige og grundtvigianerne var blevet etableret i front mod myndighederne. Kold fik stillingen som huslærer i Forballum 1. maj 1838 og blev i Sønderjylland 3¹/₂ år. Her blev han konfronteret med større nationale og politiske begivenheder, end han kendte fra Mors. Og her kom han under stærk påvirkning af Hass – endnu en cand.theol., der var grundtvigianer.

EN GRUNDTVIGSK KREDS

L. D. Hass' kamp for kirke- og skolefrihed

L. D. Hass' vej til grundtvigianismen var som så mange andres sket gennem J. C. Lindberg. Han kendte den grundtvigske stridsmand fra sin skoletid på Metropolitanskolen i København, hvor Lindberg var hans lærer. Det var i kirkekampens tid, og eleven havde begejstret sluttet sig til de grundtvigske synspunkter.

I 1832 bliver Hass selv teologisk kandidat og huslærer på en større gård på Sydfyn, hvor han lærer de fynske vækkelsesfolk at kende. Han sender en artikel til Nordisk Kirke Tidende om vækkelsesbevægelsen på Fyn,¹ og da Lindberg i 1834 rejser rundt på øen for at lære de vakte at kende, følger Hass ham på turen. Året efter henvender Larsen Skræppenborg sig til ham og beder ham skrive under på en adresse, som han rejser rundt med, der skal sendes til kongen. Den anmoder om tilladelse til at bruge Pontoppidans katekismus i skolen i stedet for Balles lærebog.

Hass svarer Larsen Skræppenborg, at det ikke er nye bøger, der trænges til men gode kristelige lærere. Derfor mener han, at *kirken* skal ændres, før *skolen* kan reformeres, således at den sande kristendom hvilende på trosbekendelsen kan forkyndes fra begge institutioner. Larsen Skræppenborg lader sig ikke overbevise om dette synspunkt,² der stiller *præsten* foran *læreren* og *trosbekendelsen* foran *de rette bøger* men tillader dog, at Hass retter på adressen. Den bliver derfor ændret, således at „det navnlig er Frihed med Hensyn til Skolegang og Konfirmation,“ der bliver bedt om, som Hass skriver til Lindberg. Forbindelsen mellem skolegangen og konfirmationen ønsker Hass ophævet, for at præsten kan oplære børnene i den rette kristendom i konfirmationsundervisningen uden at være afhængig af skolerens religionsundervisning. Henvendelsen til kongen giver dog ikke noget resultat. De autoriserede skolebøger skal stadig bruges og præsten rette sig efter dem i sin konfirmationsforberedelse.

I august 1835 bliver Hass udnævnt til sogneprest i *Mjolden* sogn i *Ribe* stift og kort efter, at han er kommet dertil, bliver han selv

midtpunkt i en sag, der drejer sig om „skolefrihed med hensyn til skolegang og konfirmation.“ Han konfirmerer nemlig det følgende forår nogle børn, der ikke er udskrevet af skolen, og det var forbudt. Han trodser almueskolelovens ord om, at udskrivning først kan finde sted, når børnene har vist ved eksamen i skolen, at de er blevet oplært i religion på rette måde.³ Hass får en næse for sin opførsel⁴ men forsvarer sig med, at børnene på landet, hvor han bor, kommer tidligt ud at tjene, og at det er urimeligt, at de ikke kan komme det, blot fordi de har fået nogle dårlige karakterer i religion i skolen. Derfor har han konfirmeret dem, før de er udskrevet.⁵

For Hass er udskrivningen af skolen og konfirmationen nemlig to forskellige ting, der ikke bør sammenblandes. Skolen har med deres fremtid som borgere i staten at gøre, mener han. Konfirmationen betyder bekræftelsen af dåbspagten og dermed indtræden i menigheden som voksne. Således prøver han at se bort fra den rationalistiske religionsundervisning i sognets skole, som han ikke bryder sig om.

Til Lindberg fortæller han, at han først har prøvet at få forbedret lærerens undervisning i Mjolden skole. Da det ikke er lykkedes, har han forsøgt at komme af med ham ved at kritisere ham så meget, at han frivilligt rejser. Og det sidste får Hass held med. Foråret 1836, da han konfirmerer børnene ulovligt, skriver han tilfreds til vennen i København, at „Læreren føler Pinen saa stærkt, at han kun vil blive til Sommer.“⁶

Hass er således en kontroversiel person i Mjolden fra sit komme til sognet. Han fører kamp mod den lokale skoles religionsundervisning og tøver ikke med at overtræde loven for at komme den til livs. Samtidig fører han debat i Ribe Stifts Adresseavis om kirke- og skole-spørgsmål. Han udtrykker her, at både præster og lærere bør ansættes af de mennesker, der har brug for dem og ikke være statsembeds mænd. Selv ønsker han ikke at være nogen påtvunget som statsembedsmand, siger han og lader sig derfor gerne lønne økonomisk af sin menighed. Og lærerne bør have samme stilling, for børnenes sjæle tilhører heller ikke staten. Det er derfor forældrene, der bør ansætte og lønne børnenes opdragere.⁷

Denne ønske om at ophæve skoletvangen stod Hass ikke alene med. Det bliver samtidig fremført på *Viborg* stænderforsamling af gårdmand *Ole Kirk*. Hans forslag om skolefrihed var ikke stillet ud fra grundtvigske synspunkter om religionsundervisningens skadelighed og forældrenes ret til at bestemme over deres børns sjæle. Han ønskede af sociale

grunde statens krav om tvungen skolegang ophævet.

Siden 1814 havde almueskoleloven krævet uddannet lærerkraft og lertilgængelig skoleundervisning for alle børn mellem 7 og 14 år. Men særlig i Vest- og Midtjylland havde loven fungeret dårligt – eller slet ikke fungeret. I disse tyndtbefolkede og fattige hedeegne var der aldrig blevet oprettet det antal skoler, som loven fordrede, og som sognene selv skulle betale. De, der kunne betale til den offentlige skole, ville nu derfor hellere gøre noget ved sagen selv ved at undervise deres børn hjemme. Og de, der ikke kunne betale, foretrak i stor udstrækning at lade dem komme ud at tjene i stedet for at lade dem gå i skole. De holdt dem derfor hjemme, selv om de blev pålagt bøder eller *mulfter* for det. De mere velbeslåede havde brug for de fattige børns arbejdskraft, og således faldt fattiges og riges ønsker om skolefrihed sammen.

Kirk forlangte mere end skolefrihed i Viborg stænderforsamling. Som konsekvens anbefalede han også, at lærerne, hvem de end var, ikke skulle være bundet af nogen bestemt undervisningsmetode eller bestemte bøger, og at præsterne skulle have lov til at konfirmere de børn, der efter deres mening var modne dertil.

Disse synspunkter faldt alt i alt sammen med Hass', så da han hører om dem, sender han et støttebrev til Kirk og beder ham samtidig fremme et forslag om *sognebåndsløsning*, der for Hass er vigtigere at komme i gang med. Det får han gårdmanden til, men det kommer for sent og bliver ikke behandlet i Viborg i 1836.⁸ Men en kommission nedsættes til at behandle Kirks skoleforslag, og resultatet af dens arbejde bliver sendt til kongen og Kancelliet.⁹

Kommissionen går ikke ind for fuld skolefrihed, som Kirk ønsker men lemper skoletvangen på forskellig måde. For det første anbefaler den, at der ansættes flere såkaldte *vinterlærere* eller *omgangsskolelærere* i de jyske hedeegne. Disse uuddannede lærere havde i generationer undervist børn om vinteren i hjemmene for en løn, forældrene selv fastsatte. Enten boede de fast i eet hjem, eller også gik de på omgang mellem flere. Denne billige ordning er der altså flertal for at *udvide* i Viborg stænderforsamling. Dernæst vedtager forsamlingen et forslag om at indføre lavere bødetakster for forsømmelser i de offentlige skoler. Og den indstiller, at børn og tyende kan undervises hjemme af forældrene eller en, de ansætter til det, hvis skoledirektionerne tillader det og eleverne går til offentlig eksamen to gange om året. Længere ferier i sommerhalvåret bliver også anbefalet, men metodefrihed, d.v.s. frihed for læreren til at undervise, som han vil, bliver ikke støttet. De

autoriserede bøger skal bruges i undervisningen. Og alt i alt udtrykker forslagene kun nødløsninger fra hovedreglen, at alle børn skal gå i skole hveranden dag hele året rundt.

Kirk er ikke tilfreds med kommissionens udvanding af hans forslag og Hass heller ikke. Men alligevel bliver der med de vedtagne henstillinger til konge og Kancelli rokket ganske betydeligt ved skolelovens krav om ensartet statslig skoleundervisning for alle børn.

Privatundervisning var et udbredt fænomen i rige familier og i embedsmandsfamilier, og private børneskoler fandtes i en del købstæder og i København. Men nu var der åbnet mulighed for, at almindelige gårdmænd kunne sørge for deres børns undervisning selv, hvis de lod børnene overhøre i skolerne to gange om året. Dette havde ifølge § 18 i skoleloven af 1814 kun været tilladt som en undtagelse. Forslagene fra Viborg stænderforsamling betød, at skoledirektionerne nu kunne føle sig tilskyndet til at bruge denne paragraf i flere tilfælde end før. Flere fik mulighed for at klare deres børns undervisning selv, og andre fik mildere bøder for at holde deres børn hjemme fra skolen. Det frie initiativ var kort sagt ved at brede sig på skoleområdet. Det ønskede man også at benytte sig af i Forballum i *Mjolden* sogn ved Ribe.

Beboerne i Forballum ønsker skolefrihed

Mens debatten om skolefrihed foregår i Viborg i foråret og sommeren 1836, ansøger beboerne i Forballum skoledirektionen i Randrup om fritagelse for at lade deres børn søge Randrup skole, hvor de hører til. Desuden beder de om nedsættelse af skolebidraget til denne skole. De begrundet deres ansøgning med, at der ikke er nogen skolesti mellem Forballum og Randrup, og at vejen mellem de to landsbyer ofte står under vand om vinteren.¹⁰

Biskop *Tage Müller* i Ribe skriver i sin indberetning om sagen i august, at den nok har forbindelse med skoleplanen i Randrup skole og altså med den offentlige skoles undervisning.¹¹ Han indrømmer, at der er problemer med at lade børnene fra Forballum gå i skole i Randrup på grund af vejforholdene, men når beboerne ikke vil høre under *Mjolden* skole, hvad de heller ikke vil, så kan skoledirektionen i Randrup ikke gøre andet end sørge for, at der bliver lavet en skolesti til Forballumbørnene, der kan føre dem tørskoede til Randrup. Og det vil den da også sørge for. Biskoppen åbner for muligheden af at lave en *vintersko-*

le i Forballum for de 4 skolepligtige børn, men beboerne bør under ingen omstændigheder fritages for at deltage i udgifterne til Randrup skole, siger han. For de bør ikke unddrage sig forpligtelserne over for det offentlige skolesystem.

Skoledirektionens formand for Møgeltønder og Løe herreder, provst *Gabriel Koch* i *Døstrup* ledsager beboernes ansøgning til Kancelliet med en bemærkning om, at Forballum i 50 år har hørt til Randrup skolevæsen, og at vanskelighederne forbundet dermed ikke er så store og usædvanlige, som beboerne skriver.¹² Han tilføjer, at børnene i Forballum kommer fra et par rige familier, der ønsker „at gøre deres Børns Undervisning bekvemmere end den er for andre Bønderbørn.“ Men dette bør naturligvis ikke ske på det offentliges bekostning, siger også provsten.

Ansøgningerne fra beboerne i Forballum sendes til skoledirektionen allerede i marts måned og underskrives af gårdmændene *Hans H. Hage*, *Hans Peter Hansen*, *Peder Nielsen Jensen Møller*, *Niels Andersen Hansen* og *Knud L. Knudsen*. Det er ikke alle disse gårdmænd, der har skolepligtige børn. Den sidstnævnte, der har to, er den mand, Kold bliver huslærer hos to år senere, i maj 1838.

Allerede i december 1835 skriver Hass imidlertid en ansøgning for beboerne om skolefrihed.¹³ Da har han kun været præst i sognet et par måneder. Denne ansøgning er den mest udførlige. Hass kaster sig ud i en længere beskrivelse af vejen fra Forballum til Randrup. Den er 4100 alen holstensk mål,^a skriver han og helt ufremkommelig om vinteren. Da bliver den oversvømmet 6-8 gange og kan ikke bruges i flere dage hver gang. Om sommeren kan den også være svær at passere, skriver han, hvis sommeren er særlig våd. Derfor vil beboerne gerne holde en eksamineret lærer eller have en vinterskole med offentlig støtte. Samtidig vil de så fritages for nogle af deres udgifter til Randrup skole.

Skolekommissionen i Randrup skriver i anledning af dette brev til skoledirektionens formand provst Koch, at beboerne i Forballum i over en menneskealder har brugt Randrup skole uden besvær og fået „gode Kundskaber“ og „god Dannelse“ der.¹⁴ Tidligere har små børn i Forballum kunnet klare skolevejen, der da heller ikke er oversvømmet hver vinter, og desuden har flere landsbyer i sognet samme problemer, uden at de gør vrøvl. Skolekommissionen har ikke noget imod, at der bliver anlagt en skolesti til Randrup, men den ser nødtigt, at skoledistriktet

^a mellem 2 og 3 km

bliver gjort mindre, da der kun er 33 børn i det i øjeblikket.

I september svarer Kancelliet på beboernes henvendelse.¹⁵ Forholdene skal blive som de hidtil har været; dog skal en anordningsmæssig skolesti anlægges mellem Forballum og Randrup.

Dette svar får ikke beboerne til at opgive deres mål. I oktober ansøger de for tredje gang om at få lov at holde vinterskole i deres egen by og få nedslag i udgifterne til det offentlige skolevæsen.¹⁶ Kancelliet giver atter afslag i januar.¹⁷ Det støtter sig til skoledirektionens udsagn om, at det ikke er retfærdigt, at de øvrige beboere i distriktet skal have større skoleudgifter på grund af Forballumfolkernes krav. Og desuden har direktionen fremhævet, at alle underskriverne af ansøgningen selv har gået i skole i Randrup, så når de ønsker egen skole i Forballum, er det nok kun for at føje Knud L. Knudsen, „der fornemmelig driver Værket.“

Skoledirektionen i Randrup fraråder i denne omgang at oprette vinterskole i Forballum, fordi det nok er umuligt at få en duelig lærer eller seminarist til blot at undervise et halvt år ad gangen.

Da er der for beboerne i Forballum, der ikke ønsker deres børn undervist i Randrup, kun den udvej tilbage at søge efter en privat huslærer til dem. Og det er da også det, Hass gør med sin annonce februar 1838, som han får Kold ansat på. Men tilbage stod spørgsmålet, om det var tilladt en gårdmand som Knud L. Knudsen at holde huslærer. Ifølge almueskoleloven skulle både skolekommissionen og skoledirektionen give tilladelse til det. Men skulle de også ansøges?

Hass og Knud L. Knudsen er ikke meget for at ansøge. At bede om lov er jo at anerkende statens rettigheder i skolesager, og det gør hverken Hass eller Knudsen. De sender derfor Kold op til skolekommissionens formand en måned efter, han er blevet ansat for at spørge, om hans principal skal ansøge om at have ham som huslærer. Kold bliver sendt hjem med den besked, at det skal han.¹⁸

Knud L. Knudsen må så i juni måned ansøge om tilladelse til at beholde Christen Kold som lærer for sine børn.¹⁹ Han gør udtrykkeligt opmærksom på, at han ikke er meget for at sende en sådan ansøgning. „Fordi,“ som han skriver, „jeg ikke uden Nødvendighed vil befordre den af saamange af mine Medborgere forhadte Skoletvang, thi saasnart jeg søger Tilladelse, forudsætter jeg, at det kan forbydes mig.“

Provst Koch bliver mildest talt ikke begejstret for denne ansøgning. Og slet ikke for Knudsens begrundelse for sin tøven med at skrive den, der lyder, som om han i virkeligheden slet ikke ansøger men under alle

omstændigheder vil gøre det, han har lyst til. Derfor understreger Koch over for Kancelliet i anledning af „ansøgningen“, at skolestien til Randrup nu er anlagt, og at læreren i Randrup er endda særdeles dygtig. Han underviser nemlig ikke alene i de fag, der kræves i almueskolen, men også i matematik, geografi, historie, tysk og latin. Om Knudsens ønske om at holde huslærer, skriver Koch, at

som en rig Mand vil Knudsen forskaane sine Børn for at gaa den sædvanlige Skolevej, og dette antager jeg er Aarsagen til at han ønsker en privat Lærer, og denne har Sognepræsten i Medolden, Hr. Hass forskrevet til ham fra Snedsted Seminarium.²⁰

Knudsen har ret til at holde privat lærer ifølge skolelovens § 18, skriver Koch videre, men skoledirektionens tilladelse bør foreligge før ansættelsen, og den kan kun gives, hvis den har fundet det unødvendigt, at børnene søger almueskolen. Og Koch tilføjer:

Uden sliig Erklæring fra Direktionen lod det sig tænke, at saa mange private Lærere blev antagne, at den offentlige Undervisning led Tab derved, kunde endog efterhaanden ganske ophøre. Især lod dette sig tænke, hvis den Tvang der siges at ligge i Forpligtelse for Almuefolk til at lade deres Børn søge Almueskolerne, nogensinde blev saa forhadet, som Knudsen i sin Indstilling antager at den allerede er for saa mange af hans Medborgere, og som enkelte gerne ville gøre den.

Koch ønsker ikke, at Knudsen skal gives denne tilladelse og anfører over for Kancelliet med henblik på Knudsens overlegne brev, at han egentlig slet ikke har fået nogen ansøgning fra ham.

Men amtsstuen i Ribe, hvorigennem ansøgningen gik, skrev bag på Kochs brev følgende:

Knudsen er Søn af en Handelsmand og Borger i Ribe Kjøbstad, Ejer af over 100.000 Rd. Sølv foruden et betydeligt Jordegods, der er henimod 50.000 Rd. Sølv værd; det er altsaa saare rimeligt, at en Mand i saadan Stilling ønsker at give sine Børn ved at holde en Lærer for dem en bedre Undervisning end den, det offentlige kan forskaffe dem, og at han som Fader dertil er berettiget uden dertil at ansøge om nogen Tilladelse er ikke blot grundet i Sagens Natur, men ogsaa i den omtvistede Paragraf i Skoleanordningen, som ikke forudsætter videre

end at Skolekommissionen og Skoledirektionen er blevet meddelt Underretning om, at en efter Anordningen kvalificeret Lærer er ansat til Børnenes Undervisning, hvorefter det paalægges Skoledirektionen at afkræve sig den Oplysning, som synes fornøden angaaende hvorledes der fremdeles drages Omsorg for saadanne Børns Undervisning.

Kancelliets svar på forespørgslen bliver derefter, at gårdmand Knudsen ikke behøver ansøge om tilladelse til at holde huslærer.²¹ Og provsten, der af sociale grunde ikke bryder sig om privatundervisning, må nøjes med at forfølge sit standpunkt ved at holde øje med Knudsen og Hass for at se, „hvorledes der fremdeles drages omsorg for saadanne børns undervisning.“

Kold bliver således straks fra sin ankomst til Forballum kastebold i et nyt spil mellem embedsmænd angående skoleundervisning. Og spillet om hans ansættelse foregår igen delvis hen over hovedet på ham selv. Nu kommer hans kvalifikationer som statseksamineret skolelærer ham imidlertid til gode. Han er kvalificeret til at være privatlærer, det kan myndighederne ikke komme udenom. Hans nye ansættelse afhænger da af, hvorledes han administrerer sin skolevirksomhed.

Skolesagen fra Mjolden og Forballum

Den 23. januar 1840 sender provst Koch til biskop Müller en kritisk indberetning om forholdene i Mjolden og Forballum skoler. Han anklager skolelærer Kresten Pedersen Høberg og privatlærer Christen Mikkelsen Kold for ikke at undervise efter *Balles* lærebog, som de bør gøre efter loven og tilføjer, at denne uorden har stået på i længere tid.²² Allerede ved den første visitats i efteråret 1838 – altså et halvt år efter at Kold var blevet ansat, havde han irettesat ham for ikke at bruge lærebogen.

Kold havde dengang syntes villig til at ændre sin undervisning, skriver Koch, men da han igen kom på visitats året efter, opdagede han, at Kold kun lærte børnene bogens bibelcitater men ikke forklaringerne, som hørte til. Og nu, da et af børnene er næsten 13 år gammel og altså snart skal udskrives af skolen og konfirmeres, frygter han, at læreren vil prøve på at få barnet konfirmeret, uden at hun har lært den befalede lærebog i den evangelisk-christelige religion. Underforstået: barnets præst, L. D. Hass havde jo tidligere konfirmeret børn, der ikke var udskrevet af skolen.

Biskop Müller reagerer på indberetningen med at bede Hass som tilsynsførende indskærpe både den nye lærer ved Mjolden skole (der var kommet juli 1838 efter den forriges noget ufrivillige afgang) og seminarist Kold, at de skal lære børnene den autoriserede skolebog i religion.²³ Herved kan måske megen ubehagelighed forebygges, skriver biskoppen.

Men Hass er ikke til sinds at forebygge nogle af de ubehageligheder, biskop Müller kunne forestille sig: Kancelliets indskriden, næser, måske afskedigelser og under alle omstændigheder stor offentlig diskussion, hvor også biskoppen selv måtte tage stilling. Hass er tværtimod meget interesseret i at få denne sag frem i lyset. Han har endda forberedt sig på den. Så han kaster sig med iver ind i sagen, der endnu en gang gælder „skolefrihed og konfirmation“, som han ser sammenhængen mellem dem. Og ser derfor ganske bort fra biskoppens bemærkning om, at det nok er Kold, der er modvillig i denne sag.

Langt fra at forebygge „ubehageligheder“ forstærker Hass interessen om Kolds undervisning ved at skrive 4 sider om den til biskoppen, hvor han stærkt støtter Kolds indsats.²⁴ Biskoppen havde ikke bedt Hass om nogen forklaring men kun Kold, der skriver 2 sider om sagen.²⁵

„Denne sag gribes saa begjærlig af mig,“ skriver Hass 5. februar, „ikke for Personernes Skyld, hverken for Provsternes eller Seminari- sternes“ men „for Tingens egen skyld, der er af *ubodelig Vigtighed* for den hele Bonde- og Almuestand.“

For Hass er det væsentlige i sagen, om *kirkens* trosgrundlag er bøger eller den mundtlige overlevering af trosbekendelsen. Af svaret på dette spørgsmål afhænger for ham skolens religionsundervisning. Og da hans svar er, at det er de levende ord om troen, der er grundlaget, kan skolen heller ikke undervise i kristendom ved at lære børnene en troslære udenad. Læreren skal derfor i stedet fortælle *bibelhistorie* for børnene, og de skal lære selv at udtrykke det, de hører ved at lytte til lærerens livfulde fortælling. Derefter kan de så lære de vigtigste skriftsteder at kende. Men at begynde med skriftstederne og lære børnene en dogmatik udenad gennem overhøring eller *katekisering* (gentagelse af spørgsmål og svar) er kun til glæde for præster og provster og biskopper ved eksamen i skolen. De får da sikkerhed for, at børnene lærer noget men ingen vished for, at børnene har oplevet noget af kristendommen og taget den til sig.

Ud fra dette syn på vigtigheden af den personlige tilegnelse af kristendommen fører Hass sit felttog mod *remseriet* i skolernes religions-

undervisning ud fra Balles lærebog. Og han lægger ikke fingrene imellem, når han skal karakterisere sine kollegers eksaminationer i skolerne. Han skriver, at han har oplevet, at mange af dem er tilfredse, når et barn „som en Gaas plapre Balles Lærebog Stykke for Stykke, naar man siger dem Begyndelsen,“ og at provst Koch i Døstrup desværre ikke er nogen undtagelse fra denne type. Han nævner endda et eksempel fra Kochs overhøring, hvor han tvang børnene til at gengive et bestemt stykke af lærebogen ganske ordret og undrer sig over, at en „forstandig og nogenlunde oplyst Mand“ kan bære sig således ad. „Vil man da med Vold og Magt blive ved at stemple Borger- og Bønderbørn som Qvæg fremfor andre?“ spørger han. „Vil man paastaa, at de fremfor andre skal have Forstand og christelig Lærdom under Graad og Bugvrid indbanket?“

Nej, børnene skal huske de kristelige lærdomme ved, at undervisningen gøres „livlig“ og „ret behagelig“, siger Hass, og vil man have bevis for, at dette kan lade sig gøre, skal man besøge seminarist Kolds lille skole i Forballum. Hass påtager sig med glæde forsvaret for, hvad Kold laver i sin undervisning, for

at han ikke lader Børnene lære Balles Lærebog ordret udenad er ligesaa sandt, som det er usandt, at han nogensinde skulle have lovet Provsten det; nogen anden Lærebog lægger han imidlertid ej heller til Grund. Hvad han gjør i denne Henseende er til deels foranlediget ved en Erklæring jeg paa Forespørgsel afgav til ham om, at det ingenlunde var nogensteds befalet, at Balles Lærebog skulde saaledes læres.

Hass afslører med disse ord, at det er ham, der har tilskyndet Kold til ikke at bruge Balles lærebog på den foreskrevne måde. Og fortæller videre at det er sket som led i en plan om at ændre almueskolen i hele landet, så „Døden“ gennem „den fordømte Udenadslæsning“ ikke skal herske i den længere. Han er nu, hvor anledning gives, besluttet på „at slaas om denne Sag til det yderste.“ For „længe nok have saa mange Tusinder af Sjæle lidt under den barbariske Behandling, sukket under det Aag, der paalagdes dem i Christendommens og Oplysningens Navn.“ Derfor ønsker han al mulig offentlighed om sagen og beder biskoppen gå i spidsen ved at forlange „en aldeles Omdannelse af Undervisningen paa Seminarierne.“ Det skal ske for de små børns skyld og til fordel for den bedre del af folket. „De ere ikke skabte til at modtage Oplysning og Undervisning paa Russe- og Tydske-Maneer“

slutter Hass sin bandbulle over remseriet i skolerne efter Balles lærebog.

Den erklæring om undervisningen i børneskolen, som Hass hentyder til i sin indberetning, at han har skrevet til Kold på hans forespørgsel, er sandsynligvis den samme, som findes nedskrevet af Hass på samme tidspunkt til brug for lærer Høberg i Mjolden skole. Den findes i en forhandlingsprotokol for Mjolden og Randrup sogns skolekommission, dateret 20. februar 1838, d.v.s. den er fra samme dato, som Hass skriver ovenfor citerede erklæring.²⁶ I den skriver Hass til lærer Høberg, at han med et brev til biskoppen har prøvet at afskaffe al udenadslæsning i skolerne, og at han ønsker den afskaffet i Medolden straks. Han skal nok påtage sig ansvaret, hvis Høberg følger hans anvisninger men tror i øvrigt ikke „at nogen Klage billigen kan fremføres herover.“

Den selvsikre og kamplystne Hass giver i fem udførlige punkter besked om, hvorledes han ønsker undervisningen i almueskolen skal gribes an. Punkterne er interessante, fordi de nøje svarer til den praksis, Kold fulgte på dette tidspunkt og yderligere understreger Hass' indsats i kampen mod udenadslæsning i skolen.

Det første punkt i Hass' „skoleanordning“ handler om, at intet barn må begynde at lære Balles lærebog før det er 10 år og da kun skriftstederne ordret. Resten skal forklares mundtligt. Det andet punkt siger, at intet barn må lære noget udenad overhovedet, før det er 8 år men kun lære at „læse indeni“, for at dets forstand kan udvikles. Størstedelen af de små børns skoletid skal gå med, at de får fortalt „morsomme“ historier fra bibelhistorien. Det tredje punkt drejer sig om udenadslæsning i det hele taget. Den bør ikke finde sted, før barnet er 10 år og kun på en sådan måde, at barnet også lærer at bruge sine egne ord. Katekismus skal bruges, for at børnene kan lære troen, dåben og Fadervor at kende. Men forklaringerne til den kan godt springes over i begyndelsen. Punkt fire slår endnu en gang fast, at indenadslæsning og fortælling fra bibelhistorien er hovedsagen i skolen for de små børn og i hele skoletiden det vigtigste. Og punkt fem drejer sig om *historieundervisningen*, som Hass gerne ser fremmet for de større børn på den måde, at lærerne *fortæller* historie for børnene. Først og fremmest om „vore Forfædres Liv, samt om enkelte Mænds Gjerninger blandt dem.“ Dernæst om „Jorden, dens Lande og Hovedfolk“ og sidst men ikke mindst skal han give dem oplysninger om fædrelandet.

Kolds erklæring til biskoppen om sin undervisning er skrevet 13. marts. Den svarer i sit indhold til, hvad Hass har lært ham er rigtigt at gøre i religionsundervisningen.

Han skriver, at han ikke har lært børnene *Balles* lærebog udenad – eller „som man siger paa Ramse.“ Han har lært dem skriftstederne, efter at han har forklaret dem og læresætningerne, efter at han har fortalt børnene bibelhistorie. Hans grunde til ikke at lære børnene lærebogen udenad er følgende:

at udenadslæren leder til tankeløs fremsigen af „Det Helligste og Dybeste i Mennesket“,

at religion derved bliver en plage for børnene, hvor den burde være dem til fred og glæde, og

at det ikke er befalet nogensteder, at børnene skal lære den bog udenad.

Kolds argumenter følger således Hass' men har i formuleringen et særligt gudeligt præg. For når Kold taler om, at det er „det helligste og dybeste i mennesket“, der forulempes ved tankeløs udenadslæren, så bruger han en formulering, som Hass ikke anvender, selv om han formodentlig ikke ville have modsagt den.

For Hass er modstanden mod remseriet nemlig først og fremmest et spørgsmål om ikke at gøre børnene til dyr eller „qvæg“, som han skriver og ikke banke forstand og kristendom ind i dem „under Graad og Bugvid“. Det er af *menneskelige* grunde vigtigt ikke at behandle børn – og almuen – således. For Kold er det *kristeligt* vigtigt, fordi undervisningen skal vise børnene, at Gud har givet dem „Naaden“ og „Sandheden“, og den kan de ikke opleve på en ukærlig måde. Vækkelse til *et kristeligt liv* er skolens formål for ham. For Hass er det mere omfattende at vække til *åndeligt liv* som forudsætning for den senere bekræftelse af kristendommen gennem konfirmationsundervisningen.

Men trods forskelligt betonedede motiver arbejder Hass og Kold tæt sammen. Og Hass' reformiver får også Kold til at kaste sig ud i offentlig debat. Omtrent samtidig med at han skriver sin erklæring til biskoppen, fremlægger han nemlig sine skolesynspunkter i det sønderjyske tidsskrift „*Dannevirke*“.

Baggrunden for Kolds artikel „*Spørgsmaal til en Sagkyndig*“ fra februar 1840 er et par anonyme artikler om almueskolevæsenet, der var skrevet i „*Dannevirke*“ året før af en vis *srg*.²⁷ I dem var skolens udenadslæren og eksamensvæsen blevet skarpt kritiseret, og forfatteren havde i stedet foreslået at oprette nye seminarier, hvor de fremtidige lærere kunne lære om „Danmarks udmærkede skribenter“ og „Fædrelandshistorien“ til brug for en mere levende historieundervisning i almueskolerne.

Kold henviser til disse artikler og oplyser, at da de blev trykt, var han bange for at stå frem selv, men nu er trangen, som han allerede havde dengang, blevet til lyst. Titlen til Kolds artikel opfordrer til debat om skoleforhold, men hans overlegne tone i selve artiklen viser, at han ikke først og fremmest er ude på at få gode råd af „en sagkyndig“ men godt selv ved, hvordan man skal undervise. Under ydmygheds maske viser den selvsikre Kold sig for første gang i den offentlige debat.

Det er Grundtvig – og tør man mene – Hass' viden om Grundtvig, der giver Kold grund under fødderne. For Kold nævner Grundtvig allerede i begyndelsen af artiklen som sin læremester i skolespørgsmål. Grundtvig har virket mere til „sand Oplysnings Fremme i vort Fædreland, end nogen kan tænke,“ skriver han. „Hans dybe gammeldanske Røst gjennemtonede vore Hjerter, visende os det fulde Stade, hvorfra vi livagtig kunne skue Christi Kirke, vor egen Stilling i samme og andre Partiers Forhold til den.“

Ud fra Grundtvigs revselse af det danske folks mangel på tro og hans henvisning til trosbekendelsen som kirkegrundlag i en ny vækkelse formulerer Kold nu sit syn på skolens opgave. Den er som kirkens at vække til kristelig tro. Han har forstået, at Grundtvig ønsker „det danske“ og „det kristelige“ forenet i eet livssyn og tilslutter sig dette synspunkt, idet han udtrykker, at Grundtvig har vist os „vor historiske Betydning som Nation betragtet,“ nemlig „det Maal som Gud haver bestemt det.“

Dermed mener Kold at have Grundtvig bag sig, når han nu selv går ind for en kristelig og national skoleundervisning. Han er dog ikke helt sikker på, at han har forstået Grundtvig rigtigt med hensyn til skolens opgave. For han siger også, at han ikke helt har fattet hans „Par Ord om Undervisning“ hvilende på „Menneskeaaenden i Almindelighed og Dansk Aand i Særdeleshed,“ selv om de fandt dyb genklang i hans og andres hjerter.

Kold aner, at Grundtvigs tale – f.eks. i artiklerne i Nordisk Kirke Tidende – om „menneskeånden“ og „den danske ånd“ ikke grundes på kristendommen alene, som de gør det for ham selv. Men han har sat Grundtvigs ord i forbindelse med sin opfattelse af skolen som præget af „gammel Sædvane, uovervindelig Dumhed og Præstemyndighed.“ Og den kan han tilslutte sig.

Det er altså ud fra det fælles angreb på den rationalistiske kirke og den rationalistiske skole, at Kold forstår Grundtvig og bifalder hans skoleprogram. Han mener, de har fælles erfaringer med tidens vanekri-

stendom og præsternes indskrænkethed og hovmod, og at de derfor alt i alt er enige. Ud fra samstemmigheden med Hass tilslutter Kold sig Hass' forslag om, at børnene ikke skal lære at læse og skrive, før de har forstået det, de skal udtrykke, og at de kan nøjes med at lære skriftstederne i lærebogen udenad. I stedet skal der fortælles bibelhistorie for børnene.

Men ordet *frihed*, som også Kold tager i sin mund i forbindelse med skolen, er personligt præget af hans egen praksis. Det er helt konkret for Kold, at børnene skal være *fri*, nemlig *fri for den trange skolestue*. Derfor taler Kold i sin artikel om, at børnene lige så godt kan lære noget, når læreren går med dem ude på marken, eller når de arbejder sammen med læreren eller en anden, mens denne udfører et håndværk. Det er sine *egne* erfaringer, Kold her taler om. Han talte selv om troen med jævne mennesker i den fri natur, eller mens de gjorde dagens arbejde. Og han havde selv lært at binde bøger ind og talte med børnene på Mors, mens han gjorde det.

De „tusinde Spørgsmaal“ at svare på, som Kold taler om, en lærer skal være forberedt på, havde han også selv mødt i de gudelige forsamlinger og svaret jævnt og forståeligt på. Og han havde glædet sig over almindelige menneskers evner til at udtrykke sig om det, der lå dem på sinde. Samme evne havde han fundet hos børnene. Det er ikke kun *ham*, der fortæller børnene noget, siger han. *De* fortæller også ham noget, der er værd at høre på.

Også opfattelsen af *legens* og *fantasiens* betydning for indlæringen, som Kold taler om i artiklen i „Dannevirke“, kender han selv. Denne kunne støttes af *pestalozziske* skoletanker, som forstander Brammer utvivlsomt havde fortalt ham om i pædagogiktimerne i Snedsted.²⁸ Og af Grundtvigs historiske betragtninger om jøderne som fantasifolket, som Kold på dette tidspunkt kendte og blev optaget af.²⁹ Men først og fremmest har Kold haft egne erfaringer om leg og fantasi.

Han legede selv med børnene og appellerede til deres fantasi, når han fortalte for dem. Og opfattelsen af de troende som børn, der modtager troen som nådegave af Vorherre, var en vigtig side af hans egen vækkelsesoplevelse, der stillede ham på lige fod med sine elever.

Så synet på *frihed* og *barnlighed* som pædagogikkens grundpiller, som Kold fremhæver i sin artikel, var formet af hans eget liv.

Artiklens overskrift var et spørgsmål til „en sagkyndig“, om hans skolesyn var lovligt eller ej. Det bliver besvaret i tidsskriftet en måneds tid efter – af „en Jyde i Sjælland“.³⁰

Bag dette navn gemmer sig skolelærer Rasmus Sørensen i Venslev, Kolds gamle kampfælle fra Mors.³¹ Han er nu meget irriteret over Kold, fordi han tilsyneladende har ladet sig føje af „Sædvane, Dumhed og Præstemyndighed“. Det var fænomener, som Kold faktisk også mente, han sloges imod, men som Rasmus Sørensen nu anklager ham for at ligge under for. Sørensen skriver, at det er en „uhørt Jammer“ at give op over for sådanne „Dværgeskikkelser“. Det har ikke huet ham, at Kold nu sloges side om side med en grundtvigianer.

Sørensens råd til Kold er at tage ordentlig fat på Balles lærebog og øve sig i at bruge den på en god måde. Han er forarget over, at Kold slet ikke har nævnt bøger i sin artikel, hverken Katekismen eller Balles lærebog men tror, han kan klare sig med mundtlig fortælling. Det kan ingen efterprøve om dur til noget, siger Sørensen. Ren fortælling er „Snak i Luften“, der må falde fra hinanden, når læreren forlader børnene. Hvis håndværkere virkelig skal undervise børn, således som Kold synes at mene, så vil det hele blive „en lystig Snakke- og Pjattecomers, som naar Snakkemesteren gik bort, ophørte af sig selv.“

Rasmus Sørensen har åbenbart stadig ikke megen tillid til, at man kan udtrykke sig kristeligt uden brug af de rette bøger. Troen vil efter hans mening derved blive forflygtiget og folket forført af grundtvigske snakkepræster og -lærere. At holde sig til de rette bøger måtte være en mere sikker for ikke at sige en demokratisk rettesnor, der kunne tugte de hovmodige og gøre dem til de fattiges ligemænd. Derfor langer han også sidst i sit indlæg ud efter snakkemestrenes læremester Grundtvig selv, idet han siger, at hvis Kold virkelig vil følge hans skoleplaner, vil han erfare, at det betyder at „forlade sig paa Spaadomme gjort i Kaart.“ Grundtvigs fremtidssyner på det danske folks vegne giver han ikke meget for.

Men Kold accepterer altså nu de grundtvigske skolesynspunkter i hvert fald med hensyn til at sætte fortællingen i højsædet og svarer derfor Rasmus Sørensen mildt overbærende.³² Min vrede modstander har alt for høje tanker om bøger, siger han. Han er enig med ham i, at børnene skal lære kristendom i skolen men tror, det gøres bedst gennem mundtlig fortælling. Og Kold henviser til de gudeliges eget forbi- lede, de første kristne menigheder, hvor apostlene jo ikke havde bøger at undervise efter og alligevel klarede sig ganske godt. Det blev i hvert fald ikke glemt, hvad de havde sagt.

Kold bruger dog bøger, siger han, men han lader ikke børnene lære dem udenad. Han nævner, at han bruger Rasmus Sørensens egen

bibelhistorie,³³ som Hass havde fået indført i Mjolden skole og også Luthers katekismus og Balles lærebog. Men kristendom skal ikke læres i skolen ligesom regning og skrivning, slår han fast. Det må Sørensen da kunne forstå. Hjerte og forstand skal også påvirkes foruden hukommelsen. Kold er således stærkt præget af Hass – og gennem ham af Grundtvig i sit første offentlige skoleindlæg. Fortællemetoden havde han selv brugt over for voksne og børn – før han lærte Hass at kende og var også blevet tilskyndet til den af forstander Brammer på Snedsted seminarium, men gennem bekendtskabet med Hass får den en grundtvigsk begrundelse.

„Spørgsmaal til en Sagkyndig“ var en prøveballon fra Kolds side. Han ville skabe debat om skolesynspunkter nu, da han selv var indblandet i en ny skolesag. Den optager ham mere end offentlig diskussion med Rasmus Sørensen. Sammen med Hass venter han på Kancelliets svar. Siger kongens anordning virkelig, at børnene i almueskolen skal lære Balles lærebog udenad på remse?

Inden Kold og Hass får svar på dette, må de afvente indstillingerne fra hele den lange hierarkiske række af myndigheder, der stod mellem dem og Kancelliet: skolekommissionen i *Randrup*, skoledirektionen for *Løe og Møgeltønder* herreder og bispemyndigheden i *Ribe*.

Skoledirektionen udarbejder først en erklæring underskrevet af skolekommissionens formand, pastor *J. P. Sparrevohn* i *Randrup* og direktionens formand, provst *G. Koch* i *Døstrup*.³⁴

I denne siger Koch, at han aldrig har ment, at børnene skal lære lærebogen „paa Ramse“. Disse to ord, som ikke var nævnt i nogen anordning, men som i praksis indeholdt måden at lære børnene kristendom på,^a bliver fra nu af krumtappen, hvorom hele sagen tilsyneladende drejer sig. Og provst Koch lægger ud ved at skrive om dette udtryk, at han selvfølgelig godt kan se, at det er latterligt at tage det helt bogstaveligt, fordi børnene så let kommer til at lære helt unødvendige og måske urigtige ord udenad. Men, siger han, på den anden side må man forlange, at de lærer bogen så godt som udenad, og det har biskop Balle da også tænkt sig med den, for det skriver han selv i indledningen. Og argumentet for at kræve udenadslæren er det samme, som Rasmus Sørensen brugte over for Kold i den offentlige debat – og i virkeligheden det, sagen drejer sig om.

^a At den autoriserede lærebog skulle læres blev indskærpet bispem og provsten i en Kancelliskrivelse af 29/10 1836.

Den første del af begrundelsen er, at børn ikke kan lære at udtrykke sig om kristendommens sandheder, hvis de ikke har visse faste ord at holde sig til. Ellers vil de være helt fortabte over for den kristelige troslære. Og den anden del er, at ellers kan man ikke kontrollere, om børnene har lært, hvad de skal. Der må derfor med Kochs ord være en „norm“, og den forsvinder, hvis det er *personer* og ikke *bøger*, der skal garantere den. Derfor skal ikke alene skriftstederne i Balles lærebog læres udenad men også forklaringerne, selv om enkelte ord i dem kan være tvivlsomme.

Med denne udlægning af sagen om Balles lærebog fra Mjolden og Forballum ses det klart, at Grundtvigs kirkelige opgør med skrifttydningen har nået skolen. Kernen i dette opgør var, om det var bøger eller personlige vidnesbyrd, som troen skulle hvile på. Det måtte også få betydning for undervisningen i religion i skolerne.

Grundtvig og hans tilhængere mente, at skrifttydningen som trosnorm gjorde lægfolket afhængige af visse overordnede personer, nemlig de lærde, som måske ikke engang havde retten på deres side. Rasmus Sørensen og andre gudelige mente, at hvis „mundtlige vidnesbyrd“ blev normen, så ville det blive dem med de bedste talegaver, der kom til at regere. Kold tilsluttede sig grundtvigianernes synspunkter, fordi han havde tillid til – og erfaring for – at både almuen og dens børn kunne opnå disse talegaver. Og desuden var han enig i, at kristendommen forudsætter dem hos enhver.

Når provst Koch på sin side understreger, at det er *hukommelsen*, der skal trænes i barnealderen, for at forstanden kan dannes ret, så udtrykker han et rationalistisk menneskesyn. Det satte en målelig norm som mønster for indlæringen i skolen og ved konfirmationsundervisningen, nemlig antallet af sætninger lært udenad efter en bog. Grundtvigianerne vendte sig mod denne fornuft som målestok, fordi den ikke kan måle kristendommens „ufornuftige“ eller kvalitative sandheder om dom og frelse. De kan kun tilegnes personligt og ikke måles af nogen kontrollerende myndighed. Derfor gik de imod eksamen i religionsundervisning og overhøring i kristendom efter bøger. De gudelige tilsluttede sig synspunktet om kristendommen som „ufornuft“ men ville dog ikke opgive bøger og var heller ikke principielt imod eksamen. Derfor kommer Rasmus Sørensen og hans tilhængere til at stå skolemyndighederne nærmere end den grundtvigske opposition. For han ønskede også – i kirke og skole – en fast norm at holde sig til. Ikke for at have en menneskelig målestok for troen men for af

sociale grunde at have en fast norm. Med personlige vidnesbyrd som norm frygtede han, at der ville blive givet los for individuelle forskelle, der måtte ende i større klasseforskelle, fordi de var afhængige af de sociale forhold.

Provst Kochs indlæg peger på disse sociale synspunkter. Han siger, at han nødig ser, at børnene lærer noget tankeløst udenad, selv om læreren har lært dem det. Men hvis han ikke kan få tilfredsstillende svar fra eleverne på grundlag af det, læreren har sagt, må han jo holde sig til lærebogen. Jo bedre læreren er, jo mindre behøver han som censor at holde sig til bogen. Men hvis nu læreren ikke er et levende og forstandigt menneske, som Hass og Kold forudsætter, at alle lærere er, hvad så? Kan han så som tilsynspligtig blot lade ham plapre løs?

Hass og Grundtvig var klar over disse problemer. Hass fablede som flere andre grundtvigianere om bedre seminarier, og Grundtvig forestillede sig en folkelig højskole, der skulle forbedre også lærernes udtryksfærdigheder. Men disse nye undervisningsinstitutioner fandtes jo ikke endnu. Så provsten synes egentlig at have været i sin gode ret til at være mistænksom over for Kolds mundtlige undervisningsform – bortset fra, at den altså ikke var tilladt som gennemført metode.³⁵

Da det bliver biskop Müllers tur til at udtale sig om sagen, prøver han først kompromissøgende at forlige Hass og Koch ved at tale dem til rette.³⁶ Han har sympati for Hass og hans synspunkter men kan godt se, at Koch nok har loven på sin side. Men de to gejstlige ønsker ikke et mundtligt kompromis. Koch meddeler biskoppen skriftligt, at han ønsker klaring på sagen.³⁷ Han vil, at Kancelliet skal svare på, hvad der menes med at lærebogen „skal læres“ i skolerne. Og Hass siger til ham, at han ønsker, at hans erklæring skal sendes til Kancelliet og forelægges sammen med provstens udtalelser.³⁸ Så biskoppen kan altså ikke dysse sagen ned, selvom han gerne ser provsten skånet for den „indignation“, han må føle ved at læse Hass' udtalelser om ham, og selvom han også synes, at det egentlig var bedst for Hass selv, at hans brev ikke kom videre.³⁹

Da biskoppen således er tvunget til at komme med en skriftlig indstilling, prøver han i den at dele sol og vind lige over for spørgsmålet om udenadslæsning eller ikke-udenadslæsning af Balles lærebog i skolerne. Han siger nemlig, at man må forkaste „tankeløs Opramsen“ men bevare „forstandigt Udenadslæsning“. Men dermed har han jo faktisk givet provsten ret i hans syn.

Og biskoppens argumenter for at bevare „den forstandige Udenads-

læsen“ er da også de samme som provst Kochs – og Rasmus Sørensens.

Børnene skal lære lærebogen udenad „for at have noget at holde sig til.“ Men, tilføjer den lærde bisp, selvfølgelig må man forudsætte „Lectores et Auditores benevoles“ (velvillige forelæsere og tilhørere). Ellers vil ordene blive misforstået. Hans udlægning af synspunktet kunne imidlertid dårligt tages til indtægt for andet end remseriet, når lærerne ikke skulle indvikle sig i længere teologiske og grammatiske stridigheder med de overordnede ved enhver overhøring.

Biskoppen skriver:

Jeg veed ei at kunde udtrykke mig tydeligere, end at Barnet bør, naar det tilspørges efter Lærebogen kunde svare af Lærebogen, hvad dens Hovedsætninger angaar med Bogens Ord, uden at derfor forlanges, at intet Ord maa ombyttes med et andet, som ikke forstyrrer Meningen.

Det groteske i sagen træder helt tydeligt frem, når biskoppen fortæller, at han har slået op i en ordbog og læst der, at ordet „remse“ betyder „at sige noget hastigen frem uden rigtigt Tonefald og uden at agte paa Mening,“ og at det hader han. For hvordan skulle den stakkels lærer bedømme, om barnet havde det rette tonefald og forstod den rette mening, hvis det ikke fik lov at bruge sine egne ord også i hovedsætninger?

Baggrunden for hans mærkelige krumspring er naturligvis, at han ikke tror børn i almindelighed kan lære „at udvikle Christendommens Lærdomme“ selv, som han skriver. Det havde han ingen erfaring for. For med dette udtryk forstod han noget lærd, som børn ikke var i stand til. Derfor må han holde fast ved, at *omfanget* af lærdommen og *måden*, hvorpå den skal doceres, må slås fast. Ellers flyder det hele.

Men til slut i sit fire sider lange brev siger biskoppen nogle ord om den rette undervisningsmåde, som både Hass og Kold siden hænger deres hatte på, da de bliver gengivet i Kancelliets svar til dem. Han siger nemlig, at konfirmanden nok skal prøves i sin kristendomskundskab efter en autoriseret lærebog, men

uden at denne skal lægge Hindringer i Vejen for en dybere Indtrængen i Christendommens Lærdomme, hverken fra Lærerens Side eller fra Barnets Side, hvor der er Modtagelighed derfor.

Med denne sidste sætning kan biskop Müller have udtrykt sin anerkendelse over for Kolds indsats som skolelærer og Hass' som konfirmand-

forbereder. Den svarer til anekdoten om Kolds besøg hos biskoppen, hvor Müller skal have sagt, at han gerne tror, at Kold kan lære børn kristendom, uden at de lærer Balles lærebog udenad, men at han er nervøs ved tanken om, hvordan andre lærere skal klare sig uden bøger. Hvortil Kold provokerende skal have svaret: „Hvad kommer de andre mig ved?“⁴⁰

Disse andre kom jo heller ikke Kold ved i hans huslærerstilling, men de kom faktisk biskoppen og provsten ved som tilsynsførende med skolevæsenet. Til biskoppen, der henviste Kold til lovens ord om, at lærebogen skulle læres, svarede Kold, at så måtte loven laves om. Det var det, Hass og Kold nu var ved at forberede.

Kancelliet, der skal dømme i denne sag, der var endt i en ordstrid om udtrykket „at lære udenad“, holder sig i sit svar 21. maj tæt til biskop Müllers distinktioner og henstiller „angaaende at Seminarist Kold ikke underviser efter Balles Lærebog“ – at det skal han i overensstemmelse med biskoppens betænkning om sagen.⁴¹

Da Hass hele tiden har set sagen som en principsag af bred offentlig interesse, refererer han den i Nordisk Kirke Tidende, endnu inden den er endeligt afgjort med Kancelliets svar.

Skolesagen refereres i 'Nordisk Kirke Tidende'

5. april 1840 refereres skolesagen fra Mjolden og Forballum i Nordisk Kirke Tidende. Det sker under overskriften.

*Dokumenter i en Skolesag, som i denne Tid svæver for det K. D. Cancellie og hvori det gælder om aandelig Frihed og Liv. Meddelte af L. D. Hass.*⁴²

Dokumenterne består af biskop Müllers brev til Hass, hvori han beder om oplysning om sagen og Hass' og Kolds erklæringer. Dertil kommer en indledning om perspektiverne i sagen skrevet af Hass.

I den slår han fast, at sagen gælder

om Liv eller Død for Fremtiden skal ved Love gjøres gjældende for Undervisningen i Landsbyskolerne i Danmark.

Tilsyneladende drejer sagen sig kun om forholdet mellem en provst og en seminarist i en afkrog af landet, skriver han. I virkeligheden gælder

den lærernes metodefrihed og forholdet mellem seminarister, Balles lærebog og provstemyndigheden. Og denne sag er vigtig, fordi provsterne har så stor magt, og fordi nogle af dem derudover er ualmindelig intolerante.

Det sidste har seminarist Kold i Forballum fået at føle med det resultat, at han nu er i en meget usikker stilling. Hass gør opmærksom på, at denne seminarist er den samme, som bladets læsere kender fra sagen om et skolelærerembede på Mors, hvor han blev frataget sin stilling på grundlag af en helt ubegrundet anklage fra amtmand Faye i Thisted. Dengang havde han en provst som forsvarer. Nu er han uheldigere stillet og Hass oplyser, at lærerne jo selv kender Kolds skolesyn fra hans artikel „Spørgsmaal til en Sagkyndig“ fra Dannevirke, der har været bragt i et nummer af Nordisk Kirke Tidende.⁴³

Således fører Hass nu Kold frem i Kirketidende til forsvar for skolesynspunkter, som Hass selv har fremmet i ham.

I november samme år følger han sagen op med artiklen.

*Udfaldet af Skolesagen i Medolden. Det K. D. Cancellies Skrivelse til Biskop T. Møller i Ribe, ledsaget af nødvendige Oplysninger og Bemærkninger.*⁴⁴

Hass' konklusion på Kancelliets svar er

at jeg for Øieblikket ikke behøver at gjøre videre skridt i den Anledning, da det ikke er Cancelliets Mening, at Lærebogen skal læres ordret udenad.

Hass behøver ikke at gøre mere, konkluderer han, for han tolker Kancelliets svar således, at der ikke er blevet bragt nogen egentlig klaring i spørgsmålet om udenadslæsning eller ikke-udenadslæsning af Balles lærebog i skolerne. Vejen står således åben for flere tolkninger, og det vil Hass benytte sig af. For biskoppens og Kancelliets ord, at lærebogen

ikke skal lægge Hindringer i Veien for en dybere Indtrængen i Christendommens lærdomme

ser han som en indrømmelse til sine egne synspunkter. Så „Sagen og som man siger Spillet“ er i virkeligheden vundet, hævder Hass og fortsætter lystigt sin argumentation ved at bruge biskoppens egen – og

vende den mod ham. For Balles lærebog indeholder hverken „noget skarpsindigt eller røber nogen dybere Indtrængen i Christendommen,“ som biskoppen har sagt bør være udbyttet af religionsundervisningen:

saa kan en Lærer tale livligere og bedre om alle aandelige Ting og meest om Christendommen med Børnene, da kan han ligesaa lidet bruge Lærebogens Ord, som Nogen kan spinde Silke af Hamp, uden for at vise hvor daarlige de er, og derpaa maa der ikke spildes mere Tid end højst nødvendigt er; ligesaa lidet kan Børn, som have Modtagelighed for den dygtigere Lærers livfulde fortællende Meddelelser og Samtaler og derved trænge dybere ind i Aand og Sandhed end de kunne enten ved Balles eller al Verdens Lærebøger og Bibelhistorier svare af Bogen eller med dens Ord, naar den og de staae langt under deres Indsigt, og den da vilde lægge Hindringer ivejen for deres Fremskridt. Dette maa den jo nu ingenlunde.

Det er Hass' udlægning af biskoppens bemærkninger i sagen. Enhver lærer med liv og ånd behøver derfor ikke længere frygte biskop og provst ved visitatserne, slutter Hass. Hvis han er i stand til det, har han lov til at lære børnene religion på anden måde end gennem udenadslæsning af Balles lærebog, og derfor kan han

bedre end tilforn bruge den endog for en Seminarist (hvad vel mange have betvivlet) nødvendige aandelige og menneskelige Frihed, der aldrig gjør nogen Fortræd, men stifter Gavn og Glæde, fremmer Oplysning og er den bedste Modvægt mod al dyrisk Ligegyldighed.

Men, spørger Hass alligevel, kan man nu ikke frygte, at svaret fra Kancelliet skal tolkes således, at lærebogen skal læres udenad før, der bliver talt om den. Nej, svarer Hass selv, for biskoppen må vel kunne indse, at man ikke først kan lære børnene noget forkert udenad og bagefter tale med dem om det, der er rigtigt. For han kan vel ikke forlange, at børn skal lære et system af modstridende meninger og så selv kunne skelne mellem de sande og falske. Det kan dårligt nok teologiske kandidater finde ud af. Og dermed henviser Hass til, at man ikke kan anse børn for at være lærde folk, hvad biskoppen jo selv havde skrevet i sin indberetning.

Det vigtigste i sagen for Hass er, hvorledes man fremmer åndeligt liv i skolerne. Det liv gælder for ham ikke alene religionsundervisningen

og ikke alene børnenes fremtid men hele folkets. Det skal fremmes ved, at børnene i skolen får fortalt om andre menneskers liv og derved blive optaget af deres eget. Bibelhistorie, fædrelandshistorie og verdenshistorie bør derfor være skoleundervisningens grundlag. Om *historieundervisningen* siger Hass i sine bemærkninger til skolesagen i Nordisk Kirke Tidende, at den, der eksisterer blot består i at lære navne og årstal udenad. Det kommer der en nydelig fædrelandskærlighed ud af, siger han ironisk, som man ser frugterne af i det dvaske og døde folk. For at vække folket må der derfor bygges på det religiøse liv, der allerede findes hos almuen, for de gudelige har gennem deres initiativer vist selvstændighed og engagement. Derfor skal „al gavnlig og uskadelig Frihed“ i kirke og skole fremmes, siger Hass. Og begyndelsen kan gøres ved at give seminaristerne frihed til at undervise, som de selv synes.

Også Lindberg støtter i denne sag Kold. I nogle bemærkninger til *'Sagen fra Medolden'*, der står lige efter Hass' artikel, kalder han ham for et levende eksempel på en helt ny seminaristtype, der viser hvor besværlig undervisningen kan være i børneskolen for en livfuld lærer. Og Kold har dermed fået en ny støtte for sin undervisning.

Det er da også med større ret, Kold nu tages til indtægt for grundtvigske synspunkter end tre år tidligere, da Lindberg gjorde det første gang. For Kold dyrkede den personlige fortælleform i sin undervisning, som grundtvigianerne ønskede det gjort. Han brugte formen ud fra sin egen praksis som børneskolelærer allerede på Mors og ud fra de erfaringer, han havde som prædikant i de gudelige forsamlinger. Som lærer for børn og voksne havde han altid fortalt historier spændende fra spøgelseshistorier til fortællinger fra bibelen. Grundlaget var oplevelsen af eventyrs virkning, da han var barn, der blev genoplivet, da Peter Larsen Skræppenborg fortalte ham en „historie“, han blev grebet af. I Forballum får fortælleformen ny betydning for ham, da den af Hass gøres gældende over for udenadslæsningen af Balles lærebog.⁴⁵ Kold tilslutter sig Hass' grundtvigske begrundelser for at bruge fortælleformen, selv om de er anderledes motiveret end hans egne. For Hass var den grundlaget for vækkelse til åndeligt liv, for Kold var dette identisk med et kristeligt liv.

Gennem samarbejdet med Hass bliver Kold inddraget i den grundtvigske kamp for skolefrihed, der var nært forbundet med kampen for kirkelig frihed. I denne større offensiv tager Kold nu også del, efter at han er kommet til Forballum.

Ritualsagen

I kirkesagen havde *sognebåndsløsning* været grundtvigianernes mærkesag siden 1832. Forslag om frigørelse fra sognets præst ved kirkelige handlinger var blevet fremsat flere gange på stænderforsamlingerne i de følgende år.

Lindberg havde fremlagt forslaget i Roskilde i 1836, men det var kommet for sent til at blive behandlet, og samme skæbne havde det lidt, da Hass samtidig lagde det frem i Viborg. I 1838 føres det igen frem i Roskilde af en række grundtvigske præster, deriblandt Hass og nu som et forslag om total lære- og sognefrihed. Det når denne gang at blive diskuteret men falder ved afstemningen. Derover bliver Hass så mismodig, at det får ham til at overveje at forlade Mjolden, fordi han ikke finder støtte i sin egen menighed. Det fortæller han Lindberg i et længere brev januar 1839.⁴⁶ Han vil nu søge kald andetsteds i Jylland og planlægger at anmode kongen om et sådant. Samtidig vil han sende ham en erklæring mod biskop Mynsters forventede ritualforslag.

Ritualsagen var en del af kirkekampen. Den drejede sig om at bevare det gamle ritual for de kirkelige handlinger. Også i denne strid fører Hass Kold med sig.

Et nyt ritual havde længe været forberedt under biskop Mynsters ledelse, fordi der ikke længere var enighed om det gamle, der med få ændringer havde fungeret siden 1685. Rationalistiske præster havde fra 1820'ernes begyndelse egenmægtigt ændret i det til gudeliges og grundtvigianeres store harme. De vigtigste ændringer gjaldt forsagelsen og trosbekendelsen. Forsagelsen af djævelen var i nogle tilfælde blevet til forsagelse af synd og ugudelighed i almindelighed, og trosbekendelsens ord om Jesu nedfart til Helvede blev af nogle rationalister udeladt som for ufornuftig. „Helligaanden“ lavede de om til „den hellige Aand“, og i nadverordene strøg de betegnelsen „sand“ om Jesu legeme og blod.

Alt i alt betød ændringerne en underkendelse af det personlige i kristendommen og af dommens og helvedes realiteter. Det første stødte især grundtvigianerne, det sidste faldt de gudelige for brystet.

Fornuftskristendommens modstandere havde anmeldt afvigelserne til Kancelliet. Lindberg og Rasmus Sørensen, der var nogle af de mest aktive til at holde øje med afvigelserne, var kommet ud i processer med præster, fordi de kaldte dem ukristelige, når de ændrede ritualordene. Og selv om Lindberg og Sørensen tabte disse processer, havde Kancel-

liet dog måttet påtale afvigelserne. Situationen var derfor efterhånden uholdbar. Rituallet måtte på en eller anden måde ændres, så det svarede til en ny praksis, uden at kirken splittedes af den grund.

Foråret 1839 foreligger Mynsters ritualudkast, der bliver sendt ud til gejstlige og enkelte andre til diskussion. Det indeholder ændringsforslag, der føjer rationalisterne, som f. eks. udeladelse af tilspørgelsen ved barnedåb og af ordet 'sand' i nadverritualet. De vakte er forbitrede over ikke at blive hørt men får selvfølgelig alligevel fat i forslaget, og efteråret 1839 foranstalter Rasmus Sørensen en adresse mod dette forslag, der får over 2000 underskrifter fra hele landet.⁴⁷ Nordisk Kirke Tidende optager indlæg om sagen fra bl.a. Grundtvig, Larsen Skræppenborg og Lindberg selv.⁴⁸

Foruden den store adresse imod det nye ritualforslag, som Rasmus Sørensen står i spidsen for, og som Algreen hjælper ham med i Nordjylland og Larsen Skræppenborg i Sydjylland og Fyn, sendes flere mindre adresser til kongen, som Lindberg lader trykke i sit tidsskrift. Af dem er to fra den vestlige del af Sønderjylland. De er sat i omløb af Kold i samarbejde med Hass på samme tid, som skolesagen finder sted og bliver også trykt med kommentarer i Kirketidende.⁴⁹

Hass skriver om forslaget i tidsskriftet og sender også kongen direkte et brev om det.⁵⁰ Han er meget imod det nye forslag og skriver til kongen, at han ikke håber, at det „*bogstaveligt skal følges*“ „*som et ufejlbarligt Værk*“. Tvungen brug af en hvilken som helst bog er ham en pestilens i både kirke og skole. Det udtaler han i sit brev, og biskop Müller, der skal videresende det, fraråder ham at sende det, da han ikke mener, det fremmer sagen.⁵¹

Det bliver imidlertid afsendt, men Kancelliet svarer ikke på det. Det bliver henlagt 23. februar 1840.

I underskriftindsamlingen mod rituallet fra Mjolden sogn og seks nabosogne er det Kold, der er den aktive af de to. Han sørger for, at adresselisterne bliver delt ud og har kontakten til de vakte kredse.⁵² Hass sørger for, at de bliver trykt i Nordisk Kirke Tidende.

Det er også Kold, der ledsager adresserne med argumenter. Dem har han hentet hos Grundtvig. Han gør nemlig opmærksom på, at den foreslåede dåbsbrug er helt ny. Den findes ikke i den ældre kirke og kan derfor ikke være ægte. Der er kun een dåbspagt og een dåb i den kristne kirke, siger han, og den hviler på den pagt, Herren oprettede med menneskene ved den første dåbshandling. Derfor må ingen af de gamle spørgsmål udelades ved dåben, og derfor skal det gamle ritual bevares.

Det er grundtvigske formuleringer, som også Larsen Skræppenborg bruger i en lille bog om sagen, han får trykt i 4000 eksemplarer.⁵³

Gudelige betragtninger har Kold imidlertid også. Hans modstand mod den menneskelige fornuft er så stærk, at han siger, at den ikke har ret til at ændre en tøndel i ritualet og i øvrigt ikke kan oplyse noget somhelst om, hvorfor Herren ville oprette den pagt med os. Vi skal blot acceptere den og lade Herren råde for udfaldet. Den totale hengivelse til pagten med den faderlige autoritet, som Kold opnåede i vækkelsen, skinner igennem disse absolutte meninger.

Denne holdning får også Kold til at fastholde slægtskabet mellem den ny pagt i dåben med den gamle pagt, som Moseloven er udtryk for, og som Herren indgik med jøderne. Jødernes skæbne som det udvalgte, udstødte og igen oprejste folk var ofte et forbillede for de gudelige. Den absolutte lov, den absolutte underkastelse og løftet om det forjættede land, efter at alle trængsler var udstået, var et skæbnemønster, de kunne identificere sig med. Hvor grundtvigianerne i almindelighed skelnede skarpt mellem lov og evangelium – gamle og ny testamente – følte de gudelige ikke en særlig stor kvalitativ forskel.

Kolds optagethed af jødernes historie kan dateres til hans Forballum-tid. Den kom til at spille en stor rolle i hans undervisning siden og er også nærværende i det første offentlige indlæg om skolesagen i „Dannevirke“. Her sammenligner han jødernes trællesind i landflygtigheden med det sind, børnene vil få, hvis de skal underkastes terperiets tvang i skolerne.

Ritualsagen krævede som skolesagen offentlig debat og tilhængere, hvis den skulle vække kongens og Kancelliets opmærksomhed. I skolesagen fra Mjolden og Forballum var der ingen folkelig tilslutning på egnen at holde sig til. I ritualsagen var der.

Kold fremskaffer fra de 8 sogne i Vestslesvig 255 underskrivere. Fra Forballum og Mjolden er der 43 navne. 25 af disse opgiver deres stilling, således at 12 kalder sig gårdmænd og 12 enten husmænd, håndværkere eller tjenestekarle. Denne sociale sammensætning viser en usædvanlig høj repræsentation af ikke-gårdmænd i forhold til gårdmænd sammenlignet med de øvrige underskrifter fra Vestslesvig. I Vester Vedsteds sogn er 32 af 53 underskrivere gårdmænd, i Døstrup sogn 18 af 23, i Brandrup sogn 15 af 20 og i Agerskov sogn 29 af 44.

Den specielle sociale rekruttering fra Kolds eget sogn, Forballum og det tilstødende Mjolden siger nok noget om Kolds omgangskreds der, men da ca. 1/3 af underskriverne ikke har opgivet deres erhverv, skal

der ikke lægges for meget i de sociale oplysninger. Men at Kold havde forbindelse med gudelige kredse ikke alene i sit eget sogn men også på egnen er en realitet, der får betydning i ritualsagen. I sin bog om vækkelserne i Sønderjylland siger A. Pontoppidan Thyssen, at adresserne i ritualsagen aldrig kunne have fået så mange underskrifter, hvis ikke forbindelsen mellem grundtvigianere og gudelige havde været så stærk som den nu var – også på dette sted i landet. Grundtvigianerne var overvejende gårdmænd – de gudelige rekrutteredes fortrinsvis fra husmands- og håndværkerkredse. Kold havde forbindelse med begge lag.⁵⁴

Efter at Vestslesvig-adressen har været trykt i Nordisk Kirke Tidende, følger underskrifterne fra de to sogne i Thorninglen nord for Mjolden sogn.⁵⁵ Herfra er 253 navne – alle uden angivelse af stilling. Dem har Kold formodentlig også foranlediget indsamlet.⁵⁶ Lindberg bemærker ved offentliggørelsen af dem, at det er et overmåde stort antal støtter, ritualsagen har fremkaldt i Sønderjylland, og Hass føjer den bemærkning til, at han ejer de originale underskrifter, men at de er fremkommet uden hans medvirken. Kold viste allerede på Mors evner med hensyn til at organisere underskrifter til støtte for en sag. Der gjaldt den hans egen person. Nu gjaldt den en omfattende kirkesag, der kun indirekte havde betydning for ham selv som skolelærer. Modviljen mod det rationalistiske kristendomssyn og brugen af en bog, der gav udtryk for det, forbandt Balle-sagen med ritualsagen.^a

De to sager omtales samtidig i Nordisk Kirke Tidende. De fandt sted på samme tid og på samme sted og hang altså også sammen indholdsmæssigt. De var led i en større front mod statskirken, og Lindberg kunne gennem disse protester, der blev trykt i hans tidsskrift, demonstrere et stærkt sammenhold mellem grundtvigske og gudelige kredse. Han rådede nu ikke blot over Larsen Skræppenborg og hans folk, men også gennem Hass over Kold og dem, der støttede ham.

Kold var nu – af flere grunde – blevet en vigtig person i den grundtvigske bevægelse. Det betød ikke, at han dermed var blevet fuldblods grundtvigianer.⁵⁷ Det vil det følgende kapitel nærmere beskæftige sig med.

^a Ritualet blev først ændret i 1854, da det blev tilladt at prædike over frie tekster eller Luthers katekismus. Balles lærebog ophørte med at være eneste autoriserede lærebog i 1856, se s. 211-12

Den folkelige oplysning og kærligheden til barnet

Den grundtvigske skolesag udvikler sig ikke alene i forbindelse med kirkesagen men også under påvirkning af de politiske og nationale begivenheder i landet.

8 års dagen for de rådgivende stænderforsamlings oprettelse den 28. maj 1839 fejrer Grundtvig og hans venner med taler og sange. Festen finder sted i selskabet „Danske Samfund“, som de har dannet samme år. Her prises fædrelandet og modersmålet, og Frederik den sjette står i centrum for hyldesten, fordi han som kronprins ophævede stavnsbåndet og som konge indførte stænderforsamlingerne. Begge handlinger tolkes som kærlighed til bondestanden, og derfor kalder Grundtvig perioden for den ny folkeligheds tid, som han håber vil sætte sig yderligere igennem, når den folkelige højskole i Sorø bliver oprettet. „Kongehaand og Folkestemme“, navnet på en af Grundtvigs nye sange, er garantien for en ny fremgangsrig tid.

„Danske Samfund“ er det første grundtvigske forum for tale om folkeligheden. Det var for en lukket kreds af Grundtvigs venner, der mødtes ugentligt med ham selv som midtpunkt. Men allerede et halvt år før disse møder startede, talte Grundtvig for et større publikum om den ny folkelighedens tid. Det skete på Borchs kollegium, hvor han efteråret 1838 holdt foredrag om de 50 år, der var gået siden stavnsbåndets ophævelse. Det var netop den tid, Grundtvig selv havde levet – han var født i 1783 – og Grundtvig fortæller med stor livlighed personlige erindringer som akkompagnement til de historiske begivenheder. Af samme grund blev foredragene siden kaldt „Mands Minde“, da de blev trykt.⁵⁸ Grundtvig kaldte selv disse folkelige foredrag historisk-poetiske. De vakte vældig opsigt og fik mange tilhørere. Grundtvigs navn bliver fra nu af kendt ud over den lille kreds af lærde tilhængere, der havde fulgt ham siden kirkekampens dage.

I årene 1838-40 omtaler Nordisk Kirke Tidende både foredragene på Borchs kollegium, oprettelsen af „Danske Samfund“ og udgivelsen af dets første lille hæfte med taler og sange. Desuden nævnes det, at Grundtvig har udgivet en bog, der hedder „Skolen for Livet“ om den folkelige højskole, han gerne ser oprettet i Sorø, og læserne indbydes til at tegne abonnement på tredje bind af Grundtvigs „Haandbog i Verdenshistorie“.⁵⁹

Skoledebatten i tidsskriftet følger i samme periode Grundtvigs nye folkelige fremstød op. Student C.S. Ley, der også optrådte i skoledebat-

ten tre år tidligere, skriver i 1839 en artikel „Om Skolen“, hvori han igen vender sig imod de gudelige luthersk-kateketiske skolesyn og agiterer for, hvad han kalder et dansk-historisk.⁶⁰ Tvang til tro er „Snak i Taaget“, gentager han. Børnene skal ikke ledes på fædrenes vej ved at blive overhørt i kristendom men ved at høre historie fortalt, så de kan forstå den og ved at lytte til ordsprog og digte. I en følgende artikel fortæller han, hvordan han selv er kommet frem til dette synspunkt.⁶¹ Han startede med at bruge Grundtvigs „Krønikerim“ på drengeskolen på Christianshavn, hvor han underviser og kom siden i gang med de to første bind af „Haandbog i Verdenshistorie“, som han fortæller for de lidt større børn. I indledningen til det sidste værk læste han Grundtvigs opfordring til at bruge hans historiske kort „Tidens Strøm“ sammen med bogen „Historisk Børnelærdom“ i børneundervisningen, og den fulgte han, og før han vidste af det, holdt han så skole på dansk-historisk grundlag.

Han fandt derved, at troen ikke er nogen skolesag i betydningen tvang og overhøring i kristendom, men at den er det som en frivillig sag at tilegne sig på et helt nyt grundlag. Det nye ståsted er, at Kristi navn skal forbindes med Nordens ånd, som N.F.S. Grundtvig og B.S. Ingemann har gjort det i deres historiske forfatterskaber, forklarer han. „Mit Ønske maa være Skolemænd, der i Kraft af Christen-Troen kan udbrede et saa straalende Lys over Danmark, at Man klarlig seer Fortidens Herlige lyslevende blandt os,“ siger han og udtrykker sin nye kristeligt-nationale skoleopfattelse således:

*Lære vi først Folke-Grunden at kjende og elske ... da bytter vi den ej for nogen anden Grund i Himlen og paa Jorden, før Herren i Himlen selv giver os bedre Fodfæste.*⁶²

Denne opfattelse, som Ley kalder *folkelig*, var velegnet til at vække genklang i Sønderjylland, hvor sprog- og kulturkampen mellem det danske og det tyske tilspidsedes omkring 1840.

1839-40 bliver der i Sønderjylland samlet underskrifter med det formål at forlange det danske sprog anerkendt som retssprog, hvor det i forvejen var kirke- og skolesprog. Det vedtoges på stænderforsamlingen i Slesvig i maj 1840 med den erklæring, der blev kaldt *Sprogreskriptet*, som Christian den ottende udstedte. De dansksindede i Sønderjylland havde vundet en sejr.

Tidsskriftet Dannevirke, som Kold debuterede i som skribent, er et

vigtigt forum for udbredelsen af danskhedens synspunkter i Sønderjylland. Det bringer som Nordisk Kirke Tidende både artikler, der hylder dansk sprog og historie og indlæg, der agiterer for de grundtvigske synspunkter om kirke- og skolefrihed. I det sønderjyske blad er det bl.a. præsten i Mjolden, L.D. Hass, der gør det.

I januar 1839 skriver han her en artikel, hvor han citerer et brev fra vennen Ley i København om at bekæmpe tysk indflydelse i Slesvig og selv konkluderer, at

Alt hvad som tærer paa og dræber Liv og Lyst, udslukker Aand og fremavler hos et Folk saavel som hos den Enkelte Behag til det Døde og Kolde, og lader kun blive tilbage Forelskelse i sig selv, i hvad for Skikkelse man saa har, i hvad for Sprog man end taler, i hvad man saa end udretter, at det som kan bevirke og fremme saadant, er en Fjende værd at bekjæmpe, og at, naar han er slaaen tilbage og Kjærlighed til Folk og Land, til Modersmaal, til den sande Frihed i Stat og Kirke, vinder Plads i hans Sted, da bygges Dannevirke ...⁶³

Det grundtvigske folkelighedsbegreb og frihedssyn fik i nationalitetskampen i Slesvig et konkret mål at kæmpe for.

I 1841 foreslår „en dansk Nordslesviger“ i Dannevirke, at der oprettes en dansk dannelsesanstalt i Slesvig til støtte for det danske sprog og den danske kultur.⁶⁴ Det initiativ, der kommer i gang på denne opfordring, fører imidlertid ikke umiddelbart til oprettelse af en dansk højskole,⁶⁵ men lokale folkelige møder om disse emner havde allerede været afholdt i nogen tid. Blandt andet som følge af opfordringerne i Nordisk Kirke Tidende og Dannevirke til at gøre det.

Vinteren 1840 starter Christen Kold et „Danske Samfund“ i Mjolden. Han anskaffer sanghæftet fra det københavnske forbillede og læser selv op af Ingemanns romaner og Rasks „Morskabslæsning for den danske Almue“, som Lindberg og Ley havde anbefalet at bruge ved møder i provinsen.

I Vennemødetalet fortæller Kold, hvorledes disse møder kom i gang, og hvad de betød for ham og deltagerne.

Om sønderjyderne siger han i talen:

De Folk, jeg der traf paa, var christelige nok, de var ikke saa uvidende som Thyboerne, de var vidende, men der var intet Liv i dem.

Men hvorledes det var eller ikke, saa faldt det mig ikke ind at skaffe

*Liv i dem i den Retning. Derimod følte jeg, at de ikke var danske, og saa tænkte jeg, nu skal du tage fat paa det.*⁶⁶

Det er i Kolds forkortelse hemmeligheden bag hans gennembrud som folkelærer i Sønderjylland.

Forkortelsen udelader, at han ikke havde muligheder for at udbrede en større kristelig vækkelse på egnen. Der stod Hass ham i vejen og den kendsgerning, at de vakte var små isolerede grupper uden gennemslagskraft. Men i den nationale vækkelse kunne han vinde gehør – og gøre det, da han formidler Ingemanns romaner og Grundtvigs folkelige sange i den nationalt spændte situation. Inspirationen til møderne kommer fra København – fra „Danske Samfund“ og fra det program for folkelig vækkelse, som blandt andet Ley fremlægger i Nordisk Kirke Tidende. Denne inspiration støttes af den sønderjyske situation og omgangen med den nationalt begejstrede Hass. Og styrkes endvidere gennem bekendtskabet med den grundtvigske præst L.C. Müller fra Ribe, der samtidig holdt historiske foredrag der.

Alle disse forudsætninger nævner Kold ikke i talen. Han lader som det væsentligste „Danske Samfund“ udspringe af sin egen fornemmelse af, hvad han kan komme igennem med over for de „vidende“ sønderjyder. Og *det* rigtige er der i hans selvhævdelse i omtalen af sit gennembrud, at det er hans *egen* tolkning af Ingemanns romaner, der bliver udslagsgivende for mødernes succes. Og at denne tolkning ligger i forlængelse af de erfaringer, hans gudelige vækkelse havde givet ham.

I Vennemødetalen siger han, at det især er Ingemanns digt „Valdemar den Store og hans Mænd“, han bliver grebet af i Forballum og får held med at gengive over for de unge bønderkarle, han samler til sine aftenmøder. Ordene fra denne bogs efterskrift bliver et motto for hans egne foredrag:

*Hvad Danmark var, kan det atter blive:
Endnu er Fædrenes Aand i Live.*⁶⁷

Ingemanns romaner havde han læst før. „Valdemar Sejlr“ og „Erik Menveds Barndom“ holdt ham vågen dag og nat, da han læste dem på Mors.⁶⁸ Det siger han også i Vennemødetalen – og at han dengang ikke var i besiddelse af „den Slags Ord“, der kunne formidle Ingemanns syner til andre mennesker.⁶⁹ Dem kom han i besiddelse af i Sønderjylland. Da fængede budskabet om Danmarks storhed og lykke i middelal-

deren som inspiration for ny national rejsning.

Om den fornyede Ingemann-læsning siger han i Vennemødetalen:

Jeg syntes ikke, jeg kunde have Ro, førend vi fik begyndt paa at faae Danmark til at blive hvad det engang (havde) været.⁷⁰

Derfor læser han op af „Valdemar den Store og hans Mænd“ på sine ugentlige møder og mærker, at de unge snart bliver grebet – eller „beaandede“, som han selv siger.

Situationen i Slesvig omkring 1840 lod sig åbenbart nemt fortolke gennem Ingemanns beskrivelse af Danmark 5-600 år tidligere. Fælles for de to historiske situationer er truslen fra tyske erobningsforsøg. Og at de fleste danskere ikke er klar over faren. Kun gennem vækkelse af „den danske ånd“ eller „folkeånden“ kan risikoen afværges. Det belærer Ingemann ham om. I middelalderen skete det, da unge riddere og væbnere beslutter at forsvare „verden“ og dens små fornøjelser (især de erotiske men også de materielle) og ofre sig for kongen i kamp for fædrelandets enhed. Så smiler lykken til dem. Den tyske trussel afværger, idet deres kristne tro og fædrelandskærlighed går op i en højere enhed. Og kongen selv – fra Valdemar den Store til Valdemar Atterdag – kan sammen med sine tjenere takke Gud for Danmarks lykke, mens kvinderne: dronninger, hofdamer og små adelige piger fromt folder hænderne i bøn.

Hvis samme ånd kunne gribe danskerne nu, ville Slesvig ikke være truet af „den tyske ånd“ eller risikere at blive erobret sydfra. Det er det budskab Kold – og andre i tiden – læser ud af Ingemanns romaner, og som de unge sønderjyder var vel motiverede til at forstå. Og de blev det endnu stærkere, da Kold fremstillede de ingemannske offermotiver med særlig gudeligt eftertryk på afkaldets sødme.

For bag den ingemannske nationalromantik – som bag Kolds gudelige vækkelse – ligger en drøm om generobring af barnlig uskyld i en følelsesuroelig tid, der kunne spille stærkt på unge mænds foruroligende fornemmelser af at leve i en vanskelig overgangstid. Overgangen var både personlig, social og national. Og budskabet om offervillighed og udholdenhed gav derfor vældig genklang. Fjenderne var på engang ydre og indre, og i kampen mod dem bliver Danmarks kamptid under Valdemarerne et ideal at holde sig til i den nuværende vanskelige tid.

Denne tolkning af Ingemanns betydning for Kolds folkelige vækkelsesforsøg i Forballum styrkes af hans egen måde at omtale det på i

Vennemødetalen. Her sætter han nemlig succesen i den folkelige vækkelse sammen med gennembruddet i børneundervisningen på en meget sigende måde.

Han demonstrerer sammenhængen ved at fortælle, at efter at det var gået op for ham, hvordan han kunne få de voksne til at forstå, at de skulle arbejde på „at faae Danmark til at blive, hvad det engang havde været,“ gik det op for ham, „hvorledes man skulde holde Skole for Børn.“

Målet med børneundervisningen var „at faae dem saaledes oplivede og give dem en saadan Lyst, Drift og Kraft, at man kunde faae dem til at troe paa Guds Kjærlighed og Danmarks Lykke, og til at arbejde derfor saa godt, som man efter fattig Lejlighed kunde.“⁷¹ Det var det mål, han så opfyldt i „Danske Samfund“, og som Ingemann og den nationale vækkelse i Sønderjylland havde befordret. Nu gjaldt det børneundervisningen, hvor den tvungne udenadslæsning var en hindring for at opnå det. Ikke alene syntes han, børnene havde svært ved at lære det, de skulle på den måde, men han følte sig også forpint ved at skulle plage og forfølge dem med Balles lærebog. Især een af eleverne vantrivedes ved at skulle læse den og lære den udenad. Om hende og om sit gennembrud som lærer for børn siger han i Vennemødetalen:

Blandt Børnene var der især en lille Pige, som jeg holdt meget af, men hun var tungnem; de andre Børn bleve snart færdige med deres Lektier, men de syntes ikke, at de vilde gaae ud at lege, førend de kunde faae hende med. Hun læste og græd, læste igjen og græd, og saaledes havde jeg ogsaa gjort, da jeg var hjemme hos min Moder, men saa sagde hun til mig: nu skal du ikke læse længer, for ellers tygger du det i dig igjen, og det samme sagde jeg til den lille Maren.

Saa tænkte jeg: mon det dog ogsaa virkelig er Guds Villie, at Børn skal pines med en saadan Udenadslæsning? Jeg kan ikke forstaae det, da han dog elsker Menneskene, mon da dette, at lære en Bog udenad, kan føre til at elske ham? Nej, syntes jeg, det kan det ikke. Ja, men hvad Nytte er det da til? Det er, for at de skal kunne blive konfirmerte. Men, tænkte jeg, kunde vi ikke indrette det saaledes, at de blev konfirmerede paa en anden Maade, det er dog en forskrækkelig Maade, man nu bærer sig ad paa.

Det var dette, som jeg brød mig allermeest med, men nu er det jo saaledes, at naar vi er i den største Nød og spørge Aanden for ramme Alvor, saa svarer han os, og han sagde da ogsaa til mig: Du kan jo

fortælle Børnene det, som de skal lære udenad; du kan jo fortælle dem det, som du fortæller Eventyr!

Aldrig saasnart var dette gaaet op for mig, førend der kom en saadan Lyst og Drift hos mig, at jeg ikke havde Tid til at vente, jeg syntes det var en uendelig lang Tid, først om Aftenen, og saa hele Natten, indtil næste Dags Morgen, da jeg kunde begynde at prøve det, og jeg vilde have givet meget til, at der ingen Nat havde været, saa at vi strax kunde have prøvet det. Jeg syntes, at dersom det kunde lade sig gjøre, saa havde vi vundet Verdens Guld og grønne Skove, og jeg havde nær sprunget ud paa Gaden, ligesom Archimedes^a gjorde, og raabt: nu har jeg fundet det, men det gjorde jeg ikke, thi jeg var en Jyde og ingen Græker.

Om morgenen begyndte jeg strax at fortælle Børnene et Stykke af Bibelhistorien, og det vilde de gjerne høre, men Spørgsmaalet var nu om de kunde huske det, naar de skulde til Konfirmation og Examen. Saa blev jeg ved en fjorten Dages tid at fortælle dem Noget af Bibelhistorien, det var netop Historien om Josef, den fandt jeg var den bedste at begynde med. Derpaa prøvede jeg om Børnene kunde huske det, og til min store Forundring kunde de fortælle det ordret, som jeg havde fortalt for dem, thi det er en sær Egenskab hos Børn, at de fortælle ordret, men naar man lærer at kjende Børn, kan man nok forstaae hvorfor.

Vi andre kan ikke fortælle ordret, thi vi optage det, vi hører i vort Hjerte, gjør det lidt om efter vort eget Hjerte, og saa leverer vi det fra os, men naar Børn optage Noget, saa giver de det fra sig akkurat som de har faaet det. Jeg tænkte altsaa, nu har vi fundet det, nu skulde vi have alle danske Børn underviiste paa den Maade, det er det bedste Middel til at faae Danmark til at blive hvad det tidligere var. Nu sagde Folk, det er da et forskrækkeligt Hovmod at tænke saaledes, men det sagde de, fordi de vidste ikke hvad Hovmod var, og de vidste heller ikke, hvad dette var.⁷²

Bag Kolds underfundige fremstilling ligger ingredienserne i hans gennembrud klart demonstreret: inspirationen fra hans egen barndom, da moderen fortalte ham eventyr, den gudelige vækkelse, der har vist ham, at kristendommens indhold er Guds kærlighed til menneskene,

^a Græsk fysiker og matematiker fra det 3. årh. f. Kr., især kendt som grundlæggeren af faste og flydende legemers ligevægtslære.

påvirkningen fra den nationale vækkelse i Sønderjylland og de gode oplevelser i Danske Samfund. Og endelig problemerne med at få børnene udskrevet af skolen og konfirmeret uden den forhadte udenadslæsning.

Sammensat betyder disse forudsætninger, at Kold får sin *mageløse opdagelse*, at børn kan lære, hvad de skal, når man fortæller dem stoffet i stedet for, at de tilegner sig det fra en bog. Gennembruddet er ironisk, når man hører, at Kold glæder sig over at opnå samme resultat som udenadslæsningen af Balles lærebog gav, nemlig at børnene *ordret* gengiver lektien. Een autoritet, bogen, er blevet afløst af en anden, fortælleren. Det var, hvad Rasmus Sørensen frygtede ville ske med den grundtvigske fortællepædagogik. Og det var, hvad der i mange tilfælde skete. Vi vil senere se på betydningen af det i en samlet vurdering af Kolds pædagogik.

Her vil vi fastslå, at der bag Kolds gennembrud som lærer lå en kærlighedsoplevelse til et barn. Han beskriver ventetiden efter at han har fundet midlet til at glæde den lille *Maren Knudsen* med, og før han kan efterprøve det, som ulidelig ventetid før et afgørende kærligheds-møde. Og han forestiller sig, han har vundet „guld og grønne skove“, al jordisk lykke, hvis det virker. Han er ude af sig selv af henrykkelse over sin nye opdagelse, og også på andre virker han forstyrret eller forrykt. Hovmodig kalder folk ham, fordi han tror så meget på sig selv og sine muligheder. Og Kold afviser de kritiske røster med et smil: de ved ikke hvad hovmod er, når de kan dømme ham således, for han føler sig ydmyg og lettet. Men han ved også dårligt selv, hvad det er, der sker med ham, for ingen kan give opdagelsen præcise ord, da den finder sted.

Senere får den sin betegnelse: Kold har lært, hvordan man skal *oplive* børn. Det var et grundtvigsk ord for vækkelse, men Kolds beskrivelse af, hvordan han når frem til at bruge det, viser dets gudelige baggrund.

For oplevelsen af gennembrud svarer til den, han selv havde som barn, da moderen fortalte ham eventyr. Han siger selv, at han igen bruger hendes middel til at afværge tristed og splittelse. Og oplevelsen svarer også til virkningen af mødet med Peter Larsen Skræppenborg i den gudelige vækkelse. Også ved den lejlighed syntes folk han var sindsforstyrret, og også i den situation fandt han først ro, da han indså sit kald. I alle tre oplevelser udløser begivenhederne „lyst, kraft og drift“ i ham selv til at påtage sig en skæbne som „ordets“ forkynder.

I det sidste gennembrud formår han tillige at fremkalde samme energier i sine tilhørere, børnene. Han er nu selv i stand til at bruge „ordet“ over for andre „hjerter“, som moderen og Peter Larsen havde været det. Nu ved han, at han er egnet til at være *folkelærer* – både over for børn og voksne. For i de voksne, som han fortæller for i Danske Samfund, vil han prøve at bevare samme barnlige uskyld og offervilje, som han er i stand til at fremkalde i dem, der er børn af alder.

Således bliver Kold sig sit kald som lærer for børn bevidst. Det er over for børn og barnlige sjæle, han vil repræsentere den faderkærlighed, som den gudelige vækkelse viste ham var kristendommens indhold og mission at viderebringe. Han føler sig nu selv som en fader, der elsker sine børn og viser dem hen til kaldet at elske Gud og fædrelandet.

Kærligheden til den 12-årige Maren er den udløsende faktor i Kolds gennembrud. Det lægger han ikke skjul på i Vennemødetalen, og hans forhold til hende i de følgende år bekræfter det. Hun var det *barn*, han kunne elske uden at føle synd eller skam. Og kærligheden til hende overføres til alle andre, han får i sin varetægt som lærer. Det er en undertrykt erotisk kærlighed – det skjuler han heller ikke. Netop derfor virker den så stærkt på andre.

Kristendommen og fædrelandsfølelsen har fællestræk. Også kongen er en fader at dyrke og opofre sig for. Og fædrelandet er det truede barn, som de unge karle må slås for at bevare. På den måde får den gudelige vækkelse et nationalt indhold for Kold i Forballum, som han kan forkynde både for børn og voksne.

Kold kaldte selv det nye kald for sin *folkelige* vækkelsesopgave. Det var opstået i nær tilknytning til tidens skolemæssige og politiske problemer og hentede inspiration hos Ingemann og Grundtvig, som Kold opfattede dem. Men grundlaget var helt personligt.

Opbrud fra Sønderjylland

Kold brugte i sin børneundervisning i Forballum Grundtvigs historiebøger, som Ley havde anbefalet i Nordisk Kirke Tidende: „Tidens Strøm“, „Krønikerim“ og „Historisk Børnelærdom“. Men han brugte også Balles lærebog, som vi har hørt og Luthers katekismus. Og formodentlig også L.C. Müllers „Danmarkshistorie“ foruden Rasmus Sørensens „Bibelhistorie for Børn“. ⁷³ Han var ingen total bogforagter men opøvede sin egen måde at bruge bøger på som udgangspunkt for

fortælling.

I voksenundervisningen i Danske Samfund var han mere frit stillet. Her kunne han konsekvent træne sine fortælleevner og tumler da også med at gengive Ingemanns versromaner og vidtløftige prosa på let forståeligt dansk. Ofte nøjedes han med at læse værkerne op.

Vi ved besked om Kolds folkelige møder i Danske Samfund fra en af deltagerne i dem. Knud L. Knudsens 15 år yngre bror *Jens Lassen Knudsen* fulgte med Kold til aftensammenkomsterne i storstuen hos Hans L. Hage og har siden fortalt lidt om, hvorledes de forløb.⁷⁴

Den 20-årige Jens blev dybt betaget af Kold. Egentlig skulle han have været studehandler som sin far og sin ældre bror, men mødet med Kold virker så stærkt på ham, at han kommer i tvivl om sin fremtid. Efter en omvendelsesoplevelse, da han er alene ude på heden, beslutter han sig til at læse teologi. Det er samværet med Kold, der har gjort sin virkning. De bor på samme værelse hos Knud L. Knudsen, og den 22-årige Kold opdrager på den lidt yngre kammerat. Han retter på hans sprog og optræden og forærer ham en gudelig andagtsbog.

Det er møderne i Danske Samfund, den ældre Jens Lassen Knudsen bedst husker fra tiden sammen med Kold i Forballum. De var noget helt nyt på egnen og vakte opsigt. Karlene, der mødte op til Kolds oplæsningsaftener, var præget af den gudelige vækkelse. „Det gammelkristelige, til dels herrnhuttiske havde afsat et kendeligt Lag,“ fortæller Lassen Knudsen i sine erindringer. Han siger også, at de var usædvanlig „opvakte“.

Kold læste op, og Jens Lassen var forsanger, når de sang efter Danske Samfunds sanghæfte. Han havde gået i skole i Ribe hos Ludvig Christian Müller og kendte derfra melodierne til sangene. Han husker, at de ofte sang Grundtvigs „Kongen og Folket“ og „Er Lyset for de lærde blot“. Den sidste blev senere en af Kolds yndlingsange, da han kom til at holde højskole.

14-15 yngre og ældre mænd deltog i aftenmøderne i Medolden. Ikke alle var gudeligt vakt på forhånd. Jens Lassen Knudsen f.eks. ikke. Han fortæller, at det var „det danske“ i Kolds forkyndelse, der gjorde at han også blev kristeligt vakt. Det beviser rigtigheden af Kolds påstand, at han så, at han gennem det nationale budskab i Ingemanns romaner kunne vække til kristeligt liv.

At Kold havde et særligt tag i karlene, vidner den kendsgerning om, at da den grundtvigske præst J.L. Hagen efter Kolds tid prøvede at fortsætte møderne, mislykkedes det for ham.⁷⁵ Kold var åbenbart i

stand til at spænde over sociale og dermed udtryksmæssige forskelle, som den grundtvigske præst ikke kunne klare. Hans mundtlige form og direkte henvendelse til tilhørerne engagerede dem på en måde, som akademisk uddannede havde svært ved at ramme.

Kold følte selv de sociale forskelle. I sit skoleindlæg i Dannevirke skriver han blandt andet, at en rig husbond kan hundse med en fattig huslærer, som han vil.⁷⁶ Det var selvoplevet. For Kold kommer på kant med Knud L. Knudsen og må i april 1840 – samtidig med at skolesagen starter – flytte fra hans hus og ind i naboens. Kold omtaler modsætningsforholdet til Knud L. Knudsen i et brev, han siden skriver til ham,⁷⁷ og det har åbenbart noget at gøre med Knud L. Knudsens modvilje mod Hass og hans grundtvigske synspunkter, som Kold fuldt og helt delte. Desuden har Kold utvivlsomt ført sig frem med en selvhævdelse, der vakte misfornøjelse. Han var stædig og sagde altid, hvad han mente – også når familien havde besøg. Og den rige fru Knudsens familie syntes, han var en underlig og frastødende huslærer, der gik klædt i vadmelstøj og træsko og alene af den grund stak af fra de mere velhavende købstadsfolk, der kom på gården.⁷⁸

Men Kold bevarede på den anden side et meget nært forhold til madam Knudsen og hendes børn og blev også siden forliget med Knud L. Knudsen. På gården i Forballum havde Kold en meget stærk følelse af at høre til *familien* – en følelse, han senere talte meget om og længtes efter.

Og Kold lod sig heller ikke slå ud af at måtte flytte over til naboen, *Niels Andersen*, der også var hans gode ven, selv om han nu havde færre børn at undervise. Jens Lassen fortæller, at Kold blev ved at komme i Knudsens hjem og meget tydeligt viste, at den nye huslærer ikke kunne sammenlignes med ham. Hans selvtillid var der ikke noget i vejen med. Og møderne i Danske Samfund forstærker den, fordi de får succes og giver ham kontakter med andre.

28. maj 1840 arrangerer han en majfest i Niels Andersens have til minde om de rådgivende stænderforsamlings indførelse. Forbilledet var Danske Samfunds fest i København året før. Her får han Knud L. Knudsen til at holde tale og inviterer også Ludvig Christian Müller fra Ribe til at gøre det. Han lader børnene lave kulørte lamper til festen og pynter selv haven.⁷⁹

Som huslærer for børn var Kold i en underordnet stilling, men som folkelærer for voksne steg han i grundtvigianernes og de nationalt sindede gårdmænds agtelse. Han ledede den folkelige vækkelse på

egnen og var udtryk for, at en seminarist også kunne udtrykke åndeligt liv.

I den nationale vækkelse udviskes tilsyneladende de sociale skel. Og i skole- og kirkekampen stod han side om side med Hass. I deres engagement og forsøg på at vække folket møder de imidlertid også skuffelser – der forener dem yderligere.

Hass ytrer allerede utilfredshed med stedet, efter at hans forslag om sognebåndsløsning var blevet forkastet i Roskilde efteråret 1838. „Iblandt dette phlegmatiske Folk gaar det sin jævne Gang,“ skriver han til Lindberg december 1839.⁸⁰ Han er nu „saare nedslaaet“ på grund af „den forfærdelige LigeGYldighed selv blandt de christeligt sindede.“ Og han føjer til: „Aldeles fri især i mit eget Sogn bliver jeg ikke saalænge jeg er her.“ Men han ved ikke, hvordan han skal komme væk.

Grunden til Hass' nedslæthed er ikke alene den trevne opbakning i kirke- og skolesagen. Den skyldes også, at han synes myndighederne forfølger ham. Han blev bebrejdet, at han konfirmerede børn for tidligt og fik også en næse, fordi han samlede penge ind til forfulgte kristne i andre lande. Det var forbudt ifølge den kirkelige lovgivning. Desuden fik han bøder flere gange, fordi han praktiserede som læge. Hass var allerede i sin studentertid optaget af homøopatisk naturmedicin og uddelte den til syge mennesker, der kom til ham i præstegården i Medolden for at søge hjælp. Det var kvaksalveri ifølge lægeloven og derfor strafbart. Hass følte han blev urimeligt forfulgt, og at hans fædreland var undertrykt af snæversynede embedsmænd.⁸¹

Hans misfornøjede sindsstemning smittede utvivlsomt af på Kold – og hans følelse af at være miskendt.

I februar 1840 – da skolesagen lige er startet – skriver Hass til Lindberg, at nu ønsker også Kold at komme væk fra egnen.⁸² „Kold bliver til Sommer Skolelærer nede ved Apenrade,“ skriver han, „og rejser til Sommer.“ Da var Kold ellers lige startet med sine vellykkede folkelige møder. Den accept, han fik gennem dem, var altså ikke nok til at bære over med stillingen som underordnet huslærer. Kold følte også hæmmende bånd og en trang til at udfolde sig, som hans stilling ikke kunne give ham.

Skolesagen – som Hass et halvt år efter dens afslutning beskriver som noget nær en triumf i Nordisk Kirke Tidende – følte åbenbart alligevel som et pres og som et nederlag for dem begge.

^a tysk for Åbenrå

Hass søgte selv stilling „nede ved Apenrade“. Men provst J.A. Reehoff, der kirkeligt sympatiserede med Hass, yndede hverken hans eller Kolds nationale sindelag. Så ingen af dem fik stillinger sydpå.

Kold kunne heller ikke få stilling i kongeriget eller i enklaverne,^a hvor han boede på grund af sin erklærede modstand mod Balles lærebog. Så nu er han ude i en ny prøvelsernes tid. Han ønsker allerede på dette tidspunkt at lave sin egen skole men vurderer, at chancerne for at få børn nok til en privatskole i Forballum eller omegn er for små. Så også han ønsker nu at komme væk – og ved ikke hvorhen. I Vennemødetalen taler han om, at han tænkte på „at gemme sig i Amerikas Skove.“⁸³

Balle-sagen, den nationale vækkelse og gennembruddet i børneundervisningen, som alle fandt sted i Forballum mellem 1838 og 1840, endte altså ikke med ydre sejr svarende til den indre triumffølelse, han gør så meget ud af at skildre i Vennemødetalen. Realiteterne var barske nok. Kold havde ikke mange tilhængere og kun få venner. De fleste syntes han var sær. Men han havde en støtte i den lige så misfornøjede pastor Hass. Han beundrede ham, og derfor slog han til, da Hass i efteråret 1841 tilbyder ham at rejse med sig udenlands på missionsrejse.

^a De områder i det vestlige Sønderjylland, der administrativt ikke hørte til Slesvig men stod direkte under den danske krone.

REJSEN TIL SMYRNA

Forberedelserne

Allerede i det første brev, Kold skriver til Algreen, efter at han er kommet til Forballum, nævner han Hass med respekt.

*Jeg tror Hass er en meget dygtig Mand. Han holder meget gode Prædikener.*¹

skriver han til ham.

Jens Lassen Knudsen fortæller i sine erindringer, at Kold, mens han var i Sønderjylland, var enig med Hass om alt. Og Hass' efterfølger, J.L. Hagen, der kom til Mjolden, før Kold rejste, sagde siden om forholdet mellem de to, at

*Hass havde taget Kold med Storm, og det endog i saa stort Maal, at Kold kom til at ligne Hass i al sin Adfærd.*²

Kold kunne åbenbart gengive Hass til punkt og prikke – således som børnene i Kolds undervisning lærte at gengive *ham*. Behovet for forbilder kendte Kold fra sit eget liv.

I samarbejdet med Hass – efter afrejsen fra Sønderjylland – kom forholdet ud for store konflikter, men indtil da arbejdede de tæt sammen.

De håbede begge på en kristelig vækkelse i Sønderjylland. Tilsat en national vækkelse troede de den lå lige om hjørnet, men de blev skuffede. Allerede i februar 1840 skriver Hass til Lindberg, at da vækkelsen i Danmark lader vente på sig, tænker han på i mellemtiden at blive missionær i udlandet under større forhold „om det saa skal være i eet Land blandt eet Folk eller i en hel Verdensdel.“³

Hass havde på det tidspunkt i flere år været optaget af ydre mission. Han var meget kritisk over for Dansk Missionsselskabs måde at gribe sagen an på og skrev allerede i 1835 i Nordisk Kirke Tidende en artikel om sit syn på missionsagen.⁴ Også over for dette emne skelner Hass

mellem ufrugtbar skriftlæsning og gavnlig forkyndelse gennem det levende ord. For han skælder missionselskabet ud for blot at ville gøre hedninge kristne ved at lære dem at læse og derefter give dem en Bibel. „Var det saa Apostlene udbredte Kristendommen?“ spørger han ironisk. „Bestilte Paulus ikke andet i Athen end med et Buk at overrække de stoiske og epikuræiske^a Filosofer tillige med andre smukt indbundne Eksemplarer af Det gamle Testamente?“

Hass synes, den moderne mission er jammerlig og foreslår, at den i stedet som i oldkirkens dage sætter sig spor gennem mundtlige ord. Det er åbenbart grundtvigianere, der er brug for i missionsagen.

I maj 1840 sender han Dansk Missionselskab en ansøgning om at blive sendt ud som missionær.⁵ Han vil helst ud på „den store Apostelvej“, skriver han, som den er beskrevet i Apostlenes Gerninger i Det nye Testamente. Hans hensigt er at prøve at genoplive de ældste menigheder i Lilleasien, og han vælger Smyrna i Tyrkiet som sin nye arbejdsplads.

Da Hass' planer bliver offentliggjort i Dansk Missionsblad, vækker de opsigt. At en præst vil opgive sit faste embede for at missionere var ikke set siden Hans Egedes dage, skriver *Severin Sørensen* i sin lille bog om Hass.⁶ Mange kan ikke forstå det og anser ham for at være noget sindsforstyrret.

September samme år får Hass sin afsked fra Mjolden præstekald, og i november flytter han til København for at forberede rejsen. Han efterlader hustru og to små børn i præstegården i Jylland, og da han kommer for at hente dem et halvt år senere, taler han med Kold, der stadig ikke har fået embede. Resultatet af samtalen bliver, at Kold indvilliger i at tage med på missionsrejsen. Efteråret 1841 flytter også han til København.

Dermed var Kold helt rykket ud af sit miljø som lærer. Han havde drømt om at få sin egen skole men er nu underordnet Hass og hans missionsag. Han tager imod tilbuddet, fordi det er den eneste mulighed for at slippe væk fra Forballum – og i øvrigt er han nysgerrig og har tillid til Hass' apostelplaner.

I København forbereder de sig begge på opholdet i Smyrna, der sandsynligvis vil vare flere år. Hass er skuffet over, at Dansk Missionselskab kun vil støtte ham på rejsen derud og det første år i det fremmede. For selskabet er meget skeptisk over for Hass' ønske om at

^a græske filosofiske skoler grundlagt i det 3. årh. f. Kr.

komme til Smyrna. Det foretrækker, at missionen på Guldkysten eller i Grønland bliver styrket, men Hass får sin vilje – dog uden de pengemidler, han fordrer. I tiden før afrejsen rejser Hass derfor rundt i landet for at samle penge ind. Han kommer både i gudelige og grundtvigske kredse og møder megen velvilje og løfter om at støtte ham økonomisk, mens han er væk. I København forbedrer han sine økonomiske muligheder ved at uddanne sig som læge. Han følger kurser på Frederiks hospital og samler remedier til sit apotek. Hass er den første uddannede lægemissionær i Dansk Missionsselskabs historie.

Kold forbereder sig også på at imødegå udlandsopholdets økonomiske usikkerhed. Han går i bogbinderlære hos bogbinder Falck ved Rundetårn og får sommeren 1842 svendebrev på dansk og tysk.⁷ Imens bor han sammen med familien Hass, træffer Lindberg og hører også Grundtvig prædike.

Kolds ophold i København fra oktober 1841 og eet år frem er første led i hans dannelsesrejse. Han lærer en ny verden at kende og formes ved mødet med den.

I København betages han af „de stærke ånder“, han møder. Kort efter han er kommet til byen, fortæller han Algreen i et brev, hvordan de viser ham, at han har meget at lære endnu:

Siden jeg forlod dig og min Fødeby Thisted har der aabnet sig mange Ting for mit Blik, og een Ting især, som vist ikke vil blive uden Vigtighed for mig i min Tid. Jeg har nemlig erfaret, at jeg ikke nær er saa dygtig en Person, som jeg havde troet, thi jeg har haft den store Afstand, der er mellem at vide et Resultat af sin Undersøgelse og at have Kundskab om en Ting.

Jeg har nemlig hørt Dr. Kierkegaards Prædikener^a og Taler i Danske Samfund, og deri fundet saa rig en Skat af Kundskab og Erfaring, at jeg snart saa min egen Ringhed, at jeg intet vidste. Ja, jeg vidste vel noget, men i Forhold til det afgørende Svar, som jeg altid havde paa rede Haand, var min Kundskab saare liden. Imidlertid er det godt at komme ud af Døren og mødes med de stærke Aander.⁸

Hvad Kold første gang blev imponeret over, da han mødte Hass og L.C. Müller i Sønderjylland, bliver nu forstærket ved mødet med endnu

^a P. C. Kierkegaard blev senere biskop og kultusminister, bror til filosofen Søren Kierkegaard.

større ånder i København. Nemlig hans følelse af mindreværd i forhold til de mere belæste mænd.

Den første ingrediens i hans dannelsesbehov er da trangen til at vide mere. De næste er mulighederne for at gøre flere erfaringer, end han havde haft tidligere. I København suger han til sig med øjne og ører.

I samme brev skriver han til Algreen om det første møde med Grundtvig:

Igaar d. 2. April var jeg i „Danske Samfund“ og hørte en herlig Tale af Hr. Pastor Grundtvig, hvori fandtes den Mærkelighed, at han skildrede Danmark som den bly Fiol i Græsset uden Fordring paa at gjøre Opsigt, medens han næsten altid forvilder sig derhen at kalde Danmark Kæmpe-Landet og Thrudvang.

Imidlertid er Dr. Kierkegaard større i en vis Forstand end Grundtvig. Du kan tro han præker godt.

Landsbydegnen Kold undser sig ikke for at kritisere de stærke ånder og bedømme dem i forhold til hinanden. Den bedste, finder han, er Lindberg:

Denne Mand har det forunderlige hos sig, at jo nøjere man lærer at kende ham, des mere Højagtelse indgydes man for ham. Han holder i denne Tid Forsamlinger, hvor han forklarer Bibelen og har nu gennemgaaet 1 ste Mosebog og derved lagt en mageløs Skriftkundskab for Dagen, forbunden med den naturligste og inderligste Hjærtelighed og Fortrolighed med vore troende Fædres Tankegang og Idrætter, som jeg nogen sinde har været Vidne til.⁹

Men pastor Hass stod ham jo nærmest. Om ham havde han også skrevet, at han prædikede godt. Det var fra Forballum, hvor Kold tillagde sig hans manerer og udtryksform. Allerede i København bliver forholdet mellem dem imidlertid spændt. For Kold bliver ikke behandlet af Hass som en ligestillet, hvad han havde håbet på. Hass havde ganske vist idealistiske tanker om, at lærere var lige så meget værd som præster og burde have en selvstændig stilling som dem, men i praksis var der stor social forskel, som nu bliver understreget af, at Kold er i Hass' tjeneste.

Han skal på rejsen være tjener for de voksne og lærer for de to små børn under skolealderen. Deri består hans stilling. Men Kold brænder

også selv for missionssagen – og har erfaring for, at han også kan vække sine tilhørere. Alligevel skal hans evner i denne henseende ikke bruges på rejsen, og allerede før de kommer af sted, støder de sammen. Kold betror sig til Algreen:

*Hass er en herskesyg Mand og saa kan han ikke andet end herske over mig, saa jeg ofte har følt det meget. Alligevel er det ved mere Øvelse i denne Stilling blevet mig lettere og vil med Guds Hjælp ganske forsvinde.*¹⁰

Det sidste er et fromt ønske. Under de forsamlingsmøder, som også Hass holder i St. Kongensgade vinteren 1841-42, er det Kolds opgave at samle penge ind til lejen af lokalet, mens Hass prædiker.¹¹ Det er en meget underordnet stilling. Men på en understøttelsesadresse, som Lindberg samtidig sætter i gang til statsgældens afvikling, underskriver Kold sig „Seminarist ved Missionen i Smyrna“.¹² En ejendommelig titel, der mere røber Kolds standsfølelse og selvbevidsthed end den rolle, han skulle spille i Tyrkiet.

Før de tager af sted efteråret 1842, bliver der holdt afskedsfest for Hass i Vartov kirke. Hans venner forærer ham en sølvkalk med inskription, og formanden for Dansk Missionsselskab, J.F. Fenger, holder tale for „en bortdragende Herrens Tjener, som gaaer ud i et stort og vigtigt Ærinde.“¹³

I „Dansk Missionsblad“ orienterer Lindberg således om afrejsen:

*Den 1. Oktober tiltraad Pastor Hass (derpaa) sin Rejse herfra til Asien, ledsaget af sin fromme Kone og to smaae Børn. Seminarist Kold som af Kjærlighed til ham havde tilbudt sig at følge ham paa denne Rejse og være ham til hvad Nytte han kunde i hans Virksomhed, fulgte ogsaa med ham.*¹⁴

Rejsen

Kold skrev dagbog på rejsen. Han skrev i små stilehæfter, i alt ca. 140 sider og gemte dem hele sit liv, og efter hans død blev optegnelserne udgivet.¹⁵ Totredjedel af indholdet dækker rejsen til Smyrna, der tog to måneder. Resten handler om det første år i Tyrkiet suppleret med et kortfattet regnskab for de følgende år. Foruden regulære dagbogsopteg-

nelser indeholder stilehæfterne afskrifter af breve, Kold sendte hjem samt digte og små pennetegninger. Alt i alt udgør dagbogen en vigtig kilde til forståelse af, hvad opholdet udenlands betød for ham.

Han var væk fra Danmark 4^{1/2} år. 26 år, da han tog af sted og altså over 30, da han kom tilbage. Det var vigtige år i hans liv, der blev formet af denne missionsrejse sammen med Hass. Vækkelsesdrømmen fra Sønderjylland skulle nu virkeliggøres over for hedninge på fjerne missionsmarker. Hass og Kold ville følge Jesu missionsbefaling og drage ud i verden og gøre fremmede folkeslag til hans. Målet var ambitiøst, og deres kendskab til det land, de skulle arbejde i, meget lille. Ingen af dem kunne tale tyrkisk, og Hass havde kun lovning på understøttelse det første år. 1200 Rigsbankdaler ville blive sendt fra Dansk Missions-selskab og udleveret gennem den danske konsul i Smyrna. Til rejsen fik han andre 1200 Rbd og desuden 600 Rbd til at indrette sig for i Smyrna.¹⁶ På forhånd havde de ingen fastlagt rute endsige overblik over udgifterne.

Kold forventede, at han skulle hjælpe Hass på rejsen med alle problemer og regnede sig tillige for hans ligestillede i missionssagen. Men hans erfaringer fra samarbejdet med ham i København i det år, der gik forud, blev forstærket. Hass var „herskesyg“ og regnede ham kun for en tjener. Det måtte føre til sammenstød mellem dem og gjorde det da også på en måde, der fik stor betydning for Kold. Dagbogen fortæller meget præcist om dette forløb – som det tog sig ud for Kold.

Men først og fremmest indeholder dagbogen selvfølgelig Kolds indtryk af fremmede lande og mennesker. Landsbydegnens dagbog er fuld af friske iagttagelser, for Kolds fortælletalent og situationsfornemmelse fornægter sig ikke. Han skrev om sine oplevelser for at kunne huske dem og siden fortælle om dem hjemme. Men hurtigt bliver dagbogen også hans trøst og opmuntring. For hjemveen er stor allerede fra starten og rejsen fuld af strabadser, som familien Hass ikke gør mindre for ham.

I København går de om bord i dampskibet Caroline Amalie, der fører dem til Flensborg. Derfra tager de en udflugt et par dage til Sønderjylland, for at madam Hass kan tage afsked med sin familie i Bramstedlund. Og Kold tager alene videre til Forballum og Mjolden og besøger familien Knudsen.

Fra Hamborg skriver han det første brev til Maren og kalder hende her som overalt i dagbogen „min ejneste Maren“.¹⁷ Han udtrykker sin sorg over, at han ikke nåede at tale med hende, da han nylig var i

Forballum men glæder sig i øvrigt over de følelser, hun viste ham, „thi endskjøndt du var voxet og bleven stor, saa var dog den gamle Kjærlighed ikke rustet.“

Turen gennem Tyskland til Berlin foregår med „en ret bequem Wienervogn“. Kold sidder på bukken hos kusken og glæder sig over, at han kan tale lidt tysk med ham. Han beskriver veloplagt landskaber og mennesker, men snart begynder de første uoverensstemmelser med familien. For Kold opdager, at han ikke har ret til at bestemme over børnene, den 4-årige Peter og den 2-årige Bothilde. Madam Hass vil selv tage sig af dem, og det gør hun efter hans mening meget dårligt. De er forkælede og besværlige, og madammen forstår ikke at sætte sig i respekt. Kold forlanger lydighed af børnene og prøver at sætte sin vilje igennem over for dem – men forgæves. Også pastor Hass irriterer ham, fordi han over for andre fremstiller sin rejse som en stor opofrelse. Kold mener ikke, at opgivelsen af et præstekald i sig selv er så glørværdig en indsats. Men han prøver at bære over med ham: vi er jo alle mennesker, skriver han.¹⁸

Hjemveen og ensomhedsfølelsen bliver dog stadig stærkere, og han trøster sig med at nedskrive religiøse betragtninger om menneskets udlændighed i verden og den himmelske glæde. Han beder om, at hans sorrigfulde hjerte må finde fred og blive styrket til at stride den gode strid, for at han kan opnå en glædelig sejr siden. Stadig dukker Marens navn og skikkelse op i hans erindring. Da de i et gæstgiveri ser et klaver, ønsker han, at hun kunne spille for dem, og da han i Berlin ser et maleri af en pige, der ligner hende, glæder han sig over det. Jeg skriver hendes navn så gerne, siger han og undrer sig over det.¹⁹

På rejsens begyndelse svinger han mellem stærk hjemlængsel og pludselig glæde over at opleve noget nyt og spændende. Ind imellem sørgmodige klager over sine udlændigheds dage skriver han muntre vers om togrejserne mellem Berlin, Leipzig og Dresden. Og rejsegleden får efterhånden overtaget. I Berlin ser han et billede af Johan Huus, den bøhmiske reformator, og hans „blege udtærede ansigt“ bliver et forbillede. Det udtrykker den faste tro og urokkelighed, han gerne vil gøre til sin. Og da han hører om den fromme grev Benno fra Oldenburg, der opgav sin verdslige magt for at prædike på gaderne, får også han en hyldest med på vejen. Rejsen viser ham en større verden, som han godt kan identificere sig med.

I Wien skriver han det første brev til familien i Thisted, hvor han fortæller om sine indtryk på vejen dertil og udtrykker fortrøstning med

hensyn til, hvad rejsen i øvrigt vil bringe ham. Han skriver:

Angaaende min indre Tilstand, saa seer jeg meer og meer at min Hensigt med Rejsen vil opnaaes, baade den at være Pastor Hass til Tjeneste, og den at erhverve mig selv en Dannelse, som jeg umuelig kunde tilegnet mig hjemme under de Vilkaar som jeg der var underkastet; thi som Landsbyskolelærer er der kun liden Lejlighed til videre Uddannelse; men meget mere til Indbildskhed idet man der ikke kommer til at tabes i den store Vrimmel som i de store Stæder.

I det hele taget er jeg munter og glad, og længes en Smule efter Hjemmet, saa jeg ofte tænker paa, at det vil være rart om en 3 eller 4 Aar at see mit Fødeland igjen og da indtræde i det Fag hvortil Herren har kaldet mig.²⁰

Det dobbelte formål med rejsen bliver klart ridset op: både at være Hass til tjeneste og selv erhverve sig dannelse. Og Kold tror på dette tidspunkt, at begge lader sig opfylde, blot han udruster sig med den rette ydmyghed. Men fra Wien bliver han stillet på større prøvelser, end hans selvfølelse kan bære.

Hass beslutter at sejle til Smyrna fra Wien, først på Donau og siden på Det Sorte Hav og Ægæerhavet. At tage turen over Triest og sejle derfra vil betyde unødigt forsinkelse. Men den lange sejltur på floden er dyrere end forventet, og Kold oplever den første forsmædelse, da familien tager kahyt på første klasse, og han selv må sove på dækket. Først accepterer han ordningen af økonomiske grunde, men siden bliver han bitter, da han ser, at familien lever flot og ubekymret, mens han må småsulte og fryse. Han lever af madrester fra Wien og klarer sig ellers for meget få penge.

Der er koldt på dækket, og han erobrer sovesteder på bænke eller på gulvet i andenklassekahytten, hvor han ikke hører hjemme. Med megen humor beskriver Kold det brogede rejseselskab på anden klasse, og de kampe, der foregår om sengepladserne i fælleskahytten. Men han bliver alligevel mere og mere misfornøjet med sin situation. Han kommer på besøg på 1. klasse og præsenteres for familien Hass' rejsefæller som „Hr. Kold“ og „Schulelehrer“, men over for de samme fine folk bliver han også kaldt „Diener“ og bliver behandlet som en sådan. Konflikten mellem hans lærerstilling og tjenerrolle er ved at bryde ud. Den bliver til stor sorg, da han opdager, at han slet ikke bliver betragtet som medlem af familien mere men blot er at regne for et vedhæng, der

skal opvarte og ellers tie stille.

Kold kommer over dette chok ved at tage åben afstand fra Hass. Han har længe gennemskuet hans teologiske udgydelser over for andre som andenhånds lærdom. Nu ønsker han selv at lære sprog for at kunne måle sig med ham og bider med stadig større vrede fornærmelserne i sig. Trods stadig hjemve, hvor tanken om Maren dukker op både i drømme og i vågen tilstand, konstaterer han, at man også kan lære noget, når man rejser.

Men forholdene bliver værre på den tre uger lange sejltur til Constantinopel. Det er nu langt hen i november og umuligt at sove på dækket, som han ind imellem har gjort de første nætter. Slagsmålene i kahytten tager til, og han har tandpine og intet fornuftigt at lave. Værst piner det ham, at de andre tjenere åbenlyst kritiserer hans herre. Derved føler han sig endnu mere degraderet og udstøder et lettelsens suk over, at de i hvert fald ikke kan se ham hjemme. For Hass gør sig til grin ved at ville bestemme alt og dog ikke kunne klare selv de mindste praktiske besværligheder. Desuden ved Kold nu, at han er ganske uden pengesans og ikke engang bruger sin tid på at lære sprog men holder hof for de andre førsteklassepassagerer, alt mens børnene tumler uvornt rundt og madam Hass har mavepine. Det første skænderi mellem Hass og Kold finder sted, og Hass svarer på Kolds bebrejdelser med at sige til ham, at han ville have foretrukket, at Kold havde rejst alene.²¹ Kold konstaterer bestyrtet, at familien åbenbart slet ikke har brug for ham.

Hass var et idealbillede for Kold, og derfor er skuffelsen over ham nu så stor. Kold havde regnet med at have en ven i Hass, som han kunne hjælpe og betro sig til, og det var ikke Hass' mening med følgeskabet. Da det går op for Kold, bliver ironien og den åbne kritik af Hass et stadig stærkere tema i dagbogen. Hass' poseren for passagererne og glæde ved god mad, vin og cigarer støder den nøjsomme Kold. Og han bliver helt forvirret over sin stilling, når han snart inviteres til „table d'hôte“ med de fine missionærer og andre på første klasse, og snart overraskes af dem med en natpotte i hånden.

Vendepunktet kommer efter et forrygende stormvejr på Det sorte Hav, hvor alle er søsyge. Kold må tage tøjet af og på for at holde varmen og sender en længselsfuld tanke hjem til Niels Andersens grønne kammer, hvor han sov som huslærer. Og han sender samtidig en vred anklage mod førsteklassekahytten, hvor familien Hass bruger den sengeplads, som han mener er bestilt til ham. I Constantinopel

besøger Hass en missionær Schauffler, der er udsendt af et engelsk missionselskab. Først ønsker Kold ikke at gå med, da han ved, han skal stå bag herskabet, mens det spiser og være de forkælede børn til tjeneste. Han vil hellere blive hjemme og læse på sin lektie: græsk efter en grammatik. Men snart kommer han i Schaufflers hus og opdager til sin store tilfredshed, at også Schauffler synes, Hass er kedelig at høre på, og at madammen er en dårlig opdrager for sine børn. Da styrkes Kolds selvtilid, og han kaster sig ud i samtale med den fremmede missionær om missionsagen.²²

Kold fremfører uforfærdet sit synspunkt, at en sand missionær bør leve fattigt og gå ud til folk for at omvende dem. Den velhavende Schauffler giver ham ikke ret men viser samtidig, at han ikke billiger ægteparret Hass' børneopdragelse. Det fryder Kold.

Han skriver hjem til Maren om denne sag og slutter sit brev med en kærlighedserklæring til hende. Han udtrykker den ved at skrive om Guds faderlige omsorg for alle sine rettroende børn:

Seer jeg hen til Verden og dens Ugudelighed, da tør jeg ikke tænke at Nogen kan bevares; men seer jeg hen til vor Faders store Kjærlighed som sender sine Engle til Vagt ved vor Leje, og sin Aand til Ledsager i vort Hjerte, da tør jeg troe det.

Og i den Tro til dig Maren, at du giver denne hans Helligaand Rum i dit Hjerte, slutter jeg mit Brev i Herrens Navn, ønskende og bedende, at han vil tage dig i sin Favn, lægge sin højre Haand omkring dig at intet Ondt komme dig nær.²³

Han beder hende ikke vise brevet til andre.

I Constantinopel er Hass nødt til at låne penge for at klare resten af rejsen. Kold har ført nøje regnskab med, hvad alle har brugt af penge og græmmer sig over hans luksusforbrug. Da han desuden opdager, at Hass er bange for at missionere over for en dansker, der har omvendt sig til muhamedanismen, taber han det sidste gran af respekt for ham. Han er nu ligeglad med at blive kaldt „domestique“, et fransk ord for tjener, som Hass tror, Kold ikke kender. Og han sammenligner med stærk kritik Hass med de „jernflittige“ missionærer, de møder i Constantinopel. „Jeg bliver saa ked af at høre paa ham,“ skriver Kold.²⁴ I stedet er han selv begyndt at lære ny-græsk. Så er han forberedt til missionsgerningen.

Den 1. december ankommer de til Smyrna, og Kold skriver til Niels

Andersen om turens forløb. Efter at have luftet sin hjemve, der nu ikke blot gælder Forballum og familierne der men hele Danmarks lykkelige befolkning sammenlignet med de undertrykte tyrker, vurderer han Hass' missionsmuligheder. Han er ikke flittig, han er ikke god til at passe på sine penge, og der er en mængde missionærer og læger i Smyrna i forvejen. Så her kræves en omvæltning, skriver Kold, hvis missionen skal lykkes.

Omvæltningen er udøvelse af *den apostolske efterfølgelse*, som Kold opfatter den. Han docerer for Niels Andersen, hvad det vil sige:

læs Apostlenes Gjerninger, og følg Paulus paa hans Vandring fra Sted til Sted, se ham arbejde om Natten og præke om Dagen, og hør Herrens Befaling til sine Disciple hvis de vilde gaae ud at præke.

Jeg talte med Pastoren iaftes om, hvorledes jeg syntes Missionsvæsenet maatte ordnes, at Missionairerne maatte tage Stav i Haand, vandre om og præke for Folket paa Torve og Gader, paa Marken og i Husene, at de kunde give sig selv det Vidnesbyrd: Jeg har advaret i Tide og Utide at ingen Sjæl kan kræves af min Haand.

Mon Sjælene ere af Jern og Staal mere nu end dengang, ville der ikke findes een Sjæl hist og her, som havde Lyst til at søge sin Hvile i den Herre Christ? Ja, følte hans Missionairer i Aand og Sandhed, det Kald fra ham, uden hvilken de hellere maatte blive hjemme, da maatte Frugten komme tilsyne; thi at have Troen til Salighed for sig selv, og at være dens Forkynder i fremmed Land er to forskjællige Ting.²⁵

I den følgende del af brevet overvejer Kold sit yndlingstema, hvad det vil sige at afdø fra verden. Forbilledet er Jesu lidelsesfyldte liv og fortjenesten ophøjelsen siden hen ved den himmelske fars højre hånd. Derfor skal en missionær ikke være som en præst i Danmark, der fører et stort hus og et godt bord og holder lidt forsamlinger om søndagen. Missionær Schauffler synes ganske vist, det er sværmeri at ville leve fattigt og gå om fra dør til dør og prædike evangeliet. Men Kold, der har hørt dette skældsord før, tager det som udtryk for, at ånden ikke er stærk nok, fordi kødet er så skrøbeligt.

Da Kold senere forelægger Hass samme synspunkter, bliver de uvenner, og der er lagt op til et brud mellem dem. Det forberedes af forholdene i Smyrna. De flytter uden for byen til landsbyen Buddja i et af det engelske missionsselskabs huse, og Hass køber dyre møbler og antager sprog lærere. Begge Hass' handlinger forarger Kold. Da Hass

desuden ikke engang synes at studere sprog særlig flittigt men blander sig unødigt i alt i huset og fortsætter med at ryge dyre cigarer og drikke megen vin, har Kold efterhånden kun foragt tilovers for ham. Sikker på rigtigheden af sit eget missionssyn moraliserer Kold nu for Hass, der svarer ham, at han ikke ønsker at leve som oldkirkens fattige apostle.²⁶ Kold har imidlertid helt identificeret sig med disse og også med Jesus og sammenligner uden blusel sin ridetur på et æsel til Buddja med Jesu indtog i Jerusalem. Tanken om den evangeliske efterfølgelse får ham dog ikke til at slippe sin økonomiske sans, og derved redder han sit eget ophold i Tyrkiet.

Træt af Hass og alt hans væsen forbereder han sig nemlig nu på at kunne klare sig som bogbinder. Det sker efter to måneders ophold i Buddja. Han skaffer sig lidt værktøj og går i gang med at binde bøger ind i Hass' hus. De første kunder er de engelske missionærer, som Hass kender. Desuden træner han sine kundskaber i tysk og engelsk og får en af Hass' sproglærere til at undervise sig gratis i græsk een gang om ugen. Således befordrer bekendtskabet med Hass Kolds verdslige karriere i udlændigheden.

Inden det endelige opgør med Hass finder sted, skriver Kold to kærlighedsdigte i sin dagbog til Maren. Hjemlængselen og følelsen af ensomhed er nu ved at slå ham helt ud. Han udtrykker sine erindringer om hende i digtet „Til min Pige“ og angsten for, at hun er blevet en voksen kvinde, der har glemt ham, når han kommer hjem. Og han forestiller sig, at hun muntert springer frem bag en busk og viser, at hun stadig er det barn, han kender:

Og Barnet var voxet som Bøgen rank;
Men Hjertet var Barn endnu i Grunden.
Saa Kjærlig hun til mit Hjerte sank,
Og al min Sorg var reen forsvunden.

To store Børn vi vare og blev,
Som græd og loe og spøjte tilsammen
Jeg var hendes Lærer og hun Elev,
Den Spøg os voldte saa megen Gammen.

Saa drømmer jeg mangen Aftenstund
Ved Maanens Skin paa de dunkle Cypresser
Mens Byen ligger i stille Blund
Faarekamelen ved Bjærget græsser.²⁷

I det andet digt „Tolvaarspigens Længsel“ eller „Min Piges Længsel“ prøver han at udtrykke hendes længsel efter ham. I et stille og blidt natursceneri, aften i Forballum, drømmer hun om noget, hun ikke ved, hvad er. Hun prøver at lade naturen opfylde længselen, men det lykkes ikke:

.. jeg er saa ene
Med de Blomster smaae,
Og de kolde Stene
som mig ej forstaae.
Havde jeg et Hjærte
Som min Fryd og Smærte
Kunne dele. O! Da var jeg fro!²⁸

I billedet af den 12-årige Maren fremstiller han sig selv. Ensom og sørgmodig med en dunkel længsel.

Kolds digte er ikke stor kunst men gribende udtryk for hans situation. Dog røber disse og andre digte, at han har læst nyere danske digtere ganske grundigt og har et godt håndslag for at skrive vers. Selv fremstiller han årsagen til, at han skriver digte således:

Jeg kunde jo gjerne lade være at skrive disse Vers, hvorfor ikke det? Men de skade jo Ingen, og gavne de end heller Ingen, saa glæde de dog mig. Det er nemlig saaledes, at naar Tankerne løber rundt i mit Hoved, saa synes jeg at den Tænken er ørkesløs, hvorimod naar jeg har sadt den til Papirs, kommer det mig for, at den har dog produceret noget. Dette være min Undskyldning. Dertil kommer, at Længselen saaledes har faaet et Slags Luft, og derved opløser sig.²⁹

Og Kold fortsætter i sin triste stemning med at skrive sin egen gravskrift i Johan Herman Wessels stil:

Dette Menneske
Gjorde nogen Gavn
Og megen Skade.
Var aldrig elsket,
Men vel savnet.
Kun kjendt af Faae,
Miskjendt af Mange,
Dømmende stræng om Andre,
Haardere dømt af dem.

Han underskriver sig „Digter og Minnisanger, samt Huuslærer og Bogbinder i Budscha ved Smyrna“. I sandhed en sammensat stilling, der ikke nævner, at han var ansat som tjener hos familien Hass.

Med den hensigt at komme familien nærmere har Kold tilbudt at udvide sine tjenester hos familien, så Hass ikke behøver antage den pige, han ikke har råd til at have. Dermed håbede Kold på, at Hass ville værdsætte ham. Hass tager da også imod tilbuddet men viser efter Kolds mening ikke tilstrækkelig taknemmelighed. Han tager nemlig tilbuddet som en selvfølge og forstår ikke de følelser, Kold har knyttet til det. Da glemmer Kold alt om sin ydmyge tjenerstilling og begynder at satse på bogbinderiet. Forinden har han prøvet at ramme Hass på hans opfattelse af sig selv som selvstændig missionær. Han siger til ham, at han troede, det var både Hass' egen og Missionsselskabets mening, at han skulle klare sig økonomisk ved ordets forkyndelse. Og i et følgende sammenstød med ham føjer Kold til, at det må være ubehageligt for Hass' ære at måtte vende hjem før tiden på grund af pengemangel. Således krænket stiller Hass ham endelig over for valget mellem at tjene familien totalt (og tie stille med sin kritik) eller rejse. Og Kold vælger at rejse. Da har han netop anskaffet nogle flere bogbinderremedier fra Malta.

Om de sidste opgør med Hass fortæller Kold i breve til Knud L. Knudsen og hans kone i Forballum.³⁰ Han fortæller også, at han har måttet opgive at undervise Peter og en anden missionærsøn, fordi Peter ikke vil lystre ham. Og han fortæller madam Knudsen, at han nok skal klare sig selv, men at han stadig længes forfærdeligt hjem. Hjemveen er nu blevet en permanent tilstand, som han beskriver således:

Stedse har jeg længtes efter Hjemmet, dog uden at denne Længsel har været mig til Byrde, den har mere været mig en sød Beruusning en mild Hendragen til mit Fødeland og mine Venner, især om Søndagen eller Festdagene naar jeg ikke arbejdede, hvor ønskede jeg da ikke at jeg kunde gaaet i Byen og underholdt mig med een eller anden af mine Bekjendtere, og fundet hos dem kjærlig Deeltagelse, Medlidenhed og Lyst til at hjælpe mig, at bære min Byrde, hvilket jeg alt fandt saa rigeligt i Forballum. Her har mødt mig en temmelig Kulde.

Madammen, som var den eneste jeg i den Retning skulde og kunde omgaaes, har været frugtsommelig, og saa kold som en Istap. Hr. Pastoren er en Mand der just ikke har megen Følelse, og desuden en Mand, hvem man nok kan spørge til Raads o.s.v., men ikke kan være

for mig hvad jeg egentlig har havt nødig. Jeg har læst noget med Peter, men ikke fundet synderlig Lyst hos ham, saa i denne Henseende har jeg ikke havt megen Glæde.

Mit Bogbinderi derimod har skjænket mig den største Glæde, og jeg haaber det herefter ogsaa vil give mig en Smule Fortjeneste ...³¹

Alt hvad Kold havde håbet at opnå i samlivet med familien Hass er således faldet til jorden. Venner og fortrolige kunne madam Hass og pastoren ikke blive, og derfor må han vende sig mod bogbindervirksomheden.

Årsagen til bruddet er de helt forskellige forventninger til samarbejdet. Hass kendte ikke Kolds store længsel efter at høre til i en familie, og han accepterede ikke hans missionssyner, der var udtryk for en lignende længsel efter at dele alt og være lige. Hass var irriteret over, at Kold var besværlig og følte lettelse, da han rejste. Det sker i marts 1844, efter at de har været sammen i knap halvandet år.

Kold slår sig ned i Smyrna som bogbinder og er optimistisk med hensyn til sine muligheder. Han skriver i dagbogen, at da andre bogbindere i byen gør arbejdet så meget dårligere end han og endda til høje priser, skal han nok klare sig.³² Til Schauffler i Constantinopel sender han et brev på tysk, hvor han anbefaler sin forretning.³³ Han tager imod bestillinger gennem en boghandler i Smyrna.

Da han rejser fra Hass har han en gæld på 6 spanske daler.³⁴ Men allerede fem måneder efter er gælden vendt til en formue på 37 daler.³⁵ Fire måneder senere er overskuddet på 55 daler, viser regnskabet, og da har han endog lånt Hass 25.³⁶ Og opgangslinien fortsætter. Knap to år efter, i oktober 1846 er overskuddet på 97 daler,³⁷ og året efter er det på 126.³⁸ Da han i april 1847 starter hjemrejsen, har han 320 daler syet ind i overfrakkens for. På dette tidspunkt har han lånt Hass penge for en værdi af 200 danske rigsbankdaler, som Dansk Missionselskab sender Kold, da han er vendt hjem.³⁹

Kolds læreår i Smyrna endte således med, at han indså, at han ikke både kunne være Hass til tjeneste og danne sig, som han selv ønskede. Rejsens dobbelte formål lod sig ikke opfylde. Kolds syn på åndelig ligestilling kunne ikke forenes med hans stilling som tjener. Og derfor måtte han klare sig selv. Det lykkedes, fordi han havde gode kontakter til missionsstationer og konsulater i Smyrna, og fordi han var fagligt dygtig og sparsommelig i sin levevis. Han boede i sit lille værksted. Efter et stykke tid fik han svende i sit brød og blev en forholdsvis

velhavende mand. Rige jøder præsenterede deres døtre for ham, fortalte han senere med en vis stolthed. Og danskere, der besøgte Kold, mens han var bogbinder, husker ham som en original i en ejendommelig klædedragt – men også som en mand, der så ud til at have sit på det tørre.⁴⁰

Han lod sig ikke rokke i sine gudelige synspunkter på missionssagen og syntes selv, han vandt den åndelige kappestrid med Hass, som han gør så meget ud af at beskrive i dagbogen. At han kunne klare sig økonomisk på et nøjsomt grundlag blev for ham beviset på, at han havde ret. Det måtte være grundlaget også for en missionær. Og af et brev, han sender Jens Lassen Knudsen juni 1844, ses det, at han selv ønskede at være missionær i Lilleasien og syntes Dansk Missions-selskab burde have satset på ham i stedet for på Hass.⁴¹

Han var faktisk missionær på sin egen gudelige facon, mens han var bogbinder i Smyrna. Det viser følgende skildring af Kold, som Hass sender hjem til Dansk Missionsblad i februar 1845. I dette portræt er Hass venligtsindet over for sin gamle tjener. Han bærer ikke nag over for ham men smiler blot ad hans sære opførsel:

Han bor nu for sig selv og ernærer sig som Bogbinder meget godt. Hans mangehaande Samfærdsel med de indfødte Grækere giver og Anledning til alvorligere Samtaler, især nu, da han har Sproget saa temmelig i sin Magt.

Rædsel og Afskye for det gruelige Liv, her finder Sted har grebet ham, og idet han paa en naiv Maade aabner deres Øjne for deres Elendighed, stifter han vistnok en del Gavn.

Da saaledes et ungt Menneske der ønskede at tale med ham og som har laant nogle Bøger af mig, engang i Fleres Nærværelse gjorde ham det Spørgsmaal, (vistnok dengang med en Ræv bag Øret) hvorfor han ikke med mere Iver søgte at gjøre Proselytter blandt Grækerne? svarede han:

„Fordi vi have slette Folk nok imellem os selv, og da man nu næsten ikke kan træffe nogen Græker uden at han er en Tyv og Skjelm, Bedrager og Løgner og det saa aabenbart, at han ikke føler mindste Skam derover, saa vilde vor Kirke kun være daarligt tjent med at faa saadanne Folk førend de omvendte sig.“⁴²

For Hass gik linien nedad i årene efter, at Kold havde forladt ham. Han nåede aldrig i kontakt med de tyrker, missions-selskabet mente, han var

sendt ud for at omvende. I stedet satsede han på indflydelse gennem de græske gejstlige. Grækerne udgjorde byens dominerende mindretal og økonomiske overklasse. Hass diskuterede teologiske emner med dem, skrev en artikel om Norden og det gamle Grækenland i et græsk tidsskrift og introducerede Grundtvigs kirketanker for græske lærde i Athen.⁴³ Det, han i 1835 havde sagt til Dansk Missionselskab, at missionærer ikke burde gøre, nemlig føre sig frem med boglærdom, gør han nu selv. Han formår ikke at missionere mundtligt i større grad. Ganske vist holder han nogle gudstjenester i den engelske kirke i Smyrna men bliver i øvrigt uvenner med de engelske præster. Hans liv som gejstlig fører ham ikke ud på gader og stræder.

Det var bl.a. fra Grundtvig, Hass havde interessen for den græske kirke.⁴⁴ Johannes Åbenbaring tolkede han som et varsel om, at den græske menighed i forening med den nordiske ville få en stor fremtid. Hass prøvede at virkeliggøre dette mål. Han rejste endog til Athen for at tale med de lærde der. Men i Smyrna fik han ingen synderlig indflydelse. Her oplever han desuden sorger, så missionsopholdet bliver både en skuffelse og en personlig tragedie for ham.

I december 1845 dør madam Hass efter året i forvejen at have sat endnu et barn i verden. Et halvt år efter rejser Hass til København med de tre små børn men er fast besluttet på at vende tilbage. Han gifter sig hurtigt i Danmark igen og forbereder med ildhu tilbageturen. De to mindste børn efterlader han hos deres mors familie i Sønderjylland, og efteråret 1846 rejser han med Peter og den nye kone tilbage til Tyrkiet. Han har da samlet flere penge ind til sin mission, og missionselskabet støtter ham igen men nu med stor betænkelighed. Under sit første ophold har han kun omvendt to jøder til kristendommen.⁴⁵

Da han kommer tilbage til Smyrna, genoptager han forbindelsen med de to unge jøder, som han håber snart vil lade sig døbe. Hass siger selv, at omvendelserne nok mere skyldtes de verdslige fordele, bekendtskabet med ham gav end oprigtig tro, for Hass var læge for en del fattige jøder.⁴⁶ Det andet ophold bliver hurtigt en endnu større skuffelse end det første. Den nye kone får stærk hjemve, og selv bliver han syg, så efter endnu et halvt år i byen opgiver han missionsvirksomheden. Rejsen har været en fiasko, indrømmer han over for Dansk Missionselskab. Han har ikke haft „Aandens særegne Gaver“ til at „opvække mere end Een eller Anden blandt det herværende Israels Folk“, som han skriver.⁴⁷ Da han kommer tilbage anden gang i sommeren 1847, er Kold allerede kommet. Missionselskabet betaler hans

gæld til ham og accepterer at modtage 1800 Rbd i tilbagebetaling fra Hass, fordi rejsen ikke blev den forventede succes. Foråret 1848 får Hass præstekald i Hals i Vendsyssel og begynder samtidig at afdrage sin gæld til missionsselskabet. 100 Rbd om året er, hvad han kan klare, mener han.⁴⁸

Rejsens udbytte

Rejsen var et nederlag for Hass, men det slog ham ikke ud. Efter at han igen er blevet præst i Danmark, får han stor indflydelse på den kirkelige og skolemæssige udvikling i Danmark, som vi siden vil se på. Han opgav ikke at arbejde for kristelig og national vækkelse, og efter 1848 var tiden med ham.

Kolds udbytte af rejsen kan vi aflæse af dagbogen. Sat i forbindelse med, hvad han siden foretog sig, får det yderligere perspektiv.

Han brugte rejseerfaringerne – som alle sit livs erfaringer – pædagogisk i sit senere virke. I Vennemødetalen beskriver han rejsen således:

I fem Aar var jeg i Smyrna, og tænkte bestandig paa de danske Børn, der læse udenad, især naar jeg kom forbi den tyrkiske Skole, thi der lærer Børn akkurat paa selvsamme Maade som her. Skolemesteren fremsagde to Sætninger af en Bøn, og dem skulde alle Børnene gjentage i Munden paa hverandre, saa for mig, der ikke forstod Tyrkisk, var der akkurat den samme Brummen som i en Landsbyskole hos os, når Børnene læse over.

Jeg tænkte aldrig paa at komme hjem igjen, men jeg lærte at elske mit Fædreneland ganske anderledes der, end jeg kunde have kommet til det herhjemme, thi jeg savnede det saa skrækkeligt. Naar der kom en dansk Skipper, og jeg saae det danske Flag i Havnen, var jeg som Nyfødt, jeg græd som et Barn og skyndte mig ombord, og naar det saa var en Holstener, der foer under det danske Flag, vendte jeg noget slukøret tilbage, men var det enten et dansk eller norsk eller tilnød svensk Skib, saa glædede jeg mig, dog allermest over de danske.

Men hvorledes det nu end gik, da jeg havde været der i fem Aar, skulde jeg hjem, og kom ogsaa hjem. Man kommer altid der, hvor man skal.⁴⁹

Kold gengiver med megen situationssans de erindringer og erfaringer fra rejsen, der er anvendelige overfor det grundtvigske publikum i 1866. Hans berømmelse som børneskolelærer udsprunget af hans optræden i Balle-sagen får ham til at nævne de tyrkiske børn og det indtryk, de gjorde på ham. Hans hjemve og fædrelandskærlighed får en nordisk islæt, der passer til situationen efter 1864. Og hans mest dyrebare livsvisdom, at forsynet bestemmer, hvor mennesket ikke ser vej, får en dramatisk pointe, når han siger, at han i Smyrna ikke tænkte på at komme hjem og dog kom hjem i rette tid.

Over for sine elever yndede Kold at sige, at rejsen lærte ham tre ting. At tie stille, at vente på bedre tider og at betragte hele menneskeheden som een stor familie.⁵⁰ Disse tre erfaringer bekræfter dagbogen. At det var sammenstødene med familien Hass, der belærte ham om de to første, nævnte han ikke siden. Heller ikke, at han også betragtede de fremmede folkeslag, grækerne, jøderne og europæerne i Smyrna med stor kritik på grund af deres verdslighed og upålidelighed. Han uddrog almengyldige leverejler af sin rejse, som hans elever kunne bruge over for de trængsler, de måtte komme ud for. Og derfor blev rejsen et oplevelsesmateriale, han kunne udnytte pædagogisk.

I forhold til hans senere indsats viser dagbogen yderligere to erfaringer fra rejsen, som han drog nytte af. De kom begge af samarbejdet med Hass. Han lærte nemlig, at man for at have held med en åndelig vækkelsesgerning må kunne klare sig selv økonomisk og være parat til at leve meget beskedent, hvis det er nødvendigt. Hass var afhængig af Dansk Missionselskabs bevillinger, og den afhængighed gjorde hans missionsopgave ufri. Han var ikke indstillet på at leve tarveligere eller anderledes, end han havde gjort i Danmark, og derfor mente Kold, han var dømt til at lide nederlag. Idealet Hass blegner på den vanskelige missionsrejse.

Den anden erfaring hænger sammen med den beundring, Kold nærrede for de lærde grundtvigianere og andre teologer. Kold var selv interesseret i at opnå kundskaber og viden. Det viser hans breve fra København. Men på rejsen opdager han, at for Hass hænger belæstheden sammen med det vellevned, han tager afstand fra, og at den isolerer ham fra almindelige mennesker.

I Sønderjylland havde de begge agiteret for en vækkelse gennem levende ord. I Smyrna svigter Hass efter Kolds mening den opdagelse og prøver at slå sig igennem ved at omgås lærde folk og gøre indtryk på dem ved at skrive artikler og oversættelser. Kold forberedte sig også på

opholdet ved at læse sprog. Men da han bliver kastet ud i det praktiske liv i Smyrna, bliver han nødt til at lære sprog gennem sit daglige arbejde. Derved opdager han, at han ikke alene kan klare sig selv økonomisk, men at han også kan være missionær på den eneste måde, han accepterer: ved at snakke med folk og overbevise dem mundtligt om skriftens sandheder.

Kolds dannelsesbehov fra forberedelsestiden i København bestod i, at han ville opnå flere boglige kundskaber og gøre flere erfaringer om, hvordan stærke ånder virker. I Smyrna bliver dette behov til sociale erfaringer, han får brug for siden hen. At leve jævnt og flittigt og klare sig selv var for Kold et apostelsyn, som han virkeliggjorde på sin egen måde der. Det gav ham forudsætninger for at komme i samtale med almindelige mennesker. Den evne havde han altid haft som gudelig forsamlingsleder og folkelig vækkelsesprædikant. Nu så han, hvordan den måtte grundlægges på materiel selvstændighed og syntes, det var rimeligt, at han selv fik succes og Hass ikke.

Da han begynder sin hjemrejse, har han penge på lommen og den selvtillid, som gennemførelsen af en opgave giver. Han beviste, at han kunne klare sig selv.

Senere gjorde han meget ud af at beskrive sin første tid som selvstændig i Smyrna i meget sorte farver.⁵¹ Det er atter myten om sig selv, han udnytter over for elever, der skulle leve økonomisk usikkert efter ophold på hans skoler. Dagbogen viser, at Kold havde problemer de første måneder, han var bogbindermester i Smyrna. Han sagde siden, at han sultede og tænkte på at dø, men at han bad til Gud, og at Gud belønnede ham ved at sende ham den første kunde i form af en svensk sømand. I dagbogen kan man læse, at han havde forbindelser og kunder allerede inden, han slog sig ned som selvstændig. Men disse kendsgerninger anfægtede ikke hans historie om, hvordan man klarer sig i verden.

Der ligger også moraliseren bag hans udsagn i Vennemødetalen om, at han aldrig tænkte på sin hjemrejse i Smyrna og dog kom hjem i rette tid. For sådan arbejder forsynet altid efter Kolds mening; det sørger for en løsning, når man giver sig hen til sin skæbne. Men allerede på udrejsen skrev han jo til forældrene, at han regnede med at blive væk et par år, og samme plan gentager han for dem, da han rejser fra Hass. Men det er sandt, at han kommer i tvivl om, hvornår han skal vende hjem, da forretningen går godt. Han lufter sin tvivl over for Jens Lassen Knudsen i et brev, og han svarer ham, at han ikke skal blive ved

at udsætte hjemrejsen, hvis han vil have familie i Danmark og en levevej der.⁵² Og da Kold selv har haft samme fornemmelse hele tiden, er det ham ikke fjernt at rette sig efter vennen og beslutte hjemrejsetidspunktet.

Fra Smyrna til Triest sejler han. Derefter bruger han tre måneder på at gå til Thisted. Rester af hans regnskab er bevaret, der viser hans beskedne fornødenheder.⁵³ Han planlægger at arbejde for føden som bogbinder, men det gør han tilsyneladende ikke. I stedet giver han sig god tid for at se så meget af Østrig og Tyskland som muligt. Han befinder sig åbenbart godt og suger indtryk til sig som på udrejsen. For han vil have noget at fortælle om, når han kommer hjem.

På hele vandreturen medbringer han en lille trækvogn til sin bagage. Den blev siden nærmest behandlet som et relikvie i Kold-dyrkelsen, opbevaret og omtalt med stor ærbødighed, til den brændte i 1940.⁵⁴ Således formåede han også ved hjælp af en simpel trækvogn at gøre sin rejse brugbar for den senere Kold-mytologi.

DEN NATIONALE VÆKKELSE OG DEN POLITISKE FRIHED

Ventetid i Vestjylland

Da Kold kommer hjem til Danmark foråret 1847 efter over fire års fravær, har han svært ved at finde sig til rette. Han er ærgerrig og isoleret på een gang. Erfaringerne fra Smyrna betyder, at han ikke kan finde sig i en hvilken som helst stilling, og den lange tid han har været væk, gør ham fremmed over for forholdene. Hans gamle gudelige venner Algreen fra Mors og Jens Lassen Knudsen fra Forballum læser nu teologi i København og er på vej til at blive grundtvigske præster. Det præger deres synspunkter nu.

Det sidste år, Kold er i Smyrna bliver han sat ind i den kirkelige situation af Knudsen. Han fortæller med tilfredshed i et brev, at de gudelige nu er i defensiven, og at flere af de præster, der tidligere støttede dem, nu vender sig fra deres vækkelsessynspunkter. Om de gudelige forsamlingsmøder i St. Kongensgade skriver han følgende:

Om nu Aanden deri er kraftig nok til at føde en Lægmand, der kan optræde som deres Præst, skal Tiden vise. Dog, det var paa Sidstningen saa dødt, at slikt neppe sker. Grib om sig (ude i Landet) troer jeg forresten ikke Forsamlingerne gør.¹

Vel hjemkommen til Danmark skriver Kold et brev til ham fra Sønderjylland, hvori han siger, at han er „aldeles rådvild“ med hensyn til sin fremtid. Biskoppen i Ribe har lovet ham et lille skolelærerkald, men han vil kun have et, der er stort nok til at lønne en familie, og det er ikke let at få. Han overvejer derfor nu, som før han tog til Smyrna at emigrere til Amerika. „Det hele Væsen her hjemme huer mig just ikke saa godt,“ skriver han.²

Efteråret 1847 får han igen huslærerplads. Denne gang hos præsten Carl Frederik Hassenfeldt i Holmsland præstegård i Vestjylland. Kold skal nu atter være underordnet en præst, men nu bliver han behandlet som en ligestillet i de samtaler om kirke- og skolespørgsmål, der optager præsten og hans omgangskreds så meget.

Hassenfeldts venner er som han selv grundtvigianere, og Vestjylland udgør, da Kold kommer dertil, et af de nye centre for grundtvigsk debat. Det er præster, der er toneangivende i det, men også lærere og enkelte andre deltager. De mødes uformelt i forskellige hjem og har nær forbindelse med grundtvigske præstekredse på Sydsjælland og i København.

Kendtest af præsterne i Vestjylland er *Vilhelm Birkedal* fra Sdr. Omme. Sammen med vennen, præsten *Jørgen Victor Bloch* fra den nærliggende landsby Lønborg opretter han i begyndelsen af 1840'erne vestjyske missionsforeninger og fællesjyske præstekonventer. Her taler de om en ny kirkelig vækkelse, der skal gennemgløde Danmark; de betragter den som en nødvendig forudsætning for, at missionen blandt hedninge i fremmede lande kan lykkes. Hass' rejse til Smyrna taler de meget om, og de samler penge ind til hans missionsvirksomhed. I dette sidste er også pastor Hassenfeldt fra Holmsland meget aktiv.³

Til denne ivrige vækkelseskreds hører desuden kateket og andenlærer *Hans Jørgen Marius Svendsen* fra Ringkøbing, hvor Birkedal var kateket og lærer, inden han kom til Sdr. Omme, og præsten *Chresten Østergaard* fra Sdr. Felding, der har været missionær 7 år i Grønland. *J.P.G. Jensen*, som i 1830'erne holdt grundtvigsk skole på Christianshavn, er nu præst i Janderup ved Varde. Han deltager også i kredsens møder og tager læreren fra sit sogn, *Morten Eskesen* med. Eskesen er uddannet på Snedsted seminarium hos *L.C. Müller*, Kolds gamle bekendt fra Ribe, der i 1842 blev forstander der. På herregården Rydbjerg syd for Ringkøbing kommer præsterne og deres følge ofte på besøg, for proprietær *Thomas Bruhn* holder af at diskutere kirke- og skolespørgsmål. Han har en anden Snedsted-seminarist som huslærer. Det er *Anders Christian Poulsen Dal*, der også bliver optaget i kredsen.

Som huslærer i Sdr. Felding drages Kold ind i selskabelige sammenkomster med grundtvigianere af betydelig større indflydelse, end han havde kendt før. Og forskellen mellem præster og lærere er med Müllers indsats i Snedsted nu blevet mindre. De lærere, der fra hans ansættelse udgår derfra, vinder respekt i grundtvigske kredse, fordi de er egnede til at udbrede folkelig dannelse i sognene. De har af Müller lært at koncentrere undervisningen om fortælling og sang og appellerer ikke blot til børnene men også til deres forældre. Så lærernes rolle er nu ved at blive den, som Grundtvig og nogle af hans tilhængere havde tænkt sig 10 år før.

Kold, der var kendt for sin indsats på Mors og i Forballum, bliver

modtaget med venlighed af sine nye omgangsfæller. På grund af sit lange ophold i Smyrna med Hass tillige med en vis respekt og nysgerighed. Og Kold holder sig ikke tilbage i samværet med præster, lærere og deres bekendte. Snart dominerer han samtalerne, og alle lytter med interesse til hans meninger, som han udtrykker med stor selvtillid. Han spår præster og lærere en stor fremtid, når de kan komme til at forkynde fri for statens snærende bånd. Og han spår kristendommen en stor indflydelse i Danmark. At han fremhæver lærernes betydning på bekostning af præsternes, fordi de står folket nærmest, bliver opfattet med nogen forbavselse. Men de gejstlige tilhørere bærer over med ham, for han er underholdende og desuden løjerlig at se på, når han docerer sine uforbeholdne meninger klædt i sort vadmelскоfte, broget halstørklæde og sivsko. Kold befinder sig godt, når han sidder i stuen på herregården Rydberg og taler for tilhørerne. Men han er også utålmodig. Hvordan skal han selv komme til at tage fat?⁴

Skolesagen hænger stadig sammen med kirkesagen, hvor Kold diskuterer den. Mulighederne for fri kristelig forkyndelse er hovedspørgsmålet. Problemerne omkring ritualer og sognebåndet står stadig på programmet, og dertil kommer en salmebogssag, fordi statskirken ikke vil acceptere et salmetillæg med nye fortrinsvis grundtvigske salmer.

Også skriftligt giver kredsen i Vestjylland deres meninger til kende. Nordisk Kirke Tidende ophører med at udkomme i 1842, og som erstatning udgives Dansk Kirketidende fra 1846. Det bliver redigeret af sydsjællandske præster, men også de vestjyske og Grundtvig selv skriver i det. Alt i alt er den vækkelse, der nu skrives om, mere kirkeligt orienteret og mere gejstligt præget, end vækkelsen var 10 år tidligere. Men J. V. Bloch udgiver dog et ugeblad, Christeligt Folkeblad, der henvender sig til mere folkelige kredse med opfordringer om at omvende sig til et kristeligt liv. Han håber, det vil få indpas i „den simple borger- og bondestue“ og indretter sit sprog efter formålet.

Tre emner af interesse for skoleudviklingen i de følgende år og den rolle, Kold kommer til at spille i den, diskuteres i disse tidsskrifter.

For det første den tvungne skolegang og almueskolens udenadslæren. Alle, der tager dette emne op mener, at skoletvangen bør ophæves, for at forældrene selv kan tage ansvar for deres børns undervisning, og at børneundervisning bør hvile på fortællinger fra bibelhistorie, danmarkshistorie og det danske sprogs historie. Desuden skal børnene lære den danske poesi at kende og synge meget. Det er synspunkter, Kold

kender fra før rejsen.

Dernæst debatteres religionsundervisningens rolle i skolerne. Grundtvigs synspunkt, at kristendomsundervisning ikke er en skolesag, deles ikke af den vestjyske kreds. Den slutter sig til de gudeliges mening, at kirkelig vækkelse også bør præge skolen. Ikke som en tvangssag men som et naturligt grundlag at fortælle historie udfra. Derudover skal undervisningen have en national og nordisk tone, så børnene lærer at elske deres land. Også disse holdninger kender Kold og accepterer fuldt ud.

Nyt er det, at enkelte grundtvigianere taler om kirkens og skolens formelle frigørelse fra staten. Særlig Bloch fører dette synspunkt frem. Han foreslår som konsekvens, at der fremover bør være to slags skoler i Danmark, en kirkeskole underordnet forældrenes kristelige synspunkter og en statsskole som den eksisterende. Synspunktet vækker interesse i grundtvigske og gudelige kredse.

Det tredje emne er der mere konfliktstof i. Det drejer sig om de gudeliges ret til at prædike i forsamlingerne. Grundtvigianerne fastholder, hvad de tidligere har udtalt, at de gudelige ikke skal prædike men overlade den kristelige vækkelse til præsterne og i stedet støtte og repræsentere den folkelige. Det vil sige den vækkelse, der har med kærlighed til fædreland og modersmål at gøre.⁵

I 1830'erne var det Lindberg, der især havde gjort den anskuelse gældende. I 1840'erne kommer Vilhelm Birkedal til at spille en afgørende rolle for udbredelsen af den.

Efteråret 1846 – året før Kold kommer til Vestjylland – drager Birkedal og Chresten Østergaard ud på en længere agitationsrejse i Danmark. De kommer både i gudelige og grundtvigske kredse med det bestemte formål at styrke forbindelsen mellem dem og samtidig fastslå, hvad lægfolks og præsters rolle nu er. De vil forhindre, at de gudelige fortsætter deres religiøse forsamlingsmøder og i stedet henvise dem til troende præster, når de vil høre kristendommen forkyndt. Dette sker samtidig med, at Jens Lassen Knudsen i sit brev til Kold fortæller ham, at de gudelige taber terræn i hele landet.

Det lykkes nemlig Birkedal først at få overbevist Peter Larsen Skræpenborg om, at de store forsamlinger i den gamle stil er forbi, fordi præsterne kan overtage den virksomhed og som ordinerede er nærmest til det. Peter Larsen, der nu ejer en større gård i Dons ved Kolding, lader sig på et møde her overbevise af Birkedal. Hans forudsætning er, at præsterne så også møder op til de møder uden for kirken, som de

gudelige stadig gerne vil gå til, og det lover Birkedal.⁶ En af grundene til, at Peter Larsen overgiver sig, er, at han finder, at Birkedal selv prædiker evangeliet så gribende og enkelt, at de gudelige ikke kan gøre det bedre selv. Birkedal taler om synd og nåde så følsomt og veltalende, at den gamle vækkelsesprædikant må beundre ham, selv om han bliver lidt sur over, at Birkedal kritiserer de gudeliges omvendelsesmetoder som unødvendige „pirringsmidler“, der må høre op. Birkedal havde nok et stærkt svingende temperament selv, men han brugte ikke så følelsesfulde vendinger og bevægelser som de gudelige. Dem fandt han stødende i sammenligning med den akademiske tradition, han selv var vokset op i.

Efter at Larsen Skræppenborg har overgivet sig, er det en forholdsvis let sag for Birkedal og Østergaard at få andre gudelige kredse til at rette sig efter de nye signaler. Rasmus Sørensen har på dette tidspunkt forladt den gudelige bevægelse, da han nu finder den for snæver og verdensfjern. Han engagerer sig i 1840'erne i politiske spørgsmål og agiterer på møder og i skrifter for sociale og politiske forbedringer for bondestanden.⁷ Så han sætter sig ikke op mod Birkedal. Desuden er hans ry blandt mange gudelige i aftagende, fordi han bliver personligt uvenner med de fleste, han arbejder sammen med.

I 1840'erne bliver Vilhelm Birkedal forbilledet på den vakte præstetype, der kan forene gudelige og grundtvigianere. Allerede mens han er i Ringkøbing, samler han så mange tilhørere til sin aftensang, at sognepræsten i byen prøver at hindre den, fordi den konkurrerer med hans egen virksomhed. Birkedal virker dragende på mange, fordi han formår at forene et poetisk sprog med stor personlig følelsesstyrke. Hans retoriske veltalenhed er ikke nem at forstå for ulærde, men den gør alligevel indtryk, fordi han så tit henvender sig direkte til sine tilhørere.

Sin stil havde han udviklet som student i København i 1830'ernes begyndelse. Da skrev han digte, viste dem til Oehlsenschläger og prøvede at få dem udgivet. Han beundrede desuden den inderlige og dog veltalende biskop Mynster og holdt taler og skrev sange i den studenterkreds, han kom i, som kaldte sig „selskabet uden navn“. Mange i dette selskab fik siden et stort navn i politik, kunst og videnskab.⁸ De dyrkede idealistisk poesien, kvinden og den nationale følelse og ledte efter en passende sag at kæmpe for. Frihedskampen i Grækenland i 1830 var det nærmeste aktuelle forbillede. Den begavede og velformulerede Birkedal omgås allerede som student velhavende borgere og

adelige og lader sig gerne invitere som gæst på sjællandske herregårde. Han drømmer om et ærefuldt liv men hæmmes undertiden i sin udfoldelse af dybe depressioner.

Da han bliver kateket og førstelærer i Ringkøbing i 1837 og tre år efter sognepræst i Sdr. Omme, begynder han at udgive bøger om kirkelige og politiske emner.⁹ Han tilslutter sig nu Grundtvigs kirkelige synspunkter og skriver om dem på en måde, der begejstrer Grundtvig selv. Mange ser en ny lederskikkelse for den grundtvigske bevægelse i ham. Selv understreger han sin betydning ved at gøre Grundtvigs syn på trosbekendelsen mere kirkelig, end den oprindelig var. Han giver den navnet „den kirkelige anskuelse“ for at understrege kirkens og præsternes betydning ved uddelingen af sakramenterne som det vigtigste i gudstjenesten ledsaget af fremsigelsen af trosbekendelsen. Han får menigheden til at deltage i denne fremsigelse og gør også tilhørerne aktive ved at lære dem at synge Grundtvigs salmer med stor styrke.¹⁰

Kold stifter bekendtskab med Birkedal i 1847, og da er han allerede en landskendt prædikant og forfatter. Samtidig har han formået at forene gudelige og grundtvigianere i en samlet kirkelig vækkelsesbevægelse. De gudelige sætter sig for størstedelens vedkommende ikke op mod det nye præstelige førerskab. Tværtimod ser de op til de troende præster som Birkedal og ligesindede og overlader mere og mere prædikantrollerne ved gudelige møder til dem. De gudelige synes nu at skulle spille en underordnet rolle.

Da Kold har været huslærer på Holmsland et halvt år, indtræder pludselig en national og politisk begivenhed, der sætter alle sind i bevægelse. En krig bryder ud, for kongeriget bliver angrebet sydfra. Nu skal det vise sig, hvad det danske folk er værd. Kolds ventetid synes at være omme.

Kold og krigen 1848

I marts 1848 gør slesvig-holstenske politikere oprør mod den danske regering. De forlanger en fri forfatning og dermed løsrivelse fra dansk overhøjhed. Da de betingelsesløst fastholder deres krav, sætter kongen hæren ind mod dem. Samtidig udnævner han et nyt ministerium, der skal rådgive ham om krigsførelsen og forberede en ny forfatning for monarkiet.

Fra krigens start bliver den ny konge, Frederik den syvende hyldet

⁹ Christen Kold

som et nationalt samlingsymbol, og også det nye ministerium bliver mødt med store forventninger. At enevælden ikke kan fortsætte længe har længe været klart. Men krigen betyder, at begejstringen for kongehuset og den nationale enhed overskygger de politiske og økonomiske modsætninger, der havde præget landet i 1840'erne, og som havde betydet krav om indskrænkning af kongens og Kancelliets magt. Alle kræfter sættes nu ind på at bevare Slesvig for Danmark. At Holsten var medlem af det tyske forbund var ikke det store problem. Men at Slesvig skulle følge efter var oprørende for den nationale følelse i vide kredse.

Hæren var lille og dårligt forberedt. Til støtte for den indkaldes derfor fra krigens første dage frivillige fra alle samfundslag og fra alle dele af landet.

I Viborg taler Vilhelm Birkedal på et stort folkemøde et par dage efter, at krigen er brudt ud. Han maner til opofrelse for den nye konge og til kamp for at bevare Slesvig. Tilhørerne jubler imod ham, og han drager derpå sammen med et par ledsagere til København for at overbringe kongen folkets hyldest og ønske om at tjene ham. Da han kommer tilbage til Sdr. Omme igen, holder han en ny stor offentlig tale, hvor han overbringer kongens tak og afkræver den forsamlede skare det løfte, at den vil slås til sidste mand for Slesvig.¹¹

Nogle uger senere, i april 1848, skriver Victor Bloch i Christeligt Folkeblad, at overalt på Jyllands vestkyst oplæres nu det våbendytige mandskab til krigsførelse.¹² Mange har meldt sig, og rygtet om et „slaveoprør“ i Rendsborg sætter ekstra skub i hvervningen. Det bliver nemlig sagt, at tugthusslaverne er brudt ud af fængslet og er på vej nordpå for at brænde herregårde af og slås med danskerne.

Krigen bliver af mange gudelige og grundtvigianere opfattet som en kristelig dom over det sløve Danmark. De håber, at fædrelandsfølelsen vil betyde ny kristelig vækkelse. Bloch skriver i juli i sit blad, at krigen vil føre folket ind i en gavnlig besøgestid, og Birkedal sammenligner Danmark og Slesvig med Kanaans land.¹³ De kristne danskere bør nu ofre sig for fædrelandet.

Præster var efter loven forbudt deltagelse i krig. De måtte ikke forlade deres sogne, men lærerne havde ikke samme pligt til at blive hjemme. Og blandt dem, der melder sig frivilligt til krigen, er huslærerne Christen Kold fra Holmsland præstegård og Anders Poulsen Dal fra Rydbjerg herregård. Sammen med egnens bønderkarle trænes de i våbenbrug med leer og plejle, og i april drager de af sted fra Vestjyl-

land. Forinden aflægger de besøg i Sdr. Omme, hvor pastor Birkedal giver dem sin velsignelse med på vejen.

I Vejle slutter de sig til byens seminarister, der har dannet et frivilligt korps ved navn „jægerkorpset“, fordi alle bærer grønne trøjer. Et andet tilnavn, de får, er „herregårdsheltene“, fordi de ser så fine ud. De står under seminaristen C.A. Tyregods ledelse, der som de fleste korporaler ikke havde nogen særlig militær uddannelse. Da fjenden begynder at trænge nordpå i Jylland, bliver de Vejle-seminarister beordret til Aarhus, hvorfra de sejler til Fyn for at slutte sig til styrkerne der.

Både C.A. Tyregod og Poulsen Dal har fortalt erindringer om krigen og Kolds deltagelse i den.

Tyregod husker Kold som en selvbevidst herre, der idelig prædikede moral for soldaterne.¹⁴ Han kritiserede deres „ungdommelige Kaadhed, deres Sværgen og letfærdige Snak og deres dog vist nogenlunde uskyldige Gøgl med Pigerne,“ fortæller Tyregod mange år senere, og Poulsen Dals erindringer bekræfter indtrykket.¹⁵ Han husker desuden, hvordan Kold fortalte danmarkshistorie for dem ud fra Ingemanns romaner, og hvordan de sammen fik soldaterne til at synge nogle af Ingemanns og Grundtvigs nye nationale sange. Det vakte en del opmærksomhed, og var soldaterne ikke altid lige opmærksomme, så påskønnede i hvert fald officererne Kolds indsats. De syntes, hans indvirkning var så god, at de bar over med hans manglende praktiske færdigheder.

På Fyn opsøger de to venner de gudelige familier, de kan finde. Der var en del på Nordfyn, for vækkelsen havde længe haft tag der i mindre forsamlinger. Kold bor et stykke tid hos en af de kendteste gudelige forsamlingsmænd, gårdmand *Poul Rasmussen* i Sanderum ved Odense, der havde gudelige venner på Hindsholm nord for Kerteminde.

I juni drager kompagniet til Kolding. Da har fjenden trukket sig tilbage fra Jylland, og soldaterne vil i den anledning holde „opmuntringsbal“. Det får Kold dog forhindret ved at tordne imod en sådan letsindighed, og Poulsen Dal støtter ham. „Vi vandt Kammeraternes Respekt men næppe deres Kærlighed,“ er Poulsen Dals konklusion på deres forhold til soldaterne.

Stadig ser de ikke noget til krigen. Ved Stensvad mølle syd for Kolding holder de vagt på skift, og Kold tilbringer det meste af sin fritid hos sin gamle ven, Peter Larsen Skræppenborg i Dons. De taler om krigen og den nye vækkelse, der går over landet, men fjenden overtræ-

der ikke Kolding å. De får at vide, at slesvig-holstenerne under general Wrangel truer med angreb, og de hører også nogle skud, men mere bliver det ikke til.

Hen på sommeren bliver der sluttet våbenstilstand, og den danske hær spredes nord for Vejle. Seminaristerne er hjemme igen. I september mønstres de for sidste gang på Lerbæk hede, hvor kongen holder hærskue. Da mange kan forvente at blive hjemsendt, søger Kold og Poulsen Dal selv om deres afsked og får den. De har da været med i krigen i flere måneder, men ikke set noget videre til den. Krigen var altså også ventetid for Kold. Ikke desto mindre får den afgørende betydning for ham.

Efter hjemsendelsen bliver han huslærer hos pastor Østergaard i Sdr. Felding og underviser der Østergaards, Birkedals og Blochs børn det følgende år. Samtidig læser han i Grundtvigs „Haandbog i Verdenshistorie“, der blev udgivet i årene 1833-43. Kold bliver så begejstret for denne bog, at han synes, han nu har et grundlag at holde skole på. For den forklarer, hvad han oplever omkring sig og giver ham et stof at fortælle udfra. Poulsen Dal, der ejede bogen fortæller i sine erindringer, at Grundtvigs store historiebog efter hjemsendelsen virkede som noget af en åbenbaring på dem begge. De havde længe talt om nødvendigheden af at *fortælle* historie for børn og unge men havde ikke kunnet finde nogen egnet bog at gøre det udfra. Grundtvigs svære bog om menneskeslægtens udvikling fra skabelsen til nutiden virker sammen med krigsbegivenhederne forløsende på Kolds trang til at være folkeoplyser. Nu skal det ske.

I Vennemødetalen beskriver han sammenhængen mellem disse begivenheder således:

Saa kom Krigen i Foraaret 1848, og jeg tænkte da, du skal dog gjøre dig selv den Fornøielse at være med og see, hvad Krig er for Noget, jeg havde læst og hørt saa meget om den, men aldrig seet den i Nærheden. Jeg syntes at jeg havde alle de Følelser, der skulde til for at være en dygtig Krigsmand, og dem havde jeg faaet af Ingemanns Romaner, men da det kom til Stykket manglede jeg den Fingernemhed, som min Fader havde bebreidet mig, og jeg kunde ikke lære Geværgrebene, men kom altid en lille Smule bagefter.

Med det samme kom Friheden i 1848-49, og det gaaer jo saaledes i Verden, Beslægtede kjender hinanden paa Røsten, paa Følelsen. Jeg fornåm, at nu var min Tid kommen, skjøndt jeg slet ikke kunde tænke,

hvad jeg egentlig skulde; imidlertid reiste jeg ikke til Amerika, men blev hjemme. Jeg blev da Huuslærer hos Præsten i Sønderfelding og skulde undervise hans Søn. Der fik jeg fat i Grundtvigs Verdenshistorie i tre Dele, og det var mærkværdig hvilket Indtryk det gjorde paa mig at see, at Gud saaledes planmæssig igjennem Tiderne har ført Menneskeslægten fra den ene Sandheds Erkjendelse til den anden, og den sikkre Forvisning slog mig, der saa ofte udtales i denne Bog, at Menneskeslægten skal ende med en Triumf over Død, Mørke, Kjedsommelighed, Træthed, Tomhed og Øde.

Det var noget ganske Nyt for mig, men saasart jeg havde læst det, slog det mig strax, at saaledes er det, og ikke anderledes, og saa syntes jeg, at det var noget, Folk skulde have at vide.

Der var allerede dengang en hel Del opvakte Folk, og man havde ogsaa dengang begyndt at blive noget danske. „Danske Samfunds“ Sange bleve sunge over hele Landet, men naturligviis ikke af alle Mennesker. Der var kommen en hel Del Liv og Begeistring fra 1848, som efterlod sig en Del Spor, og da gik det egentlig først op for mig, hvorledes Aanden virker i det Store.

Tidligere havde jeg kun vidst, hvorledes Aanden virkede igjennem Ordet, dels paa mig og dels fra mig til min Næste, i det Enkelte, men dengang fornam jeg, at alle Folk vare blevne beaandede, og da var det egentlig, at jeg først gjorde Bekjendtskab med den danske Aand. Saa fik jeg ogsaa et tydeligere Begreb om, hvad det var, jeg egentlig vilde frembringe, nemlig at Følelsen og Begeistringen fra 1848 og den Opvækkelse, som da fandt Sted, skulde vedblive og slaaes fast. Jeg vilde igjennem Skolen ved Ordet virke til, at alle danske Folk kunde blive varig begejstrede.

I den Tid da jeg læste Grundtvigs Verdenshistorie, fattede jeg den Plan, at jeg vilde være Folkeoplyser igjennem Skolen; jeg syntes at det ikke kunne forslaae at reise omkring og holde een Tale hist og en anden her, jeg syntes, at det maatte samles til en Helhed, thi ellers var jeg bange, at Indtrykket skulde forsvinde.

Jeg var dengang ikke Taler, hvad jeg heller ikke nu er, men jeg havde prøvet, navnlig i Sønderjylland, at Begeistringen kunde vækkes hos Folk, naar de læste Ingemanns historiske Romaner. Det forekom mig imidlertid, at Folk ogsaa skulde læse Grundtvigs Verdenshistorie, og det syntes jeg, at de ikke kunde komme til, uden at de fik den i Skolen.¹⁶

Kolds fremstilling af det, han oplever 1848-49, er lige så underfundig og pædagogisk tilrettelagt som talens andre dele. Hovedformålet med den er jo at fortælle den grundtvigske forsamling, hvordan han blev folkeoplyser. Det har han sagt, at han blev på grund af en særlig skæbne, som Gud havde med ham og den fuldbyrdes i disse år, kan han nu oplyse tilhørerne om.

Kaldet var længe forberedt med moderens påvirkning, Peter Larsens indflydelse og hans egen virksomhed som lærer på Mors og i Sønderjylland. Men først med Treårskrigen og dens følger får han mulighed for at slå igennem på landsplan, for da er hele folket modtageligt for vækkelse. 1848 er derfor et stort år for Kold, fordi det nu sker, at han og det danske folk finder hinanden. Så hans beskedne påstand om, at han ikke er taler, dementeres kraftigt af, at han fortæller, hvordan folkeoplysningen kunne bryde igennem med ham som formidler.

De ydre begivenheders sammenhæng med hans eget liv fremgår af, at han fremhæver 1848 som det år, folket viste den begejstring, han selv kendte fra sit eget livs tidligere højdepunkter. Den lyst, kraft og drift, han ser omkring sig, havde hans mors historier næret i ham, da han var barn og Peter Larsen udformet til et gudeligt kald. Opofrelsesånden var i hans eget liv blevet udløst af vækkende ord mellem to eller flere personer, og han havde selv ud fra den virket som lærer i mindre kredse. Nu ser han den samme ånd virke i det store som en folkeånd, der begejstrer til handling. Derfor er det, han som soldat griber lejligheden til at optræde som prædikant for at fremme selvfornægtelse og offervillighed blandt soldaterne, og den nationale krig giver hans ord ny mening.

Han fortæller også i Vennemødetalen, at han ikke duede til at være soldat, fordi han fumlede med geværgrebene. Tidligere i talen har han oplyst, at hans far bebrejdede ham som barn, at han manglede praktiske færdigheder, og derfor kunne han ikke overtage hans arbejde. Han er altså stadig ikke i stand til at overtage faderens rolle men må videreføre moderens som ordets forkynder. Og i 1848 bliver dette kald velsignet af Gud gennem Treårskrigens udfordringer.

Også de politiske begivenheder i 1849 ser han i lys af sin egen vækkelse. Beslægtede kender hinanden på røsten, siger han om friheden, der indføres dette år med grundlovens vedtagelse. For valgretten skal bruges til at fremme national og kristelig vækkelse til gavn for hele samfundet. Således skal den ydre frihed bruges, og tanken om at lave sin egen skole for at holde begejstringen varm får ny afgørende næring.

Da han efter hjemsendelsen som soldat læser Grundtvigs Verdenshistorie, får han en tolkning af begivenhederne foræret, som han kan bruge til dette formål. For han læser den som en beskrivelse af, hvordan menneskeslægten overvinder død, mørke, kedsommelighed, træthed, tomhed og øde. Det er mathedstilstande, som ethvert menneske oplever, og som han genkender fra sine egne krisetilstande før vækkelsesgennembruddene. Selv om de først overvindes helt ved tidernes ende, kan de dog besejres foreløbigt i menneskelivets forskellige faser. Det viser Grundtvig ham i sin bog om hovedfolkenes historie, hvor han spår de nordiske folk en stor fremtid ud fra deres historiske erfaringer. Opbruddet i 1848-49 ser Kold da som et eksempel på gennembrud af den kraft, der findes i det danske folk og i hver enkelt dansker. Således forstået kan han gennemgå hele verdens historie for andre mennesker, ligesom han tidligere brugte Ingemanns romaner til at fortælle danmarkshistorie ud fra.

At han har lyst til at bruge Grundtvigs verdenshistorie som skolebog på dette tidspunkt fremgår af et brev, han fra Sdr. Felding skriver til vennen Algreen, hvori han siger, at han har brugt den at fortælle efter og

*funden (den) overordentlig skikket til at meddele en Anskuelse af Menneskeslægtens Levnedsløb, uden hvilken den enkelte ikke kan forstaae sin egen, som er et Led i den store Kjæde.*¹⁷

I det samme brev siger han også, at han „ganske [er] gået ind på Grundtvigs historiske Anskuelse af Menneskelivet,“ men det fremgår også, at han kun har læst første bind af bogen om oldtiden og fundet det meget svært at forstå. Ikke desto mindre indgår den fra nu af som vigtig del af den undervisning, Kold planlægger skal finde sted på den skole, han gerne vil lave.

Den direkte anledning til, at Kold sætter sig ned og skriver en skoleplan, er sejren ved Fredericia 6. juli 1849. For kort efter tager han med sine elever til Vejle fra Sdr. Felding for at høre nyt om krigsbegivenhederne, og på vejen besøger de en lille skole i Vindelev, der inspirerer ham til at gå i gang selv. Skolelærer Smiths skole for „de stærke Jyder“s børn på Vejlekanten imponerer ham ganske vist ikke indholdsmæssigt, men læreren opfordrer ham til at prøve noget lignende, og hvad han ellers oplever på turen stimulerer ham yderligere. I de bevægede dage efter udfaldet fra Fredericia, hvor de danske helte med

general Rye i spidsen slår fjenden på flugt, skriver Kold et brev til Vilhelm Birkedal, der et par måneder i forvejen er blevet sognepræst i Ryslinge på Fyn og foreslår ham at lave en skole i hans by.

Det brev kender vi i afskrift.¹⁸ I det ses hans store syner kombineret med hans realistiske sans. For han foreslår at begynde som huslærer hos Birkedal til november og efter et års forløb lave sin egen skole med national-kristelig vækkelse til formål. Han vil lave en to-årig skole, hvor han det første år vil levendegøre almueskolens kundskaber for børn i konfirmationsalderen, i det andet give dem „en smule højere dannelse“ ved hjælp af Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorie.

Realitetssansen ses i forslaget om at starte som huslærer. Det mener han, Birkedal vil acceptere, for han har nu i knap et år været lærer for hans og Østergaards og Blochs sønner, og han ved, at de tre præster har været glade for hans undervisning og gerne ser den fortsat. De to af de tre drenge skal konfirmeres det følgende forår, og Kolds idé er da at fortsætte med at undervise dem i Ryslinge, mens de går til konfirmationsforberedelse hos Birkedal.

Birkedal var kendt som en stor konfirmationsforbereder, og Kold kunne derfor forvente, at han ville få flere udenbys drenge i sit hus. Som huslærer hos Birkedal kunne han derefter forberede sin egen skole ved at bygge den på Birkedals ry som prædikant og lærer. Han beder ham derfor skaffe et par drenge til fra Fyn eller andetstedsfra og slår en handel af med ham om, hvordan de kan indrette sig. For Kold siger, han vil undervise hans børn gratis, hvis han skaffer ham flere elever, der kan give ham 10 Rbd hver for undervisningen, og som kan bo og spise ude i byen. Kold kender Birkedals dårlige økonomiske situation. Han var som Hass dårlig til at spare, havde en forvænt kone og mange børn. Så han har baggrund for at mene, at hans tilbud vil interessere Birkedal. Hvis vinteren går godt, vil Kold så bygge eget hus i Ryslinge og fortsætte undervisningen der.

Planen for den selvstændige skole har han også klar, og i den ligger hans ambitioner. Finansieringen forestiller han sig klaret på den måde, at hans tidligere husbond, den rige Knud L. Knudsen i Forballum skal låne ham de 2.000 Rbd, huset må koste mod at få pant i det. Andre rige bønder kan så – på Birkedals anbefaling – skyde andre 500 til, og selv har han 500 fra Smyrnatiden. Dermed skulle økonomien kunne klares, når han får 20 elever, der bliver to vintre og giver 30-40 Rbd. for hver. Så vil han endda have råd til fripladser, regner han ud allerede nu.

Kolds detaljerede skoleplan, som vi kender den fra august 1849 viser,

at han længe har tænkt over den. Så skolelærer Smiths skole i Vindlev, som han selv nævner som årsagen til, at han kommer frem med sin plan, er kun anledningen, der får gnisten til at fænge. Gnisten er det røre, der er om krigen i juli 1849 og friheden, som kongen har givet folket måneden før. Nu skal der satses på egne kræfter, og Kold ved han selv har dem men også, at han må gå forsigtigt frem.

Fra sin tid i Smyrna ved han, at en selvstændig må begynde i det små, have en startkapital og nøje overveje udgifter og indtægter. Og desuden have sat sig ind i markedet på forhånd. I Smyrna lykkedes det at drive egen forretning – nu vil han prøve igen.

Han ved, der vil blive grobund for vækkelse på Sydfyn, når Birkedal har slået sig ned der. Og regner med, at den kristelige vækkelse vil smitte af på hans egen virksomhed. Han har desuden selv under krigen fået kontakt med gudelige kredse på Nordfyn, så dem vil han måske også kunne inddrage. Og han ved, at Østergaard og Bloch gerne vil have deres sønner konfirmeret hos Birkedal. Så en forberedelsesskole hos ham vil være en mulighed, hvor han ikke sætter penge til forgæves. På stedet vil han så kunne udforske mulighederne for at ekspandere. Så der er ikke megen risiko forbundet med at slutte sig sammen med Birkedal. Tværtimod har der nok været noget dragende for Kold i tanken om at skulle konkurrere med en grundtvigsk præst i dennes eget hus. For han stolede på sine egne vækkelsesevner og regnede sig selv for Birkedals ligemand. Og hvis forsøget alligevel ikke faldt heldigt ud, ville han kunne rejse uden at tabe ansigt eller penge.

Mens Kold går og gør sig overvejelser af denne art i Vestjylland, får han et brev fra København, der fremmer opmærksomheden omkring hans person.

Grundtvig og den folkelige højskole

I 1840'erne skriver Grundtvig flere bøger om sin højskoletanke, men intet kommer ud af den. Han deltager ikke i tidens debatter om forfatningsændringer og om sociale forbedringer for bønder og husmænd. Han er tilfreds med stænderforsamlingerne og mener, at med folkelig oplysning og frihed i økonomiske og åndelige spørgsmål vil udviklingen ske til det fælles bedste.

Årene 1848 og 1849 sætter ny gang i Grundtvigs optagethed af skoletanker. Kort før Christian den ottende dør i januar 1848, får

Grundtvig lovning på en omarbejdelse af Sorø Akademi efter retningslinier, der i nogen grad ligner hans planer med skolerne. En statshøjskole med folkelige foredrag om historiske og litterære emner for unge fra alle stænder synes at skulle blive til virkelighed. Men efter kongens pludselige død og på grund af de dramatiske krigsbegivenheder, der følger kort efter, lægges planen væk. Det nye ministerium har andet at tænke på og er i øvrigt ikke særlig interesseret i den.

Grundtvig bliver valgt som medlem af den grundlovgivende forsamling, der mødes vinteren 1848-49 for at forberede indretningen af det nye samfund. Den grundlov, der bliver resultatet af arbejdet 5. juni 1849, kommer til at indeholde paragraffer om både kirken og skolen. Begge emner har selvfølgelig Grundtvigs store interesse.

Men det er ikke de ydre former for kirkens og skolens liv, der interesserer ham. Det er indholdet af det og derfor mulighederne for fri kristelig og folkelig forkyndelse. Han agiterer stadig for sognebåndsløsning, men det vinder ikke gehør. Hele spørgsmålet om kirkens fremtidige organisation udsættes efter megen debat, fordi forsamlingen ikke kan blive enige om hovedproblemet, om kirken helt skal styre sig selv fremover eller stadig høre under staten i en eller anden form. Grundloven kommer derfor til at indeholde en paragraf om, at kirkens forhold engang skal ordnes ved lov.¹⁹ Så statskirken fortsætter nogenlunde uændret under det nye kirke- og undervisningsministeriums administration, og almueskolen bliver stadig underordnet kirkens forkyndelse og ledelse.

Kirken får dog ikke monopol på religiøs forkyndelse længere. Religionsfrihed, forsamlingsfrihed og ytringsfrihed anerkendes som grundlæggende for samfundet, ligesom ingen borgere efter grundlovens indførelse længere kan forfølges eller diskrimineres på grund af religiøse eller politiske meninger. Alt dette får naturligvis Grundtvigs varme støtte, tilhænger af al åndelig frihed, som han er.

Grundlovens skoleparagraf drejer sig om, hvem der har ansvaret for børneundervisningen.²⁰ Oprindelig mente kirke- og undervisningsminister *D. G. Monrad*, der udarbejdede det meste af forfatningsudkastet i foråret og sommeren 1848, at der overhovedet ikke skulle stå noget om skoleforhold i grundloven. De love, der var for området skulle jo fortsætte, og de forbedringer, som han og andre skoleinteresserede ønskede skulle komme, behøvede efter hans mening ikke blive omtalt i forfatningen. Men spørgsmålet om, hvem der havde pligt til at sørge for børns undervisning, staten eller forældrene, havde længe været et

så omdiskuteret spørgsmål langt ud over grundtvigske og gudelige kredse, at det måtte fastsættes i grundloven. Det hang sammen med, hvad borgerne kunne forvente af det nye samfund. Derfor blev skoleundervisning også en overgang diskuteret i forbindelse med retten til arbejde for alle. Men problemet hang også sammen med de økonomiske problemer, der ville komme ved den nødvendige udvidelse af skolevæsenet og med tankerne om det private initiativs berettigelse i samfundet i det hele taget. Resultatet af overvejelserne blev et kompromis, idet der i § 90 kom til at stå, at børn har ret til gratis undervisning, hvis deres forældre ikke er i stand til at sørge for den selv. Således blev forældrenes fortrinsret til at sørge for deres børns undervisning fremhævet, samtidig med at der blev taget hensyn til de forældre, der ikke havde råd. Ingen var imidlertid særlig tilfredse med kompromiset, og debatten om børneundervisningen og dens forbedring fortsætter derfor for fuld styrke i rigsdagens første år.

Grundtvig er først meget imod at stemme for skoleparagraffen, da han både er imod skole- og undervisningspligt for børn. Han ønsker, at den folkelige dannelse af de voksne efterhånden helt skal overflødiggøre de offentlige „afretningsanstalter“, som han kalder almueskolerne.²¹ Hvis det alligevel viser sig, at forældrene ikke selv formår at undervise deres børn, har han ikke noget imod gratis offentlig undervisning af de fattige børn. Men han håber ikke det bliver nødvendigt i større udstrækning.

Den 9. december stiller Grundtvig spørgsmål til den nye kirke- og undervisningsminister *J.N. Madvig* om, hvordan det går med planerne til oprettelse af den Sorø-højskole, som han året før havde fået lovning på skulle blive til noget.²² Han får til svar, at sagen er stillet i bero, hvilket Grundtvig formodentlig vidste på forhånd. Men han tager spørgsmålet som anledning til at holde en længere tale om, hvad han kalder „sin yndlingstanke gennem en hel menneskealder“, nemlig den folkelige højskoles betydning. Den er nu større end nogen sinde tidligere, siger han. Det nye samfundssystem med almindelig valgret til lovgivende forsamlinger kan kun lykkes, hvis alle valgbare mænd får mulighed for at stifte bekendtskab med den folkelige højskole. Ellers kommer de fleste i lommen på de få, folket i lommen på de lærde. Kun hvis de ulærde lærer at udtrykke sig og tage stilling selvstændigt på dansk historisk grundlag, vil landets fremtidige styrke gavne alle. Og de ulærde bønder er for Grundtvig folkets kerne, som der nu bør sættes på. De er de fleste, og dem der er ivrigst til at forsvare landet under

krigen. Derfor skal de først og fremmest belønnes med oplysningsmuligheder. Han håber, at disse bønder snart må få et sæd, siger han, hvor de „roligen kunde overveje og roligen udtale, hvad der fremfor alt tilhører dem at overveje og udtale, hvad som i det Hele for det hele Folk kan være til fælleds Bedste.“ Uden oplysning for de firefemtedele af befolkningen, der er bønder, kan den sidste femtedel vente revolution eller bagstræverisk stagnation.

Trods påstået velvilje på rigsdagen overfor at gøre noget for bondestanden møder Grundtvig ikke større imødekommenhed over for sin højskoletanke. Det havde han nok heller ikke ventet. For der var kun få bønder eller bondevenner repræsenteret på den grundlovgivende forsamling. Men Grundtvig talte sin skoles sag alligevel. Hvad enten den ville blive forstået eller ej.

J.N. Madvig, der var professor ved Københavns Universitet og inspektør for de lærde skoler, forstår ikke Grundtvigs plan, som synes ham helt uoverskuelig og også ensidig i fremhævelsen af danskhedens betydning.²³ Han vil gerne gøre noget ved bøndernes uddannelse, men det skal ske som led i et sammenhængende system for hele landet, svarer han Grundtvig. Han tænker sig oprettelse af „højere bondeskoler“ på landet, der skal svare til de „højere borgerskoler“, der allerede findes i købstæderne. Men først synes han, almueskolerne skal forbedres på en måde, så de senere kan komme til at stå i forbindelse med højere bondeskoler, frivillige betalingskoler på landet for den mere opvakte del af den konfirmerede mandlige ungdom.

At regeringen ikke vil støtte Sorøskolen får imidlertid ikke Grundtvig og hans venner til at opgive tanken om en folkelig højskole. Forestillingen om den store skole for hele landet træder dog nu i baggrunden for planer om flere mindre skoler med samme formål. Og krigen mod slesvig-holstenerne og forberedelserne med den ny forfatning sætter skub i planerne, da Madvig har givet sit afslag. Vækkelse til befæstelse af danskheden og den borgerlige frihed synes dem nu mere nødvendig end nogen sinde før.

Foråret 1849 stifter Grundtvig derfor en ny forening med det formål at drøfte, hvad der kan gøres for skolesagen. Medlemmer af bestyrelsen bliver professor *Chr. Flor*, Kiel, professor *N.M. Petersen*, København – og stud.theol. *P.K. Algreen*. De ser sig nu om efter en mand, der kan føre deres skoletanker ud i livet.

I august 1849 – samtidig med at Kold tilbyder sig som lærer i Ryslinge præstegård – skriver Algreen et brev til Kold og beder ham

komme til hovedstaden og diskutere med grundtvigianerne, hvordan de kan få skabt folkelig vækkelse i landet.²⁴ Algreen er den eneste i kredsen, der kender Kold personligt. Men han har ikke set ham, siden de lavede gudelige forsamlingsmøder sammen på Mors, og det er da heller ikke ham, der har anbefalet ham til fremme af deres ideer – men Birkedal, ironisk nok.

Algreen starter sit brev med at sige, at han har tænkt på Kold i alle årene, siden de var sammen sidst og tror, han er den rette til at lave folkelig højskole:

Thi at du i Grunden er den samme gamle, den grundærlige Kold med levende Følelse for Guds Rige og for vort gamle Danmark, derom tvivlede jeg ingensinde

skriver han. Han har ganske vist undret sig over grunden til, at Birkedal har peget på Kold, for han har skildret ham som en slags heksemester til at lære børn at regne, men han blev alligevel glad, da han hørte om ham igen, for de har frygteligt brug for en handlingens mand. Derfor vil Algreen på kredsens vegne bede ham, ja besværge ham i danskhedens navn at komme over til dem så snart som muligt. Og begrundelsen lyder:

vi trænge til en Mand, som, udsprungen af Folkets Midte, hører ganske anderledes hjemme iblandt det end vi – med Skam at tale om – som kender det danske Folk og har Hjærte for det, som ikke blot kan tale med det, men tiltale det; vi trænger til din Bistand med Raad og Daad, for at vi ikke altfor længe eller endog bestandig skal blive siddende og snakke om, at der skal gjøres Noget og hvad der skal gjøres, hvis ikke vort Haab paa tysk Maner skal blive til en luftig Drøm, Haabet om et nyt, naturligt, kraftigt og ædelt Folkeliiv i Danmark.

De folkelige grundtvigianere, der gerne vil vække folket, kender ikke nogen mand, der kan gøre det, og derfor henvender de sig til Kold – på Birkedals råd, fordi Kold er så god en pædagog i regning! L.C. Müller havde på et besøg i København støttet forslaget. Han havde talt med Kold, efter at han var kommet hjem fra Smyrna og syntes også, han var folkelig – god til at fortælle. Og på det grundlag bliver Kold opfordret til at holde taler rundt omkring i landet for skolelærere og

andre interesserede. Ud af disse taler håber de, forbedrede skoler kan opstå, og nye måske gro frem.

Kredsen i København formodede Kold var grundtvigianer, og for øvrigt udmøntedes Grundtvigs tanker om folkelig oplysning også af ham selv nu i fastholdelse af den fædrelandskærlighed, som krigen havde fremkaldt. Så måtte der siden komme den oplysning til, som folket kunne forstå. Det var jo bønderne, der skulle vækkes nu, og dem vidste de, Kold kunne tale til. Men der var ingen uden Algreen og Lassen Knudsen i København, der kendte Kold, og det var længe siden, de havde set ham. Grundtvig anede næppe hans eksistens.

SKOLEFORSØGET I RYSLINGE

Huslærer hos Vilhelm Birkedal

Kold modtager Algreens brev kort efter, at han har sendt sit tilbud til Birkedal. Da han har allerede fået endnu et tilbud om at blive lærer – nemlig fra sin gamle rejsefælle L.D. Hass.¹

Hass, der blev præst i Hals i Vendsyssel i marts 1848, kommer hurtigt til at føle sig mismodig også over forholdene der.² Ikke engang krigen eller forfatningsbestræbelserne synes at oplive ham synderligt. Han har igen fået en sløv menighed uden modtagelighed for vækkelse. Så da skolelærerembedet i Hou bliver ledigt, tilbyder han det til Kold, for at han kan gøde jordbunden for hans forkyndelse. Han havde ikke glemte Kold og hans evner og bar ikke nag til ham, fordi han var en dårlig tjener i Smyrna. Det var en mislykket tur under alle omstændigheder, og Hass havde hurtigt fået andre problemer at tænke på efter Kolds afsked med ham. Han hjalp endda Kold med at få huslærerstilling, da han kom tilbage til Danmark og ikke kunne få embede, for han kendte de vestjyske grundtvigianere godt.³ Selv var han nu isoleret i det nordlige Jylland.

Kold har således flere muligheder at vælge mellem i august 1849. Han er rigtig kommet i vinden som skolemand. For af det brev, Kold sender Algreen som svar på opfordringen om at komme til København, ses det, at Birkedal accepterer hans tilbud.⁴ Det mærkelige er da, at Kold på den baggrund siger ja til Hass' opfordring om at komme op til det lille embede i Hou. Det er ikke fordi han ønsker at komme der. Han vil helst til Ryslinge – og først Algreens brev giver ham mulighed for også at vælge at blive støttet af grundtvigianerne i København – men han fortæller Algreen, at han har sagt ja til Hass for at se, „om Skolen i Fyen var med Guds Vilje eller ikke.“ Er den hans vilje, vil han jo komme der.

Bag Kolds skæbnetro hviler der en god del jordisk beregning. For han kan vel regne med, at Birkedal vil blive fornærmet, hvis han ikke kommer til ham og mere ivrig for at få ham, når han bliver fornærmet. Det kommer i hvert fald til at holde stik. Guds vilje viser sig at falde

sammen med Birkedals forfængelighed, for da han hører, at Kold vil til Nordjylland, rejser han straks til Sdr. Felding for at overtale ham til at komme til Ryslinge. Kold har utvivlsomt nydt situationen efter forsmædelserne med Hass. En grundtvigianer og endda en landskendt en, der ydmyger sig ved at rejse langt for at få ham i sin tjeneste!

Over for tilbuddet fra København reagerer Kold også med stor realitetssans. Han iler ikke til København for at drøfte Grundtvigs skolesag med gruppen af lærde folk der, selv om han beundrer Grundtvig og vil holde skole på hans historiebog. Han vil holde *skole* – ikke bare rejse rundt og holde taler – og han vil ikke sætte penge til, hvis der ikke er soliditet i sagen. Så han skriver til Algreen:

Have I ingen andre Pengekilder at henvise til end at Sagen maa hjælpe sig selv op og arbejde sig frem med sin egen Kraft, da er vist intet andet at gjøre end, hvad jeg allerede staar i Begreb med. Og min Rejse til København vilde da være Tidsspilde og unyttig Udgift.⁵

Og da kredsen i København ikke har nogen penge at tilbyde, rejser Kold til Ryslinge en af de første dage i november 1849 og begynder sin huslærerstilling i Birkedals hus. Han medbringer Johan Østergaard, der skal konfirmeres om foråret, og efter nytår kommer den anden vordende konfirmand Agathon Bloch. Birkedals ældste søn Gram Birkedal er 11 år, og med de to drenge samt Birkedals ældste datter, den 10-årige Augusta samt en kusine til de to Birkedal-børn starter han undervisningen i november. Inden jul skaffer Birkedal ham to drenge fra byen, der også skal konfirmeres hos ham om foråret, nemlig sadelmagerens søn Hans Albrektsen og gårdmandssønnen Lars Frederiksen. I januar slutter endnu to drenge sig til flokken. Jørgen og Søren Jørgensen, sønner af en gudelig gårdmand fra Vejle-kanten, som Kold kender gennem Peter Larsen i Dons.

Seks drenge i konfirmationsalderen og to piger er eleverne, der skal være prøveklude for Kolds evne til at „beånde“. I virkeligheden fortsætter han den huslærerundervisning, han lavede i Sdr. Felding. Men den har for ham selv et langt større perspektiv, og planerne for, hvad han vil opnå med de unge mennesker, er da også tilsvarende store.

Da han har undervist nogle af dem i to uger, skriver han til Algreen om formålet med sin nye undervisning, og hvordan han prøver at opnå det:

Efter min Mening bliver Hovedhensigten med min Skole at aabne Livskilden hos Vedkommende; thi er den først aabnet da vil det øvrige fornødne vordre dem tillagt af Livets Herre.

Som Middel til at aabne dem bruger jeg en levende historisk poetisk Undervisning. Den prosaiske Undervisning kan aabne Tænkningen; men giver hverken Liv eller Varme. Derfor begynder jeg med Mythologien, fortæller L.C. Müllers Udtog⁶ og dernæst læse vi Øhlenschlägers Nordens Guder⁷ til stor Fornøjelse for os alle. Grundtvigs Bragesnak vil jeg læse for dem, og selv læse Grundtvigs store Mytologi for at give dem den aandelige Forstand.⁸ Siden vil jeg fortælle efter L.C. Müller hele Historien og lade dem læse Brandts Historiske Digte.⁹

Men da i det mindste ikke jeg kan bygge en dansk folkelig Oplysning, der har noget Indhold paa anden Grundvold end den ebraisk-christelige Almeenanskuelse af Menneskelivet, eftersom jeg seer og forklarer den nordiske Livsanskuelse kun i dens Lys, saa følger deraf, at jeg maa bibringe dem denne Anskuelse først levende og saaledes begynde med Bibelhistorie.¹⁰

Kolds ambitiøse skoleplan ender med at slå fast, at han vil begynde med at gøre det, han altid har gjort som børneskolelærer, nemlig fortælle bibelhistorie, og at han vil gøre det på det gudelige grundlag, han altid er gået ud fra. Ganske vist rummer udtalelsen her en imponerende bestræbelse på at inddrage både Oehlenschläger, Grundtvig, L.C. Müller og Brandt og beskæftigelse både med mytologi og danmarkshistorie. Men denne folkelige oplysning kan „i det mindste“ af ham ikke gøres på andet grundlag end, hvad han kalder den „ebraisk-christelige Almeenanskuelse af Menneskelivet“, og det betyder for Kold bibelhistorie ud fra en kristelig forkyndelse. Det er sandsynligvis Birkedal, der har medvirket til Kolds glubende appetit på mytologien som undervisningsfag. Den havde han aldrig haft før, og fra ham har han utvivlsomt også udtrykket „at aabne Livskilden“ i tilhørerne. Men den nordiske mytologi tolker han som udtryk for den kraft, der kan befordre store handlinger, og det „at aabne Livskilden“ er blot et finere udtryk for det, Kold altid har gjort, nemlig at tale direkte til de mest personlige følelser i tilhørerne, så vækkelse kan blive mulig. Men selv mener han, han udfører grundtvigsk folkelig oplysningsvirksomhed.

Fra sin ankomst til Ryslinge vækker Kold opsigt gennem sin optræden og sin undervisning. Han går klædt i den grønne jakke fra soldatertiden sammen med sine almindelige vadmelsbukser og sivsko. Det er

den skinbarlige ånd fra 48, der går rundt i sognet og fortæller om krigen og sin deltagelse i den. Han inviterer børn fra sognets skole til at overvære sin undervisning i præstegården og er tilfreds, da rygtet går om hans måde at fortælle bibelhistorie på. Han beretter til Algreen:

Man smaasnakker om i Byen at Degnen skal have beklaget sig over at Børnene ikke saa villige som før bære Udenadslæsningens Aag, men at de have forlangt Fortælling.¹¹

Det er også Kolds fortælleevne, der gør størst indtryk på den eneste af hans første elever, der har berettet om hans undervisning. Det er Lars Frederiksen, hvis indtryk senere vil blive beskrevet i gennemgangen af Kolds pædagogik.¹² Han huskede ikke siden Kolds anstrengelser for at sætte ham og de andre elever ind i den store litteratur, således som Kold beretter for Algreen, da vinteren næsten er gået, at han har gjort. På dette tidspunkt gør Kold nemlig undervisningens resultat således op:

En klarere og livligere Anskuelse af Kristendommen have de tilegnet sig, ligesom ogsaa stor Interesse for vore store Forfattere. Vi have i Vinter læst, dvs. jeg har læst for, og samtalen have vi om det Læste: Øehlenschlägers Nordens Guder, Ingemanns sorte Riddere og Valdemar den Store og hans Mænd.¹³ Desuden har jeg fortalt Det gamle Testamente og Bibelhistorie mest efter L.C. Müllers og Danmarkshistorie til Gorm den Gamle. For Øjeblikket læser vi Hakon Jarl og Gudskelov den gamle Nordens Aand kan røre sig i dem.¹⁴ Den er endnu ikke død overalt.¹⁵

Det store oplysningsprogram skal overbevise Algreen om, at Kold nu er en rigtig grundtvigianer. Børnene i skolen bliver da også brugt til, at Kold selv kan få læst de mange bøger, han ved hører sig til på en folkelig højskole. Han ved, de skal fortælles, men først skal han jo kende stoffet selv, så han læser det op og samtaler om det, som han siger.

Den samme træning til at blive rigtig højskolelærer siden pålægger han sig selv to aftener om ugen, hvor han holder Danske Samfund's møder med egnens unge og lidt ældre mænd. Der er stor søgning til dem straks fra starten i november. Efter to måneders forløb må han dele tilhørerne i to hold på hver tyve. For de yngste læser han op af

Carit Etlars fortællinger,¹⁶ for de ældste af Ingemann, Oehlenschläger og Grundtvig. Børnene, han er huslærer for, deltager begge aftener. Han underholder desuden det ældste hold med nationale og politiske taler fra Grundtvigs tidsskrift „Danskeren“,¹⁷ og det hele glider ned ved hjælp af fabler og historier, som han selv kender, og som svarer til det moralske indhold, han lægger ind i de store forfattere. Alt i alt gør han, hvad han gjorde i Danske Samfund i Forballum til samme slags møder 10 år tidligere men med det perspektiv, som krigen og den politiske frihed giver hans forkyndelse nu. Også om denne side af sin virksomhed giver Kold hurtigt Algreen besked:

Med Hensyn til vort Oplysningsvæsen, da gaaer samme rask fremad. Store Danske Samfund, bestaaende af en 16 til 20 stadige Deltagere, Tjenestekarle og unge Huusmænd har det Vidnesbyrd i Sognet, at det gjør sin Virkning. Bønderne mene at mærke en stor Forandring paa deres Tjenestekarles Samtaler og Livlighed. Da vi en Aften talte om det danske Samfunds Forhold til det christelige Liv, bemærkede en Bondekarl, at efter hans Erfaring vakte og nærrede det ene Liv det andet. Adskillige komme for et Syns Skyld, og een Mand har vi, som sover.

Jeg har læst Halvdelen af Valdemar den Store og hans Mænd; den liden graa Bonde der holdt sig til Knud og Studen opvækker den hjerteligste Latter, og Ole Stam, gamle Arnold og især Ingefried er vore Helte. Boisens tale, til de hjemvendte Soldater i Danskeren, gjorde et dybt Indtryk paa Forsamlingen, og fremkaldte nogle Kraftyt-ringer mod Tydskerne og de fremmede Anførere.¹⁸

Kold holder kontakten ved lige med Algreen for at gøre indtryk på kredsen i København og drage nytte af den. For tanken om den selvstændige skole er stadig i hans tanker. Allerede kort efter ankomsten til Ryslinge i november beder han den om støtte til den skole, han vil lave. Men i januar kommer han i tvivl om, hvor den skal ligge.

I julen 1849 besøger han nemlig med sine elever nogle familier på Hindsholm nord for Kerteminde, som han kender fra sin soldatertid. De fortæller ham, at de gerne vil have en børneskole i Dalby, og at de kunne tænke sig, at han blev lærer der. De har forbindelse med den grundtvigske skolekreds i København og tror, den vil støtte dem med penge. Det giver Kold anledning til at overveje, om han skal flytte derop og starte skole i stedet. For som han fortæller Algreen:

*Paa Hindsholm er der Øjeblikket mange flere Deeltagere, mere Begejstring og større Trang. De ville der lettere modtage nogle udensogns Elever i Kost for billigere Pris, saa Skolens udvortes Velvære var der mere sikkert end noget andet Sted.*¹⁹

Han nævner tanken for Birkedal, der svarer ham med at sige, han hurtigt må finde ud af, hvor han vil være. I marts beslutter Kold da at blive i Ryslinge og holde ungdomsskole om vinteren. Om sommeren vil han så holde børneskole på Hindsholm. For at overkomme to skoler vil han antage en lærer, som kan hjælpe ham.

At han på dette tidspunkt er så dristig, at han tør tænke på to skoler, og de udgifter, de vil medføre, skyldes, at nogle af hans gudelige venner og bekendte på Fyn og i Jylland samtidig danner en skolekommission til udbredelse af private børneskoler. Flere er rigsdagsmedlemmer. Nemlig *Jens Jørgensen* fra Uldum, (hvis sønner han underviser), *Christen Larsen* fra Dalby, (som han netop har truffet) og *Cornelius Petersen* fra Davinde ved Odense, der hører til den nordfynske vækkelseskreds. Med i kredsen er også *Poul Rasmussen* fra Sanderum (som Kold kendte fra sin soldatertid) og Christen Larsens bror *Morten Larsen* fra Dalby. Fra Ryslinge deltager *Frederik Larsen* (hvis søn Kold også har som elev). Alle er gårdmænd og ivrige efter at gøre noget for børns undervisning. De opfatter deres selskab som en aflægger af det grundtvigske i København og håber, det vil forsyne dem med penge. De vil da selv finde de rette steder i Jylland og på Fyn, hvor de nye skoler skal ligge og de rette lærere til at lede dem.

Kold agerer som mellemmand mellem de to grupper, idet han opfordrer Algreen til at kontakte den fynsk-jyske skolekommission, så grundtvigianerne i København kan komme i gang med deres folkelige virksomhed. Og selv vil han altså også gerne nyde godt af den.²⁰

Men problemet med det grundtvigske selskab er, at det ikke er interesseret i at lave børneskoler, og at det ikke ønsker kristelige vækkelsesskoler som bønderne på Fyn og i Jylland. Flere af disse kalder sig grundtvigianere, men de havde fået deres lyst til at lave skoler fra vækkelsen og så nu mulighed for at opfylde den med grundlovens indførelse. Politisk var de Bondevenner med nær tilknytning til Grundtvig og hans venner på rigsdagen.

Kold bliver klar over forskellen på de to foreninger, da han i november søger om penge fra københavnerne. For Algreen forklarer ham i et brev, hvad det grundtvigske skoleprogram går ud på,²¹ og Kold svarer

med at udbryde:

Jeg blev lidt bange da jeg saae de nøjagtige Bestemmelser – 18 Aar – nøje Kundskab Geografi-Historie- og især Statistik, hvortil jeg tænkte mig en skarp Examen, som Rosinen i Pølseenden.²²

Det var alt sammen ikke noget for ham, der på dette tidspunkt helst ville undervise børn og unge under 18 år. Han fortæller Algreen, at de mænd, han møder i Danske Samfund, der er over 18 og under 30, synes han er døde i det. Han vil hellere tale med jævnaldrende eller ældre mænd end til unge fløse, der kun er optaget af kæresterier og andre pralerier. Og en kristelig national forkyndelse er for ham hovedmålet, ikke de vanskelige kundskaber, Algreen omtaler, og som for Kold hænger sammen med eksamensvæsenet. Men da de fynsk-jyske vækkelsesfolk kommer i gang med et skoleinitiativ, ser Kold stort på københavnernes forestillinger. For hvis grundtvigianerne vil i gang, må de støtte sig til dem, der har kontakterne til bønderne, og det har hans venner og han selv.

Fast besluttet på at drage nytte af det nye røre, køber Kold i foråret 1850 en ejendom i Ryslinge for 1400 Rbd. Halvdelen af dem skal betales til sommerterminen. Dem har han selv sparet op, men han vil helst ikke bruge sine egne penge med det samme. Så han starter en indsamling.

Ideen til indsamlingen får han efter et besøg i København i maj. I Vennemødetalen fortæller han, at han havde et hus på hånden med 4 tdr. land til 1400 Rbd men kun ville give 1000, og at han var ved at opgive sagen, da der kom „et skrap Bud“ efter ham fra København, at nu skulle han se at få begyndt. Det er imidlertid tilbuddet fra forrige efterår, han henviser til, som han bruger nu – og i talen altså lader være påskuddet til at bestemme sig. Således kan han lade grundtvigianerne blive årsag til, at han kommer i gang. Han beder nemlig manden, der vil sælge huset, vente 8 dage og går hele vejen til København for at opsøge Algreen og bede ham om Grundtvigs penge. Han overnatter hos Algreen på Regensen, og da han kommer frem med sit ønske om at træffe grundtvigianerne, reagerer Algreen således, fortæller han i talen:

Hvor vil du hen, Grundtvigianerne er ikke den Slags Folk, der huske iaar hvad de besluttede ifjor, de har ganske andre Ideer nu, men jeg

*skal følge med dig til Grundtvig!*²³

Kold får i talen præsenteret sit første møde med Grundtvig som det lykkektræf, der gør, at han får overbevist Grundtvig om sine egne planer! For han refererer ganske vist, at Grundtvig er ret ligeglad med ham – men dog støtter ham – og på baggrund af at han nu, på Grundtvigs opfordring, forklarer, hvordan han *kom i gang* – kan hændelsen give påskønnelse til Grundtvig, samtidig med at Kold får sagt, at det er *hans* ideer, der bliver virkeliggjort.

De bliver nemlig uenige, da de begynder at tale om skolesagen. Kold refererer mødet og samtalen ironisk-ærbødigt på følgende måde:

Da vi kom op til ham, stod han og røg sin Pibe, og lagde sin Arm paa Kakkellovnen. Det er Kold fra Fyen, sagde Algreen. Aa, sagde Grundtvig, er det det! og vi ragede da strax uklar.

Jeg vilde have mine Fyre i Skole naar de var nylig konfirmerede, i en Alder af 14, 15, 16 Aar, men Grundtvig sagde: det duer ikke før de bliver 18 Aar.

Jeg kan godt huske, at jeg sagde: Grundtvig kan ikke vide, hvorledes Bønderne er derhjemme, thi naar de er 18 Aar, har de allerede begyndt at lege Kjæreste, ryge Tobak, gjøre Pibe- og Uhrhandeler, og saa kan vi ikke faae dem beaandede. Jo, svarede Grundtvig, det kan vi nok. Nei, sagde jeg, som jeg har opfattet Forholdet, er min Mening den eneste rigtige. Jeg har altid været vis i min Sag, ogsaa naar jeg tog fejl ... Striden mellem Grundtvig og mig blev dog bilagt, men paa den Maade, at Grundtvig gav efter, og ellers var der heller ikke bleven noget af det Hele, thi jeg havde ikke givet efter.

Derpaa rykkede jeg frem med mit Ærinde, nemlig at jeg nu skulde have den Understøttelse der var lovet mig. Ja, sagde Algreen, hvad skal vi gjøre derved, hvordan skal det gaae, thi Grundtvig veed selv, at der Ingenting er i Kassen. Jo, sagde Grundtvig, det kommer nok. Derpaa spurgte han mig, hvormegen Understøttelse jeg da meente, at jeg skulde have.

Jeg har selv 500 Rd., sagde jeg, naar jeg faaer 600 Rd. til – men det skal være til Gave, thi jeg tør ikke love at betale dem tilbage – saa har jeg 1100 Rd., og dermed skal jeg komme ud af det. Ja, svarede Grundtvig, 600 Rd. og 500 Rd. er 1100 Rd., men hvad vil De kunde gjøre med dem? Ja, naar det ikke kan gjøres med lidt, svarede jeg, saa kan det heller ikke gjøres med meget, men det kan ikke gjøres med slet

intet. Derpaa sagde Grundtvig til mig: gaae hjem og sæt en Begjæring op til skikkelige Folk, hvori De beder dem om at understøtte Dem i dette Foretagende, og bring den op til mig, saa skal jeg underskrive den først, og saa skal vi see, hvad mit Navn kan batte! Jeg kan huske det som om det var skeet igaar.

Da vi kom udenfor, greb Algreen mig i Frakken og sagde: Du er en Lykkens Yndling, nu er din Sag vunden, naar Grundtvig tager sig saaledes af den, saa er den sikker.²⁴

Kold skriver efter dette møde en „Opfordring til at støtte Skolesagen“ med plan over, hvad han vil lave og sender den både til Jylland og til København.²⁵ Det er en „kristelig og oplyst bondestand“, han vil fremme gennem undervisning i bibelhistorie og danmarkshistorie. På Københavnerlisten er Grundtvig den første, der tegner sig med bidrag. Han giver 50 Rbd, og hans kone Marie Toft giver 100. I alt kommer der 26 navne på denne liste og 12 på Jyllands-listen, som han lader præsten H.J.M. Svendsen fra Ringkøbing sørge for bliver sendt videre. Sikkerhed for 550 Rbd får han i løbet af sommeren og efteråret. Men pengene falder ikke med det samme, og Kold vil også bruge dem til fripladser, ikke til køb af jord til skole og byggeri. Så han låner i juni måned 700 Rbd af to kvinder fra henholdsvis Ryslinge og Kerteminde.²⁶ Dem bruger han som udbetaling til sommerterminen.

Så det er ikke pengene fra listerne, der sætter ham i gang. Hans økonomiske beregninger er anderledes, end han giver det udseende af i Vennemødetalen. Tilskuddene udefra skal bruges fremover.

Men bidragene, han samler ind, styrker hans selvtillid på et tidspunkt, hvor han utvivlsomt har haft brug for det. Han samler selv penge ind på Fyn og kan siden på listerne fra Fyn og Jylland læse mange navne på præster og andre lærde folk, som han ikke kender, men som altså vil støtte ham. Forskellige faser i hans liv løber sammen nu med stort udbytte. For ikke alene får han løfte om penge men også gjort opmærksom på sin kommende skole, så han kan håbe på også at få elever til den. Gamle bekendte som provst Sørensen, Algreen, Hass, Knud L. Knudsen og L.C. Müller er blandt bidragyderne fra Jylland. Grundtvigs og Birkedals anbefalinger på Københavnerlisten gør nytte i kredse, han ikke kender selv.

I begyndelsen af august begynder han at bygge skolen. Da har han købt en ny grund uden for byen, men da han ikke får solgt den første før året efter, starter han med gæld.²⁷ Han bruger sandsynligvis sine

egne penge til en del af udbetalingen, men at han har haft gæld allerede nu ses af, at han samme efterår stadig beder Algreen om at sende ham penge.²⁸ Han klarer sig igennem ved at bruge materialer fra det første hus til at bygge for og få kørt de fleste andre gratis af folk, han kender. Og han bygger selv sammen med en murersvend, der tilbyder sin tjeneste. Efter et par ugers forløb bliver han klar over, at han ikke kan nå at starte skolen samme vinter. Der er ikke tid til at hverve elever, og skolen er heller ikke færdig. I november flytter han ind i den del, der er færdig, stuehuset, der har kostet ham 700 Rbd at få rejst.

Han tænker på at tage til Jylland om efteråret for at hente nogle af de penge, der er lovet ham derfra. Han har planlagt, at indsamlingslisten skal ende hos Knud L. Knudsen, som han regner med vil bidrage stort, når han ser, at andre har givet penge. Men han når ikke at komme af sted, for han skal være færdig med at skrive en afhandling om skolevæsenets forbedring inden 1. januar. Han når heller ikke til København for at hente penge derfra, så han beder Algreen sende ham i hvert fald 400 Rbd til decemberterminen.

Men da året er gået, står der trods alt et hus på Ryslinge mark, der kan bruges som skole. Det er betalt af egen formue og af penge, han har lånt. Og han har skabt opmærksomhed om sine planer i hele landet.

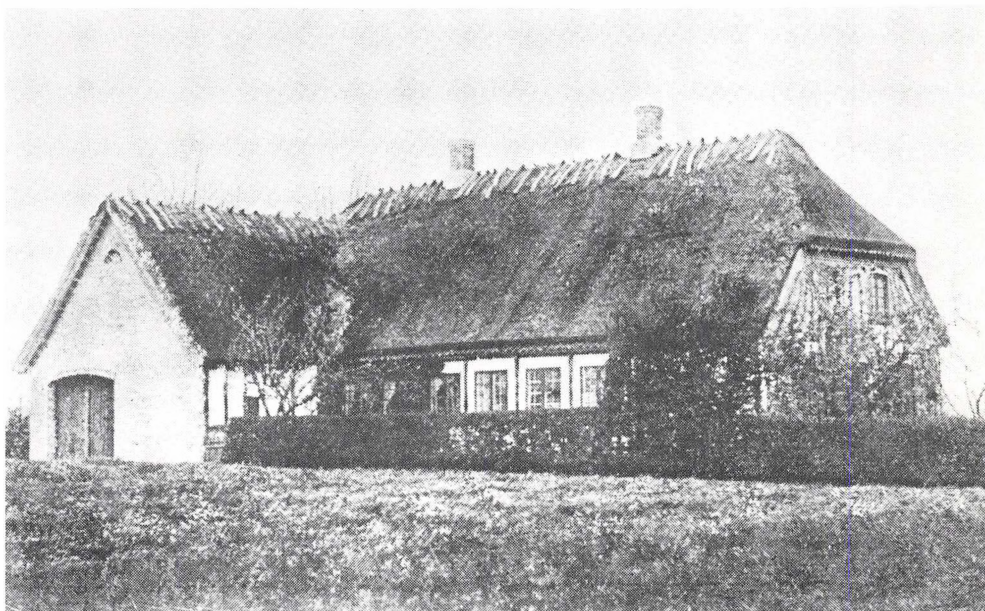
Det første år i Ryslinge er en eksplosion af foretagsomhed fra Kolds side. Først er han huslærer hos Birkedal i 5 måneder, til drengene er konfirmeret i april. Da har han samtidig holdt aftenskole og lært folk at kende i byen og på egnen. Så snart disse aktiviteter er overstået, overvejer han at købe jord til at bygge skole på. Så rejser han rundt på Fyn og tager også til København for at skaffe penge. Grundtvig giver ham ideen til at lade indsamlingen være landsdækkende, så han udsender sin skoleplan til gudelige og grundtvigske kredse i hele landet sammen med bidragslister. Og han betaler ud på den første grund, som han derefter forkaster til fordel for en anden, som han sætter sig i større gæld for at erhverve. Så begynder han at bygge hus, og mens han bygger, afslutter han en længere afhandling om skolevæsenet. Han når desuden i løbet af året at læse i store vanskelige bøger, som han dels låner af Birkedal og dels skaffer andre steder fra. Han lærer dem at kende ved at læse dem op i dag- og aftenskolen og er siden i stand til at bruge nogle af dem som inspiration, da han selv sætter sig ned og skriver.

Kold viser dette år sine evner på alle felter. Hans undervisningsfærdighed vækker opsigt. Hans organisationstalent giver resultat, og hans økonomiske sans og praktiske foretagsomhed skaffer ham et hus, som

Vilhelm Birkedal (1809-92). Præst i Ryslinge fra 1849. I hans præstegård underviste Christen Kold unge, inden han startede sin egen skole for voksne i samme by. (Det kgl. bibliotek).

Anders Chr. Poulsen Dal (1826-99). Lærer hos Kold på skolerne i Ryslinge, Dalby og Dalum. (Det kgl. bibliotek).

I denne bygning, der stadig kan ses i Ryslinge, startede Kold sin første skole.

Rekonstrueret skema for Ryslinge Folkehøjskole 1851-52

TID	MANDAG	TIRSDAG	ONSDAG	TORSDAG	FREDAG	LØRDAG
9:00-10:30	P.D. Verdens- historie	K. (Birkedals konfirmations- undervisning) stil	P.D. Verdens- historie	K. (Birkedals konfirmations- undervisning) stil	P.D. Verdens- historie	P.D. Verdens- historie
10:30-12:00	P.D. Regning	K. (Birkedals konfirmations- undervisning) Engelsk	P.D. Retskrivning	K. (Birkedals konfirmations- undervisning) Musik	P.D. Skrivning	P.D. Grammatik
13:30-15:00	P.D. Geografi	P.D. Naturlære	P.D. Geografi	P.D. Naturlære	P.D. Geografi	P.D. Naturlære
15:00-16:30	K. + P.D. Oplæsning /sang	K. + P.D. Oplæsning /sang	K. + P.D. Oplæsning /sang	K. + P.D. Oplæsning /sang	K. + P.D. Oplæsning /sang	K. + P.D. Oplæsning /sang
16:30-17:30	K. Danmarks- historie	K. Danmarks- historie	K. Danmarks- historie	K. Danmarks- historie	K. Danmarks- historie	K. Danmarks- historie
Aften		K. Danske samfund: Mytologi		K. Danske samfund: Mytologi		K. Danske samfund: Da. forfattere

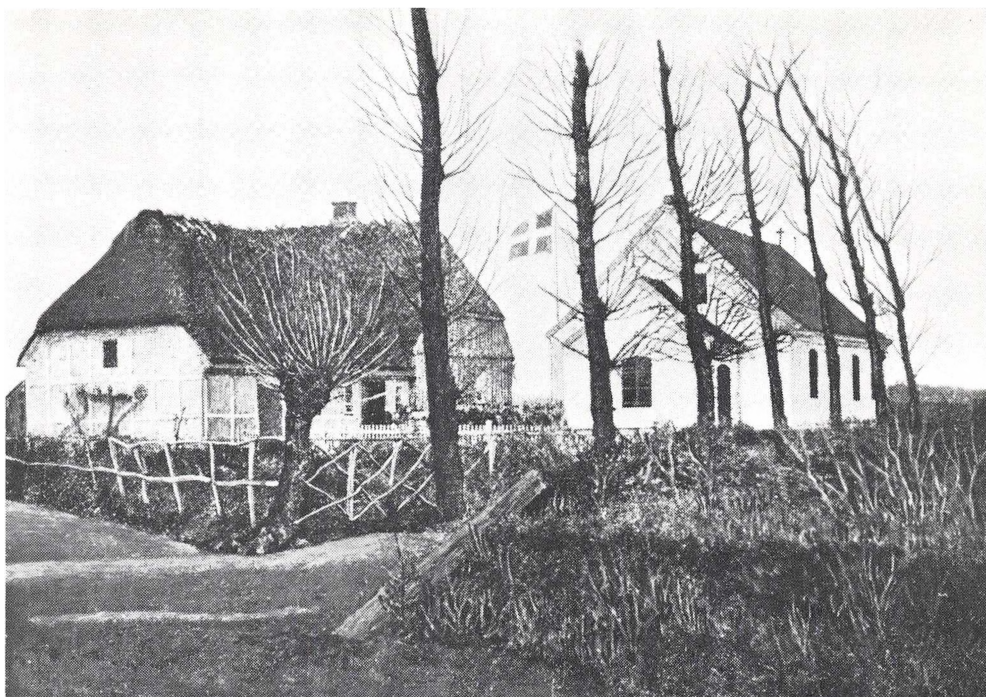
Lærere: Christen Kold (K.) og Poulsen Dal (P.D.)

Konstrueret skoleskema for Ryslinge folkehøjskole 1851-52. Kilde: Indberetning til provst Engelbreth 18/12 1851. Vindinge-Gudme provstearkiv, (Landsarkivet Odense).

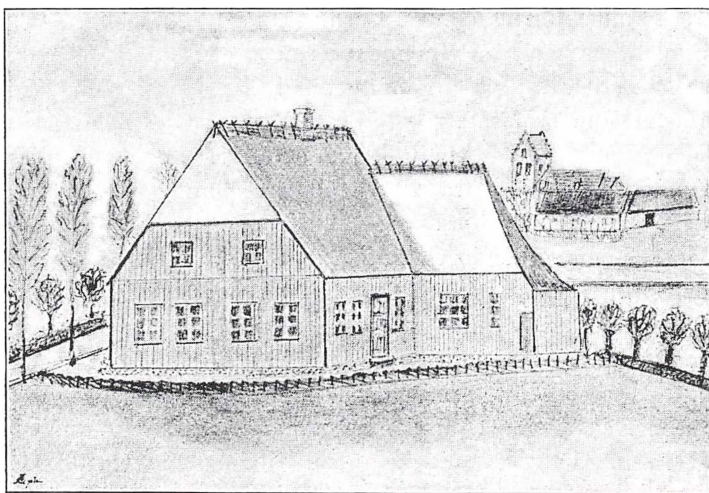

Tegninger fra Georg Bruhns stilebog, Ryslinge Folkehøjskole, Januar 1853. (Privateje). Billedet forestiller sandsynligvis Christen Kold.

Billedet forestiller sandsynligvis Vilhelm Birkedal.

Dalby friskole blev bygget i 1853. Bygningen til højre er et anneks til valgmenighedskirken i Kerteminde. (Det kgl. bibliotek).

Dalby bondehøjskole – også kaldet „fjællekassen“. Nedrevet 1862, materialerne blev derefter brugt ved opførelsen af Dalum højskole. (tegning i Fr. Nygaard: Kristen Kold – Folkehøjskolens Banebrøder, 1895).

Marie Kold (1826-96). Christen Kolds søster. Husmor på skolen i Dalby og desuden lærerinde i Dalum. (Privateje).

han kan bruge som skole. Oven i dette tænker han skolesagen igennem i et velformuleret og banebrydende skrift om børneskolen.

Bekendtskabet med Birkedal og Algreen og gennem den sidste kontakten til Grundtvig er stærkt medvirkende til, at han får interesse skabt om det, han vil lave. Birkedal påvirker ham desuden personligt og kundskabsmæssigt. Men det er hans egne kontakter og hans egne planer, der skal realiseres i den skole, han efteråret 1850 får bygget. Skolen er hans ejendom uafhængig af andres penge. For nu vil han være selvstændig og ikke lade sig bruge af andre længere.

At Kold – trods gæld og usikkerhed med hensyn til, hvordan han skal få elever – føler sig sikker i sin sag, vidner hans bog „Om Børneskolen“ om. Den er skrevet på overskud og optimisme. I den kan man læse om hans planer med den bygning, der nu stod og ventede på at blive taget i brug. Han skriver ganske vist om, hvordan almueskolen bør reformeres, for opgaven går ud på at beskrive dette, men han taler ud fra planerne med at skabe sit eget. Det er Birkedal, der sporer ham ind på at deltage i den offentlige debat, og det giver ham mod til at betragte sine forestillinger som mønster for en fremtidig udvikling af skolen i hele landet.²⁹

„Om Børneskolen“

Afhandlingen „Om Børneskolen“ blev ikke trykt i Kolds levetid, for den vandt ikke den konkurrence, den deltog i.³⁰ Den blev til som besvarelse af en prisopgave, som *Fyens Stifts literære Selskab* udskrev i maj 1850, og som blev bekendtgjort i *Fyens Stiftstidende*.³¹ Titlen lød: „Hvilke Forandringer i Borger- og Almueskolevæsenet ere blevne nødvendige ved de forandrede Forhold i vort Fædreland, og paa hvilke Maader bør de iværksættes?“

Birkedal får ideen til at Kold skal skrive den, og Kold indvilliger. Birkedal kunne selv have skrevet den, da han i høj grad er optaget af emnet selv, men han ønsker altså, at Kold skal gøre det. Vinder han vil skoleinitiativet på Ryslinge mark have vundet meget derved. Men han vinder ikke, og hans sag må da klare sig ved praksis alene. Bedømmelseskomiteen består af to gejstlige, to skolefolk og en klokker, og de finder, at det, han har skrevet er både ensidigt, selvmodsigende og forvirret.³² Manuskriptet er blevet sendt ind under pseudonym med mottoet „sandhed og virkelighed“.

At komiteen forkaster afhandlingen er ikke så mærkeligt. For den indeholder en total nedgørelse af den bestående almueskole til fordel for en helt anden skoleopfattelse, og selskabet ønskede reformforslag og ikke revolutionerende ændringer, som komiteen gjorde opmærksom på i bemærkningerne til besvarelserne. Hvoraf ingen for øvrigt vandt, men dog een blev trykt.³³ At Kold foruden at virke ensidig også forekom censorerne selvmodsigende og forvirret må skyldes, at han bruger kendte ord fra den almindelige debat om almueskolen men med nyt indhold. Og de kunne åbenbart slet ikke se, hvordan der kunne laves børneskole på Kolds grundlag, for han skriver, som om de ændrede forhold i landet, grundlovens indførelse, har medført et helt nyt folk.

„Om Børneskolen“ er et veloplagt om end noget vidtløftigt programskrift på et halvt hundrede sider. Det er skrevet i en blanding af mundtlig og lærd stil, der nok har virket vrøvlet og uigennemtænkt på bedømmerne. Og det skal da også indrømmes, at det er et sært sammensurium af personlige kommentarer, filosofiske betragtninger og konkrete ændringsforslag. Men der er sammenhæng i dem, og fremtiden skulle vise, at Kold var i stand til at holde både børneskole og voksenskole på sine tanker.

For det interessante ved skriftet er, at det afspejler ikke blot de planer for en fremtidig skole, han på det tidspunkt havde, og som han så småt var begyndt at realisere men også det program, han i de følgende tyve år holdt skole på for voksne i alle aldre. Ganske vist skulle afhandlingen jo dreje sig om almueskolens fremtid, men da det ejendommelige ved Kolds skolesyn er, at han betragter børn, som om de er voksne, og voksne, som om de er børn, er der ingen principiel modsætning for ham i at skrive om skole for børn og for alle andre aldersklasser.

Læsning i Grundtvigs „Haandbog i Verdenshistorie“ og „Nordens Mytologi“ giver ham inspiration til at skrive „Om Børneskolen“. Citater fra Grundtvig og især fra disse to værker vrimler det med i afhandlingen. Men han viser nu som altid, at han opfatter Grundtvig på sin egen måde.

To tankegange fra Grundtvigs store værker bygger han afhandlingens teori op på. Den ene er Grundtvigs opfattelse af parallellen mellem det enkelte menneskes og menneskeslægtens udvikling gennem stadierne fantasi, følelse og forstand. Den anden er placeringen af skolens betydning i forbindelse med statens og kirkens. Fra Grundtvig har han også ønsket om, at en særlig *ånd* må præge børn og voksne fremover,

som de kun kan få ved at blive optaget af historien. Men han udvikler denne opfattelse, så man ser, at det er hans eget liv og hans egen praksis, der danner baggrunden for at forstå den.

Afhandlingen tager sit udgangspunkt i „*Børns Evner og Trang*“, som han kalder det første kapitel. Og allerede de indledende programerklæringer forbinder hans egne erfaringer med børn med Grundtvigs historiebøger. For han udnytter dristigt Grundtvigs tankegang, at oldtiden er folkeslagenes fantasifulde barndomstid og middelalderen deres følelsesfulde ungdomstid til at kritisere almueskolen med, fordi den lægger vægt på forstandens udvikling og har tilsidesat den fantasi og følelse, han med Grundtvig mener er grundlæggende for børn og unge. Kold henviser ikke direkte til Grundtvig men bruger hans udtryk om slægtens udvikling ganske uformidlet i sin dom over den samtidige almueskole. Hans knudrede tilløb til at inddrage Grundtvig som springbræt for egne tanker lyder således:

For så vidt som almueskolen især beskæftiger sig med ungdommens undervisning fra det syvende år til konfirmationen, har den vistnok gjort sig skyldig i den fejl, at den næsten udelukkende har søgt at tiltale forstanden og kun delvis følelsen; medens fantasien, indbildningskraften, har været så godt som rent forbigået.

Denne fejl har vistnok sin grund deri, at det danske folk er et gammelt folk, og ifølge de åndelige naturlove i sin forstandstid, hvortil kommer, at vore filosofiske naboer, tyskerne, have i denne henseende haft en betydelig indflydelse på os og end mere fremskyndet denne reflektions ånd, som altså for så vidt er fremmed og unaturlig. At nu folket i det hele er gammelt og ikke mere i besiddelse af den glødende fantasi og varme følelse, som i dets ungdom og middelalder, lader sig ikke forhindre; men at forsyne børn med gråt skæg i vuggen ved at pånøde dem beviser for verdens ikke-tilblivelse af sig selv, og dens ikke-tilværelse fra evighed af, er vistnok at gå for vidt.³⁴

Det er fra Grundtvigs kritik af latinskolen og analyse af dens sammenhæng med tysk-franske oplysningsideer, at Kold henter sin ammunition til nedgørelse af almueskolens forstandsundervisning. Det er originalt gjort af Kold om end ikke særlig gennearbejdet, hvad hans „for så vidt“ er og „vist nok“ er vidner om. Håndfast overfører han Grundtvigs historiske udviklingsbegreber til barnets udvikling mellem 7 og 14 år og opnår dermed at vise filosofiske overvejelser bag sin kritik af

almueskolens undervisningsmetoder. Men omvejen er stor og svært begribelig og har nok været medvirkende til, at censorerne af afhandlingen allerede her er stået af.

Kold bruger sin forpustede indledning til i det følgende at harcellere over *kateketiseringen* i almueskolerne og ved konfirmationsforberedelserne. Sammen med Hass havde han 10 år tidligere kritiseret denne undervisningsmetode, da han forsvarede, at han ikke ville lære børnene Balles lærebog udenad. Nu gentager han, at børnene aldrig bliver kristne på den måde men kun ved, at der bliver appelleret til deres følelser. Og da børnene har deres „dybe, poetiske gemyt“ fælles med det danske folk i dets barndom og ungdom, skal de høre historier fra slægtens fortid. Det vil oplive dem, så de bliver optaget af „livets gåde“. Det behøver man ikke være lærer for at vide, siger Kold. I hans egen barndom hørte han eventyr og historier fra „frivillige lærere og lærerinder“, og de gjorde indtryk, fortæller han. Derfor skal børn høre sagn, myter, legender og andre „gudelige historier“, som han kalder dem alle indbefattet, hvad Grundtvig har vist ham, det danske folk blev oplyst af i sin barndom i oldtiden. Det opløftede folket til store handlinger og vil derfor også kunne opløfte børnene nu. Skal de blot lære kundskaber udenad, keder de sig og glemmer det hele eller bliver væk fra skolen. Frivillighed må være grundlaget og en undervisning, børnene kan lide, for „man kommer ikke langt med det dyr man skal slæbe i marken.“³⁵

Fortælling er altså grundlaget for børneundervisning, slår han fast, og derefter opstiller han så et børneskoleprogram. Afhandlingens to næste kapitler indeholder, hvad han kalder almueskolens hovedfag, nemlig „*Religionsundervisning*“ og „*Folkelig Oplysning*“. I religionsundervisningen skal børnene høre om jødefolkets og kristenfolkets barndom og derfor have fortalt historier fra Det gamle og Det ny Testamente. I den folkelige undervisning skal de stifte bekendtskab med det danske folks barndom ved at få fortalt nordiske myter og sagn. De to fag skal tilsammen meddele *slægtens fantasi og følelse*, som de selv som historiske væsener har del i. Følelsetiden var for Grundtvig ganske vist ungdomstiden over de 18 år – men Kold lader den også dække barndomstiden.

Bibelhistorie, danmarkshistorie og verdenshistorie bør optage mindst halvdelen af skoletiden. De er de vigtigste fag i skolen, for de bringer børnene ind på „historiens skueplads“, så de selv til sin tid kan „fortsætte slægtens levnedsløb.“ Formålet er, at de skal blive egnet til at

indtræde i henholdsvis „det himmelske samfund“, kirken og „det borgerlige samfund“, staten. Og for Kold er der ikke forskel på dette dobbelte borgerskab. Det er samme liv, de skal leve i begge opfyldt af fædrelandskærlighed og gudstro. Et nationalt og kristeligt liv under eet.

Gennem det levende ord, der med Grundtvigs formulering er „den naturlige vej, som skaberen har banet og anvist os, gennem øret til hjertet“ modsat skriftens kunstige vej, skal børnene blive optaget af deres eget liv ved at høre om forfædrenes.³⁶ I første omgang vil de måske ikke være i stand til at se sammenhængen men blot „fornøjes“ over den. Siden vil de kunne „se dybere“.

Efter at have slået disse sandheder fast giver Kold et eksempel på, hvordan der – med perspektiv – kan fortælles bibelhistorie for børn. Det er historien om Abraham, der får besøg af Gud Herren, han genfortæller. I fortællingen om den faderlige kærlighed er han helt på hjemmebane, og stilen er derfor tilsvarende jævn og enkel, selv om han beklager, han mangler børnenes tilstedeværelse ved nedskrivningen, så han kan inspireres af dem til at udtrykke sig endnu mere forståeligt. Indledningen til historien fortæller han således:

Det var en meget varm sommerdag; vi træffer Abraham siddende uden for sit telt under et stort træ, der med sine grønne, friske blade holdt solen fra at skinne på ham; thi solen skinner endnu stærkere og varmer meget mer i disse lande end hos os. Det var kort efter middag, medens de andre husfolk hvilede sig, og Sara var inde i teltet. Abraham sad også og hvilede sig med hånd under kind og tænkte vist på Herren i himlen; thi Abrahams tanker vare stadig hos ham, han var Herrens ven, og Herren var hans ven.

Han tænkte vist på den overmåde megen velsignelse, som Herren havde givet ham, den mængde kameler, køer og får, den yndige bopæl i Mamrelund, Sara hans elskede hustru, og især Guds faderlige kærlighed, som han så ofte havde tilsagt ham; ti hvor et menneskes skatte ere, der ere og hans tanker, og sært var det ikke, om Abraham ihukom Herrens nåderige forjættelse: I din sæd, Abraham, skal alle jordens slægter velsignes!

Det lysnede for hans ånds øje, hans hjerte slog i barnlig tro på den Herre, som ikke kan lyve, og om end skønt han endnu ingen søn havde, hans hustru Sara var gammel, og det syntes som om slægten skulde uddø med ham, så var det dog ikke hans mening i hans lyse

øjeblikke, at Eliesar skulde være hans arving.

Men han, som véd bod for alle savn, tænkte i dette øjeblik på Abraham. Som han slog sit øje op blev han vår tre vandringmænd komme hen imod ham; han tænkte: hvad mon det er for mænd, der rejser således til fods i den brændende hede. Jeg vil gå hen, byde dem ind til mig og give dem spise og drikke, måske de have gået en lang vej (ti Abraham boede nogle mil borte fra andre byer).³⁷

Kold brugte Rasmus Sørensen og L.C. Müllers bibelhistorier at fortælle udfra, men fortællingen her er langt enklere og pædagogisk i sin blanding af talesprogsudtryk og bibelske ord og vendinger. Grundtvigs bibelhistoriske sange har lært Kold at være poetisk, men tonefaldet er helt personligt.

Om metoden i øvrigt ved undervisning i bibel-, danmarkshistorie og verdenshistorie siger Kold, hvad allerede Hass havde anbefalet i Forballum, og Grundtvig i øvrigt også fremført i indledningen til „Historisk Børnelærdom“, at først bør læreren fortælle løsevne historier, der nærer fantasien, så bør de gives i sammenhæng, og dernæst kan børnene lære noget udenad, inden de lærer at læse selv. Man lægger i denne procedure igen mærke til, at Kold ikke afskyr udenadslæsning som sådan – men den skal ske, efter at børnene har fået fortalt historier og på et kristeligt rigtigt grundlag. Stoffet, Kold anbefaler at fortælle ud fra i kapitlerne om religionsundervisning og folkelig oplysning, er foruden Bibelen, Grundtvigs Saxo-oversættelse, Oehlenschlägers mytologi, Ingemanns romaner og Holbergs komedier. I sandhed et stort repertoire for børn mellem 7 og 14 år, der afspejler Kolds praksis i Ryslinge over for børn og voksne!

Børneskolens anden halvdel bør bestå af *færdighedsfagene, læsning, regning og skrivning*. Om dem skriver Kold det følgende afsnit. Han ønsker i disse fag samme holdning og metode brugt, som han beskrev for børneskolens hovedfag, religionsundervisning og folkelig undervisning. For vigtigst i disse fag er, at børnene selv kommer i gang eller med Kolds ord: at deres ånd blive vakt. Derfor skal de mundtligt høre fortælling, før de lærer at skrive, forstå et indhold, før de lærer at læse og kende talbegreber efter konkrete mål, før de regner selv. Alt i alt behøver de ikke at kunne læse, skrive og regne, før de er 12 år. Det samme havde Hass været inde på i sin skolevejledning fra 1840, som Kold kendte og brugte, da han var huslærer i Forballum.

I færdighedsfagene – der sammen med religionsundervisningen ud-

gjorde almueskolens hovedfag – stiller Kold altså også krav om en vel gennemtænkt pædagogik ud fra hovedtanken, at børn kan opfatte meget mere, end voksne tror, hvis man sætter sig ind i deres forestillingsverden og fantasi. De krav var ikke ukendte i samtiden, og Kold havde f.eks. selv lært i Snedsted, hvordan man skulle gå gradvis frem i undervisningen i fagene skrivning, læsning og regning³⁸ – men udfordrende må det have været for censorerne af afhandlingen, at Kold også forbinder disse fag med den store grundtvigske begrebsverden. For han siger ikke alene, at indhold er bedre end form eller hænger sammen med form, som tidens idealistiske pædagogik og filosofi også fremhævede, han siger også, at *virkelighed* er bedre end *skin*, *ånd* bedre end *bøger* og *liv* bedre end *kundskaber*.

Afhandlingens næste afsnit er det mest originale og samtidig også det længste. Det har samme titel som afhandlingens motto: „*Sandhed og virkelighed*“ og drejer sig om lærerens forhold til barnet. Også disse to begreber kan Kold have taget fra Grundtvig, men de er helt præget af hans egen nære omgang med børn. Her fylder han også op med grundtvigske tanker om årsagen til samtidens forstandsdyrkelse. Han nævner igen den franske og tyske påvirkning af dansk kulturliv og henviser til nordboernes „sande guld“ som modsætning til den falske oplysning.³⁹ Det originale i kapitlet ligger i de krav til læreren, Kold opstiller og i de forudsætninger, han arbejder med hos barnet.

For han siger, at læreren for at kunne vække den sande ånd i barnet selv skal leve det liv, han taler om og dertil have ordet i sin magt. Dermed mener han, at kristelig omvendelse til et gudeligt liv i opofrelse og kærlighed er forudsætningen for en lærer, og at han skal kunne håndtere ordet, så barnet modtager en åndelig befrugtelse, og alt „det snæverhjertede, egennyttige og nedtrykkende“ i livet forsvinder.⁴⁰ Det er det gudelige vækkelseskald og den gudelige vækkelsesvirkning, han her med rene ord forkynnder. Hvor Grundtvig aldrig gik så tæt på beskrivelsen af en lærers virksomhed – dels fordi han ikke var det selv, og dels fordi han mente, lærerne selv måtte finde deres metode – kan Kold beskrive den pædagogiske opgave eller vækkerkaldet meget detaljeret ud fra egen erfaring.

Om de nødvendige forudsætninger for at nå barnet, siger Kold, at læreren både må forholde sig til dets synskreds og til dets følelsesliv, d.v.s. til dets interesser og til dets psykologiske udvikling. Kold kalder disse to sider for „*lyset*“ og „*livet*“, der skal tages hensyn til. Det er atter grundtvigske begreber, han har bearbejdet, for han siger, at hvis

lyset kommer før livet, lærdommen før den personlige udvikling er moden til at fatte den, bliver resultatet kedsomhed eller glemsel. Og kommer livet før lyset, bliver følgen hykleri eller skinhellighed. Iagttagelsen viser, at Kold indgående kender de følelsesmekanismer hos børn og voksne, han som lærer bearbejder. Hans udredninger afslører den erfarne missionær:

Dette at få lyset så langt fremrykket for livet, er en af de farligste klipper for en dygtig og nidkær lærer at undgå, dels fordi der hører megen menneskekundskab til at bedømme, hvor vidt livet er fremrykket og altså, i hvad grad lyset bør meddeles, samt tålmodighed til at vente, da såvel lærer som forældre ønske at se børnene vidt fremrykkede; ligesom også lærerens kærlighed til børnene og overvurdering af hans indflydelse på dem, leder ham til at antage dem for videre, end de virkelig ere. Dog må denne klippe undgås, da anstød mod den er såre farlig i sine følger på børnene, og som oftest totalt forlis.

Jo dygtigere en lærer er, jo mere naturlig, klar og livlig det liv skildres, han vil fremkalde, jo mere hans mål er rettet mod det dybe, åndelige i barnesjælen, desto vanskeligere bliver det for ham at undgå denne klippe; ti jo lettere får barnet den indhildning, at det selv har levet det.

Jo mere ivrig en lærer er for at frembringe det liv hos børnene, han ønsker, jo mere indtrængende hans opfordringer ere til dem, jo mere han lægger sin kærlighed for dagen til dem, som fatte ham, og glæder sig ved deres bekendelser! desto lettere lære de at hykle både for sig selv og for ham; ti der ligger dybt i den menneskelige natur, syndig og forvendt, som den er, en fristelse til at forveksle viden om en ting og indsigt i en sag med at have gennemlevet og udført den; lige som der på overfladen ligger en forfængelig lyst til at behage.

Jeg har således i mit liv oftere truffet på sådanne børn, der ved en kristelig undervisning og opdragelse havde erhvervet sig den nøjagtigste kundskab om det kristelige livs ytringer i alle enkelte tilfælde, om åndelige anfægtelser og de dybeste hemmeligheder i den troende sjæls forbindelse med sin gud, og som troede derved fuldt og fast at være de bedste og erfarneste kristne, medens man på deres tales klang og hundrede små livsytringer tydelig mærkede, at de savnede kraften, og at guddomslivet, selv på sit ringeste udviklingstrin, ikke var til stede hos dem. Disse ere vanskelige at bibringe en levende tro i ydmyghed og kærlighed; ti den tomme viden har lukket hjertets indgange.⁴¹

Lige så præcise og konkrete som disse psykologiske analyser er hans pædagogiske anvisninger på, hvorledes læreren skal bære sig ad med at fortælle, så barnehjertet svulmer derved. Han siger nemlig, at læreren udelukkende skal give de store omrids i en fortælling, holde sig til de vigtigste handlinger, så børnene hele tiden mærker den vældige kraft, der styrer dem. Formålet er jo, at den skal forplante sig til børnene selv. Til børnene – og til hele folket:

At det danske folk må erhverve sig klarhed til at indse, liv, lyst og kærlighed til at ville, dygtighed og selvstændighed til at udføre.⁴²

Fra indsigt over vilje til handling går det forløb, han vil fremme. Almueskolen lagde vægt på at påvirke barnets forstand og moralske dømmekraft. Kold går langt videre ved at ville påvirke både børns og voksnes følelsesliv, så de får lyst til at handle.

Det andet pædagogiske fif han giver læreren til opnåelse af „kraft“, „drift“ og „lyst“ er, at han skal fortælle således, at han ikke tvinger barnet til at drage en bestemt slutning af det fortalte. Denne opfordring er vendt direkte imod almueskolens moraliserende fortællinger, hvor formålet med historierne om dyd og gode gerninger blev gentaget til ulidelighed. Og den har atter en begrundelse i grundtvigske udsagn, der er blevet opfattet gennem praksis. For Kold siger, at man behøver ikke tvinge børn til kristendom, for der er nedlagt en spire i dem til at modtage den kristeligt gennem dåben og folkeligt gennem forældrenes anskuelser. Det er igen en forkortelse af Grundtvigs synspunkter, Kold her refererer, for Grundtvig sidestillede ikke det kristelige og det folkelige liv så bastant, som Kold gør også her. Men læsningen af Grundtvig har givet Kold fast grund under fødderne for den opgave, han har sat sig, at lære børn at elske først sig selv og siden andre mennesker og Vorherre. Det var den udvikling, han selv gennemgik i den gudelige vækkelse.

„Vi råder ikke for det åndelige liv“ siger Kold med Grundtvig og med skarp kritik af almueskolen, der ville docere et sådant ind i børn.⁴³ Selv vidste Kold, som han skriver, at læreren ikke kan tvinge resultater frem men kan se på børnenes øjne, om ånden har grebet dem. En særlig betagelse viser sig da i dem – når de er blevet befrugtet med lærerens ord.

Kolds betragtninger om pædagogik og metode er afhandlingens vigtigste del. I dem ligger hans opfattelse af ordene *sandhed* og *virkelig-*

hed, som han ofte siden beskrev som sin pædagogiske hemmelighed. I skriftet fra 1850 får vi klarlagt, at de betyder overensstemmelse mellem oplevelse og emne i en undervisningssituation styret af lærerens indlevelse og personlige formåen. Det er hans egne erfaringer, han giver videre men udsprunget af Grundtvigs tanker om overensstemmelse mellem person, psykologisk ejendommelighed og tidsepoke i hans universalhistoriske forfatterskab.

De to næste kapitler specificerer, hvad Kold i det foregående har sagt om børns evner og behov og om den ånd, læreren skal få til at leve i dem. I kapitlet *Om Eksamens- og Lektievæsenet samt Udenadslæsning* kan han vende sig mod alle tre kontrolmetoder, fordi de er børnene fremmede og ikke virker befordrende for åndens arbejde i dem. Og i kapitlet om *Kundskabsmasse, Dannelse og Beaandelse* gentager han noget omstændeligt, hvad han før har påstået, at *kundskaber* i færdighedsfagene først kan opnås når *dannelsen*, det vil sige selvvirkomheden er sat i gang, og at målet for religionsundervisningen og den folkelige undervisning er den *beåndelse*, som „det velsignede evangelium“ og „kæmpenaturen“ baner vej for gennem fortælling og sang, og som derfor aldrig kan ledsages af prøver af nogen art. I dette kapitel vigter Kold sig med citater fra prof. *Sibbern* hvis *Filosofisk Repertorium*, Kold lånte i anledning af prisopgaven.⁴⁴ Men citaterne fra ham bringer intet nyt. Kold har sikkert ved at henvise til *Sibbern* og i øvrigt citere både *Oehlenschläger*, *Wessel*, *Grundtvig* og *Ingemann* i afhandlingen villet gøre indtryk på de dannede folk i Odense, der skulle læse hans artikel. Men citaterne har utvivlsomt kun virket forvirrende, og i hvert tilfælde skygger de for det originale anliggende, Kold er ude med i sin lille bog.

Ud fra de personlige bemærkninger om pædagogik og metode runder han sin afhandling af med to kapitler om *Lærernes Valg og Dannelse* og *Om Skolens ydre*, d.v.s. dens organisation. Den „ånd“, der skal vækkes i børnene, må læreren selv have, sagde han i afhandlingens centrale midterdel. Og den har han mulighed for at have nu, siger han i kapitlet om de rette lærere, fordi krigen mod slesvig-holstenerne har vakt en masse mænd til den rette ånd. Lærerne bør derfor enten være tidligere landsoldater (som han selv!) eller prøve at ligne dem ved at fortælle børnene om folkeåndens opvågning under krigen. Ikke alle er kaldede til at være lærere, kun de der er i besiddelse af offervilje, og som er i stand til at fortælle om krigens bedrifter. De skal derfor heller ikke vente sig fede kald på almuens bekostning men blive deres åndelige overmænd

ved at forklare dem tidens store spørgsmål.

Som konsekvens af sin opfattelse af, hvem der skal være lærere, og hvordan de skal fungere, foreslår Kold at omdanne seminarierne til folkehøjskoler. Hermed kommer Kold i overensstemmelse med mange grundtvigianeres ønsker på dette tidspunkt, også når han siger, at den lokale præst skal give de vordende lærere den nødvendige kristelige oplysning, mens en lærer på skolen giver dem den folkelige. Flere af de eksisterende seminarier var opstået som præstegårdsskoler, og denne tradition ønsker de vækkelsesivrige grundtvigianere fortsat. Hvad Kold i småt format havde foretaget sammen med Birkedal samme vinter i Ryslinge kan derved blive forbillede for en ny udvikling af almueskolen. I øvrigt henviser han til minister Monrads forslag om folkehøjskoler,⁴⁵ til Rødding højskole og til Ranum seminarium. Tanken om selv at uddanne lærere både til almueskoler og til nye kristelige børneskoler som dem, den fynsk-jyske skolekommission ønskede oprettet, udtrykkes indirekte af Kold i afhandlingen som slutsten på ønsket om at ændre børneskolen i ny vækkende retning. Den lå sandsynligvis bag hans planer om at holde skole i tre år, hvis tilstrækkeligt mange elever meldte sig til hans skole.

Det nære forhold, der bør være mellem lærere og forældre understreges, idet Kold siger, at ligesom kun de mennesker bør blive lærere, der har interesse for sagen, skal skolerne fortrinsvis styres af dem, der har samme holdning, nemlig forældrene. I fremtiden bør det derfor være forældrene, der ansætter lærerne og fører tilsyn med skolerne. Det kan ske gennem kommunalt valgte skoleforstandere men altså efter forældrenes ønsker. På dette punkt er Kold også enig med, hvad f.eks. Birkedal og Bloch i 1840'erne udtrykte om skolens fremtidige styre. Ligeledes i forestillingen om, at der fremover bør eksistere to slags skoler side om side, de eksisterende sogneskoler og de nye private skoler med kristeligt og folkeligt vækkelsespræg. I sund konkurrence skal de appellere til sognets børn, og hvis den private skole får flest elever, skal sognet have ret til at afskedige den faste lærer og nedlægge den offentlige skole. Således vil privat initiativ kunne fremme interessen for skolen.

Til allersidst i afhandlingen gennemgår Kold endnu en gang de fag, børn bør have i skolen og fremhæver, at hans forslag til ændringer godt kan forenes med den nuværende almueskoles opbygning. Det er blot et andet skolesyn, han ønsker mulighed for at indføre. En vækkende og engagerende skole kræver tidens forandringer, konkluderer han. For

med den religions- og ytringsfrihed, som grundloven har givet, vil den kristne stat kun kunne forsvare sig mod alle sine fjender (og Kold nævner nogle af dem: baptister, jesuitter og kommunister!), hvis borgerne er i stand til at tage kampen op.

„Om Børneskolen“ handler om børneundervisning men drejer sig i lige så høj grad om undervisning af voksne. Deraf måske også en „forvirring“ i teksten, der falder censorerne for brystet. Men skole var ikke noget aldersbestemt for Kold. I indledningen til sit programskrift skriver han:

det ... hører vor tid til at hæve de lavere folkeklasser, for at den naturlig medfødte kraft og dygtighed, der findes hos dem, kan blive gjort frugtbringende for samfundet.⁴⁶

Denne tro på folket, de ulærde og ubemidlede er hans forudsætning for at skrive afhandlingen. Med *naturlig kraft og dygtighed* mener han de anlæg, som vækkelsen har vist ham, findes i de lavere folkeklasser, han kender. Dem vil han have udviklet, for at et *kristent* samfund kan blive resultatet af den nationale krig og den politiske frihed.

Ryslinge folkeskole

De næste 2½ år i Ryslinge bliver lige så travle som det første.

De tre første måneder af 1851 opholder Kold sig i Uldum ved Vejle, hvor han holder skole for Jens Jørgensens børn på Bjerregård. To af dem kendte han fra deres ophold hos ham i præstegården i Ryslinge. Imens han er væk fra sit nye hus, bor en fattig familie i det. I Uldum bliver han tilskyndet til at søge statstilskud til sin kommende skole. Jens Jørgensen er rigsdagsmand og støtter i januar 1851 et jysk forslag i folketinget om tilskud til højere bondeskoler.⁴⁷ Det går igennem, og 2000 Rbd sættes af på finansloven til formålet. Bevillingen skal uddeles i form af mindre beløb til skoler, der allerede er i gang eller er på planlægningsstadiet. Så i februar ansøger Kold om penge herfra.⁴⁸ Han skriver i sin ansøgning, at hans skole vil komme til at koste 2700 Rbd i alt, og at han har samlet 500 Rbd ind til fripladser. Han nævner intet om de øvrige penge, han har men vedlægger en tegning af skolebygningen.

I april er Kold tilbage i Ryslinge, og i maj skriver han til Algreen i

København, at han har sine to søstre, Ane og Hanne, boende.⁴⁹ Den første for at hjælpe ham med husholdningen, den anden for at blive skilt ved gendøberiet. Hjemme har han lånt 100 Rbd til de mest påtrængende udgifter op til sommerterminen. Han er i stor penge nød. Derfor planlægger han at rejse rundt på Fyn for at samle penge ind og at skrive en særlig indbydelse til fynske bønder om at støtte ham. Algreen bliver mindet om, at københavnerlisten skal videre til de sjællandske præster, og Svendsens liste er omsider på vej til Knud L. Knudsen. Men foreløbig har Kold altså ikke set noget til penge fra andre steder i landet.

I juni udsender han nye indsamlingslister sammen med en ny plan, „Plan for en højere Bondeskole“, som han straks sender til Algreen og overvejer at få sendt til ministeriet og indrykket i Fyens Avis og Almuevennen.⁵⁰ Større cirkler end de gudelige og grundtvigske skal nu mobiliseres.

Planen for skolen er den samme som tidligere med hensyn til formål, opholdets varighed, elevtal og elevbetaling. Men den gælder nu en „højere bondeskole“ som dem, ministeriet vil støtte, og som han kan gå ud fra, der må blive almindelig interesse for. Og ønskerne om bidrag er blevet tilsvarende præcisere og dristigere. For han vil nu have forskud for de elever, som han regner med, bønderne vil sende ham om efteråret og de følgende år. Han vil have alle pengene inden 1. januar uafhængig af, hvornår eleverne kommer. De mindst formuende kan dog slippe med at betale 20 Rbd for deres børn, mens de er på skolen og afbetale resten i op til tyve år. Han regner med, de vil blive i to – måske tre år.

Huset er ved at være færdigt og har nu kostet 900-1000 Rbd, og han har brug for 700 Rbd med det samme, fortæller han Algreen.

I den anden indsamling inden for samme år får han lovning på meget færre penge end året før. Hindsholmerne tegner sig for 46 Rbd i 5 år.⁵¹ Det er tegn på deres velvilje men ikke mange penge. Han håber på flere fra Sjælland og Jylland men er åbenbart for tidligt ude til de samme kredse igen. Derfor bliver statsstøtten vigtig som baggrund for at komme i forbindelse med andre skoleinteresserede.

I juni sender rigsdagsmand Christen Larsen fra Dalby på Hindsholm planen til ministeriet og bekræfter på Kolds vegne ansøgningen om tilskud til lærerløn og inventar, som bevillingen skulle dække.⁵² To gange 200 Rbd er, hvad hans fynske fortaler beder om. Kort efter kommer svaret fra ministeriet.⁵³ Det lyder på løfte om 150 Rbd – selv

om minister Madvig finder Kolds plan både ensidig og utilstrækkelig. Betingelsen for at få pengene udbetalt er, at han får 10 konfirmerede elever foruden de 5, han har fripladser til. Provst H.P. Engelbreth i Ørbæk skal så føre tilsyn med skolen. Eller Kold kan vælge en anden skolekyndig til det.

Man må sige, at den gamle latinskolelærer J.N. Madvig er positivt stemt over for Kold trods de betænkeligheder, han ytrer over hans skoleplan. Den placering, Kold giver historie, litteratur og mytologi på bekostning af „realviden“ i skolekundskaber og landbrugsfag måtte nok kunne give ham betænkeligheder. Men der var ikke mange, der havde søgt om tilskud til bondehøjskoler, og Kold syntes at have en kreds bag sig, når Christen Larsen bakkede ham op, og han havde kunnet samle penge ind til fripladser. Ministeriet ønsker blot garanti for, at skolen holdes i gang i fem måneder med det ønskede antal elever og i øvrigt får „et godt resultat.“ Det sidste måtte afhænge af tilsynets udtalelser. Kold får at vide, at han kan få pengene, når han har startet skolen.

Men i september må han bede om forskud.⁵⁴ Indsamlingen har ikke givet noget særligt dette år, og han har ikke lovning på særlig mange elever. Han får straks 50 Rbd fra ministeriet – atter et tegn på dets velvilje – og i oktober meddeler han pastor Østergaard i Sdr. Felding, at han har løfte om at få 10 elever.⁵⁵ Samtidig beder provst Engelbreth om elevlisten og siger, der skal være mindst 15 elever i fem måneder, hvis han vil regne med statens tilskud.⁵⁶

I november starter han med 10 elever – ikke tilstrækkeligt mange og ikke af passende art til at behage provsten.⁵⁷ For halvdelen er ukonfirmerede, og tre er slet ikke bondesønner men sønner af proprietær Bruhn i Vestjylland. Men Kold er åbenbart afhængig af tilskuddet – eller sætter meget pris på det, for han fortæller straks ministeriet, at han venter to elever til og spørger, om han på den baggrund kan beholde sit forskud.⁵⁸ Han har nu ikke alene sig selv at sørge for, men også sin søster og elever, han skal brødføde og tillige en lærer, der helst også skal have lidt løn.

Læreren er Poulsen Dal, vennen fra Vestjylland og soldatertiden. Efter at Kold kom til Ryslinge, fik han det lille lærekald i Hou, Kold ikke ville have og skrev derfra til ham om, hvor triste forholdene var, fordi børnene og forældrene var ligeglade med undervisningen.⁵⁹ Kold tænkte oprindeligt på at ansætte en anden lærer, da han fik lyst til at lave børneskole på Hindsholm samtidig, men da Poulsen Dal gennem

breve og besøg i Ryslinge viser stor interesse for Kolds planer, får han stillingen. Stadig ligger Hindsholm-planen klar til iværksættelse.

Starten i Ryslinge november 1851 følte Kold som en uhyggelig kritisk situation. Han var ikke *sikker* på at få mere end to elever, og han havde sat sig i store udgifter. Værst var dog forsmædelser, hvis det hele skulle mislykkes. 19. november skriver han til vennen i København:

Endelig fik vi dog Skolen igang; men det var haardt, jeg veed intet der saaledes har angrebet mig som dette; der var saa mange Ting at ordne, og saameget at frygte for, saa naar man mindede mig om at 1. November var snart forhaanden, var det som om jeg fik et elektrisk Stød; man kunde kjøbt mit Liv for en Skilling, og jeg skal ikke raade nogen at begynde paa saadant med saa faae Hjælpemidler som jeg var i Besiddelse af. Det allerværste var at Forældrene kunde ikke bestemme dem før lige den sidste Dag, og lod mig saaledes svæve mellem Frygt og Haab. Mine gode Venner bleve mistrøstige, og vare ikke fri for at tænke, at Beskjæmmelsen kom over dem, hvis Sagen ikke lykkedes og saaledes stod jeg overladt til mig selv og til ham, der bød mig igjennem de forunderligste Tilskikkelser at begynde Sagen.

Men lige den 2. og 3. November forandrede Sagerne sig. Folk kom med deres Sønner, og bleve behageligt overraskede over den gode Lejlighed, der var o.s.v. Foræringer af Mad og Drikke havde de medtaget og tilbød Penge i Forudbetaling, som jeg modtog af nogle, og saaledes er alting hidtil gaaet godt, saa jeg er saa glad ved Skolen, som jeg kan være.⁶⁰

Senere sammenlignede Kold ofte sin tilstand i begyndelsen af november 1849 med den, han oplevede i Smyrna, da han skulle begynde som selvstændig bogbinder. Det var *kriserne* i hans liv, der skulle vise ham, om Gud var med ham eller mod ham. Da kriser var en vigtig del af vækkelsesgrundlaget for ham at tale udfra – og da hans egne endte med succes – var det nærliggende for ham at bruge sine egne pædagogisk. Betingelsen, for at en krise kunne overvindes lykkeligt, var trofasthed mod kaldet. Var den til stede, og var kaldet af den rette art, ville Gud belønne udholdenheden med sejr og *glæden* indfinde sig.

I Vennemødetalet siger han om årsagen til, at hans første skolevin-ter i eget hus lykkedes:

Der var imidlertid, mærkeligt nok, for mange mange Aar tilbage paa de forskjellige Steder sørget for at faae det første Sæt i Skolen ... Overalt fandt jeg, at Vor Herre havde været der og ryddet Pladsen og gjort Forberedelser, men det er jo altid svært at bestemme sig, naar man skal gjøre noget godt ... Imidlertid bestemte Folk sig dog, og den 1ste November kom de med 15 Elever kjørende med deres Stadsheste og Vogne og saae saa glade og lykkelige ud. De var glade fordi de havde overvundet det, og var komne afsted, og jeg var saa glad, jeg har vist aldrig i mit Liv været saa glad, skjøndt jeg har været meget, meget glad.⁶¹

Der var 10 elever fra starten og ikke 15, og de kom „de forskjellige steder fra“, nemlig fra Vestjylland (3), Hindsholm (3), Ryslinge (3) og Tommerup (1), hvor han kendte folk, eller de kendte ham gennem fælles interesse for skolesagen.⁶² De var alle fra „rare kristelige familier“, som Kold skriver til Algreen. Vækkelsen havde gødet jordbunden – men Kold lader sit livssyn tro Vorherre få æren.

Når folk spurgte ham, hvad deres sønner kunne få ud af at komme til ham, svarede han dem – stadig ifølge talen – at „de skulde blive saa livlige, saa vakkre og driftige, at de aldrig havde set Mage dertil.“⁶³ Var det ikke ord Kold brugte dengang, når folk spurgte, om de kunne blive degne eller slippe for soldatertjeneste, så passer de i hvert fald ind i *talens* sammenhæng. For *liv* og *drift* er i den kodeord for vækkelsens virkning, brugt første gang om hans egen barndomsvækkelse og sidst her, hvor *skolen* er en realitet.

Han får endnu 4 elever i januar 1852 – en ukonfirmeret og tre over 26 år og begynder nu også at få bidragene *sendt* fra København og Jylland.⁶⁴ Knudsen alene sender ham 50 Rbd, og ministeriet udleverer de resterende 100. Dermed lykkes det ham at gennemføre den første vinter med en gæld på 1300 Rbd – men med eget hus, elever han er glad for og penge til at klare dagen og vejen. Krisen er overvundet.

Om undervisningen den første vinter på Ryslinge mark ved vi en del, fordi Kold skriver et udførligt skoleskema i december til myndighederne og en beretning til dem efter vinteren om, hvad han har nået.⁶⁵ De retningslinier, han lagde frem i planerne og også anbefalede i afhandlingen „Om Børneskolen“, bliver fulgt. For han deler undervisningen i to lige store dele omfattende dels folkelig undervisning og religionsundervisning og dels almindelige skolekundskaber.

Genoptræning – eller indøvelse af elementærfag – lader han fortrins-

vis Poulsen Dal tage sig af. Han underviser i regning, skrivning, retskrivning, grammatik og geografi i alt 15 timer. Men han får også overladt en vigtig del af den folkelige undervisning, for han underviser i verdenshistorie 6 timer om ugen efter Grundtvigs historiske kort med forklaringer *Tidens Strøm*, en forkortet udgave af *Haandbog i Verdenshistorie* skrevet til skolebrug. I alt har han 21 af de 42 ugentlige skematimer. Derudover har han 9 fællestimer med Kold, hvor han lærer eleverne at synge, og Kold læser op af danske forfattere. Resten af timerne har Kold. De fordeler dem altså helt ligeligt mellem sig.

Et sanghæfte af eleven Rasmus Knudsen er bevaret fra den sidste skolevinter i Ryslinge.⁶⁶ Det består af 91 sange, som Poulsen Dal har dikteret. En imponerende indsats, der viser hvilken vægt, han lagde på faget. De spænder fra Treårskrigen sange til folkeviser fra middelalderen, og derimellem er der en lang række heltesange fra danmarkshistorien og digte om dansk natur og sprog. Der er kun få salmer men mange morgen- og aftensange. Flere århundreders dansk digtning er repræsenteret med flest eksempler fra den nyeste litteratur. Hovedforfatteren er Grundtvig, der har skrevet over en fjerdedel af sangene. Næsten lige så mange har Ingemann skrevet, mens Blicher og Oehlen-schläger har bidraget med hver et par stykker. Resten er af mindre kendte danske og norske forfattere, fortrinsvis fra de sidste hundrede år, mens en halv snes stykker er anonyme viser. Eleverne og deres lærere må have sunget meget. Poulsen Dal spillede for på sin violin, og flere elever havde egne instrumenter. Ind imellem dansede de til musikken.

Kold underviste fortrinsvis i skolens hovedfag. Af skemaet ser vi, at han foruden litteraturtimerne halvanden time hver eftermiddag fortæller danmarkshistorie en time hver dag før aftensmaden. To formiddage om ugen, mens nogle elever går til konfirmationsforberedelse hos Birkedal, er det ham, der underviser de øvrige i stil, tysk, engelsk og musik. Det står der på skemaet, men i praksis har han nok også brugt det meste af denne tid til at fortælle. Skemaet nævner ikke bibelhistorie, men af beretningen fremgår det, at han den første vinter har fortalt fra Det gamle Testamente forfra indtil de jødiske dommeres og profeters beretninger. Tværfagligt har han sandsynligvis ofte slået danmarkshistorie, dansk litteratur og bibelhistorie sammen i sine timer. Skemaet, der er skrevet først på vinteren har været til brug for tilsynet og en rettesnor, der nok kun i en vis udstrækning er blevet brugt.

To stilebøger fra Ryslinge folkeskole bærer præg af både Poulsen

Dals og Kolds undervisning.⁶⁷ De indeholder Lars Frederiksens diktater og fristile fra vinteren 1851/52 og Georg Bruhns fra denne og den følgende vinter. Lars Frederiksen var netop konfirmeret, da han var elev hos Kold for anden gang. Georg Bruhn var 12 år, da han startede i Ryslinge i 1851 og elev hos Kold i 3 vintre. I deres små stilehæfter er der henholdsvis 12 og 32 stile. Desuden har de begge afskrifter efter Grundtvigs Tidens Strøm, som Poulsen Dal underviste efter. De fleste diktater er formodentlig resultater af Poulsen Dals undervisning i skrivning og retskrivning, som han havde tre timer om ugen, men nogle er nok skrevet hos Kold, der også havde stil tre timer om ugen. Alle stile er forholdsvis korte og sprogligt meget korrekte, selv om der er mange svære ord i dem. De er rettede med angivelse af fejl, fortrinvis kommafejl. Der er ikke givet karakterer. Eleverne har enten været meget dygtige, eller de har fået hvert ord stavet forud for nedskrivningen. Deres fristile tyder på, at de var meget kvikke med stort ordforråd. De mange fortællinger, de har hørt har smittet af på deres skriftlige arbejder, som Kold ønskede det.

Indholdet af diktaterne er anekdoter, fabler, legender og folkeeventyr. Desuden overvejelser over ordsprog og bibelcitater, og den yngste dreng har skrevet små forfatterberetninger om Grundtvig, Ingemann, Oehlenschläger og Blicher, skolens hovedforfattere. Moralen i diktaterne er at indskærpe kristentro, fædrelandskærlighed og personlige egenskaber såsom ærlighed, mod, beskedenhed og hjælpsomhed. Stærke og enkle følelser i let genkendelige hverdagsituationer eller i store nationale begivenheder, vekslende mellem humor og patos.

Fortolkningerne af ordsprogene viser også skolens pædagogiske linie. Drengene har skrevet stil over emnerne „Kroget Træ maa gøres rank i Tide“, „Sent kommer langvejs fra“, „Ærlighed varer længst“ og „Den græder ei for Guld som Guld ei eiede“. De kan være doceret af begge lærere. Forklaringerne af bibelcitater har Kold nok ansvaret for. Fra Det gamle Testamente er der stile om „Kain og Abel“, „Syndefaldet“, „Afgudsdyrkelse“ og „Noahs Ark“. Fra Det ny Testamente små prædikener over 1. Korinterbrev, vers 2 „Dersom nogen af Eder indbilder sig at være viis i denne Verden, han vorde en Daare, at han kan vorde viis“ og over Mattæusevangeliet, kapitel 16, vers 25 „Hvo som vil frelse sit Liv skal miste det, men hvo som vil miste sit Liv skal finde det“. Svære udlægninger for 12-15-årige børn. At Kolds undervisning ligger bag disse stile peger ikke alene indholdet på, der alle udtrykker hans yndlingstemaer. Hans sprog, sammenligninger og mange spørgsmål og

svar gør stilen bred og tung.

Kilderne til oplysning om undervisningen på Ryslinge folkeskole viser, at eleverne både har fået elementærkundskaber i læsning, skrivning og regning og fortælling om store og vanskelige emner fra verdenshistorie, danmarkshistorie, bibelhistorie og dansk litteratur. De er blevet undervist fra morgen til aften seks dage om ugen, og derudover har Kold haft skole tre aftener, hvor både eleverne og folk udefra har hørt nordisk mytologi og dansk litteratur. Møderne samler dog ikke så mange tilhørere som den første vinters Danske Samfund i Ryslinge præstegård, hvad enten det så skyldes, at Kold er flyttet uden for byen, eller at markedet ikke var større for aftenskoleforedrag.

Samarbejdet med Birkedal er stadig nært. Han kommer på skolen i januar og holder seks foredrag om kirkehistorien, som vi kender i referat fra Lars Frederiksens stilebog. Det er spådommene fra Johannes Åbenbaring om de syv kristne menigheder, han fortæller tilsat moralske og aktuelle udlægninger om hvert enkelt folkeslags dyder og laster. Desuden sender han sin nye huslærer cand.theol. *H.J.H. Kofoed*, for at han kan lære eleverne lidt matematik. Så man må sige, at eleverne er blevet fyldt med stof.

Samværet på skolen var dog mindst lige så vigtigt. Uden dette havde Kold ikke kunnet præge eleverne så stærkt, som han gerne ville. Han var sammen med dem altid – eller næsten altid. De spiste sammen og sov sammen, tog på udflugter sammen og gik i kirke sammen. Og for eleverne var alt dette en stor og mærkværdig oplevelse. At voksne tog sig så meget af dem, havde de aldrig oplevet før.

Den 14-årige Georg Bruhn har fra den anden skolevinter skrevet fire fristile, der har med skolelivet at gøre. I dem ser vi hans glæde over at være på skolen. Een beskriver huset og skolestuen i alle detaljer og med en tilfreds konklusion:

Hele Huset er bygget i et Kors. Husbygningen ligger i Øst og Vest. Den anden Del hvori der er Kohus, Lade o.s.v. ligger i Syd og Nord. I den østre Ende er Skolestuen. Det er en god rummelig Stue med 4 Fag Vinduer, hvoraf de to er til Øst og de to til Syd, mod Nord er et lille Kammer og en Gang. Mod Syd er der pikket Lærred paa Væggen, som er overklistret med Papir. Langs Vinduerne staaer to store flade Borde med Skuffer til hver Elev, at gemme sine Tavler i, o.s.v. Midt paa den vestre Væg staaer en Stads Kakkellovn af nyeste Plade. Ved dens Side staaer en Skrivepult med en Boghylde over. Paa Vægge og Døre hænge

Landkort. Paa den nordre Væg hænge tre Violiner som tilhøre Eleverne. Det er en meget lys og livlig Stue.

Een stil er formet som et brev til forældrene. Muntert og ironisk giver drengen et lille billede af stemningen på skolen:

Idag have vi Alle faaet Ordre paa at skrive Breve; men De veed vel at „tvungen Hund beder ingen Herre“ og derfor maa De ikke vente, at jeg skal træffe Deres Smag, som vi Smaa vel aldrig kan. Liv og Lystighed er der meget af her, og det er straks synligt paa Gulvet, som idag er blevet marmoreret af en Dandsendes Fødder, forresten findes Andre, som finde Behag i at ligge i Sengen til Middag, andre staae op Kl. 3 a 4, og efter Folks Udsagn snakker om deres Bedrifter med de firføddede Dyr. Næste Gang skriver vil jeg fortælle Dem noget Nyt, men som jeg siger „Tvungen Hund beder ingen Herre“.

*Allerunderdanigst Deres lydige Tjener
N.N.*

Der er Kold-citater og Kold-lune i teksten men også en utvungenhed, der afspejler drengens velvære hos Kold. Samme gode humør præger hans stile om udflugter til Odense og Kerteminde. I Odense skal de til koncert:

hvor blev vi vrede, da vi fik at vide at Koncerten var bleven opsat til om 14 Dage. Derpaa fornøjede vi os paa bedste Maade, besøgte St. Knuds Kirken, som vi besaae overalt, som tænkes kan ... Vi rejste fra Odense Klokken 9 om Aftenen og kørte den hele Nat og sov til Middag den næste Dag.

I Kerteminde, der beskrives meget grundigt, besøger de en mand der hedder Per Nielsen:

han er en dygtig og dansk Mand, hos ham logerede vi frit om Natten. I det hele er Beboerne i Byen og Omegnen meget gjæstfrie og retsindige Mænd.

Et voksent ordforråd og en barnlig glæde kan man læse ud af den halvvoksne Georgs stile. Og dermed havde Kold opnået meget af, hvad han ville. Eleverne var hans børn og hans venner og fortrolige. Med søsteren i køkkenet og i sin egen lille stue og med vennen Poulsen Dal

som medhjælper havde Kold nu fået den familie, han lige siden sin vækkelse havde drømt om at få. Dengang opgav han forlovelse og ægteskab for at opfylde et kald med åndelige søstre og brødre. Nu havde han dem i sit hus. Og de så alle op til ham – elskede og frygtede ham som overhoved, opdrager og rådgiver.

Skolebygningens T-form, som Georg Bruhn skriver om, var almindelig for skoler på landet. Men Kold lagde mere i denne indretning, end at den var almindelig og praktisk med stuehus til elever og familie og udhus vinkelret derpå til dyr, foder og proviant. Det fortæller murer-svend Hans Petersen, der hjalp med at bygge huset.⁶⁸ Formen var symbolsk for Kold, en korsform med åndelig betydning. Cand.theol. H.J. H. Kofoed der kom i huset som lærer, bekræfter i sine erindringer om Kold denne oplysning.⁶⁹ Kold fortalte ham, at han havde bygget i korsets form, fordi hans mor havde lært ham at gøre dette tegn, når han var bange. Og i Ryslinge var han meget bange, da han byggede, for at skoleforsøget ikke skulle lykkes.

Huset var en lille kirke, der skulle beskytte alle beboerne i det og samtidig styrke dem med kraft og kærlighed. Det forklarede han også sine elever.

Men de skulle også bestille noget praktisk, mens de var hos ham, for at de ikke skulle blive vænnet af med at arbejde. De hjalp med at fodre køerne og hente vand til køkkenet, og i udhuset kunne de bruge bogbinder- og snedkerværktøj. Kolds bohavoptegnelse fra Ryslinge viser, at han købte flere redskaber til disse håndværk og også bestik til at tegne kort med, men undervisningen i disse fag var ikke sat i system.⁷⁰ I den sparsomme fritid kunne de fornøje sig med disse ting.

Kold er selv så tilfreds med den første vinters forløb, at han, inden skolen slutter første april, beslutter at udvide den.⁷¹ Dette, at han har haft en gårdmand på 30 år fra Nordfyn som elev, tager han som tegn på, at flere elever i den alder vil komme til ham. Så han meddeler Algreen i et brev, at han tror han har grundlag for en toårig skole den følgende vinter. Han besøger ham igen om sommeren i København, ivrig efter at få flere penge fra den grundtvigske kreds og for at få Grundtvigs anerkendelse. Han besøger også Grundtvig igen, Og mødet er denne gang mere positivt for dem begge. Grundtvig nikker tilfreds til Marie Toft, da Kold fortæller om vinterens undervisning, og Kold giver Grundtvig ret med hensyn til den rette højskolealder. De unge bør være over 18 år, siger Kold nu.⁷² Erfaringerne med de elever, der har været så gamle, og planerne om at udvide skolen med en ekstra

klasse peger nu i den retning. Men det betyder ikke, at han forkaster dem, der er under 18 år. Dem vil han stadig gerne have, men kan han få en klasse ældre elever også, er tilskuddet fra staten sikret og planen om at holde skole for flere hold opfyldt.

Under opholdet i København aflægger Kold også visit hos minister Madvig for at aflægge referat til ham og bane vejen for ny understøttelse. Også Madvig forstår Kold at overbevise om sin succes ifølge sit eget referat om mødet. Ministeren kritiserer, at Kold så ensidigt vil fremme fædrelandskærligheden, da danskerne og Danmark vel ikke er så meget bedre end andre folk og lande. Men Kold sætter ham på plads med en hurtig replik:

*Tror De ikke at baade De og Deres Kone staar Dem bedst ved at De tror, at Deres Kone er den bedste af alle Koner? Saaledes tror jeg, at vi danske finder os bedst ved at tro at Danmark er det bedste af alle Lande.*⁷³

Efter den første vinters succes vokser Kolds kræfter. Hindsholm vil han ikke opgave. Fra 1. maj 1852 lejer han en stue i Dalby til at undervise børnene på Hindsholm i. Han tror på fremtidsmulighederne både i Ryslinge og på Hindsholm og har desuden en lærer, han skal sætte i arbejde foruden sig selv. Så der *skal* investeres, selv om pengene er små.

Optimistisk starter han i april 1852 en ny indsamling, den tredje på tre år for at kunne udvide og stabilisere skolen i Ryslinge.⁷⁴ Atter får han Birkedal og Grundtvig til at lægge navne og penge til og får hurtigt lovning på 125 Rbd. Og samtidig begynder interessen for hans virksomhed at brede sig.

Folk fra Drigstrup på Hindsholm og fra Tommerup på Midtfyn henvender sig til ham for at få ham til deres landsbyer, og gårdmand Jens Jensen i nabobyen Trunderup vil lære af ham, hvordan han og hans kone kan undervise deres børn selv. Kold og Poulsen Dal tager rundt og taler med disse folk og viser dem til rette med at klare deres egne børn selv, og samtidig planlægger Kold sit nye fremstød. Han vil holde børneskole om sommeren både i Ryslinge og Dalby og desuden have to hold elever i Ryslinge om vinteren. Om sommeren kan han og hans lærer være hver sit sted, om vinteren kan de sammen undervise to klasser. Begyndelsen til skoleimperiet er ved at tage form: børneundervisning fra 7 til 14 år, ungdomsundervisning for nykonfirmerede og

voksenundervisning, der kan være medvirkende til at skaffe lærere til de skoler, folk nu selv vil lave.

Sommeren 1852 underviser Kold 16 børn i Dalby og Poulsen Dal 6 børn i Ryslinge. Men til vinterskolen melder der sig kun 9 elever, og selv om han har lovning på 5 til, er der jo slet ikke nok til de to klasser, han har forestillet sig.⁷⁵ Han må skrue forventningerne ned igen eller omprioritere kræfterne. Ydermere får han nu besvær med sin tilsynsførende, provst Engelbreth i Ørbæk. Mens denne var velvillig den første vinter, indberetter han i begyndelsen af den anden, at han ikke har nogen mening om skolen og ikke kan have det, da Kold kun underviser mundtligt og ikke holder eksamen.⁷⁶ Det første er ikke sandt – det vidner stilebøgerne bl.a. om. Det andet er et kardinalpunkt for Kold at undgå.

Ministeriet reagerer på indberetningen med at forlange en prøve afholdt fremover som betingelse for støtte men giver ham dog 150 Rbd først på vinteren uden sikkerhed for det.⁷⁷

Den manglende velvilje fra provsten i Ørbæk – som hverken Kold eller Birkedal bryder sig om – er medvirkende til, at Kold efter den anden vinter vender tilbage til sin gamle plan om at holde skole på Hindsholm i stedet for i Ryslinge. Børneskolen deroppe går godt. Der er 20 børn i den, da han må lukke den efter sommeren, og flere forældre vil gerne have ham til at undervise deres børn hele året, da de ellers er afhængige af den offentlige skole om vinteren. 10-15 nye elever er allerede på dette tidspunkt tilmeldt den følgende sommer.

I januar 1853 meddeler Kold derfor Algreen en plan „til udbredelse af børneskoler som paa Hindsholm“.⁷⁸ Han indser, at det er børneskoler der må satses på, og at Hindsholm er et bedre udgangspunkt for det end Ryslinge, hvor der ikke er større interesse for dem. I Dalby kan han samle det hele under eet tag, hvis han flytter også voksenskolen derop. I marts har han besluttet sig og tager straks efter skolens afslutning til Dalby for at bane vejen for sine nye skoler der. Han lejer jord hos den ene af de to selvejere i byen for 4 Rbd om året.⁷⁹ Det er billigt. Så skal han blot have bygget et hus og sælge det gamle i Ryslinge. I Dalby føler han også, han har flere venner, der står ham nær end i Ryslinge – og flere, der har mulighed for at samle penge ind til ham. I Ryslinge omgikkes Kold mest Birkedals venner, ældre folk, som han holdt af, men som ikke kunne hjælpe ham praktisk. De fleste kritiserede ham i Ryslinge og omegn – på Hindsholm var missionsmarken mere åben og gødet i forvejen. Desuden var den tilsynsførende med

skolevæsenet deroppe, provst A.C.L. Heiberg i Kerteminde kendt for sin velvilje over for grundtvigske skoletanker og sympatiserede med private skoler, så alt i alt har Kold mange gode grunde til at ville flytte til Dalby sommeren 1853.

De to vintre i Ryslinge i eget hus er en forsøgstid for Kold på alle måder. Han får afprøvet sine evner som leder af en skole med søsteren og vennen som medhjælpere. Han underviser både børn og voksne og får bekræftet, at han kan magte alle aldre. Land og rige bliver tre gange sat i bevægelse på hans initiativ med indsamlinger, der vidner om udenbys interesse for forsøget. Og kontakten til Grundtvig, til minister Madvig og til rigsdag og ministerium gennem venner, der er folketingsmedlemmer, bliver etableret. Desuden får Kold den første smagsprøve på, hvad et skoletilsyn betyder og ændrer ikke skolesyn trods kritik. Endelig får han mærket, hvad det vil sige at stifte gæld og reagerer ikke på stagnerende elevtal på voksenskolen med indskrænkninger men tværtimod med udvidelser der, hvor han mener fremtiden er.

Kold er sikker i sin sag, fordi stemningen er for frie skoler i de kredse, han har forbindelse med. Og han nyder desuden godt af de første folketingssamlings tøyen med hensyn til at reformere almueskolen og af den beskedne bevilling, som folketetinget yder private bondehøjskoler.

Kold er ved at grundlægge sin stilling som centrum for oprettelse af frie skoler, allerede da han rejser fra Ryslinge. Interessen for private skoler i gudelige og grundtvigske kredse har eksisteret længe, og den fynsk-jyske skolekommissions agitation for dem, samtidig med at Kold slår sig ned i Ryslinge, støtter hans egne kontakter på Fyn. Men han vil være uafhængig af andres hensigter og bygger derfor sit eget net af forbindelser op. For han ønsker at vække til kristeligt og nationalt liv på egne betingelser.

En vigtig årsag til at Kold rejser fra Ryslinge hænger sammen med dette ønske om at være selvstændig forkynder. Den landskendte prædikant Wilhelm Birkedal fik ham til Ryslinge, men forholdet mellem dem udvikler sig til konflikt netop på spørgsmålet om Kolds selvstændighed.

Kold kommer aldrig til at høre til *familien* Birkedal, som han følte han hørte til familien Knudsen i Forballum og til de familier, han omgikkes nært på Mors. Ligesom over for familien Hass var der en standsforskel at overvinde, som nok så mange teoretiske forsikringer fra grundtvigianernes side om ligestilling mellem præster og lærere

ikke kunne udjævne. Og også i Ryslinge førte Kold sig frem med stor selvfølelse og måtte høre for den. Da han var huslærer i præstegården ytrede fru Birkedal og hendes familie sig nedladende om hans mærkelige udseende og stædige væsen. Han fortalte selv senere, at han blev sagt op som huslærer efter en barnedåb i præstegården, hvor han stødte den forsamlede familie. Fru Birkedal var også imod hans ønsker om, at hendes børn skulle omgås landsbyens børn på lige fod. Der var sociale skel også mellem børnene, hun ønskede opretholdt. Og Birkedal selv, der værdsatte Kolds børneundervisning højt, følte han gik ham i bedene, når han gik rundt i husene i Ryslinge og forklarede, hvad han havde sagt i kirken i sine prædikener. „Birkedal løfter dem højt, jeg sætter dem ned på jorden igen,“ sagde Kold senere om dette samarbejde, der altså ikke huede pastoren. Desuden tillod Kold sig at have særprægede teologiske meninger, som han docerede uhæmmet for menigheden. Kold og Birkedal var uenige om et så vitalt spørgsmål for dem begge som de dødes muligheder for omvendelse. Birkedal advarede folk mod at tro dette, Kold sagde til tvivlende sjæle, at han mente Guds kærlighed rækker ud over døden. Han så en opgave i at imødegå pietisterne på egnen, der nedtrykte folk med deres sortsyn og dømmesyge – og pastor Birkedal blev altså irettesat, når disse tendenser tog overhånd hos ham. Kold betragtede sig selv som sjælesørger på linie med Birkedal – men det var ikke, hvad Birkedal forestillede sig ved at få ham i sit hus og i sin nærhed. Hans opfattelse af, hvad der alene var præstens embede og opgaver, stod i vejen.⁸⁰

Sociale og holdningsmæssige problemer var der altså mellem Kold og Birkedal, mens Kold var i Ryslinge, men begge gik stille med dem, mens de stod på. Deres engagement i kirke- og skolesagen var de enige om. De var begge stærkt imod statens tvang, og kampen mod den havde endnu ikke givet ydre resultater, da Kold rejste fra Ryslinge sommeren 1853.

KONSOLIDERINGEN I DALBY

Børneskolens succes

I januar 1855, efter to et halvt års ophold i Dalby slår Kold fast, at hans skole nu er konsolideret eller „grundfæstet“, som han selv udtrykker det.

Det sker i et brev til vennen *Jens Lassen Knudsen*, der i et par år har været lærer på *Rødding højskole*^a i Sønderjylland, og som desuden er blevet gift.¹ De har ikke været i forbindelse med hinanden i længere tid, da Kold genoptager forbindelsen med dette brev:

Du bliver vel forundret over at se Brev fra mig. Dog gammel Kjærlighed ruster ikke, og Aarsagen hvorfor det ikke er sket før kunde vel være den, at jeg havde betænkt at besøge dig engang, især for at se hvordan du tager dig ud som Ægtemand.

Jeg har rigtig skreven til K. L. Knudsen og sendt ham 50 Rigmønt som Afbetaling paa min Gæld til ham, som nu er bleven afbetalet, thi mine Pengesager staar ganske godt og Skolen svarer godt Regning.

Et smukt Hus har jeg, tvende Skolestuer paa 70 □ Alen hver, tvende Værelser til Beboelse paa 49 □ Alen hvert og Sovekammer, Kjøkken, som tillige er Spisestue, 64 □ Alen, Kjælder, Spisekammer, Bryggers, alt komfortabelt indrettet. Dernæst paa første Sal 4 Værelser, hvoriblandt Sovesalen 120 □ Alen stor. Det er i Grunden en Skam at du ikke har besøgt mig.

Vor gode Ven Lars Frederiksen har besøgt mig. Han er blevet lidt lært og meget affekteret, men det skal vel være kjønt. Rødding højskole er ikke alene i denne Verden, men den er mere af denne Verden, end jeg synes godt om, og du kjære Knudsen, hvor er du?

Een af mine gode gamle Elever, Skolen er nu 5 Aar gammel og jeg er 39, har besøgt mig, Arnth Bruhn fra Ryberg, det glædede mig at se

^a Rødding højskole i Sønderjylland startede 1844 med cand. theol. J. Wegener som forstander. I 1846 bliver cand. theol. Fr. Helweg forstander og i 1850 cand. theol. Sofus Høgsbro.

ham, jævn og ligefrem, trofast med varmt Hjerter for sandt og skjønt.

Nu har her været over 50 i Skole hvoraf de fleste arbejder efter Evne for den Sag, for hvilken de fik Liv og Interesse hos mig. Et lille Offer paa Fædrelandets Alter. Kristendom og Danskhed er vort store Løsen, og vel bliver vi smaae lige overfor det, men Gud er mægtig i de Unge.

Jeg haaber vi faar en god Mand over til os nu, den Meinert^a der har skrevet Geografien, han har besøgt mig engang i Ryslinge, og jeg syntes godt om ham, men om han just strengt taget var af Kjæden, som Martensen siger om Mynster^b, veed jeg ikke, dog haaber jeg han er en ivrig Skolemand.

Thi har jeg vel sagt dig saa meget, at du kan see hvor vi er.

Poulsen lover godt og er mig en tro Medarbejder og han forfremmes godt i Livlighed og Dygtighed ...

Jeg anseer min Skole nu som grundfæstet, iaar har jeg 13 voksne Elever, 3 paa 30 Aar, 4 paa over 20 og Resten under 20, desuden har jeg over 50 i Børneskolen, hvis Antal stiger hvert Aar, saa jeg tænker paa at oprette en Klasse til, altsaa 3 Klasser, thi de 50 ere inddelt i 2 Klasser som gaar hveranden Dag.

I Sommer om Gud vil gjør jeg nok den paatænkte Rejse, som jeg ifjor ikke kunde, da vi har havt en døvstum at forberede til Konfirmation og en Fyr der forbereder sig til at tage privat Eksamen paa et Seminarium, hvilke to fordrede vor Tid og Kræfter dengang. Jeg tænker da at se ind til dig.

Hils din Kone som jeg vel ikke kender men som jeg foreløbig holder lidt af.

Din Ven
C. Kold²

Brevet er en udfordring til Knudsen og giver samtidig besked om Kolds forhold i Dalby. Over for Knudsen er det underfundigt, pralende og kærligt paa een gang. Det er grundtvigianeren cand.theol. J. L. Knudsen, han henvender sig til, lærer paa den største og ældste højskole i

^a A. Meinert: Naturen og Menneskelivet. En folkelig Jordbeskrivelse, I-II, 1854-55.

^b Prof. Martensen sagde søndagen før biskop Mynsters begravelse, d. 5/12 1854, i en prædiken i Christiansborg slotskirke om den afdøde: „Fra den Mand, hvis dyrebare Minde opfyldte vort Hjerter, føres vor Tanke tilbage til den hele Række af Sandhedens Vidner, der ligesom en hellig Kjæde strækker sig gennem Tiderne fra Apostlenes Dage“ – Det var dette udtryk, der fik Søren Kierkegaard til at gå til angreb paa den hykleriske kirke i artiklen „Var Biskop Mynster et 'Sandhedsvidne', et af 'de rette Sandhedsvidner' – er dette Sandhed?“ trykt i Fædrelandet 18/12 1854.

landet. Men det er også vennen fra ungdomstiden i Forballum, han skriver til, ham der blev kristeligt og nationalt vakt af Kold. Dobbeltthedens ses i sammenligningerne mellem skolerne i Rødding og i Dalby, som Kold opstiller som en kappestrid mellem ham selv og det, han mener, Lassen Knudsen står for nu.

Sammenligningerne falder ud til Kolds fordel men med snert af misundelse og omsorg for den gamle ven. Gennem omtalen af Lars Frederiksen, der har været elev på begge skoler, kan Kold fremhæve sin egen indsats. For efter at have været i Rødding er Lars ikke „jævn, ligefrem og trofast“ længere men en affekteret ung mand, der tror han er noget, synes Kold. Det falder tilbage på Røddings trang til at være „af denne verden“ og dermed også til Knudsens påvirkning. For hvor står du, kære ven, spørger Kold. I modsætning til Lars Frederiksen fremhæver Kold en anden gammel elev, Arnth Bruhn fra Rydbjerg, der ikke har svigtet Kold, som Lars og Knudsen åbenbart har.

Kold vil dog ikke stå tilbage for Rødding højskole i materiel henseende. Hans skole er også „i denne verden“, hvilket den stolte beskrivelse af skolens udseende, elevtal og fremgang skal vise. Den nye lærer, han vil antage er måske ikke engang særlig kristelig, men Kold vil alligevel gerne have ham til at befæste skolens ry. Så kan Knudsen dømme om, hvilken skole der står bedst også ud fra Røddings egne betingelser. Trangen til at hævde sig over for Røddings verdslighed vinder overhånd og den bagvedliggende lyst til at forny venskabet med Knudsen. Han vil gerne besøge ham og er nysgerrig efter at se hans kone, som han føler han holder af uden at kende. Kold er 38 år^a og stadig ugift.

Baggrunden for påstanden om skolens grundfæstelse, som Kold gør så meget ud af at beskrive i brevet til vennen, er imidlertid ikke bondehøjskolens udvikling men børneskolens succes. Det fremgår kun indirekte af brevet, hvor Kold slår dem sammen i beskrivelsen af fremgangen.

Til supplement af Kolds oplysninger om forholdene i Dalby de første år skal derfor andre lægges til for at forstå situationen efter flytningen ret.

De første to vintre i Dalby har Kold kun henholdsvis 10 og 13 elever på bondehøjskolen.³ Det er ikke vækst i forhold til Ryslinge-tiden. Den første vinter har han endda kun 4 nye elever, og ingen af dem er fra

^a Kold er i januar 1855 38 år, selv om han påstår han er 39 i brevet. Måske tænker han på, at han går i sit 39. år.

Hindsholm, og den anden vinter er ikke engang halvdelen derfra. Så Hindsholm er ikke nogen særlig givtig højskoleegn, som han håbede, den ville være, da han flyttede dertil. Ikke desto mindre planlægger Kold stadig at have to klasser unge og voksne. Det er den udvidelse, han taler om i brevet til Knudsen, som en ny lærer skal bruges til. Forberedelse af elever til seminarieuddannelse i Jelling ligger bag hans iver efter at gøre skolen større og bedre funderet fagligt. Han kan ikke selv gøre dem færdige som lærere, har han indset, men vil sørge for at nogle kan komme videre den vej. Sommeren 1854 har han haft en elev, som han har undervist til optagelsesprøve, som det fremgår af brevet til Knudsen, og vinteren 54-55 forbereder tre af eleverne sig til at komme på seminarium. Men skolens økonomi er dårlig – langt dårligere, end han lader Knudsen ane.

Fra 1853 fører Kold en regnskabsbog, der er bevaret.⁴ Den starter med indsamlingen til den ny skole og giver sporadiske oplysninger om økonomien de følgende år. Kombineret med hvad vi ellers ved om Kolds pengeforhold, kan vi konkludere, at byggeriet og de lave elevtal på bondehøjskolen de første år sætter ham i store økonomiske vanskeligheder.

Kold rejste fra Ryslinge uden at have solgt huset, og den nye skole i Dalby, der blev bygget i sommeren 1853, kostede ham 1200 Rbd.⁵ Han måtte stifte ny gæld for at klare dette. I regnskabsbogen står der, at syv mænd fra Hindsholm i 1853 låner ham 302 Rbd, året efter er tre nye kommet til med knap 200 Rbd. 50 Rbd har han fået af Knud L. Knudsen i Forballum, som Kold i brevet til broderen siger er betalt tilbage i januar 1855. Men året efter låner han 50 Rbd af ham igen, og nye gældsposter kommer stadig til, kan man se af regnskabsbogen. Han betaler af og låner penge på ny af de samme mennesker. Gårdmænd fra Hindsholm, venner fra Fyn, folk der leverer ham varer, søstre og Poulsen Dal. Den samlede gæld vokser fra 500 Rbd i 1853 til 750 Rbd i 1856 og 800 Rbd i 1858, men ind imellem bliver den nedskrevet.

Poulsen Dal fortæller i sine erindringer, at Kold de første år i Dalby stadig var på rejse for at hente penge og opsøge elever. Og at kosten på skolen var meget ringe. Kold selv spiste i lange perioder kun mælk og brød men sørgede for, at de andre fik lidt mere varieret kost. Murer-svend Hans Petersen, der hjalp ham med byggeriet i Ryslinge, byggede også for ham i Dalby.⁶ Han husker, at Kold lånte sten at bygge af de mærkeligste steder, og at gælden tyngede ham. Elever erindrer, at hans foretrukne historie i undervisningen var den om den lille kat, der må

lære at klare sig selv for at overleve.⁷ Af regnskabsbogen ses det, at han for året 1854 sætter 600 Rbd af til kostpenge og bruger alene 420 Rbd til kartofler og byg. For karlene modtager han 390 Rbd for de 5 vintermåneder. I sommerhalvåret har de jævnlig gæster og elever, der bor på skolen i længere tid, også dette koster penge. Kold havde et par køer, der gav mælk til skolen men ingen dyrket jord. Grunden, skolen lå på, var lejet og det meste jord i sognet ejet af godset Scheelenborg, der tillod, at Kold kunne lade sine dyr græsse på grøftekanterne. Poulsen Dal ønskede ikke at få løn, fordi de havde det så knapt, men Kold overtalte ham til at modtage 100 Rbd om året. De 150 Rbd, han fik om året fra finansloven, kunne ikke klare ham igennem.

Det, der reddede ham økonomisk og elevmæssigt, var børneskolen.⁸ Han har 20 børn at undervise den første sommer i Dalby, og tallet fordobles efter den første vinter. Den anden vinter kan han starte med 54 elever, og i foråret 1855 er hans skole blevet en så alvorlig konkurrent for det offentlige skolevæsen på egnen, at lærere og præster begynder at gå til angreb på den, som vi siden skal se. I regnskabet for 1854/55 startende 1. november opgiver Kold indtægterne for den voksne skole til 120 Rbd og for børneskolen til 250 Rbd. Karlene giver ca. 8 Rbd i gennemsnit pr. måned for kost, logi og undervisning. Børnene 4 Rbd pr. halvår, hvis de er gårdmandsbørn og 2 Rbd, hvis deres fædre er husmænd eller indsiddere. De får søskenderabat på 50%, og de fattigste undervises gratis.

Økonomisk giver børnene altså et nødvendigt tilskud til skolens drift, men også elevmæssigt og pædagogisk er de vigtige for skolen. De største af dem deltager i de voksnes undervisning, og omvendt drager de unge mænd, der vil være lærere, nytte af børneskolen, fordi de der ser, hvordan undervisningen bør være. Så skolen er eet sammenhængende system, og som sådant er Kolds glæde og stolthed i brevet til vennen berettiget.

Børnene og de voksne undervises i de to skolestuer i hovedbygningen. Karlene sover på loftet, som de gjorde det i Ryslinge, og huset indeholder desuden en lille dagligstue, en stue til Kolds søster og et køkken, hvor alle spiser. I Dalby hjælper en tredje af Kolds søstre, Marie ham. De to lærere sover stadig sammen med deres elever. I udhuset, der er bygget vinkelret på det større hus, er bryggers, pigekammer, brændehus og kostald. Samlet danner skolen stadig det T eller den lille kirke, som var grundplanen i Ryslinge men i lidt større format. For eventuelt at kunne flytte skolen igen bliver hovedbygning-

gen bygget af træ og får derfor øgenavnet „fjællekassen“ af skolens uvenner.

Straks fra starten vækker skolen nemlig opsigt og skaber skel mellem tilhængere og modstandere af den. Tilhængerne er de familier, der har ønsket Kold til Dalby for at fortsætte børneskolen. Modstanderne er dem, der ikke er gudeligt eller grundtvigsk påvirket. I begyndelsen holder de sig blot på afstand af den sære mand og den mærkelige skole. Siden samler de sig om nogle personer, der ønsker ham fjernet fra egnen.

„Danske Forening“ og Christen Larsen

Vigtigst for Kolds fornemmelse af at have fast grund under fødderne i Dalby er hans personlige venner og forældrene, der slutter op om skolen. Uden deres interesse for at få ham til Hindsholm og uden deres pengelån og stadige støtte havde han ikke kunnet bygge skolen og drive den de første år. Allerede i 1851 bidrager 20 mænd fra Hindsholm til indsamlingen til hans første skole i Ryslinge. De tegnede sig da for årlige bidrag på 46 Rbd til kommende elever. Halvdelen af dem lovede at ville give penge på ubestemt tid, de andre ville gøre det i 3 til 10 år. De fleste giver fra starten 2 Rbd om året, knap så mange 1 Rbd, mens to tegner sig for 4 og en for 12 Rbd årligt. De udgør skolens støttekreds, der også sender børn til børneskolen og får andre til at gøre det. Bondehøjskolen har de sværere ved at fylde med elever.

Direkte kontakt med de voksne på Hindsholm får Kold på de aftenmøder, han også holder i Dalby fra den første vinter. De kaldes her *Danske Forening* og beskrives således i marts 1854 i tidsskriftet *Dannebrog*:

Danske Forening går prægtigt her. Der er over 80 Medlemmer, der samles hveranden Løverdags Aften. Kold fører Talen. Enten fortælles Historie eller der fortælles Eventyr, hvortil der føjes „oplysende Bemærkninger“ eller der samtales om almindelige menneskelige Sager, og derimellem synges af Boisens Danske Viser,^a som en Del af Medlemmerne har anskaffet sig. Liv og Munterhed herske i det Hele og Folk ere glade ved Danske Forening.⁹

^a Peter Boisen: Nye og gamle Viser af og for danske Folk, 1849 og Hundrede Melodier, 1852.

Danske Forening i Dalby var startet allerede i 1839 af den mand, der var hovedpersonen bag Kolds flytning til Dalby, nemlig gårdfæster og rigsdagsmand *Christen Larsen*. Ham lærte Kold at kende allerede i sin soldatertid, da han lå i kvarter på Fyn. Han besøgte ham den første vinter i Ryslinge og fik hans støtte, da han første gang søgte statstilskud. Han var manden, der gav de 12 Rbd årligt fra 1851; hans bror *Morten Larsen* gav de 4 Rbd. Gennem Poul Rasmussen i Sanderum havde Kold lært brødrene Larsen at kende og ligeledes hans bror på Mosegården i Dalby, *Niels Rasmussen*, der også blev en af Kolds nære venner.

Christen Larsens ældste søn var den ene af de to sikre elever, Kold kunne regne med, da han startede i Ryslinge i 1851, og de øvrige børn fyldte godt op i børneskolen i Dalby. Fire af hans børn gik der før 1855. Han var sammen med sin bror tilknyttet den fynsk-jyske skolekommission, der gik i gang med at planlægge private børneskoler allerede i 1850. Og havde altså gødet jordbunden også for Kolds aftenskole i Dalby.^{a10}

Grunden til at *Danske Forening* i Dalby i 1854 omtales med så

^a Baggrunden for Christen Larsens mange aktiviteter var som for Kolds en gudelig vækkelse. Den har han skrevet om i erindringer, fortalt for hans børn. Christen Larsens far ejede fæstegården i Dalby og var desuden sognefoged. Han så skævt til sønnen, da han begyndte at gå til gudelige møder på egnen med Niels og Poul Rasmussen og andre, der var påvirket af den stærke vækkelse, der udgik fra Kerterminde i 1820'erne. Han måtte skjule sin forkærlighed for disse møder og skildrer i sine erindringer med stærke ord den ensomhed og de store følelsesudsving, de medførte. Efter nogen tid får han fat i Grundtvigs prædikensamling Søndagsbogen og finder ro for sine anfægtelser i Grundtvigs syn på dåbspagten som grundlag for den kristne tro. „Jeg hensmeltede i de ømmeste og vemodigste Følelser, saa Glædestaarerne trillede ned ad mine Kinder,“ skriver han. For at udbrede kendskabet til Grundtvigs værker starter han et lille læseselskab, og da han hører, at „Danske Samfund“ er blevet dannet i København 1839, kalder han sin mødevirksomhed for „Danske Forening“. Den bliver nu som forbilledet ramme om en stærk national og kongetro forkyndelse, hvor Christen Larsen udvikler sine evner til at holde en forsamling i ånde. I begyndelsen af 1840'erne overtager han faderens fæstegård og bliver også formand for sogneforstanderskabet i Dalby. Nu er han talsmand for bønderne i sognet, der næsten alle er fæstere under godset Scheelenborg. Som sådan skriver han adresse til Roskilde stænderforsamling om hoveriets afskaffelse og andre sociale forbedringer for fæstebønderne. På Christian den ottendes fødselsdag arrangerer han folkefest i Dalby og holder selv festalen. Han opfatter sig som „folkets yndling“ og talsmand for sine standsfæller over for embedsmændene og „den fornemme klasse“, som han kalder godsejerne.

Krigen 1848 betyder for Christen Larsen, at han oplever Danmark „i en saa kæmpemæssig Skikkelse, som hidtil var mageløs.“ Penge og frivillige til krigen strømmer ind, også fra Hindsholm – Christen Larsen melder sig dog ikke selv – men han lader sig samme år vælge til den grundlovgivende forsamling som repræsentant for

megen ros i tidsskriftet *Dannebrog* er, at den er led i de københavnske grundtvigianeres fornyede indsats til fremme af folkelig oplysning i landet. Året før havde Grundtvig og hans venner nemlig startet en ny forening i København med dette navn, som de ønskede aflæggere af i hele landet. Og den allerede eksisterende forening i Dalby ser de som et godt eksempel til efterfølgelse. Baggrunden for de nye møder er angsten for nationale og politiske tilbageskridt i forbindelse med Treårskrigens afslutning i 1851. Fredsforhandlingerne, der foregik i flere etaper på udenlandske konferencer, førte ikke til nogen endelig afgørelse om Slesvigs fremtidige skæbne. Den blev gjort afhængig af politiske ændringer i den danske forfatning fra 1849. Som betingelse for Slesvigs forbliven i forbund med Danmark krævede stormagterne i Europa en konservativ helstatspolitik, og den kunne risikere at betyde indskrænkning af grundlovens demokratiske rettigheder. For at forhindre dette og for også at imødegå planer om en ny arvefølge, der ville tillade tyske prinser adgang til den danske trone, agiterer grundtvigianerne med Grundtvig i spidsen for oprettelse af danske foreninger som pression mod regeringens politik. Samme opgave får det nyoprettede tidsskrift

gårdmænd og husmænd. I valgkampen skælder han især embedsmændene ud for deres magtsyge – personificeret i modkandidaten provst *J. L. Rohmann* fra *Rønninge*, og på valgdagen taler han så varmt, at tårerne ruller ned ad hans kinder, og han er flere gange ved „at hensmelte i lydelig hulken“ efter sit eget udsagn.

Christen Larsen bliver også valgt til rigsdagen det følgende år og tilhører her Bondevennernes gruppe men med stor afstand til dem, han kalder de materielle Bondevenner. I stedet slutter han sig til de grundtvigske rigsdagsmedlemmer, der har oprettet en „Danske Forening“ på hotel du Nord. Her holder de under Treårskrigens nederlag og sejre taler for hinanden og synger sange til fædrelandets pris. Disse møder kalder Christen Larsen i sine erindringer „en god Vederkvælgelse og Hjertestyrkning ovenpaa det aandløse politiske Vrøvl, vi maatte døje med paa Rigsdagen.“ Han synes nu, han ikke egner sig til at have med politik at gøre, „dette Selvraadighedens faste Dekret“ men fortsætter dog med at lade sig vælge til rigsdagen, hvor han især er optaget af skolepørgsmål, som vi siden vil få at se, og af lovgivning til fremme af selveje for gårdmænd og husmænd. I erindringerne siger han, at når han var træt af politik, glædede han sig i stedet over det åndelige præg, der var over møderne i Danske Forening i Dalby. Indtil han kom i folketinget havde han og andre mest snakket om, hvordan bondestanden kunne få magten i samfundet, men efter at han har tilegnet sig Grundtvigs tanker på møderne i København, taler han mere om „det fælles bedste“, som de alle bør have for øje.

Christen Larsens erindringer udtrykker meget godt den holdning til politik og til folkelige møder, som Kold stifter bekendtskab med, da han kommer til Dalby, og som han viderefører, da han overtager møderne. De ligger i forlængelse af den holdning, han selv gav udtryk for allerede i Ryslinge. Men i Dalby er der en større kreds at tale til og gennem Christen Larsen direkte kontakter til Grundtvigs venner i København.

Dannebrog.

Dertil kommer igen tanken om at få lavet en folkelig højskole efter de retningslinier, Grundtvig tidligere havde planlagt i Sorø, som jo ikke var blevet til noget. I foråret 1853 starter hans venner en indsamling for at skaffe penge til den, og de 7000 Rbd, der bliver indsamlet, overrækkes Grundtvig på hans 70 års fødselsdag om efteråret. Men hvor skolen skal ligge, og hvem der skal lede den, er ved overrækkelsen af gavebrevet ikke afklaret.

I de videre forhandlinger om skolen bliver Kolds person inddraget, som han var det i 1849, da grundtvigianerne tog det første initiativ til at virkeliggøre nogle af Grundtvigs skoletanker.¹¹ Hans børneskole var en succes, hvis ry gennem Christen Larsen forplantede sig til grundtvigske kredse i København. Og bondehøjskolen holdtes stadig i gang, selv om dens elevtal ikke var imponerende. Kold havde tag i folkelige kredse. Det vidnede hans Danske Forening også om, og der var ikke andre med en sådan gennemslagskraft at henvende sig til. Derfor bliver der atter røre om Kolds person i grundtvigske kredse i 1853 og igen i 1855, da der er blevet købt en grund og et hus i udkanten af København til skolebrug samme efterår, og der endnu ikke er valgt leder til den.

Nye Planer

Samtidig med at Kold begejstret sender Jens Lassen Knudsen en statusopgørelse om skolen i Dalby, læser Grundtvig et lignende brev. Dette brev er ikke bevaret, men dets eksistens og indhold kan vi slutte os til af et brev, Kold modtager i februar 1855 fra en grundtvigianer i København. Det er fra skolelærer *Jeppe Tang*, der skriver følgende:

Jeg har læst Deres Brev om Skolen for gamle Grundtvig, og han glædede sig meget ved at høre baade, hvorvel det gaar og har Udsigten til i Fremtiden at kunne gaa næst Guds Hjælp, ligesom han ogsaa bifaldt Deres Tanker om en tredie Klasse. Og hans Mening om Deres Skole, er korteligen den, at den er allerbedst af alle vore Folkeskoler, og at De og den gode Poulsen udretter langt mere gennem Deres Skole med Voxne og Børn og Danske Forening for Menneskelivets og Folkelivets lykkelige Udvikling, end der udrettes enten paa Rødding eller

Hindholm^a med Opdragelsesanstalt på Holsteinsminde iberegnet.

I et offentligt Møde forleden Aften, hvor Chr. Larsen var tilstede, hvor der blev talt om vore Folkeskoler, fremhævede jeg udtrykkelig Deres Skole, ihvor simpel den end tog sig ud, som Nr 1, og det er bifaldet baade af Brandt^b og Flere; tillige lagde jeg Chr. Larsen varmt paa Hjerte privat at anbefale den til Kultusministeriets Opmærksomhed i flere Retninger, som han ogsaa lovede, og yttrede sig tillige meget godt om Folkeskolen i Dalby.

Ligesom De vist godt mærkede, at jeg ikke godt kunne lade være saa tidt jeg fandt Lejlighed, mens jeg var hos Dem, at lægge Folkene i Dalby Deres Skole paa Hjerte, saaledes kunde jeg heller ikke lade være paa min Sommerreise at udbrede Deres Rygte saa ofte jeg fandt Lejlighed baade hos Præster, Lærere og Bønder. Og i den Pædagogiske Selskabs Møder her i Byen, har jeg i Vinter og engang havt Leilighed til at anpriise Deres fri Børneskole som et meget godt Exemplar at have for Øie, naar man for Alvor vil tænke at forny vore Almueskoler i en fri og utvungen Retning.

Efter alt dette sammenlagt, vil De vist let kunde forstaa, at Deres og Poulsens Gjerning staar meget højt anskreven hos mig, og at jeg bidrager og vil bidrage alt mit til at kaste det rette Lys over Deres Skole, og ingenlunde sætte den under en Skjæppe, men paa en Lysestage, og baade ligefrem og ad Omveie hjælpe den til et godt og langt Liv, saavidt jeg formaar.¹²

Jeppe Tang var selv interesseret i at blive ansat på Grundtvigs nye højskole. Han havde været mellemmand til købet af grunden og huset og har muligvis tilskyndet Grundtvig til at vælge Kold som leder for selv at kunne blive ansat. Derfor havde han også sagt nej til et tilbud fra Kold om at blive lærer hos ham. For at råde bod på dette afslag fortæller Tang formodentlig så vidtløftigt om, hvad han gør for at udbrede viden om Kolds skole, så han skal vide, han har gjort, hvad han kan for at fremme hans sag og muligvis også hans kandidatur til lederstillingen.

Om Kold nogen sinde fik et seriøst tilbud, ved vi ikke bestemt. Men at Kold var på tale ved vi. Grundtvigs kone Marie Toft anbefalede ham.

^a Hindholm højskole på Sydvestsjælland startede 1852 med cand. theol. N. J. Jensen som leder.

^b Cand. theol. C. J. Brandt, en af initiativtagerne til oprettelse af Grundtvigs højskole 'Marielyst', som han var forstander for i skolens tre første år.

Hun stod selv de gudelige bevægelser nær og satte pris på Kold og hans nøjsomme måde at holde skole på. Og Kold var i foråret 1855 i tvivl, om han skulle fortsætte sin Dalby-skole eller ej.

Kold kom ikke til Grundtvigs højskole, *Marielyst*, som den blev kaldt til minde om Marie Toft, der døde kort før, den åbnede efteråret 1855. Forstander blev cand.theol. C. J. Brandt, der nævnes i Tangs brev, og som selv omtalte fru Tofts forslag med skepsis.¹³ Jeppe Tang blev lærer på skolen. Efter at Brandt et par år efter har opgivet forstanderstillingen, fordi han ikke formår at samle tilstrækkeligt med elever og desuden føler, han ikke er egnet til jobbet, kommer Kold igen på tale, og denne gang fraråder Lassen Knudsen ham direkte at forsøge sig.¹⁴ Han mener Kold hører til på Fyn blandt sine venner og ikke i København. Marielyst får efter Brandt endnu en grundtvigsk teolog som forstander men bliver aldrig i sin levetid en stor skole og aldrig den grundtvigske folkelige højskole for bondeungdommen, som Grundtvig og hans venner havde håbet kunne etableres i København.¹⁵

Da Tang ikke vil være lærer hos Kold i foråret 1855, anbefaler han ham i stedet at spørge *Morten Eskesen*, som Kold kendte fra sin huslærertid i Vestjylland. Siden 1852 havde han været ansat på *Hindholm* højskole på Sjælland men var utilfreds med at være der, fordi den efter hans mening var for præget af de socialt og fagligt interesserede bønder, der havde oprettet den.

Mellem april og september 1855 brevveksler Kold og Eskesen om Eskesens eventuelle ansættelse i Dalby. Disse breve kaster et interessant lys over Kolds planer på dette tidspunkt. I april meddeler Kold ham nemlig, at han tænker på at søge væk fra sin skole.¹⁶ Han overvejer at søge lærerstillingen i Dalby, da læreren i byen er opsat på at flytte. Kold har på dette tidspunkt nær ved 70 børn i sin egen skole og er blevet en stor udfordring for lærer *Lehn*. Sogneforstanderskabet er interesseret i at få Kold i stedet, oplyser Kold selv, for så kan sognet spare de 250 Rbd i løn til læreren og bopæl til ham og hans familie og i stedet sende børnene til den private børneskole. Kold synes altså på dette tidspunkt at være nær ved at opnå det, han i afhandlingen „Om Børneskolen“ peger på som en mulighed, at børneskoler med en ny ånd kan udkonkurrere de offentlige skoler. Han kan således selv blive den første, der viser, at det kan lade sig gøre.

Over for Eskesen antyder Kold også en anden plan, hvis han ikke får embedet. Han vil da købe en gård i sognet og indrette den til tre familier, der kan have elever boende hos sig samtidig med, at de bliver

undervist på skolen. På den måde kan han udvide skolen, som han stærkt ønsker på dette tidspunkt – trods det at han har gæld og ingen større søgning til bondehøjskolen. Men interessen for at oprette frie børneskoler på Fyn er stadig stor, og han har ikke opgivet at være centrum for denne udbredelse og skaffe lærere til dem.

Eskesen kommer ikke til Kold, og det varer mange år, før Kold antager endnu en lærer. Læreren rejser heller ikke fra Dalby skole på dette tidspunkt, og Kold køber ikke en gård. Men han prøver på anden måde at få mulighed for at udvide skolen. For i slutningen af maj ansøger han ministeriet om at få sit statstilskud fordoblet.¹⁷ Grunden til, at han vælger denne udvej, kan være frygt for at sætte sig yderligere i gæld, men den kan også være, at hans ven i rigsdagen Christen Larsen tilskynder ham til det. Af skolepolitiske årsager vil han nemlig gerne gøre opmærksom på Kolds skole. Dertil kommer, at Kold gerne vil konkurrere med andre skoler.

I sin ansøgning om tilskud skriver han, at han efter at have fået 150 Rbd i støtte de sidste fire år, nu gerne vil have 300 Rbd, som Rødding højskole får. Han nævner sin skoles elevtal – de 65 børn og de 13 voksne forrige vinter, og de indtægter han i alt har fået på grund af dem – 440 Rbd – og han fortæller, at han vil udvide skolen næste vinter med endnu en lærer og endnu en klasse voksne elever.

Ansøgningen er dristig, for bondehøjskolen havde jo ikke udviklet sig særligt, og det var den, tilskuddet var beregnet til. Og at Kold nævner sin blomstrende børneskole er tilmed provokerende, for tilskuddet skulle ikke bruges til den. Men Kold har andre grunde til at føre sig frem over for ministeriet end sin egen selvfølelse og sine planer i Dalby. På rigsdagen er nemlig netop vedtaget en lov, der forstærker tilskyndelsen til at lade børn og unge modtage undervisning *uden for* den offentlige skole. Og det er venner og bekendte af Kold, der står bag gennemførelsen af denne lov. *Lov indeholdende nogle forandrede Bestemmelser i Anordningerne om Skolegangen og Udskrivningen af Skolen*, der siden blev kaldt *friskoleloven*, bliver vedtaget i begyndelsen af maj 1855.

Skolelovgivning

Friskolelovens gennemførelse bliver startet og fuldenendt af den person, Kold havde som forbundsfælle i skolesagen fra Forballum og Medol-

den, nemlig *Ludvig Daniel Hass*.

I august 1852 bliver han valgt til folketinget af Bondevennerne i Aalborg-kredsen, og allerede i oktober samme år kaster han sig ud i at ændre almueskoleloven ved at foreslå konfirmationen adskilt fra skoleudskrivningen.¹⁸ Han gør det ved at ville ophæve de paragraffer i skolelovene, der kæder dem sammen, så alle børn kan udskrives som 14-årige, hvad enten de er konfirmerede eller ej. I mange år havde det generet ham som præst, at hans konfirmationsforberedelse var afhængig af skolens religionsundervisning. Som indædt modstander af Balles lærebog ville han ikke konfirmere på dens grundlag, fordi han mente den var kristeligt usand. Og allerede da han var præst i Medolden konfirmerede han børn, der ikke havde bestået eksamen ved udskrivningen og fik irettesættelser for det. I folketinget bliver hans første politiske kampsag derfor at gøre „skolefrihed særlig med hensyn til konfirmationen“ lovlig. Året efter ønsker han den tvungne brug af Balles lærebog standset og metodefrihed indført for lærere, så de kan undervise både i religion og i andre fag på en anden måde.¹⁹

Det bliver imidlertid hans skolefrihedsforslag, der vækker mest opsigt og giver størst debat. I sin argumentation henviser han nemlig både til den åndelige frihed, som grundloven har indført og til den sociale tvang, som nogle børn – nemlig de offentligt underviste – er underkastet, når de skal vente på at blive konfirmeret, før de kan udskrives af skolen.²⁰ Derved rammer Hass ned i to diskussioner, der er brændstof i – og skoleundervisningens indhold og formål, der også lå Hass stærkt på sinde, træder i baggrunden.

Den åndelige og den sociale problematik hænger sammen. For Hass var det tegn på ufrihed, at kun privatunderviste børn kunne blive konfirmeret, når forældrene ønskede det. Disse børn af bedre stillede folk var heller ikke tvunget til at bruge særlige bøger efter en særlig metode, og det var det, der var vigtigt for Hass at gennemføre også for andre børn. Men da han ikke foreslår et samlet skolealternativ, som rigsdagen kan tage stilling til men deler sine skoletanker op i separate emner, bliver hans forslag om formel adskillelse af konfirmation og skoleudskrivning signal til at diskutere skoletvangen i sig selv. Det er der lydhørhed for at debattere, fordi skoleundervisningen også er kritisk for andre end grundtvigianerne, og fordi behovet for at få fattige børn tidligt ud at tjene er voksende.

Hass' tanker om åndelig ulighed bliver således brugt til at forstørre eller synliggøre den sociale ulighed mellem børnene – en effekt han

selv accepterer, fordi også han synes, at de fleste børn har bedre af at komme ud af skolen end lære noget mere.

Det virkelige skoleproblem: at der var for få skoler, overfyldte klasser og dårligt uddannede og lønnede lærere fortrænges med Hass' forslag til fordel for en debat om, i hvor høj grad almueskolen overhovedet er nødvendig. Ganske vist tales der også om en samlet skolereform fra rigsdagens første tid, der understøttes af skolelærere og andre interesserede, der sender petitioner herom til de folkevalgte. Men de principielle spørgsmål om skolens forhold, der blev rejst allerede før grundlovens vedtagelse, er stadig ikke afklarede. De gælder foruden forholdet mellem privat og offentligt skolevæsen afhængigheden af det gejstlige tilsyn og graden af kommunalt selvstyre. Trods interesse i folketinget for at komme i gang med at løse problemerne udsættes de derfor de første år, og forsinkelserne forstærkes af, at kirke- og undervisningsministrene skiftes ud med jævne mellemrum. Og desuden af at regeringen er mere optaget af det højere skolevæsens forbedring.

Det første forslag til skoleforbedringer kommer allerede i januar 1850. Det er skolelærer *Rasmus Sørensen*, der som nyvalgt folketingsmedlem stiller det.²¹ Han advarer direkte imod, at skolevæsenet vil overgå helt til privat initiativ, hvis ikke almueskolevæsenet reformeres hurtigst muligt. I folketingssalen er der nogle der råber: „Hørt!“, da han omtaler muligheden for de private kræfters udfoldelse. Men Rasmus Sørensen har nu som tidligere sociale hensyn at varetage. Da han imidlertid kun ønsker en udvidelse af skolevæsenet, som det er, således at de større børn på landet kommer til at gå i skole en ekstra dag om vinteren, og de konfirmerede unge tilbydes regelmæssig skolegang nogle aftener om ugen, vinder det ikke større gehør. For det vil kræve flere lærere og flere penge, og det er der kun få i folketinget der uden videre vil bevilge. Derfor kommer forslaget kun til første behandling, og da han genfremsætter det i udvidet form året efter, kommer det heller ikke videre.²²

Han rejser som den første spørgsmålet om skoletvang i forbindelse med bøderne, som forældrene skal betale, hvis de ikke sender deres børn i skole, og det vækker interesse, men ellers får hans skoleforslag ingen betydning.

Kirke- og undervisningsminister *J. N. Madvig* siger efteråret 1851 til Rasmus Sørensen, at han arbejder på en samlet skolereform, men senere på året går han af som minister, og sagen kommer ikke videre det følgende år. Skuffet over udeblivelsen af reformer for bondestanden

økonomisk og socialt forlader Rasmus Sørensen folketinget i 1852. Kort tid efter udvandrer han til Amerika for at skabe et nyt samfund i Wisconsin og vender tilbage til Danmark et par gange og agiterer for emigration. Hvad der for Kold et par gange i hans liv var en flugtmulighed, bliver for Sørensen en løsning. Han er med til at opbygge en dansk koloni i Amerika men får aldrig den store betydning som samfundsreformator i det fremmede.

På rigsdagen er ønsket om at begrænse skolegangen større end trangen til at udvide det offentlige skolevæsen. Bondevennerne under kaptajn *Tschernings* ledelse er ikke til sinds at ofre flere penge på et skolevæsen, som også de synes hviler på unyttig religionsundervisning. Og skolelærerne på tinge kan ikke overbevise andre om, at en skole uafhængig af kirkens tilsyn er en farbar vej. Ændret børneundervisning bliver overhovedet ikke diskuteret – dertil er der for lidt folkelig pression udefra. Og de økonomiske problemer i forbindelse med en reform vanskeliggøres af, at kommunerne, der skal betale den gennem lokale skatter, står over for administrative ændringer, der ikke er afsluttet.

Hass' forslag fra efteråret 1852 om udskrivning af skolen virker som en katalysator for de økonomiske og åndelige sider af skolesagen. Det giver forsamlingen anledning til at diskutere sociale og kirkelige temaer uden at behøve grundlæggende at tage stilling til, hvad den forventede skolereform skal indeholde. Hass slår nemlig ned på den kendsgerning, at børn, der bliver færdige med skolen om foråret, ikke kan komme ud at tjene om sommeren i de mange sogne, hvor der ikke er forårskonfirmation. Dette kunne klares med at indføre halvårlig konfirmation, hvad Hass da også foreslår,²³ men tilbage bliver, at skolen har ret til at beholde barnet langt ud over dets 14. år, hvis det ikke består eksamen. Så skulle det stadig gå i skole et par gange om ugen og kunne derfor ikke få plads i større afstand fra hjem og skole. Behovet for at få gjort de store børn mere mobile og også de mindre børn frigjort til sommertjeneste holder sindene i kog om skolegangens nødvendighed. Hass og andre grundtvigianere holder sagen varm ved at tale om åndelige frihedsprincipper men undslår sig ikke for at dele Bondevennernes og de nationalliberales sociale – eller asociale – synspunkter på nødvendigheden af at bruge børn som arbejdskraft. Forventningerne til at økonomisk frigørelse med større udbredelse af selveje vil gavne hele landets befolkning deles af de fleste. Bemærkelsesværdigt nok er det fra Madvig og Orla Lehmann, at der fra tid til anden lyder en advarsel mod at

misbruge børn arbejdsmæssigt og undergrave deres skolegang.²⁴ Samtidig med at de udtrykker reel omsorg for de fattige børn, er de også bekymrede for den sociale uro, der da ville kunne opstå.

Hass hænger sine åndelige frihedssynspunkter op på grundlovens religionsfrihed og en lov om trosfrihed fra 1851, der giver børn af forældre uden for folkekirken ret til at gå i skole uden at overvære religionsundervisningen, og uden at de nægtes udskrivelse af den grund. Det er en begyndende verdsliggørelse af skolen, som han gerne ser fortsat. Han anser skolen for at være en borgerlig indretning og ønsker derfor religionsundervisningen mindsket og historie, litteratur og geografi styrket. Det svarer til, hvad han som „skolelovgiver“ i Mjolden nedskrev som ændringsforslag til den eksisterende almueskole i 1830'erne. Disse synspunkter vækker ikke større interesse, men det forsøg på at begrænse skolegangen, som hans skolefrihedsforslag er udtryk for, vinder stor tilslutning. I alt fem gange fremsætter han det, fordi folketingsvalg eller nye folketingssamlinger stadig hindrer en færdigbehandling af det. Undervejs skifter det form flere gange. Det udvides med bestemmelser om halvårlig konfirmation i alle sogne, forskellige udskrivningsaldre efter kundskaber og mulighed for total skolefrihed om sommeren. Men først da *J. N. Madvig* som landstingsmedlem i foråret 1854 bearbejder forslaget, får det en form, der kan føre det igennem til vedtagelse. Det skyldes, at Madvig er i stand til at forenkle det, og at et konservativt ministerium kort efter erstattes af et mere reformvenligt nationalliberalt.²⁵

Madvig afgør diskussionen om privat eller offentligt skolevæsen ved at tilføje en helt ny paragraf til Hass' forslag. I paragraf 1 fastslår han nemlig, at *alle* børn kan fritages *helt* for skolegang, hvis deres forældre eller værger selv sørger for deres undervisning og lader den kontrollere ved halvårlige eksaminer i den offentlige skole. Tidligere var dette muligt, hvis der blev ansøgt om det. Nu tager Madvig skridtet fuldt ud, idet han siger, at alle forældre på forhånd har den mulighed. Det havde Hass aldrig tænkt sig skulle lovfæstes. Han var tilfreds med den hjemmeundervisning, der eksisterede og ønskede at forbedre almueskolen ved at adskille religionsundervisningen fra konfirmationsforberedelsen og indføre en anden metode og flere fag. Men Madvig forstår, at de aktuelle problemer omkring almueskolen kun kan løses ved, at de private kræfter får større indflydelse. Der er nemlig ikke udsigt til nogen samlet skolereform, og der er ikke større tilslutning til at forbedre skolen gennem store offentlige bevillinger. Desuden betragter de

fleste rigsdagsmedlemmer i forvejen hjemmeundervisning af de mindre børn som et stort gode. Samtidig har Madvig så tilgodeset de religiøst begrundede ønsker om at undervise børn på en anden måde.

Madvig, der som minister havde forberedt en skolereform, der aldrig blev til noget, bliver således den, der formidler den udbredte skolemodstands gennembrud ved at indføre *to* principper for børneundervisning i Danmark.²⁶ Et der giver sig udslag i offentlige skoler og et, der lader forældrene sørge for deres børns undervisning selv. Det sker, da Hass i begyndelsen af 1855 fremsætter Madvigs forslag som sit eget, og det kort efter bliver vedtaget i begge ting. Og får statsrådets endelige underskrift den 2. maj.²⁷

Med sin indsats har Madvig også opnået, at den offentlige skolegang ikke indskrænkes så meget, som der gennem visse grundtvigianeres og bondevenners angreb på skoletvangen var lagt op til. Loven slår nemlig fast, at alle børn *kan* udskrives, når de er 13 år og har de nødvendige kundskaber og *skal* udskrives senest, når de er 15. I Hass' forslag var aldersgrænsen for højeste udskrivningsalder 14 år. Nu bliver den 15 med 14 som det almindelige. Muligheden for at fritage store børn for sommerskolegang opfylder Madvig men kræver til gengæld, at børn fra øverste klasse så skal gå i skole een dag mere om ugen om vinteren. Udskrivningen adskilles ikke fra konfirmationen, men i en lov der vedtages omtrent samtidig ændres den kirkelige forordning fra 1736, således at konfirmationen skal finde sted to gange årligt, hvis nogen ønsker det.²⁸ Brugen af Balles lærebog omtaler Madvig ikke. I det hele taget er loven af 2. maj 1855 om skolegangen og udskrivningen af skolen kun en lov om nogle principper og nogle aldersgrænser – ikke en lov om skolens indhold og formål. Den blev udsat.

Hass' indædte modstand mod religionsundervisningen i almueskolen og ønsket om at adskille den fra konfirmationen fører altså til slut til, at skolefriheden øges på en anden måde, end han havde forestillet sig: den offentlige skolegang begrænses ikke væsentligt, men forældre kan selv sørge for deres børns oplæring, hvis de ønsker det. Hans ønske om at verdsliggøre eller sækularisere skoleundervisningen opnås ikke i det almindelige skolevæsen, men alle forældre, der hader Balles lærebog, kan undgå den ved at undervise deres børn selv. Alt i alt er det, der kommer ud af Hass' skolebestræbelser på rigsdagen et nederlag for hans tanker, men resultatet muliggør alligevel en anden type børneundervisning, der – sat i system – kan påvirke den offentlige skole. Det er i denne sammenhæng, Kold kommer til at spille en rolle – dog på en

helt anden måde end Grundtvig og grundtvigianerne havde tænkt sig, da loven blev vedtaget. De ønskede hjemmeundervisning, der kundskabsmæssigt kunne lægge op til folkehøjskoler og ungdomsskoler og kristeligt til menighedslivet og præsters forkyndelse i kirkerne. Kold ønskede kristelige børneskoler, der kunne konkurrere med de offentlige – og helst konkurrere dem ud!

I årene mellem 1850 og 1855 er det ikke alene Hass, der fører skolefrihedssynspunkter frem på rigsdagen. Det gør også andre af Kolds venner og bekendte – nemlig *Christen Larsen* fra Dalby, *Jens Jørgensen* fra Uldum, *Jacob Christian Lindberg*, der nu er præst på Falster og *Grundtvig* selv. De viderefører den skoledebat, som vi i uddrag har stiftet bekendtskab med fra 1830'erne og 1840'erne i *Nordisk Kirke Tidende* og *Dansk Kirketidende*. De grundtvigske synspunkter er nu totalt enerådende i denne kreds – men det lader Kold sig ikke påvirke af i det, han samtidig bygger op i Dalby.

Ivrigst og tidligst i skoledebatten fører *Christen Larsen* fra Dalby sig frem. I anledning af Rasmus Sørensens forslag til forbedring af almueskolevæsenet tager han ordet imod enhver reform af almueskolen efter Sørensens udgangspunkt: en udvidelse af den børneskole, der findes.²⁹ Han vil „et højere mål“ med undervisningen, siger han, og det mener han ikke, almueskolen hverken kan eller skal befordre. De fleste børn har nemlig efter hans mening kun brug for at lære noget nyttigt, noget praktisk, der kan sættes i forbindelse med deres senere levevej. Det betyder for ham „et slags institut“ for børn af ligeglade forældre. De forældre, der ønsker noget mere for deres børn, kan selv tage sig af det. Og staten skal derfor ikke koste penge på almueskolevæsenet men i stedet sørge for, at der bliver oprettet flere højere bondeskoler. Først efter 16-18 års alderen er virkelige kundskaber på sin plads, siger han, for først da er følelsen udviklet, så forstanden kan dannes. I barnealderen skal disse børn have nærret deres fantasi med fortælling og sang.

Christen Larsen går altså ind for den sociale lagdeling i undervisningsvæsenet, som blev en følge af Hass' skolefrihedssynspunkter. Han overlader det til forældrene alene, om de vil „et højere mål“ med deres børn eller ej; underforstået at de fleste børn jo ikke har brug for det. Christen Larsen udtrykker disse holdninger i december 1851, måneden efter at Kold er startet i Ryslinge med hans ældste søn som elev, og et halvt år før Kold laver børneskole i Dalby med flere af hans yngre børn. Så meget er Christen Larsen påvirket af Grundtvig, at han endda undsiger, hvad han ønsker for sine egne børn: en kristeligt

vækkende undervisning. Som sin læremester udtaler han, at kristendommen slet ikke er nogen skolesag, og at folkehøjskolerne vil gøre almueskolerne overflødige.

Hass' skolefrihedsforslag støtter Christen Larsen derfor helhjertet med tydelig understregning af de asociale tendenser, der fandtes i det fra starten.³⁰ Da det er blevet ændret til fritagelse for skolegang et halvt år ad gangen, accepterer han det begejstret, fordi det vil gavne de kvikke børn i skolen. De kan nemt bevise, at de har lært, hvad de skal ved blot at gå i skole om vinteren, mener han: „Thi det er ganske vist, at det har store Ubehageligheder for Forældre, der have Børn med Evner og Anlæg, saa at de staae forud for de andre Børn i Skolen, at de skulde lade dem sidde i Skolen og see paa de andre Børn uden at lære noget.“ Han nævner ikke muligheden af at lave private børneskoler, der kan gavne alle børn.

Også *Jens Jørgensen*, hvis børn Kold også havde holdt skole for, støtter Hass' forskellige forslag uden at ytre sig om, hvordan den offentlige skole kan forbedres. Han åbner ikke munden mange gange i debatterne. Når han gør det, er det for at fremme hjemmeundervisning.³¹

Jakob Christian Lindberg er mere aktiv. Som udvalgsformand er det ham, der får tilføjet paragraffen om halvårlig skolefrihed, hvis børnene det foregående halvår har bevist, at de har tilstrækkelige kundskaber. Behovet for at bruge børnene som arbejdskraft om sommeren udtrykker han ligeud: „Der er mange, der kan tjene til deres Føde under 12 Aar, f.eks. ved at vogte smaa Kreaturer, men en Bonde vil ikke tage et saadant Barn bare i tre Maaneder.“³² Og da flere vender sig mod denne holdning og spørger, om han virkelig mener, at 8-9-årige børn skal ud at tjene og få forringet deres kundskaber, svarer han, at det efter hans mening er bedre, end at de „med daarlig Kost og halv Sulteføde skal tvinges til at gaa i Skole, hvor de i Almindelighed lærer det, som hverken de selv eller deres Familie sætter Pris paa.“ Hos ham ses sammenblandingen af asociale hensyn og åndelige frihedstanker stærkest af alle. For også han ønsker „en saadan gennemgribende Forandring i vort hele Skolevæsen, som vil gjøre det til en glædelig Sag for Forældre at sende deres Børn til Skolen og for Børnene at komme der.“ Og han spekulerer ikke over, hvordan de dårligst stillede skal få råd til det.

Grundtvig tager kun ordet få gange i forbindelse med skoledebatten i disse år. Han interesserer sig ikke synderligt for børneskoler overhove-

det. Under en forespørgsel i november 1851 om, hvornår en samlet skolereform kan ventes, nævner han atter sin Sorø-skole som midlet til forbedret oplysning for alle. For pogeskoler og drengeskoler er for de år af et menneskes liv, „da det er aldeles umuligt at blive oplyst om de menneskelige Forhold, da man vel kan lære en hel Deel udenad fra Bøger og endog Skolemesterens Tanker udenad (afbrudt med „hørt!“ fra salen) men dog aldrig blive virkelig oplyst.“³³ Hjemmeundervisning er også, hvad han går ind for i barnealderen. Grundtvig har fulgt så lidt med i debatten og i de eksisterende betingelser, at han, da Hass' forslag bliver behandlet sidste gang i foråret 1855, udtaler, at han ikke vil stemme for det, da han er tilfreds med almueskolelovens § 25, der giver forældre mulighed for at undervise deres børn selv.³⁴ Først da han bliver gjort opmærksom på, at denne ret skal de søge om og med risiko for afslag, skifter han mening og stemmer for det. Men han er ikke meget for at beskæftige sig med en enkelt del af skolesystemet, siger han, når det hele hviler på tvang.

Loven om begrænset skolegang bliver altså til uden grundtvigianernes store interesse. Hvad der med Hass var startet med en interesse for at varetage kirkelig frihed og folkelig børneundervisning ender med en indskrænkning af skoletvangen, uden at undervisningen bliver lavet om. Det er dette hul, Kold udfylder uden at kere sig meget om skolepolitik, efter at han har slået sig ned i Dalby. Det er ham, der udnytter den, så den senere bliver kaldt friskoleloven. Men skolepolitikkerne interesserer sig, allerede inden dette sker, for *ham*. Og derfor kan han drage nytte af den uafklarede stillingtagen til, hvordan børne- og ungdomsundervisningen skal se ud, da han i foråret 1855 tænker på at udvide sin skole og med dette formål søger større statstilskud.³⁵ Flere grundtvigske rigsdagsmedlemmer støtter hans ansøgning, da de får den forelagt en måneds tid efter, at den såkaldte friskolelov er blevet vedtaget. De har behov for at vise, at der eksisterer anden skoleundervisning end den officielle, som de ikke bryder sig om. Og at staten bør støtte den fremfor et skrantende skolesystem, hvis dage de mener er talte. Denne politiske interesse for Kolds skole giver senere Kold problemer, men i juni 1855 kan han triumfere, da han har fået sine anbefalinger i hus.

Støtten til Kold

Den første, der anbefaler Kolds ansøgning om udvidet statsstøtte er sognepræsten i Dalby, C. E. Møller.³⁶ Han er tilsynsførende med børneskolen og i øvrigt også folketingsmedlem. Bondehøjskolen, som tilskuddet skulle gives til, nævner han overhovedet ikke, men han roser børneskolen. Skolestuen er „vakker“, skriver han. Den er stor og lys med højt til loftet, og børnene er livlige og opvakte. Ganske vist må han indrømme, at han har svært ved at bedømme, om undervisningen når dem alle, for der bruges næsten ingen lærebøger i undervisningen, og eleverne har meget forskellige aldre og forudsætninger. Men fremskridtene er agtværdige, mener han alligevel at kunne konstatere. Og han fremhæver: „navnlig erindre de mere Begavede, der stadig have besøgt Skolen, med Sikkerhed hvad der er fortalt dem af Bibelhistorie m.m.“

Pastor Møller er åbenbart tilfreds med, at børnene får en god religionsundervisning og ser gennem fingre med, at måske ikke alle besøger skolen lige flittigt og med lige stort udbytte. Det private initiativ skal have sin chance, om det så også er til større fordel for de mere begavede.

Den næste, der anbefaler skolen er *Christen Larsen*, der benytter lejligheden til at komme med en skolepolitisk udtalelse.³⁷ Han skriver nemlig om børneskolen i Dalby, at der er al udsigt til, at den ganske vil fortrænge den offentlige skole i byen, „hvis ikke dette sluks Skolevæsen bliver ledet med større Dygtighed og efter andre Principper.“ Det er en direkte skose til den svagelige og udygtige lærer Lehn i byen men også en principiel betragtning. For folk på egnen er nu så trætte af skolens unyttige udenadslæsning og opremsen af Balles lærebog, at de foretrækker Kolds skole, siger han. Almueskolens undervisning keder børnene, for den ødelægger deres livlighed og gør dem stive og tvungne over for læreren. For Christen Larsen er det vigtigt at fremhæve, at forholdet mellem forældre og børn bliver „lammende og nedtrykkende“, når børnene går i den offentlige skole, mens det bliver levende og varmt, når de går hos Kold. Derfor ønsker han, at Kolds skolevæsen kan komme til at præge almueskolerne.

Jens Jensen, folketingsmedlem og gårdmand i Trunderup på Sydfyn har kendt Kold, siden han var lærer i Ryslinge. Han anbefaler ham som hjemmeundervisningens mand, idet han oplyser, at hr. Kold og hr. Poulsen, mens de boede i Ryslinge, gik over til ham et par gange om

ugen for at læse med hans børn og lære ham og hans kone at undervise dem selv.³⁸ Og det har de nu gjort med stort held i tre år. De fortæller bibelhistorie, danmarkshistorie og andre fortællinger for dem, skriver Jens Jensen, og prøver at gøre det så jævnt og barnligt, at de kan føle, det har en velgørende indflydelse på dem. Og den måde at holde skole på har bredt sig på deres egn, så flere familier „have befundet sig vel derved.“ Da Kold derfor har fornyet undervisningen for børn og unge vidt omkring „ved at vække Liv og Lyst dertil i Folkets egen Midte,“ mener gårdmanden i Trunderup, at Kold må være berettiget til at få den støtte, han ansøger om.

Proprietær *Thomas Bruhn* er medlem af landstinget. Han er ejer af Rydbjerg herregård i Vestjylland og har sendt tre sønner til Kolds skole i Ryslinge. Bruhn ser på Kolds skole i sammenhæng med vækkelse i almindelighed.³⁹ Forkyndelsesfrihed er kernen i både skole- og kirkesagen, skriver han, og derfor skal Kolds skole støttes. For Kold vil ikke først og fremmest give børn og unge en masse kundskaber men søger „at vække Aanderne“ og bibringe dem „Aand og Hjerte for alt ædelt og godt.“ Det er almueskolens største fejl, at den ikke prøver på det, skriver Bruhn. „Jeg antager saaledes at hans Skole kunde med Gavn benyttes af vordende Seminarister eller Skolelærere,“ slutter han.

Vilhelm Birkedal fra Ryslinge er den næstsidste, der anbefaler Kolds skole.⁴⁰ Han skriver en lang anbefaling, hvori han fremhæver, at Kold er „folkelærer“ og har en „uplettet og sund Karakter baade som Menneske og som Kristen.“ Desuden har han efter hans mening en „saa ualmindelig og afgjort Gave for den Art Undervisning, hvortil han har helliget sit Liv, at jeg Intet veed at sammenligne den med paa dette Omraade.“ Birkedal fremhæver skolens folkelige og politiske betydning og er derfor klar over, det er *bondehøjskolen*, han skal anbefale, når han siger, at skolens formål er „at danne danske Borgere, der kunne leve et *menneskeligt* Liv i Aande, frit for alle sygelige Udvæxter og frit for alt dyriskt og kun materielt Præg, tilmed dygtig til al god og ædel Gjerning saavel i det ængre som i det større Borgersamfund.“ Han tænker ikke på almueskolens forbedring men på hele det danske folks.

N. F. S. Grundtvig afslutter rækken af anbefalere. Hans udtalelse er forholdsvis kort og væsentlig for forståelsen af Grundtvigs forhold til Kold på dette tidspunkt. Den skal derfor refereres i sin helhed:

Forstanderen for den højere Bondeskole i Dalby i Fyen har ønsket min

Anbefaling til Oplysningsministeriet, og skøndt jeg ikke kan forudsætte, at de gunstige Vidnesbyrd for ham og Skolen kan vinde synderlig i Vægt ved min anbefaling, der ikke paa Stedet har været Vidne til Undervisningens Gang og Skolens Virksomhed, saa tilføje jeg dog gierne, at jeg kiender Hr. Kold som en af de bedst begavede, bedst oplyste og virksomste Lærere, saa jeg er ganske sikker paa, at den Undervisning, han meddeler og forestaar vil findes saa frugtbar baade for Menneske-Livet i det Hele og for det danske Folke-Liv i Særdeleshed, at jeg af mit ganske Hjerte maa ønske hans højere Bonde-Skole al den Understøttelse og Udvidelse, der kan times den.⁴¹

Grundtvig har ordentlig lyttet til rosende bemærkninger om Kold fra fælles bekendte. Han indrømmer, han ikke kender hans skole personligt og havde dog ellers haft lejlighed til det, om han havde villet. For fjorten dage før han skriver anbefalingen, opholder han sig i nærheden af den. Han er da i Kerteminde og holder valgtale til fordel for sig selv og mødes med Birkedal og Christen Larsen, der også holder taler for at fremme Grundtvigs kandidatur til folketinget. Grundtvig bliver valgt men ser ikke Kold de dage, han er på Fyn. Kold mødte op til festen for Grundtvig i Kerteminde og ville gerne træffe ham.

De seks anbefalinger, Kold fremskaffer juni 1855 til støtte for sin skole, vidner stærkt om dens anseelse på dette tidspunkt. De giver alle udtryk for dens betydning landspolitisk. Fire af underskriverne er rigsdagsmedlemmer, og een bliver det kort efter. Den sjette er præsten i Ryslinge, kendt for sit skole- og kirkepolitiske engagement.

Kolds støtter har imidlertid meget forskellige motiver til at anbefale ham over for regeringen. Nogle ser først og fremmest på hans indsats som „folkelærer“ i Dalby. Det gælder Grundtvig, Birkedal og Thomas Bruhn. Andre fremhæver udelukkende hans børneskole. Det gør Jens Jensen, der anbefaler den som udgangspunkt for hjemmeundervisning, og Christen Larsen og C. E. Møller, der med forskelligt eftertryk ser den som inspiration for den offentlige skole.

Forskellige sider af Kolds skolesag bliver fremhævet, således at både kristelige og folkelige elementer i den trækkes frem. Dermed er både gudeliges og grundtvigianeres skoleønsker tilfredsstillet samtidig med, at Kold selv har opnået den lokale tilsynsførendes accept af sin børneskole. Ansøgningen medfører, at Kold det følgende forår efter at have haft 15 elever om vinteren får bevilget det forhøjede tilskud. Men fra nu af vækker skolen også modstand på den egn, hvor den ligger. Den

bliver en provokation for præster og lærere, der ikke ønsker deres magt begrænset, og de går i aktion mod ham.

Anledningen til aktionen er dog ikke Kolds person og skole. Den indledes, fordi hans virksomhed endnu en gang bruges af en grundtvigsk kirke- og skolepolitiker, der har egne formål at fremme. Det sker, da Lønborg-præsten *Jørgen Viktor Bloch*, som Kold kendte fra Vestjylland, i sommeren 1855 kommer til Kerteminde som præst og provst. Han ønsker kirke- og skolefriheden udvidet, og da han samtidig lige er blevet valgt til landstinget, har også han politiske muligheder at spille på. Han bruger Kolds skole som en vigtig brik i dette spil – og dermed bliver Kold inddraget i endnu en skolesag.

Kirkelovgivning

Forholdet mellem kirke og stat blev ikke endeligt afgjort med grundlovens vedtagelse i juni 1849. Den bestemte, at den evangelisk-lutherske kirke skulle være den danske folkekirke, og som sådan understøttes af staten men udsatte den endelige afklaring af en folkekirkelig ordning til senere lovgivning. Allerede på den grundlovgivende forsamling blev spørgsmålet om en kirkeforfatning taget op, men der var stor uenighed om det, og enigheden bliver ikke større på rigsdagen. Ikke engang grundtvigianerne har samme opfattelse.

J. V. Bloch var både før og efter 1849 ivrig fortaler for at ophæve statens forbindelse med kirken. I 1846 læste han på Viborg præstekonvent sine „*Theses om den danske Kirkes Forfatning*“ op og får dem omtalt i Dansk Kirketidende.⁴² Og i 1848 fortsatte han i sit eget tidsskrift Christeligt Folkeblad sine betragtninger over kirkens forhold.⁴³ For ham var stat og kirke to forskelligartede organismer, og for ikke at sammenblende Guds og verdens sager, mente han, de måtte adskilles. Kun således kunne kirken stå frit i sin forkyndelse. Han foreslår derfor parallelle kirkelige og verdslige repræsentationer til udarbejdelse af to forskellige forfatninger for henholdsvis kirke og stat. Og som konsekvens heraf to slags domstole og to slags børneskoler. I 1849 udsender han et særligt flyveskrift „*Om den danske Kirkes Forfatning*“. Nu har han ændret sit forslag om kirkeligt selvstyre, således at også lægmænd får en vis magt, men hans holdning er den samme, at kirken vil forfalde, hvis den gudløse rigsdag skal bestemme over den. I de følgende år gentager han sine tanker bl.a. i Dansk

Kirketidende, uden at de vinder større gehør. Han beder Grundtvig fremme dem i rigsdagen, men han lader dem ligge.⁴⁴

Grundtvig, der havde startet opgøret med statskirkens ukristelighed og tvang i 1825, fastholder i de følgende år, at kirken ikke er en institution men en forsamling af levende sjæle, den kristne menighed. Han bryder med statskirkens to grundpiller, sognetvangen og trosenheden, da han foreslår sognebåndsløsning og samvittighedsfrihed for præster og lægfolk. I 1840'erne går hans kirkepolitiske bestræbelser i retning af at bevare kernen af folket i kirken, samtidig med at præsterne ikke tvinges til at udføre kirkelige handlinger, de er imod. Og at kristne får ret til at udtræde af statskirken, hvis de ønsker det. Da en særlig kirkeforfatning diskuteres i årene før grundlovens vedtagelse, er Grundtvig imod forslaget, da han er bange for, den vil medføre, at mindretallet bliver ofre for flertallets magt. Den kirkelige frihed kan bedst udvides inden for statens rammer, mener han. Men da han på et tidspunkt frygter, at statskirken under den nye regeringsform vil blive opløst, går han, om end tøvende, ind for en særlig kirkeforfatning i forbindelse med udarbejdelse af en ny forfatning. Da grundloven imidlertid viser sig at bevare forbindelsen mellem kirke og stat økonomisk og administrativt, taber Grundtvig igen interessen for kirkeforfatningssagen. For ham er den nye folkekirke, som i 1849 ser dagens lys, en borgerlig indretning, der med sognebåndsløsning og præstefrihed kan sikre både flertallets og mindretallets rettigheder. Som Bloch ønsker han kristelig vækkelse i landet men under en form, så den ikke bliver isoleret fra folkets flertal.

Vilhelm Birkedal indtager et midterstandpunkt mellem Bloch og Grundtvig – nærmest hældende til Grundtvigs synspunkter. Han er som Bloch en meget aktiv deltager på jyske præstekonventer i 1840'erne og fremhæver som han gejstlighedens særlige betydning, når de kirkelige spørgsmål skal afgøres. Allerede på dette tidspunkt sætter han sig op mod statskirkens autoritet, da han offentliggør sit eget syn på, hvordan en ny salmebog skal se ud. Og bliver på grund af denne forseelse retsforfulgt om end ikke dømt. I 1848 går han imod kirke- og undervisningsminister *D. G. Monrads* forslag om en fremtidig kirkelig ordning, der skal svare til indretningen af statens styrelse. Han er som Bloch bange for, at demokratisering og lægmandsindflydelse vil betyde, at kirken bliver for afhængig af staten. Og i 1850 trodser han for anden gang gældende lov ved at tale på et privat møde i et nabosogn om kirkelige spørgsmål uden at have fået lov til det af den lokale præst og

provst. Hans optræden i denne sag – den såkaldte *Stige-sag* efter navnet på landsbyen, hvor han taler – vækker genlyd over hele landet. Ministeren giver ham og en præsteven af ham, der også har deltaget i mødet, en irettesættelse. Men de to formastelige præster udgiver en lille bog om sagen „*Skal Præsten være Sognepave eller Menighedens Tjener?*“, der sætter skub i interessen for sognebåndsløsning. Det følgende år går Birkedal imidlertid imod mange gejstliges ønsker om, at en særlig kirkeforsamling skal styre kirken egenhændigt. Som Grundtvig mener han, at kongen og rigsdagen trods alt er en bedre garanti for den folkekirkelige frihed, end kirkens folk alene vil være. Hans interesse for sagen er så stor, at, da kirkeforfatningsspørgsmålet efter 1853 blusser op igen, udarbejder han alene et selvstændigt forslag, som han lader gå videre til ministeriet, efter at det er blevet forelagt en kreds af præster og lægmænd i Odense.⁴⁵ I dette går han ind for en vis sammenkædning af stats- og kirkeorganer til udøvelse af kirkelig styring. Han foreslår oprettelse af rådgivende bispe-, provste- og menighedsråd til sammen med kongen og hans ministre at tage vare på kirkens forhold. Staten skal lønne og uddanne gejstligheden, men kirken skal selv udøve indre justits endog på ret streng vis gennem en særlig edsvorneret bestående af gejstlige og lægfolk. Birkedals interesse for lægfolkets indflydelse går dog ikke så langt som til at give dem beslutende myndighed på linje med gejstliges. Hans menighedssyn er centreret om sognepræstens myndighed, og hans kirkesyn er domineret af hans agtelse for det kirkelige hierarki. Som Bloch ønsker han betydelig myndighed overladt til kirken og i forbindelse med den oprettelse af kristelige friskoler. Men som Grundtvig vil han bevare forbindelsen til de verdslige organer, for at kirken kan udøve en vækkende indflydelse på hele folket.

Birkedals forslag til ny kirkeforfatning udkommer, efter at regeringen har nedsat et politisk sammensat udvalg til forberedelse af en sådan. Opfyldelse af grundlovens løfte om kirkelig lovgivning trak ud, fordi rigsdagen ikke kunne enes om, hvad en indkaldt kirkeforsamling skulle beskæftige sig med. Allerede i 1850 blev der sat penge af til dens arbejde på det følgende års finanslov, men den blev ikke sammenkaldt hverken i 1851 eller 1852. De første kirke- og undervisningsministre svarede på forespørgsler om sagen, at reformen af almueskolen lagde beslag på deres kræfter, og efterhånden som tiden gik, faldt interessen for hele spørgsmålet. De færreste rigsdagsmedlemmer ønskede deres lovgivningsmagt indskrænket af et særligt kirkeorgan, og de fleste følte

sig usikre på, om kirken egentlig var noget selvstændigt ifølge den ny forfatning. Først da Københavns præstekonvent i efteråret 1853 udtrykkelig beder ministeren nedsætte en kommission med den opgave at komme med forslag til ny kirkeforfatning, sker det. Men da bliver dette udvalg slet ikke repræsentativt for det kirkelige liv. Svaret, som det barsler med i løbet af nogle måneder, kan da heller ikke umiddelbart bruges til noget. For gruppen af politikere er indbyrdes uenige, og flertallet kan blot anbefale, at regeringen indkalder den rådgivende forsamling eller kirkesynode, som den hele tiden har skullet indkalde. Og at den lader den få lovgivende magt efter en vis overgangstid. På grundlag af kommissionens arbejde får minister *Ørsted* dog lavet tre forslag i november 1854 om bl.a. sognebåndsløsning, indførelse af menighedsråd og oprettelse af en kirkelig repræsentativ forsamling. Men da ministeriet går af måneden efter, kommer de ikke videre.

Den kirkelige lovgivning har da trådt vande i over fire år, ligesom skolelovgivningen gjorde i de samme år. Det bliver den ny kultusminister *C. C. Hall*, der bryder dødvandet i kirkesagen, som han gjorde det i spørgsmålet om skolefrihed. Det er nemlig også ham, der på baggrund af andres indsats fremlægger et forslag om kirkelig frihed. I februar 1855 foreslår han sognebåndsløsning for hele landet indført ved lov.⁴⁶ Da har ikke alene den officielle kirkekommission og den uofficielle ved Birkedal anbefalet sognebåndsløsning men også *L. D. Hass* i et selvstændigt forslag til folketingsbeslutning i oktober 1853.⁴⁷ Det sker samtidig med, at han i folketinget arbejder for skolefrihed. Hans argumenter i de to sager ligner hinanden. I kirkespørgsmålet taler han nemlig også både om „naturlig frihed“ for borgerne og om „åndelig frihed“ for kristne og lader de to friheder være udtryk for samme behov.⁴⁸ Og også i denne sag følger *Lindberg* hans meninger. Han føjer til *Hass'* agitation, som de begge har fremført offentligt i tyve år, en advarsel til regeringen. For hvis ikke de mest interesserede i kirken får tilladelse til at lade sig betjene af en anden præst end sognets, forudser han, at de vil forlade den. Sektvæsenet eller dissentervæsenet er endnu på dette tidspunkt så stærkt, at det sammen med grundtvigianernes fastholdelse af sognebåndsløsning gør indtryk på regeringen. Medvirkende til at befordre friere forhold i kirken er desuden *Søren Kierkegaards* voldsomme angreb på den etablerede kirke for vanekristendom og hykleri, der foregår samtidig, i vinteren 1854-55.

Da retten til at søge anden præst end sognets i forbindelse med konfirmation og altergang endelig lovfæstes, prøver *Hass* i den sidste

diskussion om sagen at udvide friheden således, at de kirkelige handlinger kan foretages i egen sognekirke, selv om præsten ikke er sognets. Men det vil ministeren ikke gå med til. Det er menigheden og ikke præsten, der får lov til at overskride sogneskellene. Den endelige vedtagelse af loven hyldes af Grundtvig med ordene: „Trældommen dø og Friheden leve, om saa Alverdens Provster, Bisper og Paver hellere ville dø med Trældommen end leve med Friheden!“⁴⁹ Imod den taler kun sognepræsten fra Dalby, *C. E. Møller*, der forudser kirkelig uro i sognene. Sognebåndsløsning bliver dog alligevel enstemmigt vedtaget i folketinget. Og efter landstingets vedtagelse ophøjes forslaget til lov i begyndelsen af april 1855 – en måned før friskolelovens vedtagelse.

Da minister Hall fremlægger forslaget, udtrykker han samtidig, at han ikke ser nogen mulighed for at lave nogen forfatning for folkekirken foreløbig. De, der er interesseret i den er ikke enige, og i øvrigt mangler sagen folkelig opbakning, siger han. Og således fortsatte situationen med at være.⁵⁰

Siden midten af 1850'erne er der da heller ikke i den offentlige debat blevet rokket grundlæggende ved kirkens forbindelse med staten, således som grundloven nok så upræcist fastsætter den. Folkekirken har siden udviklet større indre selvstyre. Tilladelse til at danne selvstændige valgmenigheder, når mindst 20 familier slutter sig sammen, blev givet i 1868. Og oprettelse af menighedsråd med demokratisk valgt indflydelse på flere og flere områder indførtes i 1903. Men ligesom staten stort set i alle årene har ladet kirken administrere forkyndelsesfriheden selv, har kirken ikke som selvstændig organisation blandet sig direkte i statens anliggender. Borgfred mellem stat og kirke har eksisteret til gavn for en almindelig „folkekirkkultur“, der gælder størstedelen af befolkningen. Det er sket på bekostning af de samfundsændrende perspektiver, der lå bl.a. i de gudelige vækkelsers kamp for en uafhængig kirke og en uafhængig skole. Denne kamps formål, at påtvinge det verdslige liv en anden moral, var dog ikke opgivet med de to love i 1855, der sikrede folkekirkemedlemmer og forældre større åndelig frihed. *J. V. Bloch*, der kommer til Kerteminde som præst og provst nogle måneder efter, at de er gennemført, stiller sig ikke tilfreds med, hvad der er opnået. Han ønsker den kristelige og folkelige vækkelse fortsat og får på egnen, han slår sig ned i, rørte vande at fiske i.

Kirke- og skoleuro på Hindsholm

Straks fra sit komme til Kerteminde får Bloch mange sognebåndsløserne fra gudelige vækkelseskredse i byen og dens omegn. Hans menighed er den første, der udnytter sognebåndsløsningsloven i større udstrækning, og dertil bidrager Bloch selv med sine mange aktiviteter. For at fremme tilslutningen til sin menighed holder han møder med sine sognebørn der, hvor de bor. Og som følge af sine skolefrihedssynspunkter overtræder han skoleloven og udskriver børn til konfirmation, før de har nået den berammede alder. Begge dele protesterer hans kolleger og overordnede imod, og således starter uroen på Hindsholm, der får afgørende konsekvenser for Kolds skole.

Kold slutter sig først til Blochs menighed i sommeren 1856.⁵¹ Han vil netop undgå at vække opsigt, men på dette tidspunkt er han selv begyndt at få problemer med myndighederne og nødes derfor til at tage parti for Bloch. Kold får nemlig ikke ham som tilsynsførende efter at provst *Heiberg* er rejst fra Kerteminde men provst *Rohmann* fra *Rønninge*. Og han er ikke særlig interesseret i grundtvigske skoletanker og får desuden større magt, end provst *Heiberg* havde.

I foråret 1856 vedtages nemlig endnu en skolelov, og denne forandrer tilskudsformen for den statslige understøttelse til bondehøjskoler. „*Lov om nogle forandrede Bestemmelser for Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbstæder og paa Landet*“ drejer sig om økonomiske og administrative ændringer. Den bliver til i kølvandet på friskolelovens vedtagelse, fordi *D. G. Monrad* (som nyudnævnt direktør for skolevæsenet i København) bliver pålagt at komme med et samlet reformforslag for den offentlige skole. Det udkast, han laver i løbet af nogle måneder, og som stort set bliver vedtaget, ser imidlertid helt bort fra de påtrængende spørgsmål om skoleundervisningens indhold, metoder og formål. Det koncentrerer sig udelukkende om skolevæsenets materielle forhold, idet det indeholder forbedringer af lærernes løn og pensionsforhold, krav om flere skoler og regler for deres indretning. Desuden ændres administrationen af skolevæsenet, så kommunerne får større indflydelse på lærerudnævnelser og økonomi. I sammenhæng med en ny kommunallov, oprettes der nemlig i alle amter *skolefonde* og *skoleråd*. Her skal de tilsynsførende provster fra skoledirektionerne sammen med politikere fra amtsrådene og repræsentanter fra købstæderne tage stilling til finansieringen af skolevæsenet. Blandt deres opgaver bliver at fordele pengene fra Sorø Akademis midler til amtets højere bonde-

skoler eller anden videregående undervisning på landet. Afgørelserne bliver dog ikke udelukkende lokale, da Monrad, der tillige er departementschef i kirke- og undervisningsministeriet, får ret til at overvære møderne i skolerådene og også kan gribe ind over for beslutningerne. Men da han lægger vægt på større lokal indflydelse, fordi kommunerne selv skal dække størsteparten af de øgede udgifter, er han ikke på forhånd indstillet på at blande sig i beslutningerne.

Den nye lov indebærer altså, at Kolds skole skal bedømmes lokalt, før den kan få tilskud. Den tidligere tilsynspligt havde nærmest været en formalitet for den udpegede provst at foretage. Kold skulle først og fremmest overholde mindstekravene om elevtal, og undervisningen skulle gennemføres hele vinteren. Nu indføres en reel kontrol af et helt skoleråd, der skal være enigt, og som kan sammenligne hans aktiviteter med andres. Det bliver skæbnesvangert for ham.

I juni 1856 advares Kold om, at de nye amtsskolemyndigheder er kritiske over for ham. Det sker i et brev, han får fra det eneste medlem af amtsskolerådet, der støtter ham, nemlig amtsrådsmedlem og gårdmand *Cornelius Petersen* fra *Davinde* ved Odense.⁵² Han er tillige folketingsmedlem og står Birkedal og andre grundtvigianere nær i kirke- og skolespørgsmål. Efter et af de første møder i skolerådet meddeler han Kold, at den nye administration ikke er til fordel for ham. Alle fire amtsprovster er skeptiske over for ham, fortæller han, og provst *J. L. Rohmann* har derfor fået til opgave at se hans skole efter i sømmene, før tilskuddet kan tildeles. Monrad har ganske vist på mødet talt et godt ord for Kolds skole, fordi den tidligere har fået tilskud. Og *Cornelius Petersen* selv har også støttet den. Men han frygter problemer med *Rohmann*, der på mødet har udtalt, at han ikke har tillid til Kold, fordi han har hørt, at han ikke lærer eleverne noget udenad.

Det varer nogle måneder, før *Rohmann* ulejliger sig til Dalby for at bedømme Kolds skole. Inden da får Kold besøg af biskop *C. T. Engelse* fra Odense, der har overtilsynet med hans børneskole, og som er blevet kaldt til *Hindsholm* på grund af en klage fra Dalby-præsten over *Bloch*. *C. E. Møller* beklager sig nemlig i august måned over, at *Bloch* holder møder i Dalby om religiøse emner uden at spørge ham om tilladelse og vil derfor gerne have at vide af biskoppen og provsten, om det er lovligt.⁵³ De svarer ham, at de ifølge den nye sognebåndsløsningslov ikke kan forbyde *Bloch* at mødes med sine sognebørn i Dalby. Men, tilføjer provst *Rohmann*, det havde været broderligt, om *Bloch* havde spurgt sin kollega i Dalby om tilladelse først. Pastor *Møller*

oplever nu de problemer i forbindelse med sognebåndsløsning, som han på rigsdagen havde hævdet ville opstå. Han får også økonomiske bekymringer, fordi de, der slutter sig til Blochs menighed, ikke vil betale det særlige accidensoffer^a til ham længere.

Klagen medfører, at Engelstoft i september tager på visitats til Hindsholm. Han besøger Dalby og Kerteminde på den tur og undersøger både kirke- og skoleforholdene.⁵⁴ Om den svagelige lærer C. F. E. Lehn i Dalby skole skriver han en kritisk beretning i sin visitatsbog. Hans undervisning er ikke god, synes biskoppen, og da han tillige overvejende har de fattigste børn fra sognet i sin skole, bliver hans undervisning endnu mindre engageret. Men heller ikke Kolds private børneskole er han tilfreds med, selv om han har kvikkere elever. Kold lærer dem næsten kun bibelhistorie, forekommer det ham, og så kan børnene endda ikke svare ham korrekt på hans spørgsmål. Poulsen Dals undervisning er mere beventt efter biskoppens vurdering. Børnene lærer en del færdigheder af ham, selv om han også næsten udelukkende bruger den mundtlige metode. I kirken i Dalby hører biskoppen pastor Møller prædike på ubeklagelig men ret kedsommelig vis. Engelstoft noterer sig, at han også over for menigheden klager over den splittelse, som sognebåndsløserne i hans sogn medfører. Og biskoppen prøver derfor i sin afslutningsprædiken at formane til enighed og forsonlighed. Om udskrivningsforholdene konstaterer han, at Bloch fra Kolds skole har udskrevet et barn for tidligt til konfirmation i Kerteminde, og at det også er tilfældet i hans eget sogn, får biskoppen at vide senere på året.

Efter at biskoppen har afsluttet sin visitatsrejse, modtager både Kold og Bloch irettesættelser på grund af deres embedsforseelser.⁵⁵ Kold bliver opfordret til at indføre flere bøger i sin undervisning og føre forsømmelsesprotokollen omhyggeligt. Bloch får pålæg om ikke at udskrive børn for tidligt. Og begge lover at rette sig efter disse formaning, som biskoppen overlader provst Rohmann at holde øje med bliver fulgt.

Provst Rohmann, der gæster skolen i Dalby i november, skriver først to måneder senere sine indtryk fra dette besøg ned.⁵⁶ Om foråret anbefalede han uden nogen sinde at have besøgt bondehøjskolen, at den skulle have 400 Rbd i statsstøtte, som den fik året før.⁵⁷ Dengang indberettede han, at forholdene på skolen var gode, fordi den havde 15

^a Højtidsoffer til præst (og degn) betalt i naturalier.

elever – 2 flere end året før, og dygtige lærere. Nu – otte måneder senere – finder Rohmann bondehøjskolen under al kritik.

Det billede, han i januar 1857 giver af skolen, er ironisk indtil det totalt latterliggørende. Blandt de 11 elever, han træffer på skolen, er der en gårdmand, han kender fra sit nabosogn, der har redet 8 mil samme dag for at forhøje skolens elevtal. Og Kolds litteratur- og historieundervisning, der beskrives i detaljer, er det mest mærkelige og fejlagtige, han nogen sinde har hørt. Kold gennemgår Ingemanns digt *Valdemar den Store og hans Mænd*, men både Kold og eleverne har efter Rohmanns mening totalt misforstået indholdet af det. Kold læser op af bogen og beder eleverne forklare, hvad han har læst, og ved fælles hjælp får de noget helt forkert ud af teksten. Heller ikke Grundtvigs *Haandbog i Verdenshistorie* har nogen på skolen tilsyneladende fået noget fornuftigt ud af at stifte bekendtskab med. Eleverne kender ikke noget til grækerne overhovedet, Kold tager fejl med hensyn til navne og årstal, og historien uden for bibelhistorien synes ham helt ukendt. På den baggrund kritiserer Rohmann skarpt, at skolen tilsyneladende ikke bliver ledet efter nogen fast plan. Og da Kold på forespørgsel oplyser, at formålet med skolen er, at eleverne skal lære at kende det danske folk som „et hjertefolk“, synes provsten, at målet af uforstand og pjat er nået.

Poulsen Dal roses derimod også af provsten. Han har lært eleverne en hel del både i kirkehistorie og geografi, men Rohmann anholder, at han kun får forevist een stil, og at der overhovedet ikke er undervisning i naturhistorie eller landbrugsfag på denne bondehøjskole.

Om børneskolen siger provst Rohmann, at han kun finder den middelgod med hensyn til indlæring af viden, og at den også er dårligere end mange andre skoler til at give en vækkende undervisning. Værre er det, at både Kold selv og Bloch som tilsynsførende med konfirmander er så lemfældig med børnenes skolegang, at der allerede ses uhyggelige virkninger på Hindsholm. Han har selv mødt omflakkende tiggerbørn flere steder og hørt klager fra de omliggende sogne, når forældre benytter den frihed, de får til at lade deres børn foretage „lukrative udflugter“ i omegnen, som Rohmann skriver. Det er tegn på både embedsmæssig svigten af Kold og Bloch og på en social uorden, der må sættes en stopper for.

Da Rohmann kommer frem med sin uforbeholdne kritik af Kolds skole, er Bloch og Kold imidlertid også blevet angrebet fra anden side for deres „grundtvigske frihedsprincipper“. Det skyldes, at Bloch,

allerede inden Rohmann begiver sig til Dalby, har startet en kampagne til fordel for Kolds skole.

Kold er nemlig i sommeren 1856 stadig i økonomiske vanskeligheder, og til den følgende vinter har der meldt sig færre elever til bondehøjskolen end året før. Sammen med de nye problemer med skolerådet betyder alt dette, at Kold ønsker at forlade Dalby. Adskillige gange beder han sin gamle bekendt *H. J. M. Svendsen*, der netop er blevet seminarieforstander og præst i Jelling om at skaffe ham en stilling ved sogneskolen i byen. Svendsen svarer ham i august, at han ikke synes han skal forlade sin skole i Dalby.⁵⁸ „Har De ogsaa kjære Kold tænkt paa hvad det er De vil gjøre: ofre en fri selvstændig Stilling for at komme ind i og under Statens Skolevæsen, hvor Formen og Reglen altid vil faae meget at sige,“ skriver han til ham. Hvis han endelig skal hjælpe Kold væk fra Dalby, vil han foretrække at få ham som lærer på seminariet, men det er der ikke mulighed for.

Af Kolds pludselige lyst til at opgive sin fri virksomhed – der svarer til hans tanker om at overtage sogneskolen i Dalby året før – kan man udlede to ting. Dels at hans holdning over for sin egen indsats og dens fremtidsmuligheder stadig er meget svingende, og dels at han ikke har opfattet den offentlige skole som en fuldstændig umulig virkeplads for sit skolesyn. Selv om flere frie børneskoler allerede på dette tidspunkt er startet med lærere, der er uddannet hos Kold, ønsker han altså ikke en absolut frontdannelse mod det eksisterende skolesystem. At Svendsen er blevet udnævnt til forstander for seminariet i Jelling, som han allerede et stykke tid har sendt elever til, hjælper selvfølgelig på hans forsonlighed over for de tvungne skoler. Og i hvad han i øvrigt siger om skolevæsenet i disse første år i Dalby, er der da heller ikke total modvilje mod det.

Kolds mismod og skolerådets uvilje imod skolen får Bloch til at gå i aktion. I september skriver han et brev til venner af Kold og beder dem yde en ekstra økonomisk indsats for skolen.⁵⁹ Han begrundet sin opfordring med, at den nu har nået et sådant stade, at den er til stor gavn ikke blot for Hindsholm men også for kredse langt ud over egnen. Derfor må vennerne sørge for, at den kan bestå. Brevet medfører, at Bloch får samlet 44 Rbd ind fra 7 mænd på Hindsholm.

Skuffet over dette resultat fatter Bloch en mere storstilet plan til støtte for Kold – og for sine egne skoletanker. For kort tid efter danner han en forening, „*Selskabet for den danske Almueskole*“ til reform af skolevæsenet og til støtte for Kold. Den bliver oprettet på skolen i

Kerteminde i slutningen af november efter annoncering i både *Fyens Avis* og *Fyens Stiftstidende*.⁶⁰ Tyve mænd underskriver sig her som indbydere, hvoraf de 9 er præster på Fyn, 7 er gårdmænd på Hinds-holm, 2 er borgere i Kerteminde og 2 lærere på den højere bondeskole i Dalby, nemlig Kold og Poulsen Dal. På stiftelsesmødet melder yderligere 27 personer sig ind i selskabet, flest „af bondestanden“ ifølge *Fyens Avis*.⁶¹ Bestyrelsen bliver nedsat med *Bloch* som formand, *Birkedal* som viceformand og redaktøren af *Fyens Avis* *J. H. G. Tauber*, gårdmand *Poul Rasmussen* fra Sanderum og *Kold* som øvrige medlemmer. Selskabets love vedtages, og et årligt kontingent på mellem 1/2 og 5 Rbd besluttet brugt til udgivelse af skrifter om den offentlige skoles situation og behovet for en skolereform.

Grunden til, at *Bloch* opretter selskabet, er hans mislykkede forsøg på at få indflydelse på den nye skolelov i landstinget tidligere på året. En måned før denne lov om økonomiske og administrative ændringer af almue- og borgerskolevæsenet bliver vedtaget, foreslår han nemlig radikale tilføjelser om skolegangen. Utilfreds med friskolelovens begrænsede indskrænkninger i skoletvangen fra året før ønsker han den offentlige skole tilrettelagt, så den kun tager sig af børn mellem 10 og 12 år og kun i vintertiden. Hans begrundelse er de overfyldte skoler, og hans formål at fremme frivillighed og initiativ både hos forældre og lærere.⁶² Derfor vil han også have alle bøder for skoleforsømmelser afskaffet med det samme og give lærerne muligheder for selv at forbedre deres kår ved privatundervisning. Hans forslag bliver imidlertid hurtigt afvist af kirke- og undervisningsministeren med en ironisk bemærkning om, at formålet med den nye skolelov ikke er at forøge lærernes fritid men deres indtægter. Og at *Blochs* tillid til, at almuen har lyst og evne til at undervise deres børn selv, i øvrigt er helt urealistisk. *Bloch* vil jo i virkeligheden ikke blot ophæve friskoleloven men også 1814-loven, siger ministeren hvast og standser dermed en længere debat om *Blochs* ændringsforslag, som han da også selv trækker tilbage igen.

En forespørgsel, *Bloch* har stillet samtidig med at han ønsker at ændre skoleloven, er der mere tilslutning til.⁶³ Den gælder ophævelse af *Balles* lærebog som enerådende grundlag for religionsundervisningen i skolerne og ved konfirmationsforberedelsen. Men det er ikke *Blochs* fortjeneste, at det sker. Ministeren har da allerede besluttet at indføre en eller flere andre bøger som alternativer men vil først afvente en kirkelig reaktion. Da han om efteråret udsteder en bekendtgørelse,

der tillader at bruge C. F. Balslevs forklaring af Luthers Katekismus, er Bloch skuffet over, at to af hans egne lærebøger for børn ikke er blevet godkendt.⁶⁴ Nederlaget – også i Balle-sagen – styrker hans interesse for udenomsparlamentarisk virksomhed til fremme af sine egne synspunkter.

„Selskabet for den danske Almueskole“ bliver da oprettet for at fremme det, Bloch ikke har opnået i landstinget. I indbydelsen til det stiftende møde skriver han, at formålet har to sider. Selskabets langsigtede mål er at gennemføre en indre reform af hele almueskolen. For den lov, der netop er gennemført, er kun en ydre reform, siger Bloch. Den vil kun betyde, at skolevæsenet kommer til at koste mere, uden at børnene får en bedre undervisning. De har brug for dygtige og folkeligt beåndede lærere, og dem kan man ganske vist ikke skaffe gennem en lov, indser han, men selskabet vil sørge for at fjerne hindringerne for, at de vinder frem. Skolen skal alt i alt have større frihed, end den har, til at undervise og ansætte lærere. Men da det nok vil vare noget, før det sker, vil selskabet som et nærmere formål støtte oprettelsen af frie almueskoler som inspiration for hele skolevæsenet. Disse skoler, som allerede findes på Fyn, har en „livlig“ og „naturlig“ undervisning, der tiltaler børn, og derfor går de frivilligt i skole, siger Bloch. Især er deres religionsundervisning værd at fremhæve, fordi den ikke er et almindeligt skolefag men foredrages med, hvad Bloch kalder, „tro og kærlighed til fri tilegnelse.“

Da selskabet oprettes kort efter, kommer formålsparagrafferne da også til at indeholde de bestemmelser om de to opgaver, invitationen pegede på. Først nævnes nu understøttelsen af de frie almueskoler og derefter den langsigtede reform af hele skolevæsenet. Foruden de ændringer, Bloch nævnte i landstinget, ophævelse af mulkering ved forsømmelser og indskrænket tvungen skolegang tilføjes to paragraffer om eksamen og bidrag til det offentlige skolevæsen. Afgangsprøven ved skoletidens slutning ønsker selskabet skal finde sted uden forbindelse med konfirmationen men til gengæld for drengene betinge opnåelse af borgerrettigheder såsom valgret og valgbarhed siden hen. Og betalingen til de offentlige skoler vil selskabet have nedsat for de forældre, der lader deres børn undervise uden for sogneskolen.

Hvad Hass og Lindberg og Christen Larsen ikke havde opnået med friskoleloven, nemlig total verdsliggørelse og indskrænkning af det offentlige skolevæsen, søger Bloch nu at skabe mulighed for ved hjælp af et skoleselskab, der skal lægge pres på lovgivningsmagten. Og i

denne strategi får Kolds børneskole og dens aflæggere en vigtig plads. De skal nemlig som mønsterskoler danne forbillede for, hvordan hele landets skolevæsen en dag bør se ud. Gennem deres fremgang håber Bloch – og Birkedal – at den offentlige skole vil blive svækket så meget, at den kun bliver det tvangssystem for lige glade forældres børn, som Christen Larsen talte om på rigsdagen. Alle andre skal opmuntres til at sørge for deres børns undervisning selv. Baggrunden for at dette kan ske, er den kristelige vækkelse. Målet, at den gudløse stat holdes i ave af kristne borgere.

Ved kun at ville *hæmme* den offentlige skole – for at den senere kan blive ændret gennem påvirkning fra de koldske – pådrager Bloch sig imidlertid en kritik fra det offentlige skolevæsens repræsentanter, der svarer til den, Hass mødte på rigsdagen og i Sønderjylland sammen med Kold.

En lærer fra *Brendekilde* ved Odense, *D. Hansenmeyer*, opfordrer nemlig straks skolelærerne på egnen til at møde op i Kerteminde til selskabets stiftelse og forsvare den eksisterende skole og dens lærere.⁶⁵ Da det ikke lykkes, skriver han tre lange artikler i de to lokale aviser, *Fyens Avis* og *Fyens Stiftstidende*, hvor han vender sig skarpt mod den grundtvigske åndsretning og de hverveanstalter, den nu vil oprette.⁶⁶ De bliver kun til fordel for de dygtige børn fra de mere velhavende hjem, skriver han. De fattige vil blive henvist til mørke og trældom, hvis selskabets program føres ud i livet. Det er stik mod almueskolelovens sigte, at noget sådant sker, advarer han. Og han opfordrer til at selskabet modarbejdes gennem en anden forening, eller ved at så mange modstandere træder ind i det, at dets formål kan ændres.

Hansenmeyers kritik kalder Kold frem til forsvar for selskabets børneskoleideer. I en artikel i *Fyens Avis* går han kun ind på det punkt i programmet, der omhandler de små børns skolegang.⁶⁷ Den bliver i øjeblikket ganske forsømt i de store klasser, siger han, og derfor er det bedre, at de mindre børn enten undervises hjemme, eller at et sogns beboere privat tager sig af den. Disse muligheder fandtes allerede ifølge de to nye skolelove, så Kolds indlæg kan ikke tages til indtægt for Blochs vidtgående forslag til skolelovsændringer.

Dagen efter at Kold ytrer sig, iværksættes imidlertid den offensiv mod selskabet, der også kommer til at ramme ham. Den 15. december stiftes i Kolds naboby, *Mesinge* en forening, der kalder sig „*Landboforeningen for Hindsholm*“, der direkte er rettet mod Kolds og Blochs virke på egnen. Det er Mesinges præst, *R. C. Lehn*, bror til læreren i

Dalby, der tager initiativet til at oprette den. På mødet i Mesinge skole taler han ikke om landboforhold generelt men udelukkende om „det grundtvigske parti“ på Hindsholm og den skade, det har medført for kirke- og skoleforholdene. Vi kender kun hans tale fra Poulsen Dals meget farvede referat af den i Fyens Avis men kan alligevel godt se baggrunden for hans kritik.⁶⁸ Det, der harmer Mesingepræsten mest, er, at han har hørt rygter om, at „partiet“ vil udvide kirke- og skolefriheden yderligere gennem ny lovgivning. Og det misbrug af begrebet frihed vil han advare stærkt imod. Også han angriber „Selskabet for den danske Almueskole“ for at ville frembringe sociale forringelser, som han ser i sammenhæng med „partiets“ behov for at fylde højskoler med elever. Men hvis forringet skolegang skal erstattes med højskoleundervisning, så må bondehøjskolen i Dalby kritiseres åbent for dens manglende evne til at styrke de unges skolekundskaber, siger pastor Lehn. For det er den slet ikke i stand til. Man kunne forvente, at skolen prøvede på det og derudover lærte de unge bønder sønner agerdyrkning, landmåling og nivellering. Men den fylder blot eleverne med mytologisk snak om Tor og Frigge og med præk om danskhed, ånd og liv, som om „partiet“ kunne tage patent på disse begreber. Ondets rod er for ham ikke grundtvigianernes folkelige synspunkter men deres kirkelige. Og derfor ønsker han, at den nye landboforening for at gavne sine medlemmer skal appellere til regeringen om at få folkekirkens forhold ordnet ved lov snarest. Kontrolleret forkyndelsesfrihed er det eneste, der kan sætte en stopper for det grundtvigske parti.

Uden at foreslå en anden undervisning for landbougdommen, bliver landboforeningen dannet med 50 medlemmer fortrinsvis fra Mesinge sogn. Kold, der er til stede på mødet, deltager ikke i den ophidsede diskussion om foreningens formål. Ifølge Poulsen Dals referat giver han blot nogle oplysninger om sin skole og lader Christen Larsen og en væver fra Dalby tage sig af forsvaret for den. Poulsen Dal, der formodentlig også selv har opløftet røsten på mødet, slutter sit referat med syrligt at ønske landboforeningen al mulig lykke og fremgang med sit hæderlige formål at befæste pastor Lehns egen stilling. Han har nok ikke på dette tidspunkt forestillet sig, at foreningen kunne komme til at genere skolen i Dalby synderligt.

Men kort efter spiller sognebåndsløserne fra Dalby ud med et nyt krav, der må irritere præsterne på egnen yderligere. De beder nemlig ministeriet om tilladelse til at bruge deres egen kirke, når deres præst skal forrette dåb, vielse og begravelse for dem.⁶⁹ Det vil spare dem

transport og besværligheder og gavne deres præsts kontakt med sine sognebørn. Anmodningen bliver afvist og heller ikke imødekommet, da Bloch i landstinget to år efter beder ministeren om denne rettighed på de fynske sognebåndsløseres vegne.⁷⁰

I januar sender *Landboforeningen for Hindsholm* en længere protest til ministeriet over udartningen af kirke- og skoleforholdene i deres landsdel.⁷¹ Den underskrives af 344 personer fra 7 sogne på Hindsholm. Hele 5 indsamlingslister har været sat i omløb for at skaffe alle disse navne. Hverken pastor Lehn eller pastor Møller har skrevet under, men skrivelsen fortsætter tydeligt Mesingepræstens angreb på „det grundtvigske parti“ på Hindsholm. Samme formuleringer om dets misforståede frihedssyn går igen i den. Anledningen til klagen er, at grundtvigianerne nu fører sig frem, som om de udtrykker folkestemningen på Hindsholm, og det vil foreningen med sine mange underskrifter bevidne, at den ikke gør. Det ønske om præstefrihed, der er kommet fra Dalby, deles nemlig ikke af flertallet på Hindsholm, betyder landboforeningen. Det er tværtimod bange for, at den også vil betyde, at præsten selv kan vælge alterbog og ritual. Hvis dette bliver tilladt, vil „den separatistiske ånd“ på halvøen vokse og føre til „ulykkelige spaltninger i kirker, familier, ja selv i personernes indre,“ som det udtrykkes i skrivelsen. Derfor må foreningen appellere til ministeriet om ikke at fremme denne præstefrihed men sørge for, at folkekirken forhold snarest ordnes ved lov.

Bag dette krav ser vi tydeligt Mesingepræstens og hans kollegers indflydelse på landboforeningen. Det andet krav, som foreningen fremlægger, har også forbindelse med deres og med lærernes interesser. Det drejer sig om skoleforhold og går ud fra, at bønderne på Hindsholm har brug for en højere bondeskole og gode børneskoler, men at Kolds bondehøjskole kun giver ensidig kristelig undervisning, og at de frie almueskoler udelukkende skal tjene til, at det grundtvigske parti kan undergrave de bestående skoler. På den baggrund beder foreningen ministeriet om at fratage bondehøjskolen og de dermed forbundne frie almueskoler statstilskud, da det ikke kan være meningen, det skal gives mod egnens sande interesser.

Et par dage efter at landboforeningens andragende er skrevet, refererer *Fyens Avis*, at pastor Møller fra Dalby under finanslovsforhandlingerne i folketinget ivrigt har sat sig imod forhøjelse af tilskuddet til bondehøjskoler- og især kritiseret bondehøjskolen i sit eget sogn.⁷²

Ugen efter trykker *Fyens Avis* den første beretning fra Selskabet for

den danske Almueskole.⁷³ Den er skrevet af Kold og drejer sig udelukkende om de frie almueskoler, han har været med til at oprette med Dalby bondehøjskole som basis. Af de 6 eksisterende friskoler ejer han selv den største og har uddannet lærere til 3 andre, nemlig til skolerne i *Sanderum*, *Vejstrup* og *Trunderup*. De to sidste i *Ryslunge* og *Stenstrup* har Birkedal og Poulsen Dal sørget for er kommet i gang med inspiration i Dalby-skolen.

Beretningen beskriver hver enkelt skoles historie, elevtal, udgifter og indtægter. Interesserede kan deraf se, hvor nemt det er at komme i gang med at lave egen skole, især hvis en præst eller velhavende gårdmand går i spidsen. Og den sociale indignation over skolerne modbevises af oplysningerne om, at børn af husmænd og indsiddere kun betaler et par Rbd pr. halvår for deres børn, og at en del af disse endda går gratis i skole, fordi andre betaler for dem.

Fire af skolerne er lavet i løbet af det sidste år, fortæller Kold, og flere steder ønskes nu lignende skoler oprettet. Da selskabets nærmeste og vigtigste formål er at understøtte dem både økonomisk og ved at give deltagerne mere sammenhold, vil han derfor opfordre medborgerne til at deltage i friskolesagens fremme. Kolds udeladelse af selskabets andet – og for Bloch vigtigste – formål, nemlig at ændre skoleloven viser Kolds interesse i alene at fremme sin egen sag. Dertil agter han at bruge selskabet.

Men hans skole er nu blevet del af den uro, som Blochs initiativer på egnen allerede har medført. Og i den følgende tid bliver den til en åben strid for eller imod Kolds skole.

„Skoleslaget på Hindsholm“

Inden landboforeningen sender sin protestskrivelse til ministeriet, bliver den vist provst Rohmann og biskop Engelstoft til udtalelse. Det giver Rohmann anledning til at nedskrive den tidligere omtalte kritik af Kolds skole på grundlag af besøget i Dalby i november, hvorefter han støtter foreningens andragende uforbeholdent.⁷⁴ Ønsket om at få en nyttig højere bondeskole på egnen kan han tilslutte sig, da Kolds skole hverken har plan, lærebøger eller eksamen. Også børneskolen advarer han imod. Som mønsterskole for en ny type almueskoler, er den efter hans mening dårligt egnet, da den ikke meddeler ret mange kundskaber. Og hvis det nye selskab, der anbefaler den, får held med at

gennemføre en skolereform med indskrænket skolegang, frygter han en katastrofe for de fleste børn i landet. I frihedens navn vil de blive overladt til uvidenhed og fordærv.

Lige så stærkt går Rohmann imod kirkelig frihed i form af præsters uhindrede brug af landets sognekirker. At løse det lovgrundede forhold mellem sognepræst og sognekirke, som Dalbyfolkene ønsker, vil efter hans mening åbne døren for „anarkisk Forstyrrelse og Forvirring i Folkekirken, hvorpaa ingen Ende vil være at øine.“ Det vil være at genindføre middelalderlige tilstande, skriver den bekymrede provst, da omløbende tiggermunke prædikede og hørte skriftemål i alle kirker. Al kirkelig orden skal ikke forstyrres, fordi et lille fordringsfuldt parti ønsker det, slutter provsten og anbefaler som foreningen, at en kirkelig lovgivning snarest bliver tilvejebragt.

Biskop Engelstoft støtter også landboforeningens krav.⁷⁵ Han vedlægger sin tidligere skrevne kritik af børneskolen som begrundelse for, at bondehøjskolen ikke skal have statstilskud, da han mener, børneskolen holdes i gang for pengene. Og den medfører stor skade på egnen, siger også han, fordi den kun optager de mere velhavende bønderns børn og derved hæmmer de andre skolers fremgang. Derudover giver den præsterne en uoverkommelig opgave med at kontrollere børnenes skolegang, fordi de kommer fra forskellige sogne, og Kold selv kun fører lemfældigt opsyn med dem. Plan, eksamen og kontrol må derfor forlanges af bondehøjskolen, for at også kravene til børneskolen kan opretholdes.

Samtidig med at de to gejstlige skriver disse rapporter, trykkes landboforeningens klage i Fyens Stiftstidende, og det medfører, at Poulsen Dal går til direkte angreb på den.⁷⁶ I en lang artikel, som Fyens Stiftstidende ikke vil optage, påstår han i Fyens Avis, at de 344 underskrifter er indsamlet på uhæderlig måde.⁷⁷ Han hævder, at mange bønder har skrevet under på den uden at ane, hvad den går ud på. De har troet, at det var bondestandens materielle fremgang, de anbefalede og har nu fortrudt deres underskrifter, siger han. Desuden tilbageviser han påstanden om, at bondehøjskolen ikke giver eleverne mere end almindelige skolekundskaber. Så kunne den jo slet ikke bestå, konkluderer han, medmindre almueskolen er for dårlig, og det mener underskriverne jo ikke, at den er. Ellers ville de vel ikke gå imod et skoleselskab, der vil forbedre den. Også anklagerne mod sognebåndsløserne fra Dalby for at ville splitte den kirkelige enhed afviser han. De skyldes blot misundelse, mener han, fordi kirken i Dalby tiltrækker så få af

sognebørnene.

Det konservative Fyens Stiftstidende stiller sig nu helt på landboforeningens side. I de følgende måneder trykker den flere indlæg mod „det grundtvigske parti“ og den skadelige frihed, det vil udbrede.⁷⁸ Den bondevenlige Fyens Avis fortsætter derimod med at trykke forsvar for Kold og hans skole, kulminerende i juli måned med 42 tidligere elevers vidnesbyrd om skolens gode undervisning.

Skole- og kirkeforholdene på Hindsholm er nu blevet stridsemne mellem de to aviser på Fyn.

Striden får konsekvenser for Poulsen Dal. På grund af sit indlæg i Fyens Avis pådrager han sig et sagsanlæg fra en gårdmand i Dalby, der ikke vil finde sig i, at offentligheden skal tro, at han har skrevet under på landboforeningens klage uden at vide, hvad den indeholder. Ved herredsretten i Kerteminde taber Poulsen Dal sagen og bliver nødt til at give den vrede mand en undskyldning.⁷⁹ Fyens Stiftstidende refererer triumferende resultatet, hvorpå Poulsen Dal prøver at bortforklare det i modstanderavisen.⁸⁰

Kold selv blander sig ikke i striden. I foråret 1857 skriver han en artikel til Fyens Avis men lader den ikke trykke. Den findes i hans private arkiv og indeholder blot et par linier om skolen og årsagen til, at den bliver angrebet.⁸¹ Skolen er hans private ejendom, siger han, og eksisterer udelukkende, fordi den har venner og kan få elever. Det bør ikke vedkomme folk, der ikke interesserer sig for den. Den pludselige modstand mod den skyldes nok mere de kirkelige ændringer på egnen end dens eksistens, antyder han. Denne forklaring er måske grunden til, at han ikke offentliggør indlægget. Hvad enten den skal forstås som afstandtagen til Bloch eller støtte til ham, har Kold ønsket mindst mulig blæst om sin skole.

Men Bloch er begejstret over den omtale, den får. Fra København skriver han i februar et brev til Kold om den store virkning, han mener skoleselskabet allerede har gjort på myndighederne i København.⁸² Og han fortæller, at han snarest vil tale med ministeren og med Monrad og anbefale Kolds skole. I løbet af foråret udsender Bloch tre små bøger om skolesagen. I den første „Selskabet for den danske Almueskole belyst og forsvaret“ fremlægger han selskabets formål og hylder Kolds børneskole som udtryk for det skolesyn, selskabet vil fremme. Den sender han til alle rigsdagens medlemmer. I de to næste „Om Landboforeningen for Hindsholm“ og „Til Skolefrihedens Venner og Uvenner“ svarer han på de angreb, der er kommet på hans skoletanker. For at lokke flere

medlemmer ind i selskabet påstår han, at det ikke er udtryk for specielt grundtvigske skoletanker men blot er oprettet for at reformere almueskolevæsenet, så bønderne kan komme på samme dannelsesstrin som de øvrige stænder i samfundet. Med henvisning til Kertemindeegnens store fortid som centrum for kristelig vækkelse appellerer han til landboforeningens medlemmer om ikke at lade sig underlægge nogen skoletvang men sørge for deres børns skolegang selv. Blochs håb, at de vil tilslutte sig selskabet, bærer imidlertid ikke frugt. Landboforeningen fortsætter sine angreb og sine bestræbelser på at lave en anden type bondehøjskole.

Samtidig prøver Bloch for sidste gang at udvide skolefriheden med hensyn til skolegang. I maj beder han ministeren om tilladelse til at gennemføre en mere liberal udskrivningspraksis, så 13- og 14-årige børn nemmere kan forlade skolen.⁸³ Begrundelsen er den overfyldte skole i Kerteminde og de mange fattige børn, der gerne vil ud at tjene. Ministeren giver ham ikke medhold i hans tolkning af friskolelovens regler for udskrivelse men bekræfter provst Rohmanns udlægning af dem. Og da Lindberg nogle måneder senere prøver at komme igennem i folketinget med et af skoleselskabets programpunkter, total skolefrihed i sommerhalvåret for de større børn, bremses også han af ministeren med henvisning til, at friskolelovens bestemmelser ikke skal udvides yderligere.⁸⁴ Ved denne lejlighed hoverer pastor Møller fra Dalby over, at Kertemindeselskabets synspunkter har medført en protestskrivelse til rigsdagen fra 4000 medborgere. I det forløbne halvår har skoleinteresserede kredse i både Svendborg, Slagelse og Aarhus udtalt sig imod en skolereform efter almueselskabets model.⁸⁵

Altimens skal Kold prøve at afbøde virkningerne af det, Bloch har sat i gang på Hindsholm. Det tager ham over et år at vinde nyt fodfæste og vende skolens tilbagegang til fremgang.

Vanskelighederne starter, da han i begyndelsen af 1857 skal søge om tilskud til sin bondehøjskole for året 57/58 uden at have fået svar på ansøgningen fra året før. Nu som tidligere stoler han på de venner, han har og de kontakter, han har etableret. Ansøgningen, som han skriver sidst i december 1856, er ganske kort.⁸⁶ Han nævner intet om skolens lave elevtal på 10 og intet om dens kristeligt-nationale formål. Han skriver blot, at skolens mål er at opfriske og om muligt udvide de kundskaber og den dannelse, som eleverne allerede har fra almueskolen, og at han sidste år fik 400 Rbd efter i en række år at have fået 150. Som vidnesbyrd om skolens kvalitet vedlægger han 7 korte anbefalinger.

ger fra beboere i Odense amt, der har benyttet skolen. Det er fædre til tidligere elever, der udtaler deres glæde over skolens indflydelse på deres sønner. Dertil følger han et vidnesbyrd fra en tidligere elev, der nu er seminarist i Jelling og en ros fra seminarieforstanderen selv. Denne siger, at han kun kan ønske, at flere unge vil tage på bondehøjskolen i Dalby som forberedelse til seminariet, da seminarieeleven, der har været i Dalby, er bedre forberedt end de fleste andre seminarieelever.

Men provst Rohmann, der skal påtegne ansøgningen, er ikke tilfreds med udsagnene fra disse „villige vidner“, som han kalder Kolds venner.⁸⁷ Han vil have upartiske vidnesbyrd fra sognepræsten og sogneforstanderskabet i Dalby, og desuden forlanger han med amtsskolerådet i ryggen, at Kold skal sende en skoleplan og en nøjagtig liste over eleverne. Alle undtagen Cornelius Petersen har sluttet op om dette krav.⁸⁸ På mødet i skolerådet, hvor det bliver vedtaget, er han gået imod det med henvisning til, at skolens tidligere tilsynsførende var tilfreds med skolen, og fordi han ved, det bliver svært at få en entydig udtalelse fra sogneforstanderskabet. Disse begrundelser kan kun stimulere Rohmanns lyst til at få sagen afgjort lokalt – i Dalby og i Odense.

Sognepræst C. E. Møllers udtalelse om bondehøjskolen er som ventet yderst kritisk.⁸⁹ Den falder et par måneder efter, at han har talt imod forhøjet tilskud til bondehøjskoler i folketinget med speciel henvisning til skolen i sin hjemby. I erklæringen røber han, at han kun kender Kolds skole for voksne fra et enkelt besøg, som han har aflagt forrige efterår sammen med provst Rohmann. Hans kritik går på, at den ikke har landbrugsfag, og at historieundervisningen intet indeholder om den danske bondestands udvikling. Disse synspunkter ligger nær Rohmanns og landboforeningens i øvrigt, som han også støtter ved at beklage sig over religionsundervisningen på skolen. Den tager alt for megen plads, siger han og er ren grundtvigsk propaganda, da den hylder det dogme, at trosbekendelsen og ikke skriften er den danske kirkes grundlag. Derved stadfæstes de unge i indslugede fordomme hjemmefra, og da de lever i klosteragtig ensomhed uden lærebøger, skoleplan og fast tilsyn, må han afvise at anbefale, at den skal støttes med statsmidler.

Sogneforstanderskabets flertal med lærer Lehn i spidsen udtaler sig på linie med præsten.⁹⁰ Plan, prøver og fast tilsyn er også kravene herfra, hvis skolen fremover vil have penge gennem amtet.

Men sogneforstanderskabets mindretal er Kolds venner, og de har en

anden opfattelse. Med Christen Larsen som talsmand prøver de at tilbagevise de indvendinger mod skolen, der har været rejst.⁹¹ Skolen er ikke grundtvigsk, siger de, for den har ikke nogen religionsundervisning. Den er ikke hemmelighedsfuld, for den har en plan fra 1851, der er godkendt af ministeriet. Og den har været under stadig kontrol siden provst Engelbreths tilsyn i Ryslinge, og både han og provst Heiberg har sagt god for den. Mindretallet skriver, at skolen er udmærket. De kender den godt og ved, at den har fysik, kemi, musik, tysk, engelsk og vejledning i landmåling på programmet.

Over for disse argumenter kommer Rohmann nu i tvivl. På det følgende skolerådsmøde sidst i maj måned siger han, at han ikke synes, han kan tage stilling til skolen på det foreliggende grundlag.⁹² Cornelius Petersen støtter den stadig, men provsterne H. P. Svitzer, N. J. Struer og C. H. Hald går massivt imod den. De forlanger et fuldstændigt undervisningsprogram, timeplan, forsømmelsesprotokol og offentlig eksamen indført, før de vil anbefale penge til den. Da amtsskoleinspektionen bestående af provsterne herefter indstiller ansøgningen til afslag, overlades den endelige beslutning til ministeriet. Det betyder, at det i praksis er overdirektør Monrad, der skal afgøre sagen.

I august meddeler ministeriet, at Kold skal have sine 400 Rbd.⁹³ Dog skal det pålægges ham at sende et skoleprogram for det følgende år, før pengene kan udbetales. Skrivelsen sendes i september fra stiftamtmanden til provst Rohmann, der sender den videre til pastor Møller i Dalby. Men han glemmer at aflevere den til sogneforstanderskabet og dermed til Kold. I slutningen af september rejser Møller til rigsdagen i København, uden at Kold ved, om han er købt eller solgt af de højere myndigheder. Kun fordi han læser et referat fra skolerådsmødet i *Fyens Stiftstidende* i oktober, får han at vide, at hans ansøgning er gået igennem.⁹⁴ Han beder da Cornelius Petersen opsøge Monrad i København for at spørge, hvordan han skal få sine penge udbetalt. Og får til svar, at han skal henvende sig personligt til ham.⁹⁵ Det gør Kold så i november, hvorpå Monrad igen lader beskeden gå gennem de forskellige myndigheder tilbage til Kold, der i februar 1858 modtager den officielt.⁹⁶ Møller beklager skriftligt over for Kold, at beskeden har været fem måneder undervejs og beder samtidig om at få den skoleplan indsendt inden 14 dage, der er betingelsen for, at pengene kan blive udbetalt. Kold lover at sende planen, men inden han får det gjort, beslutter provst Rohmann at undersøge skolens tilstand, før pengene bliver udbetalt.⁹⁷ Da ministeriet har bedt om en indberetning om

skolen, beder han Kold gøre sig klar til en prøve på elevernes kunnen den 26. marts. Amtmanden og de øvrige provster er blevet indbudt til at tage med til Dalby. På den dag skal afgørelsen finde sted.

Eksamen på bondehøjskolen

Kravene til bondehøjskolen i foråret 1858 lyder fra lokale, amtslige og centrale myndigheder på en ordentlig skoleplan og ændret undervisning. Amtsskoledirektionen ønsker desuden eksamen og lokal kontrol. Hvis alle disse krav var blevet opfyldt, havde Kolds skole mistet sit særpræg. Eksamen i almindelige skolefag og landbrugsfag med provster eller præster som censorer ville have kvalt den. Et tilsyn i forbindelse med en sådan ligeså. Så dette måtte Kold afvise. Han beredte vejen for sin afvisning ved før den berømmelige eksamensdag 26. marts 1858 at opsøge minister Hall i København og forsikre sig om, at eksamen i betydningen overhøring af hver enkelt elev ikke var nødvendig for at få tilskud. Det fortalte han senere sine elever.⁹⁸ Derved kunne han bevare det væsentligste i sin undervisningsform: at fortælle for eleverne i skolens hovedfag, historie og litteratur. Men undervisningsfagene var han villig til at udvide efter de krav, kritikerne havde stillet. Det viser den undervisningsplan, han sætter sig ned og skriver i marts 1858, og som han har fulgt den foregående vinter.⁹⁹

I indledningen til den skriver han, at han har indført to nye fag på skolen, verdenshistorie og fysik/kemi. Verdenshistorie havde hele tiden været et af skolens hovedfag, nævnt som det første og vigtigste på den plan fra 1851, som han i alle årene efter henviste til i sine indberetninger. Og naturlære havde han officielt også haft på skolen fra den første tid. Men nu trækkes de to fag frem som nye, fordi de har fået andet indhold og større betydning.

Verdenshistorie har nu 13¹/₂ time på skemaet mod tidligere 6. Og faget er blevet Kolds, efter at Poulsen Dal i Ryslinge stod for det. Da Kold kom til Dalby, overtog han undervisningen og brugte Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorie at fortælle udfra; den bog, han lige siden de allerførste skoleplaner havde ønsket at holde skole på. En elev fra den første vinter i Dalby har fortalt, hvor svært det var at få noget ud af Kolds historiske foredrag.¹⁰⁰ Og Rohmann slår ned på hans historieundervisning som helt uantagelig, da han i efteråret 1856 overværer en time hos Kold. På hans opfordring laver Kold et udvalg af bogen til

skolebrug sommeren 1857 og bruger det den følgende vinter, således at halvdelen af timerne går med, at eleverne repeterer, hvad de har skrevet ned. Denne imødekommelse af Rohmanns kritik oplyser han selv om i den nye skoleplan.

Samtidig har han så ændret skolens formål. Det er ikke længere kristelig og national vækkelse men undervisning i verdenshistorie, der lærer eleverne at forstå deres eget liv. Kold nærmer sig dermed Grundtvigs egen hensigt med bogen – men altså ud fra de aktuelle angreb på skolen for religiøs og national ensidighed ikke fordi, han selv har skiftet opfattelse af den. Selv fremstiller han sit nye mål således:

at henlede de unge Menneskers Opmærksomhed paa det almindelige Menneskelivs Hovedspørgsmaal, og vække Lyst hos dem til at deltage i dets Udvikling, hvilket Maal er saameget naturligere, som Mennesket i den Alder begynder at ville gjøre sig Rede for Livets Bestemmelse og Følelsen vaagner, hvorved et nyt Afsnit i Livet tager sin Begyndelse.

Og Kold tilføjer, at Grundtvigs historiebog er velegnet til formålet, fordi den netop skildrer de historiske begivenheder „som en Livsudvikling eller Levnets-løb“.

Naturlære underviste Poulsen Dal kun lidt i de første år. I vinteren 57/58 har han brugt 6 timer ugentlig på undervisningen og to bøger, som eleverne skriver af efter. Skoleplanen fastsætter, at eleverne skal lære „de vigtigste af de herhenhørende Naturlove“ at kende og derudover få vakt opmærksomheden for „de Resultater disse Videnskaber har bragt det industrielle Liv.“ For at forbedre den side af undervisningen har Poulsen Dal endvidere haft 6 timer i regning om ugen mod tidligere kun 1½, og 6 timer i geografi mod tidligere 4½. Og i begge fag er der blevet brugt bøger, som Kold nævner, opgaver og repetition – økonomisk landmåling og korttegning har eleverne også stiftet bekendtskab med.

Skoleplanen fra marts 1858 viser, at Kold har taget hensyn til modstandernes kritik under skoleslaget og prøvet at gøre bondehøjskolen til en moderne tidssvarende skole. Efter nogle år, hvor børneskolen især optog ham og hans indsats over for bondehøjskolen var meget svingende, har kritikken udefra givet ham det skub, der retter den op.

Alligevel er han meget nervøs for eksamensdagen. Poulsen Dal fortæller i sine erindringer, at Kold otte dage før hverken sov eller spiste men ustandselig fattede den ene plan efter den anden for at klare

opgøret med myndighederne.¹⁰¹ Snart ville han bede alle de lærde folk holde sig væk og frivilligt opgive statstilskud. Snart ville han efter Poulsen Dals opmuntring tage imod dem men overlade hele eksaminationen til dem. De blev da enige om at nægte dem ret til at overhøre hver enkelt, fortæller Poulsen Dal. Dette var et kardinalpunkt for Kold, hvormed skolen stod og faldt. Kolds oplysning til senere elever, at han *havde* fået tilsagn fra ministeren om, at han kunne samtale med eleverne, som han plejede, på eksamensdagen, er da enten efterrationalisering for at skjule, hvor forpint han egentlig var, eller han har ikke meddelt sin lærer, at vejen *var* banet for, at de kunne fastholde deres specielle form for undervisning.

Den afgørende dag fortæller Kold selv om i et brev til provst *Heiberg* skrevet samme aften.¹⁰² Han skildrer den som hovedslaget i den skolekrig, der da havde stået på i over et år og illustrerer det med billeder af slagscener fra Grundtvigs elskede historiebog. Overhøringen kommer til at foregå i skolens to „nye“ fag, fysik/kemi og verdenshistorie. Poulsen Dals indsats bliver det uventede forsvar, der indleder kampen og Kolds egen historieundervisning højdepunktet. Som slaget skrider frem identificerer Kold sine egne tropper med historiske krigsscener – med ironisk munter distance. Det pinagtige vendepunkt er ironisk nok øjeblikket, da svaret på en romersk hærførers navn udebliver, indtil en ellers tavs elev hvisker det, så fire andre raske helte blandt eleverne får fat i det og råber det ud i forsamlingen. Overhøring af navne er Kold imod – men som fællesindsats er det velkomment. Da bøjer den ærværdige provst Rohmann sig, og den ynkelige pastor Møller bliver udsat for spot og spe. Amtmanden fornøjes og udleverer statsstøtten både for året før og for samme vinter, ialt 800 Rbd. Og den uforstående provst Hald får øje på skolelivets livgivende virkninger på elevernes ansigter. Inden de høje gæster forlader skolen, synger eleverne og deres lærere Grundtvigs slagsang fra Trearskrigen: Dansken har Sejer vunden!

Dagen er for Kold skolens *tredie Grundlæggelse* efter starten i Ryslinge og konsolideringen i Dalby ved provst Heibergs hjælp. Det fortæller han i brevet til ham. Essensen i den nye grundlæggelse er, at hans vækkelsesskole vinder over den kundskabsskole, censorerne krævede. Det kommer særlig klart frem i udtryk i kladden til brevet fra den 26. marts, som Kold udelod, da han renskrev brevet fire dage efter. De er derfor her tilføjet i parentes:

Kjære provst Heiberg!

Den 26. Marts stod, som Provst Hald fra Lumby naadigst behagede at udtrykke sig, „Hovedslaget“ i den nu i to Aar førte Skole-Krig, og vi vandt Seier. Otte Dage iforvejen kom Hr. Pastor Møller, efter i et helt Aar ikke at have ladet sig see i Skolen, kisteglad med en Skrivelse fra Amtsskoledirektionen, hvori meldtes, at om otte Dage agtede den at indtræffe for at holde Overhøring over den høiere Bondeskoles Elever, og Landboforeningen begge Pastorerne Lehn osv. frydede sig i Anden. Jeg var bange som Ezechias;^a thi vilde Fjenden end givet mig 2000 Heste, saa havde jeg dog ikke Ryttere til dem. Den ene bedrøvelige Tidende indløb efter den Anden. Verdenshistorien var ikke naaet længere end til det 10. Aarhundrede, og Danmarkshistorien til Reformationen, Stiftamtmanden var i Familie med Møller, og den dygtigste af vore Elever, en lille Confirmand, der har gaaet i Børneskolen i 3 Aar og to Vintre i den Voxne, fik Møller ved velvalgte Midler Forældrene til at holde tilbage fra at møde. Saaledes forberedte modtog vi den forventede og frygtede Dag.

De høie Herrer indtog deres Højsæder, som de romerske Fædre efter Slaget ved Zama^b, for at meddele Cartago sin Dødsdom. Poulsen fik Befaling til at rykke ud med sit tarvelige Forsvar, som snart forvandlede til et halvfortvivlet Angreb. Centrifugal – Centripetal med flere Kræfter sattes i Bevægelse, og Poulsen erklærede, at dersom Jordens Tiltrækningskraft ophørte, men Svingkraften vedblev, vilde den svinge os fra sig i Afgrunden, og denne Erklæring, der blev afgiven med saamegen Kraft, at vi alle følte os i Faldet, virkede som et elektrisk Slag paa Censorerne. Og nu fik Hæren Bersærkergang, Phosforkalk og Kali, Imperfekter og Plusqvamperfekter regnede som Confekt, Sukkerkugler og Granatæbler ned over Fjenden, at han tilsidst, som Antonius i Slaget ved Arctium^c, overgav sig på Naade og unaade.

Henimod Slutningen indtraf imidlertid et kritisk Øjeblik, just som Slaget ved Chalons paa de katalauniske Marker skulde til at begynde; thi vel var baade Vest- og Østgothar med Hunnerne paa Pladsen; men

^a Juf. beretningen i Det gamle Testamente, 2. kongebogs 19. kapitel om, hvordan Jerusalem blev befriet fra assyrernes belejring.

^b Oldtidsby i Numidien (det nuværende Algeriet), hvor romerne under Scipio Africanus 202 f. Kr. slog Hannibal.

^c År 31 f. Kr.

Aetius^a manglede. Men seire skulde vi, thi en lille lavmælende Jyde hviskede ham til de nærmeste, saa han, som Pallas Athene af Zeus' Pande, sprang i fuld Udrustning ud af 4re Munde paa engang, til stor Opbyggelse for hele Forsamlingen. Til Overflod læste vi Engelsk og sang 4-stemmig, og Høiærværdig Provst Rohmann erklærede sig ganske tilfredsstillet.

Stiftamtmanden var glad og takkede Eleverne hjertelig; men den arme Pastor Møllers Lod var falden paa de uliflige Steder; thi hans Færd, der var bestemt for Mørket, blev trukket frem og nødte ham til et Forsvar, der gjorde hans Sag værre. Den gamle Provst Rohmann var virkelig glad, især da han selv kom til at examinere i Verdenshistorie, som han gjorde med et næsten mageløst Liv, af det Slags som Provst Hald kaldte Kundskabslivet (men som vi ikke kender og bemærkede at Kjærlighedslivet var vel Livstræets Frugt, medens Kundskabslivet saavidt jeg kunde skjønne smagte af Kundskabstræet).

Imidlertid forundrede man sig over det herskende Liv i Skolen, og navnlig Provst Hald bemærkede, at der laae et sjældent rart Udtryk i Elevernes Ansigter. Men at det kunde være en Frugt af Omgangslivet og Underviisningen, syntes han ikke at forstaa. (Det var omtrent Indholdet af denne mærkværdige Eksamen, der (skuffende Skolens Autoriteter) kan betragtes som Skolens tredie Grundlæggelse, og som jeg har troet at burde meddele Dem, baade fordi jeg ved at Skolens Sejr vil glæde Dem som dens anden Grundlægger, og fordi det glæder mig at Skolens Venner som hjælp den paa Fode ikke fik Skam til takke.)

Iøvrigt glæder det mig, at Skolens Venner, der har stridt for den og hjulpet den paa Fode i dens unge Dage, ikke ved et Nederlag i dette kritiske Øjeblik fik Skam til Takke.

Deres C. Kold

Dalby, den 1. April 1858

Kold fortryder åbenbart, at han i kladden tillægger provst Heiberg æren for skolens anden grundlæggelse (i Dalby) og stryger derfor både provst Heibergs navn og udtrykket „skolens tredie Grundlæggelse“ i brevet. Men som indledningen til en ny fase opfattede Kold altid senere dagen. Den indgik fra nu af i den myte om skolen, han fra dens allerførste tid havde bygget op.¹⁰³ Angrebet på skolen var en kærkom-

^a Romersk feltherre der slog hunnerføreren Attila i slaget ved Chalons-sur-Marne 451 e. Kr.

men lejlighed til at vise dens egentlige styrke. Modgang fremmer sejr. På den baggrund er det næsten rørende at læse Kolds fremstilling af de mange kundskaber og navne, som eleverne er i stand til at diske op med over for censorerne. Men for Kold var det en dobbelt sejr, at skolen både kunne leve op til myndighedernes krav om kundskaber og samtidig bevare sit særpræg som en skole for „kærlighedslivet“, som Kold udtrykker det i kladden. Og i selve brevet illustreres dette ved beskrivelsen af elevernes ansigter, som provst Hald bemærker men ikke forstår.

Poulsen Dal bekræftede i sin version over for elever, at dagen betød „skolens vendepunkt“. De kritiske Dalby-beboere blev overbevist om skolens succes, da myndighederne ikke slagtede den.

Vigtigst i myten har det været for alle at fastholde, at Kold den dag bevarede sin skoles frie stilling og sagde nej til overhøring og kundskabsdyrkelse.¹⁰⁴ Realiteten er, at han gjorde sig megen umage for i god tid at tilgodese først provst Rohmanns og siden landboforeningens krav til en moderne bondehøjskole.¹⁰⁵ Og at uden Poulsen Dals undervisning var Kold næppe sluppet igennem.

Amtsskoledirektionens udtalelse om eksamensdagen er da også behersket positiv.¹⁰⁶ Den kritiserer, at der har været brugt for megen tid på historieundervisningen og roser, at der til gengæld har været fremgang i dansk stil, fysik, kemi og beregning af fladeindhold. Med den nye skoleplan og stadigt tilsyn fremover er skolen acceptabel, selv om den er af en sådan værdi, at den ikke uden videre kan forvente at få så stort et tilskud som 400 Rbd årligt fremover. Da provst Rohmann 14 dage efter skal påtegne Kolds nye ansøgning om statsstøtte, gør han det da også, fordi han er tilfreds med planen og har forsikret sig om, at der er fremgang på skolen.¹⁰⁷

Kolds dobbeltløb: sikring af kundskaber gennem Poulsen Dals undervisning og af sin egen forkyndelse i skolens hovedfag historie og litteratur, fortsætter i den følgende tid.

Kort efter opsøger Kold overdirektør Monrad på et besøg i København. Hans ærinde er at spørge, om Poulsen Dal kan deltage i et kursus til videreuddannelse af lærere i naturvidenskabelige fag. Samtidig spørger Monrad ham om hans nye skoleplan. I Vennemødetalen omtaler Kold dette møde med en overlegenhed, der passer ind i talens sammenhæng, men som har meget lidt at gøre med realiteterne. Efter omtalen af succesen i Ryslinge med at beånde eleverne, går han direkte over til at nævne de problemer, han fik i Dalby på følgende måde:

Naar man spurgte mig om, hvilken Methode jeg brugte, saaledes som Provsten gjorde, da han i sin Tid skulde undersøge den, saa sagde jeg, at vi havde egentlig ingen Methode, og naar der blev spurgt mig om Planen, saa svarede jeg, vi har ingen Plan. Men hvad vil I da med en Skole? sagde Monrad. Da jeg var 18 Aar, svarede jeg, lærte jeg at elske Gud og min Næste, og det var jeg saa glad ved, at jeg dengang besluttede at anvende min Tid og mine Kræfter til at hjælpe min Næste tilrette med det samme, og det er egentlig det, Skolen vil lære Folk, at elske sin Gud, sin Næste og sit Fædreland. Aa ja, sagde Monrad, det er jo et meget hæderligt Formaal.¹⁰⁸

Bortset fra Kolds eminente evne til at skrue en historie sammen er det bemærkelsesværdige ved citatet, at han så konsekvent fastholder sin skoles udgangspunkt: den gudelige vækkelse – på bekostning af alle andre bestræbelser, han foretog sig for at holde sin skole gående.

Monrad kunne hjælpe skolen ved at love Poulsen Dal optagelse på et af de kurser, der var oprettet i efteråret 1856 i forbindelse med vedtagelse af den nye skolelov om foråret. Monrad selv var igangsætter af disse videreuddannelseskurser for lærere i kemi, fysik, jordbundslære, matematik, botanik, zoologi, engelsk og tegning. De monradske kurser, som de blev kaldt, skulle netop gavne lærere fra bondehøjskoler og realskoler, så de mere effektivt kunne deltage i forberedelse af elever til videre landbrugsuddannelse og anden faglig oplæring. Efter Monrads ambitiøse planer skulle de vare 2½ år, men der var ikke mange, der meldte sig den første tid. På den baggrund er han positiv over for Kolds forespørgsel og beder ham tage hjem og skrive en ansøgning om statstilskud og lover at støtte den.

To kladder til den ansøgning er bevaret. I den første skriver Kold:

Da den herværende højere Bondeskole paa grund af den Indflydelse (overstreget: Popularitet) Naturvidenskaberne efterhaanden gør gældende i det praktiske Liv, har optaget Fysik og Kemi blandt sine Undervisningsgenstande ... saa vilde det være ønskeligt om Poulsen Dal kunde lære mere om det, helst som Privatist om Sommeren for sammen med Engelsk at meddele Naturvidenskab i større Omfang end tidligere.¹⁰⁹

I den anden udtrykker han samme ønsker og foreslår, at Poulsen Dal

deltager to somre i stedet for to hele år, da han ikke kan undværes om vinteren. Brevet bliver afsendt om sommeren og stilet til overdirektør Monrad personligt.

Poulsen Dal får sit tilskud og drager i slutningen af august til København for at blive der til vinterskolens begyndelse i november. Fra denne periode er bevaret nogle breve fra ham til Kold. I det første, der er skrevet dagen efter, han er kommet til hovedstaden, beklager han sig over, at Monrad har taget meget surt imod ham og først slet ikke vil optage ham på kurset.¹¹⁰ Grunden er, at Bloch på et møde i Kerteminde har fortalt om Kolds besøg hos Monrad i København og løftet om Poulsens optagelse på kurset. Denne utidige afsløring irriterer Monrad, der dog besinder sig og udvirker, at Poulsen Dal får daglig undervisning i kemi og ophold og undervisning betalt i to måneder. Måned efter skriver Poulsen Dal, at Monrad nu synes at være meget tilfreds med hans videreuddannelse i København.¹¹¹ Omsvinget tolker han selv med, at Monrad dermed har fået endnu et bånd på skolen i Dalby. Han prøver da også på at holde på ham tiden ud ved ikke at ville bevilge ham bøger eller apparater til undervisningen, før han har fuldendt kurset. I oktober får Kold at vide, hvordan han skal ansøge om kemiske og fysiske undervisningsmidler.¹¹² Han skal sende ansøgningen til amtskoledirektionen men stille den til ministeriet i København. Det gør Kold og får de 50 Rbd, han har ansøgt om.¹¹³ De kemiske hjælpemidler bliver købt ind af docent *N. J. Fjord*, der under hele Poulsen Dals ophold i København underviser ham og hjælper ham til rette.

Den forbedrede undervisning i naturfag betyder, at skolen bedre kan tiltrække unge mænd, der vil have landbrugsuddannelse. Vinteren 58/59 får Kold 24 elever, 6 flere end året før. Den vellykkede eksamen har betydet yderligere fremgang. På elevlisten opgiver Kold, at alle elever er over 18 år og een dimitteret landvæsen elev.¹¹⁴

Samme vinter får han tilsendt et skema fra *Det kongelige Landhus-holdningsselskab* til udfyldelse.¹¹⁵ I følgebrevet står, at selskabet er interesseret i de højere bondeskoler som forberedelsesskoler, hvis de har landbrugsfag og naturvidenskabelige fag på programmet. Kold udfylder skemaet og oplyser, at han foruden at undervise i verdens- og danmarkshistorie har geografi, fysik, kemi, regning og landmåling på timeplanen – og derudover musik, retskrivning og sproglære. Og han tilføjer, at hans medlærer har fået naturvidenskabelig uddannelse i København og skolen nye undervisningsmidler i kemi. Som en ekstra understregning af skolens nye faglige linie skriver Kold bag på ansøg-

ningen en bemærkning om, at dens naturvidenskabelige og landøkonomiske undervisning – såvel som skolen i dens helhed – kun skal betragtes som en begyndelse. Han overstreger „dog næsten som et Frøekorn“ – men nævner, at Poulsen Dals videreuddannelse vil blive fortsat. Han omtaler ikke i denne forbindelse „skolens tredie Grundlæggelse“ på dens oprindelige grundlag. Bortset fra historieundervisningen, som dog nævnes først, kunne man tro, det var en helt ny skole, han skrev om.

I indberetningen fra marts 1859 fremhæver Kold også kemiundervisningen, Poulsen Dals ophold i København og de nye kemiske stoffer og apparater. Desuden at undervisningsplanen fra forrige år nøje er fulgt, hvilket et vedlagt vidnesbyrd fra skolens elever bekræfter. Kold har taget sig kritikken af skolen meget nær – og fulgt de påbud, eksamensdagen mandede ud i til punkt og prikke. Derfor får han understøttelse de følgende år på samme beløb som tidligere, 400 Rbd.

I foråret og sommeren 1859 fortsætter Poulsen Dal sin videreuddannelse i København. Denne gang lærer han i syv måneder fysik, matematik, kemi, botanik og landmåling. Dette bevirker, at skolen får yderligere 125 Rbd til naturvidenskabelige læremidler.¹¹⁶ Denne gang er Monrad i perlehumør over for ham, skriver Poulsen Dal til Kold.¹¹⁷ Han lover, at vanskelighederne med de lokale myndigheder nok skal ordne sig, når først Poulsen har fået lært noget mere på sine kurser. Dermed hentyder Monrad til, at ministeriet igen har modtaget to modstridende indstillinger fra sogneforstanderskabet i Dalby i anledning af Kolds nye ansøgning om støtte. Den nye tilsynsførende, provst F. A. Hansen fra *Fraugde*, er desuden utilfreds, fordi han ikke har kunnet undersøge skolen.¹¹⁸ Da provst Hansen senere på foråret forlanger, at skolen skal have tilsyn både af de tre sogneforstanderskaber på Hindsholm og af ham selv med ret til at forlange årlig eksamen, afviser ministeriet det lokale tilsyn for ikke at fratage skolen dens private karakter.¹¹⁹ Kold har foreløbig vundet over skolemyndighederne på Hindsholm – ved Monrads hjælp og fordi han selv i tide omstillede sin undervisning.

Mens Poulsen Dal er i København anden gang, besøger han foruden Monrad også Landhusholdningsselskabet, der har optaget to elever fra Dalby og stadig viser interesse for skolen. Han bor i Vingårdsstræde hos en Hr. Hansen, hvis datter opholder sig hos Kold. Til denne adresse skriver Kold på dette tidspunkt et ejendommeligt anonymt brev – formodentlig til den lærde hr. Hansen – om sin prægtige skole og

Poulsen Dals mange nye kundskaber.¹²⁰ Svingende fra begejstring til selvironi og selvkritik siger han:

... jeg har det Haab, at ogsaa vi i sin Tid kan blive videnskabelige og ordknappe, om ellers alt gaar godt. „Sidde godt, ligge blødt, falde let i Staver, Gaa i Søvn, snakke dødt og faa tykke Maver ...“

Den megen verdslighed på skolen har ikke udelukkende huet Kold. Nederst på siden tilføjer han et fromt vers, der ligger hans livssyn nærmere:

*Vi lægges her som Frøet ned
i Nuets Dragt, Forkrænklighed.
Vi stige frem med Haabets Grønt
at bære Livets Blomster skjønt.*

Kold kom ud af skolestriden med materiel gevinst, men måske har han tvivlet om berettigelsen af den fordel, han opnåede.

„Selskabet for den danske Almueskole“

Kolds bryderier med myndighederne 1856-58 havde Blochs brug af hans skole som udgangspunkt. Havde Kold ikke været i samarbejde med ham om kirke- og skolesagen, kunne han formodentlig endnu et stykke tid have holdt en lav profil udadtil efter konsolideringen i 1855. Det er Blochs kirkelige interessér, der er årsag til den første uro, fordi Dalby-præsten føler sine interesser gået for nær. Kold er i starten ikke indstillet på sognebåndsløsning og bliver aldrig en aktiv agitator for kirkelig frihed. Men da Bloch med henblik på at ændre skoleloven opretter et selskab med støtte til Kolds børneskole, bliver han trukket ind i konflikten mellem Bloch og hans modstandere, fordi Kolds bondehøjskole udpeges som udklækningsanstalt for et grundtvigsk kirke- og skolesyn og de frie almueskoler som et resultat af den. Kold klarer skærene, da han tilpasser sin bondehøjskole kravene fra kritikerne, og fordi der er god tilslutning til hans børneskole og dens ideer. Men Blochs planer om skolelovsændringer strandes. Det viser *„Selskabet for den danske Almueskole“*s skæbne.

I juni 1857 holdes foreningens første generalforsamling på hotellet i

Kerteminde. Bloch aflægger beretning om halvåret, der er gået og understreger, at selskabet endnu er i sin vorden. Selv har han været lang tid i København, så dets eneste livstegn har været de tre små bøger, han har skrevet om skolesagen. Men selskabets tanker har alligevel vakt betydelig opmærksomhed, kan han med glæde meddele, så der endog er dannet et modselskab på Hindsholm. Det tager han som tegn på, at foreningen har udtrykt en rigtig grundtanke. De 6 eksisterende friskoler nævner han ikke.

Op slutningen omkring selskabet er nu mere end fordoblet siden starten. Der er 97 betalende medlemmer, hvoraf 72 er af bondestanden, 10 er præster, 8 er lærere (deraf 4 friskolelærere) og 7 af andre stillinger. På selve mødet melder yderligere 11 personer sig ind. Indtægterne udgør i alt 185 Rbd og 2 Mark, og der har foreløbig ikke været nogen udgifter.

Blochs beretning refereres af Fyens Avis med velvilje, mens Fyens Stiftstidende hoverende fortæller, at modstanderne efter dette møde kan tage sig selskabets fremtoning let, da formanden ikke kunne sige stort om dets virksomhed.¹²¹ Det, der var udrettet, var mest af åndelig art, fik forsamlingen at vide og først og fremmest at se i modstanden mod foreningen.

At der på årsmødet opstår uenighed om formålsparagraffen og ønske om at opgive skolereformen, tager Fyens Stiftstidende som bevis på, at selskabet vil udvikle sig til noget helt andet, end det er. Det er efter Stiftstidendes referat Vilhelm Birkedal, der giver foreningen nådestødet, idet han foreslår, at den kun skal tage sig af friskolesagen fremover. Og til Blochs store fortrydelse får han et udvalg nedsat, der skal ændre lovene, et udvalg, som Bloch ikke engang selv bliver medlem af. Det kommer til at bestå af redaktør Tauber, Fyens Avis, pastor Birkedal selv og lærer Poulsen Dal.

Også Fyens Avis oplyser om det nye udvalg og dets sammensætning men undskylder Blochs nederlag med hans egen indrømmelse på mødet, at der ved selskabets stiftelse ikke var tid til at udarbejde lovene grundigt nok.

Generalforsamlingen det følgende år i juni 1858 refereres kun af Fyens Avis.¹²² Heraf fremgår det, at Bloch nu må slås for, at skolereformen ikke fjernes helt fra selskabets program. For foreningen accepterer udvalgets indstilling og beslutter at ændre paragraffen om skolereformen, således at den kun indeholder bestemmelsen om ophævelse af mulktering ved skoleforsømmelser. Det har aldrig været meningen

Christen Larsen (1804-75). Gårdfæster i Dalby og folketingsmedlem. Kolds støtte i Dalby og talsmand på rigsdagen. (Det kgl. bibliotek).

Cornelius Petersen (1806-76). Gårdejer i Davinle ved Odense. Medlem af Fyns Amts Skoleråd og af folketinget. (Folketingets bibliotek).

Lars Frederiksen (1835-93). Kolds elev i Ryslinge, der støttede ham under skoleslaget. Fra 1857 friskolelærer i Baaring. (Det kgl. bibliotek).

Jørgen Viktor Bloch (1812-92). Præst i Kerteminde og medlem af landstinget. Oprettede „Selskabet for den danske Almueskole“. (Folketingets bibliotek).

Carl Edvard Møller (1806-59). Sognepræst i Dalby, folketingsmedlem og tilsynsførende med Kolds børneskole. (Folketingets bibliotek).

Conrad Fr. Erik Lehn (1814-86). Sognepræst i Mesinge, igangsætter af Landboforeningen på Hindsholm. (Det kgl. bibliotek).

Jørgen Lindegaard Rohmann (1797-1860). Sognepræst og provst i Rønninge-Rolfsted, medlem af Skoleraadet for Odense Amt. Tilsynsførende med Kolds bondehøjskole. (Det kgl. bibliotek).

Christian Thorning Engelstoft (1805-89). Biskop over Fyns stift og tilsynsførende med Kolds børneskole i Dalby. (Det kgl. bibliotek).

med selskabet at fortrænge statens almueskolevæsen, bliver det udtrykkeligt fremhævet. Kun at forberede denne reform om skolebøder ved at fremme konkurrence med skoler, der ikke har sådanne. Således er friskolesagen halvandet år efter selskabets start blevet dets overordnede mål. Birkedals og andres modvilje mod at lægge sig ud med det offentlige skolevæsen har vundet over Blochs forsøg på at ændre det radikalt. Poulsen Dal har åbenbart støttet denne linie og Kold også, må man gå ud fra. Han gav ikke på noget tidspunkt udtryk for særlig interesse for skolereformen. Resultatet er, at grundtvigianerne i foreningen nu må finde andre veje til at reformere børneundervisningen. Støtte til oprettelse af friskoler er een af dem.

Sommeren 1858 er der 10 friskoler i alt og 7 af dem har modtaget støtte fra foreningen på i alt 128 Rbd af de 202 Rbd og 5 Mk, som den har haft at råde over.¹²³ De nye friskoler findes i Baaring, Sødinge, Sdr. Næraa og Drigstrup. Foreningen har 122 medlemmer, 14 flere end året før.

Til opmuntring for medlemmerne fortæller Bloch om den sejrige eksamensdag på Kolds bondehøjskole tre måneder tidligere. Han siger, at censorerne gav skolen det mest anerkendende vidnesbyrd, og at de var fuldkommen tilfredse med præstationerne. Overskoledirektør Monrad har fået gennemført at skolen fik sin sædvanlige understøttelse, meddeler han også og har siden lovet skolen penge til et bibliotek og Poulsen Dal et ophold i København for at studere naturvidenskab.

Da provsterne og Monrad læser Fyens Avis, bliver de rasende over Blochs bemærkninger om Dalby bondehøjskole. Provst Hald skriver til provst Rohmann og beder ham korrigere Blochs oplysninger i avisen.¹²⁴ Han synes, det er for galt, skolen skal roses, når sandheden efter hans hukommelse er, at kun to elever åbnede munden ved overhøringen. Resten var stumme som fisk. Det skriver provst Rohmann dog ikke som sin berigtigelse i avisen. Han beder den blot trykke den nøgterne bedømmelse, som blev sendt til ministeriet, hvilket den da også gør.¹²⁵

Monrads fornærmelse over Blochs åbenmundethed får Poulsen Dal at mærke, da han møder op til sit kursus i København. Det gavner ikke roen om skolen, at Bloch refererer de offentlige myndigheders reaktioner, som han har gjort. Også pastor Møller bliver hængt ud af Bloch på årsmødet i 1858. Om ham siger han, at han helt uden grund angreb selskabet i folketinget under den forrige samling og henviser dermed til Møllers bemærkninger om forholdene på Hindsholm i anledning af

Lindbergs forslag om kortere sommerskolegang i hele landet. Møller føler sig uretfærdigt behandlet af denne kritik og svarer i *Fyens Stiftstidende* med at referere sine bemærkninger fra folketinget om det røre Selskabet har vakt på Fyn.¹²⁶ Han kalder sine udtalelser for „simple historiske oplysninger“, som ingen kan anfægte og fastholder også den holdning til Kolds bondehøjskole, han gav udtryk for året før, da tilskud til bondehøjskoler blev diskuteret under finanslovsdebatten. Da gav han også blot korrekte oplysninger, siger han, nemlig at Kold fik 400 Rbd af staten til 10 elever, og så kunne enhver jo bedømme rimeligheden af det.

Fyens Avis benytter Møllers indlæg til yderligere at miskreditere ham. I et svar til ham meddeler den, at pastor Møller alt i alt har svigtet tilliden fra sin valgkreds, da han i folketinget gik ind for den nye fællesforfatning for Slesvig og kongeriget.¹²⁷ Og da Møller vitterlig er blevet kritiseret af sine vælgere af den grund, tager han sig det nye angreb meget nær og skriver et nyt indlæg i *Fyens Stiftstidende* om sin politiske gerning.¹²⁸

Bloch har således ved sin optræden på selskabets årsmøde i 1858 rørt godt og grundigt op i de politiske modsætninger på egnen. Men han opnår ikke at fremme sin egen sag derved. Da han i december samme år forsøger at fremme selskabets ønske om at få al mulktering standset i almueskolerne, mødes han med afvisning af ministeren.¹²⁹ Det sidste lovelement i selskabets program må han altså også opgive. Tilbage er da kun friskolesagen, som han også fører frem i landstinget ved samme lejlighed. Men hans anmodning om, at hjemmeunderviste børn ikke skal tvinges til eksamen i sogneskolerne vinder heller ikke fremme. Da fremhæver han uforbeholdent friskolernes vækst som den eneste mulighed for gennemførelse af skolefrihed. De vil udkonkurrere de offentlige skoler, siger han, for jo mere man strammer båndet i almueskolerne, jo flere friskoler mener han, der vil opstå, indtil regeringen indser nødvendigheden af at ophæve skoletvangen helt. „Skolefriheden vil trænge igennem! Morgenrøden bebuder Dagen!“, afslutter han sit højstemte indlæg.¹³⁰ Men grænsen for skolefrihed er nu nået. I den følgende tid skærpes bestemmelserne om mulktering, og friskolerne formår ikke ved deres blotte tilstedeværelse at påvirke reglerne for skolegang.

Også kirkesagen ender med politisk nederlag for Bloch. Samtidig med at han kører friskolesagen frem i landstinget, beder han atter om tilladelse for sognebåndsløserne til at bruge deres egen kirke ved de

kirkelige handlinger og lade deres præst forrette også jordpåkastelsen på kirkegården ved begravelser. Det er et Dalby-ønske han igen fremfører, men det bliver også denne gang afvist af ministeren.¹³¹ Pastor Møller får fastholdt sine rettigheder som sognepræst i Dalby men er i øvrigt nu næsten udmanøvreret som prædikant. Efteråret 1857 bliver der nogle søndage i træk overhovedet ikke holdt gudstjeneste i hans kirke, fordi der ingen kirkegængere er.¹³² Og i maj 1859 dør han – efter Kolds udsagn af sorg over sognebåndsløserne. Kold og Bloch går ikke til begravelsen.¹³³

„Selskabet for den danske Almueskole“ når sit højdepunkt medlemsmæssigt i 1859, da skolereformen er blevet opgivet. På generalforsamlingen dette år kan Bloch meddele, at der siden sidste år er oprettet 4 nye friskoler, 3 på Fyn, nemlig i *Rudme*, *Højby* og *Ferritslev* og 1 på Sjælland i *Lille Egede* ved Korsør.¹³⁴ Af de 14 fungerende friskoler, hvoraf de fleste ledes af lærere uddannet i Dalby, har 11 fået tilskud fra foreningen på 15 Rbd hver, mens 1 har fået 45 Rbd. Der er nu 136 medlemmer og indtægterne har været 218 Rbd. Trods fremgangen besluttes det på mødet at afvikle selskabet som samlende midtpunkt. Friskolesagen tjenes bedre ved lokale møder, bliver forsamlingen enig om, og det udbredte ønske om at få lempet tilsynet med eksamen i religion skal gennemføres ved eksemplets magt. Selskabet har tilsyneladende overflødiggjort sig selv.

I 1860 synes der da heller ikke at være afholdt medlemsmøde.¹³⁵ Selskabet støtter stadig 14 friskoler med tilsammen 240 Rbd.¹³⁶ Der er nu kun 62 betalende medlemmer tilbage, d.v.s. mere end halvdelen er trådt ud. Kun 7 af de oprindelig 15 præster er stadig med, og kun 7 af de 11 lærere. Store grupper fra *Dalby*, *Ryslinge*, *Sdr. Næraa* og *Vejstrup* har meldt sig ud, mens andre fra *Dalby*, *Mesinge*, *Drigstrup* og *Højby* holder ved.

I 1861 standser selskabets aktiviteter helt. 38 er medlemmer, fortrinsvis fra *Drigstrup*, *Dalby*, *Mesinge* og *Højby* sogne, mens de trofaste fra *Ryslinge*, *Sdr. Næraa* og *Sanderum* er faldet fra. *Birkedal* har meldt sig ud. Af præster er kun 4 tilbage, nemlig *Bloch*, *Helweg (Odense)*, *Falck (Vindinge)* og *Kofoed (Sdr. Næraa)*. Af lærere kun *Kold*, *Poulsen Dal*, *Eskesen (Rudme)*, *Appel (Ryslinge)* og *Olsen (Langhøj Mølle)* og en enkelt sognelærer fra *Ravnebjerg*.

1862 er det sidste år, der er betalt medlemsbidrag til foreningen. Det har 13 personer gjort, af vane eller som forskud. Hverken *Bloch*, *Kold* eller *Poulsen Dal* er blandt dem. Selskabet er nedlagt.

Bloch opnåede ikke hvad han ønskede med „Selskabet for den danske Almueskole“. Skolereformen blev allerede så godt som opgivet i 1858, syv måneder efter selskabet var oprettet, og forsøget på at lade de frie almueskoler være mønsterskoler for de offentlige skoler i en samlet organisering måtte han også sige farvel til. Grundtvigianernes bestræbelser på at begrænse og verdsliggøre den offentlige skole, der var startet med Grundtvigs modvilje mod almueskolerne og kritik af at gøre troen til en offentlig skolesag, lider alt i alt nederlag i slutningen af 1850'erne samtidig med, at Bloch gør en sidste anstrengelse for at opnå det. Hass fik intet ud af sine politiske initiativer til at gøre den offentlige skole til en „borgerlig indretning“ med folkeligt vækkende undervisning. Birkedal forhindrede, at „Selskabet for den danske Almueskole“ fastholdt skolelovsændringer i større udstrækning, og Bloch fulgte ham modvilligt. Almueskolen bevarede sin forbindelse med den eksisterende folkekirke gennem religionsundervisningen og det gejstlige tilsyn. Resultatet blev med tiden en folkeskole, der ligesom folkekirken fortsatte et kristeligt kulturgrundlag fælles for størstedelen af befolkningen. Men Kolds indsats for at fremme frie almueskoler bestod, og dermed det projekt, som også Birkedal og Bloch gik ind for, nemlig at kristeligt vækkende børneskoler skulle påvirke det øvrige skolevæsen. Da selskabet bliver nedlagt, har Kold et kontaktnet, han kan bruge til styrkelse af sammenholdet. Det får betydning for hans planer, allerede da selskabet har besluttet først og fremmest at satse på friskoler. Samtidig drager han nytte af andre pædagogiske nyorienteringer: behovene for bedre læreruddannelse og kravene om mere landbrugskundskab.

Flytteplaner

I februar 1857 vedtages på rigsdagen en seminarielov, der er slutstenen på skolereformbestræbelserne i 1850'erne. At ønskerne om at forbedre almueskolen udmøntedes i tre forskellige love, friskoleloven fra 1855 om begrænsning af den offentlige undervisning, skoleloven fra 1856 om administrative og økonomiske ændringer og endelig seminarieloven fra 1857, betyder, at det først er i slutfasen, der bliver mulighed for at diskutere den offentlige skoles undervisning. Grundtvig er så ophidset over denne fremgangsmåde, at han under skolelovsdebatten i december 1855 nægter at diskutere økonomi eller at begynde med at tale

om halen eller maven i stedet for hovedet af sagen, som han siger.¹³⁷ Atter beklager han, at hans Sorø-tanke ikke blev til noget, den eneste „spire til ny, levende, frugtbar undervisning“ i nyere tid. Før der udgår folkelig oplysning fra en sådan skole, er det omsonst at tale om skolereformer, mener Grundtvig stadig, for hvis ikke de, der skal være lærere og ledere i de mindre kredse, har et sådant sted at komme, nytter reformer intet. Børneundervisning er det mindste problem, gentager han, for den første undervisning skal være meget kort og blot bestå af at lære bogstaver og høre på fortællinger, og det kan gamle koner uden videre tage sig af. Men ungdommen har brug for oplysning om livet i denne verden, og derfor skal skolelærerne på landet tage sig af dem. Grundtvig vinder som tidligere kun lidt gehør for sine synspunkter og får heller ikke gennemtrumpet, at skolelærernes dannelse skal forbedres, før almueskolens forhold tages op.

Seminarieændringer bliver diskuteret samtidig med skolereformen men ud fra et forslag, der kun dækker økonomiske og administrative ændringer. Grundtvig er selvfølgelig også godt gal over dette og siger, at man så enten må nøjes med at betragte seminarierne som et indtil videre nødvendigt onde eller koncentrere sig om at ophæve seminarie-monopolet.¹³⁸ Grundtvigs kritik, der støttes af flere andre, tager ministeren højde for, da der det følgende år foreligger et nyt lovforslag om seminarievæsenet. For det indeholder foruden paragraffer om økonomiske forbedringer for lærere og forstandere en udvidelse af seminarietiden fra to til tre år med flere undervisningsfag og mulighed for privat forberedelse uden for seminarierne. En nyskabelse er også tanken om, at seminarierne skal kunne optage andre personer end de, der vil være lærere til almen folkelig undervisning i to år. Grundtvig er ikke særlig interesseret i dette, da han jo ikke kan være sikker på, de får en folkelig oplysning, som han forstår den. Men Bloch er begejstret for tanken og foreslår, at også unge uden fornødne forkundskaber skal kunne optages.¹³⁹ Det afviser ministeren. Det er ikke hans hensigt at gøre seminarierne til bondehøjskoler, siger han. Det er kun, hvis der er plads, der skal optages andre end kommende lærere – og de skal altså have visse forkundskaber.

I de følgende år optages der ikke mange elever på seminarierne, der ikke skal være lærere, men tilladelsen til privat forberedelse af lærere får betydning. For at forøge antallet af lærere accepterer regeringen denne frie konkurrence også på seminarieområdet, og i disse år åbnes der således også op for kvindelige læreres uddannelse og ansættelse

udover begynderundervisningen. Som følge heraf opstår mange private kurser og enkelte friseminarier. Kendtest og størst bliver skolelærer *Jeppé Tangf's* genoplivning af *Blaagaards* seminarium. Mens mange andre kurser bliver oprettet for at tjene penge på dem, formår Tang desuden at knytte gode – ofte grundtvigske – lærere til sit friseminarium og tiltrækker derved mange elever. I 1860'erne diskuterer rigsdagen alvorligt, om ikke alle de offentlige seminarier bør nedlægges, så anerkendt bliver de private uddannelsesmuligheder. Og det er da også gennem seminarieundervisningen, at grundtvigske skoletanker efterhånden vinder indpas i folkeskolen.

Den private konkurrence med det offentlige skolevæsen inden for læreruddannelsen virker stimulerende på Kolds gamle drøm om at uddanne lærere selv. I 1859 har han og Poulsen Dal hjulpet 9 friskoler igang uden for Dalby og uddannet lærere til de fleste af dem. Og stadig er markedet ikke dækket. Det giver ham lyst til at udvide sin skole og forstærke forsøget på at gøre den to-årig.

Anledningen til at gøre det får han dog ikke på grund af friskolesagen. Det er tidens anden pædagogiske interesse: landbrugsuddannelsen, der befordrer hans lyst til at få en større skole og konkurrere med dem, der giver en sådan. Konkurrencen ligger bag hans ændring af bondehøjskolens undervisning i 1857, men allerede i 1855 – før skoleslaget bryder ud – har han fået en forsmag på, hvad den vil betyde. Dette år oprettes *Fyens theoretiske Landvæsensinstitut* i Odense, og året før anbefaler det sig til Dalby-Stubberup sogneforstanderskab med tilbud om at optage unge mennesker, der „med Intelligents og Sagskundskab kunde drive den hæderlige Landbovirksomhed.“¹⁴⁰ Det har Kold utvivlsomt fået at vide af sine venner i Dalby og er formodentlig også blevet gjort bekendt med, at instituttet nogle måneder senere henvender sig til rigsdagen med anmodning om tilskud på 6-800 Rbd på linie med, hvad „de saakaldte Bondeskoler“ får. Det har hans venner i folketinget kunnet fortælle ham, og det kan have været medvirkende grund til, at han i maj 1855 søger om forhøjet tilskud.¹⁴¹

Landvæsensinstituttet i Odense kommer dog aldrig til at genere Kold direkte, selv om det foruden landbrugsfag har matematik, historie og sang på skemaet og underviser unge mænd over 16 år to vintre for et meget beskedent beløb ligesom han selv. Dertil ligger det for langt væk, blander sig for lidt i skoledebatten og har for få forbindelser til amtets skolemyndigheder. Men behovet for landbrugsuddannelse er stort. *Landbohøjskolens* oprettelse i København i 1856 betyder, at

anerkendte bondehøjskoler kan bruges som direkte forberedelse til den, og samtidig sender bondehøjskolerne elever til *Det kongelige Landhus-holdningsselskabs skole* i København. Så anerkendelsen af disse som halvt fagskoler og halvt almendannende voksenundervisning er blevet mere udbredt. Dette dobbelte formål var de fleste bondehøjskolars allerede fra starten, og Rødning højskole vaklede imellem dem en årrække i 1850'erne. Kold tager også hensyn til kravene om landbrugs-kundskaber, da han ved Poulsen Dals hjælp udbygger den kundskabs-givende del af sin skole, men den kristeligt vækkende del er stadig den vigtigste. Og på den vil han gerne udfordre andre skoler, der kunne tænkes at optage samme type elever, som han selv har.

Kolds bondehøjskoles fremgang mellem 1856 og 1859 (fra 13 til 24 elever) skyldes derfor ikke alene, at han går styrket ud af skolestriden men også, at han nød godt af, at bondehøjskoler blev omtalt i forbindelse med seminarieuddannelse efter 1857, og at nye initiativer til forbedret landbrugsuddannelse blev taget. At udklække lærere havde været Kolds interesse lige siden starten i Ryslinge. At kappes med landbrugs-skoler bliver hans ambition, da han efter skoleslaget på Hindsholm er overstået, hører, at hans modstandere vil lave en skole for landboudommen på egnen. Særlig da han kan læse i *Fyens Stiftstidende*, at den skal være et alternativ til Dalby-skolens „ensidige Interesser“. ¹⁴² Det er *Landboforeningen for Hindsholm* i samarbejde med provst *Hald* fra *Lumby* og en kreds bag ham, der har sat initiativet i gang. Da Kold i foråret 1859 hører rygter om, at planerne har amtsdirektionens velvilje, og at den nye skole får løfte om 475 af de 575 Rbd, som ministeriet dette år bevilger Fyns amt til bondehøjskoler, bliver han harmfuld og fatter som modtræk den plan at udvide sin egen skole og flytte den hen i nærheden af den nye, der skal ligge i Lumby ved Odense. ¹⁴³

Han ved, hvad det er for elever, de skal slås om, og hvilke fordele han selv har. Derom skriver han 9. maj til Jens Lassen Knudsen i Rødning:

Kampen vil (da) komme til at staa om Folkets Middelklasse; thi de Opvakte har jeg, og de Modsatte har de, men den Slags derimellem, skal vi slaaes om, og vil da vor Jævnhed i Sæder og Omgang med Bønderne, og vor Skoles Prisbillighed blive farlige Vaaben.

„Middelklassen“ er de jævnt interesserede. Ikke de opvakte fra de gudelige kredse og ikke de sløve, der blot bliver sendt på landbrugsskole

af andre, men de „derimellem“, der gerne vil lære noget og tiltrækkes af en billig skole.

Det tager tre et halvt år, før Kold får startet sin tredje skole – i nærheden af Lumby. I disse år gennemløber Kold flere gange et følelsesforløb fra kampløst og sejrsglæde til uro og anfægtelse ved det nye projekt. Det kan vi se af de mange breve, han i dette tidsrum sender Knudsen.¹⁴⁴

Vennen bliver nemlig inddraget i planerne, da han indvilliger i at følge med til skolen og blive lærer der. Knudsen har i længere tid været utilfreds med Rødding højskoles undervisning og ledelse under forstander Sofus Høgsbro. Den vægt, skolen lægger på landbrugsfag og dens afhængighed af rige bønder på egnen, får Knudsen til mere og mere at længes efter den kristelige vækkelse, som Kolds skole er udtryk for. Da han i august 1859 for første gang ser Dalby bondehøjskole ved et lærermøde, overtales han af Kold til at forlade Rødding, når Kolds nye skole er en realitet. Sammen skal de holde skole på det gudelige grundlag, de var fælles om i Forballum.

Når Kold tror på sine planer i brevene til Knudsen, er det fordi han oplever stor elevtilgang til bondehøjskolen i Dalby. I 1859 får han 29 elever, året efter 30 og det sidste år 36. Sammen med hans evne til på ny at samle penge ind til at bygge skole for, bliver denne medgang et tegn på Guds velsignelse for ham. Men ind imellem får han anfægtelser, fordi han også oplever fremgangen som hovmod og forfængelighed. Kolds ambivalente holdning til flytteplanerne vil vi følge i takt med mulighederne for at virkeliggøre dem.

Sommeren 1859 får han sit statstilskud på 400 Rbd for fjerde år i træk.¹⁴⁵ Kort efter får skolen i Lumby – stadig inden den er startet – lovning på over 600.¹⁴⁶ Det oplever Kold som en stor uretfærdighed, men hans reaktion er ikke at tilslutte sig det højskoleinitiativ, der opstod på lærermødet på hans skole i august.¹⁴⁷ Det gik ud på at appellere til rigsdagen om et større og mere retfærdigt fordelt tilskud til bondehøjskoler i forbindelse med et mere uvildigt tilsyn med dem. Kold skriver ikke under på adressen, der skal fremme dette, selv om det måtte være til hans fordel efter de mange bryderier med amtsmyndighederne, som han havde haft – og stadig har. Grunden er, at han ønsker at blive bedømt på samme måde som Lumby. Han vil tvinge myndighederne til at acceptere sin skole, og beviset for, at den er bedre end Lumby, skal udelukkende være, at han kan skaffe flere elever. Det vil han ikke have nogen ekstra hjælp til. Den fri og lige konkurrence

skal afgøre kappestriden.

Derfor følger han Grundtvigs råd om ikke at ønske større statstilskud til bondehøjskoler for ikke at blive for afhængig af staten. Og derfor ønsker han på eget initiativ at bevare den kritiske amtsskoleledelse som tilsyn. Tilslutningen til skolen skal muliggøre at få støtte uden at blive afhængig af den og konkurrere med den nye skole i Lumby på lige vilkår. Han formulerer tankegangen over for Knudsen således i oktober:

... da mine Modstandere nu sætte deres Skole igang i Lumby kunde det synes en Fejghed fra min Side at forlange anden Tilsyn end denne, ligesom ogsaa den Virkning, det vilde fremkalde i Amtsraadet og Folket, hvis Provsterne med Flid, baade med Hensyn til Understøttelse saavel som Bedømmelse begunstigede deres Skole fremfor min, derved tilintetgjordes.

Hvad derimod Skolens Flytning og Udvidelse angaaer, da tegner det store Elevtal – 25 – som have meldt sig til Vinterskolen sig godt dertil, ligesom Alt, baade med Hensyn til det Indvortes og udvortes, der siden vi taltes ved, har mødt mig, synes at bekræfte, at Skolens Udvidelse er en af de sande Profetier, som hans Aand der baade spaaer og raader, selv har virket i mig.¹⁴⁸

Knudsen, der har tvivlet på, om sagen overhovedet bliver til noget, modtager dette brev med glæde. Han underretter nu et medlem af bestyrelsen for Rødding højskole om, at han vil flytte, og at de derfor godt kan sætte byggeplanerne i Rødding i bero, da de har hvilet på, at Knudsen ville blive på skolen og eventuelt overtage ledelsen af den. Han fortæller i et følgende brev til Kold, at Rødding denne vinter også har 24 elever og Grundtvigs højskole Marielyst kun 19.¹⁴⁹ Lumby landbrugsskole starter med 14. Disse oplysninger opliver Kold. Han føler nu mulighed for ikke alene at konkurrere den lokale landbrugsskole ud men også de to kendte grundtvigske højskoler.

I december skriver han til Knudsen:

Jeg synes nu at være temmelig bestemt, det er, enig med Gud og mig selv om, at Sagen er Hans og skal fremmes; og hvad mere er, den forunderlige Livskraft (Mod paa Ting) som jeg hidtil har manglet, er uformodentlig kommen, saa hvad der før var et fromt Ønske, en Henstirren mod et fjernt skjønt Maal, og en dunkel Anelse om dets Opnaelse, er nu modnet til et fast Forsæt, med Bevidsthed om den

fornødne Kraft.

Hvad der har hjulpet til at modne Indskydelsen til Forsæt, er jo vel, det store Elevtal, 28, vi har i Vinter, samt at Skolen gaaer rigtig godt under Guds Velsignelse, ligesom ogsaa at flere af Eleverne ere dragede hertil paa forunderlige Maader og ad forunderlige Veje, saa at Guds Finger er umiskjendelig i Styrelsen. Det sidste især har stærkt opfordret mig til at gjøre Skolen saa fuldkommen som mueligt, for at den nogenlunde kunde svare til de store Opofrelser, det unægtelig er for en Tjenestekarl at bortgive en Vinter af sin Tiid og 50 Rbd af sine Penge.¹⁵⁰

„Den forunderlige livskraft“ får Kold til at lave de første indsamlingslister til bygning af den nye skole. Eleverne er de første, der giver tilsagn om at støtte økonomisk.¹⁵¹ De lover at give 42 Rbd de næste 5 år. Denne gode begyndelse får ham til også at bede andre venner af sagen om hjælp. Han frygter, at folk i Dalby vil være modvillige, da det jo ikke er i deres umiddelbare interesse, at skolen flytter, men han vil hjælpe dem til at være „mindre sig selv“, som han skriver til Knudsen.¹⁵² Hvis Guds time er kommet, kan de starte den ny skole i november 1861. Stedet er endnu ikke valgt.

Fem indsamlingslister bliver ved juletid sendt til vennerne på Fyn, og i de følgende måneder tegner 144 personer sig på dem. Nogle melder sig anonymt gruppevis efter opfordring fra Bloch i *Kerteminde* og hans kollega præsten i *Oure*. Kun 35 bidragydere er fra Hindsholm, resten fortrinsvis fra de sogne, hvor der nu ligger friskoler. Fra *Oure/Vejstrup* kommer 35, fra *Højrup/Rudme* 19 og fra *Næraa/Tarup* 14. Vennerne i Dalby prøver først at skaffe Kold udvidelsesmuligheder i landsbyen, men da de ikke kan leje den jord, de har kig på, indstiller de sig på at han må flytte. Poulsen Dal erindrer, at mange vendte sig fra ham af den grund.

I den første indsamlingsrunde har Kold mobiliseret 4 gamle venner fra Mors og Vendsyssel men ingen fra det øvrige Jylland eller Sjælland. Flytteinitiativet skal først og fremmest støttes af fynboer. De skal have gavn af den nye skole som et større og mere centralt samlingspunkt for friskolesagen.

I alt får han løfte om 268 Rbd om året i fem år. Det er ikke mange penge men tegn på, at vennerne accepterer hans plan og tilstrækkeligt til, at han kan gå videre med den.

Kort efter at listerne er sendt ud, kommer Kold imidlertid første

gang i tvivl om sine motiver til at ville udvide og flytte skolen. Det kan aflæses af et langt brev, han i januar 1860 skriver til ungdomsvennen *Peter Larsen* i Dons. Peter Larsen har åbenbart i et brev til Kold kaldt hans planer uigennemtænkte og kristeligt unødvendige. Kold føler sig ramt af denne anklage og vender og drejer i sit svar de kristelige aspekter i sagen:

At den Gamle af Dage godt kan faae udrettet hvad han vil, uden Dig og mig, er en Sandhed, som jeg vil bestræbe mig for at holde fast ved, og lære mit Hjerte at bøje sig for, men jeg vilde saare nødig at han skulde udrette Alt Sit, os foruden. Det er efter mit Skjøn en stor Naadegave, at han udretter af Sit ved os, og forunder os at være sine Medarbejdere, hvorved vi dannes og udvikles til det evige Liv.

Vel er mine Bevæggrunde blandede, og besmittede, endog i den Sag med Skolen, som jeg der, som altid staaer i Fare for at rende mig en Staver i Livet; men er jeg sikret naar jeg intet vover og intet gjør, og er ikke Døden den værste Staver af Alle. Nu de store Bo[u]ttikker. Du bygte dog engang et Babelstaarn, for der at indsamle dit Korn, og vor Herre kjendte sig, saavidt jeg veed, ved Taarnet, hvorfor vil han saa ikke kjende sig ved mit, eller har Du ene Privilegium? Franke bygte sit Vaisenhuus^a med mindre Penge end jeg er i Besiddelse af, og maaskee endog med daarligere Udsigter, og vel kan du sige: Ja, han var en anderledes Karl end Dig, men jeg svarer, at den Gamle af Dage tit udrettede større Ting end denne Skoleflytning, ved daarligere Redskaber.

At jeg vil være Landmand er maaskee mere rigtigt end Du troer. Det er nemlig mit Valgsprog og daglige Bøn: Gud! Lad mig ikke til Spot for mine Fjender, og til Byrde for min Venner.

Da Huusholdningen bestod af indtil 18 daglige Mennesker, spændte jeg mig selv for min egen Vogn naar Læssets Størrelse nogenlunde tillod det; men jeg troer, at ikke engang Du, langt mindre vor Herre forlanger at jeg skal gjøre det samme naar Huusholdningen bestaar af 40, thi hvis du gør saadanne Fordringer, siger min Søster at hun bliver vred og vil ruske dig. Dengang indstaldede mine Naboer aarligt indtil 20 par Heste, nu kan vi regne 50 Læs baade Elever og Folk, som komme paa Besøg. Til 2 Køer har jeg og mine Huusfolk i vor Fritid slaaet Græs paa Naboernes Grøfter nu i 6 Aar, men til 6 Køer og 2 Heste

^a A. H. Francke grundlagde 1698 sit vaisenhus for forældreløse børn i Halle.

lader det sig neppe gjøre.

Men vil du indvende, at vi kan nøjes med at modtage 16 Elever, og lade Resten gaa? Nu ja, kan Du sige mig om det er Guds Villie, saa gjør jeg det hellere end gjerne; thi jeg venter mig ikke andet af Skolens Udvidelse end dobbelt Anstrængelse og dobbelt Velsignelse, men er det Gud imod, faaer jeg kun det Første og ikke det Sidste. Maaskee vil Du svare, som Cornelius i Davinde, at Du havde Pengene dertil forud, men saa Franke.¹⁵³

Mod hovmodets fristelse kender Kold kun opofrelsens lidelse som middel. På dette afkald holder han nu også Knudsen fast, der i et brev har tvivlet, om han og hans kone kan klare de fordringer, Kold stiller. Samme dag Kold svarer Peter Larsen, skriver han til ham om offerets og troslivets betydning. Og han gør Knudsen ansvarlig for sagen som dens vigtigste part. Kan han beslutte sig, kan Kold også. Sammen vil de kunne styrke hinanden:

Jeg længes efter Dig hver Dag, saa Du maa endelig komme i Marts, om ikke før. Jeg længes nemlig efter at vide om Du slaaer Dig sammen med os eller ej, og da først hvad Du egentlig synes om den Tinktur, der giver Livet den smukke Glands, Du syntes saa godt om, da Du var her; thi da den er lavet af Selvfornægtelse og Opofrelse, er Frugten sødere end Træet og Roden, men Saadant kan ikke skrives om, det kjendes og føles kun i det daglige Samliv, hvorfor du maa blive her en 8te Dages tid. Dermed vil jeg ikke sige, at vi lever et Hundeliv, men vel et Troesliv, som der hører et vist Mod til at beslutte sig til, men er det først besluttet, saa er det Værste forbi.¹⁵⁴

Samtidig med at Knudsen bliver holdt fast på sit løfte, bliver rigsdagsvennerne holdt fast på deres opgave, nemlig at hjælpe Kold med at bevare statstilskuddet i konkurrence med Lumby landbrugsskole. Da han i februar hører, at en af denne skoles fortalere i rigsdagen har skaffet Fyens amt ekstra 1000 Rbd i støtte til bondehøjskoler, beder Kold en af sine venner, *Christen Hansen, Vejstrup*, personligt tale Dalby skoles sag overfor ministeren. Han skriver til ham:

Til de pligter, der paaligge fynske Rigsdagsmænd, hører (da) ogsaa den at anbefale herværende Bondehøjskole til Ministeren for Kirke- og Undervisning. Især nu vi har faaet en ny og det en bondevalgt Mini-

ster vil vore Rigsdagsmænds Anbefaling batte.^a De bedes derfor i Forening med Jens Jensen og Cornelius Petersen at gjøre en Tur op til ham og lægge ham Skolen på Hjerte med Hensyn til Understøttelse, som nu snart skal bevilges i Rigsdagen og siden uddeles.

Han fortæller også Christen Hansen, hvilke argumenter han skal bruge:

Det kan bemærkes at den iaar vistnok er talrigst besøgt af alle Landets Skoler, det skulde da være Hindholm om den har flere^b, men selv Rødding har kun 24 mens vi har 29. Det kunde maaske ligeledes bemærkes, at ligesom min Skole er den ældste, undtagen Rødding, saaledes er den ogsaa en af de Faa, der giver Eleverne Kost og Ophold, hvilket er en stor Fordel ved en Skole, ligesom det ogsaa gjør den langt kostbarere og besværligere baade med Hensyn til Anlægget og hele Underholdningen.

At Eleverne udelukkende er Bøndersønner og at Skolen har vidst at indrette sig saa sparsomt, at den ingen privat Understøttelse har gjort Krav paa, kunde ogsaa paasees, medens den, af hvilken Grund vides ikke, kun har faaet 400 Rbd Understøttelse af det Offentlige, medens en lignende Skole oprettet af det offentlige i Forbindelse med et par Provster med 16 Elever og en Lærer allerede før den blev til, fik Tilsagn om 600 Rbd og Laan til Bygning.

Poulsens Ophold i København kunde maaske passende ogsaa erindres.¹⁵⁵

Kold får om sommeren atter de 400 Rbd, han har søgt om og senere på året 125 Rbd til fysikundervisningen.¹⁵⁶ Men Lumby-skolen får 1500 Rbd i alt fra stat og amt, hvilket igen rammer Kold som en stor urimelighed.¹⁵⁷

Grundlaget for den nye skole er de penge, han selv kan skaffe og de elever, han kan få fat i gennem sine mange kontakter på Fyn. Da han i foråret 1860 har fået 250 Rbd ind på sine lister, udsender han 4 nye, der i løbet af de næste måneder giver ham andre 85 Rbd i 5 år. Det er

^a Kultusminister V. A. Borgen, der fungerede i ministeriet Rottvitt fra 2/12 1859 til 8/2 1860.

^b Hindholm højskole havde vinteren 1859/60 33 elever. Rødding højskole opnåede ifølge egen opgivelse 35 elever denne vinter. (H. Rosendal: Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler 1844-1894, Odense 1894).

egnene omkring *Ryslinge, Rudme, Aasum og Stige*, der nu slutter op om hans flytteplaner. Vigtigere end pengene er stadig interessen, der fremover skal skaffe ham elever. I marts har han kun 15 elever indskrevet til den følgende vinter, men han får jævnlige besøg af gamle elever, der gerne vil komme igen og også af piger, der vil på skole. På den baggrund er han så dristig at planlægge en to-klasset vinterskole – den gamle drøm – og skole for unge bønderpiger om sommeren.¹⁵⁸

Da Birkedals hjælpepræst *J. N. L. Schiørring*, der underviser på friskolen i Sødunge, planlægger at lave højskole samme sted med deltagelse af unge piger en del af året, giver denne nye konkurrence Kold anledning til at tage ekstra ivrigt fat med sine egne planer. Han tager på rejse på Fyn for at tale sin egen sag. Og da han hører rygter om, at Rødding højskole skal omdannes til landvæseninstitut, tager han også dette som tegn på, at han selv kan vinde frem. Han tager til Sønderjylland om sommeren for at rejse penge hos gamle venner.¹⁵⁹

I oktober får han så tilbud om at købe en grund ved Odense. Den er på 20 tdr. land og koster 8000 Rbd. Han vil gerne købe og regner med at kunne skaffe pengene men venter med at slå til, fordi han vil have en tørvemose med i købet. I højt humør skriver han til Knudsen, selv om han ikke har pengene og har ventet over et år på at komme i gang:

Saa meget er vist, ikke en Sky har sinket Udsigternes Horisont, saa Sagen nok, saavidt jeg kan skjønne, er hans Villie som alting mægter.

*Hvad Dit Haab angaaer om et kraftigere Liv, saavel i Huus som i Skole her hos os, da er jeg vis paa det skal ikke beskjemmes, saameget mere som Hoved Betingelserne herfor allerede er givne; Herren bevare os Alle fremdeles i sin Tro og Kraft!*¹⁶⁰

Troslivet styrkes i venskabet med Jens Lassen Knudsen. Den økonomiske styrke regner han med at kunne hente hos hans rige bror, Knud L. Knudsen, der nu ejer godset *Trøjborg* med avlsgården *Visby Hedegård* 10 km nordvest for Tønder. I januar 1861 meddeler han ham, at planen afhænger af ham alene.¹⁶¹ Kold skal betale 3000 Rbd til terminen i juni og vil gerne låne 5000 Rbd af ham. Han regner med at kunne få offentligt lån, hvis Knud L. Knudsen først siger ja til at låne ham penge.

Knud L. Knudsen er imidlertid ikke i stand til at låne Kold rede penge.¹⁶² Han tilbyder ham i stedet 6000 Rbd i kaution, som Kold så kan prøve at låne andre penge på. I foråret 1861 begynder Kold da at

låne hos venner og bekendte. 23 personer låner ham i løbet af de næste 1½ år 10.000 Rbd.¹⁶³ Flest penge – nemlig 3000 Rbd – modtager han fra *Johan Steffensen* i *Aasum* ved Odense, der også senere hjælper ham med købet af jorden. Af de øvrige er de fleste gårdmænd fra Fyn, der låner Kold mellem 30 og 1000 Rbd, de fleste et par hundrede. Af folk uden for Fyn optræder J. L. Knudsen med 450 Rbd, skolebestyrer Tang fra København med 100 og Kolds søster og bror i Thisted også med hver 100. Af regnskabsbogen fremgår det, at Kold betaler dem alle af i små portioner. Hos flere låner han igen efter at have betalt ud.¹⁶⁴

Mens Kold samler penge ind til sommerterminen i 1861, får han tilbud om en større grund ved Odense end den, han forhandler om.¹⁶⁵ Det er en udstykning fra en fæstegård under godset *Christiansdal*. Kold lader sig friste af tilbuddet, fordi han kan få dobbelt så meget jord for kun 2000 Rbd mere. Handelsglæden griber ham, men Knudsen på *Visby Hedegård* afviser igen at låne ham penge.¹⁶⁶ Da samler han selv 1800 Rbd ind hos venner på Fyn i løbet af få dage i maj måned. Vinterskolen har givet ham et overskud på 200 Rbd, fordi han har haft over 30 elever, og børneskolen stadig har omkring 50. Derudover kan han regne med et par hundrede på indsamlingslisterne. Fornøjet skriver han til Jens Lassen Knudsen, da han har udredet de 2000 til udbetalingen og de første afdrag på den ny og større grund ved *Hjallese*:

*Forresten er jeg ganske rolig ved Handelen, ja endog glad; thi jeg føler at Guds Vilje dermed i alle Maader er sket.*¹⁶⁷

For de penge, han derudover har, begynder han så at bygge den ny skole om sommeren. Den skal være en trelænget gård med stald og lade med plads til 50 elever og 3 lærere. En bekendt fra Thisted laver tegningen. Forinden forhører han sig om et prioritetslån på 8000 Rbd, til udbetaling, når bygningerne er færdige. Han begynder med at opføre den 10 fags ladebygning, som håndværkerne kan bo i om vinteren, når de bygger resten. Regnskabsbogen viser dagpriserne til arbejderne. Et par skilling har de fået hver, noget der senere blev skumlet en del over. Men Kold er bygherre og har meget at se til. For samtidig skal jorden gøres tjenlig til vinteren, og der skal skaffes flere penge til den følgende termin. På et vist tidspunkt er de mange transaktioner ved at vokse ham over hovedet. Virkningen er, at han begynder at tvivle på, om det er Guds vilje, han forfølger. Gud og profit begynder at gå ud i eet, indtil han forvirres ved pengenes magt og lader sig selv

tage ansvaret og slæbet. Om alle sine gøremål skriver han til Knudsen:

... det er meget paa eengang, saa meget, at hvis jeg levede i den Tro, at det var Guds bestemte Villie med den Sag, saa blev jeg bange, og kastede den bort, hvilket var saa meget lettere, som stor Avance stadig tilbydes paa Jordhandelen. Men derfra bevare mig Gud, jeg skal fort trække Sagen igjennem, som et Par Stude drager en Plov.¹⁶⁸

I august er laden færdig, hvor håndværkerne og to heste og to køer kan være om vinteren. Til decemberterminen skal Kold klare 6500 Rbd. Jorden og byggeriet har da allerede kostet ham 8000. Knudsens kaution har han i baghånden til senere brug. Han skaffer pengene på sit eget navn.

I november 1861 starter Kold sin sidste vinter i Dalby med 30 elever. Lumby har kun 20, og præsten i Sødunge er efter to vintre træt af at holde skole. Kold regner med, han vil pakke helt sammen, når først hans nye skole er startet. Så hans humør er højt, da han et par dage ind i november skriver til Knudsen om penge- og byggesagerne:

... vi kan passere 11. Dec. Termin, og saa hvad Fremtiden angaar, den Dag den Sorg.

Ligeledes vore Bygningssager, som ogsaa gaae langsomme men sikke, og godt. Den første Længe er nu færdig, 12 Fag med 2 Værelser til Interims Husholdningen^a o.s.v., som er bygt for 450 Rbd, og den næste er godt paabegyndt, som skal være Stald, ligeledes 12 Fag og 13 Alen vidt, og ligge parallel med den første. Der er nu kommen større Styrke paa Bygningsarbejdet, 4 Mand, og 3 Mand til Markarbejdet, saa Huusholdningen i Vinter paa Gaarden bliver 8 a 10 Mand stærk og herhjemme over 30 Sjæle at bespise.¹⁶⁹

For at kunne betale de 6500 Rbd til decemberterminen må Kold imidlertid låne 5700 Rbd om efteråret. Det oplyser han ikke Knudsen om. Og indsamlingslisten, han sender ud i december på Fyn, giver ham kun 7 Rbd. Listen, han samtidig sender til Sønderjylland, giver ham ved Knudsens hjælp 129 Rbd fra 27 personer. Knud L. Knudsen giver de 50.

Mens Kold således har økonomiske bekymringer i efteråret 1861, er

^a Den midlertidige husholdning

han overmodig og stolt over for J. L. Knudsen. Vennen gennemskuer ham og prøver at presse Kold til ydmyghed ved at kræve af ham, at han skal skrive, at han ikke alene har brug for ham på den ny skole men virkelig trænger til ham.¹⁷⁰ Ellers vil deres samliv ikke kunne blive velsignet, skriver Knudsen til ham. Kold svarer ham overlegent, idet han gør sit behov for penge og sit behov for vennen til samme sag, som han ansvarsløst lægger over på en højere styrelse:

Om jeg trænger til Penge, veed jeg ikke, men saa faar jeg vel heller Ingen, om jeg trænger til Dig, veed jeg ikke, men gjør jeg det ikke, saa faaer jeg Dig ikke. Først bagefter see vi hvad vi trængte til, og Gud gav da hverken formeget eller for lidt, men Alting passer sig saa net, naar Alles Kræfter samles ret.

Det gælder om at ydmyge sig sammen, for:

... een Ting (er) vis, at hvad Gud vil ophøje, det bøjer han, thi hvem der skal bære Vimpelen højt, maa have en tilsvarende dybtgaaende Kjøel for ikke at Kuldsejle.

Således kan hovmod godt tolkes som ydmyghed, og ansvaret er Vorherres, hvad der end sker:

... i det Hele taget skal bemærkes, at jeg ikke er dette Foretagendes Herre, hverken med Hensyn til de legemlige eller aandelige Ting, at jeg intet kan bestemme, ikke engang naar Bygningen skal være fær-dig. Jeg formaar kun daglig, og det endda efter fattig Lejlighed at udføre hvad Aanden virker i mig.¹⁷¹

Før sommerterminen 1862 beder Kold igen Knud L. Knudsen om et pengelån – denne gang på 1000 Rbd – 500 til terminen og 500 til købmandsregningen. Gælden er nu på 10.000 Rbd. Til gengæld bliver den nye skole også flot at se på:

... Bygningen, baade Stuehuset og især Skolen bliver noget storartet og opført af Grundmuur, 2 tykke Muure, det tager til Pengene ...¹⁷²

Om foråret har han fået 525 Rbd fra ministeriet og ansøgt amtet om bygningshjælp men ikke modtaget svar. Kold er virkelig i pengenød.

Jens Lassen Knudsen sender ham nogle pengesedler i et brev og gør samtidig nogle bemærkninger om, hvordan han gerne vil have, at hans lejlighed skal se ud.¹⁷³ Hvor dørene skal sidde i stuen og hvor meget plads, der skal sættes af til stueuret. Han skal have fire rum i skolebygningen. I øvrigt har han fundet på at den nye skole i *Hjallese* bør hedde *Dalum* højskole, for Hjallese er ukendt for folk, men Dalum-navnet er kendt, fordi der engang har været et kloster!

Kold bliver begejstret for navngivningen og starter sit næste brev til ham med overskriften: „Altsaa *Dalum* Højskole: Nyaarstidens *Dalum* Kloster.“¹⁷⁴

Sommerterminen er nu overstået men hans pengetrang lige stor. Offentlige lån kan først tages, når alle bygninger er færdige, og amtet har afslået bygningshjælp. Kold appellerer derfor endnu en gang til den rige Knudsen om at hjælpe med regningerne: han mangler 1300 Rbd til at dække de øjeblikkelige udgifter.¹⁷⁵ Den mindre rige Knudsen sender ham 25 Rbd, og Kold beder ham spørge sin bror, om han ikke kan låne ham 12.000 Rbd til den følgende termin. Så kan han få hele prioritetsretten, men han må have et par 100 Rbd straks. Pengenøden får dog ikke Kold til at tabe humøret. Da juniterminen er heldigt overstået, skriver han om „den gamle lykke“, han nu synes, han har fået igen:

*... den følger usynlig i hvert vort Spor, for at give en kraftig Haandsrækning, saasnat Nøden er størst. „Min Sjæl, bie paa Herren og forvent hans Hjælp“ er et gyldent Ord, ægte som Guld og Gemme-frugt.*¹⁷⁶

Knudsen sender ham efter at have fået dette brev atter penge, denne gang 100 Rbd. Kold takker og håber, at den rige bror kan skyde 900 Rbd til men regner ikke med det. Han har fra anden side fået lovning på et par hundrede Rbd. Selve skolen bliver bygget om sommeren. Sten og brædder bliver bragt fra Dalby, for skolebygningen der bliver revet ned. Så kan de fortsætte børneskolen i baghuset. Da Knudsens værelser er ved at være færdige, advarer Kold ham mod at forvente nogen bekvemmelighed på *Dalum* højskole:

*... Arbejdsomhed, Livlighed, Fred og Glæde er vore Huusguder ...*¹⁷⁷

Kort før Knudsen i august skal flytte til den ny skole, beder Kold ham vente et par uger, da hans værelser ikke er færdige. Men Knudsen

insisterer på at flytte den aftalte dato, da hans kone skal føde i slutningen af måneden:

*... Hjerterum, veed jeg, I har, og saa faar det gaa med Husrummet som det kan. Eet Værelse med Vinduer og Dørre hængte lader der sig vel nok skaffe til Veje, og dermed vil vi være glade, indtil mere kan naas.*¹⁷⁸

Knudsen er beskeden i sine fordringer. Han vidste ikke, hvad han gik ind til.

I november åbner den nye skole med 55 elever og 3 lærere. Det er en triumf, at skolen bliver fyldt fra starten. Men gælden er på over 14.000 Rbd. Projektet i Dalum er knald eller fald. Eller som Kold selv sagde: det måtte bære eller briste.

TRIUMFEN I DALUM

Dalum højskole

Dalum højskole var både gård, skole og kirke. En firelænget gård med stalde, lade og stuehus. En skole i stuehusets to fløje med skolestuer, sovesal, køkken og lærerboliger. Og en kirke, fordi byggeriet dannede et T, der kunne tolkes som et kors og havde efterligninger af romansk kirkebyggeri i skolevinduerne rundbuer og gavlmurværkets søjlemønster. Nyårstidens Dalum kloster var imponerende.

Om Dalum højskole fortæller Morten Eskesen i bogen „*Samliv med Kold*“:

Kold fik, med Johan Steffensen i Aasum som Raadgiver og Mellemmand, købt Jord paa Hjalles Mark i Dalum Sogn og til stort Vidunder for mange opført Bygninger i en Stil, som Folk paa Fyn aldrig havde set Mage til. Først blev Udhusene byggede, Kjølrelade og 2 Sidefløje, aabne ud mod Landevejen fra Odense. Stuehusets østre Gavl spændte mellem Sidefløjene, saa at der fra Stuehuset kunde være indvendig Dør til Gang ind i begge Sidefløjene, og fra dem var der atter indvendig Gang til Laden.

Tværs for Stuehusets vestre Gavl lagdes Skolebygningen med Gavle i Nord og Syd og med Vestsiden ligeløbende med Landevejen, men i nogle hundrede Alens Afstand fra samme.

Skolehuset og Stuehuset dannede saaledes fremdeles et T, en Torshammer, i hvilken Stuehuset dannede Skaftet og Skolehuset den egentlige Hammer^a. I Skolebygningens Kjælder var der indrettet en rummelig Spisesal, ovenpaa Kjælderens to rummelige, høje og lyse Skoleværelser, en større ud til Syd og en mindre ud mod Nord og saaledes, at de til større Møder kunde bruges samlede. Ovenpaa disse oppe under det høje Tag og med Vinduer i Gavlene, var der indrettet et stort fælles Soverum, som jeg altid forestiller mig at være i Lighed med Olaf

^a Eskesens tolkning af byggeriets symbolik står for egen regning. Jvf. den følgende gammelnordiske forestilling om sovesalen.

Underdanigst Indberetning til det Kongelige
Ministerium for Kirke og Undervisnings-
sagen om Folkehøjskolen i Dalum Sogn,
Odense Amt.

Den førstnævnte Skole for den nuværende Skoledistrikt, i det af Bønder-
fundet, blev af Landstinget bevilget i November 1849; Kjøbslængselen
færdig med 6, og Aars aflæs, 1850, forfuld i Gærdmand, med Selskabs-
mand. Den Borgensens Gaard i Bøgebjerg i Odense Amt, med 12 Elever.
De følgende 2 Aar, 1851-52, fuldes Skolen i sin egen Bygning i Kjøbslæng-
selen med 2 Lærere og 15 Elever.

Saa 1853 indtil 1862 fuldes Skolen i sin egen Bygning i Dalum paa Hvide-
kølv med 2 Lærere og fra 16 indtil 36 Elever, og med Biskop af Land-
sogn og Skole, fuldes Børneskolen, Sjøskolen, for indtil 70 skolebørn ligesom
Børn.

1863 flyttedes Skolen fra til Dalum Sogn og var først med 60 Elever
uden; Børneskolen, og at omkrænklig lige var først Skolen i Bønder-
mandsskolen for nuværende Gaard, samt 3-4 fjerde Lærere.

Supplerende Børneskolen var Skolebørn bevilget af 30 Daler og var, og i indlæs-
sels Børneskolen bevilget Skolen med 60, som i Børneskolen Læsning og
at til 1. januar 1868.

Lærerne var de følgende, som i de fleste andre Selskabskoler, fjerde
via og Geografi, Angivelse, Landmæling, geometrisk Tegning og Tri-
kollering, Børneskolen og Skolebørn, Skolebørn og Børn, og Skolen
er i sin Børneskolen ligeledes bevilget: Den næstnævnte med den
af Ministeriet godkendte Skoleplan af 12. Marts 1858.

Dalum Selskabskole,
12. Januar 1868.

Skolebestyrer
C. Kold.

En af Kolds mange skoleindberetninger til ministeriet. Denne er fra januar
1868.

Trygvesens^a Soverum i Trondhjem, hvor han jo, efter Skildringer i Nornegæsts Saga^b, havde fælles Soverum med sine Gjæster og Hirdmænd. Kold havde ogsaa der sin Seng ligesom i det fælles Soveværelse i Dalby, dog nu ikke til Stadighed.¹

Skolebygningerne var af røde mursten i tre etager. Ganske anderledes herskabeligt end bindingsværkshuset i Ryslinge og „fjællekassen“ i Dalby. I staldene var der køer, heste og svin og i laden plads til korn, hø og grønsager fra de 41 tønder land. Imellem alle bygninger var døre, så man kunne færdes i hele herligheden uden at komme ud i det fri. Det var ikke praktisk, at der ikke var direkte adgang til gårdspladsen udefra, men Kold forlangte det således.² Han var nu både skoleleder og gård-ejer.

Det ambitiøse projekt gjorde Kold anspændt og pirrelig den første tid. Han havde satset stort, og værket skulle lykkes. Frygten for at modstanderne skulle spotte ham og vennerne føle sig svigtet var den drivfjeder, der holdt ham i gang. Og han følte han stod alene. Han havde ingen venner på egnen, ingen skole- og kirkeinteresseret kreds at holde sig til og ingen børneskole, der kunne give økonomisk rygstød. Naboerne var endda mistroiske og skadefro; de regnede med at han havde forbygget sig og hurtigt ville gå fallit.³ Det var fra gamle elever, friskolekredse og venner og bekendte, han måtte hente sin støtte, og de boede ikke i nærheden. Men de lange og seje forberedelser med at få skolen op at stå havde skabt interesse og nysgerrighed vidt omkring. Besøgende i vogne kom fra det første efterår i større tal end tidligere, og Kold inviterede dem med til foredrag.⁴ Han behøvede ikke rejse rundt mere og agitere for sin sag. Folk kom til ham, og det styrkede hans selvtillid.

Den første vinters mange elever var et godt varsel for fremtiden. Af de 58 elever bliver over totredjedel alle fem måneder.⁵ 35 kommer fra Fyn fra 25 forskellige sogne, kun 2 er fra Hindsholm og ingen fra Dalby. Friskolesagen og rygterne om hans virksomhed har gjort ham kendt. En halv snes stykker kommer fra Jylland og et par fra Sjælland. Resten opgiver han ikke bopæl på i sin regnskabsbog.

Fra Dalum sender Kold ikke elevlister til myndighederne. Han meddeler i sin årlige ansøgning om statsstøtte blot, hvor mange elever han

^a Norsk konge 995-1000, der arbejdede ivrigt på landets omvendelse til kristendommen.

^b Saga fra middelalderen om norsk sagnhelt, som Olaf Trygvessen lod døbe.

regner med at få, og hvor mange han har haft, og så kan den tilsynsførende provst *Struer* fra *Vissenbjerg* selv kontrollere tallet, hvis han vil. Men det gør han ikke. Han viser sig ikke på skolen.

På baggrund af det store elevtal og ansættelsen af endnu en lærer søger Kold ved den første vinters begyndelse om ekstratilskud til lærerløn. Lumby landbrugsskole med langt færre elever får et sådant tilskud, og Kold ønsker stadig at blive accepteret på linie med den. Men amtsskoledirektionen sender begge ansøgninger tilbage med den begrundelse, at hans skole er privat og ikke kommer landets almindelige skolevæsen ved.⁶ Det turrer Kold. Han indsender ansøgningerne endnu en gang, og provst *Struer* henvender sig så til provst *Hansen* i *Fraugde*, der var tilsynsførende den sidste tid i *Dalby* og beder om hans vurdering. Provst *Hansen* svarer med at fraråde støtte, fordi der ikke er eksamen og lærebøger på skolen. Og provst *Struer* tilslutter sig dette synspunkt med en tilføjelse om, at han betragter skolen i *Hjallese* som ren „religiøs propaganda i grundtvigiansk retning.“⁷ Provsterne er enige i deres modstand mod skolen.

Kold får imidlertid sin statsstøtte på 400 Rbd som sædvanlig.⁸ Det ønsker ministeriet, men amtsstøtten har det ikke indflydelse på, så Kold må se den tort i øjnene, at Lumby med 12 elever bliver regnet for amtets eneste støtteværdige bondehøjskole og på det grundlag får 500 Rbd ekstra af amtskolerådet.⁹ *Dalum* højskole med over 50 elever, 3 lærere og 14.000 Rbd i gæld på grund af byggeriet må klare sig uden lokal interesse. Og det gør den så. Vinterskolen giver ca. 2.500 Rbd i indtægter, og gårdens besætning og afgrøder gør skolen næsten selvforsynende.

Kold fastholder, at han ikke vil afgive sin bestemmelsesret over skolens undervisning. Han meddeler, at han stadig følger den accepterede skoleplan fra 1858, men i virkeligheden ændres undervisningen med *Knudsens* tiltrædelse.

Poulsen Dal har stadig landbrugsfag, elementærfag, musik og sang. Og *Knudsen* tager timer i dansk litteratur og danmarkshistorie. Men Kold selv har ikke almindelige skolefag længere, og det ønsker han ikke, andre skal blande sig i. Han holder foredrag hver formiddag „i kirketiden“ mellem 10 og 12, når en af de andre lærere har varmet eleverne op. Så taler han ud fra *Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorie* om livets store og små problemer. Ofte ud fra spørgsmål, som eleverne eller andre tilhørere har stillet ham dagen før eller samme morgen. *Grundtvigs* historiebetragtning er det skelet, han bygger sin

forkyndelse op på. Foredragene eller prædikenerne er undervisningens højdepunkter.¹⁰

Kolds isolation og manglende accept hos skolemyndighederne gør ham mere og mere enerådig, og det præger også hans skolesynspunkter nu. Mens han i Dalby uddannede lærere til private børneskoler, ønskede han ikke konfrontation med almueskolevæsenet. Han ville konkurrere med det men havde venner blandt almindelige lærere, og flere af dem meldte sig ind i „Selskabet for den danske Almueskole“. I Dalum inviterer han 3. juledag 1862 til lærermøde på skolen. Både friskolelærere og almueskolelærere deltager, men de sidste forlader opbragt mødet, fordi Kold kritiserer det offentlige skolevæsen sønder og sammen. Han frakender det enhver værdi, og med udtrykket „åndelig voldtægt af barnehjertet“ bliver det flere af de tilstedeværende for meget. Dermed havde Kold skabt en ny front.¹¹

Men han kan også klare sig selv nu. Det første år udvider han undervisningen med en tremåneders pigeskole fra 1. april, og 30 unge piger opholder sig på skolen i kortere eller længere tid. På forhånd havde Kold ikke særlige planer med at undervise piger. Ideen fik han, fordi så mange unge piger besøgte skolen de sidste år i Dalby og udtrykte lyst til at blive elever. Og de unge karle syntes det var en god idé, at deres kærester eller søstre lærte, hvad de havde lært, så de kunne tale sammen på lige fod. Kold forestillede sig, at hans søster kunne tage sig af dem, men det havde hun ikke tid til i Dalum, selv om hun fik 4-5 piger til at hjælpe sig med husholdningen. Hun lærte dem lidt håndarbejde og husholdning, men ellers fik pigeleverne den samme slags undervisning som karlene om vinteren – bortset fra landbrugsfagene. Vi kender navnene på de 22 af de unge piger fra forsommeren 1863.¹² 12 er fra Fyn, 2 fra Sjælland og 3 fra Jylland. Det er det første større hold kvindelige højskoleelever i Danmark. Pastor Schiørring havde i mindre målestok haft pigeskole på Sødinge højskole nogle år før. Men i Dalum slår ideen for alvor an.

Foruden elever, lærere, karle og piger har Kold plejebørn i Dalum. I Dalby havde han også med mellemrum børn boende og organiserede, at 4 fattige børn fra København blev sat i pleje hos gårdmænd og husmænd på egnen.¹³ I Dalum har han den første vinter 3 drenge og 2 piger på kost, som samtidig bor på skolen og får undervisning med et par børn fra nabolaget. Han får penge for dem og tænker en overgang på at lave opdragelsesanstalt på skolen. Kun med de fattige kan man udrette noget, udtrykker han, alle andre er mere eller mindre forvante

og ødelagte.¹⁴ Som han selv bliver rigere, er han hårdere i sin dom over materiel velstand.

Det første år på Dalum højskole er i det ydre en succes – men tonen på skolen er ændret. Flere års anstrengelser med at stable skolen på benene og stadige svingninger mellem triumferen og anfægtelser om projektets rimelighed og mulighed for gennemførelse sled på Kold og gjorde ham mere utilnærmelig end tidligere. Det fik også hans lærere at mærke. Efter den første vinter rejser Poulsen Dal, og Knudsen ønsker også at komme væk.

Krisen 1864

Poulsen Dal var 25 år, da han blev lærer hos Kold i Ryslinge. I 12 år holdt han skole sammen med ham og hjalp ham med alt. Han var i Ryslinge „Kolds ballast“ med Birkedals udtryk og i Dalby og Dalum hans „videnskabelige halvdel“. Uden ham havde forældre og myndigheder haft mindre tillid til skolen, end de havde.

Han var afholdt af alle, både børn og voksne. I Dalby legede han med børnene, tog dem med ud at sejle og fortalte dem eventyr. De var aldrig bange for ham, hvad de godt kunne være for Kold men turde spørge ham om alt. Han spillede også violin for dem og sang og dansede. Han var børnenes legeonkel og hele skolens musiske inspiration. Fra Dalum-tiden huskes han som en fremragende dygtig lærer i landbrugsfag. Han holdt ikke egentlige foredrag men forstod at få eleverne til at arbejde selv. De lærte korttegning, arealberegning og landmåling på skolens jorder, færdigheder, de kunne bruge, når de kom hjem. Han var både teoretisk og praktisk vel funderet.¹⁵ Og så hjalp han med at sætte friskoler i gang og var også i disse kredse værdsat som et beskedent og klogt menneske. Sit temperament og sin dybe loyalitet over for Kold viste han, da han drog i offensiven for ham under skolestriden på Hindsholm. Og i de erindringer, han har fortalt om samlivet med Kold, er der ikke eet kritisk ord om de mange år.

Lassen Knudsen undrer sig i *sine* erindringer over, at Poulsen Dal fandt sig i så meget fra Kolds side. Det år, de var lærere sammen i Dalum, var Kold ofte uligevægtig og streng over for ham, husker Knudsen. Han skar ham af, når han sagde noget og gjorde ham til grin i andres påhør. Men Poulsen Dal fandt sig i det hele. Han havde viet sit liv til at hjælpe Kold og anfægtede ikke hans autoritet. Poulsen Dal

havde heller ikke i Dalum sit eget værelse og forlangte ikke mere i løn, end Kold kunne afse. Han bøjede sig under Kold men tilsyneladende uden at sætte sin integritet og selvstændighed over styr. For Lassen Knudsen var det en gåde, hvordan det kunne ske.¹⁶ Måske *har* der været et stille oprør fra Poulsens side. I hvert fald slår han straks til, da kredse på Mors ønsker, han skal starte højskole der i 1863. Efter at have hjulpet Kold i gang på tre højskoler kan han nu få sit eget.

Poulsen Dal var underordnet Kold og ventede ingen anden stilling. Forholdet mellem Kold og Jens Lassen Knudsen var betydeligt mere kompliceret for dem begge. Vi har fulgt dele af deres brevveksling i de år, Kold forberedte Dalum højskole og set, at de så frem til samarbejdet med store forventninger. Kold holdt Knudsen fast på det gudelige kald, han som ung havde prædikeret for den tre år yngre ven. Opofrelse, udholdenhed og kærlighed til sagen skulle forbinde dem. Knudsen ønskede selv at komme væk fra Rødding i beundring for Kolds skolesyn men tvivlede allerede inden han flyttede på, om han kunne og ville leve op til Kolds fordringer. Det blev ikke lettere af, at hans kone fra starten var betænkelig ved planerne på grund af Kolds pralerier og absolutte holdninger. Under et besøg på Rødding højskole i juni 1860 fremhævede han som sædvanlig sin egen skole fremfor alle andre, fordi de hos ham levede af kærlighed og ånd. Hun syntes, det var stortalende snak og advarede sin mand mod at flytte. Men han ville, og hun rettede sig efter ham.¹⁷

Familien Knudsen fik en besværlig start i Dalum. Deres lejlighed var ikke færdig, så de måtte bo i et par rum i laden over en vognport med en hønsestige som trappe, og her fødte fru Knudsen tvillinger fem dage efter de var kommet. I forvejen havde de tre små børn. De prøvede at indrette sig så godt, de kunne, men blev stødt over Kolds opførsel, fordi han viste så lidt forståelse for deres situation og slet ikke sagde dem tak for det offer, de havde bragt ved at flytte til Dalum. Han tog det som en selvfølge, og Knudsen fik det første barske indtryk af, at de skulle ydmyges og leve af Kolds nåde.

Forudsætningen var, at de skulle dele alt og være lige. Det havde Kold skrevet i breve og gentaget, når de mødtes. Han havde også talt om et „ordningsråd“, der skulle gøre dem formelt ligestillede. Det er måske det, Kold tænker på, da han i sin første indberetning til myndighederne på „bestyrelsens“ vegne ansøger om støtte til skolen. Men i praksis fungerede det ikke. Det var Kold, der var skoleleder og bestemte alt.

Heller ikke forholdet til Kolds søster Marie var uden problemer. Hun var en stor hjælp, da de flyttede ind i de ufærdige rum, for hun sørgede godt for fru Knudsen. Men allerede efter et par dage slog hun om, fortæller Knudsen i sine erindringer og satte ikke sine ben i deres bolig mere. Hvad der havde tegnet så „frydeligt“ mellem de to kvinder blev en fiasko. Marie Kold følte den lille fine fru Knudsen var for krævende og utilfreds, og fru Knudsen følte sig frataget al myndighed over sit eget og meget alene. Knudsen prøvede at forklare Kold, at hans kone følte sig trykket over Marie Kolds afvisende væsen, men Kold ville ikke høre tale om kritik af søsteren. „Det er vemodigt for os,“ sagde han. „Der kan ikke hjælpes på det.“ Han stod ubrydeligt sammen med sin søster.

Også mellem Kold og Knudsen blev situationen spændt, allerede inden det første elevhold ankom. Knudsen var ængstelig for, at hans små børn skulle falde i en åben brønd på byggepladsen, men Kold ville ikke lukke den til og afviste hans bekymring som udtryk for vantro og kødelighed. „Du er en nar,“ sagde Knudsen til ham og syntes hans skæbnetro var menneskeligt vanvid. Men Kold bøjede sig ikke, og de to familier trak sig helt tilbage fra hinanden.

Da skolen startede lettede trykket. Både Knudsen og hans kone hørte med beundring på Kolds foredrag, og Knudsen syntes, at hans egne timer også lykkedes ganske godt. Men sidst på vinteren støder de sammen over Knudsens undervisning. „Det er ikke nok at fortælle Beowulfs lange stykker udenad. Du skal *være* Beowulf!“ siger Kold til den undrende og skuffede ven, der befæstes i indtrykket af, at han skal dukkes, hvad han end gør.

Allerede den første jul tager Knudsen på besøg hos Birkedal i Ryslinge for at forklare ham sin vanskelige stilling og søge hans råd, og Birkedal anbefaler ham at blive præst så hurtigt som muligt. Da Knudsen fortæller Kold det, bliver han fornærmet: „Du kan ligeså godt være det som de andre,“ siger han med spotsk hentydning til de grundtvigske præsters levevis og prædikenkunst. Kolds gamle præstegang slår ud i lys lue og forværrer forholdet til Knudsen yderligere. Selv går han ikke i kirke mere undtagen de to gange om året, han tager til Kerteminde. Han mener, at han alene har det ord, der kan hjælpe folk.

Den eneste præst, Kold stadig ikke kritiserer, er Grundtvig. I september 1863 tager han og Poulsen Dal til det første grundtvigske vennemøde i København i anledning af Grundtvigs 80 års fødselsdag. Men Kold føler sig ikke godt til mode blandt de mange mennesker. Da

han kommer hjem, omtaler han over for Knudsen de forsamlede grundtvigianere således: „De små præster er nu altid sig selv lig. De blander så fint kød og ånd.“ Og Knudsen erfarer gennem Kolds søster, at Kold i København har beklaget sig til fru Grundtvig over det store slid, han alene må udføre på Dalum højskole. Og at Kold er blevet såret over det svar, Grundtvig gennem sin kone lader gå videre til ham. At det er rimeligt nok, at den, der lever „under loven“ må bære mere, end han kan. Grundtvig opfatter åbenbart Kold som en gammeltestamentlig skikkelse, der ikke har forstået hvad evangeliets glæde betyder for menneskene. Og Kold pines under Grundtvigs manglende forståelse.

Knudsen søger også råd hos Grundtvig om sine konflikter med Kold og sin tvivl på, om han har ret i de krav, han stiller. Og også Grundtvig råder Knudsen til at finde sig et præstekald, hvor han uden bekymring kan leve i fred med sine nærmeste. Kolds overbevisning om, at præster bør leve i materiel usikkerhed og total afhængighed af menigheden, forkaster Grundtvig som sværmeri, og denne dom beroliger den efterhånden ret desperate Knudsen.

Det første præstekald, Knudsen søger, får han imidlertid ikke. Han bliver på skolen endnu en vinter men føler stærkt, at Kold helst vil af med ham. Slet så ufølsom, som Knudsen i sine erindringer fremstiller Kold, har han nu nok ikke været. Han har villet „prøve“ ham i det daglige men forstået, at Knudsen ikke kunne finde sig i en underordnet stilling. Det viser et brev, han i begyndelsen af 1864 skriver til Morten Eskesen, der nu er friskolelærer i Rudme på Midtjylland. I dette beder han Eskesen prøve at finde en stilling til Knudsen i Ryslinge eller Sødinge som lærer. At det er en kringlet måde at hjælpe vennen på fremgår af, at han lige så godt kunne have diskuteret sagen med Knudsen selv, men dertil var den gået alt for meget i hårdknude for dem begge. Kolds måde at være hjælpsom på i al sin egenrådighed viser sig tydeligt i brevet:

D. 23de Febr. 1864

Kjære Eskesen!

I Gaar modtog Knudsen et Brev fra Birkedal med Opfordring til at skaffe en Lærer til Ryslinge Friskole, og han henvendte sig da til Jørgen Pedersen^a naturligvis uden Frugt. Vil De nu ikke skrive et Brev til mig med Spørgsmaal om Knudsen ikke vil beklæde den Plads, og da

^a Poulsen Dals efterfølger, se s. 262

besvare følgende Spørgsmaal: Er Schiørrings^a Huus/Lejlighed at faa? Hvornaar? Hvad Løn er til Schiørrings Skole? Og til Ryslinge Skole? Har Birkedal et opmuntrende Ord i den Sag? Har Schiørring?

Jeg vil give 10 Rbd maanedlig til Hjælp, skaffe ham befordret derhen frit, laane ham de Ting til Huusholdningsbrug han maatte mangle o. s. v. Det kan dog være at Knudsen beqvemmer sig dertil; thi Leve-maaden her hos os vil ikke blive sønderlig i Sommer; til 1. April bliver Huset sat paa Krigsfod. Ingen Kaffe, Sukker, Sirup, The o. s. v, kun vore egne Produkter og de endda sparsomt uddelte og anvendte. Maaske Knudsen kan faa Kald om en Maaned, om et Aar, Gud veed hvornaar, og jeg vilde gjerne befri ham, saasnart som muligt for den afhængige Stilling, hvori han befinder sig.

Gaa til dem, kjære Eskesen allesammen, og læg dem Sagen paa Hjerte. Jeg skal nok tage imod ham igjen, hvis hans Kaldelse skulde trække ud over den Tid, da han gjøres fornøden der. Kunde han f. ex. hjælpe Birkedal lidt at præke, vilde det maaskee lette paa ham.

Skriv mig saa til udførligt om det Altsammen. Skulde Schiørring have fundet en Afløser, kunde vi let anbringe ham andensteds.

*Kjærligst Hilsen
Deres Kold*

Skulde Knudsen ikke have Lyst til at undervise begge Skoler, skal jeg nok skaffe een til Ryslinge.¹⁸

Det har været en pine for dem begge to, at forholdet mellem dem blev så dårligt på Dalum højskole. Det gudelige og grundtvigske syn på folkelig vækkelse skilte dem. For Kold var det en underkastelse under et kald, der måtte sætte al menneskelig stræben i anden række, og under denne tvang blev hans krav til vennen ikke til at skille fra herskesyge. For Knudsen var dette at drive højskole en åndelig gerning, der havde med forståelse af litterære og historiske værker at gøre. Knudsen følte sig klart Kold underlegen med hensyn til at kunne tale til eleverne, så de følte deres liv forandret og forklaret. Han havde ikke selv samme evne og måtte erkende, at Kolds skolesyn udelukkede ligestillede lærere med forskellige talenter. Dertil kom for familien Knudsen personlige oplevelser, de ikke kunne dele med Kold og hans søster. Den ene

^a J. N. L. Schiørring, der havde været forstander for Sødinge højskole, var netop blevet udnævnt til sognepræst i Hodde-Tistrup ved Varde.

nyfødte tvilling dør efter den første vinter på skolen, og Kold holder tale ved begravelsen uden at komme vennen og hans kone nærmere. Og da de et halvt år efter får endnu et barn, løser heller ikke denne begivenhed op for forsoning mellem dem. Kolds egen længsel efter familie stod måske imellem dem. Han var udadtil hård over for vennen, men når Knudsen i sine erindringer stadig gentager, at han alligevel holdt meget af Kold selv under de værste trængsler i Dalum, må påstanden skyldes, at han fornemmede følelsen var gensidig.

Da Knudsen i april 1864 endelig får præstekald i *Aggersborg* i Aalborg stift, støder han sammen med Kold for sidste gang. Knudsen bliver bitter, da Kold ved afrejsen ikke vil give ham penge til køb af besætning til præstegården. Han har kun fået 203 Rbd i lærerløn for 1½ år og føler sig groft underbetalt.¹⁹ Og da Kold slynger ham i hovedet, at han har været for dyr at have på kost, og at han kun har ansat ham for at have en teologisk kandidat at prale med, er målet fuldt for Knudsen. Med lettelse drager han af sted fra den urimelige Kold og har svært ved at tilgive ham. Men da de mødes sidste gang et par år efter på et grundtvigsk vennemøde, er der ingen onde ord mellem dem. Knudsen blev tilfreds som præst, og Kold stod nu i en helt anden situation.

Efter Poulsen Dals afrejse ansætter Kold en gammel elev fra skolen, den 22-årige *Jørgen Pedersen*, der netop har taget lærereksamen fra *Blaagaard* seminarium. Han overtager landbrugsfagene og elementærfagene og yder en fortræffelig indsats i de følgende år, selv om Kold efter sigende ved hans ansættelse sagde til ham: „Jeg taler selv hver Formiddag og Aften. I Mellemtiden gælder det om, at Karlene faar noget at bestille, saa at de ikke fristes til at gøre gale Streger. Det er den Opgave, De skal have. Men hvilke Fag de vil fylde Tiden med, det har i Grunden mindre at sige.“²⁰ Efter Knudsen antager Kold ingen ny lærer. For den anden vinter får skolen 10 elever færre end året før, og behovet for en ekstra lærer er derfor mindre. Grunden til tilbagegangen er krigsforberedelserne, der holder flere tilmeldte elever væk. Det betyder i sig selv en økonomisk nedgang for skolen, der forværres med dyrtiden og krigen.

Nederlagsstemningen efter tilbagetrækningen af soldaterne fra Dannevirke i februar 1864 er en national krise, der også præger Kolds skole. Men netop i denne situation viser Kold andre sider af sit væsen end dømmesyg og selvtilstrækkelighed. For nederlaget er for ham den retfærdige tugtelse af folkets verdslighed og forkælelse og derfor gro-

bund for den kristelige forkyndelse, han har bygget sin skole på. Efter ydmygelse kommer oprejsning ved han fra sin gudelige vækkelse, hvis den straffede lærer af oplevelsen. Blandt sørgende og fortvivlede er der ikke brug for hån men for trøst, og den er Kold i stand til at udtrykke over for soldaterkæresten og mødre til de unge mænd, der er indkaldt under krigen. Flere husker, hvor mild han var i foråret 1864, og hvor mange der søgte til ham for at få råd og vejledning i den personlige nød og den nationale katastrofe, da Slesvig måtte overgives til tysk herredømme.²¹ Det var ikke politiske taler, Kold holdt for dem, der ville høre på ham. Det var små gudelige prædikener om afsavnets nødvendighed og tillid til en mere fattig og nøjsom fremtid. Politik havde længe været ham totalt ligegyldigt. Tom snak, sagde han til venner, der stadig var rigsdagsmedlemmer, og den uforberedte krig og det uventede nederlag syntes at give ham ret. Krisen i 1864 er begyndelsen til ny stor tilstrømning til Dalum højskole.

Om sommeren er han alene på skolen med søsteren og en meget ung andenlærer. Kun 14 piger er elever. Tilbagegangen og isolationen bevirker, at Kold diskuterer med Morten Eskesen, der nu er hans nærmeste ven, hvordan skolen atter skal blive fyldt. Eskesen er netop blevet friskolelærer i Odense og besøger ofte Kold. De overvejer situationen sammen og beslutter at indbyde skolens mange venner til længerevarende møder for at skabe baggrund for ny elevtilgang.²² Kold skal holde foredrag og Eskesen undervise i islandsk, litteratur og sang. Kurset skal først og fremmest være for friskolelærere og seminarieelever fra Jelling og det nyoprettede seminarium i Gedved. De regner med, at mange andre også vil være interesserede i at komme. Det udvidede lærerkursus planlægger de til det følgende års august måned, når lærerne har fri, og de forestiller sig det skal vare en uge eller mere. Allerede samme vinter skal Eskesen være gæstelærer for eleverne.

Denne plan, som Kold og Eskesen udarbejder i august 1864, er medvirkende til at rette skolen op og gøre den til det center for friskolesagen, der det første år var mislykkedes. Efter det uheldige møde mellem friskolelærere og almueskolelærere i julen 1862 ses de det følgende forår i Odense, uden at Kold deltager. Også denne sammenkomst ender disharmonisk, og det direkte samarbejde opgives. Om efteråret inviterer Kold friskolelærerne alene til Dalum højskole og vinder gehør for den tanke, at de ikke skal nøjes med lokale møder og indsamlinger men lade hans skole være stedet, hvor kontakterne holdes ved lige og penge samles ind til de trængende.²³ I påsken og til Mik-

kelsdag, sidst i september, hvor også karle og piger kan få fri, skal de mødes. Således starter Kolds nye friskoleorganisering, men det er først året efter han sammen med Eskesen planlægger lærermøder i større stil.

Vinteren 1864/65 får skolen nogenlunde samme antal elever som året før, et par og fyrrer, hvilket Kold tager som et godt tegn. For denne efterkrigs vinter må Lumby landbrugsskole lukke helt, og også højskolen i Sødinge må give op. Kolds grundlag er anderledes velunderbygget, og det fryder ham. Op mod halvdelen af eleverne er fra Jylland mod knap en tredjedel året før. Det er især fra „de stærke jydere“ hjemegn omkring Vejle, de kommer til ham.

I januar 1865 mener Kold, han vil kunne klare sig uden statstilskud fremover. Det meddeler han Rødding højskoles tidligere forstander Sofus Høgsbro, der nu er fuldtids politiker.²⁴ Høgsbro er bekymret over, at regeringen tænker på at standse al understøttelse til bondehøjskoler eller folkehøjskoler, som de nu officielt begynder at blive kaldt. Men Kold er ikke bange for denne udvikling, kun frygter han, hvis højskolerne skal blive ganske forbudt. Hans skole er ikke partipolitisk inddraget i forfatningssagen, som andre højskoler er, hvilket er årsagen til den konservative regerings modstand mod dem. Kold skriver under på en adresse, Høgsbro sender ham med krav om bevarelse af juni-grundloven og sørger for, den bliver sendt videre.²⁵ Men han tager ikke del i den politiske debat. I brevet til Høgsbro fremhæver han i stedet friskolerne: 22 på Fyn, 2 i Jylland og 3 på Sjælland.²⁶ De er hans stolthed, og fra dem venter han den folkelige fornyelse.

Samtidig modtager Kold med glæde nyheden om, at Birkedal i Ryslinge vil oprette en frimenighed uden statsstøtte, efter at han er blevet afskediget fra sin stilling som sognepræst.²⁷ Fra sin prædikestol har Birkedal talt regeringen og den nye tyskfødte konge Christian den niende imod og gentaget sin kritik som medlem af rigsrådet i 1864. For Kold er begivenhederne i Ryslinge den vending, han længe har drømt om kirkeligt. Friskolekredsene har længe selv understøttet deres lærere, nu synes også menighederne at ville tage sagen i egen hånd. Kolds glæde over andres uafhængige stilling forhindrer ham dog ikke i selv at modtage 400 Rbd i statsstøtte et par måneder senere.²⁸ At han har udkonkurreret både Lumby og Sødinge og kan tvinge provsterne til at acceptere sin egen skole er en triumf, han ikke vil lade gå fra sig.

1865 er Kolds gennembrudsår på Dalum højskole. Elevtallet vokser sommer og vinter. 44 piger om sommeren og 70 karle den følgende

vinter giver forbedret økonomi. Ca. 900 Rbd fra pigerne og knap 3000 Rbd fra karlene er en fordobling af indtægterne fra året før. Kold må have haft stærkt brug for pengene, for de bevirker ikke, at han nedskriver gælden på skolen synderligt.²⁹ Men tilstrømningen til skolen befæster dens grundlag og giver sikkerhed for fremtiden. I august – ind imellem de to skoleperioder – finder hans første lærerkursus sted. Et par og fyrrer mennesker deltager i op til 18 dage og betaler mellem 2 og 9 Rbd hver for opholdet. Både lærere fra friskoler og almueskoler er til stede, foruden seminarieelever, præster og andre venner fra fynske friskoleegne. Nogle kommer fra Jylland og et par fra Sjælland og alle først og fremmest for at høre Kold, der holder foredrag hver dag.

Rygtet om succesen når også Grundtvig i København. På vennemødet i september, hvor Kold er til stede og taler for en mindre kreds i Vingårdsstræde, diskuteres højskolesagen, der står foran et nyt gennembrud efter krigen. I den forbindelse er Grundtvig den eneste, der omtaler Kold på det officielle møde. I slutningen af sit indlæg siger han:

Det har undret mig, ja næsten bedrøvet mig, at her, hvor der tales om Skolen for Livet og dens Fremskridt hos os, ikke er hørt nævne en Mand, som har arbejdet og arbejder med Kraft og Held for denne Sag, thi en Hovedmand for Friskolen i Nordens Aand hos os, det er Kold i Fyen, ja ham er det!³⁰

På vennemødet det følgende år er Kold en af hovedtalerne. Da holder han på Grundtvigs opfordring sin lange tale om, hvordan han „kom ind på sin så frugtbare løbebane.“ Denne situation, der var højdepunktet af Kolds triumf som skolemand, var forberedt af de rygter om Kold, der forinden havde cirkuleret i grundtvigske kredse.

Hyldest og begyndende kritik

Så godt som den eneste forbindelse, Kold havde til den øvrige højskoleverden, før han kom til Dalum, var gennem Jens Lassen Knudsen.³¹ Det var ham, der arrangerede mødet på Dalby højskole i august 1859 med højskolelærere og friskolelærere. Baggrunden var dobbelt: for Knudsen at overbevise sin forstander Høgsbro om, at Kolds skole burde inspirere Rødding højskole. Derfor fortalte Knudsen Kold, at mødet

skulle dreje sig om „det folkelige og det danske“ – og Kold accepterede med glæde planen. Den blev ham forelagt af friskolelærer Lars Frederiksen fra Baaring på Vestfyn, der havde været elev både i Rødding og i Ryslinge.³² For Høgsbro og andre højskoleledere (N. J. Jensen, Hindholm og C. J. Brandt, Marielyst) var formålet imidlertid nok så meget at diskutere forholdet til myndighederne, kriterierne for tilskud og et særligt tilsyn med de frie skoler. Der kom ikke noget praktisk ud af sammenkomsten, fordi flere højskolefolk, bl.a. Kold senere vendte sig mod initiativet, men der var knyttet nogle kontakter. For Kold var mødets højdepunkt tilstedeværelsen af professor *Flor*, formand for bestyrelsen i Rødding, der bagefter roste Kold over for Grundtvig og sendte et takkebrev til Dalby med en sproglære og en afhandling om grammatik.³³ Kold var ved at komme ind i varmen, og det nød han.

Det er også Knudsen, der i foråret 1862 inviterer cand.theol. *Heinrich Nutzhorn*, nyudnævnt lærer på Rødding højskole og cand.theol. *Ludvig Schrøder*, kommende forstander samme sted til at besøge Kold. Stadig vil Knudsen gerne overbevise Rødding-folkene om, at Kold er den bedste til at lave højskole. Knudsen og hans to kolleger bliver tre dage i Dalby og imponeres over de mange gæster på skolen og Kolds evne til at tale med dem alle. Kold har også set *dem* an og siger ved afskeden til de to nye lærere i Rødding, at de nok ikke kommer til at gøre ret megen skade. En jysk underdrivelse og forbeholdenhed, der falder de to teologer for brystet, men, som Knudsen bagefter forsikrer dem, er en kompliment i Kolds mund. Schrøder betages over miljøet i Dalby og sammenligner i et brev til sin bror Kold med Sokrates, som han sidder i sin stol blandt bønder og bønderpiger og besvarer spørgsmål. Den unge teolog er dog også en smule forskrækket over Kolds selvsikkerhed og enfoldige måde at udrede vanskelige problemer på. Men alt i alt har han oplevet noget „folkeligt“, han tager til sig og beskriver med stor begejstring for sine studenterkammerater i foreningen „Lille Teologicum“ i København. *Ernst Trier*, *Jens Nørregaard* og *Christoffer Baagø* lytter med interesse, for de overvejer alle at blive højskolelærere.³⁴

Også i Dalum besøger Schrøder Kold og deltager bl.a. i lærerkurset 1866, men de kommer aldrig til at stå hinanden nær. Dertil er Schrøders fornuftbetonede og akademiske væsen Kolds for fjernt. Men han overtager vigtige træk fra Kolds skole, da Rødding højskole efter krigen flytter til beskednere forhold i Askov. Den hjemlige tone mellem lærere og elever, de fælles måltider, optagelse af unge piger som elever

om sommeren og store lærermøder om efteråret er ideer fra Dalum højskole, han efterhånden indfører med held i Askov. Desuden gør Kold ham klar over, at den folkelige vækkelse ikke kan undvære en kristelig begrundelse.³⁵

Anderledes personligt begejstret bliver den unge *Ernst Trier*, da han som feltdegn under krigen i 1864 lærer Kold nærmere at kende. Han er da stationeret på Fyn og netop blevet forlovet med en datter af provsten i Dalum og har derfor rig lejlighed til at komme på skolen. Hans kommende svigerfader forbyder nærmest sin datter at besøge „det koldske commers på Hjallose mark“, men Trier holder sig ikke tilbage af den grund. Han har mødt Kold et par gange før uden for skolen, men nu ser han den og bliver overvældet af Kolds personlighed. Han bliver overbevist om, at hans måde at tale til elever på, er den eneste brugbare, hvis højskolen skal kunne medvirke til at gengive folket selvtilid efter krigs Nederlaget. Og bestyrkes stærkt i sin egen lyst til at komme i gang med den gerning. Da han i begyndelsen af 1865 beslutter at starte højskole i *Vallekilde* i Nordvestsjælland, er det da også Kolds tillid til ham, der giver ham mod. Han lader sin skole bygge efter Dalum højskoles grundplan og vender efter den første vinter i en foreløbig skolebygning tilbage til Kold og fortæller ham, hvor godt vinteren er gået. Kold, der er meget indtaget i den unge mand, stiller sig lidt skeptisk an over for ham og spørger ham, om han nu også har tiltalt elevernes hjerter og ikke blot deres fantasi. Trier bliver ham svar skyldig men tager bemærkningen til sig som rettesnor for næste vinters arbejde. Og de følgende år sender han flere elever fra Vallekilde til Dalum, for at de kan opleve Kold og samtidig skaffe elever til Vallekilde.

Samarbejdet mellem Kold og Trier bliver det nærmeste discipelforhold, Kold får med den yngre højskolegeneration, der starter skoler efter 1864. Kold er tilbøjelig til større eller mindre udstrækning for de nye store grundtvigske skoler, men kun Trier kan umiddelbart bruge Kolds pædagogiske model. Man skulle ellers tro, der også måtte være stor afstand mellem Kold og Trier, der var cand.theol. og velhavende grossererens søn fra København. Men Ernst Triers følelsesmæssige åbenhed og letvakte evne til begejstring overvinder åbenbart afstanden. Han lærer af Kold, at det ikke kan nytte at fylde kundskaber på elever, før de psykologisk er forberedt, og Trier formår at efterligne Kolds talent i den retning.³⁶

Trier kommer som student i det grundtvigske hjem, og hans omtale af Kold som en fremragende skolemand er en af årsagerne til Grundt-

vigs hyldest til Kold på vennemødet i 1865. Yderligere overbevist om Kolds succes bliver Grundtvig af en ung pige, der samme sommer er elev hos Kold. Det er *Frederikke Pio*, der under opholdet skriver et langt brev til Grundtvig om forholdene i Dalum. Hun har i nogle år forinden boet i Grundtvigs hus og er på eget initiativ taget til Fyn for at lære Kold at kende. I sine erindringer om opholdet beskriver hun den skepsis, grundtvigianerne i København havde over for det koldske skolevæsen. Men hun følte instinktivt, at Kold udførte noget af det i praksis, de andre talte så meget om. Hendes begejstrede brev går på omgang i grundtvigske hjem, og derfor er rygtet om hans skole nået vidt omkring inden vennemødet, hvor han bliver hyldest af „den gamle“ selv.³⁷ Det er dog ikke alle Grundtvigs venner, der påskønner den ros, Grundtvig tildeler Kold på mødet.

En af dem, forstanderen for hans egen skole Marielyst, cand.theol. *Carl Grove* føler, at Grundtvig har ladet sig betage af Kold uden at kende nok til ham, og at han uretfærdigt tilsidesætter alle andre højskolefolk for ham. En uges tid efter mødet skriver han til en ven om virkningen af Grundtvigs hyldest:

Kold var tilstede og blev sikkert nogle Tommer høiere ved den Roes, og det fortsattes ude hos Grundtvigs, hvor der ved Bordet blev holdt et Par Taler til hans Priis. Dette forbausede mig endeel, som du nok kan tænke, efter den Mening jeg har om Kold, og den er ingenlunde bleven omstødt ved Gr.'s Ord om ham, og det forundrede mig især, fordi Gr. jo har gjort det stærkere gjældende end nogen Anden, at det er af Virkningen Aarsagen skal kjendes, paa anden dansk det er Eleverne, som skal vise, hvordan Skolen er, og jeg tror rigtignok ikke Gr. kjender stort til Kolds Elever uden gennem Frk. Pio, og jeg mener endvidere, at dersom det er rigtigt, hvad Gr. sagde, saa maatte ogsaa vi andre have mærket endeel til Kolds Elever baade i Rigsdagen og udenfor ...

Denne Sag har nu rigtignok ogsaa en anden Side ... Idet nemlig Gr. saaledes fremhævede Kold, fældte han jo med det samme en Dom over os andre, og skjøndt jeg godt veed, det var ikke „den Gamles“ Mening, kom det dog i de tilstedeværende opvakte Bønders Øine til at see ud, som han mente Kold egentlig var den Eneste, der udrettede noget ...³⁸

Det er *Frederikke Pio*, der formidler Grundtvigs invitation til Kold om at holde tale om sit liv på vennemødet året efter. Grundtvig præsenterer her Kold med at sige, at han har af lang erfaring lært skolesagen at

kende fra først til sidst og derfor er den rette til at meddele, hvordan han ser på den. Så stor er Grundtvigs interesse, at han opfordrer Kold til ikke at fatte sig kort, for, som han siger:

*denne Mand har tiet saalænge, at han vistnok har en god Deel at sige os, og vi har, troer jeg, ogsaa gode Stunder at høre.*³⁹

Over 1000 mennesker er til stede med enkedronning *Caroline Amalie* i spidsen for at høre Kold – og bagefter både ler og græder Grundtvig af glæde. Dronningen vil overrække Kold en personlig tak for talen, men Kold afslår at møde hende. Først bagefter forstår hun, at det er af undselighed, han ikke vil tale med hende, og hun sender ham i stedet breve og gaver til Dalum.

Vennemødet 1866 er toppunktet af Kolds triumf som skolemand. Nu er han lyst i kuld og køn af Grundtvig selv og kan i egen opfattelse ikke nå videre. Glæden over den store triumf lyser ud af talen. Det er i den, han bekræfter myten om sig selv som den, der på sin egen måde har virkeliggjort Grundtvigs skoletanker. Og hyldesten, der strømmer ham i møde fortæller ham, han har ret. Talens enkelte elementer er gennemgået tidligere og vil sammenfattende blive bedømt under vurderingen af Kolds indsats som skolemand. Her skal slutningen citeres, hvor Kold efter overlegent at have omtalt udfaldet af skoleslaget på Hinds-holm konkluderer sin virksomhed således:

*Siden den Tid er det gaaet meget fremad for mig; nu har vi bygget en Høiskole som et Slot, Bygningen tilligemed Jorden har kostet 25.000 Rdl, og hvad mere er, den kan igrunden godt svare sin egen Regning. Vi havde i Vinter 70 voxne Karle i Skolen, og i Sommer 50 voxne Bønderpiger, og i Høsten 50 Skolemænd, som Allesammen var komne for at oplyses og oplives.*⁴⁰

Med en bemærkning om, at han bedre forstår at „oplive“ end at „oplyse“ slutter Kold sit åndelige testamente til samtiden og eftertiden. *Hvad* det vil sige at Kold „oplivede“ vil gennemgangen af hans pædagogik belyse. Det var et grundtvigsk slagord, som tilhørerne på mødet umiddelbart tog til sig som udtryk for et grundtvigsk skolesyn. Nogle var dog klar over, at Kold mente noget andet end Grundtvig. Bl.a. forstander Grove, der også året før var kritisk over Grundtvigs accept af Kold. Fire dage efter mødet skriver han i et brev til den samme ven, der

året før fik hans vurdering af forholdet:

... Jeg staaer lidt ene med min Betragtning og Bestræbelse for den fri Folkeskole; thi der er efter mit Skjøn saa grumme lidt Forstand paa den blandt Vennerne, de er altfor nøisomme ... paa disse Enemærker er det dog efter min Mening en slem Feil at lade sig nøje i Skolen med en folkelig-pietistisk Opvækkelse, thi den kan og skal give mere, og det er vore Venner altfor tilbøielige til; thi saavidt jeg kan see gaaer nu Pietismen igjen paa det folkelige Omraade, og Hovedmanden i saa Henseende er Kold, hvis Skolehold gaaer ud paa, som han selv sagde forleden, at vække Begeistringen og holde den vedlige. Nu er det jo saaledes at Grundtvigs Huus er fortryllet af Kold, og fra dem udgaaer nu det Budskab, at Hans er det ene Rigtige, hvoraf følger, at en Anden, som er af en modsat Mening, kommer til at staae temmelig ene med den ... Du kan nok huske, at jeg ifjor maaskee tog mig Kolds Triumftog ved Vennemødet en Smule nær. Det har i grunden gjentaget sig iaar ...

En måneds tid før har Grove ved selvsyn orienteret sig om Kolds skole. Indtrykket meddeler han i samme brev:

At komme til Fyen uden at see Kold var jo som at komme til Rom uden at see Paven, og Kofoed^a lovede derfor at kjøre os derover om Tirsdagen saa tidlig, at vi kunde faae et Foredrag at høre.

Vi kom der lidt før 10 og blev meget godt modtagne, hvad der var meer, end jeg havde ventet. Den første Time gik saa med, at Kold viste os Huset, som er ganske fortrinlig indrettet, og saa var der, som der var blæst baade det ene og andet sted. Gulvene var, ligesom de havde vasket dem om Morgenen, hvad ikke var Tilfældet, og det uagtet der var 35 Skolelærere hos ham, som anvendte deres Ferie paa denne Maade. Det Eneste, som jeg ikke syntes om ved Husets Indretning, var Sovesalen oppe under Taget, der var ganske som en Kaserne, med en 50 Senge eller lidt mere; thi det er noget Kludderi at pakke dem saadan sammen og det baade i Henseende til Sjæl og Legeme. Jeg sagde det ogsaa til ham, og han indrømmede, at det var ikke det Bedste, men nu var han jo nødt til at beholde det, som det var. Derpaa spiste vi Frokost, og saa kom Tiden til Foredraget. Anledningen til det var nok,

^a H. J. H. Kofoed, sognepræst i Sdr. Næraa.

at en af Skolemestrene Dagen iforveien havde spurgt om Lovens Forhold til Kristendommen, og det lovede nu Kold at klare ... det blev da Slutningen paa hans Tale, at for os Folk af Hedningestamme var Loven ikke Tugtemesteren.

See, det var jo noget mærkeligt noget at sidde og høre paa, og da Kold sluttede sit Foredrag med det Spørgsmaal, om der var nogen, som havde noget at bemærke dertil, saa sad jeg først og lurede lidt paa, om ingen af Skolemestrene havde noget at indvende, men da det lod til at gaae i dem som varmt Brød, saa bad jeg, om jeg maatte have Lov til at gjøre et Par Bemærkninger. Jeg ... mente jo, at det ingenlunde gjaldt blot Jøderne, men alle Folk, idet det ikke blot var Jøderne, der havde Loven, men den var skreven ogsaa i Hedningefolkenes Hjerter (Rom. 2,14) ... Endelig tog jeg lidt fat paa hans historiske Exempler og sagde saa læmpeligt, jeg kunde, at de ikke beviste noget ... Skolemestrene gloede jo noget paa mig, da jeg saaledes tog mig paa at modsige Kold, men han tog det meget godt og sagde, da jeg var færdig, at der var Meget, der talte for min Betragtning, saa „jeg kunde fristes til at gaae over paa Deres Mening, men jeg er der ikke“. ...

Så sluttede Kold med nogle Bemærkninger om Børneundervisning, som var meget morsomme og indeholdt adskillige gode Vink. Det var i det Hele taget morsomt at høre ham tale med Eleverne, for han har en eiendommelig slaaende Maade at sige mange Ting paa, men adskillige Gange syntes jeg jo rigtignok, det var heelt dagligdags Ting, han kom med som nyopfundne Viisdom, og hans Hovenhed overgaar al Beskrivelse ... Jeg maatte hele Tiden tænke paa Socrates' Ord til Antisthenes^a: „jeg kan tydelig see Forfængeligheden kigge ud gennem Hullet paa din Albue“ ... ⁴¹

Forstander Grove giver et godt billede af Kold. Han slår ned på Kolds svage punkter uden at frakende ham pædagogisk begavelse og sans for at drive højskole. Hvad der ikke fremgår af portrættet, og hvad Grove formodentlig heller ikke vidste, er, at Kold tre dage før havde giftet sig. Det forandrede Kolds liv og er en mærkelig historie, som af flere grunde fortjener et kapitel for sig.

^a Stifter af den kyniske filosofskole.

Kold gifter sig

Kolds gudelige vækkelse i 18 års-alderen bevirkede, at hans forlovelse med *Else* fra Hørdum i Thy blev hævet. Under stor sorg og med anfægtelser mange år efter lod han forholdet gå over styr. Han fornægtede sine jordiske lyster til fordel for den åndelige kærlighed til Jesus og hans himmelske far. At udbrede budskabet om Guds faderlige kærlighed til menneskene blev fra nu af hans kald, og hans trosfæller blev søstre og brødre, der delte hans barnlige fortrøstning.

Over for den 12-årige *Maren Knudsen* i Forballum vælder hans undertrykte erotiske følelser stærkt og foruroligende frem igen. De breve og kærlighedsdigte, han skriver til hende på rejsen til Smyrna og under opholdet i det fremmede, viser hans længsel og sorg over at være dømt til at være alene. Digtene er ikke stor poesi men vidner om en følsomhed, Kold sjældent indviede andre i, og som vi ikke har så direkte kendskab til fra andre perioder af Kolds liv.

Fra Smyrnatiden husker en dansk præstekone, der var på besøg i byen, Kolds opførsel ved et bal om bord på et dansk skib.⁴³ Han fulgte med øjnene skinsygt en ældre mand og hans meget unge forlovede. Kold kritiserede i så stærke vendinger forholdet mellem de to, at præstekonen kunne fornemme, han havde umedgørlige følelser i klemme. Han underholdt sig da også med hende om sin egen ungdomskærlighed og uvilje mod at gifte sig, til han fandt en kvinde, der var ham værdig. „Da han havde udtalt sig om de Anliggende, der laa ham mest paa Hjertet, følte han sig saa let, at han gav sig til at danse, og her opdagede jeg, at han ikke alene var Diogenes^a, men tillige taktfast Danser.“

Hans skoler og elever blev en erstatning for det hjem og den familie, han drømte om selv at få. Men han var også forelsket nu og da. I en frøken *Tranberg* fra Lønborggård i Vestjylland, mens han var i Ryslinge, en proprietærdatter, der var uden for hans sociale rækkevidde. Og i Dalby gik rygten om hans forlovelse med en tjenestepige, da søsteren et stykke tid var bortrejst til Thisted. Også pastor Hagens' datter fra Mjolden var han interesseret i.⁴³

Kold havde udstråling og kvindetække. I hele sit voksne liv omgikkes

^a Græsk filosof der på grund af sin tarvelige levevis (boede i en tønde og opgav alle bekvemmeligheder) kaldtes 'hunden', *kyon*, og retningen han tilhørte kaldtes da *kynikerne*. Kendt for sine vittige bemærkninger og djærve svar.

han især lidt ældre gifte kvinder med stor fortrolighed. Dem kunne han snakke med om trosspørgsmål, uden at hans blufærdighed eller syndefornemmelse blev vakt. Og de holdt meget af at snakke med ham om dagligdagens problemer. Konerne fra de gudelige kredse på Mors, madam *Knudsen* i Forballum, Frederik Larsens kone *Johanne* i Ryslinge og *Ane Jensen* fra Trunderup er eksempler på kvinder, han holdt af og henviste til over for elever, når han skulle besvare spørgsmål om livets vanskeligheder. De gav ham flere visdomsord end lærde bøger og de fleste mænd. Men han var gift med sin skole, sagde han til folk, når de undrede sig over, at han ikke fik en kone.

Den 10 år yngre søster *Marie* var hans fortrolige i det daglige i Dalby og Dalum. I hendes lille stue holdt han mørkning, så ofte han kunne og talte skolens problemer igennem med hende.

Efter at Kold, Poulsen Dal og Marie er flyttet til Dalum, opstår der et nært forhold mellem de to sidste. Poulsen Dal vil gifte sig med Marie, men Kold siger nej, da de får den tanke og forelægger ham den. Hun er som jeg gift med skolen, siger Kold til sin lærer. Det var en af de urimeligheder, Knudsen havde svært ved at forstå, Poulsen Dal ville acceptere. Han rejste i stedet – måske var der nag fra hans side, men i så fald udtalte han det aldrig. Og på Mors giftede han sig nogle år efter.

I foråret 1865 meddeler Marie Kold sin bror, at nu *vil* hun giftes. Hun er blevet enig om ægteskab med en tidligere elev fra skolen, *J. P. Lebæk*, der nu er friskolelærer i Revninge. Marie nærmer sig de 40, og Kold kan ikke tale hende fra det denne gang. Det er hende, der efter sigende opfordrer Kold til selv at gifte sig, når hun nu gør det. Den 48-årige Kold frier på hendes forslag til en 21-årig ung pige, der arbejder i køkkenet og giver hende 14 dages frist til at svare. Og pigen siger ja.

Historien, som den er fortalt her, er en forkortelse af de virkelige begivenheder, naturligvis.⁴⁴ Sandheden er også, at Kold er meget glad for den unge pige, *Stine* fra *Fangel*, allerede da hun er elev på skolen året før og også har et godt øje til hende, da hun bagefter bliver ansat på skolen. Det lagde mange mærke til. Kold blev pynteligere i tøjet og mildere i tonen. Et brev fra den unge pige til Kold, mens de er forlovede, viser *hendes* følelser. Hun er ængstelig ved at skulle være forstanderkone på den store skole og ægte Kold, som hun blidt anklager for ikke at vise hende særlig megen opmærksomhed. Men hun opfatter også giftermålet som en skæbne og beder Gud om styrke til den. Det bevægende lille brev er skrevet en måneds tid før vielsen, mens Stine er

hjemme hos sine forældre:

Jeg har idag været i Odense, da jeg kørte derud var det min Bestemmelse at besøge Dem, førend jeg rejste hjem, men min Far havde saa faa Ærinder, at han var allerede færdig før jeg og bede ham køre deromad holdt jeg ikke af, saa skulde han jo vente lidt paa mig, naar jeg skulde med hjem iaften, og i denne Uge har jeg ikke Tid at komme ud mere.

For at De saa ikke skal synes det er underligt jeg ikke kommer, sender jeg Dem disse Linier. Jeg mangler saamænd heller ikke Lyst til at besøge Dem. Jeg kunde ret af Hjertet glæde mig til den Tid, da jeg daglig skal være hos Dem, naar der ikke ved Siden deraf stillede sig en hel Mængde for mig, saa jeg kommer til at tænke hvordan kunde du skikke dig i de Forhold ... Men til det altsammen tænker jeg paa, har Gud sat mig i den Stilling, saa vil Han vist ogsaa selv hjælpe mig med hvad der kan komme i Vejen for mig og dermed er mit Sind beroliget kære Kold.

Har De aldrig Lyst til at sende mig et Par Ord her til mig? Jeg tænker saa tit, gid dog Kold engang ville skrive. Har De ikke Lyst til det saa er det Synd jeg beder Dem om det, jeg kan ogsaa godt undvære det.

Hils Deres Søster fra mig, jeg er saa glad for at hun ikke har sendt den Pakke til Odense som der var Tale om. Jeg kan godt undvære den til jeg kommer igen.

Du selv hilses kjærligst fra din altid hengivne

Stine Jacobsen.⁴⁵

De gifter sig den 8. august 1866, uden at nogen på skolen ved besked. Lærerne, der er på kursus, er den dag taget på besøg i Ryslinge til indvielsen af Nazarethkirken, Birkedals nye frimenighedskirke. Og mens de er væk, drager Kold til Fangel nogle kilometer sydvest for Dalum, hvor *Ane Kirstine Jacobsens* forældre bor og bliver gift med hende. „De behøver ikke at gøre langt af det, Hr. Pastor, for Stine og jeg er enige,“ siger Kold til kapellan *Sommer*, der vier dem.⁴⁶

Et par deltagere på lærerkurset i Dalum er ikke taget med til Ryslinge, og en af dem får af en pige på skolen at vide, at Kold henimod aften er vendt tilbage med sin kæreste eller kone tilhyllet på vognen. Han fortæller det til de andre i huset, og snakken går om Kolds giftermål i

dølgsmål. Næste morgen lader Kold som ingenting, indtil Peter Larsen fra Dons, der har været med i Ryslinge, spørger ham direkte, om han er blevet gift. Da Kold svarer ja, skælder Peter Larsen ham ud for uærlighed og hemmelighedskræmmeri, og Kold dukker sig. Men ingen på skolen ser noget til hans kone de følgende dage, og de fleste nægter at tro, han er blevet gift.

Ægteskabet forandrer Kold. Han bliver blidere og mere forsonlig over for andre mennesker; kort sagt meget lykkelig med sin unge kone. Den varme, glade og stolte tone, der er over Vennemødetalen, som han holder måneden efter i København, skal nok også forstås ud fra hans nye familiære situation.

De sidste år på Dalum højskole

Efter Grundtvigs hædrende omtale af Kold på vennemødet i 1865 bliver Dalum højskole et valfartssted for grundtvigske højskolefolk og præster at besøge. Her skal de lære at være folkelige af Kold. De tror, at hans skole er bondesimpel med tykke mellemgader og spytklatter på gulvene og nærmer sig ængsteligt og kritiske. Som forstander Carl Grove fra Marielyst er et eksempel på, bliver de overraskede over skolens properhed og gæstfrihed og betaget af Kolds kontakt med eleverne men også afskrækket af det vrøvl, han ind imellem uimodsagt varter op med.

En Vallekilde-elev skriver i marts 1866 om sit indtryk af de mange gæster og Kolds foredrag:

... Jeg har modtaget Hilsen fra Dem ved Nørregaard.^a Han fortalte os lidt af Historien, og Kold sagde, da han var reist, at det var temmelig godt, og det kunde jo gjerne ske, da Trangen iblandt Folket er saa stor til Oplysning, at han kunde udrette noget. Birkedal har været her og talt om Holger ved Mindernes Kilde, Peter Larsen Skræppenborg aflagte paa en Reise ogsaa et Besøg; her kommer jo, som De vel nok ved, mange hver Dag. Kolds Foredrag ere jo tiltrækkende. Idag talte han om det høiere og lavere Menneskeliv, anførte ved samme Leilighed om Niels Dreier fra Tisted, som vilde vinde i Lotteriet uden at have sat, og anvend(t)e det paa det høiere Menneskeliv. Derpaa lidt om Hundene i Konstantinopel ganske træffende anvendt; jeg ved ikke om disse

^a Jens Nørregaard, der samme år starter Testrup højskole.

Samme forår ønsker forstandere fra nogle af de større grundtvigske højskoler at samles på Dalum højskole om sommeren og diskutere fælles problemer, bl.a. forhold omkring skolernes statstilskud. Forstander Schrøder fra Askov højskole mener, at Kold er den nærmeste til at samle de interesserede grundtvigianere, fordi han får flest besøg af andre højskolelærere og lader opfordringen gå gennem Trier fra Vallekilde. Men Kold svarer, at de kan komme, hvis de har lyst, men selv har han ikke brug for et sådant møde, for han vil kun høre Grundtvig udtale sig om højskolespørgsmål. Mødet bliver ikke til noget til stor fortrydelse for bl.a. Schrøder, Trier og Nørregaard. I stedet bliver Askov højskole i de følgende år samlingsstedet for de grundtvigske højskolefolk.⁴⁸

Kolds store tale om sit liv på vennemødet efteråret 1866 er afslutningen på hans udadvendte virksomhed. Nu behøver han ikke rejse ud og skaffe elever længere, og han er ikke interesseret i at tale med andre højskolefolk. Kun friskolerne besøger han af og til. Deres tal er i voldsom vækst. Januar 1865 nævner Kold i sit brev til Høgsbro 27 friskoler. I sin regnskabsbog opregner han et par år efter 52 friskoler, han har kontakt med, og her er endda tre af de ældste og kendteste udeladt, nemlig skolerne i *Sanderum*, *Baaring* og *Palleshave*. 31 skoler er fynske, 4 ligger på Langeland, 4 på Sjælland og 7 i Jylland. Resten har jeg ikke kunnet placere. Mange af dem må have været meget små skoler, for de kendes kun fra denne oversigt. De er formodentlig hurtigt opgivet igen. To er så store, at de i 1868 udkonkurrerer de offentlige skoler i sognet ved at blive større end dem, nemlig *Højby* og *Rudme* friskoler.⁴⁹ På dette tidspunkt har friskolerne i fire år haft tilladelse til at holde eksamen på deres egne skoler, hvilket er medvirkende til deres store fremgang.⁵⁰ I 1870 undervises knap 1000 børn på Fyn i friskoler.⁵¹ Fra Kolds skoler udgår 38 friskolelærere.⁵²

Vinteren 1866/67 er der 84 elever på Dalum højskole, og den store arbejdsbyrde med daglige foredrag og modtagelse af mange gæster gør Kold træt. Da skolen sidst på vinteren får besøg af elever og lærere fra Askov højskole, nægter Kold at holde foredrag for dem, fordi han kun kan overkomme at tale med sine egne elever, som han for øvrigt har sendt hjem uden at give Askov-folkene besked. Gæsterne er meget skuffede, og situationen er i det hele ret pinlig. Askovitterne har hørt så meget om Dalum og Kold, og så bliver de afvist uden tilstrækkelig

grund, synes de selv. Men Kold orker ikke altid at stille sig til disposition, når andre vil beskue ham.⁵³ Han er overanstrengt, for Marie er der ikke mere til at støtte ham, og han har desuden en ung kone og et nyfødt barn at tage sig af. At have to „familier“ og ingen jævnbyrdige lærere er en enorm anstrengelse. For stadig tager han sig af eleverne, som var de hans nærmeste. Han sover på sovesalen ind imellem og taler med hver enkelt, der har brug for det. Denne vinter er tre unge lærere ansat til elementærfag og landbrugsfag, men Kold bærer hovedbyrden med undervisningen.⁵⁴

Umiddelbart efter vinterskolen slutter, starter pigeskolen med 77 elever, og stadig er Kold det daglige centrum med sine foredrag. En norsk teologs indtryk fra denne sommer lyder således:

Hans Foredrag var jeg overmaade glad i for min egen Del. Han siger selv at Tonen i dem er meget afhængig af Veiret, og saa blev alle de jeg fik høre, meget alvorlige og tanketunge, kun oplyst af hans uendelig fine, milde smil. Men hvad de unge Piger faar ud af dem, det har jeg som sagt ingen Forestilling om. I Begyndelsen troede jeg at de næsten med Vold bleve førte ind i Overveielser og Kampe, som i Grunden laa dem over Kræfterne; det hele Hus havde i mine Øine noget ublidt og glædeløst over sig især naar jeg mindtes Askov hvor man lever hver Dag i Herlighed og Glæde.

Mange af de unge Piger gik omkring der og saa saa fortænkte og indesluttede ud, at jeg troede der var Fare for at man kunde glemme at tale der i Huset. Men det mærkede jeg dog var en Misforstaaelse ... – Senere hørte jeg da ogsaa baade at de kunde synge og le. Og en Dag bad de mig at læse: „Arne“^a for dem, hvad jeg naturligvis gjorde med Glæde. Jeg mærkede da at de slet ikke vare mindre oplagte til Lystighed end andre unge Piger, og jeg tror jeg kunde lært dem at kjende alle sammen, snart sagt, hvis jeg kunde blevet der nogle Dage længere, hvad jeg fik en forskrækkelig Lyst til ...

Det var det første Sted paa denne Reise som jeg forlod uden at have noget bestemt Billede af hvad jeg havde set. Det Hele er mig en Gaade. – En Mangel tror jeg nok jeg tør sige der er for unge Piger: at der intet Husliv er. Der er nu ingen Kone; det vil sige, han har en, men jeg kunde ikke blive klog paa hvilken det var af de tre Fruentimmer som jeg saa stelle hans Barn, eller om det kanske var en fjerde. Det er

^a Bjørnstjerne Bjørnsons fortælling „Arne“ fra 1858.

underligt at se en Mand som Kold der har saa meget smukt ved sig, i Omgivelser der er saa bare for al Skjønhed. Jeg fik i alle Fald blot Indtryk af Summel^a og Uhygge der i Huset ... I det hele var der en iøinefaldende Mangel paa Tække ved denne Flok af unge Piger, selv ved dem der saa ud til at have Anlæg til det.⁵⁵

En svensker besøger skolen den følgende vinter, hvor der er over 90 elever. Han skriver følgende betragtninger om Kold i en svensk avis, der straks efter bliver trykt i „Dansk Folketidende“:

... Jeg havde hørt Tale om Mandens Originalitet, men jeg havde endnu ikke ret klart forestillet mig, hvad Slags Person jeg skulde faa se i ham. Foran mig stod nu en midaldrende Mand med fine, skarptprægede Træk og klædt som Bonde i en graa Vadmel-Dragt med Huen paa Hovedet ... Og i det Foredrag han da begyndte, fortalte han for Eleverne, som sad han i en fortrolig Vennekreds, hvorledes en uimodstaaelig Indflydelse, som aldrig lod ham nogen Ro, havde drevet ham til at sætte sin Tanke i Værk. Forgæves havde Forstanden advaret ham for den Gæld, han derved vilde komme i; Aanden havde ligefuldt sagt: Du skal! Midlerne vil komme, efterhaanden som de behøves. Og saaledes gik det ogsaa ... Alt dette, fortalt paa en simpel Maade, fri for al Opstyltning, med stadige Hentydninger til stedlige Forhold, som var hans Tilhørere velbekendte, gik ud paa at skærpe Tillid og Mod under Bestræbelserne for det højere. Oplysende Eksempler fra Biblen forekom ogsaa bestandig. Man saa og følte, at det var hans virkelige Overbevisning, at et bestemt Kald var udgaaet umiddelbart til ham, og at denne Overbevisning ogsaa meddelte sig til Lærlingene. At der laa noget overspændt i alt dette, faar saa være, men det var ikke en Overspændthed af det sygelige Slags, som kun ruger over sit eget Jeg, men noget af den hellige Ild, som findes hos alle kraftige Naturer, der i en eller anden Henseende har ført Verden fremad ...⁵⁶

De mange elever gør Kold velhavende. På sommerskolen tjener han nu ca. 2000 Rbd, på vinterskolen omtrent det dobbelte. Og mens gælden de første fem år i Dalum kun er blevet nedskrevet med et par tusind Rigsdaler, kan han i løbet af 8 måneder af 1868 afvikle 3850 Rbd, og gården giver overskud. Af hans regnskabsbog fremgår det, at landbru-

^a Norsk dialektudtryk = summende støj.

get i 1866/67 producerer 315 tønder af 8 forskellige afgrøder; tre år efter giver den 455 tønder på tre kornsorter alene. Og udgifterne er få. Tre karle får tilsammen ca. 165 Rbd. om året og pigerne, der hjælper til ca. 50 Rbd hver. Lærerne må dele 300 Rbd årligt. De totale omkostninger opgives på eet år til 4850 Rbd, og da skolepengene løber op til ca. 6000 Rbd og gården giver overskud på knap 1000 Rbd, er de første års trange kår nu vendt til stor økonomisk triumf.⁵⁷

Statstilskuddet er stadig kun på 400 Rbd trods det store elevtal. Vinteren 68/69 får skolen for første gang over 100 elever, og tallet holder den følgende sommer og året efter. Samtidig er tilstrømningen til lærermøderne i august blevet fordoblet fra de første år. Alligevel bøjer provst Struer sig ikke for succesen. I 1867 klager han over, at han ikke kan kontrollere et institut, der bygger på det mundtlige ord, og at han må nøjes med at tro bestyreren på hans ord med hensyn til det høje elevtal, for han får ingen nøjagtige indberetninger og er ikke på talefod med Kold.⁵⁸ Året efter nøjes Kold i sin ansøgning om statsstøtte med at skrive, at han har „et tilstrækkeligt antal elever“ indtegnet til vinter-skolen. Det ophidser provst Struer så meget, at han beder Dalum-Sanderum sogneråd om det eksakte tal. Da Kold derpå ved vinterens begyndelse meddeler, at han har 30 elever, fryder provst Struer sig over tilbagegangen og over, at Lumby landbrugsskole ikke har et tilsvarende fald. Den har ca. 25 elever ligesom året før, og Struer øjner, at der er gået et lys op for bondestanden, således at den er begyndt „at skatte og paaskønne den solidere Undervisning, der i Lumby tilbydes“. Men provsten glæder sig for tidligt: Kold får over 100 elever i løbet af vinteren.⁵⁹

Efteråret 1869 indrømmer Kold uforfærdet, at der ingen „formelig indtegnings“ er til hans skole, og at han derfor ikke kan opgive elevtallet præcist. Han regner med 50 – måske 100 i løbet af vinteren – og har i øvrigt 4 faste lærere. Skolen bliver drevet i samme ånd som tidligere efter den godkendte plan fra 1858, meddeler han. Disse kortfattede oplysninger får provst Struer til at komme med endnu et skriftligt vredesudbrud: han kender ikke nogen accepteret plan, som skolen drives efter, og elevtallet er upålideligt, da der ikke er fremsendt nogen skolejournal, og eleverne åbenbart kommer og går, som de har lyst til. Skolerådet, som provst Struer er medlem af, henviser Kolds ansøgning til den sædvanlige statsstøtte men nægter derudover at tage stilling til skolen. Amtmanden konkluderer, at Dalum landbohøjskole (!) for fremtiden hellere må modtage sit tilskud direkte fra ministeriet, da

skolerådets flertal er imod støtte. For sit eget vedkommende synes amtmanden, at det er i orden, at Hjalles skole får statstilskud ligesom højskolen af modsat retning i Lumby, men da skolerådet har så meget imod det, må amtet hellere holde op med at tage stilling til den.⁶⁰

Amtmanden har indset, at Dalum højskole er en landsdækkende skole og derfor skal have statstilskud som andre af samme slags, men at den ikke kan opnå skolerådets accept. Dette er for så vidt en triumf for Kold, da amtet ikke kan komme uden om hans skole, når det skal tage stilling til statsstøtte, men han reagerer nu med at afholde sig fra at ansøge om støtte overhovedet. I februar 1870 skriver han sin sidste henvendelse til myndighederne, der lyder således:

I Anledning af Stiftamtets Skrivelse af 18. d.M. om Elevantallet og Understøttelsesforholdet ved Dalum Højskole skal jeg herved tjenstligt meddele følgende Oplysninger:

Skolen har for Tiden 112 Elever, – den har aldrig modtaget anden offentlig Understøttelse end de 400 Rbd, som hidtil aarlig har været den tilstaaet af Sorø Akademies Midler, og da Skolens Pengeforhold nu ere af den Beskaffenhed, at det vilde være en Usandhed at søge og modtage Understøttelse til den, saa giver den for Fremtiden tillige Afkald paa de nævnte hidtil modtagne 400 Rbd.⁶¹

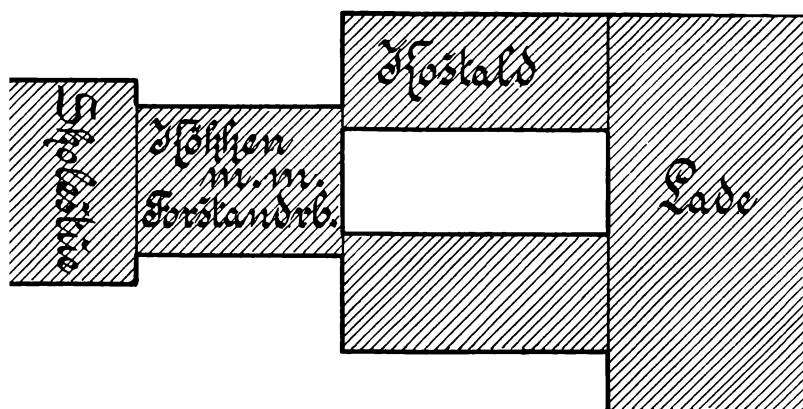
Målet er nået: Kold kan klare sig selv og har ikke brug for økonomisk hjælp udefra mere. Men løbet er også kørt for hans eget vedkommende. Han har længe været syg og ved, da han skriver ovennævnte brev, at han ikke har længe igen. Med svag og rystende skrift har han gjort sit mellemværende med de verdslige myndigheder op. Knap en måned efter ønsker han også at få sit regnskab med venner og bekendte ud af verden. I Morten Eskesens blad „Fylla“ lader han den 26. marts følgende kundgørelse indrykke:

Paa Grund af min svære Sygdom føler jeg mig forpligtet til saavidt muligt at afgjøre min løse Gjæld, og jeg henvender mig derfor til dem af mine Venner, som skylder mig Penge med Bøn om, at de snarest muligt vil sende mig saa store Afdrag paa deres Gjæld, som de efter Evne og Hjertelag formaa.

Hvor mange penge Kold havde lånt ud, og hvor mange han på denne opfordring fik tilsendt, er ukendt. Men vi ved, at han godt et år før

Dalum højskole. Christen Kolds tredje skole på Fyn, Bygget „som et slot“ i 1861-62. Hovedbygningen brændte i 1924. (Thisted museum).

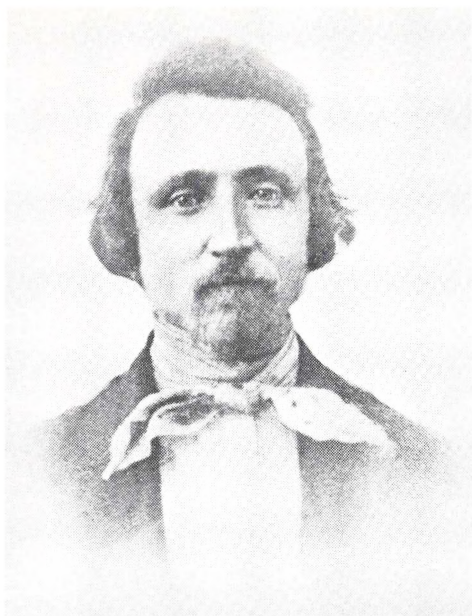
Floordplan over Dalum højskole. (Dalum landbrugsskole).

Jens Lassen Knudsen (1819-86). Bror til Knud L. Knudsen fra Forballum og far til forfatteren Jakob Knudsen. Lærer på Dalum højskole 1862-64. (Det kgl. bibliotek).

Jørgen Pedersen (1841-1920). Lærer på Dalum højskole 1863-68 og 1869-72. (Det kgl. bibliotek).

Morten Eskesen (1826-1913). Friskolelærer i Rudme og Odense. Kolds ven og rådgiver i de sidste Dalum-år, gæstelærer i sang, islandsk og nordisk litteratur. (Det kgl. bibliotek).

hne Kirstine Kold (1844-1902) med Marie. Christen Kolds kone og ældste datter, fotograferet 1867. (Det kgl. bibliotek).

Christen Kold (1816-70). Fotografi fra ca. 1866. Kold solgte billedet til fordel for friskolekas (Foto Carl Bech, Odense).

stadig skyldte 10 navngivne personer 3950 Rbd, og at beløbet blev betalt tilbage. Hans regnskabsbog slutter med ordene: „Her var slutningen på Kolds gæld“ og tallet 8500 Rbd er streget ud. Tilbage er kun pantebrevet på de 7000 Rbd, som Det Gyldenstenske Fideicommis har i ejendommen.

Kold dør den 6. april 1870 – 54 år gammel – af en mavesygdom, der tærede på hans kræfter det sidste år, han levede. Ved lærermødet i august 1869 ville så mange mennesker høre ham, at han måtte tale fra en vogn i laden. To gange om dagen holdt han folk i ånde med taler og besvarelser af spørgsmål.⁶² Den sidste skolevinter holder han foredrag dagligt indtil 1. marts, skønt han var så afkræftet, at han dårligt kunne slæbe sig over på skolen fra sit hjem i stuehuset ved siden af. Da han endelig opgiver at holde skole og lægger sig til sengs, spredes meddelelsen om hans alvorlige sygdom hurtigt. Og fra hele landet modtager han hilsener. Enkedronning Caroline Amalie sender ham en sjælden gammel flaske rhinskvin og giver hans læge råd mod sygdommen, og Morten Eskesen og Jørgen Pedersen holder gamle elever og venner underrettet om hans tilstand. De sidste dage han lever, taler han kun om Guds kærlighed til menneskene og om sin længsel efter at holde højskole i himlen. Hans unge kone og hans to små piger på 2 og 3 år er hos ham til det sidste.⁶³

Kold er ved sin død berømt i skolekredse over hele landet. Elsket og dyrket af gamle elever og beundret blandt præster og lægfolk. Myten om almuemanden, der på trods af alle myndigheder og autoriteter baner sig vej og bliver en profet for hele folket, er slået igennem i vide kredse. Den myte, han selv var den første til at bygge op.

Men i de sidste år han lever, begynder også kritikken af ham at komme frem. Ingen vil frakende ham geniale evner som skolemand, men hans selvhævdelse og ejendommelige meninger støder en del.

Morten Eskesen, der i sine erindringer tilbageholder åben kritik, nævner, at Kold i sine sidste år blev rasende, hvis nogen ikke ville indrømme, at han var den bedste skolemand i landet. Og at han ikke mødte op i Odense til de årlige lærermøder, Eskesen arrangerede på sin skole de to sidste år, Kold levede, fordi han ikke ville sammenlignes med andre. Først da Eskesen det sidste år, Kold lever, uforbeholdent roser ham og kalder ham hele landets Sokrates, er Kold tilfreds.⁶⁴ Hans selvdyrkelse generede tydeligt Eskesen og var måske grunden til, at han startede egne møder i Odense for friskolelærere og lærere fra almueskoler. De kunne ikke hos Kold komme til at tale om fælles skole-

anliggender, og det havde de også brug for.

Jørgen Pedersen, der var fast lærer hos Kold de fleste år i Dalum, har heller ikke efterladt kritiske bemærkninger om Kold, skønt han også var udsat for hans egocentriske optræden.⁶⁵ Han var utilfreds med at Kold frasagde sig statsstøtte, for han mente lærerne og medhjælperne på skolen godt kunne bruge lidt mere i løn. Men over for Kold bragte han ikke sagen på tale. Det lå i luften, at Kold ikke ønskede diskussion om skolens anliggender.

Gårdmand *N. P. Jeppesen* fra *Sødinge* hørte til dem af Kolds gamle venner, der turde sige ham imod. Da han besøger ham sidste gang i Dalum, er Kold pøstestolt af sit landbrug og sine mange elever – men da Kold forlanger alt for hårdt arbejde af karlene, kritiserer Jeppesen ham i andres påhør. Eleverne lægger drænrør på hans marker og er helt tilsølede af jord og snavs, og dog bebrejder Kold dem, at de ikke bestiller nok. På Jeppesens forsvar for eleverne svarer Kold med at prise hårdt arbejde som værn mod blødagtighed og forfængelighed. Og da Jeppesen siger, at Kold forlanger af andre, hvad han ikke selv kan klare, bliver Kold rasende og viser sine hænder frem, som han mener stadig bærer præg af sliddet i Smyrna. Jeppesen ryster på hovedet og lader Kold blive i troen.⁶⁶

Det spartanske liv på Dalum højskole, den ringe løn, medhjælperne får og det slidte og underlige bondetøj Kold selv går i, falder også andre for brystet. Forstanderen på *Vester Skerninge* højskole, *Anton Nielsen*, skriver i 1869 til Schrøder, at han synes det er et hundeliv, de lever på Dalum højskole, uhyggeligt både udvortes og indvortes,⁶⁷ og en gammel ven fra Mors siger til ham, da han ser ham gå rundt på sin jord som en røgter med fedtet hue og seler uden på vesten: „Din skole er bygget som et slot, og så har du ikke plantet et eneste træ. Hvor er her dog simpelt og bart!“⁶⁸

Uden for skolen undrer andre sig over hans holdninger og udtalelser. Kolds faste tro på, at mennesket blot skal underkaste sig Guds vilje, opfatter flere højskolefolk som upassende ligegyldighed med alle jordiske forhold. Forstander *Jens Nørregaard* på *Testrup* højskole beklager sig til forstander Schrøder i Askov over, at Kold og hans elever ikke er til at råbe op i fælles anliggender.⁶⁹ Og Kolds bestandige understregning af, at friskolelærerne ikke behøver så mange kundskaber, blot deres forhold til børnene er det rette, får flere til mere eller mindre åbenlyst at kritisere hans måde at drive højskole og lærermøder på.⁷⁰

Også teologisk støder Kold an. I sine foredrag docerer Kold, at Gud

har bestemt alt på forhånd, og at syndefaldet derfor var nødvendigt og menneskets fri vilje en illusion. Det hører Grundtvig og angriber det som ukristelig tale. Men ikke over for Kold selv. Eskesen forsvarer i „Fylla“ Kold med, at han ikke mener sine udtalelser så doktrinært som nogle tror, men blot vil trøste anfægtede mennesker, der lider under de synder, de har begået.⁷¹ Kolds særprægede kristendomssyn i forening med hans tro på usynlige og allestedsnærværende ånder, får nogle til at mene, at det var godt Kold døde før Grundtvig. Ellers kunne han have forrettet stor forvirring og udsat grundtvigianerne for lattermild behandling i dannede kredse. Nu fik Grundtvig det sidste ord – ved at leve længst og tage afstand fra Kolds religiøse eller hedenske synspunkter, som de også blev kaldt. Grundtvig dør 2½ år efter Kold – 89 år gammel.⁷²

Af aldersmæssige grunde (måske) er Grundtvig ikke til stede ved Kolds begravelse. Begivenheden former sig som en sidste triumf for Dalum højskole.

En høvdings død

2000 mennesker deltager i Kolds begravelse den 12. april 1870. Otte taler bliver holdt, før kisten føres til Dalum kirkegård. 2 præster tager ordet ved selve jordfæstelsen.

Først samles de nærmeste familiemedlemmer og venner i skolestuen på højskolen og synger Grundtvigs salme „Udrundne er de gamle Dage“, som Kold i mange år havde brugt som morgensang. Blandt de mange kranse er en fra enkedronningen og en fra Grundtvigs kone. Så bæres kisten ud på pladsen syd for skolen, hvor Kolds præst, L. C. Hagen fra Kerteminde holder den første tale. Han tager sit udgangspunkt i en linie fra salmen, der netop er blevet sunget: „de ædles æt dør aldrig ud“ – og lader den gælde Kolds gerning. Han kalder Kold en „folkeåndens tjener“, hvis gode værk vil blive fortsat af hans lærlinge. Mindet vil være en hjertesag for dem, siger han. For det lykkedes Kold at trænge ind i folkets bevidsthed og lære det sig selv at kende, og den opgave vil andre føre videre. Det er ikke sandt, hvad nogle har sagt, at ingen kan overtage Kolds arbejde efter ham, for „de ædles æt dør aldrig ud.“

Efter endnu en salme taler pastor Kofoed fra Sdr. Næraa, der lige fra Ryslinge-tiden har hørt til Kolds beundrere. Han siger bl.a.:

Vi har elsket Kold, og vi vil blive ved at elske ham, vi vil savne ham; men vi vil i Savnet blive ved at elske ham. For hvorfor var det vi samledes her saa ofte? Det var fordi Ordet lød her saa jævnt og ligefremt. Det var den jævne ligefremme Sandhed der mødte os i Ordet. Hvad Kold sagde, det sprang ud af ham, saa jævnt saa simpelt og saa sandt. Det er faa eller ingen, som ikke har faaet i det mindste et lille Ord med her fra, et lille Ord, som skal hjælpe til, at de ædles Æt dør aldrig ud.

Folketingsmand *Jens Jørgensen* fra Uldum har kendt Kold fra før, han rejste til Smyrna. Han hilser fra Grundtvig, som han har hørt et par dage før mindes Kold på sin skole Marielyst. Der var alle elever samlet, da Grundtvig fremhævede, hvordan Kold tog fat på det frie skoleværk, hvor børnene mødes med kærlighed. Kærlighed er også kodeordet i Jørgensens tale. Han fortæller, at Kold i sine sidste dage selv har talt om kærligheden som den stærkeste drivkraft i sit liv – og at han til sidst helt hengav sig til den og derfor troede, han ville blive en endnu bedre skolemand i fremtiden. Da han var ung, troede han på kraften – da han blev gammel på kærligheden.

Kolds læge, dr. *L. N. Helweg* fra Odense bruger om Kold Davids ord fra det gamle testamente: „der er falden en konge, en høvding i Israel“ – og ser hans kongelige færd i hans rolige tale og rolige optræden den sidste tid, han levede, da Helweg lærte ham at kende. Han vil blive savnet ikke alene af bønder og småfolk, siger Helweg, men også i andre samfundslag. For det var hans værk at føre den frie danske folkeskole frem, så den blev borgerligt godkendt. Og denne skole var ikke en kundskabsskole men en livsskole. Han havde ikke lært meget, men hvad han havde optaget i sit liv, var hans ejendom. Han banede vejen – nu skal andre tage fat, for at den idræt, han øvede, kan vare fra slægt til slægt til dagenes ende.

Friskolelærer *Klaus Berntsen*, Højby, takker Kold for, hvad han har været for friskolerne, for børnene og for deres forældre. Kolds minde skal ikke dø, siger han, hvis den lille fri børneskole bliver værnet. Højskoleforstander *L. B. Poulsen* fra Ollerup kalder derefter Kold for et af „åndens store redskaber“. Bonden har haft lettere ved at få øje på ham end dem med den fremmede dannelse, siger han, for han voksede op af den danske jordbund. Det varsler om, at der kan komme flere af hans slags, så sandt Gud har hjerte for folket. Og Poulsen citerer, hvad Jesus sagde til sine læresvende og første sendebud: „glæder jer ikke

over at ånderne føjer jer, men glæder jer over, at jeres navne er skrevet ind i livets bog.“ Således var Kolds største glæde, og den er også for folk med mindre åndsgaver, slutter taleren.

Friskolelærer *Cornelius Appel* fra Rødning bringer en hilsen fra det Sønderjylland, der nu er adskilt fra Danmark og sammenligner situationen med dengang, Israel var delt i to folk men samlet i een religion. Således er sønderjyderne adskilt fra det øvrige folk nu, siger han, men åndeligt og hjerteligt forenet med det. Ved afskeden med Kold mærker han den enhed stærkt, for netop Kold var en „stormand i åndens og hjertets rige.“ Aldrig har han mødt en mand med så fast en tro på sit kald som Kold, og derfor var det så opbyggeligt at komme til ham. Viden er der nemlig nok af men få, der tror og lever. Og han sammenligner Kold med grækeren Temistokles^a, der elskede kamp mod en stærkere fjende og aldrig tvivlede på sejr. Kolds liv er et levende varsel om sejr for sønderjyderne, slutter Appel, for ånden har som Grundtvig har sagt, mere kraft i sin lillefinger end hele verden i begge sine panserklædte næver.

Kandidat *William Jacobsen* fra København tager ordet som den, der på enkedronningens vegne har formidlet fosterbørns optagelse i Kolds hus. Han er den sidste, der taler, før kisten føres til kirken. Gråden ved Kolds kiste og oprejsningen ved det ord, han tjente, er hans emne. Han kalder Kold for „det danske moderhertes enbårne søn“ og understreger, at han som oldsagnets Balder ikke kan grædes tilbage til jorden af menneskene. Men han vil leve evindeligt med det ord, der bar ham.

I kirken taler sognepræst *P. A. Holm*, der kun har kendt Kold i kort tid. Han kalder Kolds liv for „en kraftig indsigelse mod alt skin, løgn og død“ og priser hans betydning for den danske folkekirke, på hvis vegne han takker Kold. Pastor Hagen forestår derefter jordpåkastelsen og Kold bliver begravet med issen pegende mod alteret i kirken og fødderne og ansigtet vendt mod skolen. En symbolsk placering mellem de to poler i hans liv.⁷³

^a Temistokles: athensk statsmand, der 480 f. Kr. ledede det sejrige slag mod perserne ved Salamis.

Konklusion: Christen Kolds skolesyn

Historien om Kold

Talerne ved Kolds begravelse viser de sider af hans liv og hans skolevirksomhed, der fik betydning for eftertiden. I referat virker de overdrevne og er det selvfølgelig også. Urimeligt og proportionsløst er det at sammenligne Kold med de første apostle, Jesus udsendte, med en høvding i Israel, grækeren Temistokles og den nordiske gud Balder. Men udtrykkene rammer den betydning, Kold selv gav sit liv, og som eftertiden tog til sig. At han var en kristen folkefører for danskerne, der kunne sidestilles med jødiske, græske og nordiske helteskikkelser.

Denne tydning af hans liv virkede som en forpligtelse. Arven efter Kold kunne tolkes forskelligt men handlede under alle omstændigheder om stærke kræfter, der driver et menneske frem i pagt med en guddommelig kaldelse. Han blev taget til indtægt af det borgerlige samfund, som det udviklede sig efter hans død i 1870.¹ Men de liberale politikere og deres ideologiske bagmænd, der brugte ham således, var alle mere eller mindre anfægtede. For den selvhævdelse, Kold viste i sit liv, enerens evne og ret til at bane sig vej mod succes økonomisk og socialt, stod ikke alene. Den blev holdt i ave af hans søgen mod et kærlighedens fællesskab med ansvar over for de svage. Det var den kristne og uadskillelige del af hans folkelige forkyndelse. Og den virkede – og virker stadig – som en foruroeligelse over for samfundets udvikling.

Det er i *Vennemødetalen*, Kold selv fortæller om sit liv på denne måde. Den er den gode historie om, hvordan man sejrer i livet. Gennem kamp, opofrelser, tålmodighed og indgriben på rette tid og sted. Det er folkeeventyret om det begavede barn, der slår igennem, hvis det er sin egen lykkes smed. Og ud af denne historie skabes myten om det folkelige gennembrud i det nittende århundrede. For det er i dette århundrede, at almuen på landet – „folket“ – manifesterer sig blandt dannede og formuende. Det gjorde Kold som søn af en almue- mand stadig fastholdende sit almueudseende og almuevæsen trods succesen. Derfor kunne han blive et forbillede for bondebevægelsen i

dens sejrende kamp om magten i samfundet. Men i Vennemødetalen undertrykkes omkostningerne og tvivlen om kampens berettigelse.

Vi har i gennemgangen af hans liv set, hvordan Kold i talen udelader vigtige begivenheder af personlig art. Sorger, kriser og tab. Han svingede hele sit liv mellem hovmod og ydmyghed. For han ville gerne hævde sig i denne verden, men hans gudelige kald tilsagde ham også at kæmpe *mod* denne verden og skabe en anden. Kolds tvivl om arten af sin triumf kommer i talen frem gennem selvironi, komiske underdrivelser og patetiske overdrivelser. Han er for ærlig til at lyve over for sig selv, men hans glæde over at vise sin triumf frem sejrer.

Også de samfundsmæssige betingelser for sin succes udelader han. Opbruddet fra enevældens statiske stændersamfund til det borgerlige samfunds mere mobile klassesamfund sker i hans gennembrudsår mellem 1835 og 1870. Det nævner han ikke. Heller ikke, at han selv gennemførte det forløb i Smyrna i 1840'erne ved at tage springet fra tjener til selvstændig næringsdrivende. Og at han fik et økonomisk overskud ud af det, han kunne etablere sig på, da han startede sin egen virksomhed som skoleejer. Bondebevægelsens kamp for politisk og økonomisk indflydelse, som hans forkyndelses gennemslagskraft var helt afhængig af, nævner han heller ikke. Og krigen i 1848 med efterfølgende fri forfatning er for ham blot en folkelig vækkelse, han kan bruge i sin kristelige og nationale skolevirksomhed. At han aldrig var kommet igennem som skolemand uden grundtvigianernes kamp for skole- og kirkefrihed bliver også blot underordnede fænomener i hans egen fremstilling af sit liv i Vennemødetalen. Så alle disse omstændigheder har det været nødvendigt at klarlægge, for at historien om hans liv ikke blot skulle blive en myte om hans personlige genialitet.

Når hans budskab til eftertiden fik så stor virkning, er det, fordi hans gennembrud ikke blot blev opfattet som hans personlige sag men også bestod i at føre andre frem til det samme. Og dette taler vennerne ved hans begravelse da også om. Kolds pædagogiske betydning virker i deres omtale lige så ufattelig i dag som deres hyldelse af ham som høvding og folkefører. For helt utilsløret taler flere af dem om deres kærlighed til ham som forudsætning for, at de selv kunne leve. De elskede ham, siger de, fordi han gav dem nogle ord med på vejen. Og disse ord skyldtes ikke hans viden og lærdom, men at han fortalte dem om sit eget livs erfaringer. De handlede alle om kærlighed – til Gud og til Danmark. Men vigtigst var kærligheden til andre mennesker. På kærlighedsbudskaber byggede han sine skoler op og viste andre, hvor-

ledes de skulle gøre det samme i deres liv. Derfor hyldede Grundtvig ham som skolemand ved hans død, får vi at vide, og derfor står friskolerne i evig gæld til ham, bliver der også sagt.

Kolds liv og hans skolevirksomhed er to sider af samme sag. Det vidste Grundtvig, og derfor bad han ham i 1866 tale om både sin løbebane og skolesagen. Vennemødetalen, der er Grundtvigs bundne opgave til Kold, handler derfor om begge dele under ét. Kold starter talen med at sige, at han grumme gerne vil tale om det emne, han har fået opgivet, men at han tvivler på, om han kan. Han undskylder sig med, at han er lidt bange for de mange mennesker, der er til stede, og bange for stedet, han skal tale, for han taler bedst hjemme. Men mest er han bange, fordi han skal sige „Alting nu i dette Øjeblik“.² Det kan få ham til at ligne de små hunde, der er stærke hjemme, men ikke dur til noget, når de kommer ud.

For *hjemme* (på skolen) kan han *vise*, hvordan liv og skolevirksomhed hænger uløseligt sammen. Ved at leve sammen med eleverne og tale om livet som illustration til det, de oplever på skolen. Men i én tale – på et fremmed sted – er det vanskeligere. Men da Kold nu *skal* gøre det, fordi Grundtvig har bedt ham om det, lader han, som om han er hjemme og viser sit liv frem gennem en historie om det. Den handler om, hvordan han blev folkeoplyser, og på samme tid får han givet et eksempel på den udvikling, han vil fremme hos andre. Det betyder, at vi i Vennemødetalen også får fremlagt hans pædagogik i alle detaljer.

Hovedsagen i den er at blive *oplivet*. Og det fortæller han, hvordan han selv blev. Men at være skolelærer betyder jo også at *oplyse* om verden uden for sig selv. Det får Kold også fortalt, hvordan han selv blev og prøver at gøre over for andre. Men forholdet mellem „at oplive“ og „at oplyse“ kan han ikke udrede tankemæssigt. Han ved, det er grundtvigske slagord og bruger dem i talen for at give Grundtvig, hvad hans er. Men han kan ikke blive enig med sig selv, om de to begreber udtrykker det samme eller følger efter hinanden i en indlæringsproces. Derfor ender han historien om sit liv med at sige, at han nu har en stor, dyr og velbesøgt skole, og at alle kommer til den for at blive oplyst og oplivet. Og væver til allersidst rundt i, hvordan han forholder sig til det:

Siden jeg er kommen ind paa dette, vil jeg slutte med den Bemærkning, at Oplysning har jeg neppe saa godt Greb paa, som jeg har paa Oplivelse. Jeg opliver først, og saa oplyser jeg bagefter, eller i alt Fald

opliver og oplyser jeg paa engang, og det troer jeg er rigtigt, thi Oplivelse er det, som man trænger til.

Altså er det at oplive langt mere min Opgave ved Skolen, end at oplyse, men saa oplyse vi en lille Smule, efterhaanden som vi blive oplivede.

Naar man nu vil spørge mig, hvorledes jeg kunde komme til at oplive først og oplyse sidst, eller i alt Fald oplyse og oplive paa een Gang, altsaa hvorledes jeg, der ikke er blandt Profeterne, fordi jeg ikke har gaaet nogen egentlig Skole igjennem, kunde blive Folkeoplyser, saa svarer jeg, det kommer deraf, at jeg, da jeg begyndte at ville oplyse, befandt mig imellem Folk, som ingen Oplysning kunde tage imod, førend de blev oplivede, det var simple Folk, som saa at sige ikke kjendte til Oplysning, men som først skulde oplives. Dersom jeg havde truffet paa Folk som Studenterne i Kjøbenhavn, paa Folk, der kunde lade sig oplyse uden først at blive oplivede, saa havde jeg maaskee ogsaa givet mig til at oplyse uden at oplive, thi det er paa en Maade det nemmeste, men lige overfor de Folk, jeg traf paa, var jeg som sagt nødt til at bruge en anden Fremgangsmaade.

Jeg troer ogsaa, at jo mere man lærer det danske Folk at kjende, desto mere vil man erfare, at de baade i og uden for Kjøbenhavn ikke rigtig kan blive oplyste, uden at de først blive oplivede, eller i alt Fald, at det maa følges ad, at der oplyses og oplives til een og samme Tid.³

Når Kold vakler over for at skulle forklare, hvordan oplivelse og oplysning hænger sammen, er det, fordi han ved, at han bliver bebrejdet, at han ikke lærer sine elever nok. Og den kritik tager han til sig, samtidig med at han ikke regner den for noget. Det er hans sædvanlige ydmyghed og hovenhed, der her for sidste gang gør sig gældende i talen. Hvordan han i virkeligheden så på oplivelse og oplysning vil de følgende kapitler handle om. Ved hjælp af fortolkninger af det, Kold udelader i Vennemødetalen om sin pædagogik og dens virkning. Og ved at tilføje andet kildemateriale – for at talen ikke også skal blive myten om hans skolesyn.

Oplivelse

Oplivelse drejer sig om at bringe mennesker noget som erstatning for jordiske kærlighedstab. Hvordan det skete for ham selv, handler Ven-

nemødetalen om, og der ud fra kan man slutte, hvordan Kold mener, alle skal opdrages. Opgaven er ikke alene forældres over for børn eller læreres over for elever men alle menneskers over for hinanden i det daglige liv. Derved blev Kolds skolesyn alment i betydningen folkeligt, for han mente det var gennem dette, det danske folk skulle udvikle sig.

Hans eget livsforløb er mønsteret. Når han siger „jeg“ i talen, mener han „alle“, så sandt alle har en far og en mor, biologiske forældre, selv om de måske er ukendte og åndelige forældre som erstatning, alle kan skaffe sig. „Jeg blev født til at være folkeoplyser,“ siger Kold, men da den biologiske fødsel ikke er nok til at forklare et livsforløb, må fødselens betydning „kaldes frem“ eller udvikles, for at alle kan blive folkeoplysere. Kold havde Gud og sin mor som forældrepar til at fremkalde udviklingen, og derfor fortæller han en historie om, hvordan de tilsammen skabte den. Med vægten lagt på moderens opdragelse, men med Gud fader som den store hemmelighed bag succesen. „Gud og måske min mor,“ siger Kold med karakteristisk underdrivelse. For uden moderen havde han aldrig fået det forhold til Gud, han fik, men uden Gud var han sandelig også blevet fortabt. Udviklingen svarer til Adams og Evas får vi også at vide i en ironisk sidebemærkning, så er vi klar over, at det er hele menneskeslægtens historie, han nu vil fortælle.

Og så begynder han at fortælle om *moderen* som pædagog. Aparte og sær var hun men med vilje og evne til at hjælpe andre, når de fejlede noget. Og „fejle noget“ gør alle, og „hjælpe“ kan også alle. Grundfejlen er savnet af kærlighed. Den oplevede han selv, da han var barn, og den oplever alle som tomhed og uartighed, når de er børn. Hjælpen er at henvise barnet til en historie, det kan identificere sig med. Det gjorde moderen over for ham. Så overføres der *kraft* fra ét menneske til et andet, og resultatet er *liv, munterhed og opbyggelig virksomhed*. Derfor skal børn høre historier, for så begynder de at lege de historier, de hører, og handlinger og forestillinger går hånd i hånd. En identitet som person skabes.⁴

Næste fase er pubertetens trængsler. Så vågner kærlighedsbehovet igen, og denne krise har Kold også løsningen på. For Kold er det *syndefaldet*, der indtræder, tomhed og uartighed i farligere form end det lille barns. Depressionen og egoismen kan nu føre til seksuelle udskjelser og pengebegær, hvis den unge giver efter for verdens fristelser. Derfor er det pædagogiske budskab ikke at styrke kraften i det unge menneske men bøje den, så den får en anden form. Det vil sige, at opdrageren ikke skal henvise til menneskenes verden men til

tugtelse og dom over den. Bibelens dommedagsforestillinger og syndefaldsberetning skal nu hamres ind i de unge men gøres dette alene, mister de al kraft og havner i total skyldfølelse og ensomhed. Derfor må dommen eller loven forenes med evangeliet om Guds kærlighed til menneskene gennem Jesus. Det belærte Peter Larsen Skræppenborg Kold om, og han fik ny kraft gennem viljen til at efterfølge Jesu liv i åndelig kærlighed til menneskene. Samtidig dannedes hans kønsidentitet i kærlighed til den himmelske far. Og på samme måde, mener Kold, skal alle andre unge ledes bort fra verdens fristelser i længslen efter Gud og den evige salighed efter døden.

Efter moderen og Peter Larsen Skræppenborg fik Kold nye lærere, først og fremmest *Ingemann* og *Grundtvig*. De udvidede hans univers, så det foruden den kristne menighed også kom til at dække det danske folk og hele menneskeheden. Kold fortolker i Vennemødetalet deres forfatterskab efter de erfaringer, han har om oplivelsens to faser, barnets og den unges. Fra tomhed til kraft og kærlighed er budskabet, han læser ind i deres bøger. De bliver grundstammen i hans oplysning om verden, og fordi de både opliver og fortæller noget om, hvordan verden er indrettet, bliver oplivelse og oplysning to sider af samme sag for ham. Og han famler kun, når han skal forklare forskellen som på mødet i København, for i praksis er der ingen forskel for ham.

Vennemødetalet er genial som meddelelse om Kolds pædagogik, for den indeholder den i sig selv. Han fortæller, han er bange for at skulle tale, men han overvinder sin angst ved at begynde at fortælle. Han opliver forsamlingen, da han mærker, den hører efter, og han oplyser den samtidig om, hvordan han nåede frem til sit skolesyn.

Oplivelse og fortælling hører sammen.⁵ Kold fortæller i Vennemødetalet om sit eget liv, som han fortalte alle andre historier på sine skoler gennem et utal af anekdoter og spørgsmål, som han selv svarer på. Den røde tråd i fortællingen slipper han dog aldrig. Den er forsynets vej, der fører et menneske frem til målet. I Kolds liv at blive folkeoplyser. Derfor begynder han historien med at fastslå, at han *blevet* en folkeoplyser, og han slutter den med at berette om sin store skole, sine mange elever og den udbredte interesse for den. Selve situationen han taler i er udtryk for triumfen: de mange grundtvigianere, der lytter til den vadmelsklædte almuemand.

At fortælle slutningen på en historie, når man starter på den, er kompositionen i alle Kolds historier. En symbolsk gentagelse af Guds mening med verden, fordi han skabte den og lod andre forstå handlingen.

gens betydning ved at fortælle om den. Først i bibelen siden i alle udlægningerne af evangeliet fra apostlenes tid. De er alle *den gode historie* om frelsen for den enkelte, folket og hele menneskeslægten, som Kold selv fortalte i mange variationer. Derfor begynder Kold med slutningen. Han opliver fra starten.

Vennemødetalen er også hovedkilden til forståelse af Kolds pædagogik, fordi den indeholder hans grundbegreber.

Fortællingen er „*ordets magt til at tale til hjertet.*“ Den viste moderen og Peter Larsen Skræppenborg ham. „Ord“ og „hjerter“ henviser til Guds magt over for menneskene gennem evangeliet, men er også udtryk for det grundtvigske skoleprogram. Det levende ords magt til at gøre hjerterne glade viser han i Vennemødetalen gennem en række betydningsfulde situationer fra sit eget liv udover de to grundlæggende oplevelser. Pastor Agerbek talte til ham som barn, da han var bange for at besøge ham og gav ham nogle fromme ord med på vejen i form af fire bøger. De gamle koner og mænd i Thisted fortalte ham spøgelseshistorier, eventyr og legender, så der blev varmt og hyggeligt i deres huse. Moderen trak ham væk fra skomagerværkstedet, hvor han vantrivedes med ordene: „Kom du min dreng, du skal være skolemester!“ Som lærer sagde han selv nogle ord i rette tid til sine elever, nemlig at han kunne lære dem noget. Og da han alligevel fik problemer, sagde en skikkelig mand til ham, at han ville give ham noget som erstatning for de drengestreger, han fandt på med børnene. Han ville give ham sin søn, som han kunne lege med i stedet. Disse ord var særlig betydningsfulde, fordi de henviser til den himmelske fars opofrelse af sin søn. Og Kold siger da også om den skikkelige mand: „See, hvilken Kjærlighed, og jeg havde nær sagt Forstand, den Mand var i Besiddelse af.“⁶

Da Kold var huslærer på en herregård, inden han kom på seminariet, lærte han tjenestefolkene Holbergs komedier ved at lade dem spille de ord, de skulle sige fra de forskellige roller. Og alle morede sig derved, „enten Vedkommende sagde det rigtigt eller feil.“

Alle disse ord fra Kolds barndom og ungdom er kærlighedsgerninger: gaver til andre mennesker, der skaber liv og glæde. Først seminariets ord gør ham forskrækket, fordi seminarieforstanderens spørgsmål til ham, om han er kristen og kan sine lektier, ikke er tilbud til udfoldelse men udelukkende en dom over hans formåen. Men så virker ordets magt til at gøre hans hjerte glad igen, da Peter Larsen fortæller ham om Guds kærlighed, og hans glæde er over al forstand.

Læsningen af Ingemanns romaner betyder, at han stifter bekendt-

skab med *fædrenes ånd* i danmarkshistorien. Også ordet „ånd“ er kristeligt bekendt for ham fra bibelens tale om helligånden. Men nu får det pædagogisk betydning for ham, fordi han også vil beånde andre med det danske folks erfaringer. Da han derefter får sit gennembrud som lærer for børn, har han ord for sin pædagogik: samtale med ånden, som giver ham svaret i hans kvide, da den taler til hans hjerte med disse ord: du kan jo fortælle børnene det, de skal lære udenad. Og det gør han så med succes. Bibelhistoriens ånd taler gennem ham til børnenes hjerter, og de tager den til sig. De kan huske, hvad der bliver sagt, fordi de lever med i historien. Kold giver et eksempel på sin pædagogiks virkning, da han fortæller, hvordan en lille dreng efter at have hørt begyndelsen af historien om Abraham selv taler til Abraham og beroliger ham med, at hans søn ikke skal ofres, men at han får ham med hjem igen. Drengen har lært at identificere sig med Guds ånd og kan nu selv tale til et hjerte.

Folkeånden, som Ingemann er den første, der fortæller ham om, taler til et *folkehjerte* i 1848. Nu viser krigen, at alle danskere er blevet beåndede, synes han, og Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorie fortæller ham, at Gud skal føre hele menneskeslægten frem til triumf. Da får han mod til at blive folkeplyser gennem skolen, for nu har han både det nationale og det verdenshistoriske stof at tale ud fra. Formålet er at gøre alle danskere varigt begejstrede gennem historien om Guds kærlighed og Danmarks lykke. Og da skoleforsøget lykkes, fordi folk overvinder sig selv og kommer med 15 elever, bliver både han og de glade. *Beåndelsen* gennem Ingemanns romaner og i mindre grad gennem Grundtvigs verdenshistorie lykkes. Så meget at Kold kan sige: „Maalet blev imidlertid naaet, og der er endnu ingen af dem, der har tabt den Beaadelse, som de fik den Gang, men den er kjendelig endnu alle Vegne.“⁷ At lære at elske Gud og sin næste lærte han selv som 18-årig, siger han, og det blev han så glad for, at han gennem skolen ville lære andre det samme. Egentlig er det kun fædrelandet, der er et nyt emne i forhold til hans gudelige vækkelse. Men det har Ingemann og Grundtvig lært om. De har både givet ham stof og ordforråd.

„Ånden“ der taler til „*hjertet*“ gennem „*ordet*“ og giver det „*kraft*“ er Kolds kodeord for oplevelse. Den virker gennem de mindste ord i hverdagen som gennem de største ord i digterværkerne – når de er båret af kærlighed. Stadig er forløbet at overvinde angst, gråd eller tomhed gennem ord, der virker forløsende og ændrer tilstanden til glæde og handlekraft. Virkningen ses først i ansigtet, der opklares og

dernæst i handlinger.

At „oplevelse“ er da, hvad alle kan gøre i alle situationer, hvis de bæres af kærlighed til andre mennesker, og disse tager imod ens ord. Derfor skelnede Kold ikke mellem lærere og folk, der ikke var lærere og heller ikke mellem voksne, unge og børn. Ethvert menneske er både barn, ung og voksen, mener Kold, fordi han selv som voksen stadig stod i forbindelse med sine stadier som barn og ung i vækkelsens to afgørende faser. Barnet har gennem sin fantasi en anelse om „livets gåde“, der skal løses senere. Den unge har gennem sin følelse stadig barndommen i sig og er på vej mod en voksen tilstand. Og den voksne, der har løst sin tilværelses grundproblemer ved at være etableret i samfundet, må stadig være sig af sin fortids erfaringer for at kunne klare løsningen.

Der er kriser at overvinde gennem hele livet. De vigtigste er barndommens og ungdommens. Kolds svar på disse kriser viser den problematiske side af hans skolesyn.

Kriserne

Kolds opdragergerning hvilede på fortrængt faderkærlighed. I stedet for den jordiske far fik han den himmelske at holde sig til og påtog sig i samme øjeblik at være en faderskikkelse for andre for at bringe budskabet om den himmelske kærlighed videre. Som hindring for den jordiske faderkærlighed ligger forgudelsen af moderen, som han aldrig løsriver sig fra. Den gennemsyrrer hele Vennemødetalen. Det er hende, der opliver ham første gang og står bag Peter Larsen Skræppenborgs oplivelse. Det er hendes ord, han bruger og hende, han takker for sin skæbne. Kort sagt, han identificerer sig med hende som folkeoplyser – opgiver sin jordiske kærlighed som 18-årig – og fortrænger sin seksualitet.

Han gør det ved at overtage moderens kærlighedsforhold. Det taler Vennemødetalen også om, for han siger om moderen:

Hun søgte ikke Omgang med Nogen, og jeg veed ikke, at hun har elsket noget andet Menneske end Pastor Agerbek; ham holdt hun saa meget af, at det var en hel ualmindelig Kjærlighed. Hun græd, slog i Bordet og skjændte paa alle andre Præster og Oplysere, naar hun kom i Tanker om Agerbek; som han var, skulde de andre være. Hun var den første, der begyndte at fremkalde en folkelig Oplysning hos mig,

og gjøre mig til folkelig Oplyser, og det gjorde hun uden at hun vidste det, thi hun var ikke nær saa klog som jeg, og jeg er ikke nær klog nok.⁸

Så er det selvfølgelig spørgsmålet om den, der skriver om Kold er klog nok! Men det er tydeligt, der er hemmelighedsfulde sager på spil i Kolds underfundige fremstilling af moderens forkærlighed og hans egen umiddelbare slutning fra den, at hun gjorde ham til folkelig oplyser.

Om samme pastor Agerbek, der var gammeldags troende præst i Thisted – og senere blev det på Fyn – fortæller Kold, at han som barn besøgte ham, fordi han blev så glad over at høre ham i skolen. Moderen prøvede at sætte sig imod, at han opsøgte ham, men han gjorde det alligevel og fik en god samtale med præsten, der forærede ham nogle bøger. En af dem hed „Den fromme Landsbypige“, som han læste med stor fornøjelse. Om dette besøg siger Kold ca. 40 år efter, det fandt sted:

Jeg var saa glad over mit Besøg hos Agerbek, og er glad derved endnu den Dag i Dag; han fortalte rigtignok ikke Eventyr, men han sagde alligevel Noget, som mit Hjerte blev glad ved, og det var just ikke tilfældet med det, man til daglig Brug hørte i Skolen.

Hvad sagde Agerbek da? Og hvorfor blev drengen så glad, at Kold bringer det frem mange år efter på det store møde for grundtvigske præster?

Han sagde indirekte, at moderen ikke måtte begæres – hverken af præsten eller af ham selv. Det var den første glæde, at præsten ikke var hans rival. Den anden, at hvis han selv var „from“ som præsten, ville han kunne befris for sine kærlighedskvaler med moderen. Den tredje påstand, der ligger i historien, er, at moderen også var „from“ – som den gode landsbypige, han nu skulle læse om. Men hvor from hun var, når hun havde sådanne følelser for præsten, er en anden sag. Kold godtager påstanden, og i stedet for at begære hende identificerer han sig med hende. I den gudelige vækkelse – „fromhedens“ varige fæstelse i ham – overfører han hendes glæde ved den fromme mand pastor Agerbek til den fromme Peter Larsen Skræppenborg. Og forløser dermed sin kærlighed til faderen, den virkelige fader, der nu ikke er streng længere, men ses i Guds kærlige billede. Derefter er det „fromme

mænd“, der har hans kærlighed – ikke pjattede grundtvigianere, der taler så let om „verden“ og dens fristelser.

I Forballum kommer han ud for en voldsom rystelse, da han bliver glad for den 12-årige Maren Knudsen, som han er lærer for. De faderlige følelser for hende har stærkt erotisk indhold, men han undertrykker det og bliver forløst som pædagog. Den grædende pige er ham selv som barn over for moderen. En elev i krise. Han fortæller hende bibelhistorie, og hendes sorg holder op, da hun ikke skal lære Balles lærebog udenad længere. Én autoritet, bogen er blevet erstattet af en anden, læreren. Kold er som en far for hende men også som en mor, for hans egen mor er forbilledet for hans pædagogiske indsats over for Maren. Og hans udstråling bliver både af mandlig og kvindelig art.

Som skolemand bliver Kold derfor dybt fascinerende men også farlig, for virkningerne af hans pædagogik er han ikke selv herre over.

Vi har kun ét vidnesbyrd om Kolds farlighed over for unge mænd men må gå ud fra, der har været flere. Og manden, der i sine erindringer fortæller om Kolds farlige indflydelse, lader dem da heller ikke offentliggøre selv, for han ved, de forstyrrer billedet af Kold som den ideelle skolemester.

Det er *Lars Frederiksen*, en af Kolds første elever, der fortæller historien om den farlige Kold. Han var 14 år, da han var elev hos Kold første gang i 1849, eneste søn af gårdmand Frederik Larsen i Ryslinge og hans kone Johanne, der hørte til Birkedals nære venner og også blev Kolds. Han blev senere friskolelærer og forfatter af små folkelige skrifter om historiske emner. To gange skrev han sine erindringer. Første gang i 1872 uden at lade dem trykke. Anden gang i 1879 i *Dansk Folkeblad*.

I *Dansk Folkeblad* beskriver han Kolds undervisning i bibelhistorie således:

(Hans) Betragtninger udøvede i Virkeligheden en vækkende Indflydelse paa Eleverne ved den ejendommelige Maade, hvorpaa de blev fremsatte. Men det var ogsaa Kolds opgave at „vække“ og „oplive“, og det formaaede han, saa hans Opgave og hans Begavelse smeltede harmonisk sammen; hvorvidt han derimod formaaede at regulere og lede Vækkelsen ind i et Spor, som medførte en personlig Udvikling for Vedkommende, er et andet Spørgsmaal, som ikke hører ind under denne Betragtning.¹⁰

Det er disse diplomatiske overvejelser, Lars Frederiksen tager hul på i de erindringer, han ikke offentliggør selv. For efter den første skolevinter hos Kold gik han ganske i stå, fortæller han her. Han nægtede at arbejde på forældrenes gård og forklarer det således:

Jeg var paa den ene Side meget modtagelig for Vækkelsen, paa den anden Side kom jeg ligesom ind i den paa Hovedet, hvad der for en lang Tid foraarsagede, at min Udvikling ikke kunde blive jævn. Vækkelsen havde imidlertid først dette tilfølge, at jeg, i Kraft af den, saa at sige forelskede mig i Aandens Verden. Denne var for mig i Fantasilivet en dejlig Billedverden. Mit Ideal var skjønt ... Jeg kom til at elske Kold meget højt. Han havde været det for mig, hvad ingen Mennesker endnu havde været. Men denne Kjærlighed havde nær gaaet over sine rette Grændser; idet jeg uvilkaarlig droges hen til en umiddelbar Tilegnelse af alt, hvad han sagde, af alle hans Anskuelse i Smaa og Stort. Og til Gjengæld kan jeg sige, kom Kold til at holde meget af mig, og ogsaa til Gengjæld næsten for meget; thi han roste mig og lod mig høre derpaa, jeg var saa og saa dygtig. Vort Venskabsforhold tegnede saaledes til at blive for varmt. Imidlertid, hvorom alting er, Kold var altsaa meget godt fornøjet med Skoleholdet den Vinter, baade for mit Vedkommende, og ogsaa for de Andres.¹¹

Virkingen af hans forelskelse i Kold og Kolds kærlighed til ham er nærmest katastrofal for den unge Lars Frederiksen:

Før jeg kom til Kold havde jeg megen Interesse i legemligt Arbejde; men denne havde jeg nu ganske tabt. Jeg havde ligesom faaet Hovedpine, billedlig talt, af den bratte Vækkelse, og det deraf følgende helt ny Syn paa Livet. Det er derfor en af Vækkelsens Vanskeligheder, naar den kommer hovedkuls, i Modsætning til en jævn fremadskridende historisk Udvikling, i Overensstemmelse med Evnernes naturlige Udvikling, at man taber Ligevægten. Jeg svinglede til den aandelige Side af Livet; men det var ogsaa kun en „Svinglen“, thi jeg havde faaet Grund i noget, naturligvis ... Men bestille noget legemligt Arbejde vilde jeg da nu næsten ikke. Mine Forældre vare naturligvis meget kjede heraf, hvorvel de ogsaa glædede sig over, at jeg var blevet løftet op over mit Tungsind^a; imidlertid vare jo kun Udsigterne ringe med

^a L. F. fortæller om sin barndom før mødet med Kold, at han levede under et stort tryk af

Hensyn til den praktiske Nytte deraf i Livet. Slaa om mig med store Ord, som „ikke hænge fast i Halsen,“ samt bruge Kolds Talemaader, det kunde jeg, men det syntes ogsaa foreløbig at maatte blive derved. Jeg havde ikke nogen afgjort Lyst til noget. Jeg gik som i en Drøm.

Da jeg altsaa blev anvendt som Prøveklud for Folkehøjskolen, løb Prøven saaledes af for mit vedkommende. Kold var nu, som sagt, meget godt fornøjet med Udfaldet.¹²

To år efter er Lars Frederiksen igen elev hos Kold, og virkningen er den samme:

Jeg var ovenpaa Vækkelsen paany kommet ind i en Flavheds Tilstand ikke i sin Form meget ulig den, jeg var i før; om end den var forskjellig i Indholdet: før kunde jeg Balles Lærebog udenad, – nu havde jeg glemmt den, – nu kunde jeg Kold udenad: det var hele Forskjellen. Det var Udenadslæsning begge Dele.¹³

Den foreløbige dom over Kold og hans påvirkning er denne:

Han kunde ved sin Vækkelse fremkalde det indre Liv, men han kunde ikke sætte det i Arbejde. Han havde den Evne, at han ligesom kunde lukke Sjælene op, og kaste Gjæringsstof og Fængstof derind; men naar dette var gjort, lod han det arbejde derinde, eller være stille, alt efter Omstændighederne, uden at han kunde gjøre andet, som han engang udtrykte sig, end „at skille Menneskevæsenet ad og sætte det sammen igjen“: han kunde ikke lede det frem til Selvarbejde, naar denne Operation var udført. Denne Erkjendelse gjorde han dog ingenlunde selv; thi det er bekjendt nok, at han ansaa sin Folkehøjskole for at være den bedste. Jeg blev heller ikke ledet frem til noget Selvarbejde denne Vinter, jeg døsede og dovnede fremdeles; Kold var imidlertid meget veltilfreds med mig, hvad der laa i den Svaghed hos ham, at han gjerne saa sig selv i Andre.¹⁴

Da den unge dreng er kommet ind i dette afhængighedsforhold til Kold,

„tomhed“, fordi han ikke kunne få „livets gåde“ løst. Hele timer kunne han som barn gå ude på marken og græde. Af disse oplysninger må man slutte, at han enten var et meget følsomt barn, disponeret for kriser, eller at han i tilbageblikket lader de senere begivenheder influere på tilstanden før mødet med Kold.

søger forældrene hjælp hos en kapellan, der kommer i huset. Han råder dem til at sende ham til Rødding højskole som modvægt til det, han har oplevet hos Kold. Kolds reaktion er rasende jalousi på Rødding højskole og foragt for drengen. Det fremgår af det brev, han i januar 1855 sender Jens Lassen Knudsen, som tidligere har været citeret.¹⁵ Men Lars Frederiksen genvinder faktisk sin sjælelige ligevægt i Rødding ved at beskæftige sig med praktiske landbrugsfag.

„Ånden fra Fyn“, som fru Knudsen kærligt ironisk kalder ham, kommer ned på jorden igen. Men Kold er i flere år vred på ham. I sommeren 1855 følges de på en spadseretur fra Ryslinge til Kerteminde, og på vejen bliver de uvenner, da Kold bebrejder ham hans utroskab, og Lars Frederiksen svarer igen. Turen resulterer i, at forbindelsen mellem dem afbrydes.¹⁶ Først da Kold i Dalby får problemer med skolemyndighederne og landboforeningen, forsones de igen. Da forsvarer Lars Frederiksen de frie børneskoler i Fyens Avis og samler underskrifter ind blandt gamle elever til støtte for Kold, der offentliggøres samme sted.¹⁷ Kort efter bliver han friskolelærer i Baaring på Nordvestfyn.

Når Lars Frederiksen overvinder sin modvilje mod Kold og støtter ham, skyldes det ikke medlidenhed eller fælles interesse for skolesagen. Det afslører han i sine erindringer, når han siger:

ikke desmindre staaer det fast, at den Vækkelse, jeg fik ved Kold, i forbindelse med en anden Begivenhed i mit Liv, er et Hovedpunkt i min Udvikling¹⁸

Den anden begivenhed, der gør, at mødet med Kold trods alt bliver et positivt hovedpunkt i hans liv, er kærligheden til en kvinde, som han bliver forlovet og gift med, samtidig med at han forsoner sig med Kold. Da frigøres han endelig fra sin bundethed. Hans følelser falder til ro og drager samtidig næring af den forførelse, han har været ude for i kærligheden til Kold. Lars Frederiksen er klar over sammenhængen, for han slutter sine utrykte erindringer således:

Højskolen vækker Evnerne til rette Brug, saa de kan udvikles i Livet. Dens Virkning mærkes, naar man kommer ind i Livet. Der meldte jeg mig som en god Soldat. Jeg forsvarede mit eget Selv mod udefra kommende Forvrængninger. Jeg blev mig bevidst at have staaet som en Mand i Forsvaret for dette mit inderste Eget. Jeg blev lykkelig i Bevidstheden om, at mit Selv udviklede sig i Kærligheden til min

*Fæstemø, min Hustru. Kold vakte Evnerne, men hendes Kjærlighed
to dem i Besiddelse. Det er hende, der staar bag hele min Udvikling.*¹⁹

Lars Frederiksen formår at overføre kærligheden til Kold til en kvinde. Derved „lykkes“ vækkelsen for ham, og folkehøjskolen har gjort sin gerning. At han var ved at fare vild har utvivlsomt med hans unge alder at gøre, da han stiftede bekendtskab med Kold og med hans labile personlighed. Desuden havde Kold så få elever på dette tidspunkt, at hans påvirkning kunne blive meget stærk. I hvert fald måtte Lars Frederiksen standhaftigt forsvare „sit inderste eget“ i de følgende år.

Da Kold boede i Dalum kaldte Peter Larsen Skræppenborg ham drillende for „patriarken i Kanaans land“. Karakteristikken er mere rammende, end Larsen Skræppenborg måske gjorde sig klar. For den dækker ikke alene de storslåede forhold på Kolds sidste skole og hans kærlighed til Det gamle Testamente. Den siger også noget om, at Kold af en af dem, der stod ham nærmest, blev opfattet som en faderskikkelse. I den åndelige familie, Kold omgav sig med, fra han blev gudeligt vakt som 18-20-årig, var Peter Larsen Skræppenborg, Lars Frederiksen og Jens Lassen Knudsen de mænd, han knyttede sig stærkest til. Han sagde „du“ til dem, hvad han ikke gjorde til ret mange andre uden for sin biologiske familie. De var hans åndelige far, søn og bror. Og med de to sidste i denne mandsverden kom han i alvorlig konflikt.

Skolen som et hjem og hjemmet som en skole

De skoler, Kold oprettede var erstatning for det hjem og det familieliv, han som ung ønskede sig, men som den gudelige vækkelse hindrede ham i at få i mange år. Han forstødte den pige, han forlovede sig med, mens han gik på seminariet, fordi Peter Larsen Skræppenborg „vakte“ ham til at efterfølge Kristi liv i kærligheden til den himmelske far.²⁰ Og de gudeligt vakte blev hans „brødre og søstre i Herren“ som hans elever siden. Men hans glæde over almindeligt familieliv karakteriserede ham, fra han boede på Mors. Han følte sig hjemme hos de familier, han kom hos og holdt kontakten ved lige med flere af dem hele sit liv. Og også i Forballum var han lykkelig over at blive optaget i hjemmene hos Knud L. Knudsen og Niels Andersen, som hans dagbog fra rejsen til Smyrna og brevene hjem derfra vidner om. En af grundene til, at han rejser tilbage til Danmark igen, er, at vennen Jens Lassen Knudsen

foreholder ham, at hvis han vil giftes og have familie i Danmark, må han komme hjem, inden han bliver for gammel. Da han er vel tilbage igen, søger han et degnekald „med familie“ men kan intet få.

At Kold i så mange år hindredes i at gifte sig skyldes nok ikke alene praktiske omstændigheder men også, at vækkelsen i mange år hindrede det. Ægteskab som opfyldelse af et menneskes kristelige forpligtelse og jordiske lyst lå ham imidlertid stærkt på sinde, allerede da han var huslærer i Sønderjylland. Det kan vi se af et indlæg, han på dette tidspunkt sender til tidsskriftet *Dannevirke*, hans allerførste offentlige artikel. Den har ikke været nævnt før, for den har intet med skoleforhold at gøre men drejer sig om *Skjærbæk* fattighus og forholdene der.²¹ Kold skriver ikke om dette emne af sociale grunde, selv om han udtrykker glæde over, at *Skjærbæk* og andre fattighuse er blevet omdannet til arbejdshuse, fordi det aflaster sognene økonomisk og giver de fattige sund føde og noget at lave. Hans bekymring er, at han har hørt, at man vil holde ægteparrene adskilt i *Skjærbæk* fattighus, og det synes han er forfærdeligt. For, som han skriver, derved undrages de „den Ret til hinandens Omgang, som ved lovligt Ægteskab er dem tilstaaet af Gud og Kongen, og det uden at have begaaet anden Forbrydelse end den at være fattige.“ Det er både ukristeligt og umenneskeligt, for ægtefolk er bundet til hinanden med et uløseligt bånd. Og også uklogt, for man kan nok alligevel ikke forhindre dem i at formere sig eller lægge råd op mod hinanden, hvis myndighederne har den tanke som baggrund for sine planer. Eller undgå at ægtefolk kommer på fattigforsorg ved at skræmme dem på denne måde. Altså bør de lade dem blive sammen.

Det er så påfaldende, at Kold tager denne sag på sig på dette tidspunkt, at det ikke kan forklares ud fra almindelig menneskelig medfølelse og kristelig omsorg alene. Hans indlæg må ses som et personligt – om end måske ubevidst – ønske om selv „at gøre Guds vilje“. Kærligheden til den lille Maren, som han var opfyldt af, mens han skrev artiklen, lige før *Balle*-sagen starter, kan være baggrunden. I *Smyrna* skrev han digte til hende om sin længsel efter kærlighed. Men først sent blev Kold gift og med en meget ung pige, han aldersmæssigt kunne have været far til. I årene før havde han koketteret med, at han aldrig ville gifte sig – ikke før han blev så træt af livet, at der ikke var andre udveje. Og omstændighederne ved hans giftermål var da også højst mærkværdige. Han skammede sig udadtil ved at indrømme sine inderste behov.

Det interessante i skolesammenhængen er, at skolens „familieliv“ med ham selv og søsteren Marie som forældrepar, der havde fungeret så fremragende i mange år, ikke fik samme styrke, da han fik en rigtig kone. I de sidste år, Kold levede, kunne han knap overkomme sine to „familier“, den private og skolen. Han var træt og udkørt efter mange års slid, men målet var måske også blevet opfyldt med den private lykke.²²

Skolerne fungerede som hjem. Fra Kolds allerførste tid som skoleleder har vi et vidnesbyrd om en faders glæde over, at hans søn hos Kold ikke alene lærer meget men også kan få gavn af skolelivet som et andet hjem. Det er Christen Larsens brev til sin 14-årige søn Lars fra foråret 1852, der viser det. Som svar på et glad brev fra Lars skriver rigsdagsmanden fra Dalby til ham:

Jeg overraskedes meget ved at læse de mange Ting Du skriver og fortæller mig, navnlig om den udstrakte Brevvexling du allerede staaer i med dem hjemme. De mange Lærere I har i Skolen og det Meget som I undervises i.

Jeg har ogsaa ligesom din Morbroder opdaget, at du har begyndt at skrive en mere flydende Skrift, saa jeg med Glæde seer, at det pædagogiske som de fleste Skolebørn indemures i paa de allerfleste Undervisningsanstalter allevegne, dog ikke behersker Ryslinge Folkeskole, men at „Den“ som skulde være alle Skolers første og højeste Formaalsbestræbelse derhen, at gjøre Aanden fri i Tanken og Ordet, for at Livet kan udvikle sig paa en naturlig Maade paa den Plads (selv den nederste i Livet) Vorherre anviser enhver af os, saa vi kan leve til hans Ære, at vort Liv kan være velsignet her paa Jorden, og at vi kan modtages Hisset hos ham i de evige Boliger til hans evige Velsignelse!

Ligesom jeg med inderlig Glæde erfarer, at baade den vakre og herlige Birkedal med sin Huslærer og dine gode Lærere i Skolen tager Dem saa meget af Eder for at give Eder en sund og naturlig Dannelse – saaledes haaber jeg ogsaa at du søger paa alle mulige Maader at glæde dem ved en god Opførelse og Lyst til Alt, hvad de ønsker at danne dig til – thi det gaaer med gode og retsindige Lærere som med Forældre – at det er deres bedste og største Løn i Livet – naaar den Sæd de udsaaer i de dem anbetroede Børns Hjerter spirer, blomstrer og bærer Frugt til Velsignelse.²³

Var Kolds skoler i deres grundlag at betragte som hjem, så var de dog

hjem af en særlig art. Alle skolerne var bygget i korsets form og fungerede i mindre og større format tillige som gårde. De viste hen til kirken. Min Skole er et lille Bedested, sagde Kold, hvor de, der tager ind, bliver styrkede til at fortsætte.²⁴ Og eleverne var klosterbrødre men også karle på en gård: „Vi er nogle Bønderkarle, som opholder os i nogle Maaneder hos Bonden Kristen Mikkelsen Kold i Hjallese. Vi hjælper ham lidt med hans Bedrift, vi samtaler inde og ude, vi hører Foredrag, vi øver os i Skrivning, Regning og slige Ting; og naar disse Maaneder er forbi, saa drager hver til sit, tager fat paa vor Gjærning og er de samme jævne Karle som før.“²⁵

Men først og fremmest var skolerne missionscentre til fremme af vækkelse blandt andre mennesker. Den vækkelse, eleverne selv blev udsat for, skulle udbredes til hele landet. „Der skal De se,“ sagde Kold til en mand, der besøgte ham, „for hver en Elev, jeg sender ud fra min Skole, da sender jeg en Missionær ud i Verden ... Vi spekulerer paa intet mindre end at erobre hele Danmark.“²⁶

Gennem friskolebevægelsen skulle erobringen ske. For friskolelærerne skulle som kristne missionærer vise den sammenhæng mellem familieliv og bondetilværelse, som Kolds egne skoler var udtryk for. Som beskedne husmænd så han dem gerne leve:

Vore Friskolelærere skulde gjerne have saa megen Jord, at de kunne holde en Ko. Det er jo den halve Føde at have en Ko; og det er saa legemligt sundt og aandeligt forfriskende for dem at faa fat i noget Legemsarbejde efter Skoletid. Ja, jeg har en Grund til: Naar Friskolelærerne saadan bliver Husmænd, saa kan de bedre holde sig paa det jævne og blive ved med at skikke sig lige med den Befolkning, de arbejder imellem. De maa ikke blive fine Herrer, der spadserer i Byen efter Skoletid med stive Flipper og lang Pibe.²⁷

Og skolerne skulle ligne de hjem, børnene kom fra:

Skolen maa være hjemlig for Børnene, saa de kan føle sig fri og være naturlige. Ogsaa den ydre Udstyrelse har en Del at sige i denne Retning. Det er ikke heldigt, naar det lille Barn kommer i Skole og straks føler sig sat ligesom ind i en hel anden Verden, idet der ikke er et eneste stykke Møbel, der ligner Faders og Moders derhjemme. Skolen bør saa meget som muligt ligne en almindelig Dagligstue.²⁸

Da skolerne således skulle være både gårde og hjem, tager Kold konsekvensen af sit skolesyn og siger, at målet er, at forældrene selv som bønder og ægtepar foretager oplæringen af deres børn. En dag vil friskolelærerne og friskolerne kunne ophæve sig selv. For:

Der er en Skole i Kjøkken og i Kjælder, i Stalden og i Marken, den maa vi endelig ikke lade vore Børn forsømme; vi gjør da Uret baade imod dem og imod Samfundet ... idet de saadan leger Arbejde, faar de lidt efter lidt et let og godt Haandelag, det kommer ligesom af sig selv. Vi gjør vel imod Børnene, naar vi hjælper dem til et saadant Haandelag, det gavner dem i deres Arbejde siden, ikke at tale om det sjælelige Udbytte de faar ved at færdes i den Skole, jeg nævnte.²⁹

Friskolelæreren skulle hjælpe moderen med at holde skole, sagde han også, træde i faders sted enten på friskolen eller hjemme hos hende. Som en åndelig far skulle han erstatte den virkelige, som Kold selv gjorde i sit eget liv – med henvisning til Jesus som forbillede.

Han havde sin egen missionsbefaling til de vordende friskolelærere:

Det er ikke dig, der har Ordet i din Magt, men Ordet, som maa faa dig i sin Magt. Du er Tjener og bed Vorherre om at være en trofast Tjener.³⁰

Og resultatet var, at nok havde de set, hvordan Kold forvaltede ordet gennem fortælling, men deres kundskaber i øvrigt var ofte ikke store. Når Kold blev bebrejdet, at de ikke vidste nok, svarede han i sine sidste år:

de kan da mere end Børnene, og Marken står dem aaben til at lære mere.³¹

Denne indrømmelse af lærernes manglende viden blev af mange uden for friskolekredse modtaget med hovedrysten. Oprindeligt planlagde Kold da også en 2-årig ungdomsskole, der kunne uddanne lærere, men den blev aldrig en realitet. Kun et par elever var hos ham to vintre i træk eller med år imellem. Andre kom igen et par måneder eller uger efter en vinters ophold. Og det var meget forskelligt, hvad de fik ud af det, for undervisningen var ikke lagt til rette som videreuddannelse af lærere. I de første år i Dalby forberedte Kold elever til at komme på

seminariet, men det holdt han op med, da han fik mange at tage sig af.

Da han sammen med Poulsen Dal startede frie almueskoler fra Dalby, tænkte han på at konkurrere med de offentlige skoler ved at udfylde den mangel, der var på gode – ikke for store – børneskoler på landet. Og pastor Bloch opdannede forsøget med sin skolepolitik. Men efterhånden blev Kolds kritik af almueskolen stærkere og stærkere. På et møde med friskolelærere i København i 1860, siger han, at almueskolevæsenet er som en ond ånd, som friskoleånden skal stille sig i absolut modsætning til. Men han vil godt samarbejde med de lærere fra den offentlige skole, der er indstillet på at ændre den grundlæggende, og nogle tilhængere blandt almueskolelærere har han da også allerede på dette tidspunkt.³²

I Dalum vokser antallet, og samtidig koncentrerer Kold sig om at bruge sin skole som led i en friskolelæreruddannelse. Om dette siger han:

De unge Mennesker, som vil være Friskolelærere, bør ikke søge deres Uddannelse paa vore Seminarier; Eksamens-Aanden som der er raadende kan ikke forliges med Friskolens Aand. Nej, de skal helst ty til en god Folkehøjskole, hvor Friskolens Aand er raadende. Naar de da der har rustet sig til at tage fat, saa ser de ind til ældre Friskolelærere, som er i Gang med Sagerne, lærer noget af dem, og derefter begynder de. Men saa efter nogle faa Aars Forløb, vil de føle Trang til at komme nok en Gang paa Højskole; de ved da, hvad de mangler, og dette sidste Højskolebesøg kan blive meget frugtbart for dem.³³

Sidst i sit liv formulerer han, at forældrene selv kan påtage sig at undervise deres børn. Forudsætningen er, at de selv har været „på en højskole med friskolens ånd“ eller på anden måde har opnået denne ånd:

Hvad Friskolen i Tidens Løb vil udvikle sig til, er et Spørgsmaal, som kun Tiden kan besvare; men i Øjeblikket staaer den, og har altid staaet for mig, som et Middel til at bringe Børneundervisningen tilbage igjen i de rette Hænder – Forældrenes – hvorfor det ogsaa i alle Maader er Friskolens Opgave at ligne Hjemmeundervisning saa godt den kan. Det var, som bekjendt, Almueskolen af 1814, der tog den sidste Rest af Hjemmeundervisningen bort.

Børneundervisning er efter mit Skjøn Noget saa simpel og ligefrem,

at dertil ingen særlig Dannelse udfordres, men at ethvert Menneske, der opvakt til „Sin Gud og sig selv at kjende“,^a kan læse i Bog, fæste sine Tanker læselig til Papir, og regne de i det daglige Liv forefaldende Regningsopgaver, han kan give sine Børn den fornødne Undervisning, naar han ellers vil; thi ellers kunde der jo ikke være Tale om at overdrage den til Forældrene.

Ved den fornødne Undervisning forstaaer jeg hvad et Barn kan modtage og bruge, og ikke, hvad man falskeligt tænker i vore Dage: at bibringe Barnet en hel Deel, som han vel for Øjeblikket ingen Trang har til, altsaa heller ingen Lyst til og Gavn af, men, som man mener siden hen i Livet skal blive en mægtig Løftestang for ham. Men det er Afmagten, som ikke føler Kraft for sig til at leve, langt mindre lære saa længe man lever.

Et halvt Aars Ophold paa en god Højskole er Dannelse nok til at undervise sine egne Børn, og Friskolen er jo egentlig Stedfortræder for Hjemmeundervisningen.

Hvad det især kommer an paa er Friskolemesterens Valg, at udfinde de Mennesker, som har Kjærlighed til Børn i Almindelighed, forenet med Meddelelseslyst og Gave.

Men vi maae for at billige denne Skoleanskuelse, kun tænke paa de Levende, medens en Skoleindretning efter de Dvaleliggendes Tarv og Trang ligger udenfor denne Betragtning.

I Huse, hvor man, efter fattig Lejlighed har lært „Sin Gud og sig selv at kjende“ vil der altid blive talt og sjunget en hel Deel, som kan komme Børnene tilgode, og som de opsamle med stor Begjærlighed, som det gamle Ord „Smaa Potter har ogsaa Ører“, saa pudsigt udtrykker; saa det maaske endog kan siges og forsvares, at det ikke saa meget er det, der henvendes til Børn, som de optage; men det derimod meget mere er det de selv opsamle uden at Nogen tænker derpaa.³⁴

Udgangspunktet for Kolds skolesyn i den gudelige vækkelse er klart. Voksne mennesker, der har lært „at elske sig selv og sin Gud“, kan som forældre undervise deres børn selv. „Kraften til at leve“ er det vigtigst at bevare i barnet, og den får det ved at opleve forældrenes kærlighed til hinanden, til børnene og til Gud som kilde til al kærlighed. Ud af denne kraft kommer lysten til at lære, og børnene bliver

^a Citat fra Grundtvigs indvielsessang for Marielyst højskole, „Hvad Solskin er for det sorte Muld“.

både oplivede og oplyste. Men friskolemestrene må, så længe det er nødvendigt, erstatte forældrene og kan det, når blot de er båret af samme kærlighed og har „meddelelseslyst og gave“.

Missionærene

I *Vejstrup* ville de oprette en friskole i 1855. Kold havde fået det at vide af Jens Jensen i Trunderup, som han kendte, og besøgte derfor Christen Hansen i Vejstrup, gårdmand og rigsdagsmand. Denne fortalte ham, at han havde en tjenestekarl på 30 år, der gerne ville være lærer men ikke ville på seminarium. Husbonden ville ellers bekoste et ophold på Skaarup seminarium på ham, og de havde også talt om, at han skulle til Hindholm højskole på Sjælland. Men Kold får dem overtalt til, at karlen skal tage til Dalby bondehøjskole i stedet. Året efter vil han så kunne begynde at holde børneskole i Vejstrup, lover Kold. Da Christen Hansen siden spørger Kold, hvordan han kunne se, at *Rasmus Hansen* egnede sig til at blive lærer, svarer Kold, at det var hans øjne, der havde overbevist ham. Efter opholdet i Dalby begynder Rasmus Hansen at holde skole i Christen Hansens snedkerværksted. „Det er godt,“ siger Kold, da det er gået i orden. „Nu kommer Rasmus Hansen i sine Vadmelsklæder og holder Skole for Vejstrup-børnene og taler vejstrupsk med dem, og de faar Lov at sige „du“ til ham. Det er som det skal være. Skal Livet være sandt, maa det ogsaa være enkelt.“ Rasmus Hansen var lærer i Vejstrup i 27 år.³⁵

Jens Peter Lebæk var elev på Tangs seminarium i København i 1860, da Kold traf ham der. Han sagde til ham: „Jeg kan se, De trænger til at blive gjort i Stand, og jeg tror jeg kan hjælpe Dem, naar De vil komme over til mig og være Elev i fem Maaneder. Og skulle det være saa, at jeg har taget Fejl af Dem, og De er bleven skuffet, da skal Deres Ophold hos mig ikke koste Dem en Skilling. Lebæk drog til Dalby med Kold, og Tang var ret sur over at miste en elev. Kort efter skrev Kold til Tang om eleven: „Jeg har modtaget et Glas Vand og skal sende det tilbage med Vin.“ Lebæk blev efter opholdet friskolelærer i *Revninge* og *Ferritslev* og også elev på Dalum højskole flere gange. Han giftede sig med Kolds søster og overtog Dalum højskole sammen med hende i 1870.³⁶

Klaus Berntsen var elev hos Kold samtidig med Lebæk i Dalby. Han var da 16 år og havde vinteren før været på Sødinge Højskole og bagefter forberedt sig til at blive lærer hos Kristian Appel i Ryslinge

friskole. Efter opholdet hos Kold tager han tilbage til Ryslinge, men efter et par måneder skriver Kold til ham: „De bedes beskikke Deres Hus for straks efter Nytaar at overtage Ledelsen af Friskolen i Højby, hvor ti vakre Børn og en opvakt Friskolekreds venter paa Dem. Deres hengivne C. Kold.“ Klaus Berntsen „beskikkede sit hus“ og drog til *Højby*, hvor han overtog friskolen efter en anden Kold-elev Didrik Johansen, der ikke kunne klare den modstand, friskolen vakte i byen. Klaus Berntsen fik i løbet af nogle år udjævnet modsætningerne så meget, at de stridende parter kunne være i stue sammen, og modstanderne begyndte at sende ham elever. I 1869 fik han bygget egen skole i byen og havde da de fleste børn fra sognet i sin skole. Berntsen blev senere sognerådsformand, højskoleforstander og folketingsmedlem valgt af Det forenede Venstre. Sin karriere sluttede hans om minister og konseilspræsident.³⁷

Til *Didrik Johansen*, der ikke kunne klare problemerne i Højby, sagde Kold: „Ja Didrik, De er nu engang skabt til at være Friskolelærer. Nu skal De til Vestsjælland, til Lille Egede ved Korsør.“ Didrik Johansen svarede dertil: „Nej Kold. Det er en død Egn. Folk sover der som Sten.“ Og Kold sagde: „Ja, jeg ved det. Men netop derfor skal De til Lille Egede og hjælpe de Folk der.“ Og Didrik tog af sted og klarede ærterne denne gang. Han blev i *Lille Egede* i 37 år.³⁸

Da *Knud Rasmussen* startede som elev på Dalum højskole i 1862, præsenterede Kold ham for Jens Lassen Knudsen med følgende ord: „Her ser du en ung Mand, som herefter skal lyse som en Stjerne paa Friskolens Himmel.“ Kold vidste, at Knud Rasmussen ville være friskolelærer men kendte ham ikke nærmere. Da han nogle måneder før meldte sig som elev, sagde Kold til ham, at det var godt, han kom til ham, for i Kold ville han møde den bedste lærer for den danske ungdom. En kammerat, der fulgtes med Knud Rasmussen, syntes Kold var den største pralhals, han nogen sinde havde hørt. Men han blev jo heller ikke Kolds elev, som Knud Rasmussen bemærker i sine erindringer. Selv tog han Kolds varsel om en karriere som friskolelærer med ydmyghed og forventning. Og han blev da også efter opholdet først friskolelærer i *Egebjerg* og siden i *Sødinge*, hvor han holdt skole i 26 år og også havde børnehjem. Egentlig ville han have været på Tangs seminarium efter at have været i Dalum i fem måneder, men da nogle folk fra Egebjerg henvender sig til Kold for at få en lærer, mens han er på skolen, får Kold ham overtal til at tage derned.³⁹

Jørgen Pedersen var smedesøn fra Vejleegnen og væver, da han

besøgte Kold i 1864, mens han var indkaldt som soldat. Kold bad ham blive elev, og det blev han så året efter. Han følte forpligtelsen så sikkert som en forlovelse. Mens han var elev hos Kold, var han også hjælpelærer på skolen og blev bagefter friskolelærer, først i *Revninge* og siden i *Egebjerg* efter Knud Rasmussen. Her blev han i 47 år. Da han kom til Egebjerg, spurgte han ikke efter løn og bolig men tog til takke med en karlekammerseng og en skolestue i et gammelt huggehus. Syv år efter blev der bygget skole i byen, og kort efter giftede han sig med datteren af sognefogeden. Siden blev Jørgen Pedersen medlem af menighedsrådet og formand for sygekassen og brandkassen og for amtets skytteforening og sognerådsforening.⁴⁰

Knud Larsen var 24 år, da han blev elev i Dalum i 1868. Forinden tjente han hos en gårdmand i Rudme og gik i aftenskole hos Morten Eskesen i hans friskole. Af ham lånte han Grundtvigs oversættelser af Saxo og Snorre, som han især var begejstret for at høre læst op. En måned efter at han er begyndt i Dalum, møder Klaus Berntsen op på skolen og vil have en vikar til Højby et par dage. Kold beder Knud Larsen tage derhen, men han vægrer sig, fordi han ikke tror, han kan klare det. Kold siger til ham: „Gaa De kun til Højby, De kan jo lære af Børnene, hvordan det skal tages.“ Han går derhen og hører lige Klaus Berntsen fortælle for børnene og synge med dem, inden han tager af sted og bliver opfordret til at fortsætte på samme måde. Efter to dage drager han velfornøjet tilbage til Dalum, og Kold spørger ham, hvordan det er gået. „Der er ikke sket noget,“ siger han. Men Kold siger: „Jo, der er sket det, at De har lært lidt af, hvordan Børnene har det, og De har selv muligt faaet lidt Smag paa, hvordan Børnene skal have det.“ Senere på vinteren sender Kold ham til *Asperup*, hvor læreren er syg. Han er der en måned og fortæller selv om opholdet: „Børnene var ved Lærer Rasmus Knudsen Paavirkning blevet i Stand til at høre og arbejde i Skolen. Nu var jeg dumpet ned imellem dem, og vi blev som gode Kammerater. Jeg læste noget for at have noget at fortælle dem, og det gik meget fornøjeligt.“ Præsten i sognet fortæller ham, at en lærer skal kunne Saxos og Snorres krøniker udenad, og det var han da også godt på vej til, da han rejste, siger han selv. Børnene forærer ham ved afrejsen Grundtvigs Sangværk og penge til at købe Saxo- og Snorrebøgerne for. I april er han tilbage i Dalum igen, og kort efter får Kold en opfordring fra en mand på Nyborg-kanten, der vil lave egen skole til sine tre børn. Kold opfordrer Knud Larsen dertil, for som han siger til ham, så bliver der jo god tid til at lære noget mere, og så kan han vende

tilbage til Dalum endnu en gang, når han føler lyst til det. Inden Knud Larsen drager af sted for tredje gang, sætter han sig til at skrive d'er i en stilebog. Så har han da lært det. Det sidste ophold holder ham fast. Han laver både friskole i *Vinding* og *Vormark* og bliver i sit sidste job resten af sit liv.⁴¹

Men der var også lærere, det ikke gik helt så godt for. *Mads Nielsen* blev kasseret i *Drigstrup* friskole, fordi han ikke skrev og regnede særlig godt. Pastor Bloch fra Kerteminde, der var tilsynsførende med skolen, oplevede engang, at børnene stavede ordet „træ“ rigtigt, men at Mads Nielsen rettede det til „træd“, hvorefter Bloch måtte fortælle læreren, at børnene havde ret. Forældrene ville af med ham, og han kom i stedet til *Sdr. Næraa* friskole, hvor han blev en del år og klarede sig godt. Han blev kendt for sine gode talegaver og sine evner til at holde liv i samtaler med børn og voksne.⁴²

Der var også nogle lærere, der måtte opgive at holde skole efter kort tid og nogle, der døde i stor fattigdom. Dem blev der ikke fortalt så meget om siden.⁴³

Nogle, der selv ønskede at blive friskolelærere, blev det ikke, fordi Kold ikke syntes, de egnede sig til det. Til *Niels Højsgaard* fra Ryslinge, sagde Kold f.eks. „De skal bruge Deres stærke Arme og Ben til praktisk Arbejde.“ Og han begrundede sin udvælgelsesmetode således: „Hvem der skal være Lærer skal enten være lidt begavet eller meget begavet. Er han lidt begavet, kan han gaa i Almueskolen og blive forsørget, de sidste kan selv bryde sig en Bane.“⁴⁴

Men der måtte også tages chancer en gang imellem. Til nogle mennesker, der havde henvendt sig til ham for at få en lærer, skrev han: „Her er en Mand, som med Vold og Magt vil være Friskolelærer og selv mener, han dur dertil. Har I Lyst at prøve ham?“⁴⁵

Uden de grundtvigske præsters tilstedeværelse på Fyn var mange af friskolerne imidlertid aldrig kommet i gang. Størst betydning havde *Birkedal* i Ryslinge. Han fik sognebåndsløserne fra et stort opland og var medvirkende til, at der blev lavet friskoler i *Vejstrup*, *Egebjerg*, *Rudme*, *Gravvænge*, *Nr. Lyndelse*, *Højby*, *Ellerup* og *Palleshave* – foruden i *Ryslinge* og det nærliggende *Sødinge*. Men også hans kapellan *J. N. L. Schjørring* havde betydning og Birkedals første medhjælper *H. J. H. Kofoed*, der blev præst i *Sdr. Næraa*. Desuden vennerne *H. P. Falck* i *Nyborg*, *C. F. Viborg* i *Rynkeby-Revninge*, *E.V.A. Rambusch* i *Nr. Lyndelse*, *M. Melbye* i *Asperup*, *J. S. Brandt* i *Ollerup* og *A. Leth* i *Middelfart*. Alle disse grundtvigske præster støttede friskolerne, men

uden Kolds skolevirksomhed var de aldrig blevet led i en sammenhængende bevægelse.

I 1830'erne deltog både gudelige og grundtvigianere i diskussioner i Nordisk Kirke Tidende om almueskolernes ændring. Friskolerne på Fyn fra begyndelsen af 1850'erne og fremefter er et praktisk resultat af den debat. Kolds skole var udgangspunktet for læreruddannelsen. Hvad der ikke lykkedes ham og de andre gudelige i Nordjylland i 1837 i kampen om Snedsted seminarium, nemlig at få et kristeligt seminarium, hvor udfra der kunne udgå kristelig vækkelse i sognene, lykkedes 20-30 år efter fra de koldske skoler.

Den gudelige vækkelse og den grundtvigske påvirkning

Friskolernes udbredelse skyldes Kolds gudelige missionsvirksomhed og den grundtvigske opbakning bag den. Uden samarbejdet med grundtvigianerne havde Kold aldrig kunnet skabe en skole med landsdækkende ry, et forbillede for de næste generationers friskoler og højskoler, men uden Kold havde grundtvigianerne aldrig i så høj grad nået den bondebefolkning, de kaldte „folket“.

Kolds karriere som skolemand kan betragtes som en vandring gennem en allé af grundtvigske præster. *Han* benytter *dem* til fremme af egne skoletanker, men *de* benytter også *ham* i deres agitation for kristelig og folkelig vækkelse, og derved opstår et ejendommeligt samspil. For de har ikke samme mål og har dog vældig gavn af hinanden.

Samarbejdet mellem Kold og grundtvigianerne begynder, da seminarielærer Algreen på Snedsted seminarium sætter ham i forbindelse med provst Sørensen i Solbjerg på Mors. Han er den første grundtvigske påvirkede præst, der hjælper Kold på vej. Da Kold bliver huslærer hos ham i efteråret 1836 og begynder at holde gudelige forsamlinger samtidig, er det ham, der forsvarer Kold så vedholdende, at myndighederne ikke kan standse ham trods mange forsøg på det. For provsten ser gerne kristelig vækkelse udbredt i sit sogn. Året efter, da Kold søger embede i den offentlige skole, prøver Sørensen også at hjælpe ham ved at anbefale ham til den stilling i Øster Jølby skole, som han allerede er startet i som vikar. Det mislykkes, men Kold erfarer for første gang mulighederne i et samarbejde med en grundtvigske præst kombineret med sit eget vellykkede forsøg på at skaffe opbakning blandt venligtsindede bønder på egnen. Derefter kommer Kold videre i karrieren ved hjælp af

forbindelsen til J. L. Lindberg i København, som begivenhederne på Mors og i Thy foranlediger.

Havde Kold som Rasmus Sørensen modstået presset fra Lindbergs initiativer til at inddrage de gudelige i samlet modstand mod statskirken, var han sandsynligvis som Sørensen endt på et sidespor. Nu bliver han hyldet i Nordisk Kirke Tidende på grund af sin holdning til dåbspagten og sine evner som folkeligt vækkende lærer. Og gennem venskabet mellem Lindberg og L. D. Hass i Medolden kommer Kold til Forballum som huslærer.

I Sønderjylland drages Kold ind i nationale og politiske begivenheder, der gør hans verden større og udvider hans repertoire som lærer for børn og voksne. Og samarbejdet med Hass åbner for alvor hans øjne for de grundtvigske synspunkter på kirke- og skolesagen.

I den strid om Balles lærebog, som Hass opmuntrer ham til, bruger Kold både gudelige og grundtvigske synspunkter på forkasteligheden af at lære børnene „ukristelige lærdomme“ efter „en barbarisk metode“. Kold taber også denne sag men bliver endnu en gang fremhævet i Nordisk Kirke Tidende som en forbilledlig lærer. Denne gang er det Hass, der gør det, fordi han kan bruge ham i sin egen kamp for kirkelig frihed og reformering af skolevæsenet.

Ved Hass' hjælp kommer Kold til København og træffer både Grundtvig og Lindberg. Her får han lejlighed til at høre prædikener og taler af grundtvigianerne og føler selv, at hans dannelse tager form på en måde, han ikke kunne opnå hjemme i Jylland. På missionsrejsen med Hass til Smyrna udvikles han yderligere og afgørende. Han taber sin respekt for den lærde dannelse, fordi han opdager, han selv har synspunkter og talegaver, der kan måle sig med det forgudede forbillede Hass. Hans gudelige missionskald styrkes, og han erfarer, at han er i stand til at klare sig selv, og at selvstændighed er forudsætningen for at missionere.

Efter hjemkomsten stimuleres hans ambitioner som skolelærer i omgangen med grundtvigske præster i Vestjylland. Mens han er huslærer der, bryder krigen i 1848 ud, og den politiske frihed, der følger i dens kølvand, bliver ikke alene Kolds chance som skolemand men forbinder den endnu en gang med grundtvigianernes ønsker.

Både Hass, Birkedal, Algreen og Grundtvig er ude efter Kold i sommeren 1849, for at han skal holde skole på grundtvigsk grundlag. Men han følger sin egen lyst og starter i Vilhelm Birkedals præstegård i Ryslinge en prøveskole, der skal vise, om hans egne skoleplaner har

fremtiden for sig. Da de viser sig at have det, får han grundtvigianerne på Fyn, i Jylland og på Sjælland til at samle penge ind til sin skole. Kold er i denne sammenhæng en spurv i tranedans hos de grundtvigske studenter og teologiske kandidater på Regensen, som Algreen introducerer ham for. Og også hos Grundtvig selv, der opfordrer ham til at starte indsamlingen. Men hans selvfølelse er der intet i vejen med. For han har god forbindelse til gudelige vækkelseskredse på Fyn, der både kan sende elever og hjælpe ham materielt. Så da han starter sin egen skole i Ryslinge, er det ikke alene bekendtskabet med Birkedal, der er garanti for succesen men også hans egen indsats.

I Ryslinge fornøjer han sig selv og Birkedal med at skrive en livlig og inspirerende bog om børneskolen. Og selv om den ikke får nogen pris, og Grundtvig efter sigende er utilfreds med den, giver det ingen skår i Kolds glæde.⁴⁶ For det vigtigste for ham er, at han skriver den i sin egen skolebygning og har god udsigt til at kunne lave skole efter det mønster, han fremstiller i bogen.

Skolen i Ryslinge kommer til at fungere godt som forsøgsvirksomhed, og Kold er klog nok til at forlægge den til mere positivt indstillede egne, mens tid er, inden tilsynet og konkurrencen med Birkedal giver ham for mange konflikter. På Hindsholm nyder han godt af den vakte kreds, der allerede eksisterer, og både børneskolen og aftenskolen trives fra starten. De økonomiske problemer, han alligevel får på grund af bondehøjskolens manglende fremgang, imødegår han selv ved at rejse rundt og tale sin skoles sag i forbindelse med oprettelse af private børneskoler.

Vanskeligheder opstår, da Kold endnu en gang – og for sidste gang – indblandes i en skolesag på grund af samarbejdet med en grundtvigsk præst. Jørgen Victor Bloch er den sidste grundtvigske præst i alléen, Kold bevæger sig frem gennem.

Han er til større besvær for Kold end de forrige har været, men også han fremmer til syvende og sidst Kolds karriere. Endnu en gang løber kirke- og skolesagen sammen i modstanden mod Kolds skole, og Kold reagerer denne gang med tilbageholdenhed og taktisk snilde. I ly af det røre, der er vakt om hans skole, ændrer han bondehøjskolens undervisning og udbygger sine kontakter på rigsdagen og på den fynske missionsmark. Friskolerne breder sig, bondehøjskolen får fremgang, og Kold får mod til at udvide og flytte endnu en gang.

I Dalum høster Kold så frugterne af det, han har sået i Ryslinge og set vokse op i Dalby. Højskolen fyldes til bristepunktet med elever og

gæster på kortere og længere besøg. Og friskolebevægelsen bruger skolen som samlingssted. Da har skole- og kirkelovgivningen fundet et leje, der ikke giver Kold yderligere problemer men heller ikke flere muligheder, og hans interesser for politik og for omverdenen i det hele taget aftager kendeligt. Den krise, han af nationale og personlige grunde oplever i 1864, vendes, da hans forkyndelse nu for alvor slår igennem. Ved sin død er Kold det ubestridte midtpunkt for mange friskolelærere og højskolelærere; og også lærere fra andre skoleformer flokkes omkring ham. Grundtvigs hyldesttaler til Kold på vennemøderne i 1865, 1866 og 1868⁴⁷ er baggrunden for en del af den dyrkelse af ham, der opstår, og for rygtet om, at han har virkeliggjort Grundtvigs tanker om folkelig skolevirksomhed.

Men i virkeligheden realiserede Kold aldrig Grundtvigs tanker om en folkelig højskole.⁴⁸ Den tilnærmelse, der skete mellem dem i løbet af de tyve år, Kold holdt skole, skyldes mere Grundtvigs begejstring for det praktiske skoleværk, Kold havde sat i gang end indrømmelse af, at det var det, han i 1830'erne havde forestillet sig skulle ske gennem folkelig vækkelse.

Det er den gudelige vækkelse, der er baggrunden for Kolds skolesyn og også for hans *måde* at holde skole på.

På de gudelige møder læste en eller flere af deltagerne op af bibelen, prædikensamlinger og andagtsbøger. Derefter bekendte de deres kristne tro og fortalte, hvorledes de selv var nået frem til omvendelsens øjeblik, og hvilke følger det havde haft for dem i deres livsførelse. Fra disse møder stammer Kolds følelsesfulde ordforråd, jævne fortælleform og frimodighed over for andre, der var påfaldende for ham som skoleleder senere. Oplæsning, bekendelse og formaning var også det centrale i hans timer og salmesangen som indledning. Han foretrak livet igenem en hjemlig atmosfære at tale i og befandt sig bedst, når han ikke havde for mange tilhørere. Den personlige samtale med en enkelt eller et par interesserede formåede han dog at overføre til store forsamlinger på sin skole. Og ligesom de gudelige forsamlinger ikke skilte deltagerne i mænd og kvinder, voksne og børn, blev det også naturligt for ham at samle forskellige aldre og køn omkring sig. Selv om han talte bedst med socialt ligestillede bønder og håndværkere, skiftede han ikke ordforråd eller stil, fordi akademikere og læreruddannede efterhånden også meldte sig som tilhørere.

I skolestuen sad eleverne ved lange borde, og Kold selv stod eller sad ved bordenden, som han gjorde, når han talte med de vakte i deres

hjem. Der var ingen talerstol på skolerne, og ofte var Kold ikke særlig velforberedt. En bemærkning under måltidet inden foredraget eller en diskussion med en gæst dagen før var tit udgangspunktet for at holde forsamlingen i ånde en time eller to. Han fulgte ritualet fra de gudelige møder, når han startede med at tage sig en pris snus, lægge lommetørklædet sammen på en særlig måde og sige: „Nu går vi igang. Lad os så se, om ånden vil.“ Det ville „ånden“ som regel, selv om nogle tilhørere husker særprægede oplevelser, hvor „ånden“ ikke var over ham, og han gik igen og udsatte foredraget til senere. Og selve foredraget var en meget speciel blanding af anekdoter, citater, oplæsning af bøger og udlægning af alle tekster i jævnt forståeligt sprog. Det var foredragsformen, som han var mester i, og som alle dage bar præg af, at han havde udviklet den selvstændigt i omgangen med børn og voksne fra de gudelige forsamlings tid på Mors.

Da Kold kommer til Sønderjylland som huslærer og begynder at holde aftenskole, kaster han sig over læsning af dansk litteratur og lader den indgå i sin undervisning. Ingemanns romaner kendte han allerede og bruger dem nu som undervisningsstof. Men det er først på dette tidspunkt, at Grundtvigs værker får betydning for ham. Hans sange og bibelhistoriske historiebøger for børn bruger han som huslærer og hans folkelige sange i Danske Samfund. Det er gennem Hass, at hans interesse for Grundtvig som forfatter og skoleteoretiker udvikles. Senere læser han Håndbog i Verdenshistorie og Nordens Mytologi. Det er Birkedal, der fremmer Kolds interesse for mytologi og romantisk dansk litteratur, samtidig med at han sætter ham mere ind i Grundtvigs kirke- og skolepolitiske overvejelser.

I løbet af de tyve år, Kold holdt skole for voksne, ændredes hans undervisning. Det hænger sammen med de forskellige elever, han fik, de skiftende krav, tilsynet stillede, og at han selv udviklede sig som lærer.

I begyndelsen havde han meget få elever, der for de flestes vedkommende var meget unge, og samtidig underviste han børn. Det betød, at han først efter nogle år afgjorde endeligt, om han skulle satse på børn eller voksne, selv om han havde planer om et omfattende skolesystem fra starten. Skoletilsynet bedømte hans undervisning ud fra almueskolens krav og forventede, at han genopfriskede deres skolekundskaber og desuden gav dem lidt videregående undervisning. Dette er Kolds udgangspunkt, og det retter han sig efter, idet han balancerer mellem almindelige skolefag og det, han selv kalder „højere dannelse“. Sam-

men med Poulsen Dal påtager han sig at undervise i begge dele, og eleverne får en ret solid undervisning alt i alt. Det viser både stilebøgerne fra Ryslinge og de første års indberetninger. Desuden det meget omfattende skoleskema, han udfærdiger i 1851, der afløses af et andet lige så omfangsrigt i 1858, da myndighederne har krævet mere tidssvarende undervisning. Begge skemaer indeholder mundtlig og skriftlig undervisning i både færdighedsfag, kendt fra almueskolen og litterære historiske emner, der er hans egen opfindelse. Den bekymring, som seminarieforsøger L. C. Müller fra Snedsted giver udtryk for i et brev til Kold, før han starter i Ryslinge, at det er helt utilstrækkeligt, hvis Kold *kun* vil læse op og fortælle for eleverne, er der altså ingen basis for de første år.⁴⁹

Oplæsning og fortælling fra bibelhistorie, danmarkshistorie, verdenshistorie og dansk litteratur er skolens hovedfag fra begyndelsen. Og det er i disse Kold udvikler sig gennem årene. I Ryslinge grundlægger han sin læsning af ældre romantisk digtning og samtidig litteratur. Oehlenschläger, Grundtvig, Ingemann, Carsten Hauch, Blicher og H. C. Andersen er hans yndlingsforfattere, og i Dalby supplerer han med højtlesning af Johan Ludvig Heibergs skuespil *En Sjæl efter Døden* og Rasmus Nielsens roman *Et Levnetsløb i Underverdenen*.^a Også Søren Kierkegaards pamfletter *Øjeblikket* læser han på dette tidspunkt og drager nytte af i sine timer både om dagen og i aftenskolen.

Kolds udvikling som oplæser og foredragsholder ses imidlertid bedst af hans brug af den bog, han fremfor alle gerne vil delagtiggøre eleverne i, fra han i 1849 planlægger sin skole. Det er Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorie, der forbliver hans yndlingsbog gennem alle årene.

I Ryslinge læste han op af den for de halvstore drenge, men de forstod den ikke, og han måtte derfor lægge den væk igen. Det fortæller han selv i Vennemødetalen, og det bekræfter Lars Frederiksen, der var elev to vintre. I Dalby tager han den frem igen men uden større held i begyndelsen. Først da provst Rohmann kritiserer undervisningen i historie, får han hold på bogen. Den forkortede udgave, han i sommeren 1857 sætter sig til at lave på Rohmanns opfordring, giver ham åbenbart det overblik og den repetition af begivenhederne, han har brug for. I hvert fald fortæller en elev fra Dalby-tiden, Hans Petersen, der hørte Kold bakke med bogen både før og efter afskriften blev lavet,

^a Udg. under pseudonymet 'Walter Paying'

at han opnår at kunne fortælle frit og forståeligt.

Efter skoleslaget, da Kold får accepteret sin nye skoleplan og ikke forstyrres med flere undersøgelser af skolens undervisning, forholder han sig stadig friere til et fast skema. Allerede i Dalby grundlægger han den frie foredragsform, der bliver hans særkende i Dalum, men først på den sidste skole slipper han afhængigheden af bøger helt. Her finder han sin endelige form, der er „den mundtlige metode“ uden brug af bøger. Grunden er, at han dels ikke har aftenskolen og børneskolen længere, hvor han altid fortalte sammenhængende historier og støttede sig til bøger. Men dels og nok så væsentligt optræder han nu mere og mere som prædikant eller besvarer af spørgsmål, og i den rolle har han ikke meget brug for bøger.

På grundlag af sin mangeårige omgang med især Haandbog i Verdenshistorie rendyrker Kold sin mundtlige stil. Den giver ham både skelettet i det stof, han vil fremlægge, og basis for de overvejelser, der er ham mest påtrængende at meddele.

Hvad Grundtvig pædagogisk betyder for Kold er, at han får begrundet sine skolesynspunkter med et nyt og stort ordforråd. Det vidner allerede afhandlingen „Om Børneskolen“ om. Desuden får han af ham et undervisningsstof, og som lærer bliver han den historisk-poetiske type, Grundtvig efterlyste til den folkelige skole. Men disse påvirkninger fra Grundtvig ændrer ikke hans livssyn afgørende. Det vil vi i det følgende se på i gennemgangen af Kolds forkyndelse.

Forkyndelsen

Om Kold som foredragsholder fortæller en deltager på lærermødet i 1866:

naar (saa) den lille graaklædte mand fik sat sig til Rette for Enden af Skolebordet og begyndte at tale, da voksede hans Skikkelse, man glemte alt udenom, man saa og hørte kun ham. Og dog var han efter almindelig Maalestok slet ikke veltalende. Han talte jævnt og sindigt, Ansigtet var roligt, men Øjnene lyste, og hans Ord havde en saa ejendommelig Vægt og Myndighed, at jeg endnu efter mere end 50 Aars Forløb tidt synes, at jeg ordret kan høre, hvad han sagde.⁵⁰

Kolds samtaler med eleverne kunne forløbe således:

Hver Aften kom han i Mørkningen og førte Samtaler med os. Han kunde da komme saa stille ind ad Døren, saa kun de nærmeste saa ham. Han stillede sig gerne for Enden af et af Bordene og begyndte Samtalen med dem, der sad, men snart blev jo alle opmærksomme paa ham, og der stod nu de fleste af de over 100 Karle vi var, i Kreds udenom. Nu blev der spurgt og svaret og lyttet med spændt Opmærksomhed, der kunde undertiden vare hen imod 2 Timer. Undertiden kunde han sige: „Nu er jeg træt, og vi maa holde op. Jo nærmere vi kommer Midnat, des mere Magt faar Troldene.“⁵¹

Ingen af Kolds samtaler eller foredrag (bortset fra Vennemødetalen) er skrevet ned i deres fulde længde og med den nøjagtige ordlyd. Men flere tilhørere har skrevet *noget* ned af det Kold sagde. Ved hjælp af de brudstykker af Kolds forkyndelse, der er bevaret, fremgår det meget klart, at uden inspiration fra Grundtvig havde Kold aldrig fået sammenhæng i sine forestillinger, men det fremgår også, at han misforstod ham. Kolds brug af Grundtvigs „Haandbog i Verdenshistorie“ kan belyse dette.

I haandbogen fremlægger Grundtvig det universalhistoriske syn på menneskeslægtens historie, som han var nået frem til i 1830'erne. Dette kæmpeværk på 3 bind og 1400 sider anbefalede Grundtvig selv til skolebrug, og Kold tog altså opfordringen op. Den afskrift, han lavede, og de foredrag, han holdt over bogen, viser imidlertid, at Kold kun var interesseret i første og andet bind. Det er oldtidens og middelalderens historie, han interesserer sig for. Og fra disse to bind koncentrerer han sig om jødernes og de kristnes bedrifter og nævner kun hovedfolkene romerne, grækerne og nordboerne som underordnede fænomener. Tredje bind, der indeholder perioden fra reformationstiden op til nutiden, skriver Kold slet ikke af. Den indeholder for Grundtvig *skolens* epoke i den universalhistoriske sammenhæng.

Kolds afskrift, der fylder 10 små notesbøger, svarer til ca. $\frac{1}{3}$ af Grundtvigs to første bind.⁵² Den viser hans pædagogiske sans for de gode historier, mens de fleste af Grundtvigs lange universalhistoriske betragtninger er enten udeladt eller forkortet. De var svære for eleverne at forstå, og Kold har altså heller ikke selv syntes, at han kunne bruge dem. Afskriften dikterer han efter de første år. I hans privatarkiv ligger nemlig foruden afskriften en elevstalebog fra vinteren 1858/59, der indeholder dele af Kolds afskrift.⁵³ August Frederik Schünzen har skrevet 73 sider i sin stalebog, der nøje følger Kolds gengivelse. Men

kun uddrag af det første bind er med, nemlig perioden fra skabelsen til og med Jerusalems ødelæggelse, der i menneskeslægtens historie er barndommens og den første del af ungdommens. De få universalhistoriske betragtninger, som Kold havde bevaret, er næsten alle udeladt her. Tilbage er blevet lovprisningen af skabelsen, beskrivelsen af hovedfolkene i historien og omtalen af de tre virkekredse, kirke, stat og skole, som alle mennesker forholder sig til i deres liv. Desuden er fantasi, følelse og forstand nævnt, men den nøjere udredning af forholdet imellem dem er udeladt. Og det fremgår heller ikke, hvordan de forholder sig til stat, kirke og skole eller til barndom, ungdom og manddom. Interessen er koncentreret om jødernes historie i slægtens barndom, indtil vendepunktet i hele udviklingen oprinder med Kristi fødsel.

Knud Rasmussens optegnelser efter Kolds foredrag i vinteren 1862/63 fylder ca. 50 sider og giver et meget godt billede af den overlegne brug af Grundtvigs verdenshistorie, Kold efterhånden opnår.⁵⁴ For selv om dispositionen er overholdt fra skabelsen frem til nutiden, er den svær at genkende, da den er afbrudt af et mylder af andre historier og moraliserende bemærkninger. Kold har simpelt hen fordøjet Grundtvig så godt, at han er blevet anvendelig til forkyndelse af almindelig livsvisdom, som Kold forstår den.

Kold starter som Grundtvig i indledningen til Haandbogen med en længere udredning af, hvad „ånd“ og „ord“ er i forbindelse med „menneskeslægtens bestemmelse“. Han følger Grundtvig ved at lade „ånden“ være livskraften, der virker på menneskets „hjærte“ gennem historiens udviklingsforløb. Men han udelader „ordet“ som det formidlende redskab og lader påvirkningen direkte ske som et kærlighedsforhold mellem „ånd“ og „hjærte“ i den enkeltes liv og i folkets liv. Det er gudelig forkyndelse, der trækker på den ingemanske naturromantik og sætter syndefaldet som det store skel mellem dyr og mennesker. Formålet er, at mennesket gennem forsagelse af kødets fristelser skal genvinde den uskyldstilstand, det havde, inden „kødet“ gjorde sine fristelser gældende.

Denne mærkelige blanding af gudelig fortolkning af evangeliet, grundtvigske udviklingsbegreber og ingemansk længsel efter uskyldighed ser således ud i Knud Rasmussens referat af begyndelsen af Kolds foredrag:

AAND er Livskraften, som har den levende Gud til sin Kilde. Gud er Aand. Modtagelighed for Aand er Hjærte. Gud er Aand. Skabningen

er Hjærte, som kan lade sig gennemstrømme af Aand, dog paa forskellig Maade.

Dyrene og den øvrige Natur kan lade sig paavirke af Aand paa samme Maade som en Harpe, der giver Klang, naar dens Strænge berøres, men denne Klang ophører straks, naar der intet er mer, som berører dem. Saaledes kan Naturen ved Aandens Paavirkning blomstre, Fuglene synge og al Ting faa Liv; men denne Paavirkning forsvinder altid igen, og Aanden fæster intet stadigt Bo og bliver hverken Dyrenes eller Naturens Ejendom.

Derimod har Mennesket saaledes Modtagelighed for Aand, at naar Menneskehjærtet den ene Gang efter den anden lader sig gennemstrømme af Aand, da tager Aanden tilsidst bestandig Bolig i Hjærtet og behersker derigennem det hele Menneske.

Denne Aand kan enten være ond eller god. Mennesket var oprindelig skabt med Hjærte for Guddomsaanden. Men med Syndefaldet blev hele Skabningen forrykket. Guddomsaanden forlod Mennesket, og Naturen blev forbandet, saa al Skabningen sukker og er tilsammen i Trældom ...

Der gives Mennesker med Hjærte for Aand og andre der kun har Hjærte for Kød. Disse sidste kan føle Medlidenhed med menneskelig Lidelse, men ikke kæmpe for noget, der ligger over Kødets Verden.

Hjærtet kan ligned ved Jorden, Aanden ved Solen, der oplyser og opvarmer hin. Hjærtet kan ogsaa ligne Sandjord, der let modtager Paavirkning, men ligesaa snart mister den igen. Aandens Virkning paa Mennesket kan ogsaa ligned med en drænet Mark. Det skadelige Vand siver af, Luft og Varme gennemstrømmer den, og den bærer Frugt.

Menneskeslægtens Bestemmelse var oprindelig at blive helt og holdent gennemtrængt af Aand og dermed at faa Fylden og Saligheden i evigt Maal. Men dette Forhold blev ved Synden tilintetgjort eller dog forvirret. Og derfor skal hele Menneskeslægtens Levnetsløb til for at naa det Maal, som de første Mennesker kunde have naaet, dersom de var forblevet i Uskyldighedstilstanden. Og dette Maal er Forklarelsen.

Nu har Aanden gennem alle Tider og Slægter arbejdet paa, at Menneskene kan naa dette Maal. Og dens Spor igennem Tiderne kan vi endnu følge. Dette kalde vi Historien.

Men for at Aanden kan komme til at gøre sin Gerning med Menneskeslægten saavel som med det enkelte Menneske, da maa der være noget i Mennesket, som Aanden kan hvile sig paa og derfra begynde sine Operationer med Slægten, Folket og det enkelte Menneske. Det er

Længslen efter Uskyldighed, som er det hos Mennesket, hvortil Aanden kan knytte sin Gerning.⁵⁵

Som konsekvens af, at det er den barnlige tilstand, Kold vil bevare gennem kristendommens forsagelse af „verden“, anerkender han blandt de folkeslag, Grundtvig beskriver i sin verdenshistorie, kun jøderne i slægtens barndomstid og de kristne, der fører deres historie videre:

Der er to store Hovedfolk, som Historien især drejer sig om, og hvor Aanden i fuldeste Maal har gjort sin store Gerning, det er Jødefolket og Kristenfolket.

Andre Folk kommer ogsaa med i Historien, enten som hjælpende eller hæmmende. Saaledes har vi i Oldtiden Grækerne, Perserne og paa en særegen Maade Romerne. Disse sidstes Aand var i Grunden en Uaand, som dog nødtes til ogsaa at fremhjælpe Levnetsløbet. I Middelalderen er det Nordboerne, som, efter at de ere kristnede, sammen med det øvrige Kristenfolk fortsætter Levnetsløbet. Araberne optræde ogsaa her, men kun som Modstandere af Livet.⁵⁶

Romerne, grækerne og nordboerne, der hos Grundtvig er selvstændige hovedfolk med hver deres betydning for udviklingen af sand forstand i nutiden, interesserer Kold sig ikke for. Han lægger ned over Grundtvigs skema et gudeligt forløb, der handler om kraften der tabes i barndommen på grund af syndefaldet og kristendommens tilførelse af ny livskraft gennem Guds faderlige kærlighed. Direkte siger han det i samtale med *Rasmus Hansen* i 1855 således:

Det er nu engang Menneskelivets Vilkaar, selv i sine bedste Klæder, med de reneste Hensigter og den kraftigste Vilje, at det daler. Det kan i Virkeligheden slet ikke, tilsyneladende kun til en Tid, holde sig selv oppe, uden at en højere Magt griber ind og ligesom hæver det en Kjende op, ellers sank det hjælpeløst til Jorden.

Denne tilsyneladende Tid for ethvert Folk er selvfølgelig dets Barndomstid, som for vort Folks Vedkommende er det første Tidsrum af vor Oldtid. I Virkeligheden dalede vi gennem Løbet af denne Tid, men det blev især kjendeligt i den senere Oldtid, da det kun var tilnøds de folkelige Skalde kunde hæve en enkelt i Folket saa meget, at han mindedes; hvad Rod, han var rundet af, og hvad Maal, han skulde naa, og faa ham til at kæmpe derfor. Det er især kjendelig paa

Islænderne, Torstein den Vise og hans Arvetager i aandelig Forstand Torvald Vidførle.^a

Det var i yderste Frist, Kristendommen kom, naar Folkelivet ikke skulde fortvovle; men det var ogsaa i det rette Øjeblik, da alt vort eget var sat til, al vor Arvedel borte, at Faderen kom os i Møde med Kristendommen, den højeste Livskraft, der er mægtig til at bære os igjennem vort folkelige Levnedsløb, der, som vi haaber, skal fortsættes til henimod Verdens Ende; dygtiggjøre os til al god Gjerning og hæve os til det Rige, der er redt for os fra Verdens Ophav. Dette kan Kristendommen – og dette kan kun Kristendommen.⁵⁷

For Grundtvig var kirke, skole og stat ligeberettigede virkekredse, hvor forholdet til Gud, menneskets egne kræfter og samlivet med andre mennesker skulle udfolde sig i indbyrdes vekselvirkning. Kold overtager fra Grundtvig, at der findes disse tre indretninger med hver deres mening, men formålet med dem er for ham en udvikling gennem forskellige stadier frem mod den rette gudsbevidsthed. Til Knud Rasmussen siger han:

I ethvert ordnet Samfund findes tre Indretninger: Kirke, Skole og Stat. Gennem disse kan Mennesket udvikles til det Maal, hvortil det er bestemt. Begyndelsen til Menneskets Fremgang kan ske i alle tre Samfund.

I Kirken kan Mennesket vækkes til Gudsbevidsthed, i Skolen til Selvbevidsthed og i Staten til Menneskebevidsthed eller Medfølelse. Alle tre Stadier maa gennemgaas for at Mennesket kan naa sit Maal. Vækkes Gudsbevidstheden hos Mennesket, da maa han, for at denne kan udvikles og klares, søge den tilsvarende Oplysning i Skolen. Og Gudsbevidstheden sammen med Selvbevidstheden vil da lede til Menneskebevidsthed.

Dette kan ogsaa ske paa den Maade, at Mennesket i Statens Samfund vækkes til at se med Kærlighed paa Næsten. Men for at denne Kærlighed kan gaa frem og ikke dø i Fødselen, da maa Mennesket ledes til Gudsbevidsthed, og Skolen med sit Lys maa ogsaa træde til her. Begyndelsen kan også ske i Skolen.⁵⁸

^a Islandske sagapersoner. Kold brugte allerede i Ryslinge Carsten Hauchs 'Saga om Thorvald Vidførle eller den Vidtbereiste', (1849) at læse op af.

Og selv om Kold til Rasmus Hansen siger, at skolen ikke er nogen kirke, er den alligevel en forberedelse til den, en Johannes Døber gerning, som Kold også kaldte den. Fordi skolen „i den store kamp mellem liv og død,“ skal give kristelige råd til at udfylde tomheden i menneskehjertet. Kold udtrykker det således:

Sagen er den, Folkeligheden kan kun bæres oppe af Kristendommen, hvad tydelig ses deraf, at hver Gang Kristendommen har faaet et Opsving, som i Morten Luthers, Kristen Pedersens og Hans Tausens Dage^a, har Modersmaalet, Folkelighedens bedste Udtryk, blomstret. Derfor skal der al Tid i en virkelig Folkeskole paavirkes kristelig, som jeg gjør; der vil blive mange, der endda falder paa Sadelmagerens Mødding.

Skolen bliver derfor ingen Kirke. Kirken skaber og nærer Livet, det ny Liv, spreder Lys over det, saa godt det lader sig gjøre. Skolen skaber intet Liv. Den vil vel nærmest opmande Folk til at stille sig paa Livets Side i den store Kamp mellem Liv og Død, give gode Raad i denne Sag, luge, rydde og rense de mange, mange Uting bort, som vil kvæle Livet, og, fremfor alt, søge at udfylde det tomme og øde i Menneskehjertet med de bedste Ting, Menneskelivet har frembragt, for det gaar i fuldt Maal i Opfyldelse her. Tomheden tykkes Vorherre slet. Se saadan virker jeg. Nogen Mangel er der vel sagtens ved det endnu, og bliver vel al Tid. Men i min Virksomhed er jeg fuldt mig selv, arbejder med en god Samvittighed og stoler paa, at „hvad der kom fra oven ned skal blomstre i al Evighed.“⁵⁹

Da det er følelsen af tomhed, der skal udfyldes, efter at barndommens kraft er udtømt, bliver de grundtvigske stadier fantasi, følelse og forstand blot forskellige udgangspunkter at nå samme resultat ud fra Kold. De følger nok efter hinanden i livet men udvikles ikke af hinanden. De er for ham „aandelige Gribetøjer“ til fremme af samme åndelige vækst, der kan ske i alle aldre.

I Morten Eskesens optegnelser af Kolds foredrag i efteråret 1868 er der mange særprægede eksempler på dette synspunkt.⁶⁰ Fantasien hos den unge skal man passe på, siger han, for den kan slå over i hovmod og pral og skal derfor „lutres under tryk“. (I parentes bemærket: Kold

^a Christiern Pedersen: Forfatter fra reformationstiden, der fik stor indflydelse på det danske sprogs udvikling. Hans Tausen: Prædikant fra reformationstiden.

undslog sig ikke for at slå børn korporligt for at få det dyriske underkuet i dem!) Fantasien er også som rusen fra 1848, siger han, der blev tugtet af trængselstiden efter 1864. Følelsen derimod er som en blomst, der stræber mod det høje, men som hos de voksne kan slå over i vellyst og selvrådighed. Den skal ikke tugtes som fantasien, da den består af et sartere stof men udvikles gennem „gode ord“. Og forstanden, som de ældre har, vildfører dem ofte til gerrighed og herskesyge og skal derfor føres tilbage til gudsordet, for at ydmygelse kan give nye og sandere kræfter.

Om inspirationen fra Grundtvig sagde Kold selv, at den havde betydet så meget for ham, fordi Grundtvig havde lært ham, at mennesket har et hjerte, og at han uden hans opfattelse af kærlighedens betydning nok var forblevet den pietist, han var i starten.⁶¹ Grundtvig bekræftede for Kold, at al sand oplysning må hvile på kærlighedsoplevelser. Det betyder imidlertid, at det er Kolds egne gudelige erfaringer, han bygger sin folkelige virksomhed på, og det medfører, at fortrængt sanselighed præger hans måde at beånde eller oplive på.

De erotiske egenskaber ved „ånden“ og „hjertet“ som giver og modtager af kærlighed bliver i Kolds forkyndelse et helt system af tilladte og forbudte drifter, som han prøver at finde vej i og lede andre igennem. For han identificerer sig selv både med „ånden“ og „hjertet“. Han er både den mandlige og kvindelige part i kærlighedsforholdet og opstiller derved et dybt fascinerende og mærkværdigt univers.^a

„Hjertet“ er et sanseligt organ, der stadig må kæmpe mellem lavere og højere tilbøjeligheder. „Kødet“ er den lavere og dyriske side af hjertet, der skal kues, men „ånden“, der er den højere tilbøjelighed, er også en forfører, man skal være sig imod. Når den fører til tomme adspredelser, er den ond, men når den fylder „hjertet“ med kraft, er den god.⁶²

^a Havde Kold stor udstråling, fremførte han den dog ikke med påtrængenhed. Hans lærer Jørgen Pedersen beskriver ham som fysisk meget tilbageholdende over for andre mennesker:

Kold var i det rent ydre af Naturen kølig. Han hørte ikke til de Lærere, der hænger deres Elever om Halsen. Han var saa kølig, at jeg gad vide, om han nogensinde har trykket et Menneske varmt i Haanden. (Højskolebladet 1916).

Harald Holm, der som student kom på Dalum højskole flere somre i træk har følgende karakteristik af Kolds ydre kulde og indre varme. Bemærk endvidere hans påtegning af det kvindelige ved den lille spinkle mand:

Kold er ofte så direkte erotisk, når han taler om det slappe hjerte, der efterhånden skal fyldes med kraft fra ånden, at man forstår tilhørerne har været tryllebundne. Og for at illustrere sin tankegang benytter han sig af hele folketroens verden af spøgelse, djævlø og engle som illustration. Der er både hjælpeånder og narreånder og tidsånder i Kolds verden foruden folkeånder og helligånden. Og de ord, som alle disse ånder viser sig i, går lige fra dagliglivets replikker over ordsprog og eventyr til myter, sagn og store litterære og historiske værker. Dem benytter Kold som stadig mere perspektivrige „åndelige ordkredse“, som han selv siger. Og ind imellem taler han så om sit eget livs erfaringer som eksempler på åndelig førelse. Og bruger Haandbog i Verdenshistorie at støtte sig til. Sammenfattende siger Knud Rasmussen om indtrykket af Kolds foredrag:

Om Kolds Foredrag kan jeg ikke sige andet, end at de var mageløse; i det mindste har jeg aldrig hørt Mage dertil. De handlede væsentlig om, hvorledes man ved Guds og gode Aanders Hjælp skulde komme til at opelske Menneskekærligheden og derved faa Egenkærligheden fortrængt. Hans Tale spændte over alt, baade i Himmel og paa Jord, baade Aandslivet og Hjærtelivet; men den gik aldrig højere eller videre, end man fik en tryk Følelse af, at han selv levede med i sit Ord og havde oplevet, hvad han skildrede.⁶³

Strukturen i Grundtvigs historiebog fra skabelsen frem til nutiden ud fra „åndens“ forhold til „hjertet“ bevarer han til det sidste i sine foredrag. Den genkendes blandt mange sidespring i den oversigt over Kolds foredrag, som „en nordsjællandsk bondepige“ skrev ned i som-

Hans Bestemthed i sine Udtalelser og hans Foragt for al overflødig Snak og al tom Højtidelighed stødte sagtens mange bort, og lidt mistroisk var man maaske mod Kjøbstedfolk, der tidt blot ville see ham; – men hørte han, man havde noget paa hjerte, forsvandt strax hans ydre Kulde, og han saae saa mildt paa En med sine store klare blaae Øine, der vare saa fulde af Liv og Venlighed.

Iøvrigt var han en lille spinkel Mand, med fine skarpe og kloge Træk; han gik altid bondeklædt i graat Vadmel fra Top til Taa, med Hue paa Hovedet, undtagen naar han holdt Foredrag. Men det var en forunderlig Myndighed, der hvilede over ham – alt pjattet Tale og pjanket Væsen veg bort, og ved Siden af denne lille Mand i Bondekoften skrumpede saa godt som Alle der kom i Berørelse med ham ind; hvor han var til stede var han altid Læreren, ikke fordi han trængte sig frem, der var tværtimod tidt en næsten kvindelig Undseelse over ham, naar han skulle træde mere offentligt frem, end sædvanligt, og dog var der en Sikkerhed i ham, som aldrig forlod ham, thi han gik i sit Kald. (Illustreret Tidende 1870 s. 291).

meren 1867. Begyndelsen og slutningen af temaerne har hun givet følgende overskrifter:

Mennesket lever ikke af Brød alene, men af Ordet, som udgår af Guds Mund. – Om Jætter og Trolde. – Aanden er den Livskraft, som Ordet i vore Dage sædvanlig fattes. – Om tomme Ord, om tom Latter (ved hvilken Lejlighed han brugte Verset: „O, Pige, jeg vil ikke se, hvordan din Hat mon klæde, men vel, om du med Aand kan le og ret af Hjertet græde“). – Om de tre Løver og de 9 Hjerter i det danske Vaaben. – Hvorledes et Folk er, naar Aanden har forladt det, og hvorledes et Folk er, naar Aanden kommer over det, som i Aaret 1848. – Hvad et Menneske nødigst skulle undvære, er Hjærtet, og hvad et Menneske mest skal eftertrægte, er Aand. – Om Adam og Eva vilde staa i et aandigt eller hjerteligt Forhold til Gud. – Hvorfor tillader Gud, at Lidelse og Modgang kommer over Mennesket? – Siden Syndefaldet gælder det bestandig, om vi vil staa i et aandeligt eller hjerteligt Forhold til Gud. – Hvorledes Gud fører en Kristen gennem Livet. – Fantasitiden. Følelsetiden. Forstandstiden. Den store Forskel derimellem. – Aandens Gang gennem Hjertet hos det enkelte Menneske, hos et Folk og hos den hele kristne Menighed. – Hvad er Daab? Hvad er Nadver? Og hvad er et evigt Liv? – Aandens Forhold til Følelsesmenneskene. – Forholdet mellem Mennesket og Vejret. – Den hellige almindelige Kirke og Folkekirken. – Hvorfor Kristendommen ikke med Kraft har udbredt sig og virket i Menighederne. – Hvorfor den første kristne Menighed var saa kraftig, og paa hvad Maade den sidste skal blive ligesaa. – I hvilket Forhold de naturlige Aander staa til den Helligaand. – Den nordiske Aand, den Helligaand, de onde Aander. – Den rige Mand og den fattige Mand. – Om Frygt.⁶⁴

Trods det grundtvigske skema og ordforråd er der imidlertid mere Søren Kierkegaardsk forkyndelse i Kolds foredrag, end der er grundtvigsk.⁶⁵

„Åndens løsen er bedrifter,“ siger Kold med Grundtvig – men vejen går gennem lidelser og afkald som hos Kierkegaard. Kold sagde selv, at det var hans mor, Peter Larsen Skræppenborg og Kierkegaard, der havde stået bag hele hans udvikling.⁶⁶ Han nævnte i den sammenhæng ikke Grundtvig, men hvor meget Kold læste af Kierkegaard er uvist. Han fulgte interesseret med i Kierkegaards kamp mod den hykleriske folkekirke i de pjecer fra 1850erne, han kaldte „Øjeblikket“. Og han

har formodentlig også læst andet af Kierkegaard, f.eks. „Kærlighedens Gerninger“, hvis titel kunne have været navn på Kolds egne foredrag.⁶⁷

Indirekte er Kierkegaard-påvirkningen i hvert fald stor. Kierkegaardsk er Kolds bearbejdelse af begrebet angst som udgangspunkt for alle vore handlinger. Han fortalte om den både hos barnet, der ligger vågen om natten og savner sin far og mor og må trøste sig med den himmelske fader. Hos den unge, der ængstes under kødets fristelser, og hos den lidt ældre, der bekymrer sig i social og økonomisk usikkerhed. Og han henviste til Guds faderlige styrelse, som Kierkegaard gjorde. Kierkegaardsk er Kolds betoning af det personlige valgs betydning i hver enkelts liv, for at friheden ikke skal blive en byrde. Og kierkegaardsk er også Kolds indirekte meddelelser, hans ironi og idelige svingen mellem ydmyghed og hovmod. Han ville ikke gøre sig bedre end nogen anden og vidste dog bedre: „Jeg har altid været vis i min Sag, ogsaa naar jeg tog Feil“ – sagde han med påtaget selverkendelse i Vennemødetalen.⁶⁸

Angsten for sanseligheden og udnyttelsen af den til kristelig forkyndelse har de to herrer Kold og Kierkegaard også tilfælles. Kierkegaards viden om åndelig forførelse var dog større end Kolds. Den lærde filosof skrev i et vanskeligt forståeligt sprog, der står i gæld til hele den klassiske litteratur. Kold talte ud fra sine livserfaringer, og hvad han havde læst, der kunne supplere dem. De virkede i forskellige sociale lag men var begge sat i gang af gudelig vækkelse og skræk for en dømmende far. Kroppen og dens krav var den store anfægtelse.

Som Kierkegaard interesserede Kold sig for forholdet mellem ubevidste og bevidste valg og lavede som han en stadiudvikling fra barnets og dyrets ubevidste væsen til den voksne mands bevidste valg af handlinger. Kold gjorde det enkelt og forståeligt. Som når han fortæller om kattekillingerne for at forklare forskellen mellem ubevidst og bevidst. De både leger yndigt med hinanden og hvæser og kradsler; forskellen mellem godt og ondt findes ikke i deres verden. De forbliver umiddelbare.⁶⁹ Og som når han fortæller om manden, der som „ånd“ skal vælge den kvinde, der virker mest som „hjerte“ på ham. Det skal han gøre for at realisere det almene, som Kierkegaard sagde, eller for at leve rigtigt i denne verden, som Kold udtrykte det.⁷⁰ Men da kødeligheden altid spiller ind, når „ånd“ og „hjerte“ virker på hinanden, er de bedste handlinger de, der unddrages kroppens indflydelse. Derfor har Kold nogle underlige forestillinger om at lade sig påvirke af ånden i drømme – når kroppen tilsyneladende er sat ud af spillet – eller

allerbedst: efter døden, når den i hvert fald tier stille. Det kristelige stadium som forening med den himmelske far er nået:

Aanderne kan meget lettere paavirke Mennesket i Drømme som i vaagen Tilstand. Men det fuldkomneste er dog, naar den gode Aand kan paavirke Mennesket. I de dødes Rige kan det lettere lade sig paavirke af Aand end i levende Live, fordi Mennesket der ingen Modstand kan gjøre med Legemet, derimod har Legemsverdenen den Fordel, at der lyder det levende Ord.⁷¹

Det levende ord var for Grundtvig en enhed af sanseligt og usanseligt, synligt og usynligt, og som taknemmelig modtager af den himmelske kærlighed var der ingen angst for Grundtvig forbundet med at digte eller prædike om det. For Kold var der, fordi det kødelige for ham var angstprovokerende. Hvor Grundtvig derfor til syvende og sidst adskiller det menneskelige og det guddommelige, for at mennesket ikke skal overanstrenges sig eller sværmerisk prøve at undertrykke sin sanselighed, er Kold så besat af sin Jesuskærlighed, at han bestandig tiltrækkes og frastødes af sin kødelighed.

Kolds *forkortelse* af Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorie er så afslørende. At han kun beskæftiger sig med første og andet bind. Fantasien, der er barnets periode, og følelsen, der er ungdommens. At endemålet for Grundtvig er fantasiens og følelsens forklaring af forstanden, begriber han ikke. Grundtvigs sindrige opbygning af treleddede stadier ud fra den voksne mands behov i nutiden på en folkelig højskole er uden for Kolds forståelse. Grundtvigs dialektik bliver en toleddet størrelse for Kold, en modsætning mellem „verden“ og „Guds rige“, der pædagogisk skal demonstreres på en skole, hvor fantasi og følelse skal præge den endnu ikke voksne person. På pubertetens betingelser prægede han de unge. Hvor Grundtvig mente, højskolens pædagogiske indflydelse skulle starte, slap Kold den.

Hans rolle som stedfortrædende kærlighed for Guds faderlige styrelse bevirkede imidlertid, at han kunne optræde som sjælesørger med stor virkning. Han kaldte undertiden sin skole et lasaret, der skulle hjælpe lidende og bekymrede.⁷²

I erindringer om Kold optræder ofte situationer, hvor han har haft en god indflydelse på depressive mennesker. Det kunne være den kristelige vækkelse, der havde påført dem en syndserkendelse, de ikke kunne klare, men det kunne også være andre menneskelige krisetil-

stande, han greb ind overfor. Tungsindige mennesker blev bragt til ham, for at han skulle hjælpe dem, eller han opsøgte dem selv. Hans intuition støttede da hans forkyndelse, så han også udførte en slags terapeutisk virksomhed. I ét tilfælde opfattede han en ung piges vægning mod at stå op af sin seng som hysteri, han ikke ville befatte sig med. „Hør, nu skal De staa op og det øjeblikkelig. Hvis De ikke er oppe, inden en halv Time, henter jeg en Vogn og kører Dem til Daareanstalten,“ sagde han brutalt til hende. Og hun stod op. I et andet satte han sig tålmodigt ved pigens seng og bad hende gentage trosbekendelsen efter hans fremsigelse af den. Først nægtede hun – så gjorde hun det tøvende – og derefter kom der liv i hende. Kolds indflydelse i dette og lignende tilfælde blev opfattet som nærmest mirakuløs. I virkeligheden bandt han de mennesker, han hjalp, til sin egen autoritet, og det fungerede som kortere- eller længerevarende helbredelse.⁷³

Kold vidste, at angst hører med til et menneskeliv, og at vækkelse kalder den frem. Derfor var han heller ikke bange for at fremkalde sjælekvide, når han syntes, det var nødvendigt. Gennem uhyggelige historier eller ved at forskrække eleverne på anden måde. Men han havde også blik for tilfælde, hvor forskrækkelsen i forvejen var for stor. I den sammenhæng skal hans „*Brev til en tvivlende Pige*“ ses, som han i det sidste Dalum-år lod sprede blandt gamle elever og andre i nød til almindelig opbyggelse.⁷⁴ I dette brev slår Kold fast, at Jesus *har* lidt for alle syndere, og at mennesker derfor ikke skal bekymre sig for meget. Hans tilføjelse, at syndefaldet var forudbestemt, og at menneskets vilje er bundet, faldt teologer for brystet, men Kold ville med disse udtalelser trøste mennesker, der ikke kunne komme til rette med den *frihed*, vækkelsen stillede dem overfor. Derfor lettede han dem med sin faderlige autoritet for byrder, de ikke kunne bære og var derved medvirkende til, at opbruddet fra gammel traditionsbunden tryghed til moderne usikkerhed var til at bære. Han påvirkede dem først og fremmest psykologisk. Så de mandlige elever – både børn og voksne – kunne identificere sig med ham og pigerne acceptere faderautoriteten.

Når den koldske forkyndelse ikke endte i indadvendt sjæledyrkelse, er det, fordi han sætter „kraft“, „drift“ og „lyst“ som formålet med sin opdragelse. Og bestandig giver han sine elever vejledning til at følge åndens veje. Den gode ånd opleves fortrinsvis på visse steder og på visse tidspunkter, siger han. I kirken og når man ellers er alene med sin Gud. Og man kan mærke, om man er på rette vej, fordi dens stemme er af en særlig art og har en særlig virkning. Man skal følge den første indsky-

delse, man får, når man lytter til den, siger han, for den er som regel den rette. Den vil da dukke op igen og igen, og trofasthed mod det første møde med ånden er da kaldet i ens liv. Det var det for ham selv, og det blev det for andre. Den gode ånd er nemlig altid entydig, mens de vildfarne ånders røster er forvirrede og kortvarige. Således lærte han andre, at hjertets renhed er at ville ét. For den sande ånd giver kraft, opfordrer til handlinger og efterlader fred.

At snakke og ikke gøre noget, at digte og ikke handle er tegn på, at alle anstrengelser er forgæves. Derfor kan Kold også komme med en mild tilrettevisning af Grundtvig:

*Grundtvig har sagt, at Kendetegnene paa Guds levende Børn er Beken-
delsen, Forkyndelsen og Lovsangen. Derfor siger vi ogsaa, hvor disse
bryde frem, at der er bleven Liv hos det Menneske.*

*Men det er kun Livstegn. Det er ikke Livet selv. Thi Livet bestaar
ikke i Ord men i Kraft.⁷⁵*

Det er et anstrengende arbejde stadig at være spændt for at skabe et lille
himmerige blandt sine omgivelser, siger Kold. Men anspændelse skal
der til – og handling:

*Dog mange Mennesker når ikke videre end til at blive spændte. De
virker ikke hverken i Gerning eller Ord. De forholder sig digterisk til
Anstrængelsen, som Manden der var ombord paa et Skib, der mødte et
andet, som lige i det samme gik under. Søfolkene satte Baaden ud,
kæmpede med Bølgerne, til de naaede Vraget og frelste dog nogle. Men
denne Mand blev staaende paa Skibet, saa paa det hele, blev greben af
det Store og Skønne i Sømændenes Daad og af det rædsomme i det
andet Skibs Undergang. Hans Følelser fik Ord, og for at fastholde dem
nedskrev han dem paa Papiret. Men Claudius siger: Klyng Poeten op i
Masten.^a*

*Det gælder derfor, at den Spændte anstrenger sig. Thi da skal Sejr
ved Guds hjælp vindes.⁷⁶*

De mennesker, der ikke vil anstrenge sig, er dødbidere, der må skaffes
af vejen på en eller anden måde:

^a Mathias Claudius: Udvalgte skrifter af der Wandsbecker Bote (fordansket ved C. H. Thurah, 1860, s. 137)

Det levende gamle og nye Menneske stræber efter Fuldkommenhed. Ligesom Kristoforus vilde tjene den stærkeste og ikke støttes, før han naaede det, saaledes anvender det levende Menneske sin yderste Kraft for at naa Fuldkommenhedens Maal. Derfor er det Menneske som sætter sig et andet Maal, om det end er næst Fuldkommenheden paa Dødens Sti. Det kan ikke hjælpe at den der har set det fuldkomneste vil sige: det er jo umuligt at naa, og derfor vil jeg ikke anstrenge mig. Han er en Dødbider omend det paa en Maade er sandt, hvad han siger.

Folk sige: de arbejde til en Orden. Naar vi saa spørge dem, hvad de kalde for Orden, da svare de: som andre Mennesker gør. Spørge vi saa, hvad for Mennesker de rette sig efter, enten de flittige eller de dovne, da svare de: aa ja, vi følge saadan en Middelvej. – Men saadanne Mennesker ere en forskrækkelig Byrde paa de levendes Vej og maa derfor skaffes til Side, hvis de ikke faa Lyst at stræbe efter det fuldkomne.⁷⁷

Den, der handler efter fuldkommenhedens mønster, opnår freden, der er over al forstand:

Der er Forskel paa at tiltale Hjertet og at tiltale Følelsen. Mennesket bliver paavirket af Aander og lader sig for det meste drive af dem. Men da der baade indfinder sig gode og onde Aander, er det ikke saa lige at skelne mellem dem. Og det maa vi dog lære, for at ikke den onde Aand i en Lysengels Skikkelse skal forføre os til Ondt. Prøven derpaa er, om Mennesket ved at lytte til Aandens Røst kan faa den milde stille Fred, som overgaar al Forstand og bevarer Hjærter og Tanker i Kristus Jesus, vor Herre.⁷⁸

Paradokset er da, at selv om Kolds udgangspunkt for sin forkyndelse var kampen mod „verden“ i fattigdom, forsagelse og lydighed mod Guds dom over alt menneskeligt, er resultatet af den en stadig kappestrid i denne verden mod mennesker, der ikke er vakt til samme indsigt.

Dette budskab passede som hånd i handske til den generation af fremtidige selvejere i landbrug, håndværk og friskoler, som han fortrinsvis henvendte sig til. De måtte som han selv „ydmyge sig“, give afkald og spare op, hvis de skulle klare sig i det nye konkurrencesamfund. I stadig stræben efter at opnå det uopnåelige: at blive sikker i sin sejr – blev unge og ældre drevet frem til at udføre bedrifter, der havde

med investering, risiko og udsat tilfredsstillelse at gøre. Og forførelsen virkede. Hans elever ønskede at blive som han. Kolds berømteste elev *Klaus Berntsen*, der blev statsminister i en af de første bonderegeringer efter århundredskiftet, beskriver virkningen af sit skoleophold hos Kold således:

Naar saa Halvaaret var til Ende, saa fornåm man en forunderlig Enhed, det var som om vi var Brødre eller Søstre; man kunde høre det paa den livlige Sang, der som Lærkens en Foraarsmorgen hævede sig op over det lave og smaalige, det var som en Røst toned gennem Skolen; man kunde se det paa de klare og milde Øjne, der straaled af Fred og Glæde, hvorfor ogsaa Kold naar Fremmede imod Slutningen af Halvaaret kom og vilde se Skolen gerne udtrykte sig: „Her kan De se, saaledes ser Ansigterne ud her.“

Naar saa Dagen kom da Eleverne skulde forlade Skolen, da var der ikke mange tørre Øjne, man kunde næsten ikke sige Farvel til hinanden, den enkelte kom til at føle sig saa forunderlig lille ved Tanken om at drage bort fra det Samliv, hvor man følte sig baaren af den fælleds Aand, og man spurgte uvilkaarlig sig selv: Hvor skal du faa Held og Naade til at bringe Pust og Glimt af det Aands- og Hjerteliv, du her har levet, ind i dit Hjem, ind i den Kreds, hvori du skal færdes?⁷⁹

AFSLUTNING

Historien om Christen Kold er historien om en vækkelsesprædikant, der i 1830erne holdt gudelige forsamlingsmøder på Mors, og som ud fra den vækkelse, der lå bag hans virksomhed, skabte de danske friskoler og gav den danske folkehøjskole sin blivende form.

Historien om Christen Kold er også historien om den grundtvigske påvirkning, der muliggjorde dette gennembrud. Og endelig er historien om Kold et stykke skolehistorie, fordi han aldrig var blevet fornyer af den danske almueskole og foregangsmand for den danske ungdomsskole uden sammenhæng med det danske skolevæsens behov for reformer i midten af 1800-tallet.

Alle disse sider af Kolds betydning har denne bog handlet om. Beskrivelsen har været formet som en *historie* om en ejendommelig mand og hans bemærkelsesværdige resultater. Bevidst er fortælleformen valgt. Fordi hovedkilden til forståelse af Kolds liv og skolevirksomhed er Vennemødetalen, Kolds fortælling om sig selv, er „historien om Kold“ blevet en fortælling, der udfylder og kommenterer, hvad han selv udelader. Desuden er den letforståelige fortælleform valgt, fordi historien om Kold *er* en spændende historie, og fordi man som forfatter af en bog om Kold skylder ham at skrive folkeligt.

Al historisk forskning er subjektiv, selv om formålet med den er at forsøge at finde de objektive kendsgerninger om fortiden. Dette synspunkt har jeg også villet understrege gennem den titel, jeg har givet min bog. „Historien om Christen Kold“ er *min* opfattelse af hans liv – det lægger jeg ikke skjul på. Den bygger på seks års studier af emnet. Noteapparatet, der „beviser“ mine påstandes rigtighed, giver belæg for min forsknings resultater.

Min interesse for Kold stammer fra min egen forhistorie, før stipendier gav mig mulighed for at dyrke den fuldtids. Som 18-årig var jeg højskoleelev første gang, og siden blev jeg højskolelærer. Fra 1966 til 1973 var jeg lærer på den grundtvigske højskole i Baaring, fra 1973 til 1976 på den socialistiske højskole i Kolding. Tilsammen gav de 10 år

mig praktiske erfaringer om højskolens muligheder og betydning. Fra jeg første gang opholdt mig på en højskole, hørte jeg tale om Kold og Grundtvig som højskolens fædre. Den ene var praktikerens, den anden teoretikerens fik jeg at vide – og således var de i forening ophavet til den danske folkehøjskole. At der skulle to fædre til at udgøre et ophav, slog mig med forbavselse. Da jeg hørte og læste mere om de to mænds forhold til hinanden, blev jeg klar over, at det var et meget ejendommeligt forhold. Opfattelsen af det spændte fra det synspunkt, at de aldrig havde forstået hinanden til dette, at overensstemmelsen mellem dem var af intuitiv eller nærmest uforklarlig art.

Min egen fordybelse i emnet har ført mig til den konklusion, som fremgår af min historie om Kold, at Grundtvigs højskoletanker fra 1830'erne var revolutionerende i forhold til det samfund, han skrev for. Med den folkelige højskole ville han ikke alene skabe en medborger-skole, hvor „rigets bedste mænd“ kunne lære af hinanden og forberede sig til demokratisk indsats i folkevalgte råd. Han ville også skabe en *kvindelig* skoleform som alternativ til den *mandlige* traditions skoleformer i latinskolerne og på universitetet. Det levende ord, modersmålet skulle oplyse om fædrenes historie, således at den mandlige forstand kunne ernære sig af den kvindelige følelse og den barnlige fantasi.

Den kvindelige skoleform til gavn for voksne mænd blev aldrig en realitet. Grundtvig er højskolens moder, men det blev dens fader – Christen Kold, der fik betydning som grundlægger af folkehøjskolen i det patriarkalske og kapitalistiske samfund, som det udviklede sig efter 1849. Fordi Kold var dybt præget af sin tid, kunne han ikke følge Grundtvigs historisk-poetiske syner. Højskolen fik derfor en anden form og et andet indhold, end Grundtvig havde tænkt sig. Når højskolen alligevel har fungeret – og stadig fungerer – som alternativ til det højere skolevæsen, er det, fordi de var enige om at afvise eksamens- og lektievæsenet og lade undervisningen udfolde sig som foredrag og samtaler om almenmenneskelige emner. Dertil kommer, at Kold ved at forme sin højskole efter en families liv fik den tilført følelsepåvirkninger med omsorg for hver enkelt elev som formål. Han var ikke *alene* den strenge patriark, han var i sin praksis også den kærlige moder. Hvordan det kunne ske, er i historien om Kold blevet forklaret ud fra hans barndoms og ungdoms vigtigste oplevelser.

Kold er psykologisk en sammensat skikkelse – og kun ud fra hans sammensathed mener jeg, hans påvirknings gennemslagskraft kan forstås. Derfor har jeg lagt så stor vægt på at forstå hans væsen som

baggrund for at forstå hans pædagogik. „Alt indefra“ var et af Kolds mange mottoer for sin skolevirksomhed. Jeg har prøvet at følge den „indre“ vej i ham selv for at forklare den udadvendte virkning af hans skole.

Efter seks års fordybelse i fænomenet Christen Kold er jeg stadig dybt fascineret af ham. Tiltrukket og frastødt på én gang.

Hans pædagogiske betydning er at understrege de forælderroller, alle lærere står i over for elever, hvad enten de vil vedkende sig dem eller ej. Som lærer for børn er han stadig et forbillede for den danske skole – både friskolen og folkeskolen. Han minder enhver børneskolelærer om, at lærergerningen ikke blot er et fag men også en personlig forpligtelse. Et kald sagde han selv. Hvordan denne forpligtelse skal indfries, er op til den enkelte at afgøre. Den betyder, at læreren må opfatte barnet som et beslægtet medmenneske på et andet udviklingsstadium end sit eget men med fælles erfaringer. Kolds konsekvenser af denne opfattelse var opposition mod det eksisterende statslige skolesystem. En nutidig følge af hans opgør betyder ikke nødvendigvis en privatisering af det offentlige skolevæsen efter min mening. Men en løsrivelse af det fra ensidig forstandsdyrkelse og målrettet erhvervsorientering.

Som ungdomsskolelærer er Kolds betydning mere problematisk, hvilket skildringen af hans skolesyn har vist. Konklusionen er for mig, at højskoleformen – den udvidede familie – indeholder ansatser både til patriarkalsk dominans og til frigørelse. Det sidste kan ske – og sker – når kønsrollerne tages op til revision på den folkelige højskole, således at mænd bliver sig deres kvindelighed bevidst, og kvinder i højere grad rækker ud over familiens kreds med mandsmod og handlekraft. Så bliver højskolen ikke et lukket reservat, der plejer egne problemer, men den dynamo for samfundsudvikling, som både Kold og Grundtvig ønskede, den skulle være. Og samfundet får den revser, der kan være medvirkende til at ændre det – i antipatriarkalsk og antikapitalistisk retning.

Der er en mærkværdig lighed mellem den stivnede enevælde i 1830erne og den stivnede velfærdsstat i 1980erne. På begge tidspunkter er et gammelt samfundssystem ved at være udlevet. Dengang satte Grundtvig sig til at beskrive, hvordan et folkeligt samfund kunne udvikle sig gennem en ny form for oplysning. Og Kold virkeliggjorde senere nogle nye skoleformer ved at bygge på de folkelige bevægelser, han var udgået fra, nemlig de gudelige forsamlinger. Nu er det borger-

lige samfund, der afløste enevælden, stivnet i ny åndelig armod og økonomisk ufremkommelighed. Kun gennem folkelige bevægelser – græsrodde kaldet – kan nye gennembrud forventes. Det er den politiske lære af historien om Christen Kold.

FORKORTELSER

- Austlid 1951 3. udg. af A. Austlid „Christen Kold“, 1916
CF Christeligt Folkeblad
DK Korrespondance fra og til Danske Kancelli
DKT Dansk Kirketidende
DM Dansk Missionsblad
DV Dannevirke
FA Fyens Avis
FS Fyens Stiftstidende
FT Folketingstidende
H Højskolebladet
HU Højskolens ungdomstid i breve, 1961
Johs. P Johs. Pedersen: Fra friskolens og bondehøjskolens første tid, 1961
KB Det kgl. bibliotek
Kold-P J. Kold-Pedersens udg. af A. Austlid „Christen Kold“, 1951 (henvisning når det drejer sig om originale kilder, Kold-Pedersen har tilføjet Austlids bog)
KU Korrespondance fra og til Kirke- og Undervisningsministeriet
LK Landsarkivet København
LO Landsarkivet Odense
LP J. C. Lindbergs privatarkiv
LT Landstingstidende
LV Landsarkivet Viborg
LÅ Landsarkivet Åbenrå
NKT Nordisk Kirke Tidende
NM Nordisk månedsskrift for folkelig og kirkelig oplysning, 1881
Nygaard 1895 Fr. Nygaard „Kristen Kold“, 1895
OB Om Børneskolen, udg. 1877
P Christen Kolds privatarkiv

RA Rigsarkivet
RT Rigsdagstidende
TAA Thisted Amtsavis og Avertissementstidende
Vt Vennemødetalen („Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. september 1866“, 1866)

Forord

Noter

1. Jørgen Bukdahl: *Højskolen i skiftende tider*" (Højskolen til debat 1961, s. 56 f.) De to andre citater i forordet er fra sm. s. 62 og 67

Christen Kold og hans skoler

EN GUEDELIG FORSAMLING 1837-1838

Litteratur

OVERSIGTSVÆRKER

Bugge, K. E.: *Skolen for livet*, 1965

Den danske kirkes historie, bd. VI, 1954 ved Hal Koch

Grundtvig, N. F. S.: *Værker i udvalg* ved Georg Christensen og Hal Koch, bd. 2, 3 og 4, 1941-43

Grundtvigs skoleverden i tekster og udvalg, bd. I-II ved K. E. Bugge, 1968
Koch, Hal: *Grundtvig*, 1944

Lindhardt, P. G.: *Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark*, 1951

Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede, Bd. V, De senere jyske vækkelser ved Frands de Overgaard og Anders Pontoppidan Thyssen, 1968

TRYKTE BØGER OG AFHANDLINGER

Banning, Knud: *Degnekristne*, 1958

Baagø, Kaj: *Magister Jacob Christian Lindberg*, 1958

Borgen, S.: *Til minde om O. P. Holm Larsen*, 1873

Brammer, G. P.: *Et Par Ord om gudelige Forsamlinger 1837*

Brammer, G. P.: *Lærebog i Didactik og Pædagogik*, udarbejdet især med Hensyn til det danske Almueskolevæsen, 1838

Det kirkelige Vennemøde i København 10. og 11. September 1866 ved K. Køster, 1866

Folkets genmæle, Grundtvigs skelsættende oprørsskrift Kirkens Genmæle og fire artikler om Grundtvigs kirkelige anskuelse i vor tid af Poul Engberg, Karen Marie Mortensen, Mogens Lindhardt og Helge Noe-Nygaard, 1983
Jensen, Elle: *Herrnhutismen i Han Herred og Thy*, *Historisk Aarboeg* for

Thisted Amt 1944-46

Kristiansen, Egon: Snedsted seminariums kirkelige og folkelige betydning på
egnen. Historisk Aarvog for Thy og Mors og V. Han Herred, 1978

Kvolsgaard. C. M. C.: Seminariet i Snedsted og Ranum, 1898

Larsen, Peter: En kort Afhandling om gudelige Forsamlinger, 1837

Lundbye, Jørgen: Herrnhutismen i Danmark, 1903

Nygaard, Fr.: P. K. Algreen og J. K. Sørensens Levnedsløb, 1883

Nygaard, Fr.: Kristenlivets Vækkelsehistorie på Mors og omegn, Nordisk
Månedsskrift I-II, 1881

Nygaard, Fr.: Kristen Kold, I-II, 1895

Schrøder, Ludvig: Ole Peter Holm Larsen Skræppenborg, 1875

Sørensen, Rasmus: Et par Ord om gudelige Forsamlinger, 1832

Sørensen, Rasmus: Hvad er den hellige almindelige Kirke? 1841

Sørensen, Rasmus: Hvad er Religionsfrihed? 1836

Sørensen, Rasmus: Ja, Troen er virkelig ogsaa en Skolesag, 1836

Sørensen, Rasmus: Mit Levnetsløb, 1848

Sørensen, Rasmus: Rasmus Sørensens og Peter Larsen Skræppenborgs Rejse i
Jylland, 1837

Uttenhöfer, V.: Zinzendorff und die Frauen, 1919

TIDSSKRIFTER OG AVISER

Nordisk Kirke Tidende, 1833-37

Randers Amts Avis, 1837

Thisted Amtsavis og Avertissementstidende, 1837-38

UTRYKT MATERIALE

Christen Kolds privatarkiv (RA)

J. C. Lindbergs privatarkiv (KB)

Korrespondance fra og til Danske Kancelli 1837-38 (RA)

Landsarkivet i Viborg (Morsø Herreds indkomne Breve 1837)

Noter

1. NKT 1837, nr. 24 (21/5) sp. 373 „Kirkelige og literære Efterretninger.
Morsø. Om P. Larsen fra Skræppenborg og Iver Pedersen fra Handbergs
besøg i Solberg.“
2. Brev fra Peter Larsen Skræppenborg til E. Mau, 16/12 1837 LP
3. TAA 1837, nr. 20 (22/2) s. 84
4. Fr. Nygaard: Kristenlivets vækkelsehistorie på Mors og omegn i den
første halvdel af vort hundredår, NM 1881 II, s. 333
5. TAA 1837, nr. 42 (14/4) s. 171
6. Cirkulære om gudelige Forsamlinger paa Fyn, 1824
7. TAA 1837, nr. 50 (2/5) s. 203

344 *Noter til En gudelig forsamling*

8. NKT 1833, nr. 1 (4/1) sp. 2f
9. H. N. Clausen: Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus, 1825
10. udg. af biskop N. E. Balle 1798
11. Erik Pontoppidan: Sandhed til Gudfrygtighed, 1737
12. C. Bastholm og N. E. Balle: Lærebog i den evangelisk-christelige Religion, 1791
13. Lærebog i Didactic og Pædagogik – udarbejdet især med Hensyn til det danske Almueskolevæsen, 1838
14. Dagen, 1837, nr. 51 (1/3) s. 1
15. NKT 1837, nr. 10 (5/3) sp. 160
16. NKT 1837, nr. 24 (21/5) sp. 372ff
17. TTA 1837, nr. 54 (11/5) s. 218ff
18. TTA 1837, nr. 60 (22/5) s. 242ff, cit. s. 242 sp. 2
19. Randers Amts Avis 1837, nr. 69 (27/5) s. 3. Fr. Nygaard mener (NM 1881 II s. 412), at 'bon sens' rimeligvis er pastor Dalhoff fra Nyk. Mors. Den refererende måde, 'bon sens' omtaler pastor Dalhoff på tyder ikke umiddelbart på dette. Han kunne også være identisk med Poul Henriksen i Flade, der jo blev kaldt „Morslands Voltaire“.
20. NKT 1837, nr. 28 (18/6) sp. 436
21. DK 1837 1. Dep. M 1225 nr. 2013 – Kanc. til biskop F. 20/5
22. DK 1837, 1 Dep. M 1182 nr. 1448, Kanc. til biskop F. 23/5
23. DK 1837, 1 Dep. M 1225 nr. 2013, biskop F. til forst. Br. 26/5, Br. til Alg. 30/5, Br. til Kanc. 3/6
24. DK 1837, 1 Dep. M. 1225 nr. 2013, Alg. til Br. 1/6
25. DK 1837, 1 Dep. M 1225 nr. 2013, biskop F. til Kanc. 27/6
26. DK 1837, 1 Dep. M 1225 nr. 2013, Kanc. til biskoppen i Aalborg 22/7
27. Nygaard i NM 1881 II s. 347f
28. DK 1837, 1 Dep. H 17 nr 2223, Rummelhoff til Kanc. (gennem Faye) 26/5
29. DK 1837, 1 Dep. H 17 nr 2223 (Faye til Kanc. 3/6)
30. DK 1837, 1 Dep. H 17 nr. 1674 (Kanc. til biskoppen 15/6)
31. se note 28 (biskop F. til Kanc. 25/7)
32. se note 28 (provst S. til Kanc. (gn. biskoppen) 19/7)
33. DK 1837, 1 Dep. H 17 nr. 3285 (provst S. til Kanc. 2/11)
34. DK 1837, 1 Dep. H 17 nr. 3285 (Kanc. til provst S. 2/12)
35. Morsø Herred Provstis indkomne Breve 1837 LV (amtmand F. til provst S. 9/12)
36. DK 1838, 1 Dep. Henlagte Sager N 474 (Kanc. til provst S. 24/1)
37. DK 1838, 1 Dep. Henlagte Sager N 474 (provst S. til Kanc. 17/2)
38. NKT 1835 nr. 25 (20/6) sp. 393ff, („Dansk, historisk Skole“)
39. Historisk Børne-Lærdom, 1829, Krønike-Riim til Børne-Lærdom 1829, Saxo-oversættelsen I-II, 1818-22 og Snorre-oversættelsen I-III, 1818-22
40. NKT 1835, nr. 45 (7/11) sp. 705ff

41. NKT 1835, nr. 47 (21/11) sp. 737ff („Om Skolen“)
42. NKT 1836, nr. 4 (24/1) sp. 49ff („Hvad er en luthersk catechetisk Skole?“)
43. NKT 1836, nr. 5 (31/1) sp. 67ff
44. NKT 1836, nr. 19 (8/5) sp. 289ff („Hvorvidt Troen er en Skolesag. Et Brev til N. F. S. Grundtvig“)
45. NKT 1836, nr. 33 (14/8) sp. 513ff („Amen i Kirken“)
46. NKT 1837, nr. 26 (4/6) sp. 401ff, cit. s. 41 sp. 411 og sp. 406
47. Det danske Fiirkløver, 1836, Til Nordmænd om en norsk Høiskole, 1837, Skolen for Livet, 1838
48. Nygaard i NM 1881 II, s. 244
49. sm. s. 246
50. sm. s. 247
51. sm. s. 331
52. sm. s. 332
53. sm. s. 362f
54. sm. s. 362f
55. sm. s. 362f
56. sm. s. 415
57. Rasmus Sørensen og Peter Larsen Skræppenborgs Reise i Jylland fortalt af Rasmus Sørensen, 1837, s. 6
58. sm. s. 20f
59. Kaj Baagø: Magister Jacob Christian Lindberg, 1958, s. 283f
60. sm. s. 284
61. Nygaard i NM 1881, II s. 407
62. sm. s. 369
63. NKT 1837, nr. 27 (11/6) sp. 426f og 429f
64. NKT 1838, nr. 33 sp. 514f
65. f.eks. Niels Mikkelsens tungsindige kone i Solbjerg og Ane Søndergaard gift med Kr. Madsen i Bjærgby, Nygaard 1895 I s. 52, jvf. Kold til Ane Søndergaard 29/3 1839, P læg 14, Nygaard s. 86
66. Vt citeres efter originaludgaven i Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. September 1866 ved K. Køster, 1866 s. 45-74
67. Vt s. 46
68. Vt s. 54f
69. jvf. note 65 om Kolds samtale med kvinderne på Mors
70. nidvisen, der blev sat i omløb om Kold, fra Nygaard i NM 1881, II s. 435, se Søren Støvrings mundtlige beretn. til Nyg. P læg 21
71. Bl.a. Albrekt Sørensen (provst Sørensen søn) til Nygaard 1880, P læg 20.3. Kold fortalte Niels Mikkelsens kone om sin vækkelse men også om fornødelsen som „Verdensbarn“, da han var kæreste med Else, der havde „de 99 Kærester“ men „dejlig var hun.“ „Og saa tog han sig en Pris med vemodig Eftertænkksomhed og redte sit Haar med megen Omhu. Han havde en dejlig Hanekam, jeg kunde ikke faa mit Haar til at sidde saa

skønt.“

72. P læg 8

73. Vt s. 56

74. Brev fra L. D. Hass til J. C. Lindberg, LP

EN GRUNDTVIGSK KREDS 1838-41

Litteratur

OVERSIGTSVÆRKER

Den danske kirkes historie, bd. VII, 1954 ved Hal Koch

Grundtvig, N. F. S.: Værker i Udvalg, bd. 4 og 5, 1943-48 ved Georg Christensen og Hal Koch

Larsen, Joakim: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-98, 1899

Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede, Bd.

VII, Vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland 1815-1850, 1977 ved Anders Pontoppidan Thyssen

TRYKTE BØGER OG AFHANDLINGER

Af Christen Kolds Dagbog paa Smyrnarejsen, meddelt af Harald Holm, 2. udg. 1944

Austlid Andreas: Christen Kold, 3. udg. ved J. Kold-Pedersen 1951

Birkedal, Vilhelm: Personlige Oplevelser i et langt Liv, I-III, 1890-91

Brammer, G. P.: Det hellige Land, 1835

Brammer, G. P.: Lærebog i Didactik og Pædagogik udarbejdet især med Hensyn til det danske Almueskolevæsen, 1838

Brammer, G. P.: Tale for Joh. Heinr. Pestalozzis Hundredeaarige Fødselsdag d. 12. Januar 1846, 1846

Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. September 1866, ved K. Køster, 1866

Grundtvig, N. F. S.: Mands Minde, udg. af Svend Grundtvig 1877

Ingemann, B. S.: Erik Menveds Barndom, 1828

Ingemann, B. S.: Valdemar den Store og hans Mænd, 1824

Ingemann, B. S.: Valdemar Seier, 1826

Kristiansen, Egon: Snedsted seminariums kirkelige og folkelige betydning på enen. Hist. Aarvog for Thy og Mors og V. Han Herred, 1978

Larsen, Peter: Et Par Ord i Anledning af vores hellige Daabspagt, 1839

Müller, L. C.: Danmarkshistorie, bd. 1-2. 1836-40

Nygaard, Fr.: Kristen Kold, I-II, 1895

Nygaard, Fr.: Kristenlivets vækkelsehistorie på Mors og Omegn, Nord. Månedsskr. 1881 I

Plum, F. Om Pestalozzis Læremaade, 1803

Sørensen, Rasmus: De bibelske Historier og bibelske Lærdomme eenfoldig

fortalt for Børn og Folket, 1835
Strøm, C. L.: Den pestalozziske Elementarundervisnings Hovedpunkter udvik-
lede i en Recension over Steinmüllers Bemærkninger om Pestalozzi, 1804

TIDSSKRIFTER OG AVISER

Dannevirke 1838-56
Nordisk Kirke Tidende 1834-40
Ribe Stifts Adresseavis 1836

UTRYKT MATERIALE

Christen Kolds privatarkiv (RA)
J. C. Lindbergs privatarkiv (KB)
Korrespondance fra og til Danske Kancelli 1836-40 (RA)
Landsarkivet i Åbenrå (Mjolden præstearkiv, Severin Sørensens bog om L. D.
Hass)

Noter

1. NKT 1834, nr. 27 (5/7) sp. 459f
2. Hass til Lindberg 1835 (uden dato) LP
3. Anordning af 29/7 1814 for Almueskolevæsenet paa Landet, § 25
4. DK 1836, 1 Dep. nr. 1488 (Kanc. til biskoppen 24/5)
5. DK 1836, 1 Dep. nr. 1488 (Hass til provst Koch 20/4)
6. Hass til Lindberg 22/4 1836, LP
7. Ribe Stifts Adresseavis 1836, nr. 77 og nr. 84
8. Hass til Lindberg 21/11 1836, LP
9. Den jyske Stænder Tidende 1836, nr. 13, refereret i NKT 1836, nr. 24 sp. 373f, nr. 31 sp. 493ff, nr. 41 sp. 649ff, nr. 42 sp. 662ff og nr. 43 sp. 675ff
10. DK 1836, 1 Dep. nr. 2575 (beboerne i Forballum til provst Koch 14/7)
11. som 10. (biskoppen til Kanc. 27/8)
12. som 10. (provst Koch til Kanc. 14/7)
13. som 10. (beboerne i Forballum til Kanc. 15/12 -35)
14. som 10. (Randrup skolekom. til provst K. 18/12 -35)
15. som 10. (Kanc. til beboerne i Forb. 23/9 1836)
16. DK 1837, 1 Dep. nr. 170 (beboerne i Forb. til Kanc. 28/10 1836)
17. som 16. (Skoleidir. for Løe og Møgeltønder Hrd. til Kanc. 30/11 1836 og Kanc. til skoleidir. 21/1-37)
18. DK 1838, 1 Dep., nr. 2054 (Skolekom. til Knud L. Knudsen 24/5 1838)
19. som 18. (Knud L. Knudsen til skoleidir. 2/6-38)
20. som 18. (provst K. til Kanc. 26/7-38)
21. som 18. (Kanc. til skoleidir. 15/8 1838)
22. DK 1840, 1 Dep. nr. 2143 (Provst K. til biskop M. 23/1 1840)
23. som 22. (Biskop M. til spr. Hass 29/1 1840)

348 *Noter til En grundtvigsk kreds*

24. som 22. (Hass til biskop M. 5/2 1840)
25. som 22. (Kold til biskop M. Vedl. H's brev, se 24)
26. Mjolden præstearkiv, Kopibog og Forhandlingsprotokol for Mjolden og Randrup Sogns Skolekommission 1829-1855 LÅ
27. DV 1839 nr. 41 (28/3) s. 3 og nr. 51 (6/6) s. 4 og nr. 52 (13/6) s. 4, „Nogle Ord om Almueskolevæsenet i Danmark“ af spr. H. P. G. Koch, Vodder. Kolds artikel DV 26/2 1840 s. 1, gengivet Kold-P s. 36-39
28. om Brammers interesse for den svejtsiske pædagog J. H. Pestalozzi (1746-1827), se „Ungdomsliv“ 1884, s. 132, hvor Br. nævner, at han som lærer på v. Westens institut (1822-26) havde noget „pestalozzisk“ ved sig, kærlighed og tillid til børn og unge, ligeledes „Lærebog i Didactic og Pædagogik“, 1838, hvor P. omtales positivt i indledningen (s. 9f) som selvopofrende lærer for almen, og fordi han gav en anskuelig undervisning i overensstemmelse med sjæleevnernes udvikling. Hans indflydelse i bogen ses flere steder, bl.a. i kap. „Almindelig Didactic“ s. 35, hvor det understreges, at undervisningen skal dreje sig om sanselige indtryk, før abstrakte lærdomme kan indprentes (sml. Kolds evner som regnelærer, se s. 141 og Johan Østergaards erindringer om Kold fra Sdr. Felding, P læg 20.3) og i underkapitlet „Om den dialogiske Methode“ s. 109f, hvor Br. opfordrer læreren til at tage børnene med ud i naturen, så sanserne, fantasien og legemets kræfter kan udvikles. Se også litt.listen, Br.'s tale for P. i 1846.

Egon Kristiansen argumenterer i sin afhandling „Snedsted seminariums kirkelige og folkelige betydning på egnen“ (s. 99) for, at Kolds indlæg i DV fremstiller Brammers forslag til religionsundervisning i „Lærebog i Pædagogik og Didactic“ punkt for punkt. Han nævner slet ikke Hass og kun Grundtvig som en underordnet påvirkning i denne sammenhæng. Brammer fremhæver i sin pædagogik, at Balles lærebog ikke bør bruges til indlæring af mekaniske færdigheder i religion (s. 346), og at børnene skal have lov til at bruge deres egne ord (s. 347) for „at vække Tænksomhed og bevirke en velbegrunder hjertelig Overbevisning af Trossandhederne“ (s. 359). Men han siger også, at svarene på lærerens spørgsmål efter bogen skal kunne gives med bogens ord (s. 361) og gennemgår omhyggeligt, hvordan man kan opnå det gennem 3 kurser i ældste klasse. Hans forslag til religionsundervisning inddeles i a) Forstandsøvelser i moralske og religiøse Begreber, b) Bibelhistorie og c) Sammenhængende kort Udtog af Kristendommen gennem Luthers lille katekismus og Balles Lærebog. Det er kun i gennemgangen af bibelhistorieundervisningen, Kold kan have lært af Brammer. Begge nævner, at først skal enkelte stykker af lærebogen fortælles, dernæst hele bibelhistorien kronologisk. Denne fremgangsmåde kan Kold dog lige så godt have fra Hass og Grundtvig (indl. til Historisk Børnelærdom, 1829). Både Kold og Brammer nævner, at Grundtvigs „Historiske Salmer og Rim til Børnelærdom“ udg. af L.D. Hagen 1832 er anvendelige i religionsundervisningen, men Kold går langt videre i „Spørgsmaal til

en Sagkyndig" i sin Grundtvig-påvirkning ved at fremhæve trosbekendelsen som lærestof og viden om de store mænd, der siden apostlene „paa Historiens Skueplads" har vidnet om Christi Rige.

P. G. Brammer var på mange måder en moderne pædagog ved at fremhæve fortællingens betydning i undervisningen (jvf. hans skolebog „Det hellige Land paa Herrens Tid" (1835) og den livlige lærers indsats som fortæller. Men jeg mener, det er ganske forkert som E. K. at sige, at det var Brammer, der vakte Kold kristeligt og ikke Peter Larsen Skræppenborg, og at Brammer var det direkte forbillede for Kolds egne pædagogiske skrifter. (EK s. 98 og s. 102f)

29. I artiklen skriver Kold (Kold-P. s. 38) „Under Fortællingen er der især taget Hensyn til det gamle og det nye Testaments Forhold til hinanden, at mærke Guds Plan, Eenheden i det Hele; dernæst at kjende Jødernes og enkelts Menneskers Værd og Hensigt fra Historiens skueplads og endelig betragte, hvorledes de gamle Stater begyndte deres Rolle, spillede den og faldt og deri see Guds Plan til Menneskehedens Uddannelse og Frelse." Udtalelsen viser, at Kold kender både „Historisk Børnelærdom", det historiske kort „Tidens Strøm" med forklaringer (begge fra 1829) og måske også 1. bd. af Grundtvigs „Haandbog i Verdenshistorie" fra 1833, som dog først får afgørende pædagogisk betydning for ham senere.
30. DV 1840 nr. 55 (8/4) s. 1f „Svar fra en Sagkyndig"
31. Hass til Lindberg 19/4 1840, LP
32. DV 1840 nr. 59 (22/4) s. 23 „Et Par Ord til Jyden i Sjælland"
33. Rasmus Sørensen: De bibelske Historier og bibelske Lærdomme eenfoldig fortalt for Børn og Folket, 1835
34. se note 22 (Skoledir. til Kanc. 12/3 1840)
35. Fr. Nygaard refererer i sin bog Kristen Kold 1895, I s. 98 en anekdote, der skal vise, hvor urimeligt uforstående provst Koch var over for Kold. (Han befalede ham at lære børnene Balles lærebog udenad uden at ville tage stilling til, om det var nyttigt eller ej) og karakteriserer ham kort som rationalist med den illustrerende oplysning, at han i en langfredagsprædiken beklagede, at Jesus skulle dø i sin blomstrende alder. Samme oplysning har A. Austlid i bogen „Christen Kold", 3. udg. ved J. Kold-Pedersen, Kbh. 1951, s. 34
36. se 22. og 39.
37. se 22. (Provst K. til biskop M. 13/3 1840)
38. se 22. og 39.
39. se 22. (Biskop M. til Kanc. 31/3 1840)
40. Nygaard 1895 I s. 99 og Vilhelm Birkedal „Personlige Oplevelser i et langt Liv", 1890-91, II s. 190
41. se 22. (Kanc. til biskop M. 21/5 1840)
42. NKT 1840 nr. 14 (5/4) sp. 225, cit. sm. sp.
43. NKT 1840 nr. 11 (15/3) sp. 186f

350 Noter til En grundtvigsk kreds

44. NKT 1840 nr. 44 (29/11) sp. 705ff, cit. sp. 707, 708ff, 710f Cit. sp. 708ff svarer til Kolds udtryk i Vt s. 62: „Da nu Provsten kom og spurgte mig, om jeg havde seet, at Lærebogen skulde læres udenad, svarede jeg, at jeg netop havde seet, at den ikke skulde læres udenad, thi det var netop den højere Religionsundervisning, som jeg vilde, og Udenadslæsningen af Bogen maatte ikke staae den ivejen. Dermed blev der ikke talt videre om den Sag, jeg fortsatte min Undervisning i den Tid, jeg var der, men da jeg skulde til at søge Embede, fik jeg Afslag allevegne;“ Bemærk Kolds sammentrækning af begivenhederne med sig selv som centrum!
45. At Kold selv følte, at Balle-sagen var Hass' sag lige så meget som hans egen, viser et brev, han 17/9 1840 sender Algreen, i hvilket der står: „I Anledning af Sagen om Lærebogen har Kancelliet ingen Irettesættelse givet Pastor Hass for sin drøje Erklæring, og siger, se allernødigtst Skrivelse, i meget hulde men ogsaa meget ubestemte i sig selv modsigende Udtryk at Lærebogen skal – naa jeg tænker I snart læser den i Nordisk Kirketidende. For fire Aar siden havde de sat os i Band for saadant Sludder, altsaa som sagt: vi gaar frem.“ P læg 8
46. Hass til Lindberg 18/1 1839 LP
47. NM 1881 I, s. 51ff
48. NKT 1839 nr 25 (23/6) sp. 465ff, nr. 46 (17/11) sp. 812ff, nr. 47 (24/11) sp. 845ff, nr. 48 (1/12) sp. 856ff og nr. 2 (13/1) sp. 29ff
49. NKT 1840 nr. 11 (15/3) sp. 177ff og nr. 12 (22/3) sp. 195ff
50. DK 1839 1 Dep. Henlagte Sager 323 o
51. som 50.
52. Hass til Lindberg 5/12 1839 (LP), se også A. Pontoppidan Thyssen: Vækkelserne bd. VII s. 228f
53. Peter Larsen: Et Par Ord i Anledning af vores hellige Daabspagt, 1839
54. Pontoppidan Thyssen: Vækkelserne bd. VII s. 411-25 (Tillæg om ritual-adresserne)
55. NKT 1840 nr. 12 (22/3) sp. 195ff, se 49)
56. se 50.
57. Kold regnede sig for grundtvigianer på dette tidspunkt, jvf. brev til Algreen fra sept. 1839, hvor han skriver om Mynsters ritualforslag, at det vist ikke er så farligt, „for vort Parti bliver hver Dag stærkere saa vi kan vor Gavn til Folkekraft, og desuden gaaer jo alting jævnt godt i vort kære Fædreland blandt det danske Folk, og Grundtvig siger, som Luther sagde det: „Du skal tro Guds Ord, naar det fra mit Folk er veget.“ P læg 8
58. „Mands Minde“ udg. af Sv. Grundtvig 1877
59. NKT 1838 nr. 8 (25/2) sp. 122f, nr. 11 (18/3) sp. 176, nr. 43 (28/10) sp. 675ff og nr. 48 (2/12) sp. 751, 1839 nr. 50 sp. 911ff og nr. 51 (22/12) sp. 913ff, 1840 nr. 7 (23/2) sp. 123
60. NKT 1839 nr. 28 (14/7) sp. 526ff
61. NKT 1839 nr. 35 (2/9) sp. 628ff, „Om Skolen i Danmark“

62. NKT 1839 nr. 39 (30/9) sp. 697f
63. DV 1839 nr. 33 (31/1) s. 5
64. DV 6/2 1841
65. initiativet er en af baggrundene for oprettelsen af Rødding højskole i 1844, af hvis bestyrelse bl.a. Knud L. Knudsen bliver medlem.
66. Vt s. 56
67. B. S. Ingemann: „Valdemar den Store og hans Mænd“ 1824, cit. efter 10. udg. 1895 s. 253, jvf Vt s. 56f (Kold gør Ingemanns ord „kan“ til „skal“!)
68. B. S. Ingemann: Valdemar Seier, 1826
B. S. Ingemann: Erik Menveds Barndom, 1828
69. Vt s. 56
70. Vt s. 57
71. Vt s. 57
72. Vt. s. 57ff
73. Kold kendte L. C. Müller personligt. Hans Danmarkshistorie (bd. 1-3, 1836-40) blev anbefalet i NKT som skolebog. Se også Nygaard 1895 I s. 94
74. optegnelser efter J. L. Knudsens mundtlige beretning til Fr. Nygaard, P læg 21
75. J. L. Hagen til Kold 10/6 1842, P læg 8. Nygaard 1895 I s. 121f
76. „Spørgsmaal til en Sagkyndig“, DV 1840, nr. 43 (26/2) s. 1, jvf. 27. og s. 83f
77. „Af Kolds Dagbog paa Smyrnarejsen“ ved H. Holm, 2. udg. 1944 s. 66 og Nygaard 1895 I s. 125f
78. oplysningerne om Kolds forhold til familien Knudsen fra J. L. Knudsens beretning til Fr. Nygaard, P. læg 21
79. se 77. og Nygaard 1895, I s. 108
80. Hass til Lindberg dec. 1839, LP
81. Severin Sørensens utrykte afhandling om L. D. Hass, LÅ
82. se 79.
83. Vt s. 63

REJSEN TIL SMYRNA 1841-1847

Litteratur

TRYKTE BØGER OG AFHANDLINGER

- Af Christen Kolds Dagbog paa Smyrnarejsen ved Harald Holm, 1. udg. 1888, 2. udg. 1944.
- Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar, red. af E. J. Borup og Fr. Nørgaard, 1939
- Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. September 1866, ved K. Køster, 1866
- Eskesen, Morten: Ludvig Müllers Saga, 1907

Grundtvig, N. F. S.: Værker i Udvalg bd. 3 og 5 ved Hal Koch 1942 og 1944
Nygaard, Fr.: Kristen Kold, I-II, 1895
Rejsen til Smyrna, Christen Kolds dagbog 1842-1847, udg. af Hanne Engberg,
1979
Schrøder, Ludvig: Den nordiske Folkehøjskole, 1905

TIDSSKRIFTER OG AVISER

Dansk Folkeblad 1881
Dansk Missionsblad 1842-47
Den danske Højskole 1900-01
Nordisk Kirke Tidende 1835

UTRYKT MATERIALE

Kolds privatarkiv (RA)
J. C. Lindbergs privatarkiv (KB)
Det danske Missionselskabs arkiv (RA)
Landsarkivet Åbenrå (Sev. Sørensens bog om L. D. Hass)
Landsarkivet København (Kbh. Politidirektørs Arkiv)

Noter

1. Kold til Algreen 21/4 1838, P læg 8
2. Morten Eskesen: Ludvig Müllers Saga, 1907, s. 148
3. Hass til Lindberg, feb. 1840, LP
4. NKT 1835 nr. 37 (12/9) sp. 577ff, „Noget om Missionsvæsenet i Almindelighed og om Missionærene Joseph Wolff og Gützlaff i Særdeleshed“
5. Det danske Missionselskabs arkiv, kasse nr. 80 ang. „Missionærer i andre Selskabers Tjeneste“ og Sev. Sørensen: L. D. Hass, LÅ. Se også J. F. Fenger: „Dansk Missionselskab og Præsten Hass“, Dansk Missionsblad, 1842, juni nr. 6. s. 42 sp. 1
6. Sev. Sørensen: L. D. Hass, LÅ
7. Nygaard 1895 I s. 116 og P læg 18 (Kolds svendebrev)
8. Kold til Algreen 26/3 1842, P læg 14
9. Kold til Knud L. Knudsen, „Af Christen Kolds Dagbog paa Smyrnarejsen“, 2. udg. 1944, s. 68 og „Rejsen til Smyrna“, 1979 s. 85
10. se note 8.
11. se note 6.
12. Københavns Politidirektørs Arkiv 1839-47, I 41 Gr. E, LK
13. DM 1842 nr. 9 (sept.) s. 67 sp. 2
14. DM 1842 nr. 10 (okt.) s. 77 sp. 2
15. Harald Holm udgav dagbogen i 1888, først som føljeton i Fyns Tidende siden som særtryk af sm. avis. I begge tilfælde i forkortet form. 2. udg. af Harald Holms uddrag blev udgivet i 1944 af Ernst J. Borup med et tillæg

bestående af nogle flere Kold-digte samt erindringer om ham fra rejsen. I 1979 udgav jeg dagbogen uforkortet under titlen „Rejsen til Smyrna – Christen Kolds dagbog 1842-1847“. I det følgende vil der blive henvist til denne udgave.

16. Det danske Missionssselskabs arkivkasse nr. 80, forhandlingsprotokollen vedr. pastor Hass og hans udsendelse, brev fra J. F. Fenger til missions-selskabet 15/4 1842. (KB)
17. „Rejsen til Smyrna“ s. 22
18. sm. s. 18.
19. sm. s. 55
20. sm. s. 46
21. sm. s. 62
22. sm. s. 88
23. sm. s. 90
24. sm. s. 95
25. sm. s. 98
26. sm. s. 106
27. sm. s. 112. De sidste 3 af digtets 15 vers
28. sm. s. 115. Det sidste af digtets 7 vers
29. sm. s. 115
30. sm. s. 121 og s. 135
31. sm. s. 135
32. sm. s. 122
33. sm. s. 127
34. sm. s. 137
35. sm. s. 138
36. sm. s. 138 og 139
37. sm. s. 139
38. sm. s. 139
39. sm. s. 141 og note 16, brev fra L. Göricke til J. F. Fenger 13/4 1847
40. Chr. Lüth i Den danske Højskole, 1900-01, s. 74 genoptrykt i „Af Christen Kolds Dagbog paa Smyrnarejsen“, 2. udg. 1944, s. 131 og M. J. Faber i Nygaard 1895 I, s. 160 genoptrykt i ovennævnte udg. af dagbogen s. 135.
41. Trykt i Nygaard 1895 I s. 154f (Ikke bevaret i P)
42. DM 1845 nr. 2 (feb.) s. 11
43. DM 1843 nr. 7 (juli) s. 54 og Sev. Sørensen om Hass i LÅ
44. først omtalt i „Christelige Prædikener eller Søndagsbogen“ bd. III 1831, siden fuldt udfoldet i „Christenhedens Syvstjerne“ 1860 (optryk fra Dansk Kirketidende 1854-55)
45. DM 1846 nr. 1 (jan.) s. 4 og 1847 nr. 7 (juli) s. 50, tillige Sev. Sørensens utrykte bog, LÅ
46. Hass til Fenger 17/2 1847, Dansk Missionssselskabs arkiv, kasse nr. 80 og DM 1847 nr. 7 (juli) s. 50

47. DM 1847 nr. 8 (aug.) s. 60
48. Hass til Th. Fenger 14/6 1849, Dansk Missionssselskabs arkiv, kasse nr. 80
49. Vt s. 63f
50. Lars Frederiksen: Friskolens historiske Udvikling, Dansk Folketidende 1881, nr. 31-36 (afsnit IV: Kold i Smyrna) og Chr. Hansen i Vestkysten 31/10 1951
51. se 50, samt Hans Petersens beretning til Fr. Nygaard 1875 (tre breve) P læg 20.1. og Fr. Nygaard 1895 I s. 150.
52. Jens Lassen Knudsen til Kold 18/6 1846, P læg 9 og Nygaard 1895 I s. 157.
53. P læg 17 (Diverse manuskripter, incl. dagbogen)
54. Nygaard 1895 I s. 163, Ludvig Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole, 1905, s. 108 og Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar, red. af E. J. Borup og Fr. Nørgaard, 1939 s. 159

DEN NATIONALE VÆKKELSE OG DEN POLITISKE FRIHED 1847-1849

Litteratur

OVERSIGTSVÆRKER

- Kålund-Jørgensen, F. C.: Grundlovens skoleparagraf, dens tilblivelse og skolehistoriske placering (Hist. Tidsskr. 1955, 11 række, 4 bd. s. 449-81)
- Neergaard, N.: Under Junigrundloven I, 1848-1866, 1892
- Politikens Danmarkshistorie, bd. 11 1830-70, 1964 ved Roar Skovmand

TRYKTE BØGER OG AFHANDLINGER

- Austlid; A.: Christen Kold, 3. oplag 1951 ved J. Kold-Pedersen
- Bagge, P.: D. G. Monrads Statstanker, 1936
- Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. September 1866 ved K. Køster, 1866
- Højskolens Ungdomstid i breve I-II, 1961 ved Roar Skovmand
- J. N. Madvig, et mindeskrift, 1957 ved P. Bagge og P. Krarup
- Lauritsen, P.: D. G. Monrad, 1950
- Nyegaard, L.: Vilhelm Birkedal I-III, 1895-1915
- Nygaard, Fr.: Kristen Kold I-II, 1895

TIDSSKRIFTER OG AVISER

- Christeligt Folkeblad 1846-48
- Dansk Kirketidende 1846-49
- Dansk Missionsblad 1842
- Husvennen 1894

Noter

1. P læg 9, Nygaard 1895 I s. 159
2. P læg 9, Nygaard 1895 I s. 163
3. DM 1842, nr. 5 og nr. 7, L. Nyegaard: Vilhelm Birkedal I, 1895, s. 271f, DKT 1846 (for okt. 1845), CF 1846, nr. 1
4. Nygaard 1895 I. s. 166f
5. De tre diskussioner, der overlapper hinanden, føres af bl.a. N. F. S. Grundtvig: „Folkelighed og Christendom (DKT okt. 1847), Th. Fenger og Fr. Helveg i sm. nr., J. V. Bloch: „Om det almindelige Skolevæsen i Danmark“ (CF 22/11-1846), L. C. Müller: „Om Undervisningen i vore Almueskoler“ (DKT 17/6 og 24/6 1849), N. F. S. Grundtvig: „De helliges Samfund“ (DKT 1847-48, nr. 110) og Vilhelm Birkedal: „Rejsebetragtninger“ (CF 18-47, nr. 15, 27 og 41)
6. V. Birkedal i „Rejsebetragtninger“, CF 1847, nr. 15, 27 og 41
7. Rasmus Sørensen: Hvad er Aarsagen til den tiltagende Svækkelse? (om afholdsbevægelsen), 1841, redaktør af „Almuevennen“ 1842-43 sm. med I. A. Hansen, „Indbydelsesforslag til at oprette en Undervisningsanstalt for voksne Bønderkarle“, 1843. I efteråret 1848 startede han i Uldum en højskole men måtte opgive den nogle måneder efter.
8. D. G. Monrad, senere kultusminister, biskop og konseilspræsident, C. C. Hall, senere kultusminister, F. M. Knuth, senere udenrigsminister, Fr. Barfod, senere historisk forfatter.
9. Vilh. Birkedal: „Om Stænderforsamlingerne i Roskilde angaaende Sognebaandsløsning“, 1839, „Danmarks Nutid, Fortid og Fremtid“, 1842, „Kirkeaarets Evangelierække“, 1843
10. L. Nyegaard: Vilhelm Birkedal I. s. 100-350
11. L. Nyegaard: Vilhelm Birkedal I. s. 364
12. CF 9/4 1848
13. CF 16/7 1848 og 10/1 1847
14. C. A. Tyregod: „Jelling-Seminarister i Krigsaaet 1848“, Husvennen 1894, nr. 43 s. 339
15. se 14. nr. 44 s. 348 og Poulsen Dals beretning til Nygaard 1879, læg 21 – Nygaard 1895 I s. 175f
16. Vt s. 64ff
17. Kold til Algreen 4/9 1849, P læg 10, Nygaard 1895 II s. 17f, Kold-P s. 64, HU II s. 167
18. Kold til Algreen 4/9 1849, se note 17

19. Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1849, § 80: „Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov.“
20. samme § 90: „De Børn, hvis Forældre ikke have Evne til at sørge for deres Oplæring, vil erholde fri Undervisning i Almueskolen.“
21. „Jeg veed meget godt, at der endnu er mange, som troe, at Staten er berettiget til at tvinge og afrette alle Børn, under Forudsætning af, at de ellers vilde blive som Vilde, som Fæ, som Dyr, vilde eller tamme ... jeg troer, at naar vi kun gjøre noget for at udbrede folkelig Oplysning og Dannelse, da behøves der ikke saadanne Afretningsanstalter, som Almueskolerne have været ...“ Grundtvig 14/4 1849, Beretningerne om Forhandlingerne paa Rigsdagen, Den grundlovgivende Rigsdagsforsamling I 1848, sp. 2612
22. se 21. sp. 433ff
23. se 22.
24. Algreen til Kold 27/8 1849, P læg 10, Nygaard 1895 II, s. 15f, Kold-P s. 63 f HU II s. 165

SKOLEFORSØGET I RYSLINGE 1849-1853

Litteratur

TRYKTE BØGER OG AFHANDLINGER

- Austlid, A.: Christen Kold, 3. udg. ved J. Kold-Pedersen
- Bjerg, Sv.: Fortællingen i Christen Kolds pædagogiske teori, Religion 1981, Medd. fra rel.lærerforeningen, sept. 81/nr. 2
- Brammer, G. P.: Lærebog i Didactik og Pædagogik udarbejdet især med Hensyn til det danske Almueskolevæsen, 1838
- Børresen, C. L.: Om Almueoplysning, 1841
- Børresen, C. L.: Om de nødvendige Forandringer i Borger- og Almueskolevæsenet foranlediget ved en Prisopgave fra Fyens litteraire Selskab, 1850
- Det kirkelige Vennemøde i København 10. og 11. september 1866, ved K. Køster, 1866
- Faber, N.: Forsøg til et Overblik over Almueskolevæsenet i Danmark, 1832
- Gad, K.: Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole? 1833
- Jensen, J.: Vink for Forældre og Opdragere, 1837
- Kold, Kristen Mikkelsen: Om Børneskolen 1850, udg. af Harald Holm 1877
- Kristiansen, Egon: Snedsted seminariums kirkelige og folkelige betydning på egnen. Hist. Aar bog for Thy og Mors og V. Han Herred, 1978.
- Monrad, Johs.: Vilhelm Birkedal, 1915
- Nygaard, L.: Vilhelm Birkedal, I-II, 1895-1915
- Nygaard, Fr.: Kristen Kold I-II, 1895
- Pedersen, Johs.: Fra friskolens og bondehøjskolens første tid, Kirkehist. Studier, 11 række, nr. 11, 1961

Noter til Den nationale vækkelse og den politiske frihed 357

TIDSSKRIFTER OG AVISER

Almuevennen 1842-54

Danskeren 1848-51

Den amerikanske Dannevirke 1892

Folketingstidende 1851

Fyens Stiftstidende 1850

Højskolebladet 1919

UTRYKT MATERIALE

Christen Kolds privatarkiv (RA)

Kgl. Reskripter og Resolutioner 1848 (RA)

Breve til og fra Danske Kancelli, Kirke- og Undervisningsministeriet 1851-52 (RA)

Landsarkivet Odense (Vindinge-Gudme Herreds Provstisager 1836-64, Friskolearkivet)

Noter

1. Kold til Algreen 4/9 1849, P læg 10, Nygaard 1895 II, s. 17f, Kold-P s. 64f, HU II, s. 167
2. Hass til Th. Fenger 4/6 1849, Det danske Missionsselskabs arkiv, kasse nr. 80: Missionærer i andre Selskabers Tjeneste, L. D. Hass
3. Nygaard 1895 I, s. 166
4. se 1.
5. se 1.
6. 1. bd. af L. C. Müllers Danmarkshistorie, 1836 bestod af tiden fra asiaternes (asernes) tog mod Norden efter nordisk mytologi til Knud d. Store
7. Adam Oehenschläger: Nordens Guder, 1819
8. N. F. S. Grundtvig: Brage Snak 1844 og Nordens Mytologi, 1832
9. C. J. Brandt: Rim og Sange til Fædrelandets Historie, I-II, 1848-49
10. Kold til Algreen 16/11 1849, P læg 10, Nygaard 1895 II, s. 40f, Kold-P s. 70f, HU II, s. 172
11. Kold til Algreen 6/1 1850, P læg 10.1, Nygaard 1895 II s. 46, Kold-P s. 73, HU II s. 174
12. se s. 299-303
13. B. S. Ingemann: De sorte Riddere, 1814,
B. S. Ingemann: Valdemar den Store og hans Mænd, 1824.
14. Adam Oehenschläger: Hakon Jarl udg. i Nordiske Digte 1807.
15. Kold til Algreen 21/3 1850, P læg. 10.2, Nygaard 1895 II. s. 49, Kold-P s. 75, HU II s. 178
16. Carit Etlar (pseudonym for Carl Brosbøll) udsendte i 1838 „De to Studenter“ og „Organisten i Jellinge“, i 1839 „Smuglerens Søn“ og i 1841 „Madsalune“.

358 *Noter til Skoleforsøget i Ryslinge*

17. Danskeren, 1848-51
18. se 11.
19. se 11.
20. se 11.
21. Kold til Algreen 4/11 1849, P læg 10.1, trykt i H 31/10 1919
22. se 10.
23. Vt s. 69
24. Vt s. 69f
25. P læg 3. 3, Nygaard 1895 II s. 64f, Kold-P s. 77f, HU II, s. 180
26. Tinglyst Laanedokument vedrørende Kolds lån af 500 Rbd fra Karen Mikeldsdatter (Søren Andersens Enke fra Ryslinge) og 200 Rbd fra Dorteia Davidsdatter (14-årig datter af David Mortensen i Kerteminde, for tiden bosat i tjeneste i Gislev) til 4%, dateret Ryslinge 17/6 1850, underskrevet til udbetaling 14. juli og afløst på Sunds-Gudmes herreders ret 15/2 1855, P læg 6
27. Kolds anmodning til ministeriet om skyldsætning af en jordlod i Ryslinge by, som han ønsker at sælge 19/8 1851, P læg 6
28. Kold til Algreen 4/8 1850, P læg 10.2, Nygaard 1895 II s. 68f, Kold-P s. 80f, HU II s. 183 og Kold til Algreen 23/11 1850, P læg 10.2, Nygaard 1895 II s. 72f, Kold-P s. 81f, HU II, s. 185
29. Kold til Algreen 4/8 1850, se 28.
20. „Om Børneskolen“ blev udgivet af Harald Holm i 1877
31. FS 11/5 1850 (s. 467)
32. Dommerkomiteen bestod af provst Heiberg, Kerteminde, pastor Rohmann, Rønninge, overlærer Paludan-Müller, Odense, rektor Henrichsen, Odense og Klokker Jensen, Odense. Se Johs. P s. 8f
33. C. L. Børresen: „Om de nødvendige Forandringer i Borger- og Almueskolevæsenet foranlediget ved en Prisopgave fra Fyens Stifts litteraire Selskab“, 1850, Johs. P s. 11
34. OB s. 5f
35. OB s. 9
36. OB s. 20
37. OB s. 11f
38. Også Brammers kateketiske evner roses i afhandlingen, OB s. 16, men kun i fag, hvor det gælder om at opløse og sammensætte begreber, som f.eks. regning, ikke i religion, hvor læreren skal danne forestillinger om hidtil ubekendte ting og vække liv og interesse for dem,“ OB s. 16.
Egon Kristiansen kalder i sin afhandling (Snedsted Seminariums kirkelige og folkelige betydning på egnen, 1978, s. 100) „Om Børneskolen“ for „grundtvigsk eftersnak, som Kold forsøger at koble sammen med Brammers undervisning i Snedsted.“ Efter min mening overvurderer E. K. Brammers betydning for „Om Børneskolen“. Brammer fremhæver, at kærlighed til børnene og forståelse for deres åndelige standpunkt er en forud-

sætning for „læreånden“ (Pædagogik og Didactic s. 126) og fortællingens betydning i bibelhistorie- og historieundervisningen, (f.eks. Pæd. s. 298). Desuden ønsker han som Kold, at læsning ikke skal være et mål i sig selv men middel til oplysning (f.eks. Pæd. s. 186). Men han gør ikke indføling i børnenes situation til en hovedsag og deler ikke Kolds formål med børneundervisning: fantasi- og følelsesudvikling. Kolds afhængighed af Grundtvig vil jeg dog på den anden side ikke kalde „eftersnak“. Jeg er derfor heller ikke enig med Sv. Bjerg i hans artikel „Fortællingen i Christen Kolds teori“, 1981, s. 8, hvor han siger, at mange af Kolds tanker om fortælling synes at være foregrebet skarpt og gennemlyst af intellektuel klarhed i den endnu idag læseværdige „Didactic og Pædagogik – udarbejdet især med Hensyn til det danske Almueskolevæsen“, Kjøbenhavn 1838 af G. P. Brammer“. Mere enig er jeg med S. B., når han på samme side påpeger, „hvor originalt Kold binder måske kendte elementer sammen i en ny enhed.“

39. OB s. 34
40. OB s. 43
41. OB s. 46ff
42. OB s. 40
43. OB s. 52: „lige saa lidt som vi kunne skabe det fysiske liv og bestemme dets ytringer, lige saa lidt kunne vi skabe og raade det aandelige;“
44. Kolds tilføjelse på Johan Østergaards brev til sin far 26/5 1850, P læg 10.3.
45. D. G. Monrads cirkulære om amtsskoler, 3/5 1848, Kgl. Reskripter og Resolutioner, 1848
46. OB s. 5
47. Bertel Nørgaard, Krejberg i Salling, 6/1 1851 FT 2. session 1850, sp. 3245
48. KU 2 journal D (1851) nr. 332, Kold-P s. 83f, HU II, s. 187
49. Kold til Algreen 11/5 1851, P læg 10.1 Kold-P s. 85, HU II s. 188. Den yngre af de to søstre, Johanne havde Kold hentet i København året før for at „befri hende“ for baptistisk indflydelse. Den anden, Kristiane blev husholderske på skolen i Ryslinge.
50. P læg 3, Nygaard 1895 II s. 88f, Kold-P s. 85f og Kold til Algreen 7/7 1851, P læg 10.1, Nygaard 1895 II s. 91f, Kold-P s. 88, HU II, s. 188
51. Skoleplanen benyttes som indsamlingsliste, se 50.
52. KU 2 journal D (1851) nr. 1050, Kold-P s. 89
53. se 52.
54. KU 2 journal D (1851) nr. 1440, Kold-P s. 90.
55. Kold til Østergaard, 10/10 1851, P læg 10.3, HU II, s. 190
56. Engelbreth til Kold 30/10 1851, P læg 4
57. KU 2 journal D (1851) nr. 1797, delvis Kold-P s. 94
58. Kold til ministeriet 10/11 1851, KU 2 journal D (1851) nr. 1797, nævnt Kold-P s. 93
59. Poulsen Dal til Kold 24/3 1850, P læg 10.4, Nygaard 1895 II, s. 92f, Kold-P

360 Noter til Skoleforsøget i Ryslinge

- s. 90f og 24/6 1850, P læg 10.4, Nygaard 1895 II s. 95 og Kold-P s. 91f
60. Kold til Algreen 19/11 1851, P læg 10.2, Nygaard 1895, II s. 98f, Kold-P s. 92f, HU II s. 190f
 61. Vt s. 71f
 62. Kold til Engelbreth 10/11 1851, KU 2 journal D (1851) nr. 1797
 63. Vt s. 71
 64. Kold til Engelbreth 12/1 1852, KU 2, journal E (1852) nr. 101, og brev til Algreen 17/1 1852 P læg 10.2
 65. Kold til Engelbreth 18/12 1851, Vindinge-Gudme Herreds Provsti, Journalsager 1836-64 I, Ryslinge Sogn, LO, Kold-P s. 94f og KU 2 journal E (1852) nr. 805, Kold-P s. 96f
 66. Rasmus Knudsens sangbog, dateret „Folkeskolen i Ryslinge 2/2 1853“, P læg 17
 67. Lars Frederiksens stilebog ejes af fru Karen Lebech, København. Ernst Georg Bruhns af Hermod Knudsen, København.
 68. Tre breve fra murer Hans Petersen til Harald Holm, Kerteminde 1875, P læg 20.1
 69. H. J. H. Kofoed til Fr. Nygaard, P læg 21
 70. Kolds inventarliste fra Ryslinge nævner 27 effekter til bogbinderi og 5 skoleapparater. P læg 6. Se også Kold til Algreen 17/1 1852, P læg 10.4
 71. Kold til Algreen 26/3 1852, P læg 10.2, Nygaard 1895 II s. 103, Kold-P s. 95, HU II, s. 193
 72. Se 71 og P læg 21: Poulsen Dals beretning til Fr. Nygaard.
 73. Refereret af Poulsen Dal i Den amerikanske Dannevirke 1892 og i hans beretning til Fr. Nygaard, P læg 21
 74. Indsamlingsliste dateret 20/4 1852, P læg 3
 75. KU 2 journal E (1852) nr. 1827
 76. se 75, trykt Kold-P. s. 107
 77. se 76
 78. Kold til Algreen 8/1 1853, P læg 11.1
 79. afskrift af lejekontrakt mellem Kold og selvejerboelsmand Ole Hansen, Dalby 16/5 1853, P læg 6
 80. Om Kolds forhold til Birkedal se: Kold: Om sin skoles historie (optegnelser i Martin Østergaards arkiv fra 1869), friskolearkivet, LO, N. P. Jeppesens beretning til Nygaard, P læg 21, L. Nyegaard: Vilhelm Birkedal I 1895, s. 30f, Nygaard 1895, II s. 116f og Johs. Monrad: Vilhelm Birkedal, 1915 s. 50.

Om Birkedals forhold til Kold har B. selv udtalt sig i sine erindringer ca. 40 år efter, de arbejdede sammen i Ryslinge. Han siger her bl.a.:

Kold var, som alt antydet, en ualmindelig Personlighed. Hans Styrke som Folkeopdrager og Folkeoplyser bestod ingenlunde i en stor Kundskabsfyldte. Han var tværtimod temmelig blottet for positivt Lærdomsstof; han havde for det Meste glemt, hvad han havde lært af Bøger, og jeg var Vidne

til, at han hvert Vinterhalvaar, naar hans Elever kom til hans Skole, maatte for sig selv paany gennemgaa Grundtvigs „Haandbog i Verdenshistorien“ for at kunne holde sine historiske Foredrag; thi han havde i Sommerens Løb glemt Navne og Begivenheder og de tilsvarende Aarstal, og Man kunne stundom høre ham begynde et Foredrag, f.Eks. om et Afsnit af Frankrigs Krønike saaledes: „Der var en Konge i Frankrig, lad os sige i det og det Aarhundrede, som hed, lad os antage, Ludvig osv“ (Personlige Oplevelser II, 1890-92 s. 192) „Personligt holdt jeg meget af Kold og maatte agte hans Stræben, hans Begavelse og hans Kjærlighed til det danske Folks underste Lag. Vel kom der stundom Rivninger imellem os, og jeg maatte træde op mod hans Fristelse til Hovmod; men han tog altid mine Ord med stor Taalsomhed, rigtignok tidt saaledes, som om det i Grunden ikke anfægtede ham videre. Naar jeg spurgte: „Naa K, er De nu ligesaa hoven som før?“ fik jeg til Svar: „Aa ja, saamænd.“ (sm. s. 197)

KONSOLIDERINGEN I DALBY 1852-1862

Litteratur

OVERSIGTSVÆRKER

Glædemark, H. J. H.: Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874, 1948

Larsen, Joakim: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-98, 1899

Neergaard, N.: Under Junigrundloven I, 1848-66, 1892

TRYKTE BØGER OG AFHANDLINGER

Austlid, A.: Christen Kold, 3. udg. 1951 ved J. Kold-Pedersen

Begtrup, H.: Christen Kold, 1916

Birkedal, V.: En fri Kirkeforsamlings Stemme i Kirkeforfatningssagen, 1854

Birkedal, V. og K. F. Viborg: Skal Præsten være Sognepave eller Menighedens Tjener?, 1851

Bloch, J. V.: Om Landboforeningen for Hindsholm, 1857

Bloch, J. V.: Selskabet for den danske Almueskole belyst og forsvaret, 1857

Bloch, J. V.: Til Skolefrihedens Venner og Uvenner, 1857

Bodenstein, E.: Skolefrihed – Studien zur Entstehung eines schulpolitischen Prinzips (med dansk resumé), Tønder 1982

Corneliusen, C. P.: Omkring en fynsk Bonde, 1936

Danske skoleproblemer før og nu, red. af Ingrid Markussen, 1978

Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar ved E. J. Borup og Fr. Nørgaard, 1939

Det kirkelige Vennemøde i København 10. og 11. September 1866, ved K. Køster, 1866

Eskesen, Morten: Samliv med Kold, 1884

Højskolens ungdomstid i breve I-II, 1960 ved Roar Skovmand.

Kold, Kristen Mikkelsen: Historien om lille Mis, 1955
Madvig, J. N.: Udkast til Lov om Almueskolevæsenet, 1852
Nygaard, Fr.: Kristen Kold I-II, 1895
Pedersen, Johs.: Fra friskolens og bondehøjskolens første tid, Kirkehist. Studier, 11. række, nr. 11, 1961
Skovmand, Roar: Folkehøjskolen i Danmark 1841-92, 1944

TIDSSKRIFTER OG AVISER

Christeligt Folkeblad 1848
Dannebrog 1853-55
Dansk Kirketidende 1847-62
Den danske Højskole 1900-01
Folketingstidende 1856-62
Fyens Avis 1856-62
Fyens Stiftstidende 1856-62
Landstingstidende 1850-62
Aarboeg for historisk Samfund for Odense og Assens Amter, 1915

UTRYKT MATERIALE

Christen Kolds privatarkiv (RA)
Breve til og fra Danske Kancelli, Kirke- og Undervisningsministeriet 1854-62 (RA)
Landsarkivet Odense (Fyens Stifts Biskops Arkiv 1856-60, Bjerger-Aasum Herreds Provstearkiv 1849-59. Dalby-Stubberup Sognearkiv 1849-59, Friskolearkivet)
Frank, Eilif: 1855-loven, maskinskrevet eksamensopgave, DLH 1969

Noter

1. med Nanna Boisen, sønnedatter af biskop P. O. Boisen og i familie med flere grundtvigske præster.
2. Kold til J. L. Knudsen 29/1 1855, P læg 11.1, Nygaard 1895 II, s. 139f, Kold-P s. 109
3. Kolds indberetning til ministeriet, 21/3 1854, KU 2 journal F (1854) nr. 1010 og 10/3 1855, KU 2 journal G (1855) nr. 858
4. P læg 6
5. oplysningerne om salg af huset fra Poulsen Dals beretning til Fr. Nygaard, P læg 21. Om udgifterne til den nye skole Kold til provst Heiberg 3/10 1853, KU 2 journal F (1854) nr. 1010, Kold-P, s. 110f
6. Hans Petersens beretning til Nygaard, P læg 20.1
7. „Historien om lille Mis“ findes i P læg 17. Den blev trykt første gang i „Læsebog med Billeder for Smaaabørn“, Kbh. 1865 og i 1905 selvstændigt af foreningen „Fremtiden“ med billeder efter akvarel af Johs. Larsen. I 1955

Noter til Konsolideringen i Dalby 363

genudgav samme forening bogen i samarbejde med Det danske forlag med træsnit af Johs. Larsen

8. Oplysninger om børneskolen: fra Kolds beretning om børneskolen i FA januar 1857, se s. 215f og note 73. „*Dalby Friskoles Dagbog*“ fra 1852 til 1882 er bevaret og findes i Friskolearkivet, LO. *Foran i bogen* er forsømmelsesprotokollen, der starter november 1853. Herunder opgives 20 børn i ældste klasse og 19 i yngste. Påtegning fra pastor Møllers overhøring: „10/3 1854 besøgte jeg Skolen, bivaanede Katekisation i Religion og fandt alt i god Orden.“ Sommeren 1854: „27 børn i ældste og 19 børn i yngste klasse.“ C. C. Møller: „22/9 overhørte jeg Geografien (i ældste klasse) og fandt Børnene samlede og alt i god Orden.“ Om Yngste klasse: „Efter til forskellige Tider at have overbevist mig om Skolens stadig Holdelse, var jeg d. 19/5 til Stede ved Religionsundervisningen, fandt Børnene til Stede og alt i god Orden.“ Vinter 1854/55: 28 børn i ældste og 28 børn i yngste klasse. Sm. positive påtegning fra 30/10 1854. Ved forårseksamen 1857 har skolepatron Chr. Larsen bemærket: „idet hele meget godt, dvs udmærket Karakter for de ældste 14 Dreng, fordi de regnede Geometri.“ Sogneforstander Chr. Hansen bemærker: „der gaar af hele øverste Klasse ualmindelige Prøver paa Kendskab til Fædrelandets Historie.“ C. C. Møller har her ikke udtalt sig. Sommeren 1857 er pastor Møller stadig tilfreds: „20/6 fandtes 27 Børn i yngste Klasse beskæftigede med Læsning, og Skrivning af Lærer Poulsen, alt i Orden.“ 29/7 var ældste Klasse beskæftiget med Geografi, 15/9 overbeviste han sig om „Skolens Holdelse“, og 30/9 var 26 børn til stede beskæftigede med mundtlige meddelelser af fædrelandets forfattere. 3. nov. 1857 står der med store bogstaver: „I OVERVÆRELSE AF HR PASTOR LEHN I MESINGE SAMT UNDERTEGNEDE SOGNEFORSTANDERE FOR DALBY STUBBERUP PASTOR LEHN OG TREDE SOGNEFORSTANDERE CENSUREREDES OG DE ORIGINALE EKSAMENSLISTER INDSENDTES TIL SKOLE-DIREKTIONEN. Anders Nielsen, Chr. Hansen, Peter Madsen, Niels Rasmussen, Chr. Larsen, Ole Hansen, Hans Jensen, Chr. Larsen“. Begivenheden beskrives andetsteds som det store eksamensslag i børneskolen. Da var skolekrigen på Hindsholm netop startet (se s. 216ff) Ved denne eksamen i børneskolen var pastor Møller syg og pastor Lehn, Mesinge skulle eksaminere i stedet. Kolds venner blandt sogneforstanderne førte selvstændige eksamenslister, da de ikke havde tillid til pastor Lehns overhøring. Derover blev pastor Lehn så vred, at det nær var kommet til håndgemæng mellem ham og Kolds venner. Kold måtte lægge sig imellem, og pastor Lehn måtte nærmest flygte fra skolen. (Kladde til brev til provst Bloch (fra Kold eller Poulsen Dal) 20/11-1857, P læg 1, Kold-P s. 132ff). Episoden betød, at provst Bloch anmodede ministeriet om venligtsindet tilsyn med de frie almueskoler. Det blev afslået og først gennemført i 1864 (se s. 276f og note 50)

19. marts 1858 er pastor Møller tilbage igen som tilsynsførende med børneskolen. Denne dag – en uges tid før eksamen på bondehøjskolen (se s. 223ff) er C. C. Møller tilfreds. Han „hørte Lærerens Katekisation over

Nadveren efter Balslevs Ledetråd (C. F. Balslevs udg. af Luthers katekismus var blevet tilladt som erstatning for Balles lærebog 1/2 år før, jvf. s. 211f og note 64). 30 Børn til Stede (i yngste klasse) og alt i god Orden. 9/4 fandt jeg øverste Klasse og overhørte alt i god Orden." Fra Møllers to sidste eksaminationer i sommeren 1858 og foråret 1859 er der ingen kommentarer. Hans overvejende positive holdning til børneskolen mellem 1854 og 1858 står i modsætning til biskop Engelstoft og provst Rohmanns kritik af den i 1857, se s. 208 og s. 209.

Bagi „Dalby Friskoles Dagbog“ er fortegnelse over de børn, „som har fulgt den private Skole i Dalby siden dens Begyndelse 1/5 1852“ med navne, fædres navne og hjemsted, fødselsdato, indmeldelses-, udgangs- og konfirmationsdatoer. Listen ophører med dreng nr. 176 i 1879 og pige nr. 136 i 1878.

9. „Dannebrog“, udg. af C. J. Brandt, 1854, nr. 13
10. Christen Larsen „Et Par Mindeblade af mit Levnedsløb, tegnet i korte Træk efter mine Børns Opfordring“ findes i håndskrift på slægtsgården Flægkærgaard i Dalby, trykt i Aarbog for historisk Samfund for Odense og Assenss Amter, 1915, s. 267-293, delvis gengivet Nygaard 1895 II, s. 119f
11. C. J. Brandt til P. A. Fenger 13/9 1853, HU II, 1960 s. 342, se også F. Rønning: C. J. Brandt, 1892, s. 106f og s. 112
12. J. Tang til Kold 23/2 1855, P læg 11.1, Kold-P, s. 182, HU II, s. 198f
13. se 10.
14. J. L. Knudsen til Kold 17/10 1860: „Det Spørgsmaal hvorved dit Brev ender, det er Marielyst, da vil jeg ikke tøve med at sige hvad mig synes, at den mulige Udsigt sværmer jeg ikke for. Det er overhovedet et stort Spørgsmaal om et Sted saa nær ved det (blandt meget andet) snakkesalige, ja vrøvlevorne København, om det nogensinde burde bruges til en Skole for voksne Bondesønner, men intet Spørgsmaal, hvad jeg jo alt ved, at Fyen er din Vingaard. Saadan staar det for mig, men for øvrigt saa er du jo Manden og kan alene bedømme Betydningen af det Tilbud eller Opfordring som selve Grundtvig mulig kunne gøre dig.“ P læg 11.3
15. Brandts efterfølger forstander Carl Grove ledede Marielyst 1859-92. I denne periode havde skolen 1200 elever. Om Marielysts første år se Roar Skovmand; „Folkehøjskolen i Danmark, 1841-92“, 1944 s. 91f
16. Kold til Eskesen 18/4 1855, P læg 7.4, delvis Nygaard 1895 II s. 140, se også Morten Eskesen: „Samliv med Kold“, 1884 s. 178
17. KU, 2 journal H (1855) nr. 695, Kold-P s. 116f
18. „Udkast til Lov, ved hvilken en Bestemmelse i Anordningen om Almue- og Borgerskolevæsenet ophæves“, indleveret af L. D. Hass 3/11 1852, RT 1852-53 I, A 148
19. „Forslag til Lov, ved hvilken Skolelærernes Undervisningsfrihed hævdes og bestemmes“ indleveret af L. D. Hass 12/10 1853, RT 1853-54, A 261
20. FT 1852-53, 1. samling, sp. 679ff

21. Ordlyden af Rasmus Sørensens lovforslag, fremlagt 22/3 1850 er ikke bevaret, men begrundelsen er, FT 1850, sp. 2204ff
22. FT 1851-52, sp. 1104 og 1675ff
23. „Forslag til Lov indeholdende nogle forandrede Bestemmelser i Anordningerne om Udskrivningen af Skolerne og om den offentlige Konfirmation“ indleveret af L. D. Hass 12/10 1853, FT 1853-54, A 261
24. Madvig feb. 1854, LT 1853-54, sp. 1791ff og O. Lehmann feb. 1856, LT 1855-56, sp. 1202
25. Madvigs og Borgens mindretalsforslag, Rigsdagstidende (RT) 1853-54, B 909
26. Eilif Frank i „1855-loven“, 1969, Roar Skovmand i „Hvordan de frie grundtvig-koldske skoler vandt indpas i lovgivningen“, Danske skoleproblemer før og nu, 1978, s. 31-42 og Eckhard Bodenstein: „Skolefrihed – Studien zur Entstehung ...“ 1982, s. 209ff
27. „Lov indeholdende nogle forandrede Bestemmelser i Anordningerne om Skolegangen og om Udskrivningen af Skolen“, RT 1854-55 II, A 761
28. „Lov om Konfirmation“ 9/5 1855, RT 1854-55
29. FT 1851-52, sp. 1679ff
30. FT 1853-54, sp. 4219ff
31. FT 1854-55, sp. 2543-59
32. FT 1853-54, sp. 4198ff, sp. 4210ff
33. FT 1851-52, sp. 746ff
34. FT 1854-55 II, sp. 1065ff, se også Bodenstein s. 232ff
35. KU 2 journal (1855) H 695, Kold-P, s. 116f
36. 3/6 1855, se 34. og Kold-P s. 117f
37. 5/6 1855, se 34. og Kold-P s. 118
38. 13/6 1855, se 34. og Kold-P s. 118
39. 18/6 1855, se 34.
40. 19/6 1855, se 34. og Kold P s. 119
41. 24/6 1855, se 34. og Kold P s. 119
42. DKT juli 1847
43. CF 1848 nr. 78, 79, 85 og 96
44. DKT 1851, nr. 6
45. „En fri Kirkeforsamlings Stemme i Kirkeforfatningssagen“ udg. af V. Birkedal, Odense 1854
46. „Forslag til Lov om kirkelig Frihed i den danske Folkekirke“ FT 1854-55
47. „Forslag til Lov om Frihed til at lade kirkelige Handlinger foretage af en anden gejstlig end Sognets“
48. FT 1853-54, sp. 494 og 959
49. FT 1854-55, sp. 3243
50. I „Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874“ siger H. J. H. Glædemark s. 295 om denne afslutning på kirkeforfatningssagen: „Kun en kraftig religiøs-kirkelig Bevægelse med Betydning for Udvikling af

Menighedsbevidstheden havde været i Stand til at fremme Tanken om Kirken som en selvstændig Organisation og dermed styrket Kravet om Kirkens Selvstændighed, men en saadan fandtes ikke her i Landet i disse Aar."

51. Fyens Stifts Biskops Arkiv, Biskoppens Copibog, B. Copibøger over udgaaede Sager (1856-60); 10/7 1856: „Lærer Kold og Gmd. Niels Rasmussen løser Sognebaand.“ Jvf. Blochs udtalelse i „Om Landboforeningen for Hindsholm og dens Andragende“, 1857 s. 18: „Hvad nu Sognebaandsløsningen paa Hindsholm angaaer, da er det mig, med Hensyn til min personlige Stilling dertil, en Glæde at kunne bevidne, at det er meget langt fra, at det saakaldte „Parti-Institut“ i denne Henseende har været en „Propaganda“ idet dets Forstander især i Begyndelsen har udøvet en gavnlig tilbageholdende og forhalende Indflydelse paa Bevægelsen i denne Retning ved at lægge de Paagjældende alvorlig paa Hjerte, hvad et saadant Skridt ... havde at betyde.“
52. Cornelius Petersen til Kold 11/6 1856, P læg 1, Nygaard 1895 II, delvis s. 146, Kold-P s. 135ff og HU II, s. 202ff
53. Bjerge-Aasum Herreds Provstearkiv, LO, se også Johs. P. s. 59
54. Bispearkivet, LO og KU 3 dep. (1858) L 1098. Fremdragelsen af indberetninger fra Kolds modpart i skolesagen, biskop Engelstoft og provst Rohmann blev først foretaget af Johs. Pedersen i den i note 53. nævnte bog, s. 55ff. J. P. modificerer ved hjælp af disse Kold-mytens ensidige begejstring for Kold i denne sag, hvis kulmination er eksamen på bondehøjskolen i marts 1858. J. P. omtaler s. 54f den hidtidige unuancerede opfattelse af begivenhederne: „fremstillet som heltens kamp mod mørket; modstanderne er alle dødbidere og jætter.“ Denne holdning til skolesagen gælder ikke så meget Fr. Nygaard og A. Austlid, der i deres bøger unnlader at karakterisere Kolds modstandere nærmere, men især Holger Begtrup, der i bogen „Christen Kold“ fra 1916 (udg. i serien „Folkets Førere“!) s. 67 kalder indvendingerne mod Kolds undervisning for „den dumme Modstand“ og bruger betegnelsen „Jætter“ om kritikerne, der „gjorde hvad de kunde for at faa hans Skole kvalt i Fødslen, fordi de følte sig forstyrrede i deres søvnige Ro.“ Før J. P.'s mere afbalancerede vurdering af skoleuroen på Hindsholm har også Roar Skovmand i sin disputats fra 1944 „Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892“, 1944 s. 75 søgt at dele sol og vind lige ved at karakterisere forholdet mellem Kold og det gejstlige tilsyn således: „Kold og Autoriteterne, det var nu engang to Verdener, som var og blev hinanden fremmede. Kold har næppe principielt haft noget imod at søge Støtte hos Regeringen, men det, som har pint ham, var, at denne Støtte blev ydet paa Betingelser, der ganske vilkaarligt blev stillet af de lokale Autoriteter. Naar disse paa deres Side betragtede det koldske Foretagende med Mistænksomhed, hang det vel sammen med dets hele originale og i deres Øjne aparte Karakter, men maaske ogsaa med, at Kold fik saa stærk Tilslutning fra de

gudelige Forsamlings Folk – og fra gammel Tid, som dog endnu ikke var glempt, var der sat ondt Blod mellem dem og Præsterne. Man skulde vel synes, at Spændingen kunde være undgaaet ved nogen Smidighed fra begge Sider, men Kold var ikke smidig, og han ønskede hellere Spænding paa dette Punkt end at gaa paa Akkord, og Provsterne var bornerte og ufrisindede.“ Det sidste udtryk om kritikerne synes mig dog i sammenhæng med deres tilsynsopgaver og med tidens almindelige opfattelse af skoleforhold at være en noget uhistorisk dom.

55. Biskop Engelstoft til provst Rohmann 8/10 1856, Bjerger-Aasum Herreds Provstearkiv (LO) og KU, 3 Dep. (1858) L 1098, desuden Bispearkivet (LO)
56. Provst Rohmann til KU, 28/1 1857, 2 dep. (1858) L 1098, Johs. P. s. 60ff
57. Provst Rohmann til KU 8/3 1856, 2 dep. G 858, Johs. P. s. 51
58. H. J. M. Svendsen til Kold 11/8 1856, P læg 14, Nygaard 1895 II, s. 141ff, HU II s. 204ff
59. Sognepræst i Kerteminde J. V. Blochs opfordring til at støtte Kold, 13/9 1856, P læg 3
60. FA 17/11 1856 og FS 18/11 1856
61. FA 29/11 1856
62. 1. behandling af „Forslag til Lov om nogle forandrede Bestemmelser for Borger- og Almueskolevæsenet i Købstæder og paa Landet“, 13/2 1856, LT 1856-57, sp. 1042f
63. Interpellation til Kirke- og Undervisningsministeren 16/2 1856, LT 1856-57, sp. 1174-1192
64. iflg. Ministeriets Bekendtgørelse af 3/10 1856, der tillod C. F. Balslevs „Luthers Catechismus med en kort Forklaring. En lærebog for den ukonfirmerede Ungdom,“ 1849
65. FS 21/11 1856, Johs. P s. 65
66. FS 16, 17 og 18/12 1856, samme datoer i FA
67. FA 24/12 1856 (dateret 14/12)
68. FA 27/12 1856 (dateret 17/12), Johs. P. ref. s. 69
69. Henvendelsen fra „en Kreds Beboere i Dalby“ er de lokale myndigheder i hænde dec. 1856, Bispens kopibog, Bispearkivet og Korrespondance Bjerger-Aasum Herreds provstearkiv (LO). Kladder til ansøgningen findes i P læg 2. Jvf. også Johs. P s. 70f
70. LT 1858-59, forespørgsel 6/12 1858, sp. 850
71. KU, 3 dep (1858) L 1098, Nygaard 1895 II, s. 150ff og Johs. P s. 71ff
72. FA 20/1 1857, jvf. FT 1857, sp. 1456f og Johs. P s. 80
73. FA 28/1 1857, kladder i P læg 13
74. se 70. og Johs. P s. 74ff
75. se 70. og Johs. P s. 76ff
76. FS 4/2 1857
77. lederen i FS 18/2 (Johs. P s. 89) og FA 19/2 (Johs. P s. 90), kladder i P læg 1
78. FS 2/3, 5/3, 17/3, 3/6, 6, 8 og 10/6, 18/6, 19/6 og 29/6 1857, FA 27/6, 30/6

- og 3/7 1857, Nygaard 1895 II s. 154f og Johs. P s. 92ff og s. 99ff
79. Gårdmand Peder Niensens indlæg mod Poulsen Dal i FS 5/3 1857. En afskrift af dette indlæg og Poulsen Dals replik til ham 14/3 i FA er opbevaret i afskrift i P læg 1 sammen med udskriften fra Kerteminde Købstads og Hindsholm Herreds Forligelseskommissions protokol.
 80. FS 11/4 og FA 25/4 1857
 81. P læg 1
 82. se 80., trykt HU II, s. 208f
 83. KU, 2. afd. (1857) K 766
 84. FT 1857, forelagt 7/10, sp. 145, se også sp. 866
 85. „Communalforeningen i Svendborg Amts 1.ste Folketingskreds“ sender efter ekstramøde 30/12 1856 en protestskrivelse til rigsdagen mod Kerteminde-selskabets skoleprogram (ref. FS 6/1 1857). Skrivelsens indhold refereres i FS 3/6 1857. 15/6 ref. FS en kritisk udtalelse mod selskabet fra et lærermøde i Århus og 19/6 står en notits med samme indhold at læse fra et lærermøde i Slagelse 2/6.
 86. Kold til amtsskoleledningen 30/12 1856, P læg 3
 87. Skoleraadet for Odense Amtsradsreds, journalsag nr. 46, 1857, Odense Amtsrads arkiv, LO, Johs. P s. 111
 88. se 86. og Johs. P s. 112f og Kold-P s. 139
 89. se 86. og Johs. P s. 115ff
 90. se 86. og Johs. P s. 113f og Kold-P s. 138
 91. se 86. og Johs. P s. 114 og Kold-P s. 138f
 92. Kopibog nr. 3 for Bjerger-Aasum Herreds Provsti (1849-59), LO, Johs. P s. 119f, Kold-P s. 139
 93. KU (1857) K 919, Johs. P s. 124, Kold-P s. 140
 94. FS 27/10 1857, kopi i P læg 3
 95. Cornelius Pedersen til Kold 26/11 1857, P læg 1, Nygaard 1895 II, s. 156f, Kold-P s. 140f, HU II s. 210
 96. Kold til Ministeriet 30/11 1857, KU 2 (1857) K 919, pastor Møller til Kold 27/2 1858, P læg 1 og pastor Møller til skoleledningen 2/3, KU 2 (1858) L 143, Kold-P s. 142f og Johs. P s. 125
 97. Provst Rohmann til stiftamtmanden 10/3 1858, skoleraadet for Odense Amtsradsreds 1858 (LO), Johs. P s. 126
 98. Martin Østergaards optegnelser fra Dalum højskole 1869, MØ's arkiv, Friskolearkivet, LO, „om Kolds Skolers Historie fortalt af Kold.“
 99. Kolds skoleplan til ministeriet 12/3 1858, KU 2 (1858) L 143, Kold-P s. 143ff, Johs. P s. 125 f
 100. se side 319
 101. P læg 21, også beskrevet i „Den amerikanske Dannevirke“ 1892. Nygaard 1895 II s. 157ff bygger udelukkende sin opfattelse af eksamensdagen på Poulsen Dals erindringer. Ligeså Austlid i 3. udg., s. 147f, dog suppleret med Anders Jørgensens omtrent enslydende referat af dagen fra „Den

- danske Højskole“ 1900-01, s. 309f og med Kolds brev om forløbet se note 102.
102. P læg 7, kladde d. 26/3 1858, renskrevet 1/4. Kold-P's gengivelse s. 151 er ikke kladden, som han meddeler i noterne men selve brevet. Ligeså HU II s. 213f
103. jvf. Johs. P's bemærkning i sin bog (Fra friskolens og bondehøjskolens første tid, 1961) s. 127: „Den 26. marts 1858 er i litteraturen om Kold blevet saa kraftigt farvelagt, at det nu 100 Aar efter er vanskeligt at gøre rede for, hvad der virkelig foregik den dag. Ja, der har efterhaanden dannet sig *en hel Sagnkreds* om helten Kold, der den dag vandt en glimrende Sejrr over arge Trolde i provsteham.“ J. P. tænker hermed ikke så meget på Fr. Nygaards kommentarer til dagen (1895, II s. 157-62) men på mundtlige udsagn om dagen fra Cornelius Petersen („Omkring en fynsk Bonde, 1936, s. 69) og Poulsen Dal, der blev godtaget af andre siden. Disse gjorde Rohmann til den store taber over for sejrherren Kold se f.eks. Austlid 3. udg. s. 147-52, og Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar, 1939, I s. 167. (Johs. P s. 133). Roar Skovmand fremhæver i sin bog fra 1944 (note 33, s. 73) Anders Jørgensens fremstilling i „Den danske Højskole“ I, 1900-01, s. 309ff som bedre end den sagnagtige fremstilling hos Nygaard. Det er dog kun nuancer, der adskiller mytemagerne fra hinanden.
104. jvf. 103.
105. Jeg er således enig med Johs. Pedersen i hans vurdering af „skoleslagets“ betydning, når han s. 134 siger, at afgørelsen faldt året før, da Kold rettede sig efter myndighedernes kritik og accepterede at undervise efter en ændret skoleplan. JP's udtryk, at „vendepunktet“ ikke drejede sig om „større frihed“ men betød „mere plan og tilsyn“ er dog misvisende i forhold til forløbet efter 1858. Kold opnåede faktisk – især i Dalum-årene – at kunne lede skolen med meget stor undervisningsfrihed og uden at blive kontrolleret efter nogen plan. Men det er rigtigt, som JP som den første understreger, at tendensen efter 1857 var, at skolen ændredes „*fra en ren vækkelsesskole til tillige at være en kundskabsskole.*“ I den sammenhæng undervurderer JP dog Poulsen Dals indsats både før og efter 1857 men fremhæver med rette Monrads skjulte støtte til skolen fra 1856.
106. KU 2 (1858) journal nr. 143, Kold-P s. 150f og HU II s. 212f, Johs. P s. 128
107. Bjerger-Aasum Herreds provstearkiv, (LO), Johs. P s. 129
108. Vt s. 72f
109. P læg 4. Det færdige brev, som Kold-P citerer s. 155f, har jeg ikke fundet i P.
110. Poulsen Dal til Kold 26/8 1858, P læg 11.2, Kold-P s. 156f
111. Poulsen Dal til Kold 16/9 1858, P læg 11.2
112. Poulsen Dal til Kold 2/10 1858, P læg 7.1

113. Ministeriet til stiftamtmanden paa Fyn 16/11 1858, Bjerger-Aasum Herreds provstearkiv (LO), P læg 7.1
114. KU 2 (1859) M 252
115. Det kgl. Landhusholdningsselskab til Kold 16/12 1858 og Kolds besvarelse 25/12, P læg 4, Kold-P s. 153f
116. se 114.
117. Poulsen Dal til Kold 5/4 1859, P læg 11.2
118. Provst F. A. Hansen til ministeriet 30/3 1859, se 114.
119. Amtsskoledirektionen for Odense amt til ministeriet 18/5 1859, KU 2 (1859) M 621, Kold-P delvis s. 161 og Ministeriet til amtsskoledirektionen 15/6 1859, sm., Kold-P s. 162
120. Kold til ukendt person, 8/4 1859, P læg 11.1.
121. FA 1/7 1857 og FS 1/7 1857
122. FA 25/6 1858, Johs. P s. 130
123. I P læg 6 findes en regnskabsbog med medlemsliste for „Selskabet for den danske Almueskole“. Den starter 1857 og slutter 1862.
124. Provst Hald til provst Rohmann 3/7 1858, provstearkivet LO, Johs. P s. 130
125. FA 21/7 1858, Johs. P. s. 131f. Johs. P citerer s. 131 en udateret klade fra provst Rohmann til provst Hald, der tilslutter sig provst Halds hårde kritik af skolen.
126. FS 28/6 1858
127. FA 9/7 1858
128. FS 2/7 1858
129. LT 1858-59, Blochs forespørgsel til ministeren 6/12 1858 „Er Tiden ikke kommet til at frigjøre Almueskolen ved at hæve den endnu bestaaende Skoletvang?“, sp. 828ff
130. se 128. og sp. 843
131. I 1856 indleverer Bloch sammen med to andre præster et kirkeforfatningsforslag, der ikke får nogen betydning (Biografisk Leksikon 3. udg. 1979, bd. 2, s. 49), og i 1857 støtter han oprettelsen af et kirkeråd, hvilket heller ikke bringer noget resultat (FT 1857-58 – 1/10 1857), se også 70.
132. Biskop Engelstoft til provst Rohmann 7/11 1857. Bjerger-Aasum Herreds provstearkiv (LO): „der blev ikke holdt Gudstjeneste i Dalby afvigte Maaned paa Grund af ingen Tilhørere.“
133. Kold til J. L. Knudsen 23/5 1859: „Igaar blev vor gode Ven Pastor Møller begravet og i Gravtalerne lagdes en umaadelig Forbitrelse for Dagen mod Sognebaandsløserne, som man ikke utydelig gav at forstaa var Skyld i hans Død. Jeg var ikke til Stede, da man havde givet Vink om, at Enken ikke kunde udholde at see provst Bloch og mig.“ P læg 7.3.
134. FA 29/6 1859
135. intet referat i FA
136. jvf. 123.

137. FT 1855-56, sp. 496ff
138. FT 1855-56, sp. 556ff
139. LT 1856-57, sp. 570ff
140. Dalby-Stubberup sognekirke (LO), se også Johs. P s. 48
141. FT 1854-55, 1. beh. af finansloven 27/3 – 1855 (sp. 546-620). Under denne debat udtaler Cornelius Petersen, at instituttet er for teoretisk anlagt efter hans smag.
142. FS 23/10 1858
143. Kold til J. L. Knudsen 29/4 1859 – fortsat i sm. brev 9/5, P læg 7.3 Nygaard 1895 II s. 177f, Kold-P s. 166f, HU II s. 219f
144. I alt 30 breve mellem Kold og J. L. Knudsen i tiden 29/4 1859 til 10/8 1862 er bevaret i P. 11.2, 11.3 og 12.
145. Udskrift af Odense Amtsrådsreds Skoleraadsforhandlingsprotokol 30/6 1859, P læg 3, se også FS 18/7 1859, referat fra skolerådsmødet 24/5
146. FS 22/10 1859, referat fra skolerådsmøde 23/8
147. Kold til J. L. Knudsen 14/10 1859, P læg 11.2, Nygaard 1895 II s. 179f, HU II, s. 219f. Se også Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-92, 1944 s. 98f
148. se 147.
149. J. L. Knudsen til Kold 19/11 1859, P læg 11.3, Kold-P s. 167f, HU II s. 221f
150. Kold til J. L. Knudsen 8/12 1859, P læg 11.3, Nygaard 1895 II, s. 180f, Kold-P s. 168f, HU II s. 222
151. I P læg 3 ligger de indsamlingslister fra dec. 1859 til dec. 1861, der er omtalt i det følgende.
152. jvf. 150.
153. Kold til Peter (Larsen Skræppenborg) indlagt i brevet til J. L. Knudsen 20/1 1860, P læg 11.3, HU II s. 224
154. Kold til J. L. Knudsen 20/1 1860, læg 11.3, Nygaard 1895 II s. 181f, Kold-P s. 169f
155. Kold til Chr. Hansen, udateret kladder (foråret 1860), P læg 13.3
156. Skoleraadet for Odense Amtsråd til Bjerger-Aasum herreds provst 27/6 1860
157. FS 28/2 1860, referat fra Odense skoleråds møde sm. md.
158. Kold til J. L. Knudsen 14/3 1860, P læg 11.3, Nygaard 1895 II s. 182f, Kold-P s. 170f, HU II s. 223f
159. se 157. og Kold til J. L. Knudsen 8/6 1860, P læg 11.2, Kold-P s. 172
160. Kold til J. L. Knudsen 11/12 1860, P læg 11.3, Kold-P s. 173
161. Kold til Knud L. Knudsen 13/1 1861, P læg 12.1
162. Knud L. Knudsen til Kold 24/1 1861, P læg 12.1
163. Kolds regnskabsbog P læg 6. Gælden er opført forskellige steder. En oversigt over dens størrelse kan man få ved at sammenligne siderne „Skolens Regning opgjort 1ste Maj 1861“, „Den ny Skoles Gjæld i 1861“

og „Den ny Skoles Gjæld 11. Dec. 1862“.

164. se 163.
165. Kold til J. L. Knudsen 22/5 1861, P læg 12, Nygaard 1895 II, s. 188, Kold-P s. 175
166. Knud L. Knudsen til Kold 27/5 1861, P læg 12.1
167. Kold til J. L. Knudsen 6/6 1861, P læg 12.1 Nygaard 1895 II s. 189, Kold-P s. 175f
168. Kold til J. L. Knudsen 13/7 1861, P læg 12.1, Kold-P s. 178
169. Kold til J. L. Knudsen 5/11 1861, P læg 12.1, Kold-P s. 178
170. J. L. Knudsen til Kold 4/12 1861, P læg 11.2, Nygaard 1895 II s. 190f Kold-P s. 178f
171. Kold til Knudsen 25/12 1861, P læg 12.1, Nygaard 1895 II s. 191f, Kold-P s. 180f, HU II s. 229f
172. Kold til unavngiven adressat, formodentlig Knud L. Knudsen, forår 1862, P læg 12.1
173. J. L. Knudsen til Kold 8/5 1862, P læg 12.1, Nygaard 1895 II, s. 195f, Kold-P s. 187f, HU II s. 230
174. Kold til J. L. Knudsen 22/6 1862, P læg 12.1, Nygaard 1895 II s. 196, Kold-P s. 188, HU II s. 231
175. i brevet til broderen 22/6 1862, se 174. Denne del af brevet er ikke trykt.
176. Kold til J. L. Knudsen 4/7 1862, P læg 12.1. Kold-P s. 189, HU II s. 231f
177. Kold til J. L. Knudsen 13/7 1862, P læg 12.1, Kold-P s. 189
178. J. L. Knudsen til Kold 10/8 1862, P læg 12.2, Kold-P s. 190f, HU II s. 233

TRIUMFEN I DALUM 1862-1870

Litteratur

TRYKTE BØGER OG AFHANDLINGER

- Ankerstjerne, A.: Friskolen gennem 100 Aar, I-III, 1949.
- Austlid, A.: Christen Kold, 3. udg. 1951 ved J. Kold Pedersen
- Begtrup, H.: Christen Kold, 1916
- Berntsen, Kl.: Blade i Mindekransen over Højskoleforstander Kristen Mikkelsen Kold, 1870.
- Berntsen, Kl.: Friskolen kontra Præsten Otto Møller i Gylling, 1877
- Birkedal, V.: Personlige Oplevelser i et langt Liv, I-III, 1890-91
- Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 7. og 8. September 1865, ved K. Køster og N. Lindberg, 1865
- Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. September 1866, ved K. Køster, 1866
- Eskesen, M.: Minder og Udsigter fra 40 Aars Skoleliv, 1881
- Eskesen, M.: Samliv med Kold, 1884
- Højskolens ungdomstid i breve, I-II 1960 ved Roar Skovmand

Lange, Kr. A.: Den danske Friskoles Historie, I-III, 1933
Møller, Otto: Den danske Højskole i Sorø, 1878
Møller, Otto: Slægt og oplevelser, 1983
Møller, Otto: Til Alvor i Skole og Folkeliv, 1876
Møller, Otto og Skat Rørdam: En Brevveksling, udg. af H. Skat Rørdam I-II, 1915-16
Nygaard, Fr.: Kristen Kold I-II, 1895
Rasmussen Knud: En Livsskildring, Svendborg Amts historiske Samfund, 1921
Rosendal, H.: Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler 1844-1894, 1894
Schrøder, Fr.: Ludvig Schrøders Liv og Gerning I-II, 1935-36
Schrøder, Ludvig: Den nordiske Folkehøjskole, 1905
Schrøder, Ludvig: Meddelelser fra den udvidede Folkehøjskole i Askov, 1879
Schrøder, Ludvig: Meddelelser om Folkehøjskolen i Askov, 1869
Schrøder, Ludvig: Skoler for voksne, 1878
Skovmand, Roar: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892, 1944
Trier, Ernst: 25 Aars Skolevirksomhed i Vallekilde, I-II, 1890-1894
Trier, Ernst og Marie Abel: En Brevveksling, udg. af Povl Hansen, 1915.

TIDSSKRIFTER OG AVISER

Dansk Folkeblad 1879-82
Dansk Folketidende 1865-83
Den danske Højskole 1900-01
Folketingstidende 1862-70
For Kirke og Kultur 1896
Folkebladet Fylla 1869-76
Historisk Aarbog for Thisted Amt 1940
Højskolebladet 1876-1984
Kirkebladet 1883
Landstingstidende 1862-70

UTRYKT MATERIALE

Christen Kolds privatarkiv (RA)
Breve til og fra Dansk Kancelli, Kirke- og Undervisningsministeriet, 1862-70 (RA)
Landsarkivet Odense (Odense Amts Skoleraads Forhandlinger 1862-70, Odense Herreds Skolevæsen 1862-70, Dalum-Sanderum Sognearkiv 1862-70, Fri-skolearkivet)
Riis, Lise: De fynske Friskoler 1852 – ca. 1900, bd. 1-2, duplikeret specialeaf-handling, Kbh. Univ. 1980.

Noter

1. Morten Eskesen: Samliv med Kold, 1884, s. 51ff
2. Fhv. skoleinspektør R. Jørgensen, elev på Dalum højskole 1862-63 fortæl-

374 *Noter til* Triumfen i Dalum

- ler i Historisk Aarboeg for Thisted amt 1939 s. 313f om indretningen af bygningerne.
3. Murer Hans Petersens beretning i 3 breve til Harald Holm 1875, P læg 20.1.
 4. Knud Rasmussen, elev 1862/63 i Højskolebladet 1916 sp. 353ff. Se også „En Livsskildring“, 1921, s. 54
 5. Kolds elevlister, regnskabsbogen P læg 6.
 6. Kold til ministeriet, 16/11 1862, KU 2 (1862) Q 485 og til Odense skoleråd 20/11 1862 og Dalum-Sanderum sogneforstanderskab til Kold sm., LO
 7. Kold til amtsskoledirektionen 20/12 1862, Kold-P., s. 196, provst F. A. Hansen, Fraugde til provst Struer, Vissenbjerg 31/12 1862, provst Struer til amtsskoledirektionen 6/1 1863, Kold-P., s. 197, KU 2 (1862-63) Q 485
 8. Odense amts skoleråds forhandlinger 17/12 1863, KU 2 (1863) Q 485
 9. H. Rosendal: Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler 1844-1894, 1894 og Kold til Høgsbro 8/1 1865, HU II s. 237f, se også 24.
 10. se 3.
 11. Jens Lassen Knudsens beretning til Fr. Nygaard 1881, P læg 21, se også J. L. Knudsens brev til Sofus Høgsbro 29/12 1862, HU II s. 233
 12. elevlister, P læg 6
 13. Eleonora Louise Brinkmann, Carl Brinkmann, Fr. Emil Hansen og Vilhelmine Serafine Hansen, alle fra Kbh., korrespondance med Kbh.-magistrat, Fattigvæsenet om børnene i P læg 24
 14. Nancy fra Thisted og Marie Mortensen fra Thisted, Niels fra Højby og Gerhard og Kristian fra Kbh. J. L. Knudsens beretning, P læg 21
 15. R. Jørgensen, elev 1862/63 i Historisk Årbog for Thisted Amt 1939, s. 314f.
 16. ordet „gåde“ bruger JLK i sin beretning til Nygaard. I et brev til Sofus Høgsbro fra 29/9 1863 skriver Knudsen: „Det glæder mig for Poulsens Skyld (c: hans personlige Udviklings Sk.), at han drages til en selvstændig Virksomhed; Kolds Kraft var ham overmægtig og truede med at gjøre ham til en Skygge.“ HU II s. 235
 17. J. L. Knudsens beretning, P læg 21
 18. Trykt i H 1940 s. 211 og i HU II s. 236
 19. dette økonomiske mellemværende mellem Kold og Knudsen gav siden anledning til et bittert indlæg af Kolds datter, Marie Kold Pedersen i H 1910 sp. 1481f. Anledningen var Thomas Bredsdorffs positive anmeldelse af Jakob Knudsens roman „To Slægter“ fra samme år. I denne bog fremstiller Jens Lassen Knudsens søn forholdet mellem faderen og Kold i digterisk omskrivning. „Seminarist og Højskoleforstander Haar i Skelby er overordentlig nærbeslægtet med Kold i Dalby,“ skriver Th. Br. sp. 1424, mens kandidat Børgesen har dele af Jens Lassen Knudsens træk. Romanen behandler forholdet mellem idealisme og realitetssans og gør ikke hovedpersonerne til skurk og helt. Men Marie KP forsvarer heftigt sin fars minde –

også hans økonomiske dispositioner: „det var jo en Aftale mellem dem fra deres unge Dage, at de senere vilde hjælpe hinanden, så Kold har betragtet det som en Selvfølge, og Lønnen som noget ganske underordnet.“ Hun takker i øvrigt Jakob Knudsen for, at han først udgav bogen efter hendes mors og fasters død (henholdsvis 1902 og 1896). De talte om forholdet med dyb beklagelse, skriver hun, men aldrig talte de eet nedsættende ord om Knudsen. I et følgende nr. af H sp. 1514 svarer Jakob Knudsen kort på Marie KP's indlæg: „Jeg er ikke enig med fru Marie Kold-Pedersen.“

20. Holger Begtrup: Christen Kold, 1916 s. 79
21. Knud Rasmussens erindringer H 1916 sp. 353ff og J. L. Knudsens beretning P læg 21, se også Nygaard 1895 II s. 202f
22. Morten Eskesen: Minder og Udsigter fra 40 Aars Skoleliv, 1881, s. 221
23. Knud Rasmussen: En Livsskildring 1921, s. 59. KR blev efter opholdet hos Kold friskolelærer på Egebjerg friskole og siden på Sødinge friskole, se s. 311
24. Kold til Sofus Høgsbro 29/1 1865, HU II s. 238. Se også J. L. Knudsens brev til Høgsbro fra året før, 12/3 1864 (HU II s. 237) hvor han meddeler Høgsbro, at han af Kold har fået til opgave at fortælle Høgsbro, at han som folketingsmedlem ikke behøver gøre sig ulejlighed for Kolds skyld med at få understøttelsen til skolen fornyet. Under finanslovsdebatten i folketinget 21. januar 1865 støttede Høgsbro det princip for tildeling af understøttelse, at den burde afhænge af befolkningens tilslutning og ikke af skoledirektionernes vurderinger. (FT 1864-65, sp. 1563f) Se herom Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892, s. 215. Under debatten fremhævede Høgsbro Dalum bondehøjskole fremfor skolen i Lumby. Høgsbro sendte Kold referatet af denne udtalelse. Kold takker for det i brevet 29/1 1865, og det er bevaret i P læg 3. Høgsbro siger bl.a.: „Jeg ser nu, at Lumby faar 500 Rd af Skolefonden, Dalum intet, dvs Lumby faar 900 ialt, Dalum kun 400, selvom Dalum udøver en overordentlig stor Indflydelse paa Befolkningen, idet ikke blot faste Elever, men ogsaa mange andre søger derhen, medens Lumby er gaaet saadan tilbage, at den slet ikke i Vinter har Elever og maa nedlægges foreløbig. Altsaa maa vi tillægge Elevtallet Betydning og ikke blot Skoledirektionens Dom.“
25. Kold til Høgsbro 29/1 1865, HU II s. 238
26. 28 friskoler er oprettet pr. 1/1 1865 med tilknytning til Kolds skoler: 1. Dalby 1852, 2. Sanderum 1855, 3. Ryslinge 1856, 4. Stenstrup/Lunde Mølle 1856, 5. Vejstrup 1856, 6. Trunderup 1856 (begyndte faktisk hos Jens Jensen allerede i 1850) 7. Baaring 1857, 8. Sødinge 1857, 9. Sdr. Næraa/Tarup 1858, 10. Drigstrup 1858, 11. Rudme 1858, 12. Ll. Egede ved Korsør 1859, 13. Højby 1859, 14. Ferritslev 1859, 15. Agerskov, Sjyll. 1860, 16. Brudager-Kile 1860, 17. Nyborg 1860, 18. Palleshave 1861, 19. Rynkeby 1862, 20. Stige 1862, 21. Kerteminde 1862, 22. Brangstrup ca. 1862, 23. Revninge 1863, 24. Egebjerg 1863. 25. Odense 1863, 26. N.

- Højstrup 1864, 27. Forlev, Sjæll. 1864 og 28. Øster Jølby/Tøving/Galtrup – Mors 1864.
- Se A. Ankerstrøm: Friskolen gennem 100 Aar, 1949 bd. 3 s. 253 og Lise Riis: De fynske friskoler 1852 – ca. 1900 bd. 2 (fortegnelse over de undersøgte skoler)
27. Konrad Jørgensen, elev 1866/67 i H 1916. Se desuden Knud Rasmussen: En Livsskildring s. 79 (Ryslinge Valgmenigheds første Dage) og Lars Frederiksen: Den kirkelige Bevægelse i Ryslinge fra 1849 til 1868, 1880
 28. Ministerens forslag til fordeling af midler 1864/65 accepteret af skoledirektionen, KU 2 (1865) S 98
 29. Oplysningerne om Kolds økonomi og om eleverne sommer og vinter samt deltagere på lærerkurser fra regnskabsbogen P læg 6
 30. Det kirkelige Vennemøde i København 7. og 8. Sept. 1865, 1865 s. 84, Kold-P s. 244
 31. Kold havde dog også i de første år i Ryslinge forbindelse med institutbestyrer på Holsteinsminde børnehjem og forstander på Hindholm højskole Anders Stephansen (som han kendte fra sin Mors-tid). Men han blev uvenner med ham i sommeren 1853, jvf. brev fra Stephansen til Kold 15/7 1853, P læg 14, hvoraf det fremgår, at St. har fået „et ubehageligt brev“ fra Kold, der mente at have fået en kølig modtagelse hos Stephansen samme sommer. Et halvt år før er forholdet mellem Kold og ægteparret Stephansen godt, jvf. brev fra Dorothea Stephansen til Kold 16/11 1852, HU II s. 196f. Desuden havde Kold forbindelse gennem Morten Eskesen til Marielyst højskole, hvor ME var lærer 1856-58 efter han havde været ansat på Hindholm højskole 1854-55.
 32. Lars Frederiksen til Kold 11/4 1859, P læg 7.3, Kold-P s. 162f
 33. Prof. Flor til Kold 19/8 1859, Nygaard 1895 II s. 177
 34. Fr. Schrøder: Ludvig Schrøders Liv og Gerning I 1935-36, s. 142ff, Ludvig Schrøder til broderen Johs. E. Schrøder 15/3 1862, HU II s. 38 f, L. S.: Meddelelser fra den udvidede Folkehøjskole i Askov, 1879 s. 8f, Den nordiske folkehøjskole 1905, s. 181ff og s. 229
 35. Ludvig Schrøder om Kolds betydning for ham: Medd. om Folkehøjskolen i Askov 1869, s. 20ff, Indledningsforedraget ved folkehøjskolemødet i Kristiania april 1872, trykt i Skoler for voksne, 1878, s. 14ff, Medd. fra den udvidede Folkehøjskole i Askov 1879, s. 10f, For Kirke og Kultur 1896, s. 301f og Den nordiske Folkehøjskole 1905, s. 122 og s. 184. Se også Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892, 1944 s. 141ff
 36. om Ernst Triers forhold til Kold: E. Trier H 1882, sp. 1543f, 25 Aars Skolevirksomhed 2. del 2. udg. 1904, s. 38f, E. T. og Marie Abel: En Brevveksling 1915, s. 179, L. Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole, 1905, s. 229ff, Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892, 1944 s. 150. Se også HU II s. 239 og s. 245
 37. Frederikke Pio: C. Kold, H 1911 sp. 609ff, Austlid 3. udg. 1951 s. 314ff.

- Austlid oplyser fejlagtigt, at F. P. var datter af socialistføreren Louis Pio. Hun var halvsøster til L. P.'s far. (F. P. f. 1837, L. P. f. 1841) Sommeren 1866 var hun lærerinde på Dalum højskole, sm. år startede hun en højskole i Aale ved Horsens. Tre år efter satte hun en anden i gang i Tørskind (Bredsten sogn) sm. med Charlotte la Cour, der også havde været lærerinde hos Kold. I 1870 giftede de sig begge og opgav skolen. F. P. giftede sig med gdjr. Jørgen Olsen, med hvem hun i 1897 rejste til Chicago, hvor hun døde i 1922. Pers.hist.t. 11 række IV 1930, s. 130
38. Forstander Carl Grove til kapellan C. Spleis 16/9 1865, HU II s. 375. Lige så kritisk er den senere grundtvigske biskop, cand. teol. Th. Skat Rørdam, der efter mødet skriver til sin ven, præsten Otto Møller i Gylling, at han efter en samtale med Kold fik indtryk af „det mest selvvelbehagelige Sludder, jeg i mine Dage har hørt“. (Breve mellem Otto Møller og Sk. Rørdam, En brevvexling 1915, I s. 96)
 39. Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. September 1866, 1866 s. 45
 40. Vt s. 73
 41. Forstander Carl Grove til kapellan C. Spleis 15/9 1866, HU II s. 383f
 42. Fru Lüth i Den danske Højskole, 1. Aarg. 1900-01. hæfte 1, s. 74f, genoptrykt i „Af Christen Kolds Dagbog paa Smyrnarejsen“ meddelt af Harald Holm, 2. udg. 1944, s. 132f og 134
 43. Ifølge J. L. Knudsens beretning til Fr. Nygaard, P læg 21 og ifølge Niels Peter Jepsen fra Sødinges beretning sm.
 44. historien om Kolds frieri er fortalt af Martin Jensen, Drigstrup til Nygaard (P læg 21). Han var deltager på lærermødet august 1866, hvorunder Kold giftede sig. Han fortæller også, at Kold sagde De til Stine efter forlovelsen, og at hun en dag spurgte ham: „Elsker du mig virkelig?“ hvortil Kold skulle have svaret: „Ja, hade dig gør jeg da ikke.“ „Efterhaanden blev det helt lykkeligt,“ føjer MJ til. „Da hans førstefødte blev født, rejste han til Langeland uden at have set barnet og kunne derfor ikke svare på, om han havde fået en søn eller en datter. Men siden holdt han meget af sine børn,“ fortæller MJ. Kirsten Drigstrup var elev sammen med Ane Kirstine Jacobsen fra Fangel sommeren 1864. Hun husker (P læg 21), at Stine af Kold blev kaldt „hende med de sarte øjne“. Hun troede alle hib i Kolds foredrag var møntet på hende. Kold ville have, hun skulle tjene hos præsten J. V. Bloch i Kerteminde for „at faa lidt finere at kende,“ men „forresten kunde Kold danne hende som han vilde.“ Han var meget finere i klæderne den sommer Stine var elev, end han plejede at være. Både Hans Petersen (3 breve til Harald Holm, læg 20) og Morten Eskesen (Samliv med Kold, 1884, s. 55f) beretter om ondskabsfulde rygter i anledning af forlovelsen, som gik ud på, at Kold ikke ville vide af den.
 45. Stine Jacobsen til Kold 2/7 1866, P læg 14
 46. historien om Kolds bryllup fortælles af Vald. Bennike i H 8/8 1916 (sp.

- 977f) i anledning af Kolds guldbryllup. Han var en af de deltagere på lærermødet, der blev hjemme fra turen til Ryslinge, og som overværede situationen på bryllupsdagen. Johs. E. Schrøder er en anden iagttager fra denne dag. Han beretter om den i H sm. år sp. 1013f. J. L. Wagner er den tredje elev, der husker dagen, sm. sp. 1043
47. højskoleelev Jens Pedersen til forstander Ernst Trier, Vallekilde 23/3 1866, HU II s. 239
 48. Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892, 1944, s. 204
 49. liste over 52 „friskoler“ i Kolds regnskabsbog (P læg 6) efter „regnskaber 1865-68“: „Dalby, Kjerteminde, Drigstrup, Revninge, Rynkeby, Birken- de, Skodstrup, Brangstrup, Nr. Højrup, Stige, Odense, Vemminge, Højby, Ferritslev, Sdr. Højrup, Ryslinge, Sødinge, Rudme, Gjestev, Ulbølle, Vejstrup, Albjerg, Trunderup, Næraa, Lille Egede, Ormitslev, Flakkebjerg, Herfølge, Slagelse, Egebjerg, Lunde, Ellerup, Chr. Svenningsens paa Mors, Galtrup paa Mors, Dragstrup Mors, Thisted, Slotsbjergby, Bredsten, Nordenbro (Langeland), Nyborg, Vinding, Sorterup, Ristinge (Langeland), Tryggelev (Langeland) Hans Chr. Nielsens i Hoedlev, Ollerup, Sjolte (Præstø), Manev (Hindsholm), Øster Hanherred, Knuds, Helletofte (Langeland)“
 50. iflg. skoleloven af 30/9 1864
 51. Lise Riis: De fynske friskoler 1852- ca. 1900, bd. 2, bilag 3.1
 52. Følgende friskolelærere har været elever hos Kold. I parentes skolen og året de tiltrådte:
 1. Hans Andreasen (Brudager 1860)
 2. Klaus Berntsen (Højby 1862)
 3. Anders Dissing (Erslev, Mors, 1875)
 4. og 5. Else og Maren Dissing (Skallerup, Mors, 1868)
 6. Lars Frederiksen (Baaring 1857)
 7. Anders Gommesen (Norup 1876)
 8. Hans Christensen (Sdr. Næraa 1858)
 9. Rasmus Geltzer (Trunderup 1857)
 10. Hans Hansen (Maare 1871)
 11. Mads Hansen (Trunderup 1858)
 12. Rasmus Hansen (Vejstrup 1856)
 13. Hans Jacobsen (Palleshave 1861)
 14. Morten Jensen (Sjolte 1865)
 15. Didrik Johansen (Højby, 1859)
 16. Konrad Jørgensen (Askov 1867)
 17. Niels Jørgensen (Ellerup 1869)
 18. Peder Knudsen (V. Skerninge 1865)
 19. Niels Kristensen (Ellerup 1869)
 20. Peder Kristensen (Ellerup 1866)
 21. Knud Larsen (Vinding 1869)

22. Jens Peter Lebæk (Ferritslev 1859)
23. Peder Mortensen (Vinding 1873)
24. Hans Nielsen (Stige 1862)
25. Hans Chr. Nielsen (Holev 1867)
26. Mads Nielsen (Drigstrup 1859)
27. J. P. Nielsen (Ollerup 1867)
28. Chr. Pedersen (Bjergby, Mors 1859)
29. Jens Pedersen (Vejleby, NVSjæll, 1867)
30. Jørgen Pedersen (Egebjerg 1867)
31. Peder Pedersen (Søllinge 1873)
32. Knud Rasmussen (Egebjerg 1863)
33. Lars Rasmussen (Revninge 1862)
34. Rasmus Rasmussen (Rynkeby 1870)
35. Jeppe Sandahl (Ormslev 1866)
36. Kr. Stenbæk (Ormslev 1865)
37. N. M. R. Stenbæk (Nordenbro 1866)
38. Karl N. Timmermann (Allesø ?)

Lærermødedeltagere, der er friskolelærere:

Cornelius Appel (Rødding)
 Vald. Bennike (Nyborg)
 Niels Ebbesen (Balle)
 Niels Geertsen (Vust, Klim (Hanherred))
 Peder Jensen (Dragstrup, Mors)
 Anders Klinkby (Dalby)
 Søren Rasmussen (Sjælland?)

Kilder: A. Ankerstjerne: Friskolen gennem 100 Aar, I-II, 1949, Kr. A. Lange: Den danske Friskoles Historie, I-III, 1933, Lise Riis: De fynske friskoler 1852-ca. 1900, 1980 samt P.

53. Fr. Schrøder: Ludvig Schrøders Liv og Gerning, II s. 44f
54. foruden Jørgen Pedersen (der med en enkelt pause var på Dalum fra 1863 til 70 og siden blev redaktør af Fyns Tidende og landstingsmedlem) en anden Jørgen Pedersen, (kaldet Jørgen Egebjerg, fordi han efter at have været elev hos Kold 56/66 og siden lærer hos ham blev friskolelærer i Egebjerg) og friskolelærer Kr. Hansen, Forlev. Pastor L. N. Helveg, Odense og Jørgen Malling var gæstelærere, se Kold-P., s. 193. Nygaard 1895 II s. 202 nævner desuden følgende hjælpelærere i Dalum-tiden: N. Andersen (senere friskolelærer i Uggerslev ved Bogense) M. M. Smidt (siden redaktør) og Charlotte la Cour (senere gift Lillelund), der afløste Marie Kold til sommerskolens pigeundervisning i håndarbejde og husholdning. C. I. C. kom i stedet for Frederikke Pio, der var lærerinde sommeren 1866 (se note 37)
55. cand.theol. Christopher Bruun til forstander Ludvig Schrøder 16/8 1867, HU II s. 240f

56. Dr. Ålund skrev sin beretning til det svenske blad „Aftonbladet“. Oversættelsen her er fra „Dansk Folketidende“ 24/1 1868, delvis optrykt i R. Skovmand, 1944 s. 202, fuldstændig optrykt i Klaus Berntsen: „Mindeblade ...“ 1870
57. De økonomiske oplysninger fra Kolds regnskabsbog, P læg 6
58. Provst Struers anmærkning 21/10 1867 på Kolds ansøgning om understøttelse fra 10/10 s.å. KU 2 (1868) V nr. 31 (i særpakke= andragender om Statsunderstøttelse for Folkehøjskoler 1867-75)
59. Kold til ministeriet 11/10 1868, Odense Herreds skoledirektions påskrift ved provst Struer 16/10, Dalum-Sanderum sogneforstanderskab til provst Struer 30/10, direktionen for Odense herreds skolevæsen ved provst Struer 1/11 1868. KU 2 (1869) nr. 49 (særpakke), Kold-P s. 197f
60. Kold til ministeriet 30/10 1869, Odense herreds provstis påskrift ved provst Struer 4/11 (Kold-P s. 198), udskrift af Odense amtsstuedistrikts forhandlingsprotokol 23/11 (Kold-P s. 199) og Fyens Stiftamtts bemærkning ved amtmand Heltzen 29/11 (Kold-P s. 198f), KU 2 (1869) X nr. 961 (særpakke)
61. Kold til Fyens Stiftamt 21/2 1870, KU 2 (1869) X nr. 961 (særpakke), Kold-P s. 199f
62. Morten Eskesen: Minder og Udsigter ... 1881, s. 225
63. Morten Eskesen: Samliv med Kold, 1884 kap. XV „Kolds sidste Dage og Død“, s. 195ff
64. Morten Eskesen: Samliv med Kold, 1884, s. 58 og s. 70f
65. Jørgen Pedersens erindringer om Kold, Fyns Tidende 1916 og H 1911 12/5
66. Niels Peter Jeppesens beretning til Fr. Nygaard. P læg 21
67. Roar Skovmand, 1944 s. 200
68. Kresten Søndergaard til Fr. Nygaard, P læg 21
69. se 67. s. 186
70. se side 307f og Morten Eskesens forsigtige indrømmelse af, at de lærte for lidt på Dalum højskole i „Fylla“ 1869, nr. 8. Efter Kolds død formuleres kritikken af Kolds skole skarpest af Otto Møller i „Til Alvor i Skole og Folkeliv“ 1876 s. 25ff (imødegået af Klaus Berntsen i „Friskolen kontra præsten Otto Møller i Gylling“, 1877) og i „Den danske Højskole i Sorø“, 1878, hvor O. M. konstaterer, at Kold aldrig virkeliggjorde Grundtvigs skoletanker, fordi han lagde vægt på oplivelse i stedet for oplysning. OM videreførte friskolekritikken i „Nogle Bemærkninger om Børneskolen, særlig Friskolen“, H. 1880. Se også OM til Th. Skat Rørdam 18/1 1875 (En Brevveksling 1915 I, s. 260ff) og OM: Slægt og Oplevelse, 1983 s. 59f.: „Det var i disse Aaringer, at ikke saa faa fra denne Egen (Gyllingegnen ved Odder) søgte til Kolds Skole. De kom i Almindelighed hjem aldeles drukne ogsaa i den Forstand, at de kunde ikke meddele andre, hvad det Store var, de var opfyldt af. Der var navnlig en ung Mand Søren Sørensen, som jeg havde lovet mig en Del af, han blev aldeles opslugt af Kold, der satte ham til at være Friskolelærer i Sjælland og forresten gjorde ham halv eller

helgal. Efter 12 Aar kom han her i en sørgelig Forfatning baade aandeligt og sædeligt, og han havde saa her en hel Del Aar til ikke liden Sorg og Plage for mig. Han døde saa og efterlod sig en Enke, som han ogsaa havde skruet af Lave. Skulde man dømme Træet efter dets Frugter, saa var dette ikke godt. Mens han levede her til sidst, hjemsøgte han mig ofte med Besøg. Han kunde sidde og prædike for mig 2-3 Timer i Træk, og naar jeg tog enkelte ganske gode Ord fra, som kunde være sagt i et Par Minutter, var alt det andet det mest Aandsfortærende Ordgyderi, ret noget Pølsesnak. Men en Paavirkning modtog Kolds Lærlinge, som de aldrig forvandt. Hos dem jeg saa, var denne Paavirkning alt andet end tiltalende.”

71. „Fylla“, 1869 nr. 28 (14/8) s. 3, sp. 3
72. se slutningen af Vilh. Birkedals portræt af Kold i „Personlige Oplevelser“ II 1890, s. 188-199, (se note 48 til det afsluttende kap.) og Skat Rørdams brev til Otto Møller 9/10 1865, trykt i „En Brevveksling“ I 1915, s. 96 (se note 38), og Thomas Rørdams skarpe angreb i „Hvoraf kommer det?“, Kirkebladet 1883, s. 196ff.
73. Referatet af begravelsestalerne og beskrivelsen af dagen er taget fra „Fylla“, 1870 nr. 16, 17 og 18 (16/4, 23/4 og 30/4). I maj 1870 udgiver Klaus Berntsen talerne i „Blade i Mindekransen over Højskoleforstander Kristen Mikkelsen Kold“, der desuden består af Vennemødetalen, en beskrivelse af Kolds sidste dage, Berntsens egne minder om Kold og Dr. Ålunds lange artikel om Kold fra „Aftonbladet“, trykt i „Dansk Folketidende“, 1868, nr. 4. Se også Fr. Nygaard 1895 II, s. 274-290, „Kristen Kolds daglige Liv og sidste Dage“ og Austlid 1951, s. 326-335

Konklusion: Christen Kolds skolesyn

Litteratur

TRYKTE BØGER OG AFHANDLINGER

- Andresen, Sune: Hundrede Aar, Højskolen 1844-1944, 1944
- Ankerstrøm, A.: Friskolen gennem 100 Aar, bd. 1-3, 1946
- Appel, Jacob: Askov Højskole 1865-1915, 1916
- Austlid, Andreas: Christen Kold, Ein Folkelærer, 1-2, 1911-13
- Austlid, Andreas: Christen Kold, 1916 (forkortet dansk udg. ved Marie Kold Pedersen) 2. opl. 1928
- Austlid, Andreas: Christen Kold, 1951, 3. opl. 1951 ved J. Kold-Pedersen
- Begtrup, Holger: Christen Kold, 1916
- Berntsen, Klaus: Erindringer I-III, 1921-25
- Birkedal, Vilh.: Personlige Oplevelser i et langt Liv I-III, 1890-91
- Bjerg, Sv.: Fortællingen i Christen Kolds pædagogiske teori, Religion 1981, Medd. fra rel.lærerforeningen, sept. 81 nr. 2
- Bukdahl, Jørgen: Dansk national Kunst, 1929

Bukdahl, Jørgen: Folkelighed og eksistens, 1971
 Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar, I-II ved E. J. Borup og Fr. Nørgaard
 1939
 Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. September 1866 ved K.
 Køster, 1866
 Engberg, Poul: Den danske Sag, 1977
 Festskrift til Roar Skovmand, Årbog for dansk skolehistorie, 1978
 Freud, Sigmund: Forelæsninger til indføring i psykoanalysen, 1965
 Greimas, A. J.: Strukturel semantik, 1974
 Grundtvig og folkupplysningen, Nordens Folklige Akademi, 1978.
 Holmann, A. A.: Den danske Folkehøjskole, 1910
 Højskolens ungdomstid i breve I-II, 1960 ved Roar Skovmand
 Højskolen til debat, 1961
 Lange, Kr. A.: Den danske Friskoles Historie 1-3, 1933
 Larsen, Ejvind: Det levende ord, 1983
 Nygaard, Fr.: Kristen Kold I-II, 1895
 Pontoppidan-Thyssen, A.: Den nygrundtvigske bevægelse, 1957
 Pædagogiske notater 1 ved B. B. Lillelund, 1977
 Rasmus Hansens Mindebog samlet af Morten Eskesen, 1883
 Rasmussen Knud: En Livsskildring, 1921
 Schrøder, Ludvig: Skoler for voksne, 1878 (Inkl. foredraget ved folkehøjskole-
 mødet i Kristiania i april 1872, s. 14-38)
 Stenbæk, Kr. R.: Bidrag til Kristen Mikkelsen Kolds Levnedstegning, 1883
 Tegn, Tekst, Betydning, festskrift til Sv. Johansen, 1972
 Thaning, Kaj: Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv I-III, 1963

TIDSSKRIFTER OG AVISER

Bavnen 1915-57
 Dannebrog 1860
 Dannevirke 1840
 Dansk Folkeblad 1879-82
 Dansk Folketidende 1865-83
 Dansk Kirketidende 1972
 Dansk Seminarieblad 1916
 Dansk Udsyn 1942
 Folkebladet Fylla 1869-76
 For Idé og Virkelighed 1869-73
 Friskolebladet 1971-84
 Friskolens Tidende 1958-70
 Hjem og Skole 1914
 Højskolebladet 1876-1984
 Illustreret Tidende 1870
 Vort Folk i det nittende Aarhundrede II, 1901

Noter til Konklusion: Christen Kolds skolesyn 383

Noter

1. *Harald Holm* indleder denne holdning til Kold med sin nekrolog over ham fra *Illustreret Tidende* (1870, nr. 556, s. 290-291, 22/5). H. H., der på dette tidspunkt stod ved begyndelsen af sin karriere som venstrepolitiker, kalder her Kold „en af Danmarks mest indflydelsesrige Mænd i vore Dage, ligesom han var en af de ypperste, vort Aarhundrede har frembragt iblandt os.“ Kold var ikke blot en bondens, en almuens mand, skriver han videre, men „i fuldeste Maal en Folkets Mand, som vi alle have Del i, ligesaavist som den Gjerning, han viede sit Liv og sine Kræfter, *Folkehøjskolen* nemlig, ikke blot har Betydning for en enkelt Stand men for det hele Folk.“ (s. 290 sp. 2) Derefter gennemgår han Kolds liv ud fra Vennemødetalen som eksempel på almuens kræfter, der bliver sig selv bevidst.

At *Ludvig Schrøder* to år efter i sit Kristianiaforedrag (s. 28ff) fastslår, at Grundtvigs højskoletanker måtte lægge vejen om ad de beskedne fynske, jyske og sjællandske landsbyer for at blive brugbare i praksis, og at Kold er den, der har haft størst betydning blandt pionererne, betyder, at Kold bliver accepteret på linie med Grundtvig som den danske folkehøjskoles grundlægger – en vurdering der får kolossal betydning for Kolds ry i kredse, der står de grundtvigske folkehøjskoler nær fra 1870'erne og frem til århundredskiftet. Det vil sige store dele af den politiske opposition til den konservative Højre-regering udøvet af Estrup. Grundtvigianernes højrefløj angriber af samme grund Kold. Først og fremmest *Otto Møller* (se s. 381f, note 70) men også *Vilhelm Birkedal*, der i sit portræt af Kold (*Personlige Oplevelser*. II s 188-199) siger, at Kolds indflydelse på den danske bondestand var enestående, hans autoritet næsten ubegrænset, så når nogle tvivlede på hans meningers ufejlbarlighed, blev han kaldt ufolkelig og „vild paa Kareten“. Men da Kold vitterlig sagde urigtige ting, fordi han som alle autodidakter ikke blev korrigeret af „et omfattende Kjendskab til Andres Tanker“ blev han også en tvivlsom autoritet for folk. Hans manglende respekt for myndighederne og for det danske samfunds traditioner bliver i denne sammenhæng bebrejdet Kold.

Frederik Nygaards hovedværk om Kold fra 1895 bygger på en lang række personligt indsamlede beretninger om ham. Nygaard deler til en vis grad Birkedals kritik af Kold ved at påpege hans mangler „i Videnskabens, Kunstens og hele humanismens Rige“ (II s. 290), men bogen om ham præges dog af dens undertitel „Folkehøjskolens Banebryder“ og af Nygaards

begejstring for almuemanden, der som Sokrates førte filosofien ned „fra Himlen til Menneskenes Huse“ (II s. 252) og dermed fik betydning for hele bondestanden.

I 1901 bekræfter højskoleforstander *Alfred Povlsen* fra Ryslinge højskole Kolds betydning for bøndernes åndelige udvikling i pragtværket „Vort Folk i det nittende Aarhundrede“ (1901, II, s. 369ff), en opfattelse der forstærkes i århundredets første år, efter at partiet Venstre er blevet regeringsbærende. I 1916, hundredåret for Kolds fødsel udkommer en sand strøm af hyldestværker og -artikler om Kold. *Holger Begtrup* skriver bogen „Christen Kold“ (i serien „Folkets Førere“) og siger i *Højskolebladet* (sp. 359f), at hans gerning kan spores „lige ud til Lurmærket og Andelssvinene“. Hans bog hviler på nordmanden *Andreas Austliås* bog om Kold fra 1911-13 „Christen Kold – Ein Folkelærer“ I-II. I tillægget til denne nævner A. at *Klaus Berntsen* (indenrigsminister 1908-09, konseilspræsident 1910-13, forsvarsminister 1920-22, minister uden portefølje 1922-24) i et foredrag efteråret 1911 har udtrykt sin glæde over, at det er Kolds elever, der både fagligt, politisk og økonomisk står i spidsen for landet nu, og at han selv som minister er stolt over at være hans elev. A's bog bygger på samtaler med fri- og højskolelærere og folk fra kredse omkring de frie skoler under et toårigt besøg i Danmark i begyndelsen af 1880'erne. Bogen er tilegnet „Norges lærer-fylking“, for at denne som gammel bondeæt skal få øjnene op for det kristelige folkelivs betydning i en åndløs tid. Bogen er en meget højstemt og ganske ukritisk helgenbiografi – dog iblandet interessante iagttagelser og fremragende citater om og af Kold. Til bogens danske 1. udgave (oversat, forkortet og med indledning af Kolds datter, Marie Kold Pedersen) skriver A. et efterord, hvor han beklager sig over, at den danske folkelige overklasse ikke synes at ville kendes ved Kold længere (se note 48) og karakteriserer ham i øvrigt som „et „jeg“, som det danske Folks Selvopholdelsesdrift frembragte – en Udløsning af Urkraften. Inkarnationen af det danske Folks Instinktliv – dets Harme og Suk, dets Haab mod en lysere Fremtid... naturlig den danske Bonde nærmere end nogen anden – og uforstaaelig for Herrerne af Overklassen.“ (s. 358f). Klaus Berntsen skriver et forord til denne udg., hvor han kalder Kold for ikke alene den menneskelige og folkelige oplysnings hovedmand på Fyn (Grundtvigs karakteristik fra 1866) men hele Danmarks største folkelærer (s. 9). I sin bog fra samme år kalder *Holger Begtrup* Kold for „...det eneste pædagogiske Geni“ som Danmark har frembragt“ (s. 22). Og i „Folkehøjskolen 1844-1944“, 1944 refererer *E. J. Borup*, at Grundtvig ifølge Harald Holm har udtalt, at Kold er „Danmarks, Nordens – ja, maaske hele Verdens største Skolemand“. (I s. 175)

Efter første verdenskrig aftager dyrkelsen af Kold i politiske sammenhænge i takt med partiet Venstres tilbagegang og deling af magten med Socialdemokratiet. Nu begynder til gengæld undersøgelserne af hans pæ-

Noter til Konklusion: Christen Kolds skolesyn 385

dagogiske betydning og tilslutning til den uden for friskolekredse (jvf. bibliografien fra 1926 og fremefter, note 5 og anden halvdel af note 48).

2. Vt s. 45f
3. Vt s. 73f
4. Kolds pædagogiske begreb „oplevelse“ er først blevet genstand for systematisk undersøgelse de sidste 11 år. Seminarielæktor *Harald Sørensen*, Holbæk tager i en artikel i „Dansk Seminarieblad“ 1973 (nr. 7 s. 15) hul på bearbejdelsen i artiklen „Det levende ord“. Han tager – som jeg – sit udgangspunkt i Kolds ord i Vennemødetalen om moderens betydning for Kold men han tolker episoden fra Kolds barndom, hvor moderen trøster ham med historier, anderledes. Vi er således enige om (med Sigmund Freud som baggrundsviden) at opfatte barndomssituationen som en afgørende oplevelse, hvor livs- og dødsdrift kæmper om overtaget i barnet. Vi er også enige om at fremhæve, at moderen ikke blot bruger straf og formaning som pædagogiske midler over for det uartige barn men gennem fortælling formidler nye og mere positive aktiviteter. H. S. ser imidlertid bort fra *personafhængighedens* betydning for Kold i fremstillingen af, hvordan „oplevelse“ fandt sted i Kolds barndom gennem fortællinger. H. S. siger, at „oplevelse er en bevidstgørelse af, at man har evner og muligheder til at gøre noget i en bestemt retning eller en ny forståelse af sig selv eller verden omkring os.“ (sm. s. 22) Det er rigtigt at „oplevelse“ giver denne virkning hos Kold, men den forklarer ikke årsagen til den. Når H. S. siger, at Kold gennem Peter Larsen Skræppenborg „gør en opdagelse“ og at PLS derfor som pædagog blot har „den beskedne rolle“ at gøre opmærksom på noget (sm. s. 22), ser han ganske bort fra *indholdet* af den påvirkning, som PLS udøver over for Kold (og som er forberedt af moderen), ligesom han ser bort fra dette indholds sammenhæng med PLS som forbillede.

H. S. døde i 1975. I 1977 blev nogle af hans artikler udgivet i „Pædagogiske Notater“ (nr. 1, 1977 ved B. B. Lillelund, Dansk Studieforslag, Gørding), bl.a. en længere artikel „Det levende ord“, hvori HS nærmer sig problematikken omkring „oplevelse“ ved at sige, at den angår „såvel sag som person“ (s. 36), og at det er „døden“, der skal overvindes (ikke blot „kedsomhed“). Men ved i artiklen „Bindinger“ at frakende Kold faderbinding og sige hans vilje tidligt blev fri af moderen (s. 41f) bagatelliserer H.S. Kolds problemer og, hvad værre er, får ikke fat i hans personlighedsudvikling med dens specielle kønslige træk, der får betydning for Kold som pædagog. Grunden til H.S.'s manglende sans for disse sammenhænge er, at han er mere interesseret i samspillet mellem „oplevelse“ og „fortælling“ med vægten lagt på fortællingens betydning. Mere om dette note 5.

Min opfattelse af subjektets dannelse står i gæld til *Sigmund Freuds* teori om jeg'-ets udvikling gennem forskellige seksuelle stadier i den tidlige barndom og den videreudvikling af teorien, som den franske psykoanalytiker *Jacques Lacan* har foretaget med henblik på forståelse af det sproglige ud-

tryks sammenhæng hermed. Sammensat kan det freud-lacanske skema skildres således: I den infantile seksualitet fremkalder *moderens* krop den første narcissistiske identifikation, der ikke skelner mellem moderen og barnet selv. I dette stadium plaprer barnet selv-velbehageligt. Denne tilstand afløses af billedet af den almægtige moder, som barnet identificerer sig med, f.eks. i leg med dukker eller andre genstande. Talen i denne periode er præget af en gentagelsestvang, der kan minde om udenadslæsningens remseri. De historier, der optager barnets fantasi, som moderen eventuelt har formidlet, peger dog alle hen på *faderens* falliske tilsynekomst, adskillelsen af mor og barn og barnets konfrontation med en stor og farlig verden, der skal erobres. I den falliske eller ødipale krise dannes jeg'et endeligt gennem mødet med faderen (eller hans stedfortræder i historierne). Troidene (kastrationsangsten) overvindes, og prinsessen og det halve kongerige kan derefter indtages. *Den symbolske orden* der indstiftes i historierne viser hen til faderens autoritet i et patriarkalsk – og eventuelt også kapitalistisk samfund. Identifikationen med HAM (den store Anden) for drengens vedkommende og begæret efter HAM for pigens vedkommende resulterer i en jeg-bevidsthed, der udtrykkes i et „personligt“ sprog, dvs et sprog, der skifter mellem positionerne subjekt og objekt. Dette betyder ikke at kønnene låses fast i henholdsvis aktive (mandlige) og passive (kvindelige) roller, men i praksis sker det ofte på grund af *den materielle* eller *reelle orden*, sproget viser hen til. (Sigmund Freud: Forelæsninger til indføring i psykoanalysen, 1965, s. 254-68, Ole Andkjær Olsen: Jacques Lacans psykoanalyse, Tegn, Tekst, Betydning, festskrift til Svend Johansen 1972, s. 129-55)

Overfører vi disse teorier på Kolds udvikling, er det bemærkelsesværdigt, at moderens skikkelse ikke forbliver objekt eller en person behæftet med afmagt, men at HUN har den symbolske magt gennem sproget, som ellers forbindes med faderens ord. En dominerende mor kan bevirke en homoseksuel udvikling hos drenge. Dette sker ikke i Kolds tilfælde, selv om hans identifikation med hende giver følelsesmæssige konflikter, der har med bi- eller homoseksuelle impulser at gøre. Se s. 297-303.

5. *Harald Sørensen* er den første, der gør opmærksom på, at fortælleformen i Vennemødetalen er genialt valgt af Kold, fordi den viser hans evner som fortæller, og han derigennem samtidig kan forklare sin pædagogik. (Da. Sem. blad 1973, nr. 7 s. 15) H.S. siger (i sm. nr. 8 s. 25) vigtige ting om fortællingens pædagogiske muligheder: den meddeler stof til eftertanke, bringer barnet ud af kedsomhed, opløfter barnet, fordi det bringes forud for sin egen tid, lærer barnet at lytte og bringer tilhørerne ind i et fællesskab, hvorved der opstår et minde, man kan dele med andre, og at opdrageren ud fra fortælleverdenen kan strukturere et kaos til et forståeligt og tolkeligt univers.

Det er ud fra H.S.'s artikler (og ud fra C. Aa. Larsens artikel 'Kolds pædagogiske teori' i Christen Kold II 1967, se bibliografien), at universitetslektor

Noter til Konklusion: Christen Kolds skolesyn 387

Sv. Bjerg i „Fortællingen i Christen Kolds pædagogiske teori“ (Religion 81, Medd. fra rel. lærerforen., sept. 81, nr. 2) formulerer en teori om forholdet mellem vækkelse (oplevelse) og fortælling, som tillægges Kold. S. B. tolker som H. S. vækkelse som en „opdagelse“ (fordi Kold selv bruger udtrykket i forbindelse med sine pædagogiske gennembrud), dvs opdagelse af „noget nyt i tilværelsen“, der kommer „fra den fortællingsverden, den nyopvakte gradvis er blevet ført ind i og er blevet nypræget af.“ (s. 6). Omslaget eller vækkelsen har sin egentlige grund i „fortællingsverdenens egen kraft“ (s. 6), siger S. B. og går dermed ud fra et postulat om, hvordan verden er indrettet („Tilværelsen former sig som en lang række ofte brudstykkeagtige historieførøb, der gradvist udkrystalliserer sig i een eller flere livshistorier, som barnet kan kalde sine“ (s. 9)) Denne teori overføres på Kold, der altså ifølge S. B. formedes af fortællinger, som han kom til klarhed over i en række vækkelser, således at han til slut kunne genfortælle sit liv. S. B. får på dette grundlag sagt mange vigtige og rigtige ting om fortællingens betydning i undervisningen (med inspiration fra H. S.) og med gode eksempler fra „Om Børneskolen“. Men han vender efter min mening forholdet mellem oplevelse (vækkelse) og fortælling om. Det er ikke vækkelsen, der giver plads for en forud givet fortællingsverden, men jeg’et der dannes gennem identifikation med fortælleren og de personer, fortællingen handler om. Det er S. B. selv inde på, når han siger, at „det bestemte der skal tilegnes i en vis forstand (er) ens eget selv“ (s. 14), men ved at lade dette „selv“ være lig „menneskets ånd“, der „beror på de historier, det er opfyldt af“ (s. 12), undgår S. B. – ligesom H. S. at tage stilling til, *hvordan* historier kan danne en person. S. B. problematiserer ikke det begreb hos Kold (fra „Om Børneskolen“), der hedder „bestemte grundideer og grundinteresser“, som „beåndelsen“ fylder mennesket med. Han siger nok, at den pædagogiske teori om fortællingen er koblet sammen med et ganske bestemt menneskesyn og kristendomssyn (s. 8) og klarlægger godt forholdet mellem Kolds opfattelse af fantasiens og følelsens betydning i forhold til fortællingen. Men ved ikke at koble disse begreber sammen med Kolds opfattelse af „ånd“ som „fædrenes ånd“, dvs en særlig patriarkalsk autoritet, får S.B. alligevel ikke sagt det vigtigste om Kolds menneske- og kristendomssyn. Det er påfaldende, at S. B. uden nogen distance gengiver citatet fra „Om Børneskolen“, at det i undervisningen gælder om, at „ånden træder frem i Barnets Øie“ (B. s. 12) og kan tilføje uden at fundere over det: „åndens indhold er således identisk med fortællingens indhold, når det besætter barnets sind. Så enkelt er det.“ (s. 12). *Hvad* eller *hvem* det er, der besætter barnets sind undlader S. B. at spekulere over. Han nøjes med vage begreber som „historiens energicentre“ (s. 12) og „nedslag af fortællingsforløb“ (s. 20). Den koldske frihed for barnet eller den unge til at tage imod fortællingen er derfor også for S. B. en uproblematisk „frihed til at tilegne sig det, man er opfyldt og altså bundet af“ (s. 13). Bundetheden er for S. B. til „en fortællingsverden, som det

(barnet) ikke kan løbe fra" (s. 13), og som vil frigøre barnet. S. B.'s frigørelsesbegreb synes da at munde ud i accept af lærerrollens autoritet uden nærmere undersøgelse af, hvordan den historisk er opstået. En tankegang, der også præger debatoplægget „Pædagogisk manifest 82“ og dets 10 teser om fortælling og helhed, som S. B. er bidragsyder til. Se kritikken af „Pædagogisk Manifest 82“ i „Narcissos og Echo“ (Kvan nr. 4, 1982) og i „Fortællingens pædagogik“ (Dansk pædagogisk tidsskrift nr. 9, 1982).

I forlængelse af note 4. om subjektets og sprogets dannelse ud fra freud-lacanske opfattelser kan følgende siges om forholdet mellem *oplevelse* og *fortælling*:

Subjektets vekslen mellem forskellige positioner: fra tomhed (infantil identitet) over almagt (den almægtige mor) til katastrofe (den falliske konflikt) og ny betydningsfuldhed (jeg-idealets etablering efter krisen) svarer til Kolds vækkelsesoplevelser, som han i Vt beskriver som *oplevelse* i forbindelse med moderen og Peter Larsen Skræppenborg og deres ord til ham. Ny kraft afløser en tomhedstilstand. Hans oplevelseserfaringer har forbindelse med *fortælling*, fordi det er det samme drama, der her udfoldes i fiktive handlinger. Disse narrative tekstforløb har den franske tekstteoretiker A. J. Greimas sat i system i den model, han kalder *aktantmodellen*. Den omfatter en teksts personer, de steder der opereres fra og henimod og de opgaver, personerne skal udføre. (A. J. Greimas: Strukturel semantik, 1974, s. 275-305) At fantasere sammen med en fortælling er da at gennemspille sin egen udvikling i psykologisk eller seksuel henseende. Det er læreprocessens *indhold*. Som fortæller påtager Kold sig rollen som den symbolske opretholder af den orden, der ligger i fortællingens struktur: at ny orden altid genoprettes efter en gammel ordens sammenbrud. Det er læreprocessens *form*. Som lærer, der fortæller, motiverer Kold eleverne, fordi han er et forbillede, der står inde for fortællingernes sandhed. Den samlede virkning af *fortællepædagogikken* er da enheden af det drama, der opføres i klasseværelset med læreren, eleverne og undervisningsemnet som rolleindehavere og den fiktion, som fortællingen indeholder med lignende aktanter og konflikter. På denne måde bliver *oplevelse* og *oplysning* to sider af samme sag, som Kold selv var klar over.

6. Vt s. 53
7. Vt s. 72
8. Vt s. 46f
9. Vt s. 49
10. Dansk Folkeblad 1879, nr. 4 (15/11) s. 17, sp. 1
11. Festskrift til Roar Skovmand, Årbog for dansk skolehistorie 1978, s. 60ff
12. se 11. s. 61
13. se 11. s. 62
14. se 11. s. 63
15. se s. 178f

Noter til Konklusion: Christen Kolds skolesyn 389

16. se 11., s. 67ff. Et brev fra Kold til Lars Frederiksen 5/7 1855 findes trykt i Højskolebladet 1892, sp. 170. Det lyder:

Dit Brev gode Lars Frederiksen af 29. f.m. har jeg modtaget (omtalt i erindringerne se 11., s. 69), om jeg blev glad eller bedrøvet ved at læse det, veed jeg ikke, dog troer jeg ikke du har nogen Skade af det Oprør, du er kommet i. Hvad der lige straks ved Læsningen faldt mig ind, skal jeg give mig den Frihed at sende dig, saa godt det lader sig gjøre paa Papiret. Først vil vi besvare det Spørgsmaal: hvad skete der paa Vejen til Kjersteminde? Svar: jeg sagde dig min *Mening* om den Indflydelse, jeg troede Opholdet i Rødding eller i al Fald den Mellemtid fra din Reise did havde haft paa dig. At jeg ved den Menings Udtalelse sprang over den, jeg kan nok mærke – lange Tid – og begyndte hvor vi slap, da du drog did, mærker jeg nok er en Fejl, eller i al Fald betragtes af dig som en saadan, men hvem er uden Fejl.

Min gode Mor erindrede ikke at jeg ved Hjemkomsten fra Smyrna var bleven 32 Aar, men hævede Haanden for at give mig et Rap ligesom da vi skiltes ad i mit 13 Aar, thi hun erindrede ikke det lange Mellemrum men begyndte hvor vi slap sidst. Altsaa – jeg udtalte *min* Mening til dig om dig uden Vidner. Hvad ondt er der i at udtale sin Mening til hverandre? Skulde jeg sige en modsat Mening? Kjærligheden, gode Lars Frederiksen, forbyder mig *bestemt* begge Dele, du maa troe mig om du vil og kan.

De frommes Kjærlighed er sær, de tugter mest hvem de har kjær. Dernæst det Spørgsmaal: Var der Sandhed i den udtalte Mening, det er, slog den dig? Efter dit Brev at dømme, synes det saa, og saa var det jo godt, men er der ingen Sandhed deri, saa eller følte jeg ganske fejl? Nu saa viser du din Myndighed derved, at din Bevidsthed er stærk nok til at overvinde de gjorte Beskyldninger. Føler du hos dig selv, at du tværtimod har henvendt dit Blik mere mod Aandens Verden, at du virkelig er voxet i Kjærlighed til Gud og Mennesker, nu saa er Min Mening – Gud ske Lov – fejl, og hvad skader det, at den er udtalt? Hvad hindrer Guldets, at det gennem Ilden gaaer? og husk her paa, det var uden Vidner.

Hvad du mener med jeg vil være din Formynder, veed jeg ikke. Men hvad jeg veed er: at jeg ønsker baade du og enhver, der taler til mig og om mig, vil sige sin Mening uforbeholden med saa megen Kjærlighed, som han kan; thi det er godt for hans egen Skyld og ubetaleligt for mig; thi er der Sandhed i hans Mening, vil jeg tage den til Hjerte, saa godt jeg kan, og er der ikke, saa fører den dog til en Selvprøvelse, som er gavnlig. Jeg siger med Jyden: Faer slaa hwot, gid de kund gjø godt. Jeg nægter ikke du er myndig, maaskee lige saa myndig som jeg, dog maaskee jeg er mere erfaren. Mon Pastor Birkedal ikke har sagt sin Mening om mig til mig? Og jeg er ikke myndig? Og mon jeg ville frabede mig hans Tugt, eller er ikke ogsaa han et Menneske og kan stundom see fejl? Jeg har jo ikke foreskrevet dig, hvad du skal sige, jeg har kun tagen Anledning af, hvad du har sagt, til at foranledige en alvorlig Selvprøvelse hos dig, gid den finde Sted, og Gud

give den maa ende med den Overbeviisning, at jeg har set fejl i min Bedømmelse baade af dig og Rødding Skole. Det skulde gjøre mig ondt, hvis du vilde flygte fra mig, dog troer jeg det har ingen Nød. Er det dit Alvor at stride for Sandhed og Kjærlighed bliver du vel nødt til at stille dig i de Rækker, hvori, og det Banner, hvorunder jeg ved Guds Naade er Medstrider.

Har du Lyst til end yderligere at overbeviise mig om min Vildfarelse i de her fremsatte Paastande, skal jeg med Glæde modtage din Skrivelse og om mulig besvare den.

din Ven
C. Kold

Du skal forresten ikke lade nogen vide om dette vort Mellemværende, det taaler ikke tredje Mands Øine og Øren, dit Brev til mig skal blive brændt før Aften og slet ingen skal faae det at see.

17. henholdsvis 3/2 1857 og 3/7 1857
18. se 11. s. 63
19. ikke trykt, privateje Karen Lebech
20. i „Fylla“ 1870, nr. 20, s. 2. sp. 1 fortæller Morten Eskesen, at Kold i 1849 fortalte om sin vækkelse, „at hans Troskab mod det Liv, der var vaagnet i ham, havde ikke blot kostet ham hans „Levebrød“, men og krævet et andet Offer, hvorved hans Hjærte havde maattet bløde stærkere.“
21. „Skjærbæk Fattighus“, Dannevirke 5/2 1840, genoptrykt i H 1883, sp. 921f
22. se H 1882, sp. 1664, Th. Gundestrups erindring om Kold, at han i sine sidste år sagde, han havde opnået alt det han ønskede: skole, kone og børn og ikke havde flere ønsker.
23. i familiens eje, opbevares af gdr. Hans Kristensen på Flæggærgård, Dalby.
24. cit. Austlid 1951, s. 363. Jeg har ikke fundet A's kilde til den udtalelse.
25. Kr. R. Stenbæk: Bidrag til Kristen Mikkelsen Kolds Levnedstegning, 1883 s. 54
26. se 25, s. 37
27. se 25, s. 50f
28. se 25, s. 63
29. se 25, s. 50
30. Kr. A. Lange: Den danske Friskole, 1933 I, s. 194
31. H 1916, sp. 123 „Friskoleliv“,
32. Dannebrog 1860 nr. 9 s. 6
33. se 25, s. 64
34. Kold til forstander L. Maltesen, Vrigsted højskole, 24/9 1867, trykt H 1916, sp. 669f og sm. 1936 sp. 208f. og HU II, s. 242f
35. se 30. se 184ff
36. H 1916, nr. 12 J. P. Lebæk drev skolen i Dalum som pige højskole sammen

Noter til Konklusion: Christen Kolds skolesyn 391

- med Kolds søster Marie Lebæk til 1886. Dette år blev skolen solgt til landbrugsskole.
37. se 30. s. 278f, se også Klaus Berntsen: Erindringer 1921, s. 101
 38. se 30. II s. 12f
 39. se 30. I s. 206f, se også Knud Rasmussen: En Livsskildring, 1921, s. 51ff
 40. se 30. s. 248ff
 41. se 30. s. 290f og Bavnen 1916, 19/4, s. 97ff
 42. A. Ankerstrøm: Friskolen gennem hundrede Aar, 1949 III, s. 21f og DKT 1895, sp. 363 „Fra Hindsholm“
 43. nævnt, se 30. II
 44. fortalt af friskolelærer Timmermann til Harald Holm, P læg 20
 45. H 1916, „Friskoleliv“, sp. 123
 46. Anders Dissing, Ø. Jølby fortæller i H 1916 at Kold fortalte ham, at han viste afhandlingen til Gr. og spurgte, om han skulle lade den trykke. Hvertill Gr. svarede: „Nej, saamænd skal De ikke, da det De har sagt, er sagt for længe siden af andre og sagt meget bedre end De kunde sige det.“
 47. Gr's hyldest til Kold i 1868, se K. Køster: Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 1868, s. 10f: „Vi se det vel ikke idag, som vi saae det sidst, ligesom opvoxte for vore Øjne i den Mands Liv, i Kolds Liv, hos hvem denne Ordets store Skole-Virksomhed begyndte, men vi høre det jo fra alle Sider saalangt som Danmark gaaer, det er kun kort, men lige til det sydlige Grændseskjel høres det, hvorledes de stirre efter Lyset og altid begjære mere, og hvorledes de lytte efter forkyndelsen om det nye Liv og den nye Tid, der er oprunden for vore Øjne og for vore Øren; ja det høres og skal altid høres mere og mere og gjenlyde ogsaa udenfor vort Land til *Sverrig* og *Norge*, ja til England selv.“ (Cit. Kold-P s. 244)
 48. Forholdet Kold – Grundtvig blev diskuteret indgående allerede i begge levetid, jvf. s. 268ff. Efter deres død tager diskussionen til inden for den grundtvigske lejr p.g.a. kritikken af Kold, og fordi nogle højskolefolk ønsker at virkeliggøre Grundtvigs Sorø-højskole. *Ludvig Schrøder* slår i 1872 Kolds betydning for den danske folkehøjskole fast (se note 1). Hans opfattelse videreføres af hans efterfølger på Askov højskole *Jacob Appel* („Askov Højskole 1865-1915, udg. af Askov Lærlinge 1916). Begge bygger på *Sofus Høgsbros* grundige gennemgang af folkehøjskolens historie i „Vore Folkehøjskoler“ I-VI, Dansk Folketidende 1868. Men det er ikke alene *Vilhelm Birkedal*, der mener det var godt Kold døde før Grundtvig: „Han døde i rette Tid. Han havde gjort vel imod Folket paa sin Maade. Men der var en Fare der vilde have truet ham og hans Tilhængerskare, hvis han havde levet længere. Han var, som sagt i højeste Grad selvsikker paa sit Syn, sin Tankegang og sine Erfaringer, og hans Natur, der ikke tøjledes af Meget udenfor ham selv, vilde let have kunnet afføde Udskejelser i Liv- og Tankeretning. Der var kun *en* Aand, han ubetinget bøjede sig for: Grundt-

vigs ... Havde han overlevet Grundtvig i flere Aar, havde der været Udsigt til, at han kunde have indgydt sine mange begejstrede Tilhængere, der næsten ikke kunde tro, at Kold kunde tage fejl, mangehaande vilde Lærdomme, som ikke kunde enes med Guds aabenbarede Sandheder." (Personlige Oplevelser .. II s. 198f)

Den Birkedal-påvirkede – og Kold-begejstrede – *Fr. Nygaard* gør forholdet mellem de to således op i sin bog om Kold fra 1895: „Kold var ikke i sin Udvikling naaet til at kunne omfatte det aandelige Menneskelivs Vidder i Videnskabens, Kunstens og hele Humanismens Rige, saaledes at han ogsaa magtede at føre den danske Ungdom ind i disse Egne af Menneskelivet. Derfor kunne han ikke virkeliggøre „Højskolen i Sorø“ efter Grundtvigs Tegning.“ (II s. 290) Dermed giver *Fr. N. Otto Møller* ret i hans synspunkter (se s. 381 n. 70), men i det næste slægtled opprioriteres Kold igen i forhold til Grundtvig. *Alfred Povlsen* skriver i „Vort Folk i det nittende Aarhundrede“ 1901 II s. 369: „Folkehøjskolen i sin nuværende og mest fremtrædende og udprægede Skikkelse skyldes væsentligt to Mænd, nemlig NFS Grundtvig og Kristen Kold. Det var et Held, at disse to Mænd fandt hinanden og kom til at arbejde sammen. Grundtvig havde den indgaaende historiske Dannelse og digteriske Begavelse, der gav ham fuld Forstaaelse af Tidens aandelige Tilstand og Behov; men Kold havde det grundige Kendskab til Menigmands Kaar og Tænkemaade og det geniale Greb paa Virkeliggørelsen af sin store Læremesters Skoletanker.“ Dette synspunkt holder sig gennem de følgende generationer til vor tid, jvf. *E. J. Borup* i „Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar“, 1939, hvor Kold kaldes „den folkelige Højskoles Banebryder paa Grundlag af Grundtvigs Højskoletanker men paa en saa selvstændig og personlig Maade, at den Skole han skabte fik afgørende Betydning for hele Højskolebevægelsens fremtidige Præg.“ (I s. 155) og *A. Pontoppidan Thyssen* i „Den nygrundtvigske Bevægelse“ 1957, hvor Kold kaldes „den vigtigste formidler af Grundtvigs folkelige tanker“ (I s. 35) dog med tilføjelsen „forenklet grundtvigianisme“ om hans religiøse opfattelser (s. 36)

Forskellen Kold – Grundtvig bliver dog lige så stærkt fremhævet også i denne periode. *Andreas Austlid* siger i efterskriften til sin bog om Kold, i udg. fra 1916, at et ord af Grundtvig kunne sætte Ludvig Schrøder og Jens Nørregaard i kog, men Kold hørte han dem ikke nævne på sin Danmarksrejse i 1880erne. Anderledes var det med friskolelærerne og småfolk, de havde hjerte og instinkt for ham (s. 357). A's skelnen mellem friskolelæreres og højskolelæreres forhold til Kold genoptager *Sune Andresen* i sin bog „Hundrede Aar, Højskolen 1844-1944“, 1944, hvor han udtrykker, at Kold er blevet overskygget af Grundtvig. Kold er aldrig blevet „gymnasieheros“, siger A., han findes ikke i samlede værker men kun „i sine egne Træsko og krumknæede Vadmelsbukser, temmelig langt borte fra Nutid og Hverdag og Centralvarme og Studiekredse.“ (s. 68ff) A. tilslutter sig det opgør,

Noter til Konklusion: Christen Kolds skolesyn 393

højskoleforstander *Aage Møller* Røndshoved havde i 1920erne med de øvrige højskolefolk, fordi de havde forladt, hvad Aa. M. opfattede som den grundtvigske højskoles linie, mytologien som tolk for folkeånden, og som Kold efter Aa. M.'s mening – repræsenterede. S. A. beklager, at Kold er blevet overladt til friskolelærerne, således at Kold er blevet for børn og Grundtvig for voksne. Men barnet er mandens far, siger SA med citat fra Grundtvig og derfor – mener han – er Kold helt central i grundtvigsk forstand. S. A.'s påstand, at Grundtvig og Kold ville det samme med den voksne ungdom, deles af højskolelærer *Holger Kjær*, Askov („Den koldske højskole og højskolen i Soer“, Dansk Udsyn 1942) og af forfatteren *Jørgen Bukdahl*, Askov „Højskolen gennem skiftende tider“, Højskolen til debat, 1961, desuden i „Folkelighed og Eksistens“, 1971 og „Grundtvig, Kold og Højskolen“ I-II, Dansk Kirketidende 1972) og af højskoleforstander *Poul Engberg*, Snoghøj („Den danske Sag“, 1977).

Over for dette synspunkt har især sognepræst *Kaj Thaning*, Asperup taget til genmæle. På grundlag af sin disputats fra 1963 „Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv“ I-III hævder T. („Grundtvig og Kold“, Højskolen til debat, 1961), at Grundtvig skelnede mellem kristelig og folkelig forkyndelse, og at han derfor – modsat Kold – havde et sækulariseret højskolesyn.

Min analyse af forholdet mellem Grundtvig og Kold tilslutter sig T's opfattelse, at „de to Mænds Højskolesyn var bundforskelligt“ (T. s. 79) og begrundelsen: „forskelligheden beror på hvad det er de hver for sig har opdaget – altså noget meget personligt.“ (sm.) Dermed har jeg ikke tilsluttet mig T's udgangspunkt, at Grundtvigs højskolesyn var sækulariseret altså adskilt fra hans kristendomssyn. Det mener jeg ikke det var, men Grundtvigs menneskesyn efter 1832 bevirkede, at også hans kristendomssyn ændredes (jvf. s. 41f). Kimen til denne ændring ligger længere tilbage end 1832, kan formodentlig dateres til begyndelsen af århundredet (jvf. *Ejvind Larsens* „Det levende ord“ 1983, s. 81ff) og medfører, at hans opfattelse af den menneskelige kærligheds betydning som spejling af den guddommelige frigør hans skolesyn fra det lutherske og rationalistiske, der prægede hele det samtidige skolevæsen.

49. Seminarieforstander L. C. Müller til Kold 18/9 1849, P læg 10.1, „det kan dog umuligt være Deres Hensigt at gøre Deres Disciple til Deres Slaver ved at forbyde dem at lære noget ved Hjælp af andet end Dem selv.“ Nygaard 1895 II s. 26, HU II s. 171.
50. Martin Kristensen i „Christen Kold“, Dansk Seminarieblad 1916, s. 87
51. Knud Larsen i „Friskolens Historie“, Bavn 1916 s. 97f
52. P læg 6. En lidt udførligere gennemgang af Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorie og Kolds afskrift af den har jeg givet i artiklen „Grundtvigs højskolesyn som det ses i „Haandbog i Verdenshistorie“, Grundtvig og folkekupplysningen, Nordens Folklige Akademi, 1978 s. 35-46. En 100-siders

afhandling om håndbogen, Kolds afskrift og elevs gengivelser af Kolds foredrag udarbejdede jeg efter det første stipendieår i 1977. Afhandlingen er ikke trykt.

53. P læg 6, se note 52.
54. Ca. halvdelen er udgivet i Nygaard 1895 II s. 226-51, den anden halvdel findes i P læg 6
55. Nygaard 1895 II s. 226ff
56. Nygaard 1895 II, s. 230f
57. Rasmus Hansens Mindebog, samlet af Morten Eskesen, 1883, s. 88f (trykt første gang i Folkebladet Fylla 6/8 1870)
58. Nygaard 1895 II s. 240
59. se 57. s. 90f
60. Først trykt i „Fylla“ 1869, nr. 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 39, 40, 43, 44, 45 – siden af Morten Eskesen i „Samliv med Kold“, 1884 s. 71-124
61. bl.a. til R. J. Holm, der refererer samtaler med Kold i „Kristen Mikkelsen Kold“, Hjem og Skole 1914, s. 129ff og til Vald. Bennike, citeret Austlid 1951 s. 278.
62. gengivet efter Morten Eskesens referat i „Samliv med Kold“, 1884. s. 80ff
Kold skelner mellem et åndeligt og et hjerteligt forhold til Gud (se også listen over hans foredragsemner s. 431) Af disse er det åndelige forhold det bedste – og forbavsende nok – det mest følelsesbetonede. At der er tale om erotisk forførelse i det åndelige forhold med ham selv som „ånden“ over for „hertet“ er Birkedals gengivelse af Kolds bearbejdelse af de unge et stærkt vidnesbyrd om: „Han havde et skarpt Blik for Aandens og Hjærtets forskellige Udtryk igjennem Aasynets Træk og Sjælens Spil derover. Han sagde: „Naar de Unge komme til mig, er der hos de Fleste slet Intet at læse i deres Aasyn, uden det skulde være enten kun Kjød eller i det højeste lidt overfladisk Livlighed af den gjængse Slags. Saa gaar der nogen Tid, og nu kommer der en før ukjendt Glands i Øjet, et spillende Lyglimt i det bliver kjendeligt, et aandeligt Vift paa Panden og noget lysende og kvikt i Holdning, Gang og det hele Væsen. Saa ved jeg, at *Aanden* har begyndt at blæse paa dem og fængslet dem. Men endnu er jeg ikke dermed tilfreds; først naar jeg derefter lægger Mærke til et underligt, ubeskriveligt blødt Udtryk omkring Mund og Læbe og ser paa deres lyttende Stilling, at de ere grebne af noget Dybere – da glæder jeg mig, thi da ved jeg, at *Hjærtet* er kommet i Bevægelse. Det er *Kjærligheden* til Aandslivet, som derigjennem udtaler sig.““ (V. Birkedal: Personlige Oplevelser ... II s. 195f)
63. Knud Rasmussen: En Livsskildring, s. 53f
64. gengivet af Holger Begtrup i „Christen Kold“ 1916 s. 82f
65. Kolds lighed med Søren Kierkegaard er først påpeget af *Jørgen Bukdahl* i bogen „Dansk national Kunst“ 1929, hvor Kold, Søren Kierkegaard, Rasmus Nielsen og Georg Brandes beskrives som beslægtede i kapitlet „Romantikens Arv“. Afsnittet om Kold (s. 78-82) udmærker sig (foruden ved

Noter til Konklusion: Christen Kolds skolesyn 395

den ejendommelige udtalelse, at Kold efter 1848 giver Grundtvigs Sorø-ideer en særlig udformning „der kommer det grundtvigske Livssyn langt nærmere end Grundtvigs egne Ideer og Planer“!) ved at tolke „det folkelige“ i grundtvigsk forstand som „en sjælelig Virkelighed“ – „et Fællesskab der personliggør den enkelte.“ Således kan B. få Grundtvig, Kold og Kierkegaard til at gå op i en højere eksistentiaalistisk enhed, jvf. hvad der siges om B. i note 48. I artiklen „Højskolen i skiftende Tider“ (Højskolen til debat, 1961 s. 52-77) præciserer B. på udmærket måde, hvad Kold og Kierkegaard har tilfælles. Også *Kaj Thaning* har bemærkninger om den sag i sin artikel „Grundtvig og Kold“ i samme bog (s. 78-98)

66. cit. Austlid 1951 s. 362. Jeg har ikke fundet A's kilde til den udtalelse. Kr. R. Stenbæk nævner i „Bidrag til Kristen Mikkelsen Kolds Levnedstegning“ 1883 s. 26, at Kold sagde: „Der gaar maaske ingen Dag hen, uden at jeg tænker paa min Moder og paa Aaret 1848.“
67. Poulsen Dal beretter (P læg 21), at Kold læste „Kærlighedens Gerninger“ i Dalby men fik sin lyst til Kierkegaard stillet, da „Øjeblikket“ kom, jvf. PD til Kold fra Trunderup maj 1856: „Hermed følger Bogen „Øjeblikkene“, som Rasmussen her var i Besiddelse af. Jeg har læst Bogen og faaet det Resultat ud deraf, at enten har Søren Kierkegaard paa det sidste en Skrue løs, eller vi er Hundsvotter alle til Hobe og Vorherre en Nar, men saa vælger jeg da hellere det første.“ (P læg 11.2) Se også Morten Eskesen „Samliv med Kold“ 1884 s. 38, hvor det siges, at Kold tilsluttede sig Kierkegaards præstekritik, hvilket PD i sin beretning bekræfter med hensyn til stykket „Ludvig From søger Embede“, som Kold nød at læse op.
68. Vt s. 70 – Interessant nok falder denne udtalelse netop om hovedforskellen mellem Kold og Grundtvig, nemlig opfattelsen af den rette højskolealder og dermed synet på den folkelige undervisning. Kold fastholdt på dette tidspunkt (i 1850) at han ville have sine fyre i skole „naar de var nylig konfirmerede, i en Alder af 14, 15, 16 Aar, men Grundtvig sagde: det dur ikke før de bliver 18 Aar.“ – Kold skiftede siden mening og gav Grundtvig ret som beskrevet s. 173, men det var ikke, fordi han fik en anden opfattelse af den påvirkning, ungdommen skulle modtage på hans skole. Også unge over 18 år opfattede han som mennesker, der skulle advares mod livets fristelser og forsage „verden“, mens Grundtvig ønskede, at højskoleeleverne skulle være voksne, fordi de ellers ikke ville være modne til at opfatte livsoplysning, som han forstod den.
69. Nygaard 1895 II s. 241
70. i de utrykte foredrag, P læg 6
71. i de utrykte foredrag, P læg 6
72. Morten Eskesen: Samliv med Kold, 1884, s. 198
73. Nygaard 1895 II s. 264ff, Austlid 1951 s. 298ff
74. se Martin Østergaards arkiv, friskolearkivet, LO, „Kolds Brev“ 19.1.1869.
75. Nygaard 1895 II, s 249

76. Nygaard 1895 II, s. 248
77. de utrykte foredrag, P læg 6
78. Nygaard 1895 II, s. 242
79. „Mindekransen over Højskoleforstander Kristen Mikkelsen Kold“, 1870 s. 36, se også note 1.

CHRISTEN KOLDS SKRIFTER

Skjærbæk Fattighus (Dannevirke 5/2 1840)

Spørgsmaal til en Sagkyndig (Dannevirke 26/2 1840)

Svar til Jyden i Sjælland (Dannevirke 22/4 1840).

(Disse tre artikler er genoptrykt i „Tre Smaastykker af Kold“ meddelt af Karl Hede, Højskolebladet 1883, sp. 921ff)

Dagbogsoptegnelser 1842-47

(Af Christen Kolds Dagbog paa Smyrnarejsen ved Harald Holm, 1 udg. 1888, 2. udg. 1944. Rejsen til Smyrna, Christen Kolds dagbog 1842-1847 udg. af Hanne Engberg, 1979)

Om Børneskolen 1850

(udg. af Harald Holm 1877)

Vennemødetalen 1866

(Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn 10. og 11. September 1866 ved K. Køster, 1866, s. 45-74)

Historien om lille Mis

(udg. i Læsebog med Billeder for Smaaabørn 1865, med billeder efter akvarel af Johs. Larsen 1905, med træsnit af Johs. Larsen 1955)

Breve 1849-1870

(udg. i Højskolens ungdomstid i breve ved Roar Skovmand 1960, II s. 167-246)

Nyere udgaver af Kolds skrifter:

Kolds Skoletanker ved Ejnar Skourup, udg. af Dansk Friskoleforening, 2. udg. 1944 (Om Børneskolen, Vennemødetalen, Ord og Tanker af Kold)

J. Kold Pedersens udg. af A. Austlid „Christen Kold“ 3. udg. 1951 (breve, indberetninger m.m.)

Pædagogisk Orientering 5, Christen Kold bd. 2, 1967

(Om Børneskolen, Vennemødetalen, uddrag af avisindlæg, breve, dagbog og udtalelser)

KOLD-BIBLIOGRAFI

Christen Kolds privatarkiv, (RA) (registratur ved Knud J. V. Jespersen 1970 LO)

- læg 1: Stridigheder og debat om Kolds skoler
- læg 2: Kirkelige frihedsstridigheder
- læg 3: Økonomisk støtte til skolen og ansøgninger derom
- læg 4: Indberetninger til myndighederne om skolen
- læg 5: Elevfortegnelser, skoleplaner m.v.
- læg 6: Ejendomshandeler, regnskaber m.v.
- læg 7: Diverse korrespondance vedr. skolerne og driften af disse
- læg 8: Breve fra Kolds seminariedid og tidlige huslærertid
- læg 9: Breve vedr. Kolds ophold i udlandet
- læg 10: Breve om Kolds skolevirksomhed i Ryslinge
- læg 11: Breve om Kolds skolevirksomhed på Hindsholm
- læg 12: Breve om Kolds skolevirksomhed i Dalum
- læg 13: Breve vedr. elever m.m.
- læg 14: Breve til og fra Kold af privat natur
- læg 15: Kolds sygdom og død
- læg 16: Artikler, kronikker m.m. om høj- og friskoler og om Kold og hans skoler
- læg 17: Diverse manuskripter m.v.
- læg 18: Anbefalinger og personlige papirer
- læg 19: Breve til P. K. Algreen fra J. L. Knudsen og K. L. Knudsen
- læg 20: Beretninger og oplysninger om Kold og hans skoler
- læg 21: Manuskriptudkast til Kolds levnedbeskrivelse, notater og optegnelser af Fr. Nygaard
- læg 22: Notater, excerpter og afskrifter ved J. Kold Pedersen
- læg 23: Kolds arkiv og dets benyttelse
- læg 24: Diverse
- læg 25: Diverse tillæg 1976

Kold-bøger og vigtigste artikler om ham:

- 1870 Kl. Berntsen: Blade i Mindekransen over Højskoleforstander Kristen Mikkelsen Kold
Harald Holm: Kristen Mikkelsen Kold (Illustreret Tidende nr. 556)
- 1871 Harald Holm: Kold og Folkehøjskolen (Norsk Folkeblad nr. 49)
- 1878 Ludvig Schrøder: Skoler for voksne (kap. 2: Indledningsforedrag ved

- folkehøjskolemøder i Kristiania, april 1872)
- 1879-80 Lars Frederiksen: Fra Folkehøjskolens første Dage, (Dansk Folkeblad, nr. 4, s. 16-18)
- 1881 Morten Eskesen: Minder og Udsigter fra 40 Aars Skoleliv, s. 96f, 105f, 138f, 209, 215, 221-26
- 1882 Fernando Linderberg: Kristen Mikkelsen Kold, en Levnetstegning (særligt tryk af Folkebladet, Rønne)
- 1883 Rasmus Hansens Mindebog v. Morten Eskesen, kap. II Til Kolds mindekrans (delvis trykt i Blade i Mindekransen, 1870)
Kr. R. Stenbæk: Bidrag til Kristen Mikkelsen Kolds Levnedstegning
Th. Rørdam: Hvoraf kommer det? III (Kirkebladet s. 196ff)
- 1884 Morten Eskesen: Samliv med Kold
- 1890-92 Vilhelm Birkedal: Personlige Oplevelser i et langt Liv, II s. 188-199
- 1892 Lars Frederiksen: Et Bidrag til Folkehøjskolens Historie, 1-2 (Højskolebladet)
- 1895 Frederik Nygaard: Kristen Kold, Folkehøjskolens Banebryder I-II, (2. fork. udg. v. Johs. Nygaard 1914)
- 1896 Ludvig Schrøder: Christen Kold (For Kirke og Kultur, s. 297ff)
- 1899 Vald. Bennike: Fra Mindernes Væld, s. 3-18
- 1900 Alfred Povlsen: Folkehøjskolen (Vort Folk i det nittende Aarhundrede II, s. 369ff)
- 1900-01 Jørgen Nielsen: Kold og de fynske Friskoler I-II (Den danske Højskole s. 123ff, s. 431ff)
- 1905 Ludvig Schrøder: Den nordiske Folkehøjskole, s. 102ff. s. 128
- 1908 Arnost Kraus: Dansko, Jeho hmotna a dusevni kultura, Praha
- 1909 A. A. Holmann: Die dänische Volkhochschule (1910 da. overs. Den danske Folkehøjskole s. 57-67)
- 1910 Johs. Vedel: Fra mine Minders Verden I, s. 146-52
- 1911-13 Andreas Austlid: Christen Kold, Ein Folk lærer I-II
- 1911-12 Klaus Berntsen i „Fra Hindholm Højskole“ s. 43-46
- 1914 R. J. Holm i „Hjem og Skole“ s. 129-61 Kristen Mikkelsen Kold
- 1916 Jacob Appel: Christen Kolds Højskole (Askov Højskole 1865-1915, III s. 191-99), udg. af Askov Lærlinge
Holger Begrtrup: Christen Kold (udg. i serien „Folkets Førere“)
Andreas Austlid: Christen Kold, overs. og udg. med forord af Marie Kold Pedersen og med forord af Klaus Berntsen, 2. udg. 1928, 3. og udvidede udg. ved J. Kold-Pedersen 1951 (med indberetninger, officielle skrivelser og breve) og forord ved J. Kold-Pedersen.
Einar Spjut: Kristen Kold, den danska Folkhögskolans Banbrytare, Uppsala
Kr. A. Lange: De koldske Skoletanker, Udg. af Dansk Skoleforening, årg. 9, s. 141-54
- 1917 Holger Begrtrup: Det danske Folks Historie i det nittende Aarhundrede, 2. udg., 3. del kap. 8 s. 169-90

- 1918 Carl Axel Hallström: Kristen Kold, en Folkets Lärara, Stockholm
- 1921 Fritz Wartenweiler-Haffter: Aus der Werdezeit der dänischen Volkhochschule. Das Lebenbild ihres Begründers Christen Mikkelsen Kold, Zürich, 2. udg. 1929: Ein Sokrates in dänischen Kleidern Christen Kold und die erste Volkhochschule
Kl. Berntsen: Erindringer fra Barndom og Ungdom, I s. 55-76
- 1926 Frovin Jensen: Var Kold Tilhænger af de moderne Skoletanker? (Højskolebladet, sp. 1089) med svar fra Sigurd Næsgaard, sp. 1321
- 1927 Sv. Emborg: Kolds Tanker om Børneskolen og de ny fri Skoletanker (efter et foredrag på Den fri Skoles kongres i Kbh. august 1927) i Kolds Skoletanker udg. af Ejnar Skovrup genoptrykt 1944
- 1928 Sv. Emborg: Det rinder anden Gang (Tidsskrift for dansk Folkeoplysning I s. 593-611)
- 1933 Kr. A. Lange: Den danske Friskole I, s. 61-154
- 1939 Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar I ved. E. J. Borup s. 154-177
- 1941 Chr. Buur: De grundtvig-koldske Skoletanker (Folkeskolen s. 72, 86 og 104)
- 1942 Holger Kjær: Den koldske Højskole og Højskolen i Soer (Dansk Udsyn s. 277-289)
- 1944 Sune Andresen: Højskolen 1844-1944, s. 68-95
Danmarks Folkehøjskoler 1844-1944 (Festskrift udg. af Foreningen for Høj- og Landbrugsskoler), Ejnar Skovrup: Christen Kold, s. 43-53
Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892 (disputats), s. 60-76
Oskar Tenning: En Andens Grovarbetare, Motala
- 1945 Johs. Hagemann: Det levende Ord hos Christen Kold (Ad Fortids Veje årg. 4. s. 121-46)
- 1946 J. Jensen: Friskolens første Dage (Dansk Udsyn s. 195-210)
Fr. Skrubbeltrang: Den danske Folkehøjskole, s. 27-31, s. 48f (overs. tysk 1950, engelsk 1952)
M. Lønning: Bondehøvdingen Kristen Kold, Vekkjaren-Uppedaren – Lærarren – Mennesket, Hamar
C. H. W. Hasselriis: Christen Kold and the Danish Folk High Schools, Danish Information Office New York
- 1947 B. Slapgaard: Christen Kold, Ungdomsvennen, Oslo
A. Ankerstrøm: Friskolen gennem 100 Aar, II, s. 11-23
- 1950 Johs. Hagemann: En Sokrates i danske Klæder, (Serien Liv og Daad, nr. 15)
- 1951 Roar Skovmand: Christen Kold, et geni i den danske skole (Arbejderhøjskolen 41, s. 5-11)
Roar Skovmand: De folkelige bevægelser i Danmark, s. 39, s. 49f
- 1952 Johan Jensen: Christen Kold (Faglig læsning nr. 244)
Johs. Novrup: Erasmus og Jakob, Omkring folkehøjskolen, s. 22ff

- 1956 Nanna Goodhope: Christen Kold – the little schoolmaster who helped revive a nation, Blair, Nebraska
- 1957 A. Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske bevægelse I s. 35f
- 1960 Erica Simon: Reveil National et Culture populaire en Scandinavie (disputats), Paris og Uppsala, s. 545-62
- 1961 Johs. Pedersen: Fra friskolens og bondehøjskolens første tid, Kirkehistoriske Studier 11, nr. 11
Højskolen til debat, red. af Johs. Rosendal, Jørgen Bukdahl s. 52-77, Kaj Thaning s. 78-98
- 1962 Vartovbogen, Jørgen Bukdahl s. 44-63
- 1966 Johs. Hagemann: Christen Kold fødtes for 150 år siden (Venstres Månedssblad, s. 27-30, s. 264-66)
Th. Rørdam: The Danish Folk High Schools, s. 58-64
- 1967 Christen Kold I-II ved Johs. Hagemann og Harald Sørensen Bd. I: Udvalgte tekster, Bd. II: Pædagogik (B. B. Lillelund: Manden og tiden, J. Hagemann: Person og pædagogik, C. Aa. Larsen: Kolds pædagogiske teori, H. Sørensen: Formidlingen af Christen Kolds pædagogik, J. Hagemann: Hvad har Kold at sige nutiden?)
- 1971 Jørgen Bukdahl: Folkelighed og eksistens, s. 124-56
- 1972 Jørgen Bukdahl: Grundtvig, Kold og højskolen (Dansk Kirketidende s. 88 og s. 104)
- 1973 Harald Sørensen: Det levende ord (Dansk Seminarieblad nr. 7 og 15)
- 1974 Harald Sørensen: Et notat om Christen Kolds kritik af Ralph W. Tylers undervisningsplanlægning (Pædagogik nr. 1, s. 53ff)
Hanne Sander Harbsmeier: Kolds tanker om forholdet mellem oplivelse og oplysning – med særligt henblik på deres originalitet (duplikeret 3-måneders opgave til hovedfagseksamen ved theol. embedseksamen i kirkehistorie) med fyldig bibliografi fra aviser
- 1977 B. B. Lillelund: Med Harald Sørensen på strejftog i Christen Kolds pædagogik (Pædagogiske Notater Dansk Studieførlag, Gørding)
- 1981 Sv. Bjerg: Fortællingen i Christen Kolds pædagogiske teori (Religion 81. Medd. fra Rel. lærerforeningen 1981/82)
- 1984 Peter Berker: Christen Kolds Volkshochschule. Eine Studie zur Erwerbenerbildung im Dänemark des 19. Jahrhunderts, Münster, Lit, 1984

NAVNELISTE

- Agerbek, H. 295, 297-298
Albrektsen, Hans 144
Algreen, P. K. 28, 29-30, 31, 32, 33, 34, 35, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 60,
61, 87, 103, 105, 106, 107, 124, 135, 140-143, 144, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 164, 165, 168, 173, 175, 314, 315, 316, 351
Andersen, H. C. 57, 319
Andersen, N. 380
Andersen, Niels 110, 111, 113, 303 (se også Niels Andersen Hansen)
Andresen, Sune 393-394
Appel, Cornelius 285
Appel, Jacob 392
Appel, Kr. 235, 310
Austlid, Andreas 10, 347, 367, 369, 385, 393, 450
- Balle, N. E. (Balles lærebog) 24, 63, 70-72, 73-74, 77, 78-79, 80-82, 83, 85, 89,
95, 97, 98, 102, 121, 156, 190, 194, 198, 211-212, 299, 304, 315, 349, 350,
351, 365
Balslev, C. F. 212, 365, 368
Bech, Gregers 29, 43, 48
Begtrup, Holger 367, 385
Berntsen, Klaus 284, 310-311, 312, 335, 381, 382, 385
Birkedal, Augusta 144
Birkedal, Emilie 177
Birkedal, Gram 144
Birkedal, Vilhelm 125, 127-129, 130, 131, 132, 136, 137, 141, 143-144, 145,
148, 151, 152, 153, 163, 169, 171, 174, 175-176, 177, 199, 200, 202-204,
211, 213, 216, 232, 233, 236, 246, 257, 259, 260, 261, 264, 274, 275, 299,
305, 313, 315, 316, 318, 361-362, 384, 390, 392-393, 395
Bjerg, Sv. 360, 388-389
Bjørnson, Bjørnstjerne 277
Blicher, St. St. 169, 170, 319
Bloch, Agathon 144
Bloch, Jørgen Victor 125, 126, 127, 130, 132, 136, 137, 163, 201-202, 203,
205-206, 207, 208, 209, 210-213, 215, 216, 218-219, 229, 231-235, 237,
242, 308, 313, 316, 364, 367, 378

Boisen, P. 147, 183
Borgen, V. A. 245
Borup, E. J. 385, 393
Brammer, G. P. 28-29, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 55,
76, 78, 349-350, 359-360
Brandes, Georg 395
Brandt, C. J. 145, 187, 188, 266
Brandt, J. S. 313
Bredsdorff, Thomas 375
Brorson, H. A. 24
Bruhn, Arnth 178, 180
Bruhn, Georg 170-172, 173
Bruhn, Thomas 125, 166, 199, 200
Bukdahl, Jørgen 9, 10, 394, 395-396
Baagø, Christoffer 266

Caroline Amalie 269, 281
Christensen, Lars 305
Christian den ottende 91, 137, 184
Christian den niende 264
Claudius, Mathias 233
Cour, Charlotte la 378, 380

Dalhoff, P. S. 31, 32, 51

Egede, Hans 104
Engberg, Poul 394
Engelbreth, H. P. 166, 175, 221
Engelstoft, C. T. 207, 208, 216, 217, 365, 367
Eskesen, Morten 125, 188-189, 235, 252, 260-261, 263-264, 280, 281, 283,
326, 377, 381, 395, 396
Etlar, Carit 147

Falck, bogbinder 105
Falck, H. P. 235, 313
Faye, G. A. 34, 36, 37, 38, 83
Fenger, J. F. 107
Fjord, N. J. 229
Flor, Chr. 140, 266
Fogtmann, R. 32
Francke, A. H. 243
Frederik den sjette 90
Frederik den syvende 129-130

Frederiksen, Lars 144, 146, 169-171, 178, 180, 266, 299-303, 319, 390-391
 Freud, Sigmund 57, 386, 387, 389
 Greimas, A. J. 389
 Grove, Carl 268, 269-271, 275
 Grundtvig, Asta 260,
 Grundtvig, N. F. S. 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 39, 40, 41, 42, 43-47, 50, 51,
 53, 54, 58, 75-76, 77, 78, 79, 80, 87, 90, 91, 93, 98, 99, 105, 106, 119, 125,
 126, 127, 129, 131, 133, 135, 136, 137-140, 142, 144, 145, 147, 148,
 149-151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 169, 170, 173,
 174, 176, 184, 185, 186, 187, 188, 195, 196-197, 199-200, 202, 203, 205,
 223, 224, 236-237, 241, 255, 259-260, 265, 266, 267-269, 270, 275, 276,
 283, 284, 291, 294, 296, 309, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322,
 324, 325, 328, 329, 331, 333, 337, 338, 349, 350, 351, 357, 360, 365, 381,
 384, 385, 392, 393, 394, 396
 Grundtvigs Haandbog i Verdenshistorie 45-46, 90, 91, 132-133, 135-136, 144,
 154-157, 169, 209, 222-223, 224-226, 255-256, 296, 318, 319-320, 321-322,
 324, 328, 331, 350, 363, 394-395

 Hage, Hans H. 67, 99
 Hagen J. L. 99, 103, 272
 Hagen, L. Chr. 283, 285
 Hald, C. H. 221, 224, 225, 226, 227, 233, 239
 Hall, C. C. 204, 205, 222
 Hansen, Christen 244-245, 310
 Hansen, F. A. 230, 255
 Hansen, Hans Peter 67
 Hansen, Kr. 380
 Hansen, Niels Andersen 67 (se også Niels Andersen)
 Hansen, Rasmus 310, 324, 326
 Hansenmeyer, D. 213
 Hass, Bothilde 109
 Hass, Ludvig Daniel 61, 62, 63-65, 67, 68, 69, 70, 71-74, 75, 76, 78, 80, 81,
 82-83, 85, 86, 87, 89, 92, 93, 100, 101-102, 103-105, 106-107, 108, 109,
 110-114, 116-120, 121, 122, 125, 126, 143, 144, 151, 156, 158, 176, 190-
 195, 197, 204-205, 212, 236, 315, 349, 351
 Hass, Peter 109, 116, 117, 119
 Hass, Theodora Cathrine 108, 109, 111, 112, 117, 119
 Hassenfeldt, C. F. 124-125
 Hauch, Carsten 319, 325
 Heiberg, A. C. L. 176, 206, 221, 224-226
 Heiberg, J. L. 319
 Helveg, L. N. 235, 284, 380
 Helweg, Fr. 178

Henriksen, Else 59-61, 272, 346
Henriksen, Poul 17-19, 20, 21, 30, 52
Holberg, Ludvig 158, 295
Holm, Harald 10, 327, 353, 384, 385
Holm, P. A. 285
Holstein, F. A. 27
Huus, Johan 109
Høberg, K. P. 70, 73
Højsgaard, Niels 313
Høgsbro, Sofus 178, 240, 264, 265, 266, 376, 392

Ingemann, B. S. 91, 93-95, 98, 99, 131, 133, 135, 146, 147, 158, 162, 169, 170,
209, 294, 295-296, 318, 319, 322, 352

Jacobsen, Ane Kirstine (Stine) 373-374, 378
Jacobsen, William 285
Jensen, Ane 174, 273
Jensen, Jens 174, 198-199, 200, 245, 310
Jensen, J. P. G. 41, 42, 45, 125
Jensen, N. J. 187, 266
Jeppesen, N. P. 282
Johansen, Didrik 311
Jørgensen, Jens 148, 164, 195, 196, 284
Jørgensen, Jørgen 144
Jørgensen, Søren 144

Kierkegaard, P. C. 105, 106
Kierkegaard, Søren 59, 179, 204, 319, 329-330, 395-396
Kingo, Th. 24
Kirk, Ole 64-66
Kjær, Holger 394
Knudsen, Gyde Marie 110, 116, 273
Knudsen, Jakob 375-376
Knudsen, Jens Lassen 99, 100, 103, 118, 122-123, 124, 127, 142, 178-181, 186,
188, 239-241, 244, 246-251, 257-262, 265-266, 273, 302, 303, 311, 365, 375,
376
Knudsen, Knud L. 61, 67, 68-70, 99, 100, 116, 136, 151, 152, 165, 168, 178,
180, 181, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 303, 352
Knudsen, Maren 95-98, 108-109, 111, 112, 114-115, 272, 299, 304
Knudsen, Nanna 258-259, 302
Knudsen, Rasmus (elev) 169
Knudsen, Rasmus (friskolelærer) 312
Koch, Gabriel 67, 68-70, 72, 78, 79-80, 350

Kofoed, H. J. H. 173, 235, 283, 313
 Kold, Ane 164-165
 Kold, Hanne 164-165
 Kold, Marie 182, 259, 273, 277, 305 (se også Marie Lebæk)
 Kold-Pedersen, J. 10, 350
 Kold Pedersen, Marie 375-376, 385
 Kristiansen, Egon 349-350, 359-360

Lacan, Jacques 386-387, 389
 Larsen, Christen 148, 165, 166, 184-185, 186, 187, 189, 195-196, 198, 200,
 212, 213, 214, 221, 305, 364
 Larsen, Ejvind 394
 Larsen, Frederik 148, 299
 Larsen, Johanne 273, 299
 Larsen, Knud 312-313
 Larsen, Morten 148, 184
 Lebæk, J. P. 273, 310, 391-392
 Lebæk, Marie 392
 Lehmann, Orla 192
 Lehn, C. F. E. 188, 198, 208, 220, 225
 Lehn, R. C. 213, 214, 215, 225, 364
 Leth, A. 313
 Ley, C. S. 41, 42, 45, 90-91, 92, 98
 Lindberg, J. C. 17, 21, 22-23, 26-27, 29, 30, 31, 47, 48, 49, 50, 51, 61, 63, 64,
 84, 85, 86, 87, 89, 92, 101, 103, 105, 106, 107, 127, 195, 196, 204, 212, 219,
 234, 315
 Luther, Martin 21, 23, 48, 78, 89, 98, 326, 349, 351, 365, 368

Madvig, J. N. 139, 140, 165-166, 174, 176, 191, 192, 193-194
 Malling, Jørgen 380
 Martensen, H. 179
 Meinert, A. E. 179
 Melbye, Mads 313
 Mikkelsens, Niels kone 346
 Monrad, D. G. 138, 163, 202, 206-207, 218, 221, 227-230, 233, 376
 Müller, L. C. 93, 98, 99, 100, 105, 125, 141, 145, 146, 151, 158, 319, 352, 394
 Müller, Tage 66-67, 70-72, 80-81, 82-84, 87
 Mynster, J. P. 86, 87, 128, 179, 351
 Møller, C. E. 198, 200, 205, 207-208, 215, 219, 220, 221, 224, 225, 226,
 233-234, 235, 364-365
 Møller, Otto 378, 381-382, 384, 393
 Møller, Peder Nielsen Jensen 67
 Møller, Aage 394

Nielsen, Anton 282
 Nielsen, Mads 313
 Nielsen, Per 172
 Nielsen, Rasmus 319, 395
 Nutzhorn, H. 266
 Nygaard, Fr. 10, 350, 367, 370, 384-385, 393
 Nørregaard, Jens 266, 275, 276, 282, 393

Oehlenschläger, Adam 128, 145, 146, 147, 158, 162, 169, 170, 319
 Olsen, P. S. 235
 Olsen, Regine 59

Paulus 104, 113
 Pedersen Chr. (Kristen) 326
 Pedersen, Johs. 367, 370, 371
 Pedersen, Jørgen 260, 262, 281, 282, 380
 Pedersen, Jørgen (Egebjerg) 311-312, 380
 Pestalozzi, J. H. 76, 349
 Petersen, Cornelius 148, 207, 220 221, 245, 370
 Petersen, Hans 173, 181, 319
 Petersen, N. M. 140
 Pio, Frederikke 268, 378, 380
 Pontoppidan, Erik 24, 63
 Poulsen Dal, Anders Chr. 125, 130-132, 166, 168-170, 172, 174, 175, 179, 181,
 186, 187, 198, 208, 209, 211, 214, 216, 217-218, 222, 223-224, 225, 227,
 228-231, 232, 233, 235, 238, 239, 242, 245, 255, 257-258, 259, 260, 273,
 308, 319, 370, 375, 396
 Poulsen, L. B. 284
 Povlsen, Alfred 385, 393

Rambusch, E. V. A. 313
 Rasmussen, Knud 311, 312, 322, 325, 328
 Rasmussen, Niels 184
 Rasmussen, Poul 131, 148, 184, 211
 Rask, H. K. 92
 Reehoff, J. A. 101
 Rohmann, J. L. 185, 206, 207, 208-209, 216, 217, 219, 220, 221, 222-223, 224,
 226, 233, 319, 365, 367, 370
 Rottwit, C. E. 245
 Rummelhoff, J. C. H. 34
 Rye, Olaf 136
 Rørdam, Thomas 382
 Rørdam, Th. Skat 378, 381

Saxo 41, 158, 312
 Schauffler, 112, 113, 117
 Schjørring, J. N. L. 246, 256, 261, 313
 Schrøder, Ludvig 266-267, 276, 282, 384, 392, 393
 Schünzen, Aug. Fr. 321
 Sibbern, G. 162
 Skovmand, Roar 367, 370
 Skræppenborg, Ole Peter Holm Larsen 25-26, 27, 30, 47, 48, 49, 50, 52, 54,
 55, 56, 57, 58, 63, 85, 87, 88, 89, 97-98, 127-128, 131, 134, 144, 243-244,
 275, 294, 295, 297, 298, 303, 329, 350, 386, 389
 Smidt, M. M. 380
 Smith, skolelærer 135, 137
 Snorre 41, 312
 Sokrates 9, 266, 271, 281, 385
 Sommer, kapellan 274
 Sparrevohn, J. P. 78
 Steffensen, Johan 247, 252
 Stephansen, Anders 29, 377
 Stephansen, Dorothea 377
 Struer, N. J. 221, 255, 279
 Svendsen, H. J. M. 125, 151, 165, 210
 Svitzer, H. P. 221
 Søndergaard, Ane 346
 Sørensen, Harald 386, 387-388
 Sørensen, Joseph Kr. 19, 20, 21, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37-40, 49, 50,
 51, 52, 60, 151, 314
 Sørensen, Rasmus 26-28, 29, 41, 42, 43, 46, 47-50, 52, 53, 60, 76-78, 79, 80,
 86, 87, 97, 98, 128, 158, 191-192, 195, 314, 315
 Sørensen, Severin 104

 Tang, Jeppe 186-188, 238, 247, 310
 Tauber, J. H. G. 211, 232
 Tausen, Hans 326
 Thaning, Kaj 394, 395
 Thyssen, A. Pontoppidan 89, 393
 Toft, Marie 151, 173, 187-188
 Tranberg, frk. 272
 Trier, Ernst 266, 267-268, 276
 Tscherning, A. F. 192
 Tyregod, C. A. 131

 Viborg, C. F. 313

Wessel, Johan Herman 115, 162

Wrangel, general 132

Ørsted A. S. 204

Østergaard, C. 125, 127-128, 132, 136, 137, 166

Østergaard, Johan 144, 349

SUMMARY

CHRISTEN KOLD (1816-1870) was the founder of the voluntary Danish education for adults known as the Danish Folk High School, and of the „free schools“ for children, both of which exist to-day. He was a practical man, who did not write very much about his work. However, his impact has been of great importance to the history of Danish education mainly due to remarks he made and the tradition he started. His life and achievements have never been scholarly examined before. The best book about him was written in 1895 by vicar Frederik Nygaard („Kristen Kold – the pioneer of the Folk High School“). Nygaard gathered his information through talks with disciples and friends of Kold. Notes from these talks are kept in the private archives of Christen Kold (The Record Office, Copenhagen) along with letters, reports and accounts from Christen Kold concerning his schools. The archives were not open to the public before 1976, the year in which this study started. „The story of Christen Kold“ is to a great extent based on this material. Apart from one other book („Christen Kold – a leader of the people“, 1911-13 written by a Norwegian teacher Andreas Austlid) no investigation of the entire life and importance of Christen Kold has been made. „The story of Christen Kold“ attempts to fill this gap.

Chapter 1 (En gudelig forsamling 1837-1838) takes the starting point in the revivalist meetings at Mors, (North Jutland) in 1837, in which Christen Kold took part. He was at that time tutor of Dean J. K. Sørensen's children after having finished his teacher's training at the state college in nearby Snedsted. Already as a student he was interested in the revivalist movement, having met the lay preacher Peter Larsen Skræppenborg. The headmaster of the college was opposed to this inclination of Kold's and of his friend P. K. Algreen's, the latter being a teacher at the training college. After heavy criticism of the revivalist meetings in the local paper, the teacher was dismissed from his office, and Kold was refused an appointment in a village school at Mors. The reason why the Chancellery in Copenhagen (the ministry of the church and education in the absolute monarchy of Frederik VI) intervened was that the revivalists were supported by a follower of N. F. S. Grundtvig, J. C. Lindberg, who wrote about „the affair at Mors“ in his periodical „Nordic Church News“. N. F. S. Grundtvig had, some years before, started an attack on the state church, criticizing the rationalistic point of view advanced by one of its leading men, professor H. N. Clausen. Because of his pamphlet, „The reply of the church“, Grundtvig was subjected to lifelong censorship. As a consequence he resigned from his clerical

office in Copenhagen. J. C. Lindberg, who was instrumental in bringing together the revivalists with the grundtvigian opposition of the state church, supported Christen Kold in „Nordic Church News“, and thereby helped him acquire a job as tutor in the household of a rich farmer in Forballum (South Jutland).

Chapter 2 (En grundtvigsk kreds 1838-41) deals with the three years Kold spent in Forballum. In 1840 he was involved in another schoolaffair. He refused to teach the children the authorized religious textbook, „Balle’s lærebog“, because of its rationalistic attitude. He also believed that children could not become true Christians by learning a book by heart. He fought this battle in co-operation with the local grundtvigian vicar, L. D. Hass, who for similar reasons objected to the religious education in the village school, for which he was responsible as a supervisor of the children’s spiritual development. L. D. Hass and Kold lost the case of „Balle’s Lærebog“. Kold had never the less made the pedagogical discovery, to which he stuck thereafter, that children and young people should and could learn the appropriate lesson by means of the teacher’s recounting of stories from scripture history and national history. The historical books of N. F. S. Grundtvig and the national novels by the romanticist author B. S. Ingemann, concerning Danish medieval history, were the textbooks Kold used to tell stories from. He organized popular meetings for young farm hands in the evenings, where he used the same methods of teaching. The little group also sang national songs newly written by the same two authors, Grundtvig and Ingemann. These meetings were inspired by the ones organised by Grundtvig and his friends in Copenhagen in an association called „Danske Samfund“ (Danish Society). „Danske Samfund“, which spread to grundtvigian minded parishes all over the country, praised the recently deceased King Frederik VI, who 50 years earlier had started the emancipation of the peasants by abolition of adscription, and who by establishing consultative provincial assemblies in 1835 procured peasant and townsmen influence in the development of society. To the homage of the King and the cult of peasants was added a strong national consciousness, which especially caught on in South Jutland where relations with the German-speaking and German-minded landowners and civil servants were becoming more and more tense. As the leader of popular meetings, Kold acquired a social reputation of a certain value among the farmers and grundtvigian vicars of the neighbourhood. However, as a tutor he was subjected to the commands of his employer, and he was forced to leave his position as he undertook the teaching with too strong self-assertion. As he could not obtain an office in the state school, he accepted the offer of his friend, the vicar L. D. Hass to accompany him, his wife and their two small children on a missionary travel to Smyrna (Izmir) in Turkey. Hass was as disappointed as Kold with the religious atmosphere of Denmark.

Chapter 3 (Rejsen til Smyrna 1841-47) The journey to Smyrna starts in Copenhagen in 1841, where Kold prepares to provide for himself economically

by learning book-binding, while the vicar L. D. Hass educates himself as a doctor. In Copenhagen Kold listens to his great ideal, N. F. S. Grundtvig, who again preaches in church and lectures in „Danske Samfund“. He also meets J. C. Lindberg and other great speakers and assembly-leaders. The result of all this is the experience that he has much to learn. The journey to Smyrna lasts for two months. A diary from their travels and the first year in Smyrna is preserved, in which we see Kold's happiness in travelling as well as his homesickness and great disappointment of being treated as L. D. Hass's servant and not his equal. He finds comfort in writing down his thoughts and making poems of his love to the 12 years old girl he taught in Forballum. In Smyrna Kold and Hass disagree on the tasks of a missionary, and as Kold expresses his opinions very openly, he has to leave the Hass family. He now settles down as a bookbinder and spends another three years in Smyrna, becoming quite welloff after a hard start. He is at the same time certain of how to act as a missionary: to live frugally among the people, speak their language and thereby to convince them of how to be a true Christian. The social lesson of his travel is that one has to be economically independent in order to be a missionary. He is to draw upon this lesson in the years to come as a schoolmaster in Denmark.

Chapter 4 (Den nationale vækkelse og den politiske frihed 1847-49) Kold returns to Denmark in the spring of 1847 and becomes once again a tutor in the household of a grundtvigian vicar, now in West Jutland. After one year he volunteers for service in the Three Years' War against the insurgents from Slesvig-Holstein, who were supported by Prussia and other German states. He was never involved in actual combat but entertained the soldiers behind the front by telling edifying stories about national devotion and Christian humility. In 1849 a free constitution is introduced – a consequence of the war. Democratic ideals were developing, and with this the need for better education for children as well as for the adults, who could now be elected for parliament. 80 % of the people lived in the countryside. Ever since the first Act on Elementary Education (Almueskoleloven of 1814), which secured all children seven years of education, the possibility had existed for offering evening classes for young boys and girls after school leaving age. This possibility had not been utilized very much. Since the mid 1830's Grundtvig had been engaged in spreading ideas about making a „popular high school“ for the education of civil servants. Eventually this was to be extended to all Danish men wanting another education than the academic kind offered by conventional grammar schools and the University. His aim was a poetic-historical education based on „the living word“, stressing the view of mankind and society in Nordic culture. In 1847, King Christian VIII promised Grundtvig the establishment of a school along these lines in Sorø (Zealand), where an academy of noblemen had existed in the Middle Ages. But the death of the King soon after, in conjunction with the war and the preparations of the constitution, in which Grundtvig took part, meant that the school did not come into being. In 1849, Grundtvig and his friends are

therefore looking for a man, who on a more modest scale can realize some of the ideas. Kold's name is mentioned as a suitable starter and is given the chance. But he has his own plans now. To the grundtvigian vicar V. Birkedal he offers to establish a small school in Birkedal's vicarage in Ryslinge (South Funen). Kold intends to use it as a springboard to an independent school in the neighbourhood. Birkedal, who is a preacher and an author of nation-wide fame, accepts the offer, and thus Kold's career as a schoolmaster can begin.

Chapter 5 (Skoleforsøget i Ryslinge 1849-53) The school experiment in Ryslinge 1849-1853 is a success. Kold manages to enroll students of 12-30 years of age (about 15 boys and young men each winter for five months) because of his acquaintance with revivalist groups in Funen and Birkedal's fame as a preacher and preparer of candidates to confirmation. Kold raises money for his first school building partly from savings from Smyrna and partly from collections among supporters. He engages a co-teacher, a friend from his time during the war, and is able to run a small elementary school during the Summer at Dalby (North of Funen). In the course of the first winter in Ryslinge he writes an essay on the reformation of elementary education („Om Børneskolen,“ 1850). He writes it for a competition but it does not win the prize, and is therefore hidden away and not published until 1877, seven years after his death. A school of national and christian revival is the program put forth both in the essay and in practice at Ryslinge and Dalby. Homework and examinations being almost totally absent, the students and pupils learn by listening to the teacher and thereafter formulating the lesson themselves orally – and less often in writing. In order to exploit a small state subsidy for „farmers' high schools“, Kold accepts to teach his students reading, writing and arithmetic as well – brushing up their scarce knowledge from school. An important feature of his educating scheme is to share the humble conditions with his students: the dormitory and the meals in the kitchen. Thus he is able to influence them day and night. His unmarried sister takes care of the household.

Chapter 6 (Konsolideringen i Dalby 1852-62) After three winters in Ryslinge, Kold moves the whole school to Dalby, as the prospects of filling the adult school seem better there – and because he does not agree very well with the vicar of Ryslinge. Kold feels himself the vicar's equal in preaching, and this does not please the Rev. Birkedal. In Dalby the „free school“ for children prospers, while the folk high school is not extended. The modest fee paid for children's education is now helping to finance the school for adults. In 1856-58 the school faces its decisive test. The ordeal arises from the breakthrough of Grundtvig's point of view in school and church legislation. In 1855 L. D. Hass, who did not achieve great results as a missionary in Turkey, is the originator of two acts in Parliament, which allow all parents to have their children educated outside the state schools, and members of the church to join other congregations than the one in their parish for sacraments, weddings and funerals. The same year Kold applies for increased state subsidy to his school, and this – together with the

eager preaching of a new grundtvigian vicar, the Rev. J. V. Bloch in the nearby town of Kerteminde, provoke strong opposition to Kold's school. Kold succeeds in turning back the attack by the local farming association (started by a local vicar), so that his subsidy is not cancelled but increased as was his wish. The crucial day is March 26, 1858, when Kold „examines“ his students on the demand of the school authorities, but does it in his own way through common conversation on the subjects. Contributing to his success is his agreement with the Minister of Education through friends-members of Parliament – and his changing of the school curriculum, so that science and farming education are given a greater weight. While the vicar J. V. Bloch, who is also an M. P., fails to change the state elementary school by legislation, Kold proceeds in spreading „free schools“ according to the pattern of his own school for children. At the same time he educates young teachers throughout a winter's term at the folk high school.

Chapter 7 (Triumfen i Dalum 1862-70) In 1862 Christen Kold builds his third school in Dalum near Odense (the main city of Funen), bigger and more impressive to look at than the previous ones. Here, during the last 8 years of his life, he experiences the true triumph of success. The number of students rises from 30 to 110 young men in the winter, and a similar number of young girls spends three months in summer, receiving the same sort of instruction: history and literature told by Kold in daily lectures and explained in unconventional conversations throughout the day. He now has two co-teachers but they play a subordinate role and are replaced by others after the first two years. Teachers of both state and private schools meet for several weeks each autumn to hear Kold preach, and the number of „free schools“ grow to about 60 on Funen. There is no elementary school in Dalum, but the folk high school still gives instruction in how to teach children – simply by using Kold as a model. In 1865 N. F. S. Grundtvig pays homage to Kold at a big gathering of „grundtvigian friends“ in Copenhagen, and the following year Kold is invited at a similar meeting to tell an audience of about a thousand people about his life and development as a school-master. The speech is the only one of Kold's speeches which is preserved in its full length. In the previous chapters it has been commented on as being the best source to an understanding of Kold's background, both psychologically and pedagogically. From 1866 Kold is accepted as the head of the folk high school movement, accomplishing the best form of popular instruction, apparently accepted by Grundtvig himself. Teachers and clergymen, as well as „ordinary people“ from the whole country together with people from Norway and Sweden, flock to see the now famous Christen Kold performing his speciality: how to hold the attention of a big audience consisting mostly of unlearned rural people. In the ideological reconstruction period after the defeat in 1864, when Denmark lost Holstein and Slesvig to Germany, Kold becomes a central figure, an example especially for young grundtvigian graduates in theology, who want to start their own schools, which they do in the following years. The

young theologians are not only impressed but also somewhat shocked at the personal, very austere and not very scholarly methods applied by Kold. It is during these years he gets the surname „The Danish Socrates“. Some few years before his death Kold marries a young girl, a former student of the school and later enjoys the happiness of being father to two daughters. When he dies in 1870, his funeral becomes the last triumphant event of Dalum Folk High School: 2000 people attend the funeral, 8 speeches are held in memory of „the chief and leader of the Danish people“.

Conclusion: Christen Kold's views on education summarizes and draws the consequences of „the story of Christen Kold and his achievements“. The speech at the meeting of grundtvigian friends in 1866 is finally analyzed in its full length as the myth he creates of himself, which others loved to continue. The omissions of both personal and historical nature, are described in order to understand what he wanted to obtain by spreading this myth of himself. It includes the details of his pedagogic point of view. He sees his development as a pattern for everybody. The core of his pedagogy is „revivalism“, described in the decisive crises of his life: when he was a small child and his mother won over his naughtiness and loneliness by telling him fairy-tales. And when he was 18 and was converted to a confessing Christian by meeting the lay preacher Peter Larsen Skræppenborg after a period of depression at the teacher's college. By listening to „the word“ of the preacher – reflecting God's word in the Bible – he decided to follow in Jesus' footsteps and become an apostle of chastity, poverty and salvation. As Christen Kold persevered in proclaiming this pietistic philosophy, he practised a school programme for adults totally different from the plans N. F. S. Grundtvig had put forth in the 1830s. The difference between the two is manifest in Kold's copy of Grundtvig's „History of the World“ I-III, 1833-43, which Kold used as a material for retelling history. As Grundtvig saw it, societies exist in church, in school and within the state. In the church the foundation was the Christian Gospel, in school the historical-poetical outlook common to all human beings, and within the state the interests of civil society. The three societies should inspire one another but they were not identical. Kold did not maintain this distinction between the demands of the different parts of society. He made his school a little church, a resting place for gaining Christian and national consciousness and praised the ideal of a Christian society. The democratic tide in which his schools were established, and the great influence of the grundtvigian clergymen on religious and education matters, modified his practice, but not his philosophy of life. In fact, Grundtvig's vision of a popular school contained a „feminine“ alternative for young men to the „masculine“ tradition in grammar schools and universities. But Christen Kold carried out a patriarchal school in keeping with the growing bourgeois capitalist system. However, the fascinating features of Christen Kold's practice not only involve this characteristic but also the maternal care of each student, which originates in his own complex disposition and the Christian commandment of charity. The

practical outcome of his school ideas: to make school resemble private homes as much as possible, putting the teachers in the roles of fathers and mothers, is still of inspiring value in the Danish school system. This educational system includes a stress on „the living word“ in all teaching and personal talks between teacher and student. For the same reasons lessons and examinations have been of less importance in Denmark than in many other countries. Kold and Grundtvig shared these basic ideals of popular education, and thus the merits of advancing an alternative school system in Denmark, which is still alive to-day. The differences between their outlooks on life explain why the grundtvigian philosophy of popular schooling for adults is partly still an unrealized utopia, while Christen Kold's program was followed in practice. Grundtvig was the great theoretician of popular education in the 18th century. Kold was the practitioner. Historians have talked about a common Grundtvig-Kold trend of education. In fact the two great educationalists had very different views on mankind and society.

Translation in co-operation with Aliya Wilshaw
and Morten Engberg

I de sidste 70 år er der ikke udkommet noget større værk om Danmarks store pædagog og foregangsmand Christen Kold, der levede fra 1816 til 1870. I „Historien om Christen Kold“ fortæller Hanne Engberg om hans livsforløb og giver samtidig et rigt facetteret billede af hans skoletanker, der fik afgørende betydning for udviklingen af de to helt specielle danske kulturmanifestationer: friskolen og højskolen. Kold var afhængig af N.F.S. Grundtvig i sit skolesyn, men Hanne Engberg fremdrager de gudelige vækkelser i begyndelsen af 1800-tallet som en af de stærkeste impulser for hans pædagogiske forkyndelse. Med udgangspunkt i lægfolks religiøse møder i private hjem grundlagde Kold en skoleform med nære personlige bånd mellem lærere og elever, hvor det levende ord i den personlige bekendelse stod i centrum. Fortælling og sang var – og er stadig – de frie skolers særkende. I „Historien om Christen Kold“ beretter Hanne Engberg, hvordan dette startede og hvad det har ført med sig.